Барбара Йелавич

ИСТОРИЯ на БАЛКАНИТЕ

XVIII-XIX век

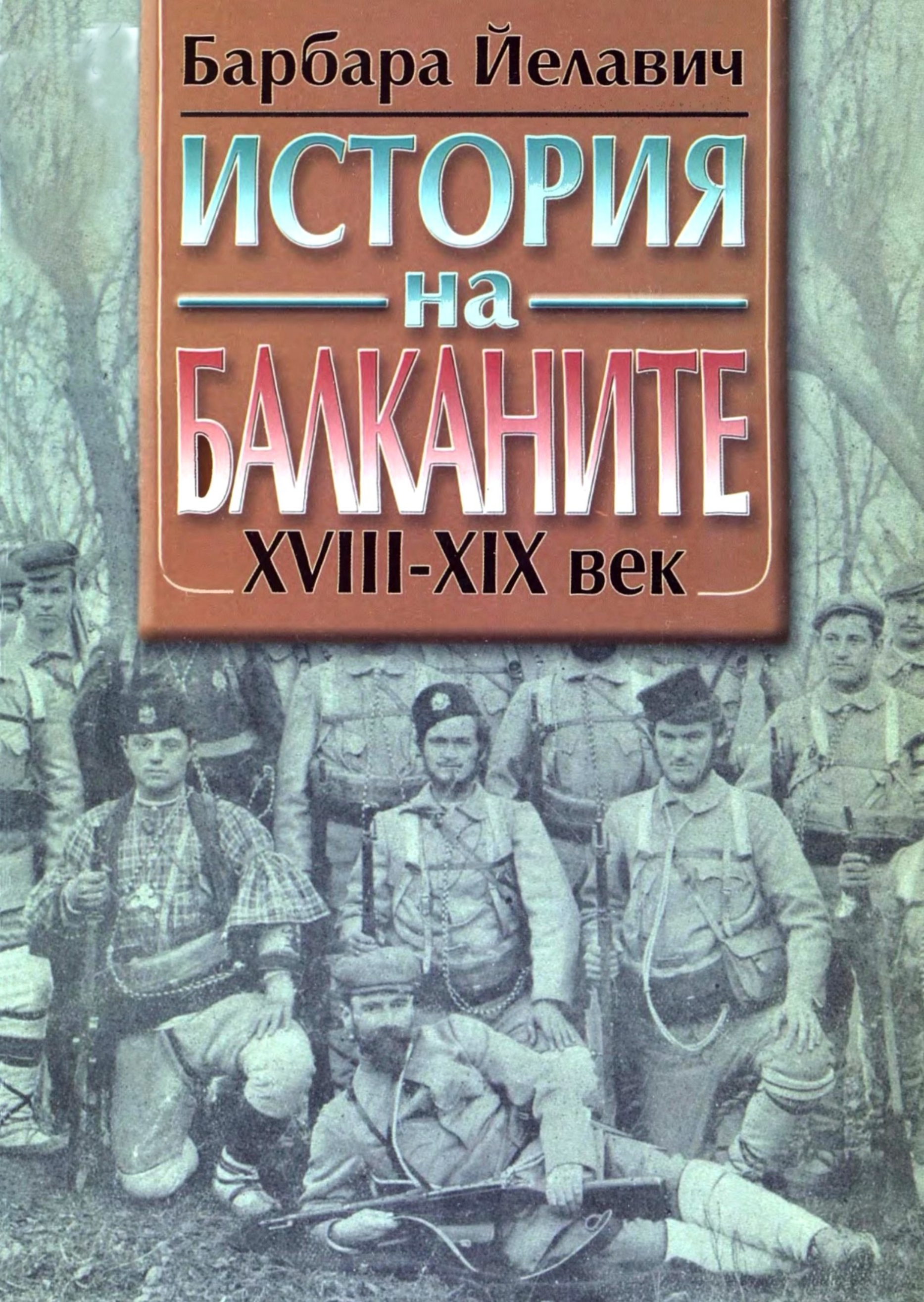

ИСТОРИЯ НА БАЛКАНИТЕ

XVIII-XIX ВЕК

Том 1

БАРБАРА ЙЕЛАВИЧ

ИК „АМАТ-АХ“
София, 2003

Съдържание

Списък на картите и илюстрациите 7

Встъпителни думи към българското издание 9

Предговор 11

Въведение 17
  Земята 17
  Исторически поглед 19

ЧАСТ I. XVIII ВЕК

Глава I. Балканските християни под османско владичество 53
  Османската система 53
  Балканските християни 62
  Войните през XVIII век 76
  Балканските народи под османско владичество 86
  Автономните райони: Дубровник, Молдова и Влашко 111
  Османската империя: политическо развитие през XVIII век 125

Глава II. Балканските националности под хабсбургско господство 139
  Политическите и социални условия в империята 141
  Хабсбургските външни отношения през XVIII век 145
  Реформаторският период: Мария-Терезия и Йосиф II 147
  Реформите на практика: балканските националности през XVIII век 151
  Френската революция и Наполеон 173

Глава III. Балканските народи под османско и хабсбургско господство 177

ЧАСТ II. РЕВОЛЮЦИОННИТЕ ГОДИНИ (1804-1887)

Глава IV. Първите национални революции ... 181
    Балканският национализъм: основа на революциите ... 181
    Сръбската революция ... 203
    Революцията в Дунавските княжества ... 213
    Гръцката революция ... 223
    Заключение: Резултати от първите революции ... 237

Глава V. Началото на национално управление ... 243
    Сърбия от Милош до Милан ... 246
    Черна гора ... 255
    Гърция при управлението на крал Отон ... 262
    Дунавските княжества под руска протекция ... 272
    Османската реформа: Кримската война ... 281
    Образуването на румънската държава ... 294
    Заключение: Балканските национални режими ... 305

Глава VI. Националният въпрос в Хабсбургската империя ... 307
    Хабсбургската империя след 1815 г.: Унгарският проблем ... 307
    Хърватия и Словения: Илирийското движение ... 311
    Хабсбургската монархия (1848-1867) ... 315
    Хърватия, Словения и Войводина (1848-1868) ... 321
    Трансилвания ... 327
    Заключение: Хабсбургската империя през 1867 г. ... 333

Глава VII. Война и революция (1856-1887) ... 335
    Балканското сътрудничество ... 338
    Българското национално движение ... 341
    Босна и Херцеговина ... 354
    Кризата от 1875-1878 ... 357
    Албания: Призренската лига ... 366
    Съединението на България (1878-1887) ... 371
    Източният въпрос (1887-1897):
        десетилетие на относително затишие ... 378

Заключение. Националните движения: век на постижения ... 381

Библиография ... 385

Показалец ... 393

Карти и илюстрации

КАРТИ

1. Релефна карта на Балканите 18
2. Древна Гърция и Балканите 21
3. Дунавските земи под римско управление 24
4. Византийската империя 29
5. България през Средновековието 33
6. Сърбия при управлението на династията Неманя 35
7. Хърватия през 1070 г. 39
8. Средновековна Босна 41
9. Средновековните балкански империи 43
10. Османската империя през XVI и XVII век 48
11. Османските териториални загуби (1683-1815) 77
12. Молдова и Влашко 113
13. Хабсбургската империя през 1780 г. 148
14. Хабсбургската Военна граница 157
15. Трансилвания 163
16. Османските Балкани (1815) 194
17. Европа през 1815 г. 197
18. Проливите 200
19. Сръбската експанзия (1804-1913) 204
20. Гръцката експанзия (1821-1919) 224
21. Черногорската експанзия (1859-1913) 261
22. Румънската експанзия (1861-1920) 296
23. Австро-Унгария (1867-1918) 320
24. Санстефанският мирен договор; Берлинският договор 364
25. Българските териториални промени (1878-1919) 372

ИЛЮСТРАЦИИ

Змия от Томис (Констанца), II или III век 22
Домът на православен свещеник на Босфора 65
Карта на Балканите от Херман Мол (1717) 81
Атинският акропол с османска кавалерия 88
Замъкът Парга 93

Албанци в Янина ... 96
Минаване през Стара планина, България ... 110
Превозване на стоки ... 193
Гробницата на Али паша в Янина ... 227
Проход и водопад в Стара планина ... 239
Проход в Стара планина ... 241
Константинопол ... 285
Входът към сградите на управление, Константинопол ... 289
Каналът Сулина, устието на р. Дунав ... 297
Село край Адрианопол (дн. Одрин) ... 342
Изглед към Дарданелите ... 404
Дворецът Топкапъ ... 405
Пристанището на Константинопол ... 406
Еникьой на Босфора ... 407
Босфора (срещу Генуезкия дворец) ... 408
Излаз към Черно море (от Гигантския гроб) ... 409
Русе ... 410
Равнините на Долно Влашко (Дунав, от Свищовския дворец) ... 411

Встъпителни думи към българското издание

В ръцете на българския читател е двутомната „История на Балканите“, написана от известната американска историчка проф. Барбара Йелавич. Книгата излиза на английски език още през 1983 г. и до края на миналото столетие е преиздавана неколкократно. Сега, благодарение на инициативата на Издателска къща „АМАТ-АХ“ се появява и на български език.

Авторката на труда е родена през 1923 г. в гр. Бумингтън, щата Индиана. Завършва история в реномирания Калифорнийски университет (1943) и въпреки военновременните условия в САЩ, през следващата 1944 г. защищава магистърска степен. Четири години по-късно е и доктор по история.

За нейна голяма радост, през 1961 г. е приета като преподавател в същия институт, в който извървява дългия път от обикновен асистент до професор.

Научните ѝ интереси обхващат твърде широк спектър от историята на Източна и Югоизточна Европа, като главното ѝ внимание е насочено към миналото на балканските народи от началото на XVIII до края на XX век. За тази ѝ ориентация до голяма степен оказва влияние друг известен американски историк – Чарлс Йелавич, с когото тя свързва и житейската си съдба. Той е добре познат у нас като един от най-изявените американски балканолози след края на Втората световна война. Автор е на голям брой публикации върху политиката на Русия на Балканите и особено върху руско-българските отношения през XIX век.

Паралелно с преподавателската си работа в Университета, проф. Б. Йелавич се отдава и на активна научно-изследователска дейност. Под вещото ѝ перо излизат редица публикации върху историята на балканските народи през XIX и XX в., сред които заслужават да бъдат отбелязани: „Русия и Изтокът 1876-1880“ (1959), „Век на руската външна политика 1814-1914“ (1964), „Създаване на балканските национални държави 1804-1920“ (1977, в съавторство с колектив), „Русия и България 1879“ (1956) и др.

Предлаганият двутомник „История на Балканите“ е своеобразно обобщение на резултатите не само от нейните, но и на други англоезични исторически изследвания до началото на 80-те години на XX век. Внимателното запознаване с неговото съдържание привлича погледа преди всичко с дълбокото навлизане на авторката в проблемите на балканските народи в разглеждания от нея период XVIII-XX в. Друга отличителна черта на труда е отличната ѝ осведоменост върху съществуващата литература по третираните в труда ѝ въпроси. Приложената в края на всеки от двата тома литература е само част от огромния брой заглавия, които тя е използвала при написване на съчинението си. На трето място, авторката умело се е справила и с голямото предизвикателство за обема, като е успяла да побере огромния фактологичен материал само в два тома.

Изложението на историята на балканските народи от началото на XVIII до края на XX в. (по-точно – до началото на 80-те г. на миналия век) е подчинено на хронологическия принцип, който според нас в случая е и най-сполучлив. Той е позволил на авторката да проследи в последователен ред миналото на всички балкански народи през изминалите последни три века. И в двата тома акцентите са сложени главно върху политическата и стопанска история на тези народи. Вън от полезрението на авторката са останали проблемите на тяхното културно развитие. В същото време в двутомника е отделено голямо внимание на отношенията както между самите балкански народи, така и между тях и Великите сили. Може определено да се каже, че това са и най-сполучливите страници в труда на проф. Б. Йелавич.

Друго съществено достойнство на съчинението са включените в него многобройни карти, които позволяват на читателя да си представи и нагледно развоя на сложните процеси и явления, извършени през изминалите три столетия.

И още нещо – трудът е написан не само увлекателно, но и на твърде достъпен език, който го прави удобен за ползване не само от историците-специалисти, но и от по-широк кръг читателска аудитория – студенти по история, ученици от горните класове на средните училища и всички други, които биха проявили интерес към миналото на балканските народи.

За ориентирането на читателите в богатия и разнообразен материал, включен и в двата тома, в края на всеки един от тях е изработен и по един показалец, в който са дадени както имената на десетки лица, така и на географски селища и обекти, споменати в съдържанието на труда.

Специално за българския читател бихме желали да добавим още няколко отличителни черти на разглеждания труд: в него той ще намери изложение не само на по-съществените моменти от родната ни история от началото на XVIII до началото на 80-те г. на XX в., но и отношението на авторката по някои от най-щекотливите въпроси, какъвто е например македонския. Тя неколкократно се спира на него като засяга не само генезиса му, но и отношението, което проявяват както България, така и някои от съседните страни – Сърбия и Гърция.

Прави силно впечатление стремежът на авторката за обективност не само по този, но и по редица други въпроси, от които е изпълнена балканската история – например, сложните етнически отношения в бившата Хабсбургска империя до края на Първата световна война, националните противоречия в бивша Югославия (от началото на нейното създаване след Първата световна война до началото на 80-те г. на XX в.), противоречията между Румъния и Русия по бесарабския въпрос, противоречията между Румъния и Унгария по трансилванския въпрос и пр. и пр.

Няколко думи и за българския превод на книгата – намираме го за напълно сполучлив и смятаме, че той от своя страна ще допринесе за още по-добрия прием на съчинението от българските читатели.

Като всяко човешко творение и трудът на проф. Б. Йелавич не е лишен от някои пропуски и неточности. На някои от тях сме обърнали внимание на съответните страници с бележки под линия. Като цяло обаче те са толкова малко и толкова незначителни, че в никакъв случай не могат да затъмнят общото положително впечатление от двутомника. Може само да се съжалява, че неочакваната смърт на авторката (1995) я лишава от възможността да допълни изложението на събитията на Балканите и през последните две десетилетия на XX в., когато в Европа и света станаха значителни сътресения, които силно рефлектираха и върху живота на балканските народи. Твърде любопитно щеше да бъде да видим нейната интерпретация на тези явления както от световен, така и от балкански мащаб. Но и в този си вид трудът е ярко постижение както за самата авторка, така и за американската балканистика. Надяваме се, че той ще привлече вниманието на всички, които проявяват интерес към миналото на този взривоопасен регион, спечелил си печалната слава на „барутен погреб на Европа“, който всъщност има толкова ярко присъствие в общественополитическия, икономическия и културния живот на континента.

Ст. н. с. д-р Милен Куманов
Институт по история при БАН

Предговор

Предлаганият труд е посветен на историята на народите на пет съвременни балкански страни – Албания, България, Гърция, Румъния и Югославия – в продълже-ние на около три века. Въпреки че Балканският полуостров има съществена историческа роля, тази територия е била обект на по-малко изучаване от който и да е друг европейски регион. За външния наблюдател Балканите често изглеждат объркващо сложна загадка. Географски регион, обитаван от седем големи националности, говорещи на различни езици, обикновено той изниква в европейското съзнание само когато става сцена на войни или насилствени действия. Характеризиран дълго като „барутния погреб на Европа“, полуостровът наистина е оправдал името си. Кримската война, главното европейско военно действие през века след 1815 г., възниква тук. Убийството на Франц Фердинанд в Сараево през 1914 г. става непосредственият повод за Първата световна война. След 1944 г. балканските събития са основен фактор за въвеждането на Студената война. Гръцката гражданска война е поводът за преориентирането на американската външна политика с доктрината „Труман“. Въпреки че е неоспоримо вярно, че тези кризи са напълно изучени, особено в тяхната глобална значимост, далеч по-малко внимание е обръщано на изучаването на района сам по себе си. Възпрепятствани от езикови бариери и от ограничения достъп до архивни материали, западните историци едва наскоро започнаха да изучават подробно многобройните аспекти на балканската история.

А този регион, както поради ролята си в миналото, така и поради настоящото си значение, определено заслужава по-голямо място в съвременните исторически изследвания. Част от бивши древни гръцки, римски, византийски, османски и хабсбургски земи, разположени на кръстопътя на Европа, Африка и Азия, полуостровът е изпитал тежестта от смесването на различни имперски пориви и съревноваващи се идеологии. През различни исторически периоди тук са се пресичали основни политически и културни граници, например, границите между Източната (Византийска) и Западната Римска империи, между исляма и християнството, между православието и католицизма, а днес между военните блокове на Северноатлантическия пакт и Варшавския договор – разделения, които представят конфликтни социални, политически и икономически системи. Подложена на съперничещи си външни влияния, както и на вътрешен натиск, тази територия в буквален смисъл е опитно поле за алтернативни системи. Така през изминалите два века Балканите представляваха лаборатория, в която можеха да бъдат наблюдавани някои от най-изплъзващите се аспекти на националните и либерални форми на политическа организация и икономическо развитие, а понастоящем социалистическите режими предлагат подобни форми за изследване. Освен това за северно и южно американските читатели едно изследване на балканската история съдържа допълнителния импулс да се запознаят с националната родина на милиони емигранти в Новия свят.

Това изследване цели да въведе читателя в драматичната и съдбовна история на Балканския полуостров в годините между договора от Карловиц (Сремски Карловци) от 1699 г. и началото на 80-те години на XX век. Целта е да се представи една балансирана картина на развитието на този регион в наши дни, базирана на неотдавнашно изследване и върху стандартните истории и монографии. Основната тема ще бъде процесът, чрез който балканските народи се измъкват от имперския контрол на османците и хабсбургите, създават независими национални държави, а след това тръгват по още по-трудния път към икономическо и социално модернизиране. Договорът от Карловиц, чиито условия стават основна и постоянна пречка за османския контрол, е удобно място, от което да започнем нашия разказ. Последващият период става свидетел на началото на движения, които отдалечават балканските народи от имперската, еклесиастка организация на османското управление и ги приближават към националната, светска, държавна система. Както ще видим, националните революции се осъществяват поотделно със сравнително малко сътрудничество между балканските народи. Въпреки това, действията на отделните групи има някои общи характеристики. Например, всяко национално движение се свързвало с културно възраждане, което включвало създаването на книжовен език и подновяване на интереса към доосманската история на дадения народ. По подобен начин всички национални водачи организират и вдигат въоръжени въстания – успешни или не, – и споделят сходна визия за политическите и икономическите цели за бъдещето.

Пътят към политическата трансформация щял да се окаже труден. Бавният ход на отслабването и постепенното оттегляне на османския контрол направил този процес още по-труден. Под абсолютната власт на султана вътрешните национални и религиозни борби били приглушени, а европейското влияние било ограничено до периферията на полуострова. С нарастващата неспособност на османското управление да защити владенията си, балканските земи се превърнали в желани цели за други Велики сили. През XVIII век Руската и Хабсбургската империи са в постоянно съперничество с Османската империя и помежду си за превъзходство. През XIX век регионът се преместил в центъра на дипломатическата сцена. Източният въпрос, в който били замесени всички европейски сили, се превърнал в неизменната главна дипломатическа тема чак до започването на Първата световна война – конфликт, непосредствената причина за който се коренял дълбоко в балканските проблеми. По този начин за нещастие на балканските народи през периода на национално-освободителните движения техните земи попаднали във фокуса на международното внимание. Тук се пресекли и влезли в конфликт все по-динамичните имперски стремежи на Великобритания, Франция и Русия. По-късно към тази битка се присъединили новообединените Германия и Италия. В началото на XX век Хабсбургската империя, също като Османската, се изправила пред нарастващи национални антагонизми в рамките на собствените си граници. Въпреки това тази държава също се опитала да провежда силна балканска политика. Въпреки че полуостровът изгубил значимостта си като център на дипломатически конфликт между двете световни войни, след 1945 г. неговата важност като обект на международно съперничество се възобновила с променен списък на конкурентите.

Живеещи в един регион на международно напрежение, балканските народи естествено били подложени на постоянен външен натиск. Тъй като не желаели да заменят господството на Османската империя с това на други сили, балканските национални водачи се борели срещу всякакви външни опити за анексиране или доминиране. Едновременно с това те били неимоверно привлечени от материалните и културни постижения на европейските държави. Така въпреки факта, че националните движения били насочени по същество към възраждане на доосманските политически организации, техните водачи приемали европейските политически институции и често оправдавали действията си на базата на съвременните западни идеологии на либерализма и национализма. През XIX век Великите сили определяли формата на управление, личността на владетеля, както и границите на повечето от новите балкански национални държави. Техните решения обаче, често основани на прогресивни политически концепции, отразявали убежденията на повечето балкански водачи. През XX век социалистическите и комунистическите политически програми, заети от Съветския съюз и от Западна Европа, получили подобна подкрепа сред някои групи.

До отстраняването на османския контрол и до създаването на национални правителства, вътрешните политически въпроси и чуждата политика заемали основното внимание на балканските лидери. Паралелният процес на социални и икономически промени се придвижвал напред далеч по-бавно до 1945 г., когато се превърнал в основна задача на балканската политика. Съвсем до скоро преобладаващото население се състояло от бедни и предимно неграмотни селяни, живеещи при изключително изостанали условия. Въпреки че някои от членовете му израснали, за да формират политическото ръководство на националните правителства, повечето от тях изживели постепенния разпад на икономическото и социалното си положение под натиска на новите условия. Въпреки ангажираността им основно с политическите и дипломатическите въпроси, балканските лидери добре си давали сметка за последствията от слабите си икономики, особено по въпросите на общите държавни интереси, като националната отбрана. В този смисъл основна цел на всички национални правителства била модернизацията – включително развиването на индустрията, подобряването на земеделието, въвеждането на напредничава образователна система, както и придобиването на чертите и удоволствията, на които толкова се възхищавали в западноевропейските общества. В това усилие също ясно се проявявало двойственото отношение към чуждото влияние. Въпреки че балканските държави, на които липсвали нужният капитал, ресурси, знания и опит, се нуждаели от помощ, те се страхували от чужда експлоатация или от имперско господство.

По този начин темата за конфликтното привличане и отхвърлянето на чуждото политическо, идеологическо и икономическо влияние е постоянен елемент в балканската история. Въпреки че балканските общества, дали доброволно или по принуда, приели много от външния свят, трябва да се подчертае обаче, че дори там, където били възприети чуждите институции и идеи, те били последващо моделирани и променени, за да отговорят на националните традиции и предразсъдъци. Със сигурност основният елемент в балканския живот е този, извлечен от дългия исторически опит на народите и собствените им уникални реакции към външните намеси, за които полуостровът бил така уязвим.

Настоящият труд бе подготвен като част от програма, организирана през 1972 г. от Обединения комитет за Източна Европа на Съвета на американските научни дружества и Изследователския съвет по социални науки, за създаването на истории на Източна Европа. Професор Питър Ф. Шугар от Университета във Вашингтон беше председател на специалния комитет, изготвил първоначалното предложение. Професор Майкъл Б. Петрович от Университета в Уисконсин стана председател на контролиращия комитет и отговаряше за последващата организация. Тази история на Балканите бе щедро финансирана от Отдела по образование, в това число стипендии, които позволиха на авторката да отдели нужното време, за да завърши писането и средства, които да помогнат подготовката на томовете за печат. Д-р Гордън Б. Търнър, вицепрезидент на Съвета на американските научни дружества до 1980 г. и неговият наследник д-р Джейсън Х. Паркър допринесоха с ценни предложения и помощ. Авторката е много задължена също така на Юлия А. Петров от Отдела по образование за нейните съвети и подкрепа.

Както беше заявено в първоначалния проект, тази книга е предназначена като въведение в балканската история; тя не предполага предварителни знания. Разгледани са също така важни европейски събития и политически, философски и икономически теории, необходими за разказа. Поради сложността на разглежданите процеси, някои въпроси са засегнати в повече от една част. Този район е играл съществена роля в световната история. Следователно, отделено е внимание не само на вътрешните балкански събития, а и на големи международни конфликти през този период. По този начин книгата обхваща както балканските процеси и развитие, така и мястото на полуострова в историята.

Поради двойствения характер на текста са включени множество карти, които да помогнат за изясняването на вътрешните проблеми и кризите, причинени от въвличането на Великите сили в региона. Илюстрациите целят да покрият тези и други аспекти на балканската история. Почти всички са отпечатани през първата половина на XIX век. През XVIII и XIX век Балканите и Османската империя като цяло привличали интереса не само на държавници и генерали, а и на писатели, поети и художници, които били изкушени от изключителната красота на пейзажа и от екзотичната и романтична за тях атмосфера на региона. Самият полуостров бил малко познат; съществували много погрешни представи. Както е показано на картата, изготвена в началото на XVIII век от един от най-добрите британски картографи Херман Мол, до средата на XIX век като цяло се приемало, че висока и почти непроходима планинска верига от изток на запад пресича целия полуостров. Илюстрациите изключително ясно показват впечатлението, което дивата и планинска природа на териториите оставяла у художниците.

Разказът е разделен в два тома, които с известни ограничения могат да се четат отделно. Първият започва с общо въведение в основните исторически събития през XVII век, но разглежда в подробности XVIII и XIX век. Тук се набляга на темите за характера на османското и хабсбургското управление и на последващите национални движения. Том I завършва с постигането на гръцката, черногорската, румънската и сръбската независимост и българската автономност и организирането на техните нови правителства. От международните отношения том I обхваща събитията от сключването на договора от Карловиц през 1699 г. до подписването на договор за Балканите между Русия и Хабсбургската империя през 1897 г.

Том II засяга главно събитията от XX век до 1980 г., въпреки че е включена и малко основна информация за политическите движения от предишните десетилетия. Главните теми са завършването на териториалното обединение на съвременните държави; големите войни и техните последствия; и в частност, мерките, предприети за решаване на огромните политически, социални и икономически проблеми, пред които тези нации се изправили в съвременния свят. Трудностите, причинени от постоянната външна намеса и доминиране на Великите сили – въпроси, които били много важни през предишните векове, – също се пренасят в по-ново време.

Множеството езици и различното им изписване, използвани през миналите векове, представят известни проблеми пред историческия изследовател на този район. В тази книга е направен опит в начина на изписване на личните имена и на географските места да се възприеме формата, която е най-широко използвана и която ще е най-позната на читателя. Използвани са стандартните системи за транслитериране на гръцки и български; сръбските думи и имена се появяват с латинското им изписване. Пълна последователност не беше възможна. Освен това имената на владетелите и на османските държавници и много лични имена са англицизирани.

Датирането също създава някои проблеми, тъй като до края на Първата световна война балканските народи използвали три различни календара. Мюсюлманите датирали събитията от Хиджра през 622 г. Православните християни използвали Юлианския или календара по стария стил, докато католиците и протестантите възприели Грегорианския или новия стил. През XVIII век Юлианският календар изоставал от Грегорианския с 11 дни, през XIX век броят им нараснал на 12, а през XX век стигнал 13 дни. Всички дати в тази книга са по новия стил. Различието в датирането създава някои трудности главно, когато конкретен ден или месец се свързва с дадено събитие. Например, Априлското въстание от 1876 г. в България станало през май по новия стил. Когато възникват такива усложнения, те са обяснени в текста.

Повечето от бележките под черта се ограничават до посочването на източниците на цитатите и на някои за статистическата информация. Изписването с главни букви и на точните цитати от стари източници са променени, за да бъдат в съзвучие със стила на текста. Библиографията цели да посочи на читателя списък от книги по различни аспекти на балканската история. Не са включени книги и статии на езици, различни от английски, въпреки че, разбира се, те бяха широко използвани при подготовката на тази книга.

Авторката е много задължена на приятелите и колегите си, специалисти в областта, които любезно се съгласиха да прочетат ръкописа. Техните експертни бележки и критики помогнаха много за подготовката на окончателния вариант на книгата. Цялата или по-голямата част от труда бе прочетена от: професор Ричард В. Бъркс, Уейн Стейт Юнивърсити; Димитрие Джорджевич, Юнивърсити ъв Калифорния, Санта Барбара; Руфус Фиърс, Индиана Юнивърсити; Джон В. А. Файн, Мл., Юнивърсити ъв Мичиган; Кейт Хатчинс, Юнивърсити ъв Илинойс; Халил Иналджък, Юнивърсити ъв Чикаго; Джон Р. Лампе, Юнивърсити ъв Мериленд; Томас А. Майнингер, Йорк Юнивърсити; Джон А. Петропулос, Амхерст Колидж; Майкъл Б. Петрович, Юнивърсити ъв Уисконсин; Денисън И. Русинов, Отдел за Теренни проучвания към американските университети; Траян Стоянович, Руджърс Юнивърсити; и Питър Ф. Шугар, Юнивърсити ъв Уошингтън. В допълнение, този труд всъщност е резултат от съвместната работа на авторката и нейния съпруг Чарлс Йелавич, който допринесе не само с предложения и критики, но и с резултатите от неговите собствени изследвания.

Авторката би искала да благодари на Деби Чейс, която напечата окончателния вариант и на Янис Болстър, чиято отлична редакция и ценни предложения допринесоха много във финалните етапи от работата по ръкописа. Тя състави и показалеца в книгата. Картите бяха подготвени от Уилям Джейбър.

Въведение

ЗЕМЯТА

Нашият разказ засяга основно историята на народите на Балканския полуостров – земна територия, заобиколена от Черно, Егейско, Йонийско и Адриатическо море. Въпреки че реките Дунав, Сава и Купа често се посочват, като очертаващи северната граница на региона, този труд ще се занимае и със съдбата на земите отвъд Дунава и населени от румънско, хърватско, словенско и унгарско население. От географска гледна точка, отличителна характеристика на изучаваната територия е нейният планински характер – *Балкан* произлиза от турската дума за верига гористи планини. Големите вериги, разделящи полуострова и Карпатите на север, довели до разделянето на народите един от друг, така че не съществува естествен център на региона. За да разбере повечето от последващата балканска история, читателят трябва първо да изучи Карта 1, която обръща особено внимание на планините и на речните системи.

На север, на територията на днешна Румъния, пейзажът се заема главно от простиращите се Карпатски планини. На юг България се разделя от Балкана (Стара планина) и е отделена от Гърция чрез Родопа планина. В посока северозапад в Караванка и Юлийските Алпи има словенско и хърватско население. По посока на юг Динарските Алпи образуват внушителна бариера между Адриатическото крайбрежие и вътрешността на Босна и Херцеговина. Още по̀ на юг планините Пинд се простират по протежение на цяла Гърция.

Основната речна система в региона е образувана от река Дунав и нейните притоци: Драва, Тиса, Сава, Морава, Искър, Серет и Прут. В цялата си история Дунав бил основният път в региона за военни нападения, търговия и пътуване. Тази голяма речна артерия създавала затруднения за комуникация само при Железни врата, тесен пролом със скали и бързо течение. Другите важни реки – Вардар, Струма и Марица – се вливат в Егейско море. Поради планинския характер на Адриатическото крайбрежие, реките, които се вливат в това море, не позволяват да се развива търговия или пътуване по вода. Въпреки това, Неретва, Дрина и Шкумбина играли важна роля в развитието на съседните земи.

Доминиран от планини и възвишения, регионът има сравнително малко площи с богата земеделска земя. Изключенията са Дунавската равнина, включваща части от днешна Румъния и две области в Югославия – Славония и Войводина. Долините на реките Марица и Шкумбина са също ценни земеделски области. Разбира се, планините с техните обширни гори и пасища също подпомагат населението. Минералните залежи били разработвани още в римско време, но по-малко, отколкото днес.

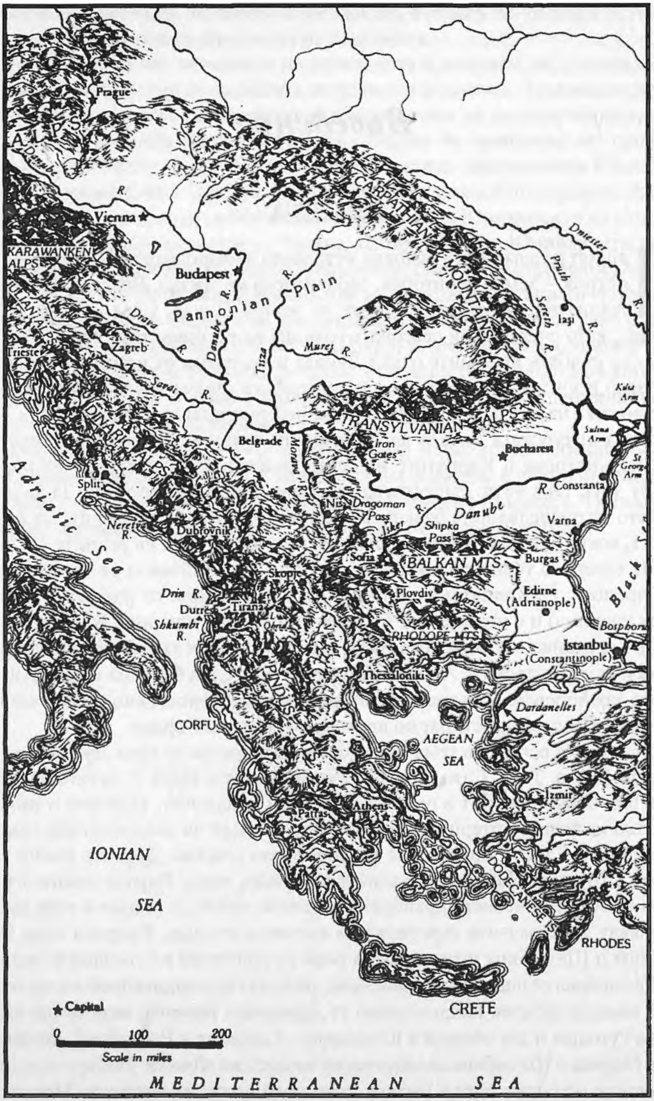
Prague
ALPS
Danube
R.
Vienna
KARAWANKEN ALPS
JULIAN ALPS
Budapest
Pannonian Plain
Danube R.
Tisza
R.
Drava R.
Zagreb
Trieste
Sava R.
R.
CARPATHIAN MOUNTAINS
Dniester
Pruth
Sereth R.
R.
Iaşi
Mureş R.
Kilia Arm
Sulina Arm
St George Arm
TRANSYLVANIAN ALPS
Belgrade
Morava R.
Iron Gates
Bucharest
DINARIC ALPS
Adriatic Sea
Split
Constanta
R.
Danube
Nis
Dragoman Pass
Iskar R.
Shipka Pass
Varna
Neretva R.
Dubrovnik
Sofia
Burgas
BALKAN MTS.
Black S
Skopje
Plovdiv
Maritsa
Edirne (Adrianople)
Drin R.
Durrës
Tirana
L. Ohrid
Shkumbi R.
RHODOPE MTS.
Bosphorus
Istanbul (Constantinople)
Thessaloniki
PINDUS
Dardanelles
CORFU
AEGEAN SEA
Izmir
Athens
Patras
IONIAN SEA
DODECANESE IS.
RHODES
CRETE
Capital
0 100 200
Scale in miles
MEDITERRANEAN SEA

Карта 1. Релефна карта на Балканите

Разположен стратегически на кръстопътя между Азия, Африка и Европа, Балканският полуостров се оказал както съблазнителен обект за завладяване, така и врата към други земи. Въпреки че планините допринасяли за обособяването и изолацията между балканските народи, те не гарантирали защита срещу външни нападения. Целият полуостров е прорязан от големи коридори, които минават главно през големите речни долини и през планинските проходи. По протежение на тези сравнително малко големи пътища войските на завоевателите можели да влязат лесно, независимо дали това били номадски племена с техните коне и стада, или пък съвременни Велики сили с железопътни линии, коли, камиони и танкове.

Две били главните порти, които отваряли полуострова за външно проникване. Дунавската равнина исторически била главният път, по който народите от азиатските степи влизали не само на Балканите, но и в Централна Европа. Никакви естествени бариери не възпрепятствали преминаването от земите, северно от Черно море, през Дунавската долина до Панонската равнина. Нахлуващите племена можели също така да продължат на юг и да пресекат Стара планина при някой от удобните проходи, или да следват бреговата линия. Вторият път започвал при Белград при сливането на Дунав и Сава и продължавал надолу по Моравската долина. При Ниш се образували две разклонения, едното водещо през Вардарската долина до голямото Егейско пристанище Солун, а другото, пресичащо през прохода Драгоман към София, Пловдив, Адрианопол и накрая Константинопол, най-важният град на Балканите. В римско време от първостепенно значение бил друг път, Виа Игнация. Тази основна линия на комуникация вървяла от Дуръс (Дурацо) по Адриатическото крайбрежие през долината на Шкумбина, покрай Охридското езеро, до Солун, а оттам по море или през Тракия до Константинопол. Останалите речни долини също били важни. Българската територия близо до настоящата столица София се свързва с Дунав чрез долината на река Искър и с Егейско море чрез долината на Струма. Река Неретва свързва Адриатическото крайбрежие с вътрешността на Босна.

Дългата брегова линия на изток и юг, с удобните ѝ пристанища и речни излази, също спомагала за установяването на влиянието и контрола на външни сили. Островите на Егейско, Йонийско и Адриатическо море били също открити за нападение по море. Например, Венеция успяла да установи внушително имперско присъствие в района поради търговското си и военноморско превъзходство. В по-ново време, военноморската сила на Великобритания ѝ позволила да упражнява голямо влияние в района, в частност върху Гърция и цялото Източно Средиземноморие.

ИСТОРИЧЕСКИ ПОГЛЕД

Древните цивилизации: Гърция и Рим

Въпреки че този труд формално започва с последното десетилетие на XVII век, необходим е кратък преглед на предходния период поради важната роля на историята в развитието на балканските национални държави – основната тема на тази книга. Както ще демонстрираме по-късно, на всеки етап от формирането на съвременните държави, водачите непрекъснато се позовавали на миналото, за да обяснят или оправдаят своята политика. Тук няма да правим опит да представим подробен преглед на балканската история от Желязната ера; намерението е само да разгледаме накратко онези събития и личности, които оказали пряко влияние върху по-късния период.

Първите обитатели на полуострова, за които има налична информация, са илирите, които живели най-общо в района западно от Моравската долина до Адриатика, и траките, които се заселили източно от реката в земите, простиращи се от Егейско море до северно от Дунав. И двата народа с цивилизации от Желязната ера имали племенна организация. Траките създали организирана държава през V в. пр. Хр. Даките, клон на траките, се превърнали в основен елемент при образуването на румънската народност. Илирите били предшественици на съвременните албанци.

Главните политически и културни постижения на древността обаче не се състояли в централнобалканския регион, а на юг, в гръцките земи (вж. Карта 2). Бреговете и островите на Егейско море щели да се превърнат в място на първата велика европейска цивилизация на гърците, които тогава се наричали елини, а земята си – Елада. Напреднала цивилизация в Бронзовата ера се развила в Гърция през периода 1600-1200 г. пр. Хр. Места като Микена, Тирин, Пилос, Атина и Тива били центрове на дворцово общество, белязано със сравнително сложна икономическа и социална организация, книжнина и изящно изкуство и архитектура, сериозно повлияни от неелинистичната цивилизация на Миноански Крит. До 1450 г. пр. Хр. гърците от сушата окупирали Крит и Родос, а със земите от Близкия Изток и Египет съществувала обширна търговия. Находки от Хетското царство говорят за политическото присъствие на гърците в сърцевината на Мала Азия. Поради ненапълно изяснени причини, изтънчената цивилизация на Гърция от Бронзовата ера загинала след 1200 г. пр. Хр. Нашествието на нови групи елини, говорещи на дорийския диалект на гръцкия език, било съпътствано от забележим упадък в материалната цивилизация на гръцката основна територия и от миграцията на голям брой гърци към бреговете на Мала Азия.

След това гръцката цивилизация се развила около градовете-държави на сушата, особено в Атика, Пелопонес и Йония в Западен Анадол. Всяка от тях се състояла от града и прилежащата му територия, като най-важните били Атина, Спарта, Тива, Аргос и Коринт. Някои от тях, в частност Атина, изградили обширни морски империи. Всяка от тях притежавала характеристиките на суверенна държава. Те развивали външни отношения и водели войни независимо една от друга. Когато през V в. пр. Хр. били заплашени от персийските атаки, те си сътрудничели, но били въвлечени в самоубийствените Пелопонески войни, водени между Атина и Спарта, като всяка от двете държави била подкрепена от съюзниците си. Въпреки политическото си разделение и желанието им да воюват помежду си, гърците съзнавали културното си единство и поделяли силно чувство за превъзходство над външния „варварски“ свят.

Голямото културно наследство на класическа Гърция, което така дълбоко повлияло по-късните западноевропейски модели на мислене, е основано главно

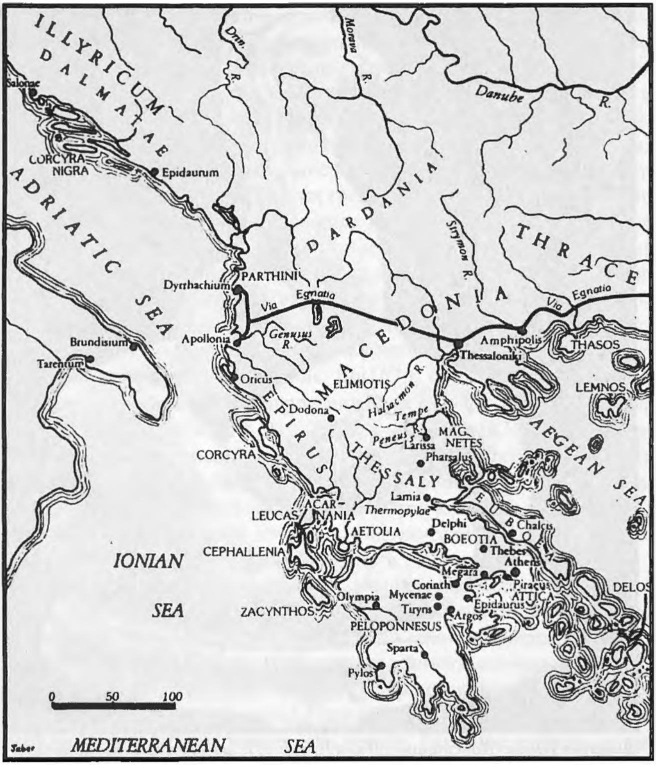
ILLYRICUM
DALMATAE
Salonae
Drin. R.
Morava R.
Danube
R.
CORCYRA NIGRA
Epidaurum
ADRIATIC SEA
DARDANIA
Strymon R.
THRACE
PARTHINI
Dyrrhachium
Via Egnatia
MACEDONIA
Via Egnatia
Apollonia
Genusus R.
Amphipolis
Thessaloniki
THASOS
Brundisium
Tarentum
Oricus
ELIMIOTIS
Haliacmon R.
LEMNOS
EPIRUS
Dodona
Tempe
Peneus R.
Larissa
MAGNETES
AEGEAN SEA
CORCYRA
Pharsalus
THESSALY
Lamia
ACARNANIA
Thermopylae
LEUCAS
EUBOEA
Chalcis
Delphi
AETOLIA
BOEOTIA
CEPHALLENIA
Thebes
IONIAN SEA
Athens
Megara
Corinth
Piraeus
DELOS
ATTICA
Olympia
Mycenae
Epidaurus
Tiryns
Argos
ZACYNTHOS
PELOPONNESUS
Sparta
Pylos
0 50 100
Saber
MEDITERRANEAN SEA

Карта 2. Древна Гърция и Балканите

на цивилизациите от V и IV вв. пр. Хр. в Атина. Архитектурата на Атина от V в. оказала силно влияние върху стиловете в строителството, особено на обществени сгради, чак до наши дни. Гръцката литература, например пиесите на Есхил, Софокъл, Еврипид и Аристофан; историите на Херодот и Тукидид; както и философията на Платон и Аристотел се превърнали в неизменна част от образованието на лидерите на съвременна Европа. Нещо повече, въпреки че гръцкото общество се основавало на робството, повечето държави развили представителни институции, включващи директното участие на свободни граждани-мъже в политическото управление на държавата. Постиженията на тази ера останали уникален и бляскав спомен за гръцкия народ и щели да играят съществена роля в неговото национално възраждане по-късно.

За балканската история като цяло, гръцката колонизация била най-важна. В

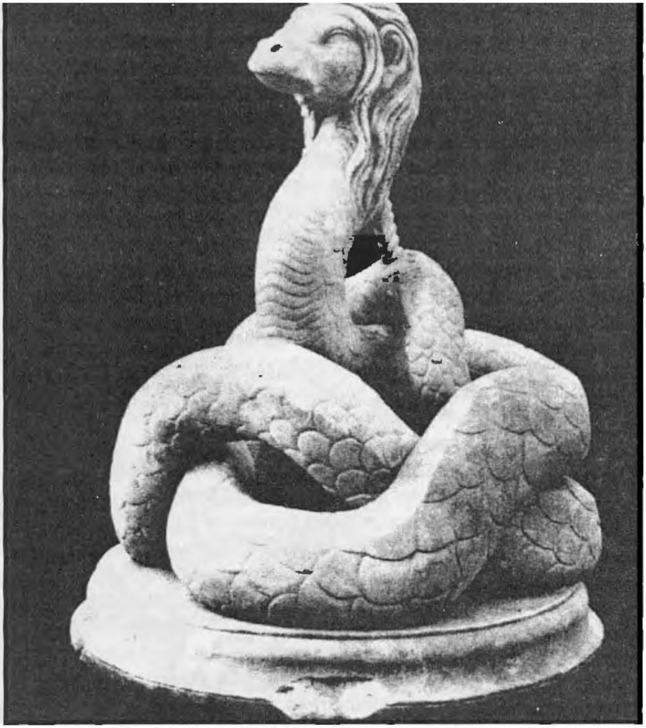

Змия от Томис (Констанца), II или III век; II или III век (От В. Канарше, А. Арикеску, В. Барбю, и А. Радулеску, Tezaurul de Sculpturi de la Tomis. *Букурещ: Editura Stiintifica, 1963.)*

частност йонийските гърци от Мала Азия били изключително активни при създаването на градове по протежение на бреговете на полуострова. Примери за гръцко заселване са Истрос (Истрия), Томис (Констанца), Калатис, Одесос (Варна) и Месемврия (Несебър) по Черноморското крайбрежие и Трогуриум (Трогир), Епетион (край Сплит) и Исса (на остров Вис) на Адриатика. Първоначално търговски центрове, тези градове възпроизвеждали архитектурата и начина на живот и мисъл на родна Гърция, и съответно оказали значително влияние върху населението, живяло около тях. Самите гръцки заселници обаче били доволни да останат в периферията на полуострова. Те не се опитвали да проникнат във вътрешността или да завладяват големи територии.

Макар и обединени по език, религия и култура, градовете-държави губели голяма част от силата си в постоянни вътрешни кавги и войни. По този начин те не били готови да се изправят пред предизвикателството на военната мощ, възникнала в Македония и започнала с управлението на Филип Македонски (359-336 г. пр. Хр.). Македонците вероятно били илири по етнически произход, въпреки че до този момент висшата класа вече била под силното културно влияние на Гърция. Синът на Филип Македонски, Александър Велики (336-323 г. пр. Хр.), може би най-известният завоевател на древния свят, разширил териториите си чак до Индия. След ранната му смърт неговата огромна империя се разпаднала. Македония останала важна държава, но не успяла да задържи господството си дори над полуострова.

Междувременно друга имперска сила се зараждала в Италия. Римските части преминали Адриатика за пръв път през III в. пр. Хр. Целта им била да победят пиратите, които действали от източното крайбрежие на Адриатическо море, което по-късно щяло да се превърне в римската провинция Далмация. След като сразил Картаген и след като станал господар на Западното Средиземноморие (201 г. пр. Хр.), Рим започнал период на военни действия и политическа активност в Източното Средиземноморие. До 167 г. пр. Хр. римската хегемония над източно средиземноморската територия била вече факт. През 148 г. пр. Хр. след четири победоносни войни (215-205, 200-197, 171-167, 149-148 г. пр. Хр.) римляните завзели македонската територия и я провъзгласили за римска провинция. Две години по-късно римската армия разгромила частите на Ахейската лига на гръцките градове, унищожила град Коринт и анексирала Гърция. До края на управлението на Август (27 г. пр. Хр. – 14 г.), по-голямата част от полуострова южно от Дунав вече била завзета (вж. Карта 3).

За разлика от гръцките колонизатори, римските владетели не се задоволявали с отделни разпокъсани селища. Те окупирали целия регион и го управлявали пряко. Живо интересуващи се от проблемите на администрацията и отбраната, те създали мрежа от военни лагери и пътища. Римски селища възникнали по протежение на големите естествени пътища. Съвременен Белград (Сингидунум), Едирне (Адрианополис, Адрианопол), Ниш (Найсус) и София (Сердика) са само част от важните градски центрове от този период. Римските градове, също като гръцките, наподобявали съответните градове в родината, с храмове, форуми, бани и развити водни и канализационни системи.

Римското влияние било във всички сфери. Участието в икономическия живот на една огромна империя носело очевидни предимства. Селскостопанското производство нараснало; разработени били златните, сребърните, железните и оловните мини. Особено западната част – Илирия – се радвала на период на истинско благоденствие. През вековете на римско владение, населението се романизирало силно. Някои постъпвали в армията и администрацията. Бил възприет римският начин на живот, в това число и езика. Мъже, родени на Балканите – например, императорите Клавдий, Аврелий, Проб, Диоклециан и Максимиан, – се издигнали до високи постове в държавата. Целият регион също се радвал на предимствата на Пакс Романа. В продължение на дълъг период населението било гарантирано срещу големи външни нападения или катастрофални войни.

Въпреки това, отбраната била постоянен проблем на империята. Като цяло Рим се опитвал да държи границата по река Дунав, но имало и някои изключения.

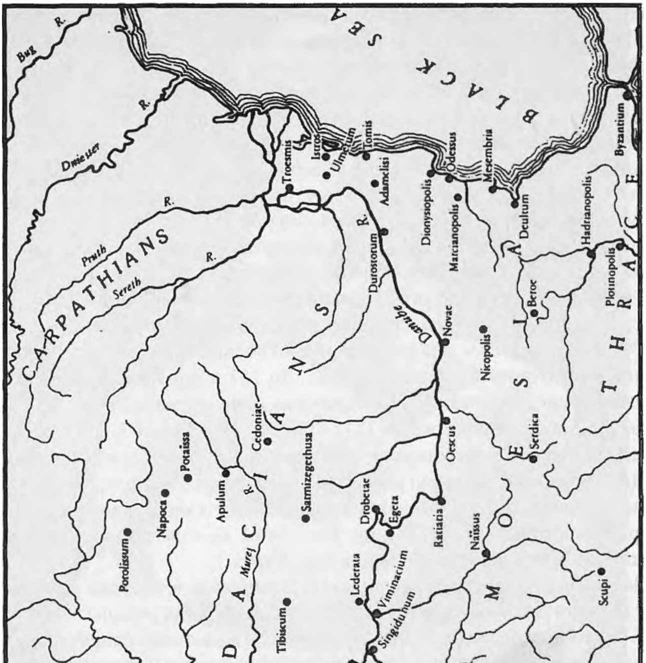
BLACK SEA
CARPATHIANS
Bug R.
Dniester R.
Pruth R.
Sereth R.
Troesmis
Istros
Ulmetum
Tomis
Adamclisi
Dionysiopolis
Odessus
Mesembria
Marcianopolis
Deultum
Byzantium
Hadrianopolis
Plotinopolis
Beroe
THRACE
Durostorum
Danube R.
Novae
Nikopolis
MOESIA
Oescus
Serdica
Ratiaria
Naïssus
Scupi
Drobetae
Egeta
Lederata
Viminacium
Singidunum
DACIANS
Cedoniae
Potaissa
Apulum
Sarmizegethusa
Napoca
Porolissum
Mureş R.
Tibiscum
Tisza R.
Aquincum
Danube R.
PANNONIA
Carnuntum
Scarbantia
Savaria
Vindobona (Vienna)
Ovilava
NORICUM
Drava R.
Sava R.
Emona
Neviodunum
Siscia
DALMATIA
Aquileia
Tragurium
Epetion
ISSA
ADRIATIC SEA
0 50 100
Scale in miles
Taber

Карта 3. Дунавските земи под римско управление

Сред варварските племена, застрашаващи римските предни постове, даките представлявали особена опасност. Техният цар Буребиста (ок. 70-44 г. пр. Хр.) успял да обедини известен брой племена и издигнал твърдина при Сармизегетуса в Карпатските планини. По-рано срещу даките били провеждани успешни походи, но през 101 г. Траян (98-117 г.) решил напълно да смаже независимото царство. През 106 г. даките и техния цар Дечебал (87-106 г.) били разгромени, а земите им били поставени под прякото управление на империята. През следващите 165 г. регионът се администрирал от Рим. От цялата империя били изпратени войници, администратори и колонизатори, като много от тях били от други балкански райони. Местните даки също били романизирани. Този преден пост на империята обаче трудно можел да се отбранява. За да съкрати линията на римската граница, през 270 г. император Аврелий (270-275 г.) заповядал евакуирането на провинцията. Римските войници и администратори, заедно с част от населението, били прехвърлени през Дунав. Какво се случило с останалото население през следващите размирни векове се превърнало в спорен въпрос.

Оттам насетне Римската империя срещала все по-големи трудности да удържа границите си и да предотвратява масовите набези на външни племена. За Апенинския полуостров главната опасност идвала от германските нашественици, особено готите. Балканските земи били подложени на хиляда години разрушения в ръцете на последвалите вълни нашественически племена. Готите от III, IV и V век, и хуните, също от IV и V век, били последвани от аварите, славяните и българите през VI и VII век, маджарите или унгарците през IX и X, печенегите – през X и XI, куманите – през XII и XIII, и монголите – през XIII век.

Повечето от тези народи били изместени от първоначалната си територия от по-силни племена; други били привлечени от относителното богатство на римските земи. Като цяло те се придвижвали със стадата и семействата си, следвайки пасищата, необходими им за прехраната на техните коне и добитък. По този начин те се придържали към големите пътища, които вече описахме. Придвижването по необходимост било бавно; нападението и окупацията можели да продължат с десетилетия. Някои от племената, като хуните и монголите, идвали като конници-грабители. Те завладявали и плячкосвали големи територии, а след това продължавали напред. За разлика от тях, славяните, маджарите и българите оставали, за да се заселят на земята. Те завладявали и асимилирали уседналото население или губели индивидуалните си характеристики и се смесвали с местното общество. Тези нападения естествено водели до коренни промени в етническия състав на балканските народи.

Междувременно в организацията и влиянието на Римската империя настъпили огромни промени.

Византия

Под нарастващия натиск отвън и изправена пред сложни вътрешни проблеми, римската власт трябвало да реши въпроса как най-добре да администрира обширните си територии в това време на нещастия. Макар и поддържащ теорията за единната империя, Диоклециан (284-305 г.) бил принуден да създаде четири административни единици. При управлението на Константин (306-337 г.), един единствен император управлявал пряко цялата територия, но след смъртта му административното разделение било възобновено. През 395 г. било взето окончателно решение. Разделителната линия, която щяла да се окаже от огромно историческо значение, минавала от адриатическия бряг по река Дрина и после по Сава и Дунав. За в бъдеще границата между католическата и православната църкви и между Западната и Източната културни зони щяла да следва приблизително същата линия.

Съществувало и езиково разделение. Въпреки факта, че били завоеватели, римляните изпитвали дълбок респект към гръцката цивилизация. Те култивирали и запазили гръцкото изкуство и наука. Римската империя била официално двуезична, а гръцкият, също като латинския език, бил език на имперската администрация и в съда. Освен това гръцкият бил основният говорим език в земите, приблизително южно от Ниш, на полуострова и, разбира се, във всички територии с гръцки заселници по островите и Мала Азия. Използването на гръцкия като език на Новия завет е показателно за значимостта му като основен *lingua franca* в рамките на огромната Римска империя.

За историята на Балканите развитието на Източната Римска империя било решаващо. Центърът на империята бил на мястото на бившия гръцки град Византион, чието име щяло да се превърне в име на самата държава. Тук през 330 г. Константин създал град Константинопол, който станал столица на Византийската империя и продължил традициите на Рим в продължение на повече от 1000 години. Разположен на стратегическия кръстопът между Азия и Европа, той лежал и на пресичащите се големи търговски пътища, които вървяли от север на юг и от изток на запад. Най-доброто възможно естествено пристанище на целите Балкани и в средиземноморската област, заобиколен от три страни с вода, градът можел лесно да бъде отбраняван. Въпреки многобройните опити за завладяване, той бил превзет само два пъти – през 1204 и 1453 г.

Етническият състав на империята бил сложен. През 212 г. император Каракала (211-217 г.) дал римско гражданство на всички свободни мъже, като терминът *римски* вече не представлявал географско или национално обозначение. Гражданите на Византия се наричали римляни, дори когато били от гръцки или друг произход. Нещо повече, основният език бил гръцкият. След разделянето на цялата империя през 395 г. положението на този език естествено се затвърдило, тъй като частта на говорещото гръцки спрямо останалото население нараснала. Въпреки това, макар че гръцкият бил основният език на управлението, търговията и църквата, византийските граждани не се считали за гърци по националност в съвременния смисъл на думата. Трябва също да се отбележи, че през този период основната гръцка територия – центърът на класическата цивилизация – драстично западнала по значимост и се превърнала в провинциален двор. Гръцкият живот се съсредоточил във византийската столица.

Въпреки че в основата на византийското управление останала римската юридическа и политическа система, промените в положението на владетеля, повлияни от условията в съседните източни дворове, се оказали от голямо значение.

Съвременник описва императора като:

> трансформиран в ориенталски, божествен, абсолютен монарх. Заповедите на Диоклециан довършили трансформацията. „Проскинезис" или „адорацио" (източната церемония на коленичене пред божество), пурпурни роби, диадема със скъпоценни камъни, колани и скиптри станали постоянна част от имперската традиция. Императорът, владетел по божествено снизхождение, бил единственият източник на закона. Уединяването на монарха – ориенталска практика, чрез която личността на владетеля се отделяла от връзка със светското, – било внимателно балансирано посредством великолепни официални церемонии, при които властта и величието му се показвали пред гражданите и хората от двора.[1]

Този автократичен монарх ръководел голямо бюрократично управление, чиято ефективност и успех варирали през вековете. Като всяка велика империя, Византия била раздирана от постоянни борби между политическите фракции и проблеми, свързани с наследяването на трона. Нещо повече, църквата и догматичните диспути играли важна и често пъти размирна роля в живота на държавата.

След разделянето на империята Константинопол станал център на Източната християнска или православната църква. С покръстването на император Константин започнал процес, чрез който християнството станало официалната религия на Римската империя. Синовете на Константин забранили жертвоприношенията към езическите богове, а през 392 г. император Теодосий (379-395 г.) забранил езическото почитане под заплаха от обвинение в държавна измяна и светотатство. По-рано, през 380 г. Теодосий постановил, че всички негови поданици трябва да приемат християнската вяра, както е формулирана от Никейския събор през 325 г. Езикът на византийската църква бил гръцкият, докато на римската останал латинският. Повечето от балканските народи, сърбите, румънците, българите и гърците били повлияни най-вече от еклесиастките течения в Константинопол. Руснаците също щели да бъдат покръстени от Византия и да станат част от православния свят. Въпреки че константинополската йерархия първоначално признавала върховенството на Рим, оказало се невъзможно да се поддържа единството. През 1054 г. настъпил окончателният разрив, разделение, което никога не било превъзмогнато. В догмите и церемониите си двете организации се раздалечавали все повече. По-важното, връзката между църква и държава била подчертано различна на Изток и Запад. В православната система, църквата като цяло поддържала властта и авторитета на светския владетел. Тя не оспорвала директно влиянието на държавата. По този начин политическото и религиозното управление били склонни да работят заедно срещу общи вътрешни и външни врагове. Нещо повече, Източната църква не развила доминираща централна институция като Папството в Рим. Патриаршията в Константинопол имала огромен престиж и влияние, но националните патриаршии или митрополии, които били създадени впоследствие в балканските държави и в Русия, упражнявали първостепенно влияние върху своите членове.

---

[1] Speros Vyronis, Jr., *Byzantium and Europe*: New York: Harcourt, Brace & World, 1967), pp. 18-19.

Тъй като Апенинският полуостров бил залят от варварски нашествия, а римската власт на запад била нарушена, Византия станала наследник на римската имперска идея. Също като гърците и римляните преди тях, византийските владетели считали своята държава за най-развитата цивилизация на времето и за законен господар на света. Идеята за универсална империя била споделяна от византийските врагове. Както ще видим, балканските християнски и мюсюлмански владетели еднакво се опитвали да завземат имперския град и да присвоят за себе си престижа и положението на византийския император. Идеята за една единствена законна светска власт и една универсална църква била изключително примамлива. Православните възгледи също подкрепяли тази концепция. Както пише един историк:

> Същината на православната вяра е, че със сливането в Константинопол на римската и на християнската теории за земна и за небесна империя, светът е постигнал окончателната си подредба, чиито символ е императорът. Православните християни не само превъзхождали останалото човечество; всякакво бъдещо подобрение или нововъведение не само, че били невъзможни; но и грешката била немислима.[2]

В разцвета си Византия била най-могъщата империя в Западния свят (вж. Карта 4). Нейното богатство се основавало на търговията и просперитета на нейните земи. Военните ѝ командири възприели най-напредничавите методи за водене на война и разполагали с най-доброто оръжие. Бюрокрацията добре се справяла с отговорностите си. Във външните отношения държавата следвала система, която превърнала израза „византийска дипломация“ в символ на лукави, умни и безскрупулни преговори. По-важното, високото ниво на цивилизация в империята дало модели за управление и култура на балканските православни държави и Русия. Балканските владетели искали да бъдат византийски автократи. Те копирали дворцовия церемониал и използвали византийските архитектурни стилове за своите сгради и църкви. В този смисъл средновековната балканска цивилизация била по същество византийска.

Въпреки големите постижения на империята, нейната дълга история била белязана с много променлив късмет. Един от най-известните императори, Юстиниан (527-565 г.), опитал да възстанови империята след разрушаването ѝ от варварските нападения през IV и V век. С оглед на бъдещето неговото управление било важно заради административните му реформи и кодифицираните от него закони. Също така той предприел амбициозна програма за строителство в

---

[2] C. M. Woodhouse, *The Story of Modern Greece* (London: Faber & Faber, 1968), p.30.

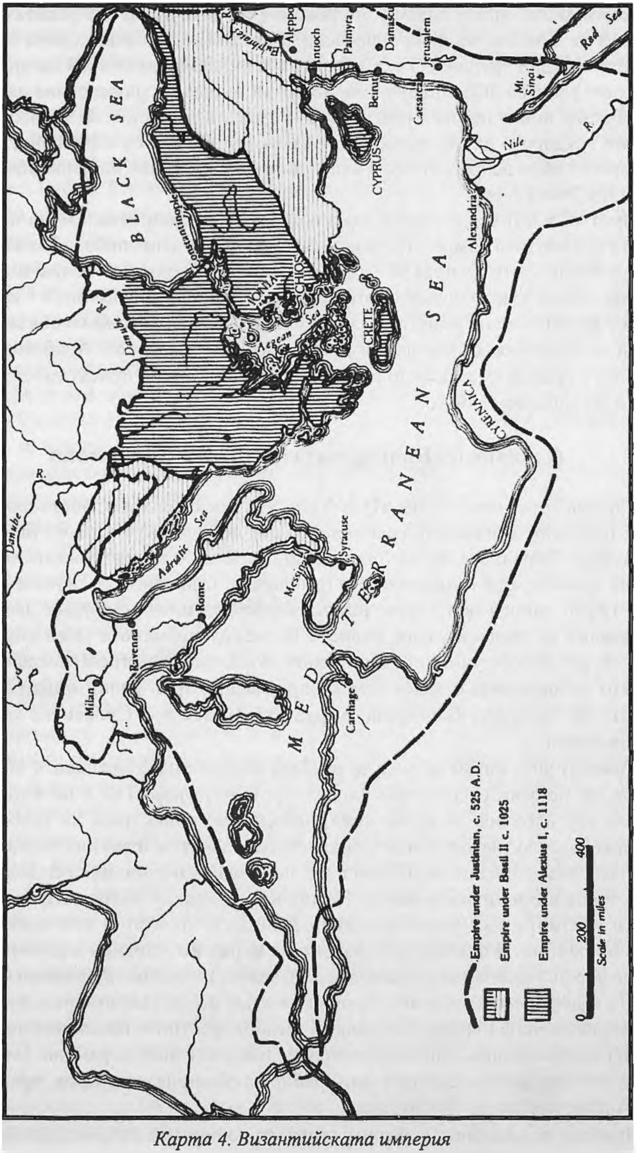
BLACK SEA
MEDITERRANEAN SEA
Danube R.
Danube
R.
Constantinople
IONIA
CHIOS
Aegean Sea
CRETE
CYPRUS
Alexandria
CYRENAICA
Nile
R.
Red Sea
Mt. Sinai
Jerusalem
Caesarea
Beirut
Damascus
Palmyra
Antioch
Aleppo
Euphrates R.
Adriatic Sea
Rome
Ravenna
Milan
Messina
Syracuse
Carthage
Empire under Justinian, c. 525 A.D.
Empire under Basil II c. 1025
Empire under Alexius I, c. 1118
0
200
400
Scale in miles

Карта 4. Византийската империя

Константинопол, чиито големи постижения били строежа на „Света София“, църквата на Светата мъдрост (наречена „Санкта София“ или „Света София“ в повечето западни трудове). Тя се превърнала в същински символ на православното християнство. Юстиниан обаче не могъл да намери разрешение на големите проблеми, които по-рано разтърсвали Римската империя. Византия срещала огромни трудности да защитава и управлява обширните си територии, които за пореден път били изправени пред нападение едновременно на Балканския полуостров и в Мала Азия.

През VI и VII век главната опасност идвала от напредването на персите и арабите в Азия, и на аварите и славяните в Европа. Военна победа сложила край на персийската заплаха през 627 г. През VII век империята се изправила едновременно пред първото предизвикателство от страна на мюсюлмани – арабите – и пред нападенията на аварите и славяните на север. Този век се оказал труден период за Византия: от всички страни я притискали врагове. Арабските нашественици в крайна сметка били победени, но славянското присъствие на Балканите се установило трайно.

Славяните: Българската и Сръбската държави

Славянското нашествие През VI и VII век славяните, индоевропейски народ, пресекли дунавската граница и заели по-голямата част от Балканския полуостров. Първоначално те били тясно свързани с аварите, които очевидно заемали доминираща позиция в тези отношения. Славяните се придвижвали на малки групи напред под ръководството на собствените си водачи. Централна организация не съществувала, въпреки че между племената били образувани съюзи. За разлика от много предишни нашественици, славяните заселвали земята, която окупирали и ставали земеделци. Така по този начин била поставена основата на бъдещите Българска, Хърватска, Сръбска и Словенска средновековни държави.

Сравнително малко се знае за ранната история на славянските общества; съдбата на местното население също е противоречива. Тук е необходимо да боравим със събития, за които няма писмени сведения, така че трябва да се използват археологически или антропологически доказателства или такива, събрани от изследването на езика. Очевидно е, че славянските племена се движели из полуострова и проникнали чак до Пелопонес и дори до остров Крит. В много области местното население било принудено да се оттегли в далечните възвишения и планини. В планинските райони на Гърция и Албания и до наши дни е останал народ, известен първоначално като власи, арумънци, куцовласи или цинцари. Те говорят език, свързан с латинския и близък до съвременния румънски. В земите на днешна Гърция, Албания и Румъния, местното население погълнало славянските заселници, които започнали да говорят езика на района. Славянски говорещите народи обаче се заселили трайно на обширна територия, простираща се от Адриатическо до Черно море.

Въпреки че славяните и аварите стигнали до портите на Константинопол, те не успели да превземат града. След катастрофите от VII век, византийската държава се съвзела и си възвърнала част от изгубената територия. Сега тя трябвало да се справи и с опасната българска сила, установила се на северната ѝ граница.

България Главната заплаха за Византия на Балканите за в бъдеще щяла да дойде от българите. Тяхното име произхождало от името на първоначалните българи, урало-алтайски народ, който някога обитавал територията между Азовско море и Кубан. Разгромени от хазарите, българите били принудени да се местят. Една част под предводителството на Аспарух се преселили в област близо до устието на Дунав. След като претърпяла поражение, през 681 г. византийската власт признала тази група като независима държава, а Плиска станала столица на Първата българска държава. При управлението на хан Крум (803-814 г.) и след него тяхната територия значително се разширила. Българите завладели територии, населявани от славяни, които значително превъзхождали по брой завоевателите. Първоначално двата народа живеели заедно, като ханът и аристокрацията били българи. И двата народа били езичници и почитали собствените си богове. Процесът на асимилация завършил през IX век, а цялото население започнало да говори славянски език и приело християнството.

Християнството било прието през 865 г. от княз Борис (852-889 г.). Въпреки че първоначално за кратко признал юрисдикцията на Рим по политически причини, по-късно той променил ориентацията си. По този начин българската църква се свързала с Патриаршията в Константинопол и с православния свят, но запазила собствената си църковна организация. Поради благосклонното отношение, което възприела към християнската наука, България се превърнала по същество в първия голям център на славянската култура. По това време византийският император изпратил двамата братя Кирил и Методий във Великото Моравско княжество в Централна Европа, за да се опитат да се преборят с действията на мисионерите, представляващи Рим. Братята измислили славянско писмо, наречено „Глаголица“, и те и техните помощници се заели с превода на религиозните съчинения от гръцки на славянски, като използвали езика, на който се говорело близо до родния им Солун. Техните усилия в Моравия се провалили, а братята умрели. Принудени да напуснат Моравия, през 885 г. техните ученици били приети в България. Създавайки центъра си в Преслав, който през 893 г. станал новата столица, те продължили задачата си да превеждат и преписват религиозни текстове. През следващите векове старобългарският или още църковнославянски станал езикът на славянските православни църкви и на славянската наука. Оригиналната глаголическа азбука била модифицирана да прилича повече на гръцката и наследилата я кирилица била възприета от православните славяни – българите, сърбите и руснаците.

Първата българска империя* стигнала разцвета си при управлението на Симеон (893-927 г.), вторият син на Борис. Византия и Константинопол продължили

---

*Авторката използва израза *българска империя* и в двата тома на настоящата книга; разбирай: държава – Бел. пр.

да привличат силно българските владетели. Крум умрял, опитвайки се да превземе имперския град, а най-голямата цел на Симеон била да превземе столицата, а с нея и правото на господство върху универсалната империя на християнския свят. След поредица от неуспешни опити да превземе града, през 925 г. той се провъзгласил за император на ромеите и на българите. Също така той издигнал българския църковен център в Преслав от митрополия до патриаршия, за да даде на главата му същата титла като тази, която носел църковният глава в Константинопол. Разширяването на българските земи при Симеон може да се види най-добре на карта 5. България се превърнала в най-могъщата балканска сила.

Тези завоевания обаче изчерпали ресурсите на държавата. Освен това българските владетели били изправени пред вътрешни проблеми. Някои от аристокрацията се противопоставяли на централната власт, а последвал и период на религиозни противоречия. Проблемът с ересите винаги представлявал голям проблем и за Източната, и за Западната църква. Богомилската ерес, която възникнала в България, била особено важна. Богомилите били дуалисти. Те вярвали, че душата на човек представлява принципа на доброто, докато тялото и материалният свят са злото. Те не почитали ритуалите и не приемали светото причастие, като силно атакували установената църква. Те отричали такива религиозни символи като кръста, светите мощи и иконите. Тяхната доктрина била предизвикателство едновременно към политическата и религиозната власт.

Едновременно с това, външните заплахи пред държавата нараствали. Основният противник на българите си оставала Византия, но те трябвало да се справят и с новите завоеватели – унгарците и печенегите. Още повече, че Византийската империя била в период на възраждане, а руснаците играли активна роля в балканските събития. През 969 г. руският владетел Святослав (964-972 г.) превзел Преслав и пленил българския император Борис II (969-972 г.). В отговор византийският император Йоан Цимисхи (969-976 г.) изпратил армия, която да изгони руснаците от България. След военна победа Византия завзела тези български земи.

На югозапад обаче останал център на съпротива. Тук Самуил (991-1014 г.), син на областен управител, създал нов център на власт в Охрид и борбата с Византия продължила. Въпреки че българските войски спечелили някои победи, византийският император Василий II (963-1025 г.), който станал известен също като „българоубиец“, накрая победил. След голяма победа през 1014 г. той пленил 14 000 български войници. После ги ослепил, като на всеки сто оставил по един човек с по едно око, за да могат да върнат сразената армия у дома. При гледката на тази жестокост Самуил умрял. През 1018 г. византийската армия превзела Охрид, а районът преминал в ръцете на византийците и останал техен в продължение на век и половина. Сега Византия била в най-силното си положение от времето на славянските нашествия. Всъщност, тя била най-голямата съществуваща самостоятелна сила по онова време.

Византийската империя обаче не могла да задържи господството си. Петдесет години след смъртта на Василий, държавата отново загубила територии. Вътрешни конфликти отслабвали властта, а нови врагове, особено селджукските турци и унгарците заплашвали границите ѝ. Тази ситуация позволила на България да се съвземе. През 1186 г. двама български феодали, Петър и Иван-Асен, организирали успешно

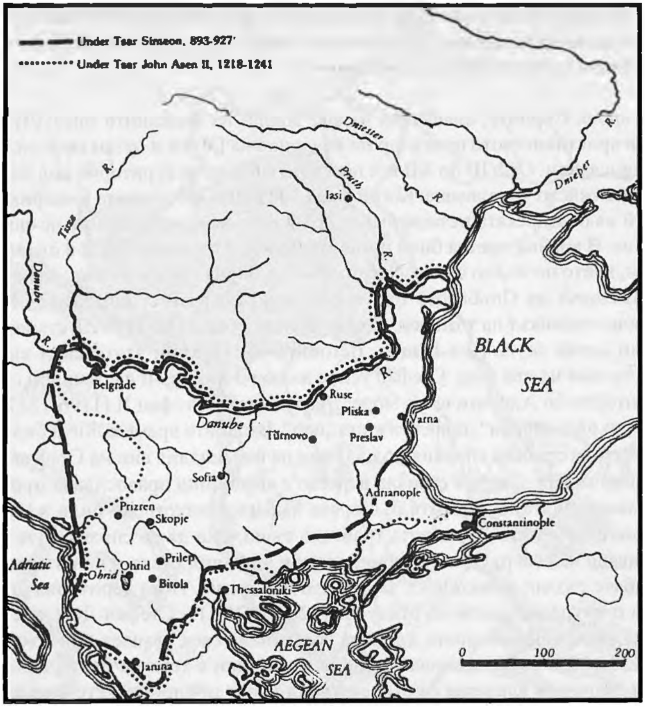
Under Tsar Simeon, 893-927
Under Tsar John Asen II, 1218-1241
Dniester R.
Pruth R.
Dnieper R.
R.
Iasi
Tisza R.
Danube R.
BLACK SEA
Belgrade
Ruse
Pliska
Varna
Danube
Tŭrnovo
Preslav
Sofia
Adrianople
Prizren
Skopje
Constantinople
Adriatic Sea
L. Ohrid
Ohrid
Prilep
Bitola
Thessaloniki
AEGEAN SEA
Janina
0
100
200

Карта 5. България през Средновековието

въстание. Тяхното действие бележи началото на Втората българска империя, чиято столица била създадена в Търново. Българските земи значително се разширили при Калоян (1197-1207 г.), по време, когато Византийската империя била в отчаяно положение. През 1204 г. Константинопол бил превзет от участници в IV Кръстоносен поход, които поделили завладените византийски владения на малки кралства.

Също като в предишния период, въпреки военните си победи, българските владетели срещали трудности да контролират болярите си. Вероятно Калоян бил убит от един от собствените му военни командири*. Възродената империя стигнала своето величие при управлението на Иван-Асен II (1218-1241 г.). За пореден път най-голямата балканска сила, българската държава притежавала обширна територия. Ситуацията обаче не била стабилна. При последващите владетели царството се разпаднало, а съперничещите си боляри контролирали регионите, останали в български ръце. Сърбия се превърнала в най-силната държава на Балканите, като завзела македонските земи, които преди това били части от Българската и Византийската империи.

---

*Неточно: българският владетел е убит от куманския войвода Манастрас (или Манастър) – Бел. н. ред.

Сърбия Сърбите, славянски народ, дошли на Балканите през VII век. Те приели християнството през втората половина на IX век и оттам насетне останали православни. От VIII до XII век повечето живели на територия под българско или византийско управление. Когато след 1018 г. Византийската империя сложила край на българската независимост, сръбските владетели били в по-добро положение. В крайна сметка били организирани две държави: Зета, в планинските райони, които по-късно станали територия на Черна гора, и Рашка, на изток.

Възходът на Сръбското царство е тясно свързан с династията Неманя. Основоположникът на този род, Стефан Неман I (ок. 1168-1196 г.), станал владетел или велик *жупан* на Рашка. Неговите наследници задържали властта в продължение на два века. Стефан успял да подчини Зета и да разшири сръбската територия до Адриатическо море. Неговият син Стефан II (1196-1227 г.), наречен „първовенчани", приел титлата „цар". В същото време в Жича била създадена отделна сръбска епархия под властта на най-младия син на Стефан I, Сава, който бил монах. Сърбия станала царство с автономна православна църква.

Завоеванията на Втората българска империя естествено били в ущърб на сръбските интереси. Държавата трябвало също така да се справя с унгарското напредване на север. Последващият упадък на българската и на византийската мощ обаче създал възможност за сръбска експанзия. Нова територия била завладяна при управлението на Милутин (1282-1321 г.) и Стефан Дечански (1321-1331 г.), но средновековната държава достигнала своя разцвет при Стефан Душан (1331-1355 г.). Със завоевателни цели, сходни с тези на българските царе, този амбициозен владетел се съсредоточил върху придобиването на територии на юг. Той разширил контрола си върху албански територии, Македония, Епир и Тесалия, както и върху сръбската територия, която се простирала до Адриатическо море (вж. Карта 6).

През 1346 г. той се провъзгласил за император на сърбите и гърците, а по-късно прибавил към тази титла българите и албанците. Пак през 1346 г. той издигнал епархията в Печ с ранг на патриаршия. Сръбският политически център също се преместил на юг – от Раш в Прищина, после в Призрен и накрая в Скопие (Скоплие, Ускюб). При управлението на Душан Сърбия била първостепенната сила на Балканите с територия, която се простирала от Адриатическо до Егейско море.

Въпреки че Душан успял да събере тази внушителна империя, на неговата територия липсвало вътрешно сцепление. След смъртта му през 1355 г. на 46-годишна възраст, сръбското царство преживяло същата съдба като българското и просто се разпаднало. Синът на Душан, Стефан Урош V (1355-1371 г.) го наследил, но не успял да запази централния контрол срещу вътрешните интриги и външния натиск. След смъртта му през 1371 г. династията Неманя прекъснала. Също като българските, сръбските територии били разпокъсани между съперничещите си аристократи.

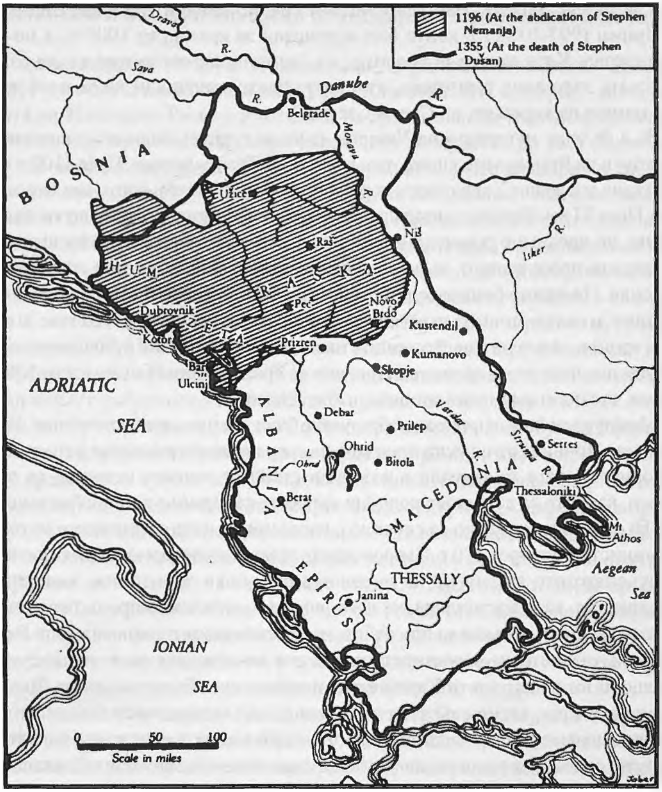
▨ 1196 (At the abdication of Stephen Nemanja)
1355 (At the death of Stephen Dušan)
Drava
R.
Sava
Danube
R.
Belgrade
Morava
R.
BOSNIA
Užice
Raš
Niš
Isker
R.
HUM
RAŠKA
Peć
Novo Brdo
Kustendil
Dubrovnik
ZETA
Kotor
Prizren
Kumanovo
Bar
Ulcinj
Skopje
ADRIATIC
SEA
Debar
Prilep
Vardar
R.
Struma
R.
Serres
Ohrid
L. Ohrid
Bitola
ALBANIA
MACEDONIA
Thessaloniki
Berat
Mt Athos
Aegean
Sea
THESSALY
Janina
EPIRUS
IONIAN
SEA
0 50 100
Scale in miles

Карта 6. Сърбия при управлението на династията Неманя

Северно от Дунава: Унгария, Трансилвания, Влашко и Молдова

Докато византийски, български и сръбски владетели се борели за контрол върху по-голямата част от Балканския полуостров, на север от река Дунав се развивали важни процеси. След римското оттегляне от Дакия през 270 г., този район и Дунавската равнина се изправили срещу поредица нападения в цялата им тежест. Готи, авари, хуни, българи, славяни и татари минали през региона. За бъдещото заселване на тази територия, траен ефект щяло да окаже пристигането на унгарците. След като опитите им да се преместят още на запад били разгромени, в края на IX век тези народи се заселили в Панонската равнина. Тъй като те били покръстени от Рим, техните бъдещи религиозни и политически връзки щели да са със Запада. Най-великият им средновековен владетел бил Стефан или Ищван (997-1038 г.), който бил коронован за крал през 1000 г., а по-късно канонизиран. Като светец-покровител на Унгария, неговото име се свързвало с унгарската държавна територия, към която често започнали да се отнасят като към „земите на короната на Свети Стефан“.

За в бъдеще историята на Унгария щяла да е тясно свързана с историята на Хърватия и на Румънските княжества, в частност Трансилвания. През 1102 г. кралят на Унгария наследил Хърватската корона при обстоятелства, които ще опишем по-късно. През XI век Унгария завладяла Трансилвания, територия, която вероятно имала смесено, но предимно румънско население. След завземането ѝ унгарските власти насърчавали преселването, за да се подсили този граничен регион срещу външно нападение. По-важно било заселването на шеклерите, които били тясно свързани с унгарците, и на германците, наречени саксонци, които дошли през XII век. За в бъдеще унгарците, шеклерите и саксонците щели да се превърнат в привилегированата, управляваща част от населението. Въпреки че Трансилвания била част от Кралство Унгария, тя запазила широки автономни привилегии.

Междувременно в процес на образуване били две румънски княжества, Влашко и Молдова. Точният етнически произход на съвременните румънци и границите на територията, която те заемали в различни етапи от тяхната история, са спорни въпроси, каквито са всъщност подобни въпроси, свързани с всички балкански народи. Въпросът тук е какво се случило с населението след оттеглянето на римската администрация през 270 г. Съвременната румънска историография подчертава непрекъснатотото заселване на днешните румънски територии, включително Трансилвания, като претендира, че дако-римското население продължило да обитава този регион и погълнало или отблъснало последващите завоеватели. Във всеки случай, съществува вероятност през X век по-голямата част от населението, живеещо на юг и на изток от Карпатските планини, да е било румънско. То говорело романски език, тясно свързан с латинския, но с голяма част славянски думи; било християнско, макар че датата на покръстването не е ясна; също така то било възприело славянска религиозна служба и кирилицата, която се използвала за писане на румънски до XIX век. Също като църковните организации в славянските царства отвъд Дунава, румънската църква останала свързана с Константинопол, макар и със собствени национални и религиозни организации.

Румънското политическо развитие се съсредоточило около две княжества, Молдова и Влашко, които се обединили едва през XIX век. И двете държави били образувани през XIV век, когато се обединили местни териториални единици под управлението на техни собствени феодали. Във Влашко аристокрацията избрала за свой първи княз Басараб (1310-1352 г.). За известно време негова столица бил Чимпулунг, а после Аргеж. Първият княз на независимата Молдовска държава бил Богдан I (1359-1365 г.). Първите румънски владетели трябвало да се справят с непрекъснатата заплаха от унгарско завоевание. Полското кралство и монголите също представлявали опасност. Аристокрацията, наречена *боери*, представлявала сериозен проблем за централната власт. Тук, както по други места, те заговорничели и участвали в интриги с външни сили.

Византия и Запада: Венеция и Четвъртия кръстоносен поход

С изключение на Унгария, държавите, които разгледахме досега – България, Сърбия, Румънските княжества и разбира се, Византийската империя – попадали в орбитата на Източната Римска империя и на православната църква. Общата принадлежност към православната вяра определено не пречела на тези държави да влизат във войни помежду си. В различни периоди Сърбия, България и Византия носели отговорност за взаимното си унищожение. Като допълнение към заплахата от страна на славянските държави на Балканите и на мюсюлманските държави на изток, византийските владетели трябвало да се изправят пред предизвикателство от Запад, което било колкото политическо и военно, толкова и религиозно по характер.

Опитът на византийските императори да поддържат претенцията си за универсална власт по отношение на Рим не успял. През 800 г. кралят на франките Карл Велики (768-814 г.) бил коронован от папата в Рим с титлата римски император. Въпреки последиците от този акт, византийските владетели били принудени да признаят действието през 812 г. В крайна сметка през XIII век титлата „римски император“ преминала в ръцете на германската Хабсбургска фамилия, чиито членове продължили редовно да бъдат избирани, докато с времето титлата не се превърнала в куха чест. Точно, както съществували две съпернически си империи, скоро щели да се появят две християнски църкви с конфликтни претенции върху юрисдикцията. Първоначално константинополският патриарх признавал превъзходството на епископа в Рим. Догматичните противоречия обаче скоро помрачили отношенията между двете столици. През 1054 г. двете организации се отлъчили взаимно. Макар че значимостта на това действие не била ясна по онова време, въпреки множеството опити, разривът така и никога не бил преодолян. Всъщност, армия, представляваща западните и католическите интереси, била първата, която сломила отбраната на Константинопол.

Вече споменахме заплахата за империята от Изток, първо от персите, а после от арабските мюсюлмани. През XI век се появила по-ужасяваща мюсюлманска сила. По това време мюсюлманските турци, предвождани от членове на селджукското семейство, се превърнали в основна заплаха за византийската държава. През 1071 г. византийската армия била разгромена в решаващата битка при Манцикерт. Турската войска завзела византийските владения в Близкия изток, и по-важното – по-голямата част от Анадола. По този начин започнал процес на турско заселване, който продължил над 400 години. Регионът, по-рано византийски и християнски в по-голямата си част, сега станал турски и мюсюлмански. Промяната драстично се отразила на мощта на империята, за която тази територия била важна с хората, храната и данъците си.

Завладяването на Свещените земи от мюсюлманска държава довело до организирането на кръстоносни походи на Запад. Макар и под гаранциите на папата, тези военни походи се водели от необуздани, неспокойни и жадни за власт западни рицари, които скоро доказали, че се интересуват повече от това да завоюват за себе си царства на изток, отколкото от религията. Те определено не се интересували от връщането на изгубените византийски земи в Мала Азия.

По същото време византийският император също влязъл в конфликт с Венеция. До XII век този предприемачески град успял да изгради велика морска империя, която се крепяла на търговия и морска мощ. Венеция придобила вериги от острови, пристанища и селища навсякъде из Адриатическо, Средиземно и Егейско море. Съперник на Константинопол, тя се възползвала от възможността по време на Четвъртия кръстоносен поход да нанесе смъртоносен удар на своя противник. Кръстоносците, които се нуждаели от венециански транспорт, но нямали парите да платят за него, били отклонени от Венеция, за да завземат далматинския град Задар (Зара) от унгарците. В замяна венецианците предложили транспортиране до Египет. След това, вместо да се бият с мюсюлманските турци, венецианците и християнските рицари заедно се заели първо с окупирането, а по-късно, през 1204 г. и с плячкосването на Константинопол. После те избрали за император един от своите редици, граф Балдуин Фландърски.

След като столицата вече била в ръцете им, победителите разделили завладените византийски територии на малки княжества. Някои от тях просъществували само за кратко, докато други, като Ахейското княжество (1205-1432 г.), създадено от Жофроа дьо Вилардуен, и Егейското херцогство (1207-1566 г.), просъществували дълго. Венеция също завзела ценна територия, включително части по Далматинското крайбрежие и Пелопонес, както и остров Крит, който задържала до 1669 г. На византийските Балкани само държавата Епир останала православно владение. Западните рицари и венецианците сега държали земи, които били гръцки по език и православни по религия. Последващата политика на новите владетели насадила сред населението трайна омраза към *франките*, както били наричани западноевропейците. Въпреки огромните си усилия, католическата църква не успяла да спечели нови последователи.

През 1261 г. Византийската империя била възстановена от империята на Никея, гръцка държава, създадена в Анадола след падането на Константинопол. Михаил VIII Палеолог станал император, като поставил началото на династия, която просъществувала до окончателното падане на империята. Въпреки че част от балканската територия била отвоювана, държавата била принципно слаба. Старите врагове, разбира се, останали. Конфликтите с Втората българска империя и Сърбия вече бяха разгледани. Византийските интереси били засегнати също от събитията, случващи се по крайбрежието на Адриатическо море, където Унгария, Венеция, Хърватия и Босна се съревновавали за превъзходство.

Западните Балкани и Адриатическото крайбрежие: Хърватия, Далмация, Босна и Албания

След нашествието им на Балканите, двата славянски народа на словенците и хърватите се заселили в северозападната част на територията, която разглеждаме тук. Словенците не образували независима политическа единица. През 748 г. те станали част от Кралството на франките и твърдо приели католическата вяра. До края на XIV век земите, които те обитавали, минали под контрола на Хабсбургската империя. За разлика от тях, хърватите, които живеели на юг, в

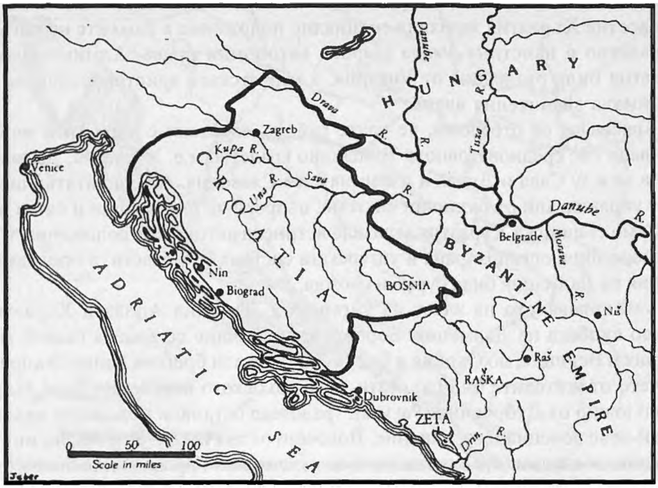
Danube
HUNGARY
Drava R.
Tisza R.
Zagreb
Kupa R.
Venice
Sava R.
Una R.
CROATIA
Danube R.
Belgrade
Morava R.
BYZANTINE EMPIRE
Nin
Biograd
BOSNIA
ADRIATIC SEA
Niš
Raš
RAŠKA
Dubrovnik
ZETA
Drin R.
0 50 100
Scale in miles

Карта 7. Хърватия през 1070 г.

земите северно от Сава и западно от Уна, и по протежение на Адриатическото крайбрежие, създали независима държава (вж. Карта 7). Първият владетел, който приел титлата „крал“, бил Томислав (910-928 г.). Център станал Биоград на далматинския бряг.

Разположена близо до разделителната линия между Източната и Западната империи и подложена на влияние както от Рим, така и от Константинопол, Хърватия естествено била сцена на религиозни полемики. Съществували две групи, едната, подкрепяща свързване с Рим и с латинската църковна служба, другата – предпочитаща славянската служба, използвана в православните славянски църкви. Най-накрая, по времето на Звонимир (1075-1089 г.) бил избран Рим. След покръстването на народа, хърватските земи минали под католическото и западно влияние.

Хърватската независимост не продължила дълго. След смъртта на Звонимир се стигнало до спор за наследяването и кралят на Унгария, Владислав I (1077-1095 г.) предявил претенции към короната. Така или иначе, първият унгарски монарх, който бил коронован като крал на Хърватия, бил Коломан (1095-1116 г.), стъпка, предприета със съгласието на повечето хърватски аристократи. По този начин през 1102 г. Хърватия се обединила с Унгария посредством личността на краля, но точният характер на тази връзка бил оспорван през следващите векове. Оттам насетне хърватските водачи претендирали, че този съюз се основава на споразумение между равностойни партньори, които са свързани най-вече посредством общия монарх. Въпреки че унгарското правителство не приемало тази интерпретация на договора, оттам насетне Хърватия запазила специално положение в рамките на унгарското кралство и наистина имала широки автономни права. Административно Хърватия била разделена от Унгария, а хърватската аристократическа общност имала значителна власт.

Трябва да се отбележи, че трите района, заселени с хървати и понякога свързвани със средновековното Триединно кралство, т.е. Хърватия, Далмация и земята между Сава и Дунав и известна като Славония, отсега нататък щели да бъдат управлявани от различни системи, въпреки че имали един и същи владетел. Само същинска Хърватия запазила истински автономно положение. Славония скоро била организирана в унгарската система от области, а последващата история на Далмация била бурна и сложна.

Установяването на власт на унгарската династия Арпад в Хърватия не решило съдбата на Далмация. Борбата за надмощие се водела главно между Унгария и Венеция, но Сърбия и Босна също искали брегова ивица. Въпреки че повечето от жителите били хървати, като сръбското население било съсредоточено южно от Дубровник (Рагуза), градовете останали под силно италианско, най-вече венецианско, влияние. Повечето от тях имали автономни институции, които последващите окупационни сили зачитали. Управлението било в ръцете на съвети от изтъкнати граждани. Езикът на търговията и администрацията, който по римско време бил латински, сега станал италиански. Италианският език останал водещ чак до наши дни. Въпреки това, тази ситуация не възпрепятствала хърватското литературно развитие, което се съсредоточило в Далмация през XV век.

Държавите, които си съперничели за господство над далматинската територия, водели война и за контрола върху Босна. Разположена между съревноваващите се Източна и Западна църкви, тази територия щяла да има собствено религиозно движение. Църквата на босненските християни, която не била част нито от православната, нито от католическата йерархия, била обект на силна атака от страна на Рим.[3] За кратък период от време съществувало също и Босненско кралство. (вж. Карта 8). Водещата фигура бил Стефан Твърдко (1353-1391 г.), първият *бан* или управител на Босна, а земята по това време била под унгарски сюзеренитет. През 1377 г. Твърдко бил коронован за крал на „сърбите, босненците и хърватите“, титла, отразяваща значителната територия, която той контролирал. Той успял също така да прибави към владенията си и Далмация. След смъртта му, по познатия начин, който видяхме и в други балкански страни, кралството се разпаднало под натиска на вътрешни конфликти и външно нападение.

Последният балкански регион, който остава да разгледаме, този, обитаван от албанците, споделял трудностите, срещани другаде. Нашествията сложили край на голямото благоденствие, изживяно по римско време. В частност славянското напредване дълбоко засегнало албанските земи. Местното илирийско на-

---

[3] Вж. John V. A. Fine, Jr., *The Bosnian Church: A New Interpretation* (Boulder, Colo: East European Quatretly, 1975).

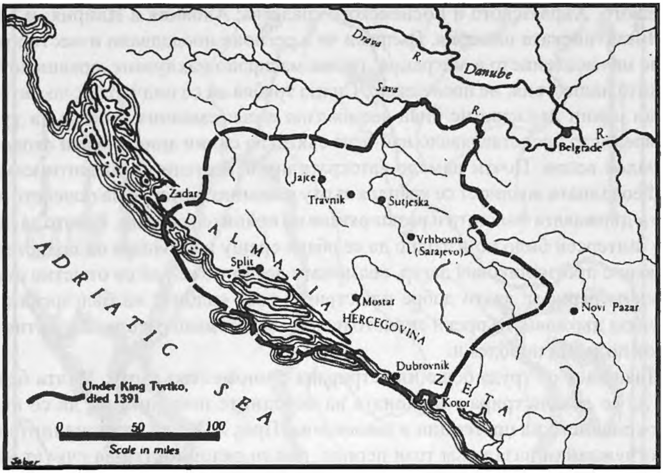
Drava
R.
Danube
Sava
R.
R.
Belgrade
Jajce
Zadar
Travnik
Sutjeska
Vrhbosna
(Sarajevo)
Split
Mostar
HERCEGOVINA
Novi Pazar
DALMATIA
ADRIATIC SEA
Dubrovnik
ZETA
Kotor
Under King Tvrtko, died 1391
0
50
100
Scale in miles

Карта 8. Средновековна Босна

селение обаче не било славянизирано. Живеейки на планинска територия, организирана в племенни съюзи, населението запазило езика и обособеното си съществуване. Името, което окончателно било дадено на областта и на населението, произлязло от племе, наречено „албани", което живеело близо до Дуръс. На този ранен етап хората се наричали арбер или арбереш.

През XII век било създадено княжество с център в Крюя, но то просъществувало кратко. През цялото Средновековие земите били подложени на постоянни нашествия. Норманци, венецианци и византийци нападали от морето; Българската, Сръбската и Византийската империи в продължение на дълги периоди владели населени с албанци райони. Въпреки тази намеса отвън, трябва да се подчертае, че тогава, както и по-късно, било трудно да се контролира този район. Местната аристокрация и племенните вождове управлявали собствени територии и воювали помежду си за местно господство. Трудните вътрешни условия станали причина за албанско преселение на юг, като цели групи се преместили в Тесалия, Пелопонес и островите. Някои острови, например Хидра, Псара и Спецес, придобили преобладаващо албански етнически характер.

Средновековните държави преди османското завладяване

До края на XIV век била поставена основата на съвременните балкански държави, всяка от които имала свой аналог през този период: Румъния в Молдова, Влашко и Трансилвания; България в средновековните империи; Югославия в

Сръбското, Хърватското и Босненското кралства; Албания в Илирия; и Гърция във Византийската империя. Въпреки че в региона последвало известно разместване на населението и миграция, такова масирано нахлуване, сравнимо с варварските нашествия, не последвало. Силно трябва да се подчертае, че нито една от тези ранни държави не била *национална* в съвременния смисъл на думата. Управлението представлявало най-вече съюзи на силни аристократи около един централен водач. Почти нямало автократични владетели по византийския модел. Феодалната лоялност се крепяла върху взаимния интерес на повечето силни мъже в държавата в защита и разширяване на нейните граници. Когато за личните му интереси било по-изгодно да се обяви срещу настоящия си владетел и да се съюзи с противниковия лагер, велможата лесно можел да се отметне от клетвата си за вярност, както добре илюстрират това съдбите на българската и на сръбската държави. Въпреки силното положение на императора, Византия страдала от подобни проблеми.

Тази част от труда беше илюстрирана с множество карти. Целта беше не само да се демонстрира големината на поредните империи, но да се покаже препокриването на претенции и завоевания. През XIX век националните водачи, поглеждайки назад към този период, имали склонността да считат максималното разширение на средновековните си царства за естествените исторически граници на техните нации (вж. Карта 9). Както видяхме обаче, заеманите от държавите територии се променяли радикално. Не съществувал и ясно определен център на национален живот – разбира се, с изключение на Константинопол за Византия. Например, видяхме как българската столица се местила от Плиска в Преслав, в Охрид, а след това в Търново. Центърът на Сърбия се местел на юг; столицата на Душан накрая била Скопие, въпреки че последвалата сръбска емиграция била на север. С първи център на Далматинския бряг, до XVI век Хърватия превърнала в свой главен град Загреб (Аграм) във вътрешността на страната. За в бъдеще основната конфликтна територия щяла да се окаже Македония. Тук щели да се припокрият албанските, българските, сръбските и гръко-византийските претенции, тъй като всички те владели тази територия по някое време от историята си.

Тъй като почти нямало територии, които да не са познали много владетели, не съществувало и етнически „чисто“ население. В навечерието на османското нашествие, ивица славянски говорещо население разделяло румънците и унгарците на север от албански и гръцки говорещите области на юг. Във всеки район населението представлявало смесица от първоначални местни жители с последващи завоеватели, смесица, постигната посредством военно завладяване от по-силна група, поглъщане на един народ от друг вследствие на превъзходството по численост, или чрез приемане на чужд език поради културното привличане, предлагано от по-напреднала цивилизация. Както видяхме, славянските и албанските заселници в южната част на полуострова възприели гръцкия език и култура; обратно, в албанските земи славяните били асимилирани. В България станало сливане между местните славяни и покорителите урало-алтайски българи. Жителите на румънските княжества били наследници на даките, римляните, славяните и

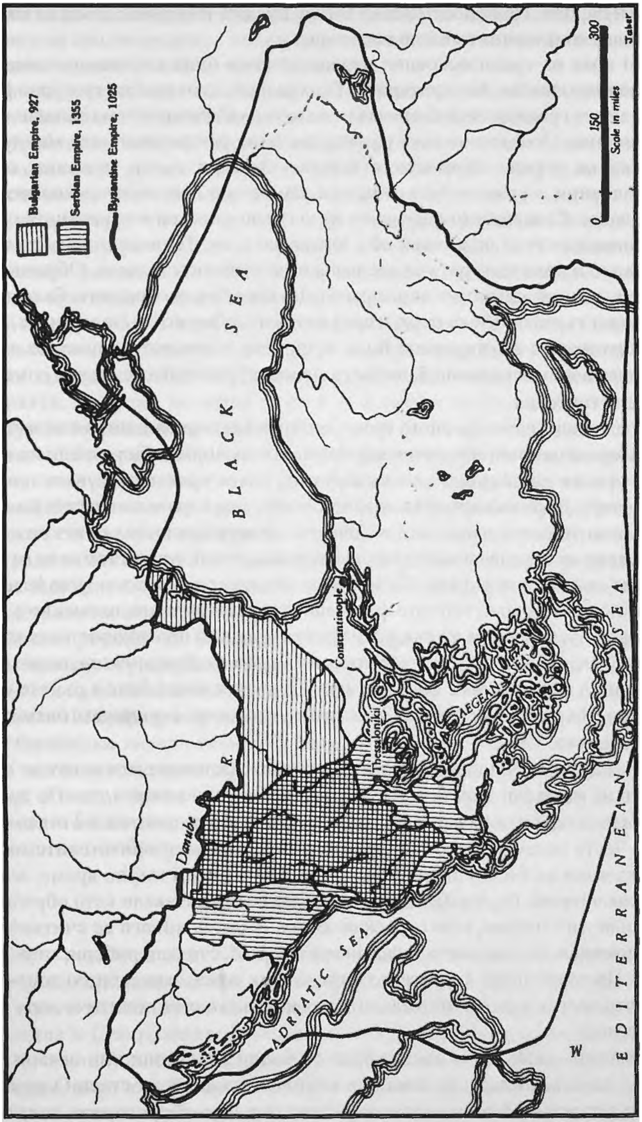
Bulgarian Empire, 927
Serbian Empire, 1355
Byzantine Empire, 1025
0
150
300
Scale in miles
Teker
BLACK SEA
Constantinople
Thessaloniki
AEGEAN SEA
Danube R.
ADRIATIC SEA
MEDITERRANEAN SEA

Карта 9. Средновековните балкански империи на други народи. По подобен начин Византийската империя с гръцкия като свой официален език имала смесено население.

До края на средновековния период не само били поставени основите на съвременните нации, но територията била разделена от трайно културно разцепление, чиито граници се доближавали до тези на Източната и на Западната Римски империи. Основно за това разделение било разграничението между двете християнски църкви. Повечето от хората – българи, гърци, румънци, сърби и много албанци, – станали част от православния свят с неговото силно византийско влияние. Славянското население използвало езика си в църковните служби, старославянският станал техен общ книжовен език. Те пишели на кирилица. В изкуството и архитектурата се следвали византийските модели. Обратното, католическото и западното влияние преобладавали в Северозападните Балкани сред словенци и хървати, а така също и сред някои от албанците и босненците. Латинският бил езикът на църквата; било възприето латинското писмо. За тяхното строителство били типични Западните архитектурни стилове, първо романския, а после готическия.

Сред владетелите на онова време, византийците очевидно имали най-голям успех. Поредица от автократични владетели, контролиращи бюрокрацията и силна армия, успели да създадат велика империя, която просъществувала повече от 1000 години. Дори във време на крайно злополучие, ядрото на властта било запазено. Византийският двор с великолепните си церемонии бил обект на дълбоко възхищение от страна на всички балкански владетели, които опитвали да подражават на неговата практика. Малцина от тях можели да постигнат властта на византийския автократ, тъй като феодалните аристократи или племенни вождове обикновено успявали да се съюзят и ефективно да се противопоставят на централната власт. Мимолетният характер на много от балканските политически организации се обяснява с факта, че политическата власт била в ръцете на местните аристократи, които имали пряк контакт и контролирали по-голямата част от населението.

През дългия период, който това кратко изследване засегна, животът и положението на масата от хората естествено се променяли значително. По време на чуждо нашествие или на варварска атака, селянинът се оказвал в отчаяно положение. Често големи области се обезлюдявали, тъй като обитателите им били принуждавани да бягат или били избивани. Но дори и в мирно време, животът бил изключително труден. Повечето от хората се препитавали като обработвали земята или като овчари, като отглеждането на добитък винаги се считало за по-важен поминък. Онези, които живеели край морето, ставали рибари, моряци или пирати. Просперитетът и щастието на отделния човек зависели до голяма степен от условията, които съпътствали земевладението и от политическата ситуация в региона.

Селяните с най-голям късмет били свободни земеделци или овчари, които държали собствени парцели земя или които отглеждали собствени стада. Като цяло, те живели в общности, където селото държало общо гората, пасищата и водните права, но отделните семейства имали права над собствената си земя.

Обратното, условията можели да са далеч по-лоши за онези, които обработвали имената на аристокрацията или на църквата, или били вързани към земята посредством множество обвързващи условия.

По общи характеристики балканското крепостно робство прилича на западния си еквивалент. Обикновено земите на едно имение се разделяли, като селяните обработвали една част за господаря, а другата се подразделяла на отделни парцели за селска употреба. Освен че обработвали земята на феодала, крепостните селяни били задължени да плащат процент от други продукти, произведени от тях, включително такива продукти като вино, мед и добитък. По същия начин крепостните овчари трябвало да предават част от стадата си. В повечето райони местният феодал имал пълни права над хората си. Той събирал данъци за властта и притежавал пълна административна и юридическа власт в имението си. Той пазел реда, отсъждал престъпления и събирал глоби и налагал наказания. В добавка към плащанията за господаря, селянинът дължал държавни такси и трудови задължения. Той бил длъжен да работи по пътищата, мостовете и укрепленията. По време на война от него се очаквало не само да се бие, но и да подсигурява провизии и транспорт.

За разлика от провинцията, повечето градове се радвали на значително самоуправление. Обикновено те се управлявали от съвети на изтъкнати граждани. Разположени на големите търговски и комуникационни пътища, те били център на търговията и занаятите. Пристанища като Константинопол, Солун и Дубровник играли съществена роля в живота на региона във време, когато транспортът по вода бил далеч по-лесен, отколкото по суша. Разбира се, градовете били и административни и военни центрове.

Когато през XIV век Балканският полуостров се изправил пред нашествието на османските турци, завоевателите били подпомогнати от някои от присъщите слабости на политическата и социалната система. Най-важната била липсата на единство между християнските князе. Макар че споделяли обща религия, много балкански лидери всъщност се съюзили с мюсюлманската власт. Що се отнася до селяните, тежкото бреме на феодализма често пъти ги карало да приветстват новите владетели, които имали друга поземлена система. Последният владетел на Босна казал на папата, че турската власт спечелила селяните, обещавайки им по-добри условия.

Османското завладяване

Както видяхме, след VII век Византийската империя трябвало да се изправи срещу предизвикателството на мюсюлманските сили, първо на арабите, а след това и на селджукските турци. В края на XIII век турска група воини се установила в Северозападен Анадол, близо до Мраморно море. Името *Отоманци* (османци), което получили тези хора, произхожда от името на изтъкнатия лидер Осман или Отман (1290-1326 г.). Експанзията на тяхната власт била бърза, като първите големи завоевания били направени на Балканите. Галиполи, превзет през 1354 г., бил първият градски център, завладян от османците в

Европа. XIV век предложил някои общи благоприятни за османците условия. Тогава из Европа върлувала чума. „Черната смърт“ покосявала огромни групи от населението и всявала ужас и паника. От 1338 до 1453 г. британските и френските сили били заети със Стогодишната война. Римската църква била отслабена от вътрешни конфликти. Съперничещите си търговски гиганти Венеция и Генуа били погълнати от взаимноунищожителен конфликт. При тези условия съществувала малка вероятност Западът да успее да се обедини да сформира кръстоносен поход в помощ на християнския Изток. Слабостта и разединението на Запада намерили отражение на Балканите. С огромни проблеми във вътрешната си организация, феодалните държави били разделени от ревност и омраза. Византия, която в продължение на векове била бариера за нападенията от Изток, така и никога не възвърнала напълно силата си след възстановяването през 1261 г.

Османското напредване било подпомогнато неимоверно много и от управлението на поредица изключително способни султани, всеки от които добавял територия към държавата. Мурад I (1360-1389 г.) първо превзел Адрианопол (1360 г.), а после, след голяма победа при река Марица (1371 г.), установил контрол върху българските, македонските и южносръбските земи. Той превзел София през 1385, Ниш през 1386, и Солун през 1387 г. През този етап от напредването си османската власт оставила някои от покорените местни владетели на власт, но като васали те били задължени да плащат парични суми и да оказват военна помощ. По този начин в походите си султаните били редовно подпомагани от балкански контингенти. Други райони и главните градски центрове минали под пряко османско управление.

Въпреки че османската победа при Марица била най-решаващото сражение за бъдещето на полуострова, битката при Косово поле („Поле на косове“) през юни 1389 г. била запаметена най-силно в легендите и епичната поезия. Тук османската войска срещнала армия от сърби, босненци и албанци. Това събитие имало изключително значение за Сърбия, тъй като по-късно то било почитано като символичния край на независимата сръбска средновековна държава. Нейният княз Лазар (1371-1389 г.) и султан Мурад умрели при Косово поле.

Следващият султан, Баязид Светкавицата (1389-1402 г.), продължил модела на завладяване. Град Търново бил превзет през 1393 г. Владетелят на Влашко Мирчо Стари (1386-1418 г.) също станал васал. В този момент Западното християнство направило слаб опит да организира съпротива. В отговор на призива на папа Бонифаций IX (1389-1404 г.), унгарският крал Сигизмунд (1387-1437 г.) повел кръстоносен поход, в който участвали френски, германски и британски рицари. През 1396 г. тази армия била разгромена при Никопол (Никоп) от Баязид. Победоносното османско напредване било временно спряно от действията на Тамерлан (или Тимур Гурхан – бел. пр.; 1369-1405 г.), последният велик завоевател, който дошъл от Азия. Османските войски били победени в битката при Анкара през 1402 г., където Баязид бил пленен.

След разпадането на империята на Тамерлан след неговата смърт и след гражданска война в османската държава (1403-1413 г.), Мехмед I (1413-1421 г.) и следващият султан Мурад II (1421-1451 г.) успели да възобновят придвижването напред. Следващият кръстоносен поход бил организиран под предводителството на краля на Полша и Унгария Владислав (1434-1444 г.) с помощта на Влашко и на сръбския деспот Георги Бранкович. Истинското ръководство на начинанието обаче било в ръцете на Ян Хунияди, известен в румънската историография като Янчу от Хунадоара, румънец на унгарска служба, който бил управител на Трансилвания. Въпреки че християнската армия спечелила някои първоначални успехи, тя била решително победена при Варна през 1444 г., а Владислав бил убит в битката. Този поход отбелязал последното общо християнско усилие да се спре османското завладяване на Балканите.

Следващият султан, Мехмед Завоевателя (1444-1446 и 1451-1481 г.) успял да осъществи най-голямата победа на полуострова. Въпреки големите османски победи на Балканите и загубата на Анадола, Константинопол съумял да остане свободен. След като византийските територии били сведени до малко повече от един град и околните земи, империята спешно се нуждаела от външна помощ за защитата си. Религиозното разделение със Запада обаче още било в сила. В отчаяно положение пратениците на византийската църква на Флорентинския събор, проведен през 1439 г., се съгласили да приемат повечето от римските условия за повторна уния и се състояло временно обединение. Споразумението обаче било посрещнато със силна съпротива в целия православен свят и империята не обезпечила подкрепата на Запада. Когато през април 1453 г. започнала османската обсада на Константинопол, само кралят на Неапол и малко генуезци били склонни да изпратят помощ.

Османската армия обсаждала града в продължение на два месеца. Предимството било напълно на страната на обсаждащата армия, която силно превъзхождала по брой отбранителите. Византийските командири имали около 9000 войници и градско население около 50000. 80-хилядната османска армия имала също така артилерия и владеела морето. Накрая на 29 май градът паднал. Разпадането на Византийската империя и превземането на великия имперски град било събитие от огромно значение. Главната цитадела на Източното християнство и наследник на римската власт и величие била окупирана от мюсюлмански турски завоевател. Сега тя се превърнала в столица на нова империя, която се основавала на съвсем различни принципи.

Мехмед II успял също да разшири османските граници на Балканите. През 1463 г. била превзета Босна. Съседна Херцеговина паднала през 1482 г. Повечето от християнските територии преминали към управление на административна система, която ще опишем в следващата глава. Условията в Босна обаче били различни, най-вече поради мащабното ислямизиране, което последвало османската окупация. Последващата ислямизация била постепенна. Босненските градове и провинциални райони близо до тях станали центрове на ислямската култура. С времето провинцията била оглавена от местна аристокрация, мюсюлмани по религия, но славяни по език и етнически произход. Ислямизиране имало също сред селяните и градското

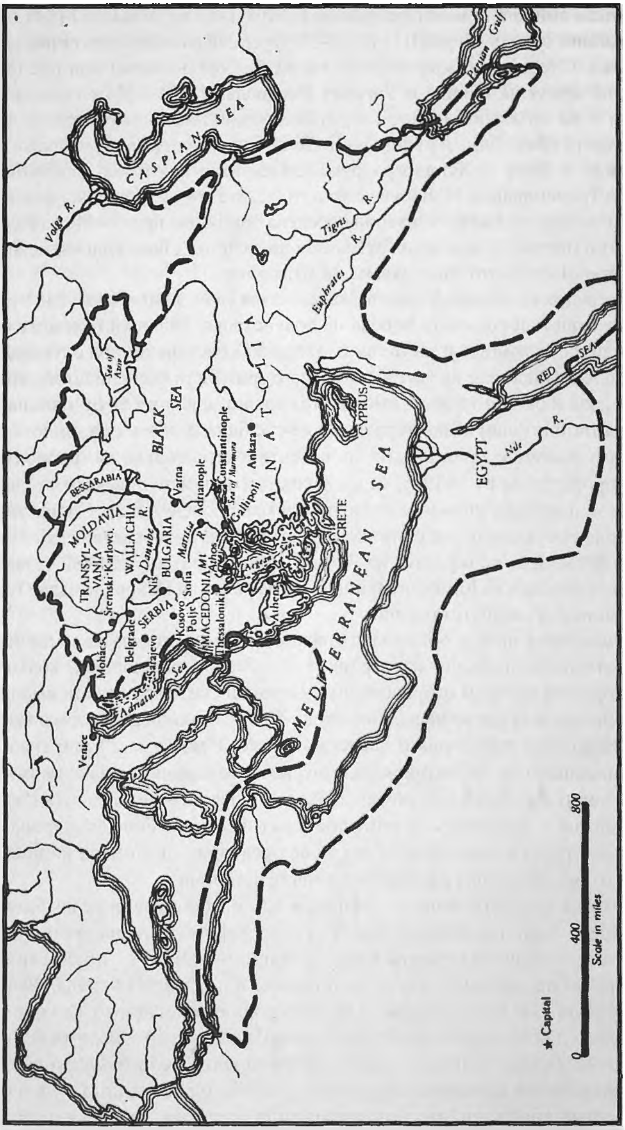
CASPIAN SEA
Volga R.
Persian Gulf
Tigris R.
Euphrates R.
RED SEA
Nile R.
EGYPT
CYPRUS
CRETE
MEDITERRANEAN SEA
ANATOLIA
Ankara
Constantinople
Sea of Marmora
Gallipoli
Adrianople
Varna
BLACK SEA
Sea of Azov
BESSARABIA
MOLDAVIA
WALLACHIA
Danube R.
BULGARIA
Maritsa R.
Sofia
Nis
TRANSYL-VANIA
Sremski-Karlovci
SERBIA
Belgrade
Mohacs
Sarajevo
Kosovo Polje
MACEDONIA
Mt Athos
Thessaloniki
Aegean Sea
Athens
Adriatic Sea
Venice
★ Capital
0
400
800
Scale in miles

Карта 10. Османската империя през XVI и XVII век население. Разбира се, през периода на османско господство преселването на османски администратори и военни към този район било постоянно. Въпреки че мюсюлманският елемент не надвишавал по брой християнското население, неговите членове държали главната политическа, социална и икономическа власт.

Османската империя стигнала разцвета си при управлението на Сюлейман Великолепни (1520-1566 г.), който е известен също така като „Законодателят“. Нейните територии обхващали огромни площи от Европа, Азия и Африка (вж. Карта 10). Съперничеството между европейските велики сили продължило да обслужва османските интереси. Въпреки че някои държави като Унгария, Полша и Венеция последователно се противопоставяли на османското проникване, християнските войски не били в състояние да организират ефективна съпротива. Условията станали дори още по-благоприятни за османското управление, когато кралят на Франция Франсоа I (1515-1547 г.) подтикнал Сюлейман да нападне неговия съперник от Хабсбургите, Карл V (1519-1556 г.). По този начин католическа Франция станала един от първите европейски съюзници на османската държава. Реформацията в Германия по сходен начин създала отклонение, което било благоприятно за османското правителство. Лутеранските принцове се поколебали да се присъединят в един твърд съюз срещу мюсюлманските войски, тъй като подобно действие можело да подпомогне папството и католиците.

При тези благоприятни условия Сюлейман започнал поредица от военни походи на Балканите. През 1521 г. той превзел стратегически важния град Белград. Неговата най-голяма победа обаче била спечелена през 1526 г., когато той победил унгарския крал Лайош II (1516-1526 г.) в битката при Мохач, която била унгарският еквивалент на Косово поле. Тази победа довела до големи политически промени. След нови битки през следващите години по-голямата част от унгарските земи, включително Трансилвания, минали под османски контрол. Останалите унгарски владения, сред тях някои на Хърватия и Словения, станали част от Хабсбургската империя. Смъртта на Лайош II на бойното поле при Мохач довела до спор за наследяването му. Част от унгарските аристократи избрали за крал брата на Карл V, Фердинанд, и оттам насетне хабсбургски крале управлявали унгарските земи, които не били под османска администрация. От своя страна, османската власт организирала повечето от унгарските си владения в административни райони, наречени *пашалъци*. За разлика от тях, Трансилвания запазила голяма част от автономността си и за в бъдеще щяла да действа почти като независима държава.

Кариерата на Сюлейман не завършила с пълен успех. Въпреки че били спечелени големи победи, османските войски не могли да напреднат повече. През 1529 г. при първата обсада на Виена, те не успели да превземат този важен град. Въпреки че щели да завладеят нови земи на север и на изток на полуострова при други султани, експанзията на запад на практика била спряна.

Съпротивата срещу османското господство

Въпреки че Османската империя владеела Балканите, центрове на съпротива продължавали да възникват на територията на полуострова и по северните му граници. Поради изключително сложния характер на тези действия, тук са описани само три: въстанието на Скендербег в Албания, събитията в Дунавските княжества и създаването на Черна гора.

Едно от най-големите въстания срещу османското господство започнало в Албания по време на управлението на Мурад II (1421-1451 г.). То било вдигнато от Георги Кастриоти, чийто баща бил османски васал. Синът бил взет в Константинопол като заложник; там той бил ислямизиран, като приел името Скендер. На османска служба той се издигнал до военния чин *бег* и по принцип е известен с името Скендербег или Скандербег. Изпратен обратно на служба в родината си, той скоро организирал заговор. След като се договорил за помощ от Венеция и Унгария, той вдигнал въстанието си през 1443 г. През март 1444 г. той свикал първите аристократи и образувал Албанска лига. Всеки водач отговарял за контрола на собствения си район, а Скендербег имал пълна власт само в някои райони. Управлението, което било създадено по този начин, било нестабилно. Също като в останалата част от Балканите, първенците с неохота предавали властта на някой от равните си, а някои от тях сътрудничели на османските власти. Скендербег, който е албанският национален герой, умрял през 1468 г., но съпротивата продължила. Нейният център били албанските планини, а италианските държави и Папството оказвали помощ. Пълното османско господство било постигнато едва през следващия век.

Тогава албанските земи били опустошени. Поради лошите вътрешни условия, хиляди албанци емигрирали. По-важно било заселването на голям брой в кралство Неапол, където те живеели в свои собствени села и запазили езика и обичаите си. Тези италиански албанци щели да играят водеща роля в националното движение за в бъдеще.

Османската империя продължила да среща интриги и съпротива и в румънските княжества Влашко и Молдова. Въпреки че още в края на XIV век над Влашко бил установен османски сюзеренитет, а над Молдова в края на XV век, тази власт често била оспорвана. Княжествата трябвало да се справят не само с османската заплаха, но и с амбициите на Унгария и Полша. Най-изтъкнатите румънски князе от средновековния период, молдовският Стефан Велики (1457-1504 г.) и влашкият Михаил Храбри (1593-1601 г.) трябвало да се справят със сложна политическа ситуация в тази част на Европа, както и с османския сюзерен. Въпреки това, за кратко Стефан успял да наложи контрол над Влашко и Молдова; Михаил държал Влашко, Молдова и Трансилвания от 1600 г. до убийството му през 1601 г. Техните действия за обединение на румънските земи щели да се превърнат във вдъхновение за по-късните националистически автори и политически водачи. Румънските князе срещали трудности и при контролирането на боерите, които били склонни да се съюзяват с унгарски, хабсбургски, полски или османски съюзници, за да подсигурят собствените си интереси. Също като съвременниците си другаде, тези мъже се страхували от съсредоточаването на твърде много власт в ръцете на някой от себеподобните си.

Въпреки нестабилното положение в тези райони, Османската империя не се опитвала да включи Влашко, Молдова или Трансилвания пряко в империята. И трите станали васални княжества, плащащи паричен налог, със свои собствени князе, избирани на теория от местните аристократи. Главната власт останала в ръцете на тази група, която от своя страна имала пълна власт над селяните в именията си. До втората половина на XVI век повечето от тях били сведени до статуса на крепостни селяни.

Въпреки факта, че над полуострова бил установен контрол, османското присъствие не се чувствало еднакво навсякъде. Някои райони били толкова отдалечени и бедни, че не си заслужавало усилието да бъдат администрирани. Пример за това е историята на Черна гора. Територията била част от Сърбия на Душан до разпадането на тази държава. По времето на османското нашествие много от жителите се оттеглили още по-навътре в планините, за да създадат нов център със столица Цетине. Този град имал манастир, а през 1516 г. владиците поели управлението в свои ръце. Въпреки че османски войски прониквали в региона и събирали данък, те срещали постоянни проблеми да събират парите и да контролират действията на васалите, които живеели в такъв див и неприветлив район.

Заключение

Управлението на Сюлейман Великолепни отбелязало кулминацията на османската власт и престиж. Основната организация на империята, която ще бъде описана в следващата глава, също била създадена по това време. Въпреки че държавата била възпрепятствана от сериозни вътрешни проблеми, границите в Европа били задържани или разширени само с някои загуби. Конфликтите и съперничеството между западните владетели облагодетелствали османците. Едва в края на XVII век положението се променило. След това европейските коалиции, чиито водещи членове били Русия и Хабсбургската империя, успели да нанесат жестоки удари на османската власт.

Както може да се очаква, дългият период на османско доминиране оказал решаващо влияние върху бъдещия ход на балканската история и върху развитието на балканското общество. С изключение на малцинството под хабсбургско управление, всички балкански народи по това време били подчинени на османската власт. От православните християни само руснаците били независими. Върху действията на православните сърби и румънци в Австрийската държава били наложени жестоки ограничения. През следващите векове балканските народи под османско господство били администрирани при система, напълно различна от практикуваната в Западна Европа, но такава, която им позволила значително местно самоуправление.

Най-очевидният непосредствен ефект от османската окупация върху политически живот било унищожението на бившите владетели, византийските императори и балканските царе, както и по-голямата част от християнската феодална аристокрация. Само в райони като Босна, където местната аристокрация приела исляма, или в отдалечените провинции Молдова, Влашко и Трансилвания представителите на бившата управляваща класа запазили привилегиите и именията си. Тук обаче е важно да се подчертае, че въпреки че по този начин светското управление било елиминирано, православната църква и административната йерархия останали. За в бъдеще балканското население щяло да се контролира пряко от местната общност, която останала необезпокоявана, и от църковните водачи. Както ще бъде обяснено подробно в глава I, те били инкорпорирани в уникалната османска система на управление.

ЧАСТ I

XVIII ВЕК

1

Балканските християни под османско владичество

Тъй като балканските християни живели под османско владичество до кра
на Балканските войни през 1913 г., съществено важно за нашия разказ е д
се разберат целите и принципите на това управление. Тук са разгледан
идеалът и практиките на мюсюлманските и на християнските институции, какт
и техния упадък през XVIII век. Ролята на Великите сили за развитието на Ба
каните и събитията в европейските провинции и в османската столица през тоз
век също са разгледани в тази глава. Това бил период на ускоряване на вътре
ната дезинтеграция от центъра и на увеличаване на външната намеса в дела
на балканските земи. Едновременно с това, местните центрове на власт, христ
янски и мюсюлмански, придобили по-силна позиция в политическата организ
ция на държавата. Тези събития поставят основата за революционните движ
ния през следващия век.

ОСМАНСКАТА СИСТЕМА

Османското управление

Въпреки че до началото на XVIII век настъпили много промени, османск
та държава като цяло запазила голяма част от структурата, която тя достигна
по времето на разцвета си при управлението на Сюлейман Великолепни. По то
време империята се ръководела от система, която силно контрастирала със съвр
менните европейски режими. Османската държава била изградена върху ко
цепцията за Свещената война; целта била разпространението и защитата на и
ляма. Светът бил разглеждан като разделен на две части, територията на прав
верните, *дарюлислям*, и територията за война, *дарюлхарб*. Задължението н
владетеля било да разшири господството на исляма над възможно най-голям
територия.

Въпреки че се набляга на религиозната война, целта не била да се унищож
дарюлхарб или нейното население, а тяхното завладяване и доминиране по н
чин, изгоден за исляма. Ако някой град или район се предадял без съпротива, а
иска, населението можело да запази религията си и значителна местна автон

мия; ако той се съпротивлявал, населението можело да бъде поробено или убито, а собствеността му да бъде взета като плячка. Приемането на исляма се приветствало, но рядко се прилагало насилствено. Завладените народи с друга религия получавали правото на определено място под ръководството на собствените им църковни власти. Но и дума не ставало за равенство. Немюсюлманите плащали допълнителни данъци, те били подложени на по-голям брой специални ограничения и били третирани като определено по-нискостоящи по статус.

Първото голямо разделение в държавата следователно било по религиозна линия. Второ разделяло хората по тяхното социално положение и функция в рамките на общността. Тук на първо място се нареждали членовете на управляващата класа, *аскерите* – военните, които включвали онези, които заемали високи административни постове, които били в армията, или които били членова на *улема* – религиозната, образователна и законова власт в империята. Висшите служители в християнското общество, като патриарсите в православната църква, също принадлежали тук. Под тях била *раята*, поданици или „защитеното стадо“, преобладаващата част от населението. Хората в тази група, които били и мюсюлмани, и немюсюлмани, плащали данъците и били обект на ограничения относно начина си на живот и облекло. Османското общество било организирано в строга съсловна структура. Движението между различните нива било трудно.

На върха на пирамидата на държавната власт стоял султанът, абсолютният владетел по божията воля. Тъй като на теория бог давал властта само на него, той бил считан за единствения източник на власт и можел да изисква абсолютно покорство от поданиците си, като имал пълен контрол над живота и собствеността им. Той бил собственикът на държавните земи и можел да се разпорежда с тях, както пожелае. Разбира се, на практика неговата власт имала реални ограничения. Очевидно, той трябвало да управлява посредством подчинените си, които можели да контролират достъпа му до информация и връзките му с масата от хора. Освен това той не можел да нарушава религиозния закон или обичай; мюсюлманското обществено мнение, изразявано посредством улема, можело силно да влияе на действията на султана. Вярата също диктувала задълженията на владетеля; на него бог бил поверил народа му. Той носел отговорността да се грижи за хората и да ги защитава; той трябвало да ги води в правилната посока и да осъществи великите цели на исляма.

Едно от главните задължения на султана било поддържането на религиозния и на гражданския закон. Тъй като социалната справедливост и равновесие били теоретичните основи на османската система, законите и тяхното прилагане били от първостепенно значение. Действали две законодателни тела. Пръв по важност бил *шериатът*, религиозният закон на исляма, основан на църковни текстове. За Корана, основният източник, се вярвало, че е записал думите на Бог. Правоверните били убедени, че той съдържа всичко, което човек трябва да знае за своя живот и управлението му. Шериатът се отнасял само до мюсюлманите. За да допълни този религиозен закон, който не можел да покрие всички подробности от възникващия политически живот в държавата, султанът можел да формулира закони, *кануни*, по своя воля. На практика те се съставяли от неговите помощници, а после били одобрявани от него. След това те били издавани под формата на имперски декрет, *ферман*. При възкачването си всеки султан трябвало да препотвърди действията на предшественика си.

Получил абсолютната власт от бог, султанът управлявал посредством управляваща класа, на която делегирал правомощия. В разцвета на османската мощ администрацията на страната и главните части от армията били попълвани от членове, набирани посредством *кул*, или робската система. Очевидно, абсолютният владетел трябвало да се заобиколи с хора, на които можел да се осланя с абсолютна сигурност. Предаността на войниците била от изключително значение. Някога ислямските владетели редовно използвали роби за административни постове и тази система била възприета и разширена от османските султани. Робите можели да бъдат придобити по много начини. Владетелят имал право на една пета от военнопленниците, които били поробени. Робите можели също да бъдат купени. Най-известният използван начин, обаче, бил *девширмето*, което ще рече „събиране“, и което било въведено около края на XIV век. То останало в сила до края на XVII век, но някои набирания очевидно били направени дори през XVIII век. Въпреки че през този период условията се променяли, по принцип на всеки три до седем години османските власти отивали в провинцията, за да правят подбора. От бащите се очаквало да представят неожененитe си мъжки деца на възраст между осем и двайсет години. Мюсюлманските семейства били изключени, тъй като техните деца не можели да бъдат поробвани. Децата, които бивали преценявани за най-добри по интелект и външен вид, бивали взимани, а след това изпращани на групи в Константинопол. Там те били проучвани и разделяни. Най-обещаващите били оставяни в столицата, където получавали продължително образование, което целяло да ги подготви за бъдещи администратори на държавата и за доверени членове на султанскто домакинство. Останалите били изпращани да живеят с турски земевладелци в Анадола, където научавали езика и получавали религиозни напътствия. И двете групи, естествено, били ислямизирани. Повечето от втората група ставали членове на *еничарския* корпус, най-ефективната бойна сила на света за времето си. Тази група от предани нови правоверни стояла в основата на великите победи на османските войски чак до XVII век.

Посочваните числа относно броя на момчетата, набирани чрез системата девширме, варират силно. Техният брой тръгва от 200 000 до многократно повече за целия период, когато тази практика била в сила. Оценките относно справедливостта на системата се различават коренно. Съществуват сведения за семейства, които опитвали да откупуват децата си от девширме, както и за такива, които плащали, за да ги вземат. В частност, мюсюлманите от Босна молели да бъдат включени в девширме. Обратно, националистичните балкански автори често подчертават жестокостта на принудителното отнемане на деца от семействата им и тяхното обръщане в религия, която по мнението на християните, щяла да ги отведе само до вечни мъки. Трябва да се помни, че религиозният въпрос бил от централно значение по онова време. При все това, въпреки че разделянето било несъмнено болезнено за семействата и може би наистина лишавало балканските общности от най-талантливите им момчета, децата получавали възможността да се издигнат до върха на османската държавна система. Трябва също така да се подчертае, че статусът на роб не бил задължително унизителен. Да бъдеш роб на султана било чест, която носела високо социално положение и материална изгода.

По този начин османската система на управление се оглавявала от абсолютен монарх. Негов първи заместник бил великият везир, а така също му помагал и имперският съвет, или *Диван*. Този орган се занимавал с всички държавни дела, но законовите му функции били вероятно най-важни. Неговите членове включвали великия везир и най-висшите служители в държавата и улема. Под този орган съществувала огромна бюрокрация, централизирана в Константинопол, която ръководела империята и събирала данъците, които били източник на толкова силно негодувание.

Тъй като Свещената война се считала за основна функция на империята, военната мощ била от първостепенно значение. Двете най-ефективни части били еничарите – пехотата набирана чрез девширме, и *сипахите* (спахиите) – кавалерията, базираща се на провинциите. Както видяхме, еничарите били част от робската система и били пряко под командването на султана. Било им забранено да се женят и от тях се очаквало да са готови да тръгнат на война по всяко време. Когато страната била в мир, те изпълнявали полицейски задължения. Артилерийски корпус и кавалерия също били на пряко подчинение на държавата. Еничарските отряди придобили изключително значение, когато пехотинците с огнестрелно оръжие се оказали по-ефективни от кавалерията, въоръжена със саби и копия.

Първите големи османски победи обаче се дължали до голяма степен на сипахите, които също изпълнявали важна служба в местното управление. Ранните османски владетели били изправени пред проблема как да плащат на войските си. Тъй като султанът се считал за притежател на цялата земя, този проблем бил решен като на членовете на кавалерийските отряди било дадено правото на ползване на дарена земя, наречена *зеамет* (зиамет) за голямо имение, или *тимар* за по-малкия размер, от която те можели да събират някои определени плащания. Целта на тези средства била да издържат държателя на земята, неговото семейство, слугите, а така също да го подготвят за бой. Сипахът трябвало да принадлежи на военната класа. Въпреки че синът не можел да наследи земя пряко от баща си, като член на господстващата класа, той можел да кандидатства и да получи тимар, ако отговаря на условията. Робите на султана също можели да кандидатстват. Подобни дарения на земя понякога били раздавани, за да се изплащат заплати и да се гарантират пенсии на служители, или да се наградят любимци на султана или влиятелни хора. Тимарът обикновено се държал от мюсюлманин, но понякога през ранния период имало и християни.

Когато османската армия окупирала дадена територия за пръв път, се изготвял внимателен регистър на населението и на ресурсите на района, за да бъдат определени правилно данъците. В разцвета на тимарската система, сипахът имал правото да събира само определени конкретни данъци, обикновено в натура, и на някои трудови повинности. Тъй като тези плащания били регулирани, селянинът обикновено бил в по-добро положение, отколкото бил при феодалните владетели при предишните феодални режими. Водени от политиката, известна като *истималет*, в смисъл на „възползване“, османските завоеватели се опитвали да спечелят подкрепата на селяните срещу бившите им господари. Повечето балкански селяни обработвали земята на тимар, където те имали наследствени права. Техните синове можели да продължат да обработват земята, но това право не можело да се продава или прехвърля без разрешение.

Сипахът обикновено живеел в селото, където се намирали земите му или в някой провинциален град наблизо. По този начин той бил вързан за района си, където имал важни официални задължения. Той носел отговорност за поддържането на реда в своя район и за защитата на обитателите му. Той събирал и данъците. Тъй като неговата издръжка идвала от земевладението, самият той по принцип бил зависим от произведеното от земята му, факт, който ограничавал ефективността му като боец. Естествено, той искал да си е у дома до началото на есента, когато се прибирала реколтата. В този смисъл нормалният сезон на военните кампании бил от март до септември или октомври. Сипахът също така имал право върху част от плячката, получавана по време на победоносна война. Така или иначе, през периода, който разглежда тази книга, османските войски, лишени от възнаграждаващи или пищни постижения, не можели да получат много чрез плячкосване. Те се сражавали главно не в нови или богати райони, а в бедните и обезлюдени балкански и черноморски погранични територии, където най-доброто, което можели да вземат, било може би нечия заблудена крава.

В допълнение към служителите и военните, управляващата класа включвала и членовете на улема. Законът, образованието и съблюдаването на морала и религиозния живот на мюсюлманската общност били поверени на тях. Тъй като в основата на държавата стояла религията, техните задължения им давали престиж и власт. Те трябвало да прилагат шериата и да развиват принципите на исляма чрез образователните си и религиозни институции. От тях произхождали членовете на важния държавен пост на съдията, или *кадията*. Из цялата провинциална администрация били изпращани съдии, които да прилагат едновременно шериата и султанските закони. Те имали правомощия над всички мюсюлмани и християни, с изключение на онези сектори, които били запазени за християнските църковни власти.

Освен кадиите, друга група – *мюфтиите*, играли важна роля в османската система. Те действали като тълкуватели едновременно на шериата и на султанските декрети, и с тях се консултирали, когато значението на закона било спорно. Начело на улема стоял *шейхюлислям*, който се назначавал от султана, но който в действителност заемал независимо положение. Той можел да издаде *фетва*, която била мнение или интерпретация по въпрос относно това дали действията на властта отговарят на мюсюлманските принципи. Той не можел да изпълни решенията си, но неговата преценка играела важно място в общественото мнение. Той можел и понякога наистина предрешавал съдбата на султана.

Моралната основа на тази система е описана от многобройни автори, както османски, така и съвременни. Нейната цел и идеал са може би най-добре изразени в „кръга на справедливостта“, изказани в следните осем принципа, където последният препраща обратно към първия:

1. Не може да съществува царска власт без армия.
2. Не може да съществува армия без богатство.
3. *Раята* произвежда богатството.
4. Султанът пази раята чрез справедливо управление.
5. Справедливостта изисква хармония в света.
6. Светът е градина, а стените ѝ са държавата.
7. Опората на държавата е религиозният закон.
8. Религиозният закон не може да се поддържа без царска власт.[1]

В тази теоретична рамка се набляга на важността на концепцията за справедливостта:

> Справедливост в тази теория за държавност означава защитата на поданиците срещу злоупотреба от страна на представителите на властта и в частност срещу незаконното облагане с данъци. Да гарантира тази защита било най-важното задължение на суверена. Фундаменталната цел на тази политика била да се поддържа и укрепва силата и авторитета на суверена, тъй като царският авторитет бил считан за крайъгълен камък на цялата социална структура.[2]

Както видяхме, в османската концепция не само политическите и религиозни позиции се считат за определени, но така също и социалния статус. Също като средновековната европейска теория, османската теория приемала обществото за разделено на отделни слоеве, като всяка част изпълнявала конкретна функция в божествен ред.[3] Движението между класите или професиите не се одобрявало, тъй като то незабавно щяло да наруши равновесието, наредено от бог. Както видяхме, османската схема поставяла „мъжете на сабята“, султана с неговата бюрокрация и армия, и „мъжете на перото“, религиозните водачи и учѐните, в първата, или класата на аскерите. Под тях раята била разделена на две големи категории: първата – търговците и занаятчиите, и втората – селяните. Тази социална класификация преминавала религиозните разграничения, въпреки че мюсюлманите и християните никога не се считали за равни на никое ниво.

Така целта и идеалът били социалната справедливост и равновесие; всяко нещо имало свое място и предназначение, предопределени по божията воля. Добрият християнин или мюсюлманин изпълнявал предписаната му роля. Раята не трябвало да се опитва да стане генерал. Тези ограничения се подкрепяли и от мюсюлманските, и от християнските църковни учения. Обществото било статично; не съществувала идея за еволюция, прогрес или социално и индивидуално „подобрение" като положителни цели, които да бъдат постигнати. В това отношение, постулатите на османския свят не били отявлено различни от тези на Запада. Идеята за прогреса била Западна концепция от XVIII век; тази за еволюцията принадлежала на XIX век.

---

[1] Norman Itzkowitz, *Ottoman Empire and Islamic Tradition* (New York: Knopf, 1972), p. 88.

[2] Halil Inalcik, *The Ottoman Empire: The classical Age, 1300 – 1600*, trans. Norman Itzkowitz and Colin Imber (New York: Praeger, 1973), p. 66; български превод и издание на ИК „АМАТ-АХ“: *Османската империя: Класическият период 1300 – 1600 г.*, София, 2002 г.

[3] Вж. схемата по Kemal Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Research Monograph no. 39 (Princeton, N.J.: Princeton University, Center of International Studies, 1973), p. 22.

Наблягането върху религията и нейната политическа роля също било общо между Османската империя и европейските държави. Когато османската теократична система била в разцвета си, Европа влизала в ерата на Реформацията, Контрареформацията и на религиозните войни. Със сигурност по това време в сравнение с изстъпленията на католиците и протестантите, мюсюлманската османска държава се проявявала като забележително толерантна. Както вече беше отбелязано, с изключение на изолирани и извънредни случаи, ислямизирането не било насилствено. Не съществувал еквивалент на Инквизицията. Както ще видим, през дългите години на османско доминиране християнските и мюсюлманските общества живели редом в относителен мир и разбирателство, макар и със значително взаимно изключване.

Разпадането на системата

Предходната част описа османската система такава, каквато е трябвало да функционира. Но никоя политическа организация никога не постига заявените си цели; със сигурност и османското управление, дори и в разцвета си, никога не се доближило до високите идеали, изказани от неговите тълкуватели и теоретици. Тази сложна, взаимосвързана система била изключително уязвима. До началото на XVIII век държавата била в пълен упадък, а основните елементи на политическия ред или били променени, или престанали да функционират. В основата на успеха на империята бил силният, интелигентен владетел и победоносната армия. И в двете отношения годините след управлението на Сюлейман донесли разочарования и нещастия.

Очевидно, функционирането на османското управление било тясно свързано със способностите на султана, от когото се очаквало да изпълнява почти свръхчовешки задачи. Той не само стоял начело на управлението и на религиозните институции, но също така бил върховния военен командващ, от когото се очаквало да води войската в битките. Първите десет султани били все хора с изключителни способности, но оттам насетне последвал бърз упадък. Основен проблем била липсата на удовлетворително регулиране на наследяването. Въз основа на презумпцията, че крайният избор е в ръцете на бог, изискването пред новия султан било просто той да е възрастен мъж със здрав разсъдък и от царски произход. Липсата на ясно правило означавала, че между избираемите принцове съществувала убийствена конкуренция. Успелият кандидат обикновено дължал победата си на късмет, на превъзхождаща военна сила и на дворцовите интриги. Изключителното съперничество между братята или други, подходящи за трона, довело до обичай, според който победилият султан екзекутирал потенциално опасните си роднини, за да се защити. Например, Мехмед III (1595-1603 г.) накарал да убият деветнайсетте му братя и повече от двайсетте му сестри.[4] В образованието на принцовете също били направени промени. Първоначално, когато навършвали дванайсет години, синовете на действащия султан били изпращани в провинциите, където получавали административно обучение. Разбира се, там те били в състояние да организират политически и военни центрове, които да поддържат собствените им интереси. За да се избегне това положение, след това принцовете били затваряни в харема в отделението на *кафеза* (клетка). Напълно откъснати от живота в страната и изолирани в едно общество на дворцови интриги, жени и евнуси, тези мъже никога не могли да бъдат сигурни за окончателната си съдба. Атмосферата на страх и безделие произвеждали слаби и често умствено осакатени султани. Когато Сюлейман II (1687-1691 г.) бил информиран за възкачването му на трона, той казал на онези, които дошли да го изведат от кафеза: „Ако е наредена смъртта ми, кажете. Нека се помоля, после изпълнете заповедта си. От дете съм изстрадал 40 години затвор. По-добре да умра веднага, вместо да умирам по малко всеки ден. На какъв ужас се подлагаме за една единствена глътка въздух.“[5] Въпреки че след управлението на Сюлейман станала практика да се избира мъжкият кандидат по старшинство, така и никога не било въведено фиксирано правило за наследяването.

С възкачването на султани, които не били годни да управляват, властта в държавата преминала в ръцете на онези, които били най-близо до трона: царското домакинство и министрите. Майката на управляващия султан, *валиде султан*, се превърнала в човек със значително влияние, както и останалите жени в двореца, евнусите и дворцовите слуги. За щастие на империята, през втората половина на XVII век албанският род Кьопрюлю дал четирима изключително способни везири. Постъпвайки на длъжност през 1656 г. на седемдесетгодишна възраст, първият, Мехмед Кьопрюлю, се опитал да сложи край на изключителната корупция и да върне управлението към състоянието от времето на Мехмед Завоевателя. През 1661 г. неговият син Фазил Ахмед станал везир и продължил политиката му. Неговите постижения намерили отражение в османските военни победи по онова време.

Периодът Кьопрюлю бил изключение. До края на XVII век класическата административна система всъщност вече се била разпаднала значително. Робската и организацията девширме, в които поне на теория издигането се основавало на подготовката и достойнствата, били приключили. Държавните и военните служби вече не се попълвали от предани нови правоверни, а от мюсюлмани и от някои християни, които обикновено купували постовете си и които разглеждали привилегиите си най-вече като източник на лична изгода. По този начин сривът на върха се отразил до дъното на централизираната бюрокрация. Най-опасно за държавата и характерно за срива на системата било разпадането на армията и очевидната неспособност на империята да поддържа силна военна организация.

---

[4] Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 vols. (Cambridge University Press, 1976, 1977), I, 184.

[5] Inalcik, *Ottoman Empire*, p. 60.

Въпреки че въпросът за икономическия живот на империята ще бъде разгледан в целостта му в по-късна част, тук е важно да се отбележи, че една от основните причини за упадъка на държавата било нейното все по-нарастващо обедняване. Най-очевиден бил високият ръст на инфлацията, която започнала в края на XVI и продължила и през XVII век. С острото покачване на цените и с нарастващите разходи за администрацията и за военните части на империята, османското правителство било принудено да увеличи ставките на данъците и да възприеме нови начини на събирането им. Икономиката също страдала отчасти поради факта, че големите търговски пътища към Азия сега се преместили към Атлантика, където от това се възползвали най-вече британците и холандците. Относителната бедност на държавата пряко се отразила и на военната ѝ ефективност.

Както видяхме, първоначалните велики завоавания се дължали най-вече на способността на кавалерията от сипахи, които получавали дохода си от тимарите и от плячката, която печелели чрез завоеванията. Не стоял въпросът за плащане в брой. За съжаление, тази група се оказвала все по-неефективна срещу обучената пехота, въоръжена с огнестрелно оръжие. По този начин еничарите, въоръжени с новите оръжия, се превърнали в основата на османската бойна мощ. На тези отряди обаче трябвало да се плащат заплати, а и тяхното оръжие било скъпо. Нарасналите разходи трябвало да се посрещат по време, когато империята вече не се разраствала бързо, когато не съществували нови източници на плячка и когато цените непрекъснато се вдигали.

Икономическите проблеми на централното управление се отразявали директно в провинцията. Тъй като спешно били необходими приходи в брой, някои тимарски земи минали под прекия контрол на хазната, а след това били раздадени срещу данъци. Царедворците също получавали дарения на земя като подарък или в замяна на службата си. Както ще бъде обяснено по-късно, някои земи всъщност станали частна собственост на човека, който ги държал. С невъзможността на империята на придобие нови територии посредством завладяване и с отделянето на земи от тимарската система, броят на сипахите, въоръжени за бой, естествено намалял. Тези условия също се отразили на земеделското население в провинциите. Новите притежатели на земята налагали по-сурови условия за контрол и скоро все повече неуредици започнали да характеризират провинциалния живот. Със сигурност не съществувал вече „кръг на справедливостта“. През XVII век властта започнала да изпраща еничари в провинциите в опит да овладее ситуацията, а в някои случаи и за да отстрани тези непокорни елементи от столицата. Веднъж изпратени в провинциалните центрове, еничарите дори още повече влошавали положението по места. Те често се присъединявали към османските служители, към събиращите данъците, богатите местни търговци и към земевладелците и действали срещу интересите на селяните, които обработвали земята и които били основният източник за данъчните приходи на държавата.

Въпреки че някои еничари се заселвали в провинциите, центърът на тяхната власт останал Константинопол, където те се превърнали във важна политическа сила, способна да сваля везири и дори султани. Някога елитен, предан корпус, избиран на базата на способностите им и внимателно обучени, до XVIII век еничарите се превърнали в нещо коренно различно. С края на системата девширме, постъпващите обикновено били мюсюлмани по рождение, а не нови ислямизирани. Също така те си били спечелили правото да се женят и да записват синовете си в корпуса. Веднъж установили се с домове и семейства, тези войници все по-рядко били склонни да се сражават в далечни земи и както се оказвало във все по-рядко победоносни военни кампании. Нещо повече, финансовата слабост на властта означавала, че техните заплати често много закъснявали. Поради този проблем, а също и поради предлаганите възможности, еничарите влизали в търговията или занаятите. Те се превърнали във важен елемент в системата на гилдиите. Новият им статус означавал, че те не могат да бъдат контролирани лесно и че били финансово независими. До края на XVIII век те станали привилегирован елемент в държавата с първостепенна политическа роля. Силата им като бойна единица била друг въпрос. По оценки от 400 000 записани еничари, само 20 000 можели да бъдат свикани в случай на война.[6] Фактът, че членовете на военната класа лесно можели да минават в търговията, също показва отслабването на системата на социалните класи.

БАЛКАНСКИТЕ ХРИСТИЯНИ

По този начин балканското християнско население живеело в рамките на система, която бързо западала в центъра си. Всъщност, ако разгледаме мрачната история на османската държава през XVIII век, незабавно възниква въпросът защо цялата структура просто не се е сгромолясала под натиска едновременно и на християнските, и на мюсюлманските групи в обществото. Един от отговорите се крие може би в изначалната еластичност на османската административна система и в способността ѝ да изолира евентуалните си опоненти. *Портата* (или Високата порта), термин, широко използван за османското правителство, не се опитвала да се справи пряко с отделния гражданин. Тя предпочитала да използва верига от посредници, които можела да контролира и които от своя страна можели да бъдат обвинени за голяма част от нещастията. Например, османската власт не се занимавала с ежедневния живот или с вярванията на християнското си население. Масата от селяните се контролирала на по-високо ниво от православната църква чрез системата *милет*, а на по-ниско – от местна структура на селски представители, избирани на традиционен принцип. Така тези две институции били най-важният елемент в живота на балканските християни.

---

[6] Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule*, 1354-1804, vol. V of Peter F. Sugar and Donald W. Treadgold, eds., *A History of East Central Europe* (Seattle: University of Washington Press, 1977), p. 193.

Православният миллет

Балканският селянин, който въпреки че добре познавал властта на централната и на провинциалната администрация, бил най-пряко засегнат от действията на служителите на собствената си религия, включително църковните власти. Когато мюсюлманските войски завладявали нови територии по време на големия завоевателен период, те обикновено откривали, че бившите светски администратори са избягали, били са убити или са били отстранени от постовете си поради съпротивата им срещу османската власт. Тъй като църковната йерархия обикновено оставала, обичаят да използват водачите на религиозните общности за управленски функции бил установен още в самото начало. Въпреки че запазвали по-високото си положение, завоевателите били склонни да работят с хора от всяка монотеистична религия, водачите на която се подчинявали на тяхната власт. В частност те уважавали християните и евреите, „хората на книгата“, т.е. онези, които имали Свето писание. Членовете на приетите религии били организирани в общности, известни като миллети. До XVIII век имало вече Григориански арменски, Католически и Еврейски миллет, но те били далеч по-малки от Православния. Съществувал и Мюсюлмански миллет.

За православните най-значимата предприета стъпка била направена през 1454 г., непосредствено след превземането на Константинопол. След падането на имперския град, Мехмед Завоевателя се считал за наследник на византийските императори и за първия владетел на света. Лично той се интересувал много от гръцката мисъл и теологична догма и дълбоко почитал цивилизацията, която покорил. Твърдо решен да си гарантира едно доволно християнско население, той потърсил подходящ глава на православната църква, с когото може да си сътрудничи. По онова време православният свят бил раздиран от еклесиастки диспути, в частност по въпроса за повторното обединение с църквата в Рим. За нов партриарх Мехмед избрал уважаван учен, Георгиос Сколариос, който като монах приел името Генадиос. Той имал предимството, че е твърд противник на обединението. Двамата мъже заедно контролирали новата църковна организация, а през 1454 г. султанът връчил на патриарха отличителните белези за власт.

Като глава на православния миллет, патриархът на Константинопол поел тежки задължения и отговорности. По-рано византийските императори играли важна роля в църковните дела; също като султаните, те били считани за представители на бог на земята и отговорни пред него за благосъстоянието на поданиците си. При управлението на императорите религиозните дела се контролирали от патриарха и от Светия синод; патриархът бил най-високият държавен служител след императора. Когато по догмата възниквали спорове, императорът свиквал събор на представители от петте патриаршии – от Константинопол, Антиох, Ерусалим, Александрия, и преди схизмата, от Рим, – който той често ръководел. След отстраняването на императора и на неговите служители след завладяването, голяма част от техните предишни задължения преминали под юрисдикцията на църквата. Въпреки че теоретично четирите източни патриарси били равни, на практика Константинополската патриаршия отговаряла за православието и получила ясно доминиращо положение. Всъщност, до началото на XVIII век останалите църкви станали зависими от нея. Съществували други две автокефални църкви: в Охрид – за българите, и в Печ – за сърбите. Те не само не били равни на Константинопол, но до средата на века толкова отслабнали, че Константинополската служба успяла да издейства тяхното отменяне. Тогава патриаршията получила правомощия над целия Балкански полуостров и над Егейските и Йонийските острови. Следователно, тя била основният център за балканското православно население.

Въпреки че султанът бил съгласен православната институция да се ръководи от патриарха, а Светият синод да се състои от негови митрополити, той запазил значителен контрол. На теория патриархът се избирал от синода, а след това султанът потвърждавал избора. Въпреки че имали властта да заповядват кой да бъде избран, султаните първоначално рядко се намесвали в избора, освен ако това не засягало пряко държавните интереси. Патриарсите от своя страна рядко се противопоставяли на османската политика. Останалите висши църковни служители се избирали или били освобождавани от патриарха и синода, но било необходимо султанското одобрение. Патриархът имал пълен контрол върху православните църкви и техните владения. Духовенството било под юрисдикцията на техните собствени съдилища и те били освободени от данъци. Църквата се поддържала чрез такси, дарения и доход от имоти.

Светските задължения на патриарха и неговата власт до XVIII век станали огромни. Той бил *миллет башъ* (глава на миллета) и *етнарх* (светски владетел) на православното население. Тъй като бил висш служител в османското управление и част от бюрократичната класа на аскерите, той имал право на знаме с две конски опашки (османски управител или генерал имал три, султанът – шест). Патриархът бил отговорен пред владетеля си за поведението и лоялността на паството му. Също така той бил натоварен с важни задължения, свързани със събирането на данъци и с поддържането на обществения ред. Неговите съдебни функции били особено важни за християнското население. Църквата имала пълна юрисдикция върху широк кръг въпроси, включително въпроси относно женитбите и семейството, и на практика, по търговски въпроси, засягащи само християните. Въпреки че криминални случаи, като убийства и кражби, теоретично били под контрола на мюсюлманската съдебна система, православните съдилища често се занимавали и с тези дела, стига да не е замесен мюсюлманин. При администрирането на справедливост църквата основавала решенията си на каноничния закон, на византийския уставен закон, на местните обичаи и на църковните писания и традиции. Църковните съдилища можели да налагат наказания като затвор, глоби и заточение, заедно с отказ на причастие и отлъчване. Християните обикновено предпочитали да се обръщат към тези съдилища, където били съдени на равна основа и техните показания имали тежест и значение.

При интегрирането на православните институции в своята система, османската власт имала предимството да включи една завършена административна мрежа. Църквата вече била организирала земите под своя юрисдикция на епархии и подепархии, основани на броя на техните последователи в района. По всич-

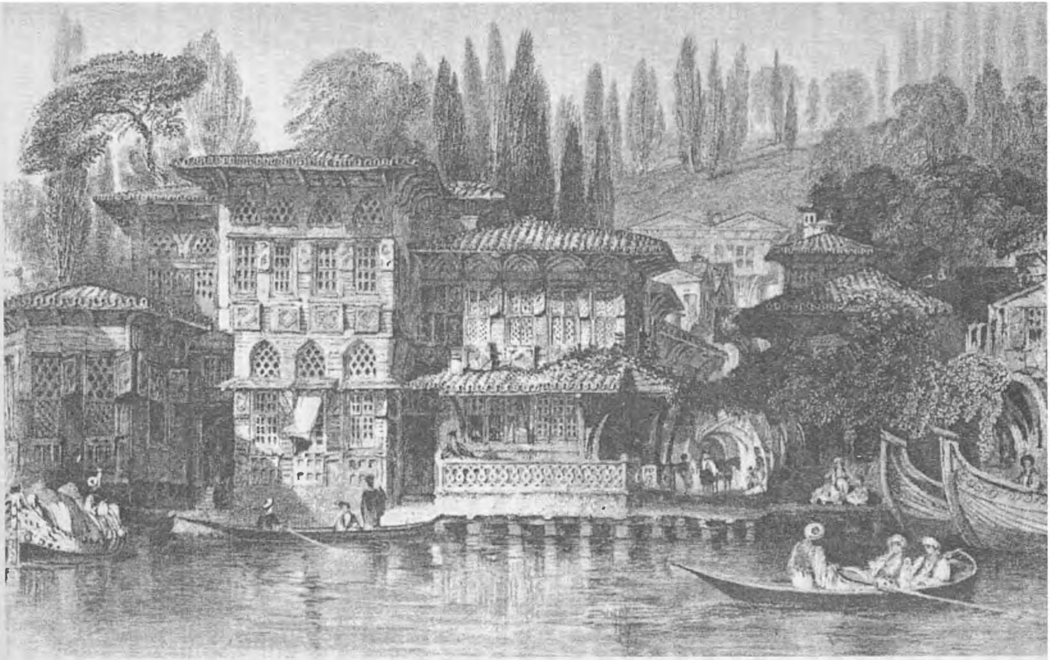

Домът на православен свещеник на Босфора ки балкански земи съществувала йерархия от най-нисшия свещеник чак до патриарха. Нещо повече, църквата и нейните служители били свикнали да работя съвместно, а не в опозиция на светската власт.

След като патриаршията била така тясно свързана с османската държава нейните институции неизбежно отразяват постепенния упадък и дезинтеграция н останалите институции на управление. Това положение било най-очевидно на връх и в канцеларията на самия патриарх. Също като други висши постове, този пос започнал да се дава на кандидата, който можел да плати най-висока цена. П оценки към края на XVII век цената на избора била около 20 000 пиастри или 300 златни лири, сума, която нараснала на 5600 лири през1727 година, а след това паднала. С такъв източник на приходи, за Портата било изгодно постът да се смен колкото се може по-често. От 1595 до 1695 г. имало 61 отделни номинации, но тъ като един човек можел да заема поста много пъти, в тази група участвали само 3 човека. По-късно ситуацията се подобрила. През XVIII век имало само 31 назначения, в които участвали 23 кандидата.[7]

До 1763 г. разходите по купуването на патриаршеския пост били добавяни къ църковния бюджет. С тези разходи и с огромните загуби, дължащи се на корупция рамките на организацията, около 1820 г. задълженията на Патриаршията стигнали д 1.5 милиона турски пиастри. Другите православни институции имали подобни задължения. Тъй като тези суми се разпределяли надолу по йерархията, цената в крайн сметка трябвало да се плаща от членовете на църквата на най-ниско ниво, т.е. о селяните, или от печалбите от църковните имоти. В имeнията, собственост на църквата, този въпрос засягал налозите и задълженията на селяните, които обработвал земята. В Молдова и Влашко този проблем довел до използването на приходите о местните манастири, за да се поддържат външни институции.

Въпреки близките си връзки с османската власт и корупцията в системата й православната църква наистина изпълнявала важна служба в полза на християнското население. Най-значителен бил фактът, че тя запазила християнската общнос почти непроменена в идеологически смисъл до ерата на националните движения Със сигурност църквата внимателно пазила идеята за християнската изключителност. Тя проповядвала, че Османската империя е победила, тъй като греховете н християните са предизвикали божието наказание. Но че мюсюлманското господство е мимолетно; че скоро ще дойде ново време, когато християните отново ще с увенчаят с победа. Въпреки че в мюсюлманската държава християните били второкласни граждани, техните религиозни водачи проповядвали, че поради по-високи си морал, те безкрайно превъзхождат завоевателите си. В своя личен, ежедневе живот балканският селянин бил заобиколен от християнски символи, от кръстове икони, а не от неща, които да му напомнят за османското господство.

Освен това, гражданската юрисдикция на църквата, особено нейният контро по семейните въпроси, гарантирала, че почти няма да има преплитане на религи или народности. Всички религиозни организации забранявали смесените бракове

---

[7] Steven Runciman, *The Great Church in Captivity* (Cambridge: Cambridge Universit Press, 1968), pp. 201-203.

Християнски момичета от балкански народности наистина често ставали част от мюсюлманските хареми, но тогава те губели националната си и религиозна идентичност и се присъединявали към мюсюлманската общност. Почти не съществувала вероятност за преминаване от мюсюлманската общност в християнството, тъй като това действие се наказвало със смърт. Като цяло, и християнските, и мюсюлманските институции работели за поддържане на религиозното статукво.

Патриаршията пазела православието и от други секти. По време на османското господство за основен противник била смятана католическата църква. И наистина католицизмът бил основният враг: той бил едновременно войнстващ и нетърпим към останалите религии. Православната позиция обикновено била, че османското управление е за предпочитане пред това на католическите власти. По този въпрос интересите на патриарха съвпадали с тези на Портата, чиито основни врагове първоначално били католическите Хабсбурги и Венеция. Въпреки че католическа Франция била османски съюзник, тази държава не се превърнала в основен инструмент за католическо проникване на Балканите. През XVIII век православните власти ясно си давали сметка, че в районите, където техните последователи живеели под юрисдикцията на католическа държава, най-вече в Трансилвания, тяхното положение било по-лошо, отколкото в Османската империя.

В едно съществено отношение идентифицирането на чуждите интереси на православието и на османската държава се модифицирало през XVIII век. По това време Русия, единствената велика православна сила, се появила като основна външна заплаха за империята. Патриархът и повечето от православното балканско население се надявали и очаквали помощ от тази държава. Непрекъснати православни мисии ходели от османските земи в Русия, за да търсят основно финансова, но понякога и военна подкрепа. Силно трябва да се подчертае, обаче, че руското правителство никога не получило доминиращо влияние в православната йерархия. Църквата, също като останалото православно население, очаквала буквално неограничена помощ от северната сила, но не съществувало намерение за установяването на нещо като зависима връзка. През XVIII век църквата била под преобладаващо национално влияние, но то било от страна на най-силната християнска група в империята.

Гръцкото влияние: Фанариотите

Можело да се очаква, че през вековете на османско господство някои християнски народности ще се радват на по-добри условия, отколкото други. До началото на XVIII век някои гърци си били извоювали привилегировано положение в сравнение не само с другите християни, но и с повечето мюсюлмани. Повечето от гръцкото население живеело почти както техните балкански съседи; тяхната съдба ще бъде разгледана по-късно. Едно малцинство обаче се измъкнало от ограничения, местен селски живот и спечелило богатство и власт посредством търговски начинания, финанси или близки връзки с османската власт.

В сравнение с останалите балкански народи, гърците се отличавали с разпокъсаността си. В древността гръцки общности можели да се открият по крайбрежието на Черно и на Средиземно море и в Мала Азия. След османското завладяване гърците емигрирали най-вече в Италия, където Кралството на Двете Сицилии и Венеция приютили големи гръцки колонии. За в бъдеще венецианският център щял да се окаже от изключително значение. С експанзията на европейската търговия и с участието на гърците в нея, гръцки колонии се появили в основните европейски градове. Лондон, Виена, Марсилия, а по-късно Одеса щели да оказват изключително влияние. Също като у дома, гръцките колонии били организирани около местната православна църква, като членовете ѝ запазвали езика и ясно самосъзнание за религиозна и национална идентичност. Тези емигранти не били селско население. Обикновено магазинери или търговци, те заемали всички икономически слоеве. Някои просперирали изключително; други едва оцелявали. Заедно те образували сплотено, национално самоосъзнато общество, чиито членове имали възможност за образование и визия, далеч по-перспективна от тази на балканския селянин.

Гърците печелели и от доминиращото си положение в търговския живот на империята. На Балканския полуостров гърците съставлявали важен елемент от населението на големите градове, особено тези, които били разположени на търговските пътища. С връзките си извън империята, със силните си икономически предимства и стремеж към образование, те били най-просперираща и успяла част от балканското население.

Същинското привилегировано положение сред християните обаче заемали не търговците, нито дори висшите църковни служители, а друга група, фанариотската олигархия с център в Константинопол. Водеща името си от „Фанар“ или фар, районът, където живеели повечето от православните християни и където се намирала Патриаршията, тази група била предимно гръцка по народност, но нейните членове включвали елинизирани италиански, румънски и албански семейства. Влиянието на фанариотите произтичало главно от тяхното огромно богатство, което било натрупано най-вече чрез високите постове, които те заемали в държавата и от финансовите облаги, които можели да се извлекат от тях. По този начин те се облагодетелствали изключително от османската корупция. От средата на XVII век те се радвали на уникално положение в империята поради богатството и политическото си влияние едновременно.

С упадъка на военната мощ и престижа на империята, и със свиването на границите, Портата била принудена да се изправи пред факта, че трябва да приеме условията на европейските сили. Тъй като не можела да победи противниците си на бойното поле, тя трябвало да се научи да се справя с тях чрез дипломация и преговори. Тъй като турските служители не учели лесно чужди езици, те станали зависими от посредници в отношенията си с чужденците. Като най-образовани от балканските народи и най-близко свързани с европейските държави, гърците били напълно подходящи за тази задача. Така обикновено те заемали поста на *драгоман* на всички нива. Въпреки че този термин се превежда като „преводач“, всъщност драгоманът бил по-скоро агент или посредник, отколкото някой, който просто владеел чужди езици. Посредством уменията си в тази работа, гърците започнали да контролират четири основни поста в османската администрация: велик драгоман, който станал нещо като постоянен секретар по външните работи; драгоман на флота, който станал посредник между великия адмирал на флота и гръцките острови; и губернаторствата на двете румънски провинции Влашко и Молдова. Тяхната роля като управители на Княжествата ще бъде разгледана в следващата част. Тук се занимаваме само с отношенията между фанариотите и османската власт и Патриаршията.

Вече изтъкнахме значимостта на балканския християнски елемент в османската администрация. Преди XVII век обаче висшите постове в бюрокрацията били запазени изключително за ислямизирани обръщенци. За разлика от тях, служителите-фанариоти запазвали християнската си вяра и оставали в близък контакт с Патриаршията. Първият фанариот, който получил висш пост, бил Панайотис Никусиос, когото Ахмед Кьопрюлю направил велик драгоман през 1669 г. С този пост вървели значителни привилегии, като правото да си пусне брада и да язди кон с адютанти, което по-рано било запазено само за мюсюлмани. Най-известният фанариотски държавник обаче бил Александър Маврокордатос, който бил велик драгоман от 1673 до 1709 г. Също като много други гърци на времето, той получил образованието си в Италия в университета в Падуа. След това станал лекар. Кариерата му била бърза и на около трийсетгодишна възраст станал велик драгоман. Той бил главният османски дипломат в преговорите, довели до Карловацкия договор (Сремски Карловци). Неговият син Йоанис заемал същия пост в преговорите по Пожаревацкия договор (Пожаревац). Като преводачи и посредници, фанариотските дипломати разбира се научавали много от османските държавни тайни и били в пряк контакт с чуждите правителства.

По онова време фанариотите участвали активно в делата и на Патриаршията. Чрез финансовата си мощ те можели да упражняват значителен контрол върху църковните институции. Вечно нуждаеща се от пари, църквата естествено се обръщала към богатите миряни. Голяма част от задлъжнялостта на Патриаршията се дължала на изключителната корупция на империята и на нуждата да се купуват постове и да се правят други плащания. Например, през XVIII век цената на Патриаршията била висока. Въпреки че малцина били кандидатите, които имали необходимите пари, те можели да заемат от фанариотски източници при 10% лихва. Вече инвестирал в успешен кандидат, банкерът можел да контролира своя длъжник. Фатариотите упражнявали влияние също така като придобивали места в синода, предназначен за миряни и като се грижели вакантните места в църковната администрация да се запълват от послушни кандидати.

Периодът на фанариотски контрол върху православните дела съвпаднал с преминаването от универсален към гръцки национален уклон, особено във висшата църковна йерархия. Гръцкият винаги бил езикът на Патриаршията, но той не бил език на повечето балкански църкви. Славянските църкви, Патриаршията в Печ и Епископията в Охрид, както и румънските институции използвали предимно църковнославянски. Съществувала също така презумпцията, че константинополската служба представлява православните християни като цяло, а не гърците в частност. Този акцент съществено се променил през XVIII век. Най-решителното предприето действие било закриването на организациите в Печ през 1766 г. и в Охрид през 1767 г. И двете институции, които служели на славянското население, били поставени под ръководството на екзарх, назначен от патриарха.

Резултатите от тази стъпка се оказали най-разрушителни за културните интереси на българите. Техните църковни и образователни институции сега се доминирали от гърците. Сърбите имали алтернативен религиозен център в Сремски Карловци в Хабсбургската монархия.

Молдова и Влашко също се контролирали от гръцка йерархия. Тук гърците-фанариоти ръководели политическия живот на страната. На Балканите само черногорската църква, управлявана от наследствен княз-владика, запазила независимо положение. В края на XVIII век тази организация имала пълна религиозна автономност. Но отдалечеността, изостаналостта и бедността на този район го правели въпрос от маловажно значение за целия православен свят. Средището на православен престиж и власт си оставала Константинополската патриаршия. Въпреки че тя не контролирала грузинската и руската църкви, нито една от тях не представлявала предизвикателство за нейното положение. Грузинската институция била твърде слаба, а Петър Велики прекратил съществуването на Руската патриаршия. Освен това православието разглеждало руската църква и държава като източници на финансова помощ и на политическа подкрепа.

Въпреки че в самата църква съществувала голяма съпротива срещу проникването на светски елементи, представлявани от фанариотски интереси, възгледите на тази група дълбоко повлияли отношението на висшата йерархия на православната църква в цялата империя. Въпреки факта, че фанариотите служели и си сътрудничели тясно с османската власт, тяхната цел не била благополучието или укрепването на империята. Големите фанариотски семейства се чувствали пряко свързани с Византийската империя.[8] Те полагали огромни усилия, опитвайки се да открият или да изфабрикуват родословия, които да ги свържат с благородническите византийски династии. Въпреки че тези връзки рядко можели да бъдат демонстрирани без измама, отделни хора наистина възприемали имената и титлите на техните предполагаеми предци. Тяхната крайна цел, възглед, който обхващал целия православен свят, била ни повече ни по-малко възстановяването на една триумфираща Византийска империя, която те си представяли като многонационална държава, управлявана от гръцка аристокрация, а гръцкият – език на управлението. По този начин православната църква била под силното влияние на класа, която възнамерявала да наследи Османската империя и да смени мюсюлманския с гръцки православен режим. През следващия век тази концепция щяла да се превърне в основата на *„Мегали идея"* (Великата идея) и да играе важна роля за оформянето на гръцките национални възгледи до 1922 г. Изтъкнатите фанариоти, в частност онези, които ставали губернатори на Дунавските княжества, възприемали стилове, които те считали за византийски в начина на управление и в луксозната подредба на техния живот. Фанариотите се обръщали за помощ към Русия – единствената независима православна държава.

По този начин през XVIII век една национална група, която била спечелила богатство и високо положение, наистина заела доминиращо положение в православния миллет. Това действие било изключително значимо, тъй като църквата предлагала единствения начин за образование на повечето балкански християни. Гръцкият отпечатък върху църковната култура не бил приемлив за повечето хора с различна от гръцката народност. Сред първите стъпки на националните движения на българите, сърбите и румънците било усилието да се отхвърли гръцкото влияние и да се замести с техни собствени национални образци. Тази реакция естествено се отразила върху престижа на Константинополската патриаршия и ограничила ефективността на влиянието ѝ върху всички балкански православни народи. Националните движения щели да се развият отделно от, а понякога в конфликт с най-високата религиозна власт.

---

[8] Вж. Cyril Mango, „The Phanariots and the Byzantine Tradition", in Richard Clogg, ed., *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150-th Anniversary of the Greek War of Independence* (Hamden, Conn.: Archon Books, 1973), pp.41-66.

Провинциалното управление: селските общности

В предишните глави ние наблегнахме върху висшите нива на османската администрация и върху съответните християнски институции. Османската власт притежавала също така високо развита мрежа на провинциално управление, което имало своя християнски еквивалент в селските общности с тяхната традиционна организация. През целия период на османско управление в провинциалните институции били направени много промени; този въпрос ще бъде разгледан по-подробно във връзка с конкретни исторически въпроси. За момента е достатъчно да се отбележи, че Балканският полуостров, който бил смятан за една административна единица, бил разделен на части, които по различно време били наричани *еялети*, *вилаети* или *пашалъци*; те от своя страна имали подчинени юрисдикции, известни като *санджаци* или *ливи*, които от своя страна били подразделени на *кази*, а след това на *нахиета*. Територията била организирана също така в съдебни райони, наречени *кадълъци*; финансовите служители – *дефтердари* – имали отделна административна система. Местните власти работели в сътрудничество с живеещите там сипахи, които имали определени задължения и отговорности. Провинциалната администрация също така контролирала полицейските части. Еничарите, които били под юрисдикцията на централната, а не на местната власт, също били длъжни да изпълняват полицейски задължения. Главният служител на местно ниво, обикновено наричан *паша*, се осланял на помощта на съвет – диван, в който можели да участват и християнски първенци и представители на гилдиите.

Огромното мнозинство балкански християни живеели в провинцията в малки села, организирани на традиционна и доосманска основа. По-късно ще разгледаме местните разновидности, но е възможно да се направят някои широки обобщения. Селата обикновено се ръководели от служители, известни под различно име, съобразно местния език: например, *архон*, *кнез*, *чорбаджия*, *коджа-башия* или *ходжа-башия*. Някои били избирани според местния обичай сред мъжкото население в селото, обикновено сред по-заможните или по-храбри мъже; други заемали поста, просто защото били членове на семейство или род, който традиционно е заемал този пост. Те били подпомагани от, или управлявали в сътрудничество с първенците на общността, които ние наричаме велможи или старейшини. Повечето общности се контролирали от по-първите хора. Важните решения, засягащи живота и благополучието на жителите, обикновено се обсъждали на събрания на всички мъже в групата. Повечето села образували също така част от по-голяма организация; представители на местните общности се събирали на централно място, за да обсъждат общи проблеми. Селските първенци можели да образуват част от местния османски служебен съвет или да действат като неофициални съветници по християнските въпроси.

Първенците играли определени важни роли в османската администрация. Също като църковните служители, те действали като посредници между османската власт и селянина. Тяхната роля при събирането на данъците и при оценката на това какво дължи всеки човек била много важна. В замяна на тяхната служба те получавали специални привилегии, например, освобождаване от поголовен данък. С годините те си спечелили като цяло лоша слава. Корупцията на османската система позволила на мнозина да се облагодетелстват за сметка на хората под тяхна власт. Някои държали тимари. Други трупали богатство чрез системата на данъчно земеделие; т.е. по договор с османската власт те имали правото да събират данъци и те напълно се възползвали от възможността да забогатеят. Ролята на чорбаджията в събирането на приходи, особено на тези в натура, му позволявала да влияе върху продажбата и разпределението на местната земеделска продукция. Той можел да се възползва от предимството си, за да влезе сам в търговията с тези стоки. Той често заемал пари на местните селяни и по този начин си спечелил традиционното заклеймяване, свързвано с лихварите в селските общности. Чорбаджиите можели също така да купуват земя и по този начин те започнали да контролират значителни имения. Тяхното богатство естествено им позволявало да живеят по различен начин от този на своите по-бедни съседи.

Въпреки многото обвинения, местните първенци наистина подсигурявали християнско управление в провинцията. С упадъка на централната власт, тяхната значимост нараствала. Те щели да играят водеща роля в националните движения през следващия век. В провинциалното общество те, заедно с търговците и с членовете на гилдиите в търговските центрове, образували християнски елит, който работел заедно с османските си еквиваленти. Тези хора заедно помагали на османската система да работи дори по време, когато централната власт била в безпорядък.

Разбира се, на дъното на социалната стълбица били селяните, които обработвали земята и плащали данъците. Те живеели при най-различни условия. Първо трябва да се подчертае, че през XVIII век Балканският полуостров бил покрит с огромни гори и огромни площи неизползваема земя. През втората половина на века войни, разбойничество и болести причинили обезлюдяването на големи територии. Несигурната политическа ситуация, едновременно с изобилието на пасища, карали селяните в повечето райони да разчитат на животновъдството като основен поминък. Те отглеждали едър рогат добитък, овце и прасета. Ако местните условия станели твърде лоши или данъците – твърде високи, селските семейства се местели. Крепостничеството не било широко разпространено, селянинът на Балканите обикновено не бил вързан за земята. Нещо повече, османските власти никога не можели да контролират целия полуостров. Винаги съществували отдалечени райони с хълмист и планински релеф, където централната власт не можела да стигне до отделния човек.

За селянина, който си изкарвал хляба, обработвайки земята, условията могли да бъдат много различни. Както беше обяснено по-рано, селскостопанската земя се считала по принцип за принадлежаща на султана, който я получавал от бог. Цялата земя била разделена на три категории: *мири* или държавна земя; *мюлк* или частна собственост; и *вакъф*, която принадлежала на религиозни фондации. Системата тимар се основавала естествено на земята мири. Веднага след османското завладяване, положението на селянина поне на теория не било лошо. Въпреки че трябвало да прави някои определени плащания, той имал важни права. Той бил считан за наследствен наемател или изполичар и можел да предава земята на наследниците си. Още повече, че обикновено той можел да обработва земята си, както намери за добре. Често нямало никакъв контрол върху методите или върху избора му какво да произвежда. Той можел също така да продава правото да обработва парцела си или да го прехвърля, стига да е получил разрешение от сипаха и да е намерил някой, който да поеме задълженията му. Селянинът също имал някои вещи като лична собственост, независимо дали по закон или по традиция. В селата къщите, градините и някои общински пасища и горски земи били определяни като такива.

Повечето тимарска земя била определена за издръжката на сипаха. Някои имения обаче били запазени за държавната хазна и били използвани да се компенсират висши държавни служители или да се подпомагат членове на султанското семейство или домакинство. Вакъфската земя също станала изключително важна. Отделният човек можел да си осигури спасение на душата като дари собственост или пари на мюсюлманска милосърдна фондация с намерението доходът да се използва за набожни цели. Тъй като османската държава не извършвала социални дейности, тези институции подпомагали болници, сиропиталища и подобни обществени институции. Въпреки че даренията били предназначени най-вече за религиозни и милосърдни цели, те можели също така да обслужват лични интереси. Дарителят можел да уреди на поста надзирател или *мютевеллъ* да бъде назначен за постоянно член на неговото семейство; понякога доходът от имота бил достатъчен само за издръжката на този човек. Християнските църкви се радвали на подобни привилегии чрез фондациите, подпомагани от завещанията на техните членове.

Селянинът, чиято земя образувала част от тимар или вакъф, очевидно бил силно зависим от човека, който имал официален контрол. Тази ситуация станала още по-очевидна с отслабването на централната власт и с неспособността ѝ да прилага законите си в провинциите. Най-пагубно за положението на селянина се оказало постепенното превръщане на някои тимарски земи в имения, наречени *чифлици*, които на практика се контролирали като лична собственост на техните държатели. Те възниквали вследствие на най-различни процеси. Често пъти сипахът можел да получи всъщност наследствени права над територията си; понякога едно семейство или отделен човек получавали правото на данъчно земеделие на постоянна, наследствена основа. На тези земи отделният селянин бил подложен на далеч по-тежки задължения, отколкото по-рано. При тимара той имал някои определени права; държавата определяла неговите задължения и регулирала отношенията му със сипаха. Новите собственици не били контролирани по същия начин и имали огромно влияние в местното управление. Въпреки че повечето чифлици били организирани на изполичарски принцип, селянинът трябвало да предава далеч по-голяма част от продукцията си, отколкото при тимара. Неговите допълнителни плащания в натура, пари или труд били по-високи. На много места той бил сведен до положението на селскостопански работник.

При разглеждането на положението на селяните на Балканите през XVIII век, трябва да се подчертае, че не съществувала една единствена универсална система. Изключително трудно е да се направят широки обобщения, тъй като проблемът не е изучен в детайли. Различните райони очевидно минали през различно развитие. Все пак, що се отнася до земевладението, може със сигурност да се каже, че някои селяни живеели на тимарска земя. Техните задължения зависели от конкретната ситуация, но те били в по-добро положение, отколкото съответните хора, работещи в чифлиците, където плащанията и задълженията били по-високи. За всички селяни въпросът за контрола върху местното управление бил жизненоважен. Там където сипахът или чифликчията командвали властите и полицията, селянинът явно бил в по-лошо положение. Съществували обаче големи територии, където селата не плащали нищо за използването на земята. Привилегировани райони и отдалечени села плащали държавни такси, когато те можели да бъдат събрани и почти нищо друго. Когато условията станели твърде лоши, селянинът имал алтернативата да избяга в планините, през границата в съседна държава или в голям град, като Солун или Константинопол.

Тъй като предхождащият анализ се отнася главно до християните, трябва да кажем няколко думи за мюсюлманите, независимо дали с турски или балкански национален произход. Разбира се, мюсюлмани живеели в градовете като държавни служители, военни или членове на гилдиите. В провинцията имало мюсюлмани земевладелци, а така също и селско население. Очевидно сипахът или чифликчията бил в силна позиция и бил част от управляващата институция. Обратното, селянинът обикновено не бил в благоприятно положение. Някои селяни били обръщенци от балкански народности; други били турски колонизатори, докарани от Анадола. Много от мюсюлманските села получавали земята си от държавата като действителна частна собственост. Но въпреки факта, че на теория мюсюлманите заемали по-високо място в османското общество, селянинът-мюсюлманин на дъното на социалната стълбица често пъти бил почти еднакво беден със съседа си християнин. Макар и освободен от някои данъци, той все още плащал голяма част от дохода си на държавата и страдал наравно от насилническите местни власти и от лишенията на войната. Той също така подлежал на мобилизация в армията, което било спестено на християните.

За всички граждани на империята единственото съществено общо оплакване било относно данъчната система. Проблемът бил не само в изискваните количества, но и относно методите на събиране. Този въпрос ще бъде обсъден в настоящия том, тъй като той останал основният източник на противоречия и оплаквания до падането на империята. Колкото по-слаба ставала османската власт, а местните въстания и националните чувства ставали по-силни, толкова повече съпротивата спрямо данъчните плащания към един непопулярен режим естествено нараствала. Християнският поданик на империята плащал данъци на държавата, на този, който държал земята, която той обработвал, и на църквата си. Плащанията можели да бъдат в натура, пари или трудови повинности. Що се отнася до държавните данъци, той плащал един – *харач* (хараджъ), поголовен данък, който не се събирал от мюсюлманите. Това плащане се считало за замяна на задължението да се служи в армията, което мюсюлманското население дължало. В допълнение към редовните данъци, на християните били налагани специални суми за конкретни цели. Най-тежки след началото на упадъка били данъците, събирани по време на война.

Видяхме, че християнското население на провинциално ниво имало свои собствени политически организации под ръководството на местни първенци. Съществували и християнски въоръжени части. Когато още много рано се оказало нецелесъобразно или невъзможно да овладее всички земи на Балканите със собствени войски, османската държава поверила на селяните или на групи от християни задължението да охраняват важни места, като мостове или проходи, или просто да гарантират мира и реда в техните райони. Християнската милиция била назначавана от местните мюсюлмански или християнски власти. Членовете, обикновено известни като *арматоли*, получавали данъчни облекчения, земя или друго заплащане. Тези мъже били въоръжени и били обучени да се бият. На практика за централната власт било трудно да ги контролира.

Въпреки че използвала местна милиция, Портата, особено в периода на упадък, била неспособна да гарантира ред и законност на Балканите. Определени райони вечно били под контрола на банди, които се опълчвали срещу контрола на държавата. Отделните пътници и търговци трябвало да пътуват в кервани, защитавани от въоръжени наемници, особено в планините. Те особено много се страхували от бандити, известни като *клефти*, *хайдуци* или *хайдути*, според местния език. Тези разбойници действали на банди до сто човека и често се ползвали с пълната подкрепа на местното население. При хубаво време те живеели в горите и планините; през зимата се оттегляли, за да се крият в добронамерени села. Също като официалната милиция, те били обучени в употребата на огнестрелно оръжие и в партизански борби. Често пъти връзката между бандита и арматола била близка; те можели да си сменят ролите.

С годините бандитите започнали да се радват на висока популярност сред селяните-християни, за някои от които те се превърнали в символ на съпротива срещу политическото и социално потисничество. Всъщност те предлагали алтернатива на човека, който бил под жесток натиск от страна на своя поземлен господар или на държавата. Въпреки че тези мъже били смятани за герои в популярната митология, легенди и песни, до началото на XVIII век въоръженият разбойник се превърнал в основен проблем на целите Балкани. До този момент неустановен брой въоръжени мъже – християни и мюсюлмани – упражнявали непрестанен терор в много части на провинцията. Някои от бандите били образувани от дезертьори от армията или от мъже, които са изгубили земите и домовете си с отстъплението на османската войска пред хабсбургските и руските атаки. Тези отчаяни мъже, заедно с бандитите, опустошавали беззащитните села.

Неспособността да бъдат овладяни тези групи било друго напълно оправдано оплакване на християните срещу османските власти, макар че, разбира се, мюсюлманското население страдало наравно с тях.

Градът

Главните градове на Балканския полуостров се намирали по големите военни и търговски пътища към Европа. Те били административните, военни и съдебни центрове на османското управление.[9] Тук съществувало същото разделение на хората по народност и религия, каквото видяхме и в провинцията. Градовете били разделени на квартали, *махали*, като всяка се обитавала от различна група от населението. Националният и религиозен състав често пъти можел остро да контрастира с този на провинцията. Градовете естествено концентрирали много от търговците на империята – евреите, гърците, цинцарите и арменците; мюсюлманското население, независимо дали се сътояло от администратори, военни или държатели на имения, обикновено предпочитало да живее в градските центрове.

В рамките на града дейността на занаятчиите се контролирала стриктно посредством системата на гилдиите. Тези организации можели да бъдат християнски, мюсюлмански или смесени по състав на членовете. Също като еквивалентите им на Запад, тяхната цел била да произвеждат онова, което е необходимо за пазара и да гарантират справедливо разпределение на работа и печалба за членовете. Те упражнявали строг контрол върху цената, качеството, методите на производство и източниците на суровини за техните стоки. Тъй като техните усилия били насочени към гарантирането на един стабилен пазар и на продукт с гарантирано качество, те обикновено ограничавали дейността на членовете си и се противопоставяли на нови методи. Освен това те били под силен държавен надзор. Начело на гилдиите стояли майстори, следвани от калфи и чираци. В допълнение към ролята им в производството и дистрибуцията на стоки, организациите действали като милосърдни институции за своите членове и се грижели за болните, вдовиците и сираците. Повечето гилдии, представляващи консервативен и традиционен начин на живот, поддържали строг морален кодекс.

ВОЙНИТЕ ПРЕЗ XVIII ВЕК

През XVIII век съдбата на християнското население се определяла не само от политическата и социалната структура, част от която те представлявали, но от постоянни войни, които опустошавали голяма част от балканските земи. През този период военната слабост на империята се демонстрирала чрез поредица от поражения. Държавата заела отбранителна позиция в отношенията си с Великите европейски сили (вж. Карта 11). Османските катастрофи имали изключително пагубен ефект върху балканските земи. Големите битки стигали чак до сърце-

---

[9] За османските градове, вж. Sugar, *Southeastern Europe*, pp. 72-92.

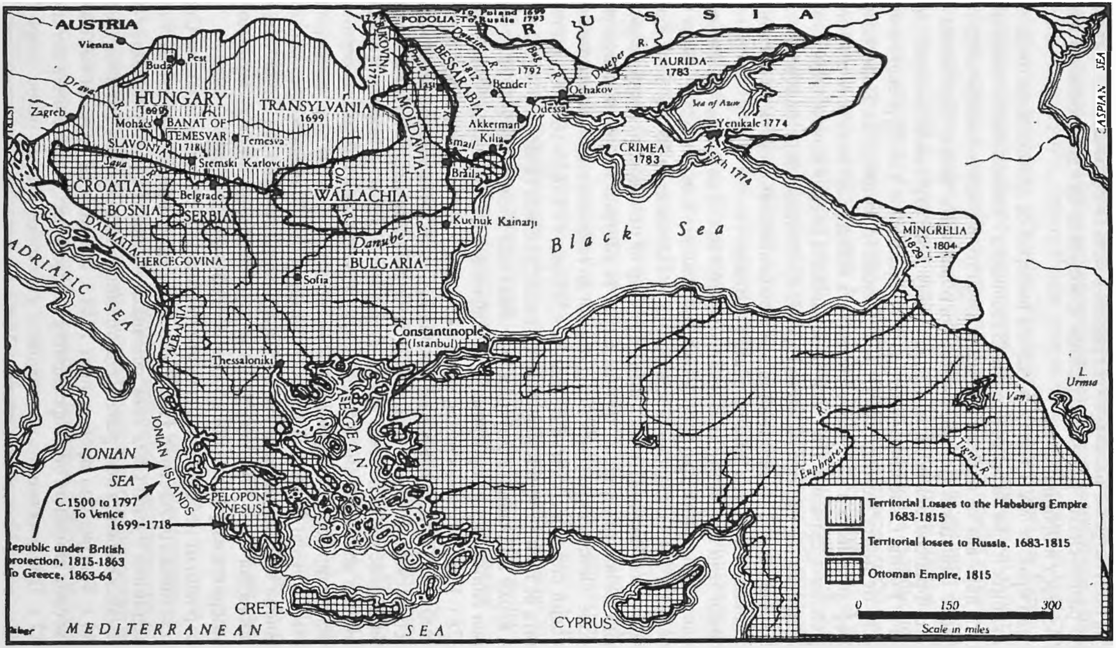
AUSTRIA
Vienna
Buda
Pest
Drava R.
Zagreb
HUNGARY
1699
Mohács
BANAT OF TEMESVAR
1718
Temesva
TRANSYLVANIA
1699
SLAVONIA
Sava R.
Sremski Karlovci
CROATIA
Belgrade
BOSNIA
SERBIA
DALMATIA
HERCEGOVINA
ADRIATIC SEA
ALBANIA
BUKOVINA
1775
MOLDAVIA
Iaşi
Prut R.
BESSARABIA
1812
PODOLIA To Poland 1699 To Russia 1793
RUSSIA
Dniester R.
Bug R.
Dnieper R.
1792
Bender
Ochakov
Odessa
Akkerman
Kilia
Ismail
Brăila
TAURIDA
1783
Sea of Azov
Yenikale 1774
Kerch 1774
CRIMEA
1783
WALLACHIA
Olt R.
Danube R.
Kuchuk Kainarji
BULGARIA
Sofia
Black Sea
MINGRELIA
1804
1829
CASPIAN SEA
Constantinople
(Istanbul)
Thessaloniki
AEGEAN SEA
IONIAN SEA
IONIAN ISLANDS
PELOPONNESUS
C.1500 to 1797 To Venice
1699-1718
Republic under British protection, 1815-1863
To Greece, 1863-64
CRETE
CYPRUS
MEDITERRANEAN SEA
L. Van
L. Urmia
Euphrates R.
Tigris R.
Territorial Losses to the Habsburg Empire 1683-1815
Territorial losses to Russia, 1683-1815
Ottoman Empire, 1815
0
150
300
Scale in miles

Карта 11. Османските териториални загуби (1683-1815) вината на полуострова. Балканските градове и села били унищожени; населението било разпръснато. Военните данъци и военните нужди довели до още по-голяма бедност в провинцията.

Преди края на XVII век Османската империя се възползвала от факта, че потенциалните ѝ врагове са разделени. Започвайки с управлението на Франсоа I, френската държава се опитала да вкара Портата в своята съюзническа система. Заедно с Швеция и Полша, империята образувала част от Източната бариера, която Франсоа искал да използва срещу Хабсбургската империя, а след това срещу Русия. Съперничеството между Франция и Хабсбургската империя се оказало от полза само до XVIII век. Големите въпроси на Реформацията, Контрареформацията и на Трийсетгодишната война също отвлекли вниманието на европейските държави. Въпреки че османската военна мощ всъщност започнала да запада след управлението на Сюлейман Великолепни, съперничеството между Европейските велики сили направило невъзможно за тях да организират нов кръстоносен поход на християнските държави.

Поради тази ситуация Османската империя могла да продължи с някои териториални завоевания. Две венециански владения – Кипър и Крит – били завзети през 1573 и 1669 г. Подолия била отнета от Полша през 1676 г. Това завоевание белязало най-далечната експанзия на север на османското проникване, но и така също началото на една горчива битка за контрол над земите северно от Черно море. Османските успехи се дължали до голяма степен на мъдрата политика на един способен султан от този век, Мурад IV (1623-1646 г.), както и на фамилията велики везири Кьопрюлю. Първият, Мехмед (1656-1661 г.), се съсредоточил върху вътрешната реформа. Неговият син Ахмед (1661-1678 г.) отново предприел силна военна програма, като наблегнал на Трансилвания и Украйна. През 1678 г. Кара Мустафа паша, зетът на Ахмед, станал велик везир. Неговата голяма амбиция била да нанесе решаваща победа над главния османски съперник Хабсбургската империя. През 1683 г. с 90 000-на армия, от която може би 15-20 000 били действаща войска, той се изправил пред Виена, която останала под обсада от юли до септември. Изправен пред тази ужасна заплаха, австрийският военен командир Карл Лотарингски се оттеглил от града и го оставил да бъде защитаван от около 20 000-на войска. Обсадата била вдигната през септември от обединена войска, командвана от Карл и полския крал Ян Собиески. Султанът заповядал Кара Мустафа да бъде удушен заради провала му и по този начин империята изгубила най-способния си военен командир.

Насърчени от победата, османските противници се съюзили в нова Свещена лига, съставена от Австрия, Папството, Венеция и Полша, към която по-късно се присъединила Русия. След това започнали нападения срещу главните периферни османски военни центрове. Буда, столицата на османска Унгария, паднала през 1686 г. Белград бил превзет през 1688 г. Венеция се радвала на подобни победи; военна кампания била предприета в Пелопонес, а Атина била окупирана през 1687 г. Придвижването на западните съюзници напред обаче скоро било спряно. Нов везир Кьопрюлю, този път Мустафа, встъпил в длъжност през 1689 г. при управлението на султан Сюлейман III (1687-1691 г.). Войната на Аугсбургската лига с Франция принудила Австрия да изтегли войски на този фронт. В контраофанзива през 1690 г. османската армия успяла да отблъсне хабсбургската армия. През 1697 г., когато Русия вече се била присъединила към съюзниците, ситуацията отново се обърнала. Краят на войната в Западна Европа освободил имперските сили, които под командването на блестящия си генерал Йожен Савойски успели да нанасет съкрушителна победа над врага си при Сента. Изправена пред катстрофа, Портата била принудена да сключи мир. Договорът от Карловиц от 1699 г., сключен с Австрия, Венеция и Полша, бележи вододел в османската история и е един от основните мирни договори в съвременната европейска история. За пръв път в този договор Османската империя отстъпила трайно територия на християнски сили. Мирът бил сключен с британско и холандско посредничество и причинил много разногласия между съюзниците. Хабсбургската империя имала най-голям интерес да се преустановят бойните действия, а тя била и основният печалившш. Съгласно договора Австрия анексирала обширни и ценни територии: Трансилвания и части от Унгария, Хърватия и Словения, които преди това били под османски контрол. Венеция взела Пелопонес и по-голямата част от Далмация, а Полша си възстановила Подолия.

В договора Хабсбургската империя включила важни търговски и религиозни клаузи, които били препотвръдени в по-късни пактове. Член XIV гласял: „Нека поданиците на двете страни търгуват свободно съгласно по-ранни ненарушими договори във всички царства и подանически територии на императорите, за да може търговията да се осъществява по полезен начин, без лъжа и измама за двете страни." Търговските връзки всъщност нараснали стабилно през целия следващ век. Клаузата в полза на католическата религия, съдържаща се в Член XIII, заявявала, че султанът препотвърждава предишни привилегии

> така че подръжниците на гореспоменатата религия могат да реставрират и поправят техните църкви и могат да извършват обичайните ритуали, които са наследили от по-ранни времена. И нека на никого не се позволява да причинява неприятности или да има парични претенции към хората на религията, независимо по чия заповед или условие, в нарушение на свещените договори и срещу божествените закони, както и да възпрепятства практикуването на тази религия, и нека подръжниците ѝ да благоденстват и се радват в обичайния имперски смисъл на дълга.[10]

Русия, която не участвала в тези преговори, сключила отделен договор през 1700 г. Условията предвиждали Русия да придобие пристанището Азов, което било завзето през 1696 г., както и правото да изпрати постоянен руски посланик в Константинопол.

Карловацкият мирен договор бил голяма победа за Хабсбургите. Той белязал върха в успешната съпротива на монархията срещу постоянните османски атаки от миналия век. Въпреки че по австро-османската граница били направени някои промени, тази граница останала сравнително стабилна до 1878 г. Настъпили само две трайни промени. През 1718 г. Австрия превзела Банат Темешвар (Тимишоара), а през 1775 г. – провинция Буковина. Въпреки това, през следващия век Хабсбургската империя провела три големи войни с Портата. Инициативата за тези действия обаче била по-често в Санкт Петербург, отколкото във Виена.

---

[10] Текстът от Карловацкия договор е по Fred L. Israel, ed., *Major Peace Treaties of Modern History, 1648-1967* (New York: Chelsea House, 1967), II. 869-882.

По това време Османската империя била вечно в отбрана по бойните полета. Най-значителният развой във външните работи била появата на нов силен противник. Както видяхме, в миналото главният противник била Хабсбургската империя; Франция била подръжник и съюзник. През 1682 г. на руския престол на десетгодишна възраст се възкачил Петър Велики. Първоначално той управлявал съвместно с доведения си брат, но през 1696 г. след неговата смърт, Петър бил свободен да се заеме с активна политика. Той се включил в Свещената лига и предприел атака срещу Азов. Въпреки че участвал в кампании срещу Османската империя, вниманието му било насочено главно към Балтийско море и срещу Швеция. През 1700 г. той сключил мир, за да може в коалиция с Полша, Саксония и Дания да нападне Швеция, която била управлявана от младия крал Карл XII. След категоричното му поражение при Нарва през ноември 1700 г., Петър се заел да укрепва военните си части и да реформира държавата си.

През 1709 г. Карл XII в съюз с украинските войски на Мазепа, предприел нападение срещу Русия, което било спряно при Полтава през юли. След съкрушителното им поражение Карл и Мазепа избягали в Константинопол, където интригантствали, за да въвлекат Портата във война срещу Русия. Техните усилия били подпомогнати от Франция, а така също и от водачите на кримските татари, които се опасявали от руско нахлуване в земите им северно от Черно море и Крим. През 1710 г.Османската империя наистина обявила война на Русия.

През същата година Петър се впуснал в амбициозна балканска кампания. За пръв път в съвременната ера руски войски преминали на балканска територия и стигнали чак до Яш (Яси). След това Петър призовал християните на Балканите да се вдигнат в помощ на неговата армия. Този призив към покореното население било ново оръжие за Русия, въпреки че Хабсбургската монархия го била използвала по време на нашествието си на сръбска територия. Политиката не донесла успех. Въпреки че в Южна Херцеговина и Черна гора настъпило някакво раздвижване по места, със сигурност не последвало масово въстание на православните селяни. В Дунавските княжества молдавският *хосподар* (управител) Димитри Кантемир се присъединил към Петър, но Константин Брънковяну във Влашко отказал да действа. През юли 1711 г. Петър и армията му били обкръжени на река Прут. В невъзможно военно положение царят подписал договор, съгласно който се отказвал от Азов, който той току-що бил придобил. По-късно възникнал спор по въпроса дали османското правителство не е трябвало да се възползва от възможността да спечели много повече. То дори би могло да унищожи руската армия и да плени Петър. Османската империя със сигурност никога вече нямало да има подобна възможност, нито да спечели такава победа над Русия.

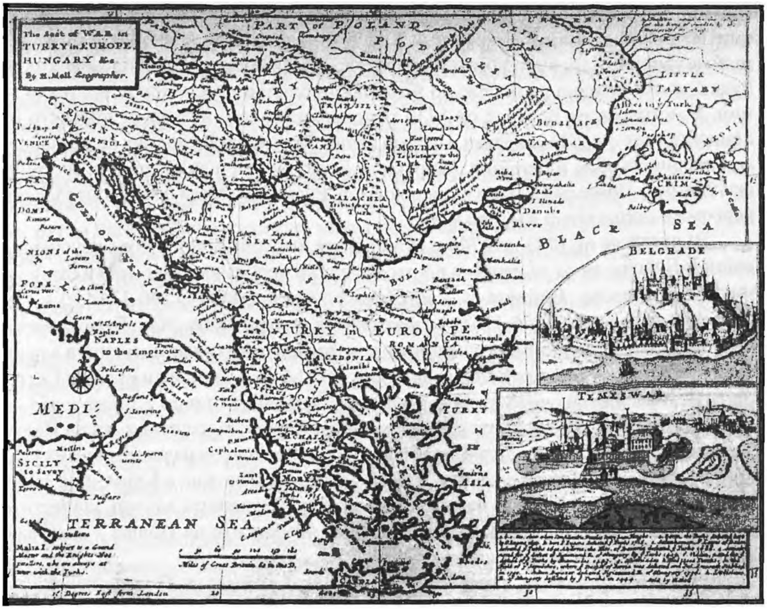
The Seat of WAR in TURKY in EUROPE, HUNGARY &c.
By H. Moll Geographer.
PART of POLAND
PODOLIA
VOLHINIA
LITTLE TARTARY
TRANSILVANIA
MOLDAVIA
WALACHIA
SERVIA
BOSNIA
BULGARIA
TURKY in EUROPE
ROMANIA
MACEDONIA
MOREA
NAPLES to the Emperour
SICILY to Savoy
MEDITERRANEAN SEA
BLACK SEA
CRIM
GULF OF VENICE
BELGRADE
TEMESWAR
Miles of Great Britain

Карта на Балканите от Херман Мол (1717)

След като победила Русия, Портата се заела да се справи с Венеция. През 1715 г. тя изпратила армия в Пелопонес и нападнала Йонийските острови и Далмация. На гръцките острови османските войски били приветствани от местното население, където венецианските опити да спечелят обръщенци към католицизма били породили голяма враждебност. През 1716 г. Хабсбургската империя се присъединила към Венеция. Принц Йожен Савойски, върнал се от повторна война срещу Франция, демонстрирал големия си военен талант в нова кампания на Балканите. Договорът от Пожаревац през 1718 г. донесъл нови придобивки за монархията. Австрия придобила Банат Темешвар, Северна Сърбия, включително Белград и Олтения (Влашко западно от река Олт). Османската империя запазила Пелопонес, но Венеция задържала Йонийските острови и Далмация.

До началото на 1736 г. всички страни били готови да подновят борбата. Османската империя току-що била провела една неуспешна война с Персия, но Портата се интересувала от събитията в Полша, която заплашвала да попадне под руски контрол. Френското правителство с подобни опасения също настоявало за действия. През 1736 г. между империята и Русия започнала война; Австрия се присъединила на следващата година. В Молдова била предприета нова руска офанзива, този път под командването на генерал Мюних. За пореден път християнското население било призовано на помощ. Руската армия превзела Азов и стигнала чак до Яш в Княжествата. Хабсбургската армия обаче не постигнала такива успехи. Хабсбургското правителство, разтревожено от напредването на Русия, което можело да доведе до непропорционални придобивки, настояло за мир. В договора от Белград от 1739 г. монархията се отказала от повечето от придобивките си от Пожаревац. По този начин Османската империя си възвърнала Северна Сърбия и Олтения, въпреки че Банат минал под постоянен австрийски контрол. Принудена също да сключи мир, Русия получила Азов и определени търговски привилегии в Черно море.

Въпреки че от 1743 до 1746 г. Османската империя водила нова неуспешна война с Персия, тя се радвала на почти 30 години необезпокояван мир в отношенията си с Европа. Войната за Австрийското наследяване (1740-1748 г.) и Седемгодишната война (1756-1763 г.) изразходвали европейските сили. По това време европейската политика била доминирана от фигурите на трима енергични владетели – пруският Фридрих Велики, австрийската Мария-Терезия и руската Екатерина Велика. Османските интереси влезли в конфликт главно с интересите на амбициозната и агресивна руска императрица. Истинска наследничка на Петър Велики, Екатерина предприела широкомащабни планове за разширяване на руските граници на юг, за да включи Черноморското крайбрежие и Крим, и на Запад към полските земи. По този начин интересите на османските васали, кримските татари, били пряко застрашени, а така също интересите на Полша – държава, която и Портата, и Франция искали да запазят.

Руската и пруската намеса във вътрешните работи на Полша довели до образуването на Конфедерацията от Бар, съюз на полски благородници, които вдигнали въстание срещу външната власт. Руски войски, преследващи група бунтовници, пресекли османската граница и опожарили град. Подтиквана от Франция и от кримските татари, през 1768 г. Османската империя обявила война на Русия. Портата скоро се изправила пред вражеска офанзива на два фронта. От Балтийско море в Източното Средиземноморие била изпратена руска флота, чиято цел била да унищожи турските военноморски сили и да вдигне въстание в Гърция. Първата цел скоро била постигната. Руската флота под командването на адмирал Алексей Орлов успешно ангажирала османската флота близо до остров Хиос и я принудила да потърси убежище в пристанището Чешме. Запалителен кораб, изпратен в пристанището, унищожил флотата. Опитът да се вдигне голямо въстание в Гърция обаче пропаднал. През 1770 г. албански части смазали избухналото въстание. По същото време руска армия отново напреднала към Княжествата и превзела османските крепости Килия, Акерман, Исмаил, Бендер и Браила. Тези руски победи изплашили останалите европейски сили, които се опасявали от пълното нарушаване на баланса на силите. Затова Фридрих Велики настоял за умерен договор с Османската империя, който да бъде съпътстван от разделяне на Полша.

Договорът от Кючюк Кайнарджа (Кючюк Кайнарджи), подписан през юли 1774 г., за Русия бил еквивалентът на Карловацкия договор за Австрия. За Османската империя той представлявал огромна военна и дипломатическа катастрофа, тъй като отбелязал съвършена промяна в баланса на силите в Черноморския регион. Русия придобила територия, която по-рано принадлежала на Кримското ханство, включително крепостите Керч и Йеникале, както и територия по протежение на Черно море между реките Буг и Днепър. Ханството било провъзгласено за независимо, статус, който отворил вратите за руско проникване и последващото му анексиране. Русия също получила широки търговски привилегии – най-важното, правото на свободно плаване за търговските ѝ кораби по Черно море и през Проливите. Черно море, което по-рано било затворено османско езеро, оттам насетне било отворено за великата северна сила. В допълнение Русия получила правото да назначава консули в османските градове и да се радва на същите търговски привилегии, които по-рано били дадени на Великобритания и Франция. От Портата се изисквало също така да плати компенсации.

За в бъдеще най-важните клаузи щели да се окажат онези, които създали последващия руски подстъп към вътрешността на империята. Първо, въпреки че руските войски се изтеглили от Княжествата, Османската империя дала формални политически и религиозни гаранции на населението и Русия получила изричното позволение да се намесва от негово име в делата на Портата. Второ, в два члена от този договор Портата давала уверения, които по-късно руските дипломати интерпретирали в смисъл, че им дават правото да говорят от името на православното християнско население в цялата империя. Член XIV позволявал на Русия да построи в Константинопол „обществена църква по гръцки ритуал, която винаги ще бъде под закрилата на министрите на империята, и ще бъде пазена от взлом и насилие.“ Най-противоречивият член VII гласял:

> Високата Порта обещава да защитава непрекъснато християнската религия и нейните църкви, а така също позволява на пълномощните министри на руския императорски двор да се намесват във всички случаи, както в полза на новата църква в Константинопол, за която ще се спомене изрично в глава XIV, така и от името на своите действащи министри, обещавайки, че ще счита подобно действие за извършено от доверен служител на съседна и приятелски настроена държава.[11]

Преди подписването на този договор, през август 1772 г. Русия, Австрия и Прусия участвали в първото разделение на Полша – бивша голяма сила в миналото. През 1774 г. Австрия окупирала молдавската провинция Буковина, с претенцията, че това е възнаграждението за помощта ѝ при постигането на мира. Неспособна да се противопостави на това анексиране, през 1775 г. Портата официално отстъпила района.

Въпреки придобивките съгласно договора от Кючюк Кайнарджа, Екатерина имала по-големи планове, включващи ни повече, ни по-малко унищожението на Османската империя и поделянето на европейските ѝ територии между Русия и Австрия. Нейният най-амбициозен план бил така нареченият „Гръцки проект“, който включвал разпадането на империята и възстановяването на една нова Византийска империя със столица Константинопол под руска протекция. Предвид тази мечта Императрицата кръстила втория си внук Константин. Очевидно такова голямо начинание не можело да се осъществи само, а нито от Фридрих, нито от Мария-Терезия можело да се очаква да проявят разбиране. Така или иначе, през 1780 г. след смъртта на майка му, на австрийския престол се възкачил Йосиф II. По-неспособен от Мария-Терезия да се справи с Екатерина, той допуснал да бъде въвлечен в плановете на императрицата. В поредица от писма и в разговори по време на визита на Йосиф в Русия било договорено разделянето на Османската империя. При подялбата Русия щяла да получи Крим, земите по Черно море до река Днестър, и територия в Кавказ. Австрия щяла да получи Олтения, част от Сърбия, Босна, Херцеговина, Истрия и Далмация. За отстъпването на последните две места, Венеция щяла да бъде компенсирана с придобиването на Пелопонес, Крит и Кипър, територии, които някога държала. На Франция щели да бъдат дадени Сирия и Египет. Останалата османска територия в Европа щяла да бъде оформена в две държави, и двете под руски контрол. Първата, съставена от Молдова и Влашко, щяла да стане независимата нация Дакия и да се управлява от руски княз. Втората, възстановена гръко-византийска империя, щяла да обхваща България, Македония и Гърция. Константин щял да управлява, но неговият трон никога нямало да бъде обединен с този на Русия. Това споразумение, което давало най-големи предимства на Русия, било само първото от поредица планове, които Великите сили обсъждали помежду си относно подялбата на османските територии. На държавите, които участвали в подялбата на Полша, подобна програма се струвала логична.

---

[11] Текстът от договора от Кючюк Кайнарджа може да се намери в Thomas Erskine Holland, *A Lecture on the Treaty of Relations of Russia and Turkey from 1774-1853* (London: Macmillan, 1877), pp. 36-55.

Получила уверения за подкрепата на Виена, Екатерина пристъпила към първоначалната си цел – Крим. Руското правителство първо подкрепило претендента за трона там; след като той спечелил властта, а населението се вдигнало срещу тази външна намеса, на руските войски било заповядано да навлязат в страната под претекст, че „възстановяват реда“. След това територията била анексирана. Портата, която нямала практическа алтернатива, освен да се примири, през 1783 г. подписала споразумение., тъй като османската държава не можела да се изправи сама срещу Русия. Единственият ѝ чужд подръжник, Франция, била въвлечена в конфликт с Великобритания във връзка с Американската война за независимост. Освен това френските лидери все повече губели ентусиазъм относно османските си връзки.

Щом придобила черноморските и кримските територии, Екатерина и нейните министри, в частност, нейният фаворит Григорий Потьомкин, предприели огромни усилия за колонизирането и развитието на новозавладените земи. Били доведени руски и германски заселници; били направени усилия да се насърчи търговското развитие на региона. Херсон бил построен като военноморска база и били поставени основите на черноморска флота. Това развитие се отразило дълбоко на военния баланс не само в черноморската зона, но така също и на Балканския полуостров. Завзела здраво черноморското крайбрежие и контролираща основните пристанищни градове, руската флота била само на 2-2.5 дни плаване от Константинопол. Възможностите на Русия да транспортира по море експедиционна част, чиято цел била завладяването на тази столица, били известни и всявали страх сред останалите сили.

Въпреки османската военна слабост, войната не можела да бъде избегната. Русия продължила да напредва в Кавказ. В Княжествата също възникнали проблеми; през 1786 г. в нарушение на предишни споразумения Портата уволнила господаря. През 1787 г. Османската империя обявила война на Русия; на следващата година Австрия се присъединила към съюзника си. Руските военни цели били завладяването на крепостите Очаков и Акерман и установяването на независима Дакийска държава, която да служи като буфер за защитата на новите черноморски територии. Първоначално, османските войски напреднали. Руското внимание било раздвоено от едновременната война с Швеция, а австрийската армия също претърпяла поражения. После ситуацията се променила. Руските войски отново влезли в Княжествата и там великият руски генерал Александър Суворов спечелил внушителни победи. Австрийски части напреднали в Босна и Сърбия.

Османската империя била силно подпомогната от проблемите, които Йосиф II имал вътре в страната и от принципното недоверие между Австрия и Русия. През 1790 г. Йосиф умрял и бил наследен от далеч по-предпазливия Леополд II. Изправен пред въстание в Холандия и опасявайки се от евентуалните действия на Прусия, новият император сключил отделен договор – договорът от Свищов (Систова) – основан на възстановяване на статуквото преди войната. В допълнително споразумение Австрия получила и известна територия, която да бъде прибавена към Банат. Австрийското оттегляне естествено било удар за Русия, чиято армия печелела победи. Въстания избухнали също така в Гърция, а Османската империя била без съюзници. Но трябвало да се вземат под внимание други въпроси. През 1789 г. във Франция започнала революция; международното положение не било ясно. Така през 1792 г. Русия сключила с Портата договора от Яш. Екатерина получила Очаков и територия до река Днестър, но Княжествата отново били върнати под османско господство. През 1793 и 1795 г. Русия се присъединила със съседите си в окончателното поделяне на Полша.

До последното десетилетие на XVIII век вече било ясно, че Русия е господстващата европейска сила в Близкия изток и главната заплаха за османското оцеляване. Австрия участвала в руските начинания, но нейните лидери, също като пруските, се опасявали от бързото руско напредване. Единствената държава, която показала подкрепа за османското правителство, била Франция, но тази сила никога не била изпращала военни части в района. Макар и загрижено за запазването на източните буферни държави, френското правителство не било в състояние да предотврати разделянето на Полша, поражението на Швеция или продължаващите руски и хабсбургски победи над Портата.

Френското отношение определило първоначално положението на една сила, за която още почти нищо не е казано – Великобритания. Интересуваща се главно от конкуренцията си с Франция за световна колонизация, Великобритания била склонна да подкрепи враговете на съперника си, включително Русия, която се разглеждала също така и като ценен търговски партньор. Когато през 1769 г. руската прибалтийска флота отплавала за Средиземноморието, тя зареждала доставки на британски пристанища, а британски офицери, особено лорд Елфинстоун, придружавали експедицията. Но през 70-те години на XVIII век британската позиция започнала да се променя. Политиката на Екатерина за въоръжен неутралитет по време на Американската война за независимост била срещу британските интереси. Още повече, че също като Прусия, Великобритания съзирала опасност от едно твърде голямо нарастване на руската мощ. По този начин била подготвена сцената за промяна в съюзите, която окончателно щяла да превърне Великобритания в главния подръжник на Османската империя срещу руския натиск.

БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ ПОД ОСМАНСКО ВЛАДИЧЕСТВО

Разглежданите в предишните глави въпроси засегнаха всички балкански народи: османското управление, християнската църковна и местна администрация, големите войни през века. Сега е необходимо да разгледаме в по-големи подробности събитията по земите, населявани от християнско население под пряко османско господство: гърците, албанците, черногорците, сърбите и българите. Тук се разглеждат както общите условия в районите, така и конкретните последици от отслабването на османската власт и от опустошителните войни.

Гърците

Както видяхме, до XVIII век най-благоприятно място сред християните заемали гърците, в частност търговците и онези, които били на служба при османската власт. Но селското население на същинска Гърция също имало широки права на самоуправление. Въпреки че гръцко население било пръснато из цялата империя, то било най-концентрирано на Егейските острови, в Пелопонес, Тесалия и Румелия. Големи групи гърци живеели също така в Тракия, Епир и Македония. Територия с малък процент обработваема земя, по-голямата част от континентална Гърция не се обработвала. Тъй като земята била неподходяща за обширно чифликчийско земеделие, тези имения били съсредоточени в определени области, особено в Тесалия и Пелопонес. Неприветливите хълмисти и планински земи били по-подходящи за отглеждане на животни, особено за овце и кози. Хубавите земеделски земи по принцип били части от имение, принадлежащо на чифлик, религиозна фондация, или на членовете на султанското домакинство. В хълмистата и планинска територия земеделската земя на практика била един вид частна собственост на обработващите я.

Тъй като османската власт не правела опит да контролира изкъсо територии, отдалечени от главните градове и линии на комуникация, на селата на овчарите и дребните земевладелци в планините на континентална Гърция обикновено се позволявало да се самоуправляват, стига да си плащат данъците. Някои райони като Мани в Пелопонес, Сули в Епир и Аграфа в Пинд, на практика били почти независими по отношение на централната власт. На други райони се давали специални привилегии в замяна на услуги, като например обезопасяването на проход или пазенето и поддържането на мост. Хората получавали данъчни облекчения и имали правото да носят оръжие.

В останалата част на континентална Гърция и островите била развита силна система на местно самоуправление. Тъй като османската власт предпочитала да си има работа с организирани християнски групи, а не пряко с отделни хора, тези местни системи, които предшествали османското завладяване, били подкрепяни и насърчавани. Така успоредно с османската административна система вървяла мрежа от общинско самоуправление. Тези институции носели отговорност за определянето и събирането на данъците и изпълнявали редовни полицейски задължения. Обикновено селата били под управлението на местни първенци, избирани сред изтъкнатите мъже. Най-съвършената система била развита в Пелопонес след изгонването на венецианците през 1715 г. Тук старейшините на всяко село образували съвет, който да решава местни проблеми; те изпращали също така представители в съвета на вилаета. От своя страна, този орган избирал делегати, които да се срещат с представители на други вилаети в пелопонеския сенат, където се обсъждали административни и данъчни въпроси. Двама членове от тази група, заедно с двама мюсюлмани, съставлявали постоянния съвет към везира на Пелопонес. Гърците от района също така имали важната привилегия да изпращат двама представители в Константинопол, където през главата на местните администратори можели пряко да се оплачат на Портата за условията или за произволни действия на властите.

Общинското управление в Гърция било консервативно и традиционно. То представлявало подкрепа за османската администрация и съответствало по дух и цел на църковната система. Главната власт била в ръцете на местните първенци, наречени архонти, които били едрите християнски земевладелци или данъчни фермери. Те контролирали събранията и пелопонеския сенат. Сигурни за привилегиите си, те не се противопоставяли на османското господство. Като група те били остро критикувани. Често безскрупулни и склонни към облагодетелстване от системата, те често се проявявали в ролята на подтисници на по-бедните и слаби членове на собствената им общност. Изобщо неорганизирани като класа, те се деляли на семейни групи, които се борели за икономическо и политическо надмощие. Това разделение сред по-силните семейства и техните горчиви наследствени вражди изкристализирали ясно по време на Гръцката революция през 20-те години на XIX век.

Гръцките острови били дори в още по-благоприятно положение. Тъй като те по принцип се държали от членове на османското царско семейство, те били под контрола на *капудан-пашата* – великият адмирал на османската флота. До XVIII век тяхното действително администриране било в ръцете на драгомана на флота, който, както видяхме, бил грък-фанариот. В замяна на определена служба, като например, подсигуряване на моряци за османския флот, островитяните били освободени от някои данъци и се самоуправлявали. Първенците, избирани от общи събрания, контролирали политическата структура като на сушата.

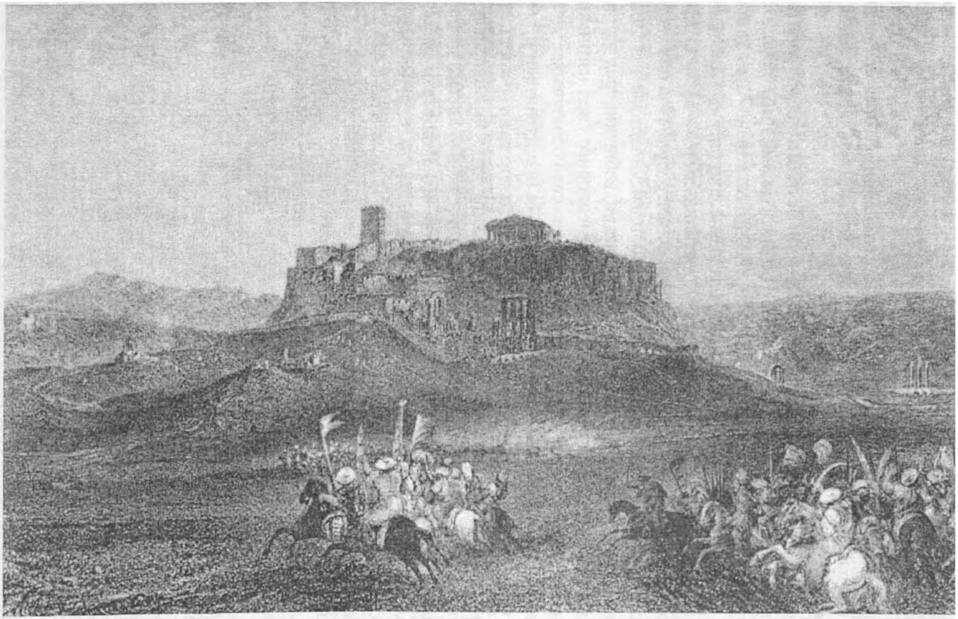

Атинският акропол с османска кавалерия

Общинската система имала важни съдебни и политически функции. Заедно с църквата местните служители предлагали предпочитана алтернатива на османския кадия. Гръцките власти основавали решенията си на римското право, като основен източник бил Хексабилиса на Константин Арменопулос от XIV век. С годините обаче, започнали да се осланят повече на обичайния или общ закон.

Гръцката общинска организация, също като организацията в други части на Балканите, била изключително важна за запазването на местната обособеност. Местното управление не се превръщало в център на съпротива срещу османското господство, но то наистина не позволявало отделния грък да бъде асимилиран от по-голяма група. Също така то предпазвало отделния човек в една беззаконна и насилствена среда, особено когато централната власт се разпадала. Така местните власти заедно с въоръжена помощ могли да защитят средностатистическия гражданин. Гърците, морски народ, също страдали от опасните условия на заобикалящите ги води. През целия османски период населението на островите и в крайбрежните градове било изправено пред заплаха от мюсюлмански и вражески нападения и от набезите на пирати. Често пъти животът на селското население близо до морските брегове бил несигурен. Точно както в планините връзката между клефт и арматол често пъти била близка, така често пъти пиратът бил взаимозаменяем с моряка, рибаря и корабния търговец.

Поради планинския и недостъпен характер на по-голямата част от континентална Гърция, християнските въоръжени сили винаги играли важна роля в местния живот. За да контролират тези територии и да се борят с клефтите, османските власти организирали отдалечените райони в *арматолици* или *капитанати*. Арматолските групи получавали правомощия над определена група села и отговорността да поддържат закона и реда и да събират данъци. Плащало им се от района, който се предполагало да защитават. Водачите им били известни като *капитанио*, а техните последователи като *паликари*. Постът на капитан можел да е наследствен в дадено семейство или той се избирал от селските старейшини. Макар и признати и упълномощени от Портата, тези групи били тясно свързани с районите си. Имало и полиция, *капи*, наети от местната власт или от първенците. Действията на арматолите пораждали огромно възхищение и те наистина действали като закрилници по време на безредици.

Клефтите, на които арматолите се предполагало да се противопоставят, се радвали на още по-голяма слава. Действайки на групи от по 40-50 човека, те си спечелили романтичен ореол, който въплъщавал всички идеали, на които това планинско общество се възхищавало. Те били известни с „изключителната си държеливост на умора, глад и жажда"; те били изключително силни и се вярвало, че са страхотно надарени физически. Уменията им за стрелба били легендарни. Те били умели в партизанските борби и „причаквали из засада враговете в тъмното".[12]

---

[12] Apostolos E. Vacalopoulos, *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, превод Ian Moles и Phania Moles (New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1976), p. 222.

Огромното възхищение, което предизвиквали техните действия, е отразено в съвременната гръцка историография:

> Когато ги залавяли, те проявявали огромен стоицизъм в ръцете на турските мъчители. За тях било въпрос на чест безмълвно да изтърпят цялото страдание. Няма нито един известен случай на клефт, смелостта на когото го е напуснала или който се е отказал от вярата си, за да се спаси от смърт чрез мъчение. Перспективата от подобна мъчителна смърт ги карала да поздравяват другарите си с думите: „Да не пропуснете куршума!“ Ако някой клефт бил толкова тежко ранен, че не можело да бъде спасен, той умолявал другарите си, а молбата винаги се приемала за свята, да му отрежат главата и да я вземат със себе си, за да не може врагът да я набие на кол и след това да я разнася из градове и села.[13]

Гърците и останалите жители на Балканите открили, че войните, в които участвали европейските сили, имат дълбок ефект върху собственото им развитие. Преди XVIII век по гръцките земи най-осезаемо се чувствало влиянието на Венеция, която държала Крит, Кипър и части от Пелопонес и островите. През XVII век обаче, нейната мощ започнала да отслабва. Между 1645 и 1669 г. борбата за Крит се разгорещила, в следствие на което Османската империя си възвърнала острова. Този продължителен конфликт изцедил ресурсите на търговския град и белязал упадъка му като средиземноморска сила. Въпреки факта, че венецианското господство представлявало европейски и християнски контрол, то не спечелило подкрепата на гръцкото население. Търканията се дължали главно на религиозния конфликт. За разлика от ислямската, католическата вяра била войнстваща и не търсела доброволно новопокръстени. Както видяхме, главният враг на Патриаршията бил католицизмът, най-вече защото основната опасност за православната институция била в тази посока. Принципът, че „тюрбанът на Пророка е за предпочитане пред шапката на кардинала“ бил доминиращ в гръко-венецианските отношения. Освен това, венецианската администрация, по-ефективна от османската, се оказала по-способна да събира данъците и допускала по-малко участие в управлението от страна на местното гръцко население. Освен това венецианските търговци се конкурирали с гръцките. Въпреки че много гърци наистина си сътрудничели с венецианците срещу османското управление, в хода на историята те не изпитали почти никакво съжаление, когато венецианците изгубили позиция на гръцка почва.

В края на XVII век венецианската власт в Егея имала един последен период на подем. След образуването на Свещената лига основните османски войски били изтеглени на Северните Балкани, за да защитават империята срещу главната заплаха – Хабсбургската империя. Венецианските войски под ръководството на Франческо Морозини използвали възможността да предприемат кампания в

---

[13] Vacalopoulos, *The Greek Nation*, p. 222.

Пелопонес. С местна подкрепа те успели да заемат позиции и през 1687 г. стигнали чак до Атина. Докато нападали турските позиции там, те внимателно пазили Партенона, най-изявения паметник от гръцкото класическо минало. Въпреки че венецианският контрол над Пелопонес бил потвърден в Карловацкия договор, това завоевание не останало задълго. По това време Венеция вече не притежавала ресурсите да поддържа велика империя. Тъй като било скъпо да се укрепи, отбранява и администрира новата територия, венецианските власти опитали да вдигнат данъците и да събират местна работна ръка за цивилни нужди и за строежа на укрепления. Тези действия се оказали крайно непопулярни. Присъствието на чужди войници и силните проелитарни действия на католическата църква причинили още по-голям антагонизъм. През 1714 г., когато отново се появила турска войска, тя почти не срещнала съпротива сред местното население, което очевидно предпочитало възстановяването на бившия режим. Съгласно Пожаревацкия договор територията била върната на Османската империя; Венеция била ограничена до притежанието на далматинското крайбрежие и Йонийските острови, което все пак я оставяло най-голямата сила в Адриатическо море. След като отново си възвърнала този район, османската власт направила опит да подобри условията в Пелопонес и да привлече нови заселници. Както видяхме, гръцкото местно управление отново придобило голямо влияние.

Въпреки че през 30-те години на XVIII век Османската империя била във война с Австрия и Русия, военните действия не стигнали до гръцките земи. Естествено, по време на дългия мир, последвал Белградския мирен договор от 1739 г., международните проблеми не включвали този район. Но от началото на 60-те години на XVIII век друг външен фактор започнал все повече да влияе върху гръцкото положение. По това време руският интерес към православната църква и към гръцките дела като цяло се простирял до континенталната част. Подготвяйки се за война с Османската империя, агенти на руското правителство били изпратени на гръцка територия, за да се опитат да подготвят въстание, което да подкрепи руските военни действия на север. Един гръцки капитан от артилерията, Григориос Пападопулос, бил изпратен в Мани, а организацията на гръцко въстание била поверена на братята Григорий и Алексей Орлови.

Руските агенти наистина успели да заинтересуват някои аристократи с начинанието си; те получили обещания за хора и подкрепления. Но в замяна гръцките поддръжници очаквали масирана руска помощ – около 10 000 войници и голямо военно оборудване. Когато през 1769 г. наистина пристигнала руска експедиция, гърците с дълбоко разочарование установили, че тя се състои от четири кораба, няколкостотин войници и напълно неподходящо оръжие и муниции. Въпреки факта, че не се състояло голямо гръцко въстание, а руската помощ била съвършено недостатъчна, гръцките и руските части се опитали да вдигнат кампания, като през април 1770 г. превзели Наварино. Притиснато от необходимостта да води голяма война на северната си граница, османското правителство извикало на помощ албански части, които смазали кампанията при Триполица (Триполис). По време на кампанията християнските войски убивали мирни мюсюлмани и разрушавали имотите им; албанците сега се отдали на ужасяващо отмъщение. Разрушенията били толкова големи, а войската така изпусната от контрол, че накрая през 1779 г. Портата трябвало да изпрати турска войска, която да озапти албанците. По този начин първото гръцко-руско начинание завършило с пълен провал и причинило значителни страдания по гръцките земи.

Въпреки че пелопонеското начинание се провалило, победите на Русия в Княжествата и в Източното Средиземноморие позволили на правителството ѝ да наложи условията на мира. В клаузите, засягащи Егейско море, договорът от Кючюк Кайнарджа изисквал от Портата тя да даде обща амнистия и данъчно облекчение и да позволи на онези, които искат, да емигрират. В допълнение договорът заявявал, „че християнската религия и нейните църкви няма да бъдат подложени на ни най-малко подтискане, както и че няма да се издигат пречки пред построяването или ремонта им; а така също, че свещенослужителите няма да бъдат подтискани или обиждани."[14] В по-късния договор от Айналъ Кавак от 1779 г. Портата се съгласила да плати за гръцките земи, които били конфискувани по време на войната.

След войната интересът към Гърция в Русия продължил да нараства, въпреки провала при Пелопонес. Гръцкият проект на Екатерина не бил тайна. Подобни планове се обсъждали в дипломатическите кръгове. Руски агенти продължили да обикалят Гърция, а гръцки студенти били изпратени в Русия, за да получат образование. Когато през 1787 г. войната с Портата избухнала отново, руски проповедници тръгнали с повторни призиви за християнско въстание. Напълно обезсърчени след неуспеха на предишното действие, повечето гърци не помръднали. Така или иначе, християнските албанци от далечен Сули се възползвали от ситуацията. По-късно те били победени от Али паша Янински, в един ранен етап от кариерата на този забележителен пътешественик. Християнското население не само не откликнало на руския призив, но дори не сметнало, че е възможно, както в предишната война, да се започне руска военноморска акция в Средиземноморието. Обявяването на война от страна на Швеция през 1788 г. ограничило руската флота до Балтийско море. Договорът от Яш от 1792 г., слагащ край на конфликта, не съдържал конкретни клаузи по отношение на Гърция.

През следващите няколко години руското правителство запазило интереса си към гръцките земи и главно поради общата православна религия било найвлиятелната външна сила. Съгласно предишните мирни договори и свързаните с тях търговски споразумения, Русия придобила важни права в рамките на империята. Условието относно назначаването на консули се оказало изключително важно. Тези мъже, обикновено гърци по народност, имали канцеларии в основните градове из всички гръцки провинции. Също като консулствата на останалите сили, те се превърнали в центрове за интриги срещу Османската империя и за организирането на местни руски политически привърженици. Договорите с Портата също включвали условието, че гръцки търговски кораби могат да плават под руски флаг и така да се радват на протекциите на Русия, както и да споделят търговските ѝ привилегии. По време на войните през първото десетилетие на

---

[14] Цитат по Holland, *Treaty Relations of Russia and Turkey*, p. 47.

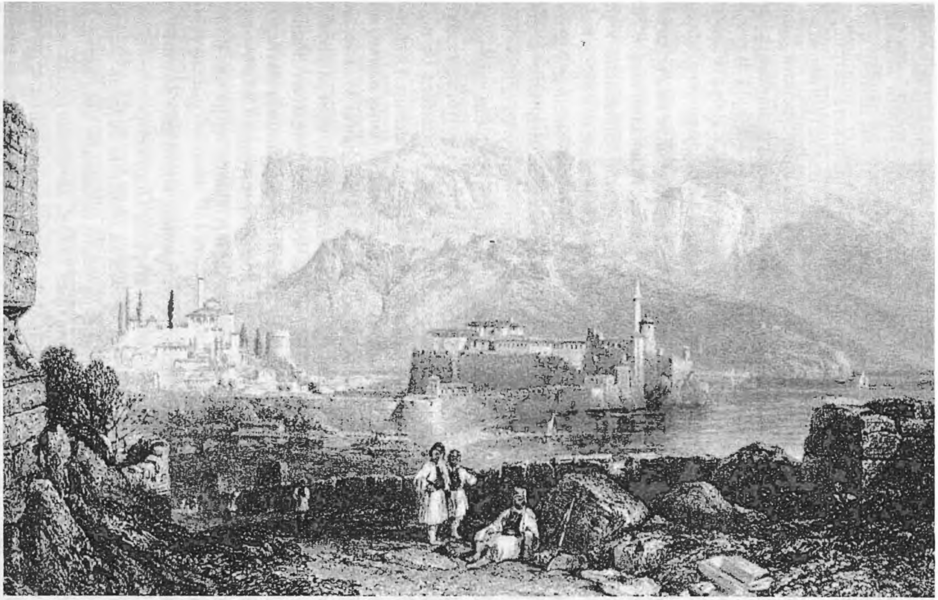

Замъкът Парга

XIX век, тези гръцки кораби започнали да доминират средиземноморската търговия за сметка на френските кораби, които били изтласкани от морето. Новото руско пристанище Одеса се превърнало в основен гръцки център с влиятелно търговско население. Руските връзки с Константинополската патриаршия, разбира се, продължили. Църковните водачи, фанариотите и търговците очаквали подкрепа от Санкт Петербург. Всъщност Русия била единствената Велика сила, която останала трайно заинтересована от разделянето на османската територия.

Албанците

Въпреки че албанците споделяли много от проблемите на гърците като народ, надарен със скалиста, планинска земя, те представлявали силен контраст в други отношения. Докато гърците придобили богата, образована търговска и фанариотска класа и си спечелили господстващо положение в организацията на православната църква, албанците останали сред най-изостаналите народи на Балканите. Освен това сред тях имало най-голямо ислямизиране. Именно това второ условие може би оказало най-голямо влияние върху хода на тяхната история. Когато османските войски влезли в Албания, те открили земята разделена между православния юг и католическия север. Въпреки че първоначално имало съвсем малко обръщане към исляма, през XVII век условията се променили. Съвременната албанска историография обяснява това явление главно като резултат на рязкото вдигане на данъците, в частност поголовния данък, плащан от християните, но не и от мюсюлманите. През XVI век данъкът *джизие* бил 45 акчета; в началото на XVII век той бил 305 акчета, число, което през следващия половин век нараснало рязко на 789 акчета.[15] Въпреки че това повишение до известна степен отразявало общия ръст на цените, фискалният натиск върху отделния човек направил ислямизирането силно съблазнително. Освен това, въпреки че обикновено другаде случаят не бил такъв, в Албания изглежда били използвани и някои принудителни мерки.

Основната цел било католическото население, което забележимо намаляло през XVII век. Също като православната църква, Портата разглеждала католическата църква като основен враг. Католическа Венеция се била окопала в Адриатическо море; Хабсбургската империя често създавала проблеми. По време на войната, която избухнала с Венеция през 1645 г., католиците албанци се надявали на венецианска победа. През 1689 г. по време на войната на Свещената лига те въстанали. Повечето от насилствените смени на вярата станали по това време; много бивши католици били заселени повторно в района на Косово, което оттам насетне се превърнало в център на силни албански и мюсюлмански чувства. Повечето от смените на религията станали в низините около река Шкумбина, където най-лесно бил упражняван пряк османски натиск.

Така през XVIII век Албания представлявала сложна религиозна картина. Католиците, по онова време вече най-слабата група, били съсредоточени в анклав на север с център Шкодра (Скадар, Скутари). Православните християни се намирали главно на юг от Шкумбина и в районите на Корча (Горице) и Гирокастро. Мюсюлманите били пръснати из цялата страна, но основно в центъра и в Косово. Католиците търсели подкрепа главно от Хабсбургската империя, която претендирала за правото на тяхна защита. Православните били част от Охридската епархия до нейното затваряне, след което минали под силно гръцко културно влияние. Единственото образование, което било достъпно за тях, било на гръцки език, както и църковната служба.

---

[15] Kristo Frasheri, *The History of Albania* (Tirana: n.p., 1964), p. 95.

Албанските мюсюлмани се радвали на привилегировано положение не само по собствените си земи, но и в цялата империя. Войнстващ народ, те имали много възможности да служат на държавата. Най-добрите еничари, набирани чрез системата девширме, идвали от албански християнски семейства. Албанските сипахи и наемните отряди се славели с ефективността си. Албански стражи пазели висши служители из целите Балкани. Като мюсюлмани албанците имали много възможности да спечелят влиятелни административни постове. Четиримата велики везири Кьопрюлю били най-успешните, но по оценки поне 30 мъже от албански произход заемали този висок пост.[16] Албанецът мюсюлманин, който нямал причина да не харесва привилегиите, дължащи се на вярата му, обикновено бил един от силните устои на държавата.

Освен това тройно религиозно разделение, албанците образували две други групи – гегите и тоските. Гегите, обитаващи скалистите северни планински райони, развили самоуправляваща се племенна организация, подобна на тази на съседна Черна гора, която продължила да съществува до неотдавна. Основната единица бил кланът, наречен *фис*, който се оглавявал от най-възрастния мъж. Свързан с фиса бил териториален и политически еквивалент, наречен *байрак* (знаме), който се състоял от един или повече клана. Постът на лидер или *байрактар* (носач на знамето) бил наследствен. Байракът се описва като „автономна държава, управлявана от обичаи и други юридически разпоредби, известни по принцип на всички останали байраци."[17] Група байраци образували племе, водено от представител на изтъкнато семейство. Главните въпроси се разрешавали чрез събрания на мъжете от племето, а присъдите се произнасяли на базата на неписаното обичайно право. Въпреки че се предполагало планинските племена да плащат данъци, те се събирали трудно. Всъщност, централната власт не можела да контролира действията на мъжете, живеещи по тези недостъпни земи. Налагало се тя непрекъснато да изпраща военни части срещу тях.

Тоските, които нямали племенна система, живеели в села под ръководството на избраните от тях първенци. Те можели да бъдат открити най-вече в южните низини, които по-рано били обект на тимарската система. До XVIII век големи имения, особено в централните райони, минали под контрола на силни фамилии, които имали икономическа и политическа власт. Тук условията за селяните

---

[16] Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1967), p. 21.

[17] Skendi, *Albanian National Awakening*, pp. 14, 15.

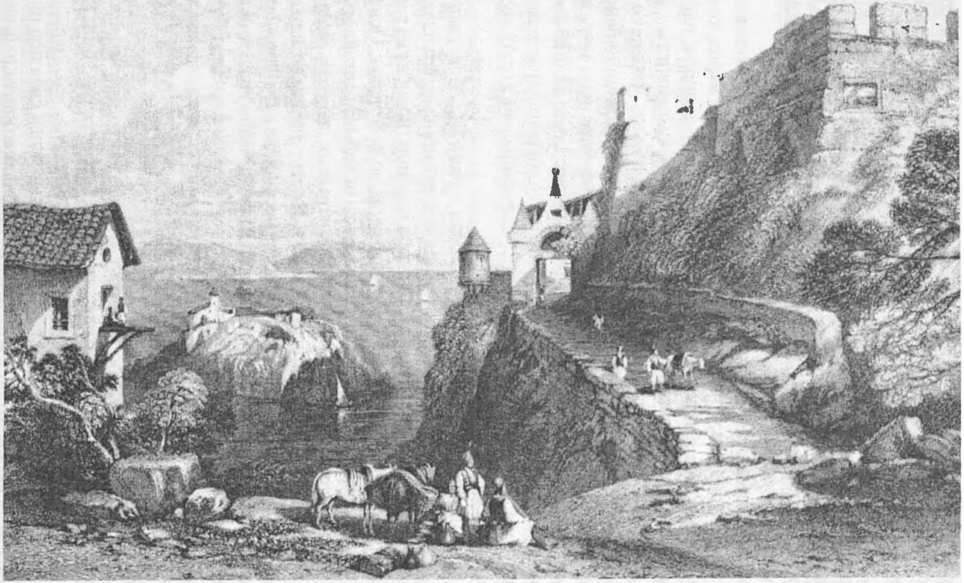

Албанци в Янина

били много трудни, въпреки че и селянинът, и земевладелецът можели да са мюсюлмани. За правителството било по-лесно да контролира равнинните райони на страната, но някои православни села на тоските, разположени в отдалечени планински райони, като Сули в Епир, си били спечелили независимо положение, сходно на това на племената геги. В замяна на плащаните данъци, чието събиране често предизвиквало съпротива, селата получили автономна администрация.

Въпреки че през XVIII век Албания не била военен театър, условията далеч не били мирни. Също като останалите мюсюлмански страни, албанските земи подсигурявали много войници за османските кампании; загубите били големи. Още по-страшна била борбата за власт сред местната мюсюлманска аристокрация. Натоварена с бремето на външна война и с вътрешни политически проблеми, Портата била все по-неспособна да контролира провинциалните си служители. В Албания собствениците на големите имения и богатите естествено искали политическа власт, която можели да си гарантират с получаването на назначения на официални постове от централното правителство. Веднъж постъпили на служба, те можели да откажат да изпълняват заповеди, освен ако това не отговаряло на техните интереси. Те били мюсюлмани и разполагали с въоръжени наемни отряди. Тези мъже, известни като *бейове*, не само че били съвършено извън контрола на Константинопол, но и често се биели помежду си за власт, постове и за разширяване на политическите си правомощия. В планинските райони подобни конфликти бушували сред племенните главатари, всеки от които се опитвал да разшири територията, която контролира. Неспособна да наложи пряко ред, Портата опитвала с политика на „разделяй и владей", но тази тактика също се провалила.

В резултат на тези обстоятелства, до края на XVIII век се появили два центъра на власт. На север, около град Шкодра, фамилията Бушати заела господстващо положение; на юг в Янина се установила втора твърдина под управлението на Али паша. Кариерата на Али щяла да влияе върху османската политика до 20-те години на XIX век; фамилията Бушати властвала по-кратък период. Водещото влияние на Бушати в Северна Албания било установено от Мехмед паша в годините между 1757 и 1775. Подпомогнат от планински племена, той успял да разшири територията на властта си и получил официално назначение от Портата. Когато се опитал да разшири политическата си юрисдикция още по-далеч и отказал да предаде събраните данъци, османските власти заповядали той да бъде отровен. Въпреки че последвал конликт за това кой да го наследи, неговото място било заето от сина му Кара Махмуд. След това Портата неуспешно се опитвала да организира съперничеща му коалиция от семейства. Кариерата на Кара Махмуд, който упражнявал огромно влияние върху историята на цялата западна балканска територия, съвпада с развитието на събитията, които се развивали едновременно с това в Черна гора.

Черногорците

След завладяването ѝ през 1499 г. османските власти положили съвсем малко усилия да контролират отдалечената планинска територия на Черна гора. Тимарската система така и никога не била въведена, а в замяна на плащания поголовен данък, който не бил тежък, регионът като цяло бил оставен сам на себе си. Единственият османски служител, който се появявал, бил представителят на централната власт, който се опитвал – обикновено без успех – да събира данъка. От черногорците, също като от арматолите в Гърция, се очаквало да изпълняват военна функция. Тъй като след 1699 г. техните земи се намирали близо до венецианските владения в Далмация, от тях се очаквало да помагат за защитата на границата, но по-често се оказвало, че те се сражават на срещуположната страна.

Повечето черногорци населявали планинските райони, където водели живот, много сходен с живота на албанците и гърците при подобни обстоятелства. Основният им поминък бил отглеждане на едър рогат добитък и на овце, лов, и разбойничество там, където това се оказвало изгодно. Основната социална и политическа единица било племето, което от своя страна се състояло от родове. Племето, спойвано от семейни връзки и от постоянните кавги със съседите, контролирало общо пасищата и горите. Черна гора, заедно със съседните албански възвишения, била може би най-примитивният район на Балканите, ако не и в цяла Европа. По оценки през първата половина на XIX век населението наброявало едва около 120000 души, от които можели да се съберат 20000 бойци.[18] Въпреки това, като политическа единица тази страна щяла да играе роля, която далеч надхвърляла бедността, ограничената територия и изостаналото ѝ положение.

Тъй като земята била разделена от каращите се помежду си племена, единственият обединяващ елемент първоначално била църквата. Черна гора била сръбска по националност и православна по религия. Центърът ѝ бил манастирът Цетине, чиито владика имал юрисдикция над цялата територия. Той обикновено се избирал от синод, а преди 1766 г. изборът му се потвърждавал от патриарха на Печ. След XVIII век постът винаги се заемал от член на рода Петровичи от племето Негош. Първият владика бил Данило (1696-1737). Семейството произлизало от района Катуни, близо до връх Ловчен – територията, която била твърдината на черногорската съпротива срещу османската власт и срещу нашествието на съседните мюсюлмански провинциални войски. Църквата не само служела като инструмент за обединение, а нейните водачи установявали отношения и с други държави. По този начин владиката действал като глава на държавата и позволявал на Черна гора да играе поне малка роля в международните дела.

Първите близки отношения с външна държава били със съседна Венеция, която плащала на черногорските племенни вождове в замяна на подкрепата им. Във войната на Свещената лига някои племена се сражавали за Венеция, действие, което довело до турска военна окупация. Последвали също въстания, когато Петър Велики призовал към християнска подкрепа за нападението си срещу Княжествата. Венеция, обаче, останала най-важният център на възможна подкрепа. Когато съгласно Карловацкия договор Венеция разширила владенията си и включила цяла Далмация, тя станала пряк съсед. От 1714 до 1718 г. Венеция отново влязла във война с Портата. Тъй като тя се нуждаела от черногорската подкрепа, връзките между двете страни се задълбочили. През 1717 г. дожът на Венеция Корнаро издал декрет, който назначил политически служител, наречен *гувернадюр* (граждански управител) за Черна гора. Сега съществували двама служители с политическа роля – владиката и управителят. Първоначално венецианският служител живеел в Котор на венецианска територия и получавал субсидия. Оттам нататък този пост редовно се заемал от член на рода Радоничи, който също бил част от племето Негуш. Въпреки че се предполагало владиката и управителят да се избират от събрание на племенните вождове, всъщност и двата поста станали наследствени за двете семейства. Първоначално двамата служители изглежда си сътрудничели добре. Първото голямо скарване избухнало през 1802 г. по въпроса за назначаването на светския пост.

---

[18] Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, превод Kordija Kveder (New York: McGraw-Hill, 1974), p. 291.

След 1718 г. връзката с Венеция отслабнала. Черна гора не спечелила нищо от Пожаревацкия договор. Въпреки че искала да установи по-близки отношения с Австрия, след тази дата Русия се превърнала в основен център на черногорското внимание. Нека напомним, че още през 1710 г., когато цар Петър призовал на помощ християните, черногорците въстанали, подкрепени от племената в Брда и Херцеговина. При потушаването на въстанието били дадени огромни жертви. Оттам нататък основната връзка била между църковните власти на двете страни. През 1716 г. Данило заминал за Русия, където получил подаръци под формата на пари, книги и обзавеждане за църквата. Един от най-изтъкнатите черногорски подръжници на връзките с Русия бил епископ Василие Петрович, който три пъти посетил Санкт Петербург. Той се надявал, че императрица Елисавета ще обяви протекторат над неговата страна.

За да информира руснаците за своята страна, през 1754 г. той издал в Москва книга под заглавието „История на Черна гора“, в която, не е нужно да се казва, се изтъквали черногорските подвизи.

Междувременно през целия век отношенията с Портата останали напрегнати. Черногорски племена непрекъснато пресичали границите и създавали неприятности и опасност за своите съседи. През 1756 г. босненски части, подпомогнати от Венеция, чиито поданици също били засегнати от черногорските действия, нападнали района. След като османска войска нападнала земята им, черногорците поели ангажимент да си плащат данъците и да преустановят набезите си.

През 1766 г. се случил изключително странен епизод, когато в страната пристигнал самозванец, който твърдял, че е Петър III, съпругът на Екатерина Велика, който всъщност бил убит през 1762 г. Образован мъж с неустоимо влияние, макар и със слабо телосложение, този измамник успял да убеди много от примитивните и наивни племенни жители в царствения си произход. Той управлявал под името Стефан Малкия. Той не успял да убеди владиката Сава, който постъпил на служба през 1735 г. и бил срещал истинския цар. Въпреки това, Стефан успял да измести владиката и да поеме властта в страната. Въпреки съмнителния си произход, новият владетел наистина се опитал да въведе някои така нужни мерки. Той се опитал да установи нещо като официално гражданско управление и да сложи край на постоянните вражди между съперничещите си племена.

Действията на Стефан породили тревога сред Великите сили. Руските субсидии били спряни. Черногорците отново възобновили нападенията срещу турска и венецианска територия. През 1768 г. Портата изпратила войска срещу Стефан, но не успяла да направи почти нищо, тъй като била избухнала и война с Русия. Загрижена от случващото се в Черна гора, през 1769 г. Екатерина изпратила там княз Юрий Дългорукий. Въпреки че пратеникът познал, че Стефан е самозванец, той не направил опит да предизвика отстраняването му. При заминаването си, Дългорукий оставил малко муниции и пари, но по това време Черна гора не направила нищо, за да помогне на Русия във войната. Най-накрая през 1773 г. Стефан бил отровен от прислужник-грък, на когото плащала Портата.

След това отношенията с Русия се влошили. През 1777 г. в Санкт Петербург била изпратена черногорска мисия, но тя не била приета от Екатерина. Руското правителство следвало политика на сътрудничество с Виена и то се поколебало да се намеси на Западните Балкани. Черна гора се обърнала също и към Хабсбургската империя. През 1777 г. един черногорец, Николай Маркович, предложил да сформира рота, която да се сражава за Австрия. Нищо не се получило, тъй като австрийското правителство не знаело почти нищо за условията в Черна гора. През 1781 г. бил изпратен един австрийски офицер, полковник Павлич, за да подготви доклад за страната. Неговото мнение било негативно: враждебните фракции, липсата на контрол от страна на владиката Сава върху племената, както и венецианската и османската съпротива срещу увеличаване на хабсбургското участие, повлияли върху неговата оценка.

След смъртта на Сава през 1782 г., следващият значим лидер бил Петър I, който станал владика през 1784 г. Той участвал в неуспешната мисия в Русия през 1777 г., но все още искал да получи духовния си сан там. Когато не успял да получи паспорт, той отишъл в Сремски Карловци. След това той се обърнал към Австрия, за да се опита да получи военни доставки и подкрепа. Управителят Йован Радонич също подкрепял тясна про-хабсбургска ориентация.

През останалата част от века основната заплаха за Черна гора идвала от съседна Албания и от големите амбиции на Кара Махмуд, който се опитвал да създаде автономно княжество срещу Константинопол. Първото му нападение срещу черногорска територия станало през 1785 г. По това време той успял да спечели подкрепата на някои от племената. Неговите победи и съпротивата му срещу Портата привлекли вниманието на Австрия и Русия, които искали да го използват в собствените си планове срещу империята. Да не забравяме, че това бил периодът на проекта на Екатерина Велика. Хабсбургското правителство било готово да признае Кара Махмуд за независим владетел на Албания, ако той помогне на Австрия срещу Портата. При тези обстоятелства султанът бил принуден да му предложи прошка в замяна на верността му.

Руската политика по отношение на Черна гора също се променила, тъй като Русия за пореден път обмисляла война срещу Османската империя. Когато през 1787 г. започнали военни действия, правителството издало нова прокламация, която призовавала балканските християни на помощ. Така Черна гора се озовала в приятното положение да бъде ухажвана едновременно от Австрия и Русия, които изпратили военни съветници и подаръци. Австрийски войници и херцеговински доброволци започнали да се стичат в страната.

По същото време хабсбургското правителство направило опит да осъществи контакт с Кара Махмуд, който по тяхна преценка можел да е от огромна помощ във войната. През юни 1788 г. в Шкодра пристигнала австрийска делегация, която да преговаря с него. Албанският паша, повлиян от факта, че турската армия печели за момента, убил пратениците и изпратил главите им на султана. В знак на благоразположението на Константинопол, Кара Махмуд бил назначен за управител на Шкодра. По-късно той се сражавал за империята в Черна гора и Босна.

Въпреки че военните действия в района трябвало да бъдат преустановени, когато Австрия сключила мир през 1791 г., сраженията в Черна гора продължили. Недоволен, Кара Махмуд пожелал да разшири териториалната си власт. Неговите действия довели до нов сблъсък с Портата, последван от ново помирение през 1794 г. През 1796 г. пашата решил, че му се е удала чудесна възможност да уреди противоречията си с Черна гора и да спечели повече територия. В този момент Венеция и Австрия губели във войната с Франция. Черна гора била изолирана и не можела да очаква външна помощ. Така Кара Махмуд започнал нападение. Но в битката при Крузи той бил победен и обезглавен. Това събитие се оказало изключително важно за черногорската история. За известно време то сложило край на опитите на Османската империя и на агентите ѝ да завладеят и контролират страната. Нещо повече, Черна гора успяла да анексира съседната територия Брда, която се контролирала от племената Пипери и Белопавличи, добавка, която значително разширила територията ѝ. В този момент държавата имала твърда териториална основа, а централната власт била в по-силна позиция по отношение на племенните водачи от всякога.

Босна и Херцеговина

В Босна и Херцеговина, също като в Албания, след оманското окупиране последвало широкомащабно ислямизиране. С времето мнозина от старата аристокрация и селяните приели исляма. Нещо повече, в последващите години Босна привличала мюсюлмански бежанци от земите, които минавали под контрола на християнски държави. Селяни, войници, занаятчии и търговци идвали от Хърватия, Словения и Унгария и се заселвали южно от река Сава. Пристигали бежанци и от Далмация. По този начин страната станала център на силни религиозни чувства и на местен патриотизъм. Политическата ситуация била изключително благоприятна за мюсюлманите. Ислямизирането създало ситуация, в която политическата и икономическата власт принадлежали на мюсюлманската управляваща класа, която въпреки това била преобладаващо с местен славянски произход. След завладяването тази група запазила контрола си върху земята, а оттам и върху селяните, които обработвали имениятa.

Освен местната аристокрация, други военни елементи станали част от босненското общество. През XVIII век сипахи държали 144 зеамета (големи имения) и 3617 тимара. Обикновено тези мъже живеели на собствените си земи, освен ако не били на война. Те съставлявали важен елемент от османската армия. Оценките сочат, че 1553 сипахи от Босна участвали в битката при Прут срещу Петър Велики.[19] Още повече, че през XVII и XVIII век на територията ѝ се заселили големи групи еничари. Въпреки че мнозина живеели в селата, повечето от тях избрали да останат в Сараево. Тъй като заплащането им можело да се забави дори година, те били буквално принудени да си намерят алтернативно препитание. Така те станали търговци и занаятчии и играли важна роля в гилдиите. През XVIII век те били най-влиятелният политически елемент в трите най-големи града – Сараево, Мостар и Травник.

Сред управляващите военни имало и още една важна група – капитаните, които имали функции, сходни с тези на техния християнски еквивалент в Гърция. Тъй като Босна била погранична провинция, заедно с Хабсбургската империя и с венецианска Далмация, трябвало да се обърне особено внимание на отбраната. Капитаните отговаряли за наследствени военни феодални имения – капитанати, които след договора от Белград през 1739 г. били 38, включително и 64 града. Към края на века към тях били прикрепени около 24000 войници. Главните задължения на капитаните били да охраняват границите и връзките за комуникация, но някои били викани да служат и извън страната. Те и техните наемници понякога получавали заплата.

Старата славянска аристокрация, която държала големи имения, заедно с висшите държавни и военни служители, съставлявала господстващата класа. Тази група, известна като *бегове* или *бейове*, наброявала няколкостотин човека. Под тях, но все пак в привилегировано положение, била по-дребната аристокрация, наречена *аги*, съставена от дребни земевладелци, сипахи и еничари. През XVIII век тази група успяла да затегне контрола си върху страната. Политическата и военната ѝ власт ѝ позволявали да посяга върху земята, която по-рано била собственост на селяните, да използва неизползваните или изоставени райони и да използва системата на данъчно земеделие, за да придобива владения. Развили се два вида имения. При *агалиците* селяните запазили традиционните си права, засягащи използването на земята и необходимите плащания. За разлика от тях, при *беглиците* земята се считала за собственост на аристократа, който или сам обработвал имението или го отдавал на наематели. Тук положението на селянина зависело от това как ще съумее да се спазари със собственика. Естествено, той бил в далеч по-слаба позиция, отколкото селянина в агалика, а това, което плащал и трудовите му задължения били по-високи. Недоволството сред тези селяни, които негодували срещу все по-нарастващите задължения, засилвало нестабилността в страната, която без друго била обедняла от войните през века.

Социалното положение в Босна и Херцеговина било още по-напрегнато поради факта, че макар сред управляващата група да преобладавали мюсюлмани, те съставлявали само 33 % от населението. Православните имали мнозинство от около 43 %, а католиците били малцинство с 20 %. По този начин било вероятно християнското славянско население да е подчинено на славянски феодали-мюсюлмани както в беглиците, така и в агалиците. Що се отнася до тяхната лоялност, мюсюлманите обикновено подкрепяли османското господство, но със силно провинциално самоуправление, докато православните били привлечени от съседните сърби и черногорци – положение, което създавало затруднения, когато тези народи били в конфликт с Портата. Католиците хранели симпатии към Хабсбургските земи и католическа Хърватия. Монархията претендирала за правото на религиозна протекция над тях.

---

[19] Branislav Djurdjev, Bogo Grafenauer, and Jorjo Tadić, *Historija Naroda Jugoslavije* [История на народите на Югославия], 2 vols. (Zagreb: Skolska Knjiga, 1953, 1959), II, 1321.

Като гранична провинция на една все по-отслабваща империя, Босна понасяла голям дял от военното бреме и била сцена на значителни военни действия. Карловацкият договор начертал граница, която с известни промени издържала до 1908 г., но войната оставила страната в хаотично състояние. Бежанци прииждали не само от земите, изгубени в полза на Хабсбургската империя, но от Босна емигрирали католици и то най-вече в Славония. През 1703 г. столицата била преместена от Сараево в Травник, който се превърнал във важен занаятчийски и търговски център, както и във военна твърдина. Било обърнато специално внимание на въпроса за защитата на цялата провинция, като оръжие и муниции се произвеждали на място, а така също се внасяли от Константинопол.

Войните от 1714 до 1718 г. и от 1736 до 1739 г., в които участвали Австрия, Венеция и Русия, естествено били изключително пагубни за босненското развитие. Съгласно Пожаревацкия договор била изгубена територия в полза на Венеция и на Хабсбургската империя. Освен това, Босна, също като други части на империята, била жестоко засегната от чумата и други епидемии. Земеделието било нееднократно съсипвано от австрийските нападения. Мюсюлманите били особено засегнати от войните, тъй като те били свиквани да се сражават не само срещу европейските сили, но и срещу Персия. Те понесли тежки загуби. Например, от изпратените в Персия 5200 мъже, след мира, сключен през 1727 г., се върнали само 500.

По това време Босна имала един способен администратор, Али паша Хеким Оглу, който бил везир на Босна от 1735 до 1740 г., когато бил изпратен в Египет. Той управлявал с помощта на съвет, съставен от най-изтъкнатите мъже на провинцията и представители на централната власт. След неговото заминаване, политическата ситуация се влошила. Въпреки че страната не била подложена на външни нападения в продължение на почти пет десетилетия, военните елементи в нея се обърнали едни срещу други. Последвал дълъг период на граждански размирици, които Портата не успяла да овладее.

Борбата за власт сред мюсюлманските военни включвала най-вече капитаните и еничарите. Капитаните използвали военната си сила, за да придобиват чифликчийски имения, но искали и политическа власт. Еничарите също започнали да участват повече в местните дела. В това положение провинциалната администрация отслабнала. С отслабването на властта на босненския везир, тази на аристокрацията и на капитаните нараснала. През 1745 г. Али паша Хеким Оглу се върнал, но с мисия от централното правителство да наложи тежки данъци. Съпротивата от страна на босненската аристокрация го принудила да напусне още същата година. Той се върнал отново през 1747 г. със същата цел, но тъй като бил отчуждил бившите си подръжници, след една година бил изгонен.

От 1747 до 1756 г. Босна била в състояние на анархия, обзела както градовете, така и провинцията. През това десетилетие местните първенци събирали данъците и водели войни помежду си. Капитаните се биели с еничарите, които пък се биели с други еничари. През 1752 г. друг способен везир, Мехмед паша Кукавица, бил изпратен да овладее положението. До 1756 г. той успял да умиротвори провинцията. Той се върнал за втори път между 1757 и 1760 г., но бил отстранен след оплаквания срещу администрацията му. Въпреки това, предишните безредици не се повторили.

Междувременно Хабсбургската империя запазила интереса си към Босна. В обсъжданията между Йосиф II и Екатерина този регион бил определен като част от австрийския дял при подялбата на Османската империя. Дори преди още войната да е започнала отново, австрийското правителство положило усилия да засили влиянието си. Помощта била очаквана най-вече от католическото хърватско население. Босненски студенти били доведени да учат в Загреб. Когато през 1788 г. избухнала война, хабсбургското правителство издало прокламации, призоваващи християните да подкрепят войските им, а мюсюлманите да останат пасивни. Армия от 51000 човека, придружена от някои сръбски доброволци, нападнала Босна. Тъй като основната османска армия била ангажирана другаде, била оставена само малка част, която да защитава босненските граници. Така босненските мюсюлмани се включили при отблъскването на нападателите. Конфликтът е известен като Дубишка война, тъй като основните сражения били около град Дубица, където мюсюлманите били победени. Съгласно договора от Систова, част от босненската територия била отстъпена на Австрия.

Сърбите

Въпреки че сърбите живеели на обширни територии на Западните Балкани, центърът на националното движение бил в Смедеревският *санджак*, който щял да стане Белградския пашалък. Този район, също като Босна, бил гранична територия, но за разлика от тази провинция, той нямал значително мюсюлманско население извън градовете. Още повече, че такова масово движение, което да превърне спахийската и останалата земя в чифликчийски имения, както в някои части на Балканите, липсвало. Средностатистическият сръбски селянин бил запазил някои традиционни права върху земята, която обработвал. Формално той бил изполичар и по този начин обикновено дължал плащания, някои от които нараснали в края на XVIII век, но на практика имал пълна свобода да използва парцела си. Той можел да се разпорежда с него горе-долу както иска. Имал право да го прехвърля на наследниците си, а можел и да го продава, ако намери някой, който да поеме задълженията му. Можел да отглежда каквото си избере и да продава произведеното, както му е удобно. Той не бил крепостен селянин, а свободен човек. Едрият земевладелец можел да живее в провинцията, но обикновено се заселвал в по-големите градове.

Също като други балкански народи, сръбският селянин се ползвал от предимствата на здрава местна административна система. Основната единица била *кнежина* (район). Кнежините били съставени от села, всяко от които от своя страна се състояло от *задруги* (разширени семейни организации). Всяка кнежина имала съвет от първенци, които избирали кнез. Като по други места, този служител представлявал района си пред османските власти и отговарял за определянето и събирането на данъците, както и за общи полицейски задължения. Местното управление изпълнявало също съдебни функции, като за основа използвало обичайния закон.

Православната църква играела изключително важна роля в сръбската история. В началото на XVIII век сръбските земи все още били под контрола на Патриаршията в Печ, която била автокефална организация под общата юрисдикция на Константинополската патриаршия. Църквата се ръководела посредством синодите и поддържала връзка с други православни институции, включително руските. Юрисдикцията на Патриаршията се простирала над голяма територия, включително православните в Буда, Арад, Комаром, Далмация, а така също Босна, Херцеговина и земите със сръбско мнозинство. Когато османската власт била в разцвета си, тези територии, разбира се, били под една политическа юрисдикция. Хабсбургските и венецианските победи разделили политически района, но църковните граници останали. Преобладаващото население в отстъпените територии било католическо и не било подчинено на православните институции.

През периода на османско управление, Патриаршията в Печ се чувствала наследник на средновековното Сръбско царство и добре съзнавала националната си мисия. Земите под църковната ѝ юрисдикция били смятани за „Сръбски земи", въпреки разнородния си религиозен и етнически характер. Църквата носела националната идея и поддържала жив в съзнанието на вярващите спомена за независимото и величаво минало.

> В сръбския църковен календар съществуват 58 сръбски светци, включително 18 царе, крале и кралици, князе и господари, начело със Свети Сава и неговия баща Неман. Култът към сръбските дворцови светци – „свещеното богатство на Неманя" – непрекъснато напомнял на сръбския народ, с целия страховит блясък и театралност на византийския ритуал, че някога сърбите са имали независимо царство, по-точно империя, благословена от Бог посредством неговите чудотворни светци.[20]

Също като Константинополската патриаршия, сръбската църква се придържала здраво към идеята, че османското господство е временно явление и че ще мине, и също гледала на католическата църква като на най-сериозен съперник, какъвто без съмнение тя била. Двете религии се конфронтирали в Босна, а в рамките на Хабсбургската империя католическият натиск върху православното население бил постоянен и силен.

---

[20] Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 vols. (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), I, 13.

Въпреки религиозните различия, географията налагала сътрудничество с Хабсбургската империя. Сърбите, които последващо воювали с австрийските войски, очаквали да установят поне автономна политическа единица, а не да преминат под пряко хабсбургско управление. По време на войната на Свещената лига, в сраженията участвали сръбски бойни единици. Най-значителното действие станало през 1688 г., когато хабсбургската войска спечелила безапелационно и окупирала Белград. По това време патриархът на Печ, Арсений III Църноевич, който поддържал връзка с хабсбургското правителство, призовал последователите си да се вдигнат срещу османското господство. Първоначално австрийската армия печелела. През 1689 г. били окупирани Ниш, Скопие, Призрен и Щип. Следващата година обаче отбелязала обрат, а обединените сили били отблъснати до предишната граница. Опасявайки се от масово клане, ако останат, Арсений и около 30 000 семейства емигрирали с отстъпващата армия. Към тази група се присъединили и други от османските земи, които се били изложили на опасност, подкрепяйки нападателя и които се страхували от османското отмъщение. В Белград сръбските лидери свикали съвет и изпратили емисар, епископ Исая Дякович, при хабсбургския император Леополд I, за да обсъдят положението им. Те се съгласили да го приемат за свой наследствен владетел, ако в замяна той им гарантира религиозна свобода и признае автономната им църковна администрация. През 1690 г. Леополд издал прокламация, в която призовал балканските народи да се вдигнат и да подкрепят неговите войски. В замяна той обещал религиозна свобода, по-ниски данъци и свободно избиране на сръбските водачи. С тези уверения, много семейства преминали границата, за да се заселят на хабсбургска територия.

Емиграцията създала трудно положение. Хабсбургското правителство и православните власти очаквали ситуацията да е временна. Те очаквали също така огромна победа на Австрия над Османската империя и завръщане на сърбите в бившите им домове. До този момент сръбските лидери искали да имат някакво подобие на системата миллет, която да даде на православната църква значителен политически контрол над последователите ѝ, влезли в Хабсбургската монархия. Въпреки че въпросът пораждал непрекъснати противоречия, сърбите наистина получили специални привилегии. В Сремски Карловци бил създаден религиозен и културен център. Връзката с Печ била запазена; митрополитът в Сремски Карловци се заклел в послушание пред патриарха на Печ и споменал името му в литургия.

Голямата емиграция имала злощастни последици за патриаршията в Печ и допринесла за промяната на етническия състав на района на Косово. Идването на албанци в района беше споменато по-рано; голямото преселение на сърби щяло да има траен ефект върху националния състав на някогашното ядро на средновековното сръбско царство. Със заминаването на сърбите и с мащабното преселение на албанците, районът придобил албанско мнозинство. Очевидното предателство на патриарха естествено се отразило на отношението на Портата към институцията в Печ. Оттам насетне, тя предпочитала да избира кандидати фанариоти, вместо сърби. По този начин за наследник на Арсений бил избран грък, въпреки че между 1713 и 1725 г. постът бил заеман от сърбин.

Хабсбургските нашествия на османска територия били подновени през 1716 г., този път по-успешно. Съгласно Пожаревацкия договор от 1718 г. монархията придобила контрол върху основни сръбски земи. Макар и нито особено популярна, нито особено успешна, хабсбургската администрация била важна за бъдещето развитие на района. Новите разпоредби, които били едновременно военни и граждански по характер, поставили новоанексираната територия, включително Олтения, под ръководството на Дворцов заседателен съвет със седалища в Белград и Темешвар. Сръбската част била разделена на 15 области, в които горните етажи на администрацията били в ръцете на хабсбургски служители, но долните включвали силна сръбска местна мрежа на управление. Основната единица на администрацията била нахието, което било поставено под ръководството на служител, наречен *оборкнез*. Кнежините, оглавявани от кнеза, останали както по-рано. Задълженията на местните власти, също като при османското управление, били найвече събиране на данъците, местни полицейски функции и съдебно администриране. Белград също бил засегнат от тези промени. Били доведени германски занаятчии, които да заменят турците, а католическата църква превърнала този град в център на усилията си за спечелване на нови обръщенци към вярата.

Да не забравяме, че през 1737 г. монархията била въвлечена във война чрез съюза си с Русия. Тази военна кампания, която се характеризирала с неумело австрийско военно командване, въпреки това започнала с победен знак. Ниш отново паднал в хабсбургски ръце. Армията-завоевател за пореден път призовала сърбите на помощ. Патриархът на Печ, сега Арсений IV, последвал примера на предшественика си и оказал помощ. Когато османската армия обърнала бойната ситуация и завземайки Ниш, тръгнала на север, патриархът и последователите му, около 2000 на брой, били принудени да се оттеглят в Белград, а след това да преминат границата. В последвалия катастрофален мир Хабсбургската империя изгубила сръбската и румънската си територии, но запазила Банат. Сега била установена граница, която щяла да трае около век и половина.

Второто предателство в очите на османците от страна на Патриаршията в Печ било нов удар по организация, която била вече дълбоко разстроена от лоша администрация и корупция. След заминаването на Арсений IV, бил избран гръцки кандидат и последвала бърза смяна на назначенията. Тъй като хабсбургският център Сремски Карловци бил в далеч по-добро икономическо състояние, отколкото Печ, към него били насочени многобройни молби за финансова помощ. Въпреки това, комбинацията от обстоятелства, включително натиска на гръцкия национализъм в църквата, нейната слаба финансова база и връзката ѝ с измамните действия на двамата патриарси, дошли твърде много. През 1766 г. Портата затворила Патриаршията в Печ и прехвърлила юрисдикцията ѝ към Константинополската патриаршия. Това действие имало изключителна важност за сръбската църква. Митрополитството в Сремски Карловци се превърнало в основен сръбски църковен център. Оттам насетне той щял да играе водещо културно и образователно влияние върху сърбите.

След сключването на мира през 1739 г., турската администрация заедно със сипахите и еничарите се върнала в региона. Положението на сърбите обаче останало почти непроменено. Австрийската административна система, която се основавала на местните традиции, продължила да се използва. Селото било сравнително автономно и то било средище на сръбския живот. Мюсюлманското население останало съсредоточено в Белград и в градовете. Последвал дълъг период на мир. Регионът не бил сцена на военни действия във войната между Русия и Портата от 1768 до 1774 г., но през 1788 г., когато Австрия се присъединила към Русия в нов конфликт, ситуацията се променила и последвало ново нападение.

Както обикновено, хабсбургското правителство започнало кампанията с призив за помощ от всички балкански християни. Били създадени специални сръбски отряди, *Freicorps*, които действали в Сърбия, Босна и Банат. Най-важното сръбско действие обаче, било извършено от Коча Анджелкович и неговите последователи. Всъщност, този епизод е известен в сръбската история като „Войната на Коча". Този местен водач начело на група от около 3000 мъже се опитал да прекъсне османските връзки на комуникация, най-вече в Шумадия, район, разположен между Белград и Ниш. Въпреки факта, че първоначално имали голям успех, те не могли да удържат на атаката на по-организираната и по-дисциплинирана османска армия.

Тази война била катастрофа не само за сръбските доброволци, но и за цялата Хабсбургска империя. Въпреки че австрийската армия превзела Белград през 1789 г., на следващата година тя била принудена да напусне завладяната земя, вследствие главно натиска на събитията в монархията и в останалата част на Европа. Договорът от Систова от 1791 г. оставил положението почти такова, каквото било преди войната. Османската империя обещала амнистия за онези, които се били присъединили към хабсбургската армия и около 50 000 бегълци се върнали. Опитът от едновековното сътрудничество с Австрия бил обезсърчил сръбските лидери в надеждите им за хабсбургска помощ. Те почувствали, че за пореден път са били жертвани и изоставени. Войната наистина имала една важна последица: много сърби натрупали боен опит в съюз с хабсбургската армия и в собствените им доброволчески отряди. Така била подготвена сцената за понататъшни действия по тяхна собствена инициатива.

България, Македония и Тракия

Регионите, които обсъдихме досега – континентална и островна Гърция, Албания, Черна гора, Босна и Сърбия – имали възможността да контролират собствените си местни дела и често да провеждат независима политика. Отдалечеността на техните планински домове давала значителна независимост на някои гърци, албанци и черногорци. Близостта до границите по суша и море позволявала на всички тези райони да поддържат някакъв контакт с чужди сили. За разлика от тях, България, Тракия и Македония, които тук ще бъдат разгледани заедно, поради географското си положение останали под здравия контрол на мюсюлманските власти. Въпреки това, те споделяли голяма част от опита на своите съседи. Те имали модела на местна администрация, който беше разгледан и другаде; техните селски първенци събирали данъци и имали известна възможност да станат богати и влиятелни в рамките на османската система. Съществувала местна съдебна система, основана на обичайното право. Така или иначе, територията била по-засегната от промените в системата на земевладение. Чифликчийските имения възниквали главно на плодородни места, като долината на Марица и северно от Солун. Малките стопанства останали характерни за високите и планински райони.

За разлика от по-голямата част на Балканите, този район имал голямо мюсюлманско и турско присъствие. Турски селяни били емигрирали най-вече в Тракия и Македония, където те живеели при условия, не много по-различни от условията на християните. Мюсюлманските стопани обаче, плащали по-малки данъци и държали земята при условията на буквална частна собственост. Тази територия освен това включвала един район, където имало масово ислямизиране. Помаците, живеещи главно в планината Родопи, а така също и в Дунавската равнина северно от Стара планина, били едновременно българи и мюсюлмани. Те живеели отделно в планинските си общности и останали примитивно, изостанало общество.

Също като в други райони, за християните православната църква била основният обединителен елемент. Българският народ бил под юрисдикцията на Охридската архиепископия, чиято съдба много наподобявала съдбата на тази в Печ. Въпреки че не си сътрудничела открито с противниковите сили, тя страдала от същите проблеми на корупция и задлъжнялост, както останалите славянски институции. Гръцкият културен натиск също бил по-силен тук. Когато през 1767 г. архиепископът бил отстранен и църквата била поставена под юрисдикцията на Константинопол, последствията за славянското население били по-сериозни, отколкото били за сърбите. Последните винаги имали алтернативна власт в Сремски Карловци, които останали силен център на сръбско влияние. За българите загубата на славянската епархия сложила началото на период на гръцко културно господство. Гръцкият станал езикът на службите дори в солидни славянски райони. Достъпното образование също било на този език. Като се отчете, че гръцкият бил също така езикът на търговията, културното господство на гръцката цивилизация може да се разбере ясно.

Въпреки че този район не бил сцена на големи битки през XVIII век, последиците от войната и политическата анархия засегнали и него. Разбойничеството било широко разпространено. Изключително сериозен проблем било опустошението, което бандите дезертиращи или връщащи се войници предизвиквали. Из земите върлували множество епидемични вълни и чума. Извънредните военни данъци също допринасяли за масовото обедняване. Нещо повече, с отслабването на османската централна власт, Македония, също като Босна и Албания, станала сцена на борби за власт сред местните служители, военните и мюсюлманските първенци. Албанските вражди включвали и Македония. Най-сигурно било положението в селата на Балкана. Най-лошата ситуация възникнала през XVIII век в района между река Дунав и Стара планина, който бил обезлюден и опустошен от въоръжени банди, известни като *кърджалии*, както и от подръжници на бунтовническия паша Пазвантоглу.

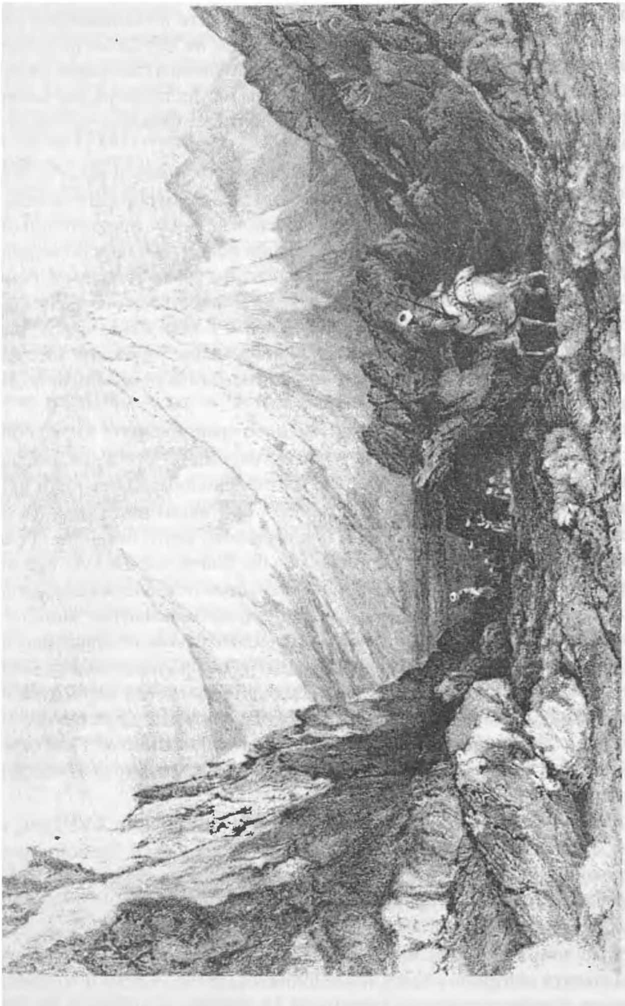

Минаване през Стара планина, България

Въпреки тези неблагоприятни условия, този век станал свидетел на нарастване на търговията, в частност с Хабсбургската империя, както и нарастване по размер и просперитет на Солун, който бил главното пристанище за целия регион. След подписването на Карловацкия договор, който дал търговски привилегии на Австрия, търговията нараснала, стигайки абсолютен връх през последната четвърт на века. Французите били първите, които се установили в Солун, последвани от британски, холандски и венециански търговци. Редовни керванни маршрути свързвали града с балканските търговски центрове, като София, Скопие и Битоля (Битоли, Монастир), и вървели на север през Белград към Австрия и на запад към Адриатическите пристанища. Разносната търговия била в ръцете на православни търговци, най-вече гърци.

Направеното изследване върху условията в земите под пряко османско управление показва прилики, както и отлики в развитието. Всички региони били повлияни от последиците от войните през века, от окупациите както на османски, така и на чужди войници, и от фискалния натиск на данъчната система. Като цяло, жителите били под двойното управление на османската административна организация и на собствените си селски организации. Православната църква представлявала трети елемент не само в моралния и духовен живот на християните, но и в политическия контрол на региона. Някои църковни власти действали в подкрепа на системата; други, най-вече някои сръбски патриарси и черногорските епископи, били начело на борбата за подкопаване на османското господство. По същия начин някои местни първенци, особено онези, които се възползвали финансово от условията или които не виждали практическа алтернатива, си сътрудничели добре с османската власт; други силно се съпротивлявали. Трябва да се подчертае също така, че макар че на теория османската система била централизирана абсолютистка държава, властите в Константинопол почти нямали *пряк* контрол върху живота на отделния християнин на Балканите. Те винаги предпочитали да управляват чрез посредници – чрез църквата или чрез избраните първенци на селата. Освен това с напредването на XVIII век те все повече губели контрол и върху собствените си провинциални власти.

АВТОНОМНИТЕ РАЙОНИ: ДУБРОВНИК, МОЛДОВА И ВЛАШКО

Земите, чиято история току-що разгледахме, били считани за неразделна част от империята. Четири други балкански района – Трансилвания, Молдова, Влашко и град Дубровник – били свързани посредством специални разпоредби. Тъй като съгласно Карловацкия договор Трансилвания преминала под Хабсбургски контрол, тя ще бъде разгледана в друга част. На ред е обаче кратък коментар за Дубровник, преди да пристъпим към Дунавските княжества.

Дубровник

Град Дубровник, по-рано притежание на Венеция, бил поставен под Османски протекторат през 1458 г. Той плащал паричен налог, определен през 1481 г. на 12500 дуката, но като оставим това, и наред с признаването на османски сюзеренитет, Дубровник на практика бил независим. Той поддържал отношения с чужди държави и сключвал договори с тях. Неговите кораби плавали под собствен флаг. Зависимостта му от Османската империя имала този важен резултат, че давала на града специални права на търговия в рамките на империята. Очевидно в полза на османците било един от васалите им, а не венецианците, да държат търговията в Адриатика. Дубровник се възползвал напълно от дадените му привилегии. Неговите търговци получавали от Портата специални данъчни облекчения и търговски облаги. Освен това, те имали правото да основават в големите османски градове колонии с екстратериториални права, т.е. членовете се самоуправлявали според собствените си закони, а не според законите на мястото. Тъй като това бил католически град, прилагала се и религиозната юрисдикция.

Също като италианскиге градове-държави, Дубровник бил република, контролирана от патрицианската си класа. Основният орган на управление бил сенатът, който представлявал интересите на тази група. Градът бил едновременно манифактурен и търговски център и затова населението му се състояло от търговци, моряци и занаятчии. Аристокрацията контролирала околните земеделски земи. Дубровник запазил автономното си положение до 1806 г., когато градът бил окупиран от френски части.

Молдова и Влашко

След като Молдова и Влашко паднали под контрола на Османската империя през XIV и XV век, те също като Трансилвания не били инкорпорирани в имперската система, а вместо това се превърнали в автономни провинции със свои собствени институции (вж. Карта 12). По този начин местната аристокрация – боерите – останала незасегната и запазила предишните си социални и икономически, а до голяма степен и политически привилегии. Отношенията на провинциите с Османската империя се обуславяли от поредица договори, чиито условия първоначално позволявали на Княжествата значителна автономност. Едва през XVIII век това положение се променило в ущърб на румънското население.

Османската империя не искала да включи тези земи директно, тя се нуждаела от буферни провинции. Целта ѝ била да гарантира, че Княжествата няма да се превърнат в център на интриги, че представляват адекватна защита срещу съседните държави и че подсигуряват пари и земеделски доставки. Данъкът, наложен върху провинциите, първоначално бил нисък, но скоро нараснал главозамайващо. Плащанията, правени от Влашко в началото на XVIII век, са описани така:

> През 1709 г. общите данъчни приходи от влашкото правителство били 649 000 талера, като 514 000 от тях под една или друга форма били изпращани на турците. През 1710 г. от общите 547 000 талера приходи,

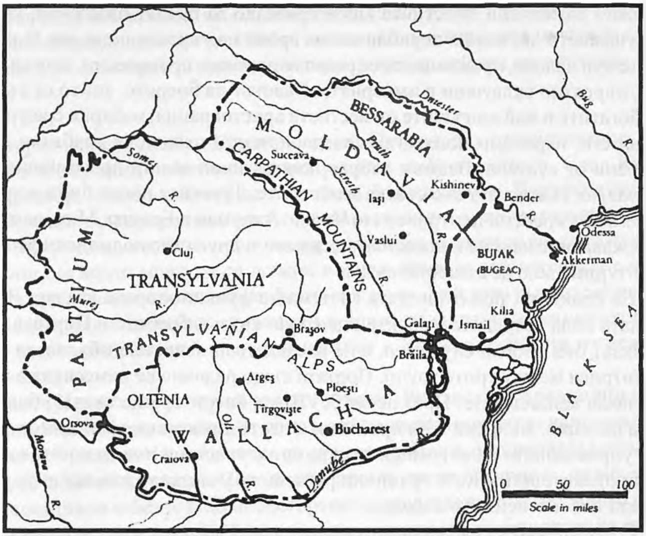
Dniester
Bug
BESSARABIA
M O L D A V I A
Pruth
Somes
Suceava
CARPATHIAN MOUNTAINS
Sereth
Kishinev
Iaşi
Bender
R.
Vaslui
Odessa
BUJAK
(BUGEAC)
Akkerman
Cluj
TRANSYLVANIA
PARTIUM
Mureş
R.
Kilia
Galaţi
Ismail
Braşov
TRANSYLVANIAN ALPS
Brăila
BLACK SEA
Argeş
Ploeşti
OLTENIA
Tîrgovişte
W A L L A C H I A
Orsova
Bucharest
Olt
Morava R.
Craiova
Danube
0 50 100
Scale in miles

Карта 12. Молдова и Влашко

> 430 000 отишли за турците. В злато това възлизало между 180 000 и 220 000 златни дуката годишен налог. Това било два пъти по-голяма сума от официалния налог, и отново с 1/3-1/5 повече от налога, плащан през 90-те години на XVI век.[21]

Портата разглеждала Княжествата също като основен източник на доставки за армията и в частност, за град Константинопол. По този начин тя поддържала правото на първенство при закупуването на земеделски продукти. Имперските посредници, които се интересували главно от покупките на овце, едър добитък и зърно, можели да купуват първи, като също така те определяли цените, които ще бъдат плащани. Делегираната на тези посредници власт им давала в много случаи правото на чиста конфискация. Тъй като така цената и условията на търгуване били строго ограничени, земеделското развитие на провинциите било възпрепятствано. През XVIII век основната дейност било отглеждането на животни; производството на зърно взело връх едва през втората половина на следващия век.

В добавка към налога и доставката на хранителни продукти, Княжествата дължали дълъг списък от други плащания, в това число подаръци, дължими при възкачването на всеки нов султан и подкупи за запазване благоразположението на важни служители. Местните князе трябвало да правят плащания, както при назначаването им, така и периодично по време на управлението им. В замяна на тези тежки налози, провинциите се радвали на много привилегии, отнети на районите, директно включени в империята. Съветът на боерите, който се състоял от най-богатите и най-могъщите от местната аристокрация, избирал сред редиците си князете, наричани понякога хосподари, които след това трябвало да бъдат одобрени от султана. Веднъж избран, князът имал важни правомощия, но той управлявал съвместно със съвета на боерите. Турските части били ограничени в големите укрепени центрове като Килия, Акерман и Бендер. Мюсюлманите не притежавали имения в княжествата, джамии и други мюсюлмански религиозни институции също не съществували.

---

[21] Daniel Chirot, *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony* (New York, Academic Press, 1976), p. 64.

На практика, политическата система не функционирала гладко. Властта в страната била съсредоточена в три центъра: князът, боерите и Портата. Фактът, че князът бил избран служител, а не наследствен владетел, обуславял множество интриги между трите групи. Портата също редовно се намесвала в избора и посочвала кандидатите. През целия XVII век боерите, а не князът, били в най-силна позиция. Въпреки тези проблеми и двете княжества ефективно контролирали управлението на вътрешните си администрации и имали преки контакти с чужди правителства. Като гранични райони, те участвали във войните на сюзеренната власт с нейните съседи.

С отслабването на османската власт и със засилването на натиска отвън, румънските князе и боери естествено били изкушени да се възползват от ситуацията за своя собствена сметка. Въпреки че те винаги поддържали връзки с Хабсбургската монархия и с Полша, през XVIII век Русия – великата православна сила – изглежда пораждала най-големи надежди за помощ. Тъй като тази държава оказвала натиск към Черно море, изкушението да действат с руските лидери за отхвърляне на османския сюзеренитет ставало все по-силно. Първата практическа възможност за сътрудничество дошла от опитите на Петър Велики да се придвижи на юг и неговите конфликти с шведския крал Карл XII. Румънските лидери били силно впечатлени от руската победа над шведския крал при Полтава през 1709 г.

Приветствайки румънската подкрепа, руското правителство тогава влязло в преговори с Константин Брънковяну, князът на Влашко (1688-1714 г.) и с Димитри Кантемир, владетелят на Молдова (1710-1711 г.) Въпреки че с Брънковяну също бил постигнато споразумение, главното руско постижение било сключването на договора от Люк с Кантемир през април 1711 г. Тук молдовският княз осигурил не само предимства за своето княжество, но и собственото си лично положение. Било договорено Молдова да стане независима държава под протекцията на царя. Кантемир щял да бъде княз, а управлението щяло да се предава по наследство в семейството му. Във вътрешните дела князът щял да има повече власт, отколкото боерите. За нещастие на Кантемир руската кампания завършила катастрофално; Брънковяну не предприел нищо. След като руската армия била победена през юли 1711 г., Кантемир избягал в Русия, където водил високо продуктивен литературен живот. За награда той получил от руското правителство 50 села и 50 000 крепостни селяни, заедно с две къщи в Санкт Петербург.[22] Брънковяну останал на власт до 1714 г., когато той и четиримата му синове били обезглавени от османските власти по подозрение в измама за връзките им с Австрия.

Фанариотският режим Поражението на Петър и дезертьорството на Кантемир имали огромни политически последствия за Княжествата. След Карловацкия договор, според който била отстъпена Трансилвания, Портата естествено проявила повече интерес към политическата стабилност на пограничните провинции. В период на отстъпление пред европейските Велики сили, тя се нуждаела от князе, на които може да се довери и които няма да заговорничат с врага. Местните князе вече не изглеждали благонадеждни. Тъй като гърците-фанариоти се били оказали способни служители в други области на администрацията, тяхното назначаване на най-високите постове в Княжествата сега изглеждало препоръчително.

В двете Княжества вече имало много гърци. Румънските провинции силно ги привличали. В Константинопол те не можели да демонстрират явно новото си богатство и престиж. Още повече, че другите райони не предлагали същите възможности за забогатяване. Поради причини за лична сигурност, индивидуални предпочитания и безопасно инвестиране на средствата, толкова много гърци влезли в Княжествата през XVII век, че боерската класа се почувствала застрашена за контрола върху земевладенията, обществените служби и църковните институции. Въпреки силната опозиция, гръцкото влияние силно нараснало. Много богати гърци се оженили в знатните боерски фамилии. Някои станали просперирращи търговци, докато други получили много от висшите постове в рамките на православната църковна йерархия.

Османското назначаване на фанариотски князе сложило началото на общоприето най-лошия период в съвременната румънска история, не само поради корупцията на системата, но и поради безконтролните фискални вземания от страна на Портата в провинциите. Изборът на гръцки князе отбелязал фундаментална промяна в политическото положение на провинциите. Новите управници не били представители на Княжествата, а агенти на османското правителство, изпратени да пазят интересите на сюзерена. Те имали ранга на паши с две конски опашки. От османска гледна точка тяхната функция била да гарантират контрола на региона срещу чужди интриги и намеса и да предават огромни суми пари обратно на Портата за нейните военни и граждански нужди. Подсигуряването на хранителни доставки също било необходимо, едновремено за армията и за столицата. Трябва да се отбележи, че Портата все още не превръщала района в пашалък и той не бил окупиран от османската войска. Провинциите запазили големи автономни права, но управителите били под пряк османски контрол.

С назначаването на фанариотските князе, османските власти успели наистина да разбият контрола на румънските боери над страната им. Съвет на велики боери все още участвал в администрацията; при определени случаи бил свикван по-голям съвет, който включвал представители на всички земевладелски класи и църквата. Така или иначе, властта при управлението останала здраво в ръцете на владетеля и неговите наемници, служители и семейни подръжници. Боерите останали със сравнително малко политическо влияние, въпреки че естествено князът и неговият гръцки контингент не можели напълно да изолират местната аристокрация. Фанариотите трябвало да работят с тях и чрез тях; те винаги можели да намерят някого, с когото да си сътрудничат. Местните боерски фракции можели също да заговорничат в Константинопол срещу действащия княз. Въпреки тази загуба на политическа власт, местният боер все още запазвал привилегированото си положение по отношение на останалото население и въпреки реформите от този период, владенията му над земята и селяните не отслабнали съществено. Освен това той плащал съвсем малко или никакви данъци. Въпреки това, през целия период, той бил недоволен от политическите условия. Боерската съпротива срещу фанариотското управление била непрекъсната; отделни хора и групи постоянно търсели външна помощ от Виена и Санкт Петербург.

---

[22] Nicolae Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines* (Iasi: Neamul Romanesc, 1917), p. 128.

Със сигурност боерите имали много неща, от които да се оплакват. Князът сега бил агент на Портата. Провинциите вече нямали никаква независима или отделна позиция по отношение на чуждите сили. Фанариотите водели дипломатическите преговори, но като представители на Константинопол. Провинциите нямали и независима войска. Князът имал лична гвардия и известни части били на разположение за поддържането на обществения ред, но страната нямала корпуса от въоръжени мъже, който съществувал дори в районите под пряка османска администрация. И двете провинции създавали впечатлението, че са неотделима част от империята, а не самоуправляващи се васални владения.

По-важен обаче, бил фактът, че новите управници не донесли нито ред, нито просперитет, а вместо това все по-нарастващо безпокойство и вътрешна анархия. През периода на фанариотското управление от 1711 до 1821 г., 11 семейства излъчили кандидати за 74 различни мандата на управление. Средният период на служба на един княз бил 2.5 години. Също като патриаршиите и другите висши служби в Константинопол, хосподарствата в Княжествата се продавали на този, който предложел най-висока цена. Конкуренцията сред фанариотските семейства била ожесточена. Повечето постове се купували с пари назаем. Щом веднъж дойдел на власт, успелият кандидат трябвало да си гарантира печалбата. Той продавал по-ниските постове и прибягвал до средства на открито изнудване. Така постът на румънския княз бил скъп, но и опасен. Както видяхме, Портата имала склонност към внезапни екзекуции на онези, чиято политика не ѝ харесвала или била неуспешна. Затова остава въпросът защо гръцките фамилии се конкурирали така ожесточено за такава съмнителна чест. Разбира се, въпросът за престижа бил важен, но така също бил важен и фактът, че от този пост можели да се извлекат огромни печалби. По оценката на източник, около средата на XVIII век цената на молдовския трон била 30 000 златни лири; този на Влашко – 45 000. Така или иначе, годишният данъчен приход на Молдова бил 180 000 златни лири; този на Влашко – 300 000. [23] Дори след тежките ежегодни плащания към Константинопол, тези провинции оставали богати източници за лично облагодетелстване.

---

[23] Runciman, *The Great Church*, pp. 374, 375.

Фанариотската система била атакувана не само заради фискалната си и политическа корупция, но и за стила и про-гръцката си окраска. Фанариотският идеал бил Византийската империя. Князете не могли да бъдат византийски деспоти в Константинопол, но можели да са в Букурещ и Яш. Затова те възприели сложен дворцов церемониал, обграждали се с изключително луксозни предмети и се отнасяли с подчинените си, в това число често дори с местните боери, с презрение и безразличие, както им се струвало, съответстващи на имперския маниер. Въпреки това те винаги съзнавали нестабилността на властта си. Съвременен наблюдател пише: „Това, което е забележително за тези деспоти… е че цялото им богатство, пари, бижута, свити и принадлежности, са винаги на сандъци и куфари, сякаш всеки миг трябва да отпътуват."[24]

Въпреки че е възможно вредата, причинена от фанариотското управление, да е надценена, вярно е, че князете наистина представлявали влияние, което било чуждо за провинциите, които управлявали. Възродената Византия, за която фанариотите мечтаели, всъщност била православна, но не била румънска. Това, което фанариотските управители постигнали, било установяването на византийски остров в рамките на Османската империя. Гръцкото господство над румънската църква вече беше споменато. Фанариотите контролирали висшите постове и синодите. Управителите на Княжествата в миналото винаги били щедри в даренията си към православните институции и каузи. Подаръците от фанариотите изглежда затвърдили гръцкото влияние. Най-важен бил въпросът за Посветените манастири. Гръцките и румънските боери непрекъснато раздавали земи на някои манастири, чиито приходи били посветени на издръжката на Светите места, като Божи гроб, Синай, Атон или Патриаршията. Уклонът на институциите бил гръцки; главите или игумените се назначавали от конкретното Свето място. С времето 1/11 от обработваемата земя на Княжествата минала под контрола на тези институции, които не само били под чуждо господство, но и изпращали печалбите си извън страната.

Основният фактор в Княжествата, който определял съдбата на управниците и на отделния човек, бил огромният фискален натиск на действащия политически режим. Тъй като си купували постовете, управниците трябвало да си изплатят дълговете и очаквали да натрупат големи лични печалби. Те трябвало да издържат луксозен двор и да плащат редовно на правилните чиновници в Константинопол, за да си гарантират продължаващото благоволение на Портата. Освен това трябвало да правят редовни плащания към османското правителство, освен ежегодния налог и личните подкупи. Те компенсирали своите разходи като продавали постовете под техен контрол и като подправяли държавните финанси. Така огромни суми пари се озовавали в Константинопол и в джобовете на фанариотските поддръжници.

Освен разходите по корупцията, османското правителство отчаяно се нуждаело от пари. През целия век Княжествата били притискани да увеличат паричните плащания и доставките на храна. Те били предназначени основно за армията и за покриване на високите разходи по войните. Молдова и Влашко не само плащали за военни разходи, но и като погранични провинции страдали изключително от факта, че голяма част от военните действия се водели на тяхна територия. Да не забравяме, че между 1711 г. и 1812 г. империята участвала в шест войни. Освен че били сцена на бойни действия, двете княжества трябвало да издържат османската и чуждите армии, докато те били на територията им.

---

[24] Цитат по Robert W. Seton-Watson, *A History of the Roumanians from Roman times to the Completion of Unity* (Cambridge: Cambridge University Press, 1934), p. 130.

Поради фанариотския режим и нарастващата тежест на финансовия натиск от страна на Портата, при всяка международна криза местните румънски боери търсели помощ от Русия и Австрия. Тяхната цел била отделянето от Османската империя и установяването на независим или автономен режим под протекцията на едната или двете от тези страни, при който политическата власт ще се върне под техен контрол. След поражението на Петър Хабсбургската империя била в първите редици на силите срещу Портата. Във войната, която продължила от 1716 до 1718 г., някои боери се обявили за включване в монархията, но като се запазят румънските автономни институции и режим, доминиран от великите боери.

Когато съгласно Пожаревацкия договор Австрия анексирала Олтения, подобен режим наистина бил провъзгласен. Но също като венецианската администрация в Пелопонес, хабсбургското управление във влашкия регион успяло да настрои повечето от социалните класи срещу себе си. Решила да превърне района в източник на хранителни доставки за армията си, австрийската администрация въвела фискални, съдебни и административни реформи. Първоначално монархията се осланяла на боерите. Олтения се управлявала чрез съвет под ръководството на *бана* (управител) Георге Кантакузин. Начело на всеки район били поставени по двама служители. През 1726 г. всякакви остатъци на истинска автономия изчезнали със закриването на службата на бана. Районът останал под имперско военно командване. Въпреки че страната се управлявала по-ефективно, данъците били вдигнати и, разбира се, властта на местните благородници не била възстановена. Австрийските служители също се намесвали в отношенията между земевладелците и селяните. Трудовите повинности били синхронизирани с по-строгите повинности в останалата част на монрхията. Селяните сега били подложени на 52 дни служба годишно, т.е. един ден седмично, брой, многократно по-висок от въведения в Молдова или Влашко.

През 1736 г. Русия отново влязла във война с Портата. Австрия се присъединила през 1737 г. Докато хабсбургските войски воювали в Западните Балкани, през 1739 г. руснаците започнали кампания в Княжествата под командването на генерал Мюних. След като превзела твърдината Кхотин, през август руската армия влязла в Яш. Там тя била посрещната от боерите, от православното духовенство и от всички, които се надявали на освобождение от двойното османско и фанариотско господство. В обсъжданията им на военните цели, руското и австрийското правителство били изтъкнали аспирациите си към Княжествата. Монархията обмисляла разширения на владенията си в Олтения до Браила; Русия пък предложила запазване на османския контрол, но под руски протекторат.

Всички надежди обаче били разочаровани. Неспособността да постигнат решителни военни победи, в частност австрийските неуспехи, принудили съюзниците да подпишат договора от Белград през септември 1739 г., който отново обединил Олтения и Влашко. Този договор също така сложил началото на почти трийсет години мир. През това време фанариотските управители, особено Константин Маврокордатос, направили усилие да поправят сериозните нещастия, сполетели страната в резултат на лошото управление и войната.

Фанариотската реформа След сключването на мира и двете княжества били в хаос. Най-отчайващо било положението в провинцията, където масовото бягство на селяните подкопало основите на цялата фискална система. Тъй като там никога не била установена пряка османска администрация, румънските земи не били раздавани под формата на тимари. Вместо това земята останала под контрола на местната аристокрация. Боерите запазили именията и политическата си власт, без да са принудени да приемат исляма. Действала същинска феодална система. Селянинът, който обикновено бил закрепостен, дължал тежки данъци, както на държавата, така и на земевладелеца. Цялата тежест на корумпираната система се стоварила върху най-долния слой на социалната скала. До средата на века теглото станало толкова непоносимо, че големи региони се обезлюдили. Отделни хора или цели села преценявали, че е по-добре да избягат в планините или да напуснат Княжествата. Те пресичали Карпатите и се местели в Трансилвания, или минавали Дунава и отивали в земите южно от реката. Понякога емигрирали също на територията северно от Черно море, особено след като тя преминала в руски ръце. Това масово бягство на данъкоплатци съсипало държавните финанси. По оценки около 90 % от държавните приходи във Влашко идвали от селяните. Очевидно трябвало да се направи нещо, за да бъдат задържани те при земята.

Реформите, които щели да засегнат много аспекти от живота, били дело найвече на Константин Маврокордатос, най-изтъкнатия фанариотски княз. По време на управлението му през десет различни мандата, шест във Влашко и четири в Молдова, той контролирал реорганизацията на фискалната, социалната и административната система на Княжествата. Неговите реформи по необходимост трябвало да засегнат не само външните форми на управление и администрация, а се налагало той да се намеси в традиционните отношения между селяните и боерите.

Реформите на Маврокордатос имали много общи характеристики с подобни промени, въведени в Хабсбургската монархия през периода на просветения деспотизъм. Един от проблемите, които стояли пред княза, било повторното присъединяване на Олтения, чиято администрация била променена из основи. Той постигнал това като всъщност прехвърлил голяма част от действащата в Олтения система в останалата част на страната. Целта на Маврокордатос била сходна с целите на хабсбургското правителство: той искал да централизира администрацията и да я вкара в пряк контакт с населението. Това действие щяло да бъде за сметка на властта на боерите и силно щяло да ограничи и намали тяхното влияние. Въпреки че князът успял да постигне много, той бил в по-слаба позиция, отколкото хабсбургските владетели, въпреки че те имали подобни проблеми с тяхната аристокрация. Маврокордатос нямал армия зад себе си, а и не можел да се осланя на твърда подкрепа от страна на Константинопол, макар че Портата имала дори още по-голям интерес да гарантира фискалната стабилност на васалните провинции.

Първата реформа влязла в сила във Влашко през 1740 г. и се занимала с основния проблем, събирането на данъците. Тъй като целта била да се сложи край на масовите бягства на селяните и да се увеличат, ако е възможно, държавните приходи, данъците трябвало да се държат на ниво, което няма да принуди местното население да прибягва до крайни мерки, като бягство. При управлението на Николае Маврокордатос във Влашко (1719-1730 г.) и на Григоре Гика в Молдова (1726-1733 г.) вече били направени опити за данъчни реформи и в методите за събиране имало подобрение. После било решено четири пъти годишно да се събира един-единствен фиксиран данък, който да замени нерегулираната, произволна система, която съществувала по-рано. Натискът на войната сложил край на този опит за промяна. Реформата на Константин Маврокордатос изисквала населението да се регистрира, за да може държавата да определи точно данъците. По-рано отделни хора и села били освободени напълно от данъци, макар че нямали боерски статус. Боерите силно се противопоставили на преброяването. То не само въвело централната власт в отношенията между господаря и селянина, а и много боери се ползвали от труда на селяни, които не плащали държавни данъци и които по този начин били по-голям източник на печалба за господарите си. Регистрирането означавало, че цялото простосмъртно население ще плаща на държавата.

Тъй като повечето аристократи продължавали да са освободени от голяма част от данъчното бреме, в интерес на централната власт било да регулира и да намали броя на боерите. За тази цел бил издаден нов благороднически статут. Оттам нататък този ранг щял да зависи не от статуса и древността на фамилията, а и от заемането на обществен пост. Боерите в двете княжества били разделени на две категории. Великите боери и техните наследници били обявени за освободени от всякакви данъци; дребните боери, *мазили,* трябвало да плащат личен данък, но като цяло били освободени от други държавни плащания.

За да въведе промените, централната власт се нуждаела от по-ефективен местен административен контрол. Във всеки от районите били назначени двама служители, наречени *исправници*. По-важното, те щели да получават редовна заплата, като по този начин бил сложен край на старата система, при която подобни служители просто събирали каквото могат от местното население. Тази страна на реформата скоро отказала да работи и старите злоупотреби се върнали. По времето Григоре Гика като хосподар на Влашко, той се опитал да въведе повторно заплатите за цивилните служители.

Били направени опити да се подобри и съдебната система. Подобни действия също засегнали предишните права на боерите и на църквата. Сега било обърнато повече внимание върху писаните съдебни архиви и върху държавния контрол върху съдопроизводството. Законодателната реформа продължила в частност при управлението на Александър Ипсиланти във Влашко (1774-1782 г.). През 1780 г. бил съставен юридически кодекс.

През 1741 г. Константин Маврокордатос бил прехвърлен в Молдова. Във Влашко го заместил Михай Раковица (1741-1744 г.), който възстановил старите методи на крайна фискална експлоатация. Селяните реагирали с нова масова емиграция от земите си. Тъй като това се отразило на приходите ѝ, Портата отново назначила Маврокордатос за периода от 1744 до 1748 г. През този период били въведени мерки за социални реформи, а държавата се намесила пряко в деликатния въпрос за отношенията между боерите и селяните по отношение на земята.

Основният въпрос – т.е. кой притежава или контролира земята, – не можел да бъде разрешен лесно. На теория в Османската империя султанът получавал земята от бог и я раздавал на останалите в замяна на служба към държавата или за религиозни цели. Във Влашко и Молдова проблемът за притежанието на земята и задълженията на селяните не бил поставен ясно. Княжествата имали местна аристокрация, но нейният произход и права били спорни. Въпреки това, до XVIII век се развила ситуация, в която боерите контролирали земята, която се обработвала от зависими или крепостни селяни, от които земевладелците получавали голям брой нерегулирани плащания. Как точно се е развила тази ситуация, не е ясно. Така или иначе, след XVI век благородниците и манастирите успели да засилят положението си за сметка на централната власт и на селяните. Боерските семейства придобили контрол над селата, получавайки ги като подарък от държавата или манастирите. Някои села се продавали срещу закрила или освобождаване от данъци. Знатните семейства можели да откупуват селски земи или да си ги присвояват и по този начин придобивали господстващо влияние. Системата на данъчно земеделие също била начин за придобиване на имения.

През ранния период самите боери обикновено не се занимавали със земеделска работа. Контролът върху селата означавал правото да събират определени плащания; той не включвал използването на земята. Ако бремето било твърде тежко, селяните можели да изоставят парцелите си. В Княжествата земята била в изобилие, но не земеделието, а животновъдството било основен поминък. Очевидно, контролът върху дадена територия не носел никакви предимства на земевладелеца, ако тя нямала и население, което да я обработва, така че той полагал усилия да си гарантира, че селяните няма да я напуснат. Въпреки че крепостничеството във Влашко официално датира от управлението на Михаил Храбри и след предприетите мерки от края на XVI век, тази институция най-вероятно действала още преди това. В последващия период боерите често нарушавали връзката между крепостния и неговата земя. Те често купували крепостни, които да заселват на необработваеми или изоставени земи. Също така те можели да освобождават крепостните, но да запазват парцелите, които те обработвали.

По време на реформите съществували четири категории селяни. Първата били свободните селяни, които държали земите си често пъти във високи или планински райони на базата на традиционни права, приети от държавата. Втората били свободните селяни без земя, които работели за благородник на договорна основа. Третата група се състояла от крепостни селяни, които били вързани за селата и земите си и били под юрисдикцията на боер. Четвъртата, някои крепостни, *скутелници*, нямали земя, но служели пряко на боера.

Селяните понасяли почти цялата тежест на държавните данъци. Те трябвало също така да плащат за използването на земята или на боер, или на манастир.

Освен това селянинът дължал ангария или трудови задължения, наречени *клача*. През XVIII век трудовите повинности не били високи в сравнение с тези в съседната Хабсбургска империя. Благородникът, особено във Влашко, рядко се занимавал с действителното управление на имението си; той искал гарантиран доход. Затова той бил съгласен трудовата повинност да се разменя срещу плащане в натура. Първите реформи се занимали с този проблем на ангарията. През 40-те години на XVIII век тя била определена на 12 дни във Влашко и на 24 – в Молдова. Трудовите повинности били значително по-високи в Молдова, защото по-вероятно боерът бил пряко свързан с обработването на имението му. През целия период на реформи не бил направен опит да се дефинира земевладението. Към боера се обръщали като към „господаря на територията" или „на селото".

През 1746 г. във Влашко било проведено боерско събрание, което да се занимае с фискалната криза и с проблема за бягащите селяни. Било решено, че всеки крепостен, който се върне доброволно в селото си, ще бъде освободен. Тъй като тази мярка очевидно давала награда за бягство, събранието било принудено да приеме следващата логична стъпка, като просто сложи край на крепостничеството. Ако земевладелецът не се съгласял, селянинът можел да получи свободата си като плати 10 талера. През 1749 г., когато Маврокордатос отново станал княз на Молдова, там също били въведени подобни мерки, но при по-строги условия.

Личната обвързаност вече не съществувала. Реформите поставили в една и съща категория бившия крепостен и свободния селянин, който обработвал на договорни начала земята, принадлежаща на боера. И двамата били *клачаши* – селяни, плащащи за използването на земята. Голямата слабост на селската реформа, разбира се, бил въпросът за прилагането ѝ. Боерите контролирали провинцията. За да заработи реформата, централната власт трябвало да продължи да надзирава отношенията между господаря и крепостния и да се осланя на собствените си служители. За съжаление, за в бъдеще Княжествата не били управлявани от князе от ранга на Маврокордатос. Нещо повече, подновеният период на продължителна война принудил Портата да прибегне към нов фискален натиск. Тя отново започнала да събира данъците на редовни интервали през годината, а старите данъци, които били отменени по-рано, сега били възстановени. Това довело до подновени масови селски бягства.

Боерите продължили да атакуват реформите и държавната намеса. Местната аристокрация виждала в тези мерки просто още една причина, за да оправдае неприязънта си към фанариотското и османското господство. Където било възможно, боерите се опитвали да върнат предишната система и да увеличат плащанията от селяните. През 1766 г. в Молдова трудовите задължения били увеличени и била въведена нова система за оценяване на тези данъци. Била въведена работна квота, *нарт*, регулираща това, което селянинът е длъжен да постигне за един ден, но тя била толкова висока, че не можела да бъде изпълнена в това ограничено време.

В допълнение към плащанията към държавата и земевладелеца, селянинът плащал данъци върху продукцията си, върху животните и почти върху всичко останало, което притежавал или използвал. Пример за тежкото бреме, наложено върху него, може да се намери в следното описание на условията във Влашко:

> До края на XVIII век данъците, събирани от обикновения селянин, включвали: поголовен данък, събиран 4 пъти в годината (но до 12 пъти в годината, когато хазната се нуждаела от това); данък огнище, събиран два пъти годишно; данък върху едрия добитък, овце, прасета, лозя; данък пушек (от огнището в къщата), и върху избите; такса продажби върху едрия добитък; данък върху пасищната трева; „данък знаме“ при възкачването на трона на нов княз, и нов данък, три години по-късно, ако същият княз е още на трона (предполага се, за да изплати подкупите, които дължи, за да управлява толкова дълго); данък върху сапуна, върху всички стоки, продавани на пазара, и върху мостовите камбани; данък сол; и данък кръчми. Множество други дори не са записани, тъй като правата от данъците се продавали и данъчните земевладелци събирали каквото можели, като невинаги водели внимателни регистри.[25]

Установяване на руското влияние Дългият период на мир свършил през 1768 г., когато Османската империя обявила война на Русия. Големите руски победи и последващият договор от Кючюк Кайнарджа се оказали изключително важни за румънските земи, тъй като отбелязали началото на период, когато с руска подкрепа провинциите успели да получат от Портата по-точно определяне на своето положение и на задълженията си по отношение на годишните налози и доставки. По същото време Русия станала силата с най-голямо влияние в района.

Както видяхме, руската намеса в Княжествата започнала в началото на века. Интересът на Русия бил първо и най-вече военен и стратегически. Провинциите били на пътя за Константинопол; също така те били портата за влизането на османските войски в земите, които интересували Русия, като например Полша, Украйна и територията на кримските татари. С приближаването на руските граници до границите на Молдова, възникнали други проблеми. Земеделските отношения били лоши и в Княжествата, и в Русия. Групи селяни се преселвали в двете посоки, за да избягат от изнудванията на своите господари и на властите. Бягащи от закона, разбойници и дезертиращи войници също съставлявали част от това прихождащо население.

Водено от тези съображения, руското правителство се интересувало от политическото положение в Букурещ и Яш. Поради географското си положение, Молдова винаги била от по-непосредствен интерес. Това, което най-добре обслужвало плановете на Русия в този момент, било създаването на буферна държава, която да покрие руските завоевания и развитието на земите северно от Черно море. Тази цел можела да бъде постигната с превръщането на Княжествата в автономни райони под руска протекция, дори ако територията останела технически под османски сюзеренитет. Прякото анексиране на страната не можело да стане толкова лесно. През 1774 г. всички Велики сили се противопоставяли на един мир, който радикално би променил баланса на силите в Югоизточна Европа. Затова руското правителство се съсредоточило върху получаването на отстъпки от Портата, които биха затвърдили едновременно автономното положение на Княжествата и руското влияние върху тяхното развитие.

---

[25] Chirot, *Social Change*, p. 65.

На територията на провинциите винаги можела да се намери подкрепа за руската позиция. През целия този век местните боери непрекъснато призовавали Австрия и Русия срещу османското и фанариотското господство. Те искали също така автономна система под някаква чужда протекция, която да върне политическата власт в ръцете им. Разбира се, руското правителство било в добри отношения и с фанариотите, които били православни и консервативни и които заемали влиятелни постове. От своя страна, фанариотските кръгове очаквали много от Санкт Петербург. Целта за възраждането на Византия можела да бъде постигната само посредством руските военни победи.

Договорът от Кючюк Кайнарджа съдържал важни клаузи, засягащи Княжествата и връзките на Русия с тях. Член XVI, който се състоял от десет точки, бил посветен на провинциите. Тук руското право на намеса получило конкретно признание: „Портата приема също така, че съгласно обстоятелствата, които може да наложат в тези две Княжества, министрите от императорския двор на Русия, живеещи в Константинопол, могат да протестират в тяхна полза; както и обещава да се вслушва в тях с цялото внимание, дължимо на приятелски и уважавани сили."[26]

Съгласно други части на договора Княжествата получили данъчни облекчения и им се позволявало да изпращат официални представители в Константинопол, които да защитават техните интереси. През същата година османското правителство издало декрет, регулиращ сумите, които провинциите трябвало да плащат. Те все още били задължени да плащат ежегоден налог, да изпращат определени подаръци и да им бъде правена оценка на имуществото всеки път, когато нов княз встъпвал в служба, но някои данъци били намалени. Също така било постигнато съгласие Портата да плаща по пазарна цена доставките, получавани от Княжествата. Турски служители и търговци щели да влизат в страната само със специално разрешение и с официални фермани. На мюсюлманите се забранявало да купуват имоти или да се заселват за постоянно. В периода между 1783 и 1802 г. Портата направила още отстъпки. Била фиксирана точната сума на плащанията и били уточнени доставките на продукция. Князът не можел да бъде отстраняван, освен ако не извърши престъпление, а тогава – само със съгласието на Русия.

Тези клаузи естествено изключително увеличили влиянието на Русия. Позициите на Русия се затвърдили още повече с назначаването на консули – въпрос, който също бил предвиден в договора. През 1782 г., след силна османска съпротива, първият консул С. Л. Лашкарев пристигнал в Букурещ. След това били изпратени вицеконсули в Яш и Килия. Също като в Гърция, тези служби се превърнали в центрове на политически интриги. През 1783 г. Хабсбургската империя създала подобна консулска служба, а след нея и французите през 1796 г. и британците – през 1803 г. Оттам насетне молдовската и влашката столици отразявали конфликтите между Великите сили в Константинопол.

Междувременно Екатерина Велика и Йосиф II си кореспондирали относно пространните им предложения за поделянето на Османската империя, планове, които включвали създаването на румънска буферна държава Дакия, евентуално под господстващо руско влияние. Още през 1775 г. Австрия принудила Портата да признае анексирането на Буковина, която била неотделима част от Молдова. През септември 1787 г. Русия отново влязла във война с Портата, а Австрия се присъединила през следващия февруари. За четвърти път този век руски войски се появили в Княжествата, този път по заповед на фаворита на Екатерина, княз Г. Потьомкин, който очевидно се мислел за евентуален кандидат за поста княз на Дакия. Руските цели, такива, каквито били формулирани в началото на войната, изисквали създаването на буферна държава с граница на река Днестър. Главната руска цел обаче била анексирането на земите между реките Буг и Днестър.

---

[26] Цитат по Holland, *Treaty Relations of Russia and Turkey*, p. 47.

Под ръководството на блестящия генерал Александър Суворов, руските войски спечелили важни победи, но международната ситуация не била благоприятна за руските интереси. Обявяването на война от страна на Швеция направило невъзможен един военен поход на балтийската флота към Средиземноморието. През 1791 г. Австрия била принудена да се оттегли от войната. Изправена пред тези проблеми, Русия сключила договора от Яш през 1792 г. Тук основната победа била придобиването на земите до Днестър, като Русия станала непосредствена съседка на Молдова. В член IV Портата заявявала, че ще се придържа към предишните договорености по отношение на Княжествата.

През 90-те години на XVIII век двете провинции, също като всички сили, все по-силно усещали отзвука от Френската революция. Оттам насетне, чак до Виенския конгрес през 1815 г., балканските проблеми щели да останат подчинени на големия проблем за господството на европейския континент. До този момент обаче, Княжествата поне започнали да се придвижват по пътя на вътрешните реформи и на националната автономност. Фанариотският режим останал, но реформите на Маврокордатос, въпреки че някои от тях по-късно били върнати или променени, отбелязали поне признаването на големите социални и политически проблеми. През следващите години руското влияние се запазило, всъщност, дори нараснало. Намесата на руското правителство принудила Портата да фиксира румънските плащания и задължения и да даде уверения относно властта на князете. Дали те щели да бъдат спазени зависело от бъдещото развитие на събитията не само в Европа, но и в османската столица.

ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ: ПОЛИТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ ПРЕЗ XVIII ВЕК

Реформа и революция

В предишните страници разгледахме един век от османската история от гледна точка на балканските провинции. Както видяхме, той се характеризира с поредица военни поражения, довели до османски териториални загуби, основно в земите, северно от река Дунав и Черно море. Тази слабост намерила отражение във вътрешното положение и недоволството от растящите данъци и неефективното управление.

Условия за анархията по места възникнали от неспособността на властта да запази реда и съществуването на банди разбойници или недоволни и неполучили заплатите си войници. Упадъкът на централната власт вървял успоредно с нараснания престиж и власт на местните власти, които установили ефективен контрол върху своите райони и излезли извън контрола на центъра. Положението се влошило още повече в края на века. Тъй като централната власт се оказала неефективна, местното население се обръщало все повече към своите водачи и военни отряди, християни и мюсюлмани, които предлагали по-добра закрила и ръководство. Съществуването на силна провинциална власт естествено лишавало централната власт от значителна част от дохода ѝ. Данъците, събирани по места, оставали в ръцете на тези служители. Така се създал затворен кръг. Без пари правителството не можело да поддържа силна войска; резултатът били продължаващите военни поражения, които от своя страна водели до нарастване на престижа и положението на местните власти, които от своя страна били сложили ръка върху обществените приходи, които би трябвало да отиват в Константинопол, за да обезпечат армията и други обществени нужди.

Султанът и съветниците му добре си давали сметка за проблема, но било трудно да решат какво да предприемат. Усилията на османските власти да се справят със ситуацията били възпрепятствани от строги ограничения. Една главна пречка през XVIII и XIX век била силата на консервативната религиозна традиция и политическото влияние на улема. За съжаление на онези, които осъзнавали необходимостта от радикална реформа, Османската империя се радвала на славно минало. За мнозина било трудно да повярват, че има нещо фундаментално погрешно в основните принципи, на които се основава тяхното управление. Фактът, че те били изведени от силна и жизнена религиозна традиция, усложнявал още повече проблема. За да бъде приемлива, една реформа трябвало да се основава на концепцията, че новите мерки всъщност са връщане към едно по-старо и по-чисто общество. Само по този начин било възможно достатъчно хора да бъдат убедени в нейната необходимост. Реформата се изправяла също така срещу установените интереси. Мнозина от властимащите не виждали причина да се променят съществуващите институции, които им давали власт и богатство, и се страхували от всяка промяна, която заплашвала личните им интереси.

През целия век нуждата от военна реформа била явна и очевидна. Амбициозните планове на останалите държави за поделянето на империята били известни в Константинопол. Било очевидно, че усъвършенстването на армията е въпрос на живот и смърт за държавата. Още повече, че нещо трябвало да се направи по отношение на финансовото състояние на империята. Без нараснали източници на приход, едно радикално подобрение в армията не би било възможно. В основата на промяната стояла реформа в системата за събиране на данъците; административната реорганизация също била жизненоважна. Въпреки че през XVIII век на военния въпрос било отделено внимание, почти никакви опити не били направени да се подобри данъчната и административната структура. Султаните и везирите продължавали да събират пари по старите методи като увеличавали данъците, прибавяли нови и обезценявали акчето. Продължавали да се използват неефективни и смазващи системи на данъчно земеделие. Корупцията в администрацията довела до изтичането на данъчния приход в частни ръце, вместо да влезе в употреба за укрепването на страната.

Основният военен проблем бил еничарският корпус, предишната основа на османската мощ. Както видяхме, неговите членове, пръснати из империята, се превърнали в източник на политическо безредие и заговори. Те били най-ефективно организираната и въоръжена група в Константинопол и в провинциалните градове, но не показвали същите способности, когато се налагало да отблъсват нападенията на вражески армии. Тясно свързани с гилдиите и улема, те не оказвали твърда подкрепа на централната власт. През целия XVIII век и всъщност до разформироването им през 1826 г., те били основна причина за политическа нестабилност. Те непрекъснато демонстрирали способността си да контролират или свалят султани и везири.

Всъщност, еничарски бунт бил този, който през 1703 г. в Адрианопол довел до възкачването на власт на Ахмед III, който се радвал на сравнително дълго управление до 1730 г. Неговата войска успяла да победи Петър Велики в битката при Прут, но последващи неуспешни кампании срещу Хабсбургската империя го принудили да подпише крайно неблагоприятния Пожаревацки договор. През голяма част от управлението му при него служил един способен везир, Дамад Ибрахим паша, който заемал поста от 1718 до 1730 г. Султанът и неговите съветници проявявали силен интерес към протичащите събития в Европа. Те изпратили представители във Виена и Париж, за да изучат западните методи и да изберат онези, които биха могли да са от полза за империята.

Управлението на Ахмед обхващало Периода на лалето в османската култура, време, характеризиращо се не само с увлечението да се садят и отглеждат тези цветя, но и с възприемането на западния, в частност, френски стил. Френският декор, обзавеждане и градини станали обект на подражание. Живеещи в ера на екстравагантност и лукс, богатите отделяли голямо внимание на архитектурата; в резултат на този ентусиазъм се появили нови дворци, павилиони, джамии, фонтани и сложни официални градини. Тази ера се характеризирала с подчертан уклон към удоволствието и голям интерес към поезията. Що се отнася до постиженията в културната сфера, въвеждането на печатането в турския език било може би най-значимото. По-рано се печатали арменски, гръцки, еврейски и латински книги, но не и турски. Мъжът, отговорен за новото развитие, бил Ибрахим Мютеферика, унгарец, роден в Клуж. Взет като военнопленник и продаден в робство, той приел исляма. Той успял да получи съгласието на шейхюлисляма да печата на турски, стига това да не са религиозни творби. Първата книга се появила през 1728 г. До смъртта на Мютеферика през 1745 г. неговата преса произвела 16 книги.

Екстравагантните разходи през Периода на лалето породили неизбежна реакция. За луксозния живот трябвало да се плаща, а в основата останала обеднялата провинция. Контрастът между изобилието на върха и мизерията на дъното се засилил. Като везир, Ибрахим направил някакъв опит да въведе мерки за по-ефективно управление и за по-добро събиране на данъците, но като цяло системата останала непроменена. Период на инфлация, глад, чума и селски безредици бил неизбежен. Неуспешните и спорни кампании в Персия още повече възпламенили ситуацията, докато накрая не избухнало голямо въстание.

При тези обстоятелства Константинопол кипял от недоволство. Проблемът с войниците, на които не било плащано, бил дори още по-сериозен в столицата, отколкото в провинциите. Още повече, че Константинопол, като други големи градове в империята, страдал от масов приток на селско население, което се опитвало да избяга от непоносимите условия в провинцията. Анархията и бандитизмът принуждавали мнозина да изоставят земята си и да бягат в градовете, които изглеждали относително безопасно убежище. Сред тези новодошли имало много занаятчии, които искали да продължат занаята си, опит, който ги въвлякал в конфликт с местните организации на гилдиите. Самите гилдии имали изобилни причини да са крайно недоволни от цялата икономическа ситуация в империята, включително от данъчната система, извънредните военни данъци, обезценяването на парите и от липсата на гражданска стабилност. Покрай всичко останало, безпокойството се проявявало чрез нарастващия брой пожари в Константинопол, причинени от предумишлени палежи. През 1729 г. пожар унищожил приблизително 4000 къщи и 130 джамии с многобройни жертви.[27] Избухналите нови чумни и холерни епидемии през 20-те години на XVIII век влошили още повече положението.

Първоначално въстанието включило най-ниските социални слоеве и било започнато от членовете на гилдиите, недоволни от условията, породени от започването на военна кампания срещу Персия. Водачът бил Патрона Халил, „бивш търговец на дрехи втора ръка и теляк в турска баня“; други дейни участници във въстанието били „въжари, продавачи на зеленчуци и кафеджии“.[28] Движението обаче скоро спечелило подкрепата и всъщност било превзето от членове на управляващата класа, които били в опозиция на Ибрахим и на неговите подръжници. Много от тях били членове на улема и недоволни еничари и други военни. Когато въстанието избухнало през септември 1730 г., султанът и неговият везир били в Ускюдар с армията. Градът скоро преминал в ръцете на бунтовниците. Султанът бил принуден да предаде Ибрахим, който бил екзекутиран заедно с двама от своите племенници. След това Ахмед бил принуден да абдикира в полза на племенника си Махмуд I (1730-1754 г.)

Въпреки че новият султан трябвало да обещае на революционерите онова, което искат, той успял отново да овладее ситуацията. В края на ноември водачът на нисшите класи Патрона Халил бил убит. Накрая властта била възстановена приблизително каквато била по-рано. Всички, които участвали в първоначалното движение, били подложени на преследване и екзекутирани. Въстанието обаче демонстрирало не само безпокойството сред по-бедните елементи в обществото, но и недоволството на консервативните в улема и армията от Периода на лалето и от френското културно влияние.

По време на управлението на Махмуд I било направено известно усилие за военна реформа. Използването на чужди съветници, особено френски, характеризирало по-нататъшните опити да се модернизира армията. Главната фигура по онова време бил Клод-Александър, граф Боневал, офицер, който служил при Луи

---

[27] Robert W. Olson, *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743* (Bloomington: Indiana University publications, 1975), p. 71.

[28] Olson, Siege of Mosul, pp. 56, 77.

XIV и при Йожен Савойски. Той пристигнал в Константинопол през 1729 г. и приел исляма. Тъй като опозицията на сипахите и на еничарите правела промените в тези организации невъзможни, той се съсредоточил върху корпуса на бомбардирите, които обучавал по австрийски и френски методи. Той създал тренировъчен център, който еничарите закрили незабавно след смъртта му през 1747 г. Боневал обръщал внимание и на военната технология и построил фабрики за оръдия, барут и мускети. Въвеждането на превъзхождащо еврепейско военно оборудване винаги се посрещало с по-малко съпротива в империята, отколкото опитите за военна реорганизация или намеса в получаваните изгоди или традиционните привилегии.

Въпреки че водената между 1736 и 1739 г. война приключила с изгоден мир, който върнал Северна Сърбия и Олтения на империята, конфликтът допринесъл за задълбочаването на трудностите в провинцията. Съсредоточаването на военни части срещу външния нападател отслабило централната власт по отношение на провинциалните власти. На Балканите положението било лошо, но другаде било още по-лошо. Империята практически изгубила контрол върху Египет, Сирия, Ирак и Северна Африка. Мирният период, който последвал и който обхващал управлението на двама султани – Осман III (1754-1757 г.) и Мустафа III (1757-1774 г.), не бил използван като възможност да се реформира управлението или да се подсили държавата. Старите злоупотреби процъфтявали. Султаните и везирите поддържали контрол по обичайния начин, като поддържали баланса на властта между съперничещите си фракции и като насъсквали силните личности едни срещу други. Подкупите, фаворизирането на роднини и продажбата на постове останали постоянни характеристики на системата.

През 1774 г. на трона се възкачил Абдул Хамид I. През същата година бил подписан договорът от Кючюк Кайнарджа, който не само донесъл голямо поражение, но и посочил Русия като най-ужасния външен противник. Ясно проличала абсолютната необходимост от военна реформа. Империята претърпяла военна катастрофа и по-лошото, провинциите под управлението на местните военни лидери били в процес на откъсване от държавата. Тъй като това била кризисна ситуация, дори консервативните елементи били убедени в необходимостта от промяна. Все още били необходими външни военни съветници. От всички сили, Франция продължавала да бъде главният подръжник на реформите, които да предотвратят колапса на османския ѝ съюзник. Великобритания и Холандия с огромния си търговски интерес в района, имали подобни интереси. Обратното, Русия и Австрия, всяка от които искали подялбата на империята, се противопоставяли на всякакви мерки, които да укрепят набелязаната жертва.

Един от везирите на Абдул Хамид I, Халил Хамид изпъква като реформатор, въпреки краткия период, в който заемал поста (1781-1785 г.). Той също използвал френски експерти и посветил голямо внимание на засилването на османските погранични укрепления. Признавайки, че голямата слабост на армията продължава да бъде еничарският корпус, той уволнил голям брой от него и вдигнал заплатите на онези, които останали, опитвайки се да повиши качеството на организацията. Също така той искал армията да бъде обучавана с нови методи и с модерно оръжие. Неговите реформи обаче предизвикали твърде много съпротива и той бил екзекутиран през 1785 г.

Един от най-влиятелните чужди съветници бил барон дьо Тот. Унгарски благородник, първоначално той отишъл във Франция, а след това през 1755 г. пристигнал в Константинопол. За разлика от предишни съветници, той не приел исляма. Неговата работа била основно с артилерията и инженерите. Била предприета също така военноморска реформа, основно под ръководството на Гази Хасан паша. Османската флота била напълно унищожена при Чешме през 1770 г. Тъй като била необходима съвършено нова сила, промяната била посрещната с по-малко съпротива, отколкото би могло да се очаква. Хасан също ползвал френска помощ и взел като модел френската и британската флоти. До 1784 г. Османската империя имала вече напълно реконструирана флота. Хасан се заел също така с обучението на офицерите и войниците, но тук не успял да постигне фундаментални промени, а офицерските чинове продължили да се купуват.

Великият реформатор на века бил следващият султан Селим III, който управлявал от 1789 до 1807 г. Въвлечен в нова война с Русия, първоначално той не можел да посвети вниманието си на вътрешните проблеми. Окончателната загуба на Крим през 1783 г. с население от 2 милиона мюсюлмани била изключително горчив удар за мюсюлманската гордост, както и подобно отстъпване на кавказките земи и територии северно от Черно море. Сега всички се съгласили, че трябва да бъдат предприети радикални мерки, но отново не могли да се споразумеят относно стратегията и методите. След 1792 г. Селим установил период на мир, преди империята да бъде отново въвлечена във война през 1798 г. При решаването на въпроса за административната реформа, той използвал само традиционни средства. Неговата цел била просто да подобри съществуващата структура и да елиминира най-скандалните злоупотреби. Той не разполагал с подръжници, на чиято подкрепа да разчита за радикалните мерки по отношение на самото управление и поради това не настъпили фундаментални административни промени.

Така или иначе, султанът имал по-голяма свобода по отношение на военните въпроси, въпреки че все още не можел да действа решително нито срещу сипахите, нито срещу еничарите. Тъй като не можел да реформира стария корпус, вместо това той се опитал да създаде напълно нова единица, наречена *Низам-и джедид* или „Нов модел“, която била създадена отделно от редовните военни части и обучена по европейски методи под командването на европейски съветници. Тази организация била съставена на първо място от турски селянчета от Анадола и до 1806 г. наброявала 22 685 мъже и 1590 офицери.[29] Основна роля отново изиграли френските съветници, с изключение на периода от 1798 до 1802 г., когато Портата била във война с Франция. Били предприети и някои военноморски реформи.

Управлението на Селим съвпаднало с периода на Френската революция и възхода на Наполеон, който бил време на напрегната активност в международните отношения. По това време доминиращото френско влияние в Константинопол било оспорено от Русия и Великобритания. Османските управници също започнали да се интересуват повече от отношенията си с европейските сили. Новооткритите посолства във

---

[29] Shaw, *History of the Ottoman Empire*, p. 262.

Виена, Берлин и Париж изпращали доклади за събитията в тези столици. На два пъти Портата влязла във война – с Франция от 1798 г. до 1802 г. и с Русия от 1806 г. до 1812 г. Едновременно с това правителството трябвало реши проблема с вътрешната анархия и неподчинението на провинциалните паши. Външната ситуация създавала изключително неблагоприятна почва за всякакви опити за реформи. По необходимост първостепенната грижа на държавата било участието ѝ във войните.

Наполеоновите войни

От нападението срещу Египет на Наполеоновите войски през 1798 г. до подписването на Букурещкия договор с Русия през 1812 г., османските територии понесли пълните последици от голямата битка, която се водела между Франция и повечето сили на Континента. Въпреки че основните сражения се водели в Централна Европа или в Русия, Средиземноморието играло важна роля в плановете на воюващите страни. От всички османските територии войната засегнала най-вече Египет, Сирия, Далматинското крайбрежие и Дунавските княжества. Тези конфликти не само стоварили огромна тежест върху османските ресурси, но създали почвата за издигането на най-могъщите от провинциалната аристокрация – Али паша Янински и Пазвантоглу Осман паша от Видин, – които открито се опълчили на османската държава.

Както видяхме, през XVIII век Франция останала европейската сила в най-близки отношения с Портата. Тъй като Османската империя била част от нейната система на Източната бариера, която включвала Швеция и Полша, френското правителство имало пълен интерес да запази и да защитава османската териториална цялост. Франция също така подкрепяла реформи, които биха увеличили способността на Портата да устоява на чужди набези. В края на века обаче, за кратък период от време Франция възприела непривичната роля да бъде основна заплаха за османските владения. През 1797 г. Наполеон предприел агресивна кампания в Средиземноморието. През май френската флота окупирала Йонийските острови, притежание на Венеция. По същото време в гръцките земи били изпратени агенти, които да разширят френското влияние и да подготвят пътя за въстание в подкрепа на Франция. През октомври, след големи военни поражения хабсбургското правителство било принудено да подпише договора от Кампо Формио. Съгласно този договор венецианските владения били разделени между двете държави. Франция анексирала Йонийските острови, включително свързаните крайбрежни градове Парга и Превеза, действие, което приближило френските граници до тези на Османската империя. Австрия от своя страна придобила град Венеция и земите ѝ в Истрия и Далмация. По този начин бившият османски противник Венеция бил унищожен, но вместо това възникнала по-голяма опасност. Истинският шок за Портата дошъл, когато през юли 1798 г. Наполеон окупирал Египет. Въпреки че при управлението на мамелюкските владетели в миналото Египет действал независимо, технически страната била под османски сюзеренитет. Освен това Константинопол бил зависим от Египет за хранителни доставки. Така Портата обявила война на Франция.

В този момент съюзническият модел в Близкия изток преживял радикална промяна. Османската империя имала споразумение не само с Великобритания, но и с бившия противник Русия. Екатерина Велика умряла през 1796 г. и била наследена от сина ѝ Павел. Силен критик на агресивната политика на своята майка, в частност на нейните цели за разделяне на Османската империя, новият цар искал да поддържа добри отношения с Портата. Освен това той се включил в работата на католическия религиозен орден Свети Йоан Ерусалимски, чийто център бил в Малта, и се почувствал лично засегнат, когато французите завзели острова на път за Египет. И когато войната започнала, руското правителство откликнало на османските и на британските призиви. През септември 1798 г. руска черноморска флота за пръв път минала през Проливите и навлязла в Средиземноморието. През януари 1799 г. бил подписан официален съюз, към който се присъединила и Великобритания. Той включвал тайна клауза, която позволявала на руските кораби да минават свободно през Проливите.

На следващата година британската, руската и османската флота се съюзили за общи действия в Средиземноморието. Още през август 1798 г. в битката при Нил британците унищожили френската флота и по този начин френските войски били откъснати от дома. Лишена от необходимите доставки и подкрепления, кампанията в Египет скоро се провалила. Самият Наполеон изоставил армията си през август 1799 г. Александрия паднала пред британските експедиционни части през 1801 г., а френските войски скоро се предали. Въпреки че руската и турската флота не участвали в това действие, те предприели съвместна операция за завземането на Йонийските острови. Те били окупирани през 1799 г. и по-късно била създадена Републиката на седемте острова, чието управление следвало модела на Дубровник. Островите били поставени под османски суверенитет, но под руски протекторат.

Царят обаче бил крайно натъжен от действията на своите съюзници. Русия била част от втората коалиция срещу Наполеон и така се сражавала редом до Австрия, Неапол и Великобритания на Континента. През октомври 1799 г. ядосан от – както му се струвало – австрийското предателство в кампанията в Швейцария, Павел изтеглил войските си от бойното поле и отзовал средиземноморската си флота. След това той подсказал за намерението си да възобнови отношения с Франция. През март 1801 г. той бил убит и наследен от сина му Александър I. Новият цар, твърдо решен да поддържа политика на неутралитет, сключил мир с Франция. Великобритания и Османската империя сключили подобни договори през 1802 г.

Общият мир продължил по-малко от година. Франция и Великобритания възобновили бойните действия през май 1803 г. До 1805 г. била образувана третата коалиция, включваща Великобритания, Русия и Австрия. Отново руска флота, но този път под командването на адмирал Д. Н. Сенявин, предприела действия в Средиземноморието, като руски части били изпратени и в Неапол. Въпреки че Портата не била във война, нейната подкрепа била жизненоважна и за двете страни. В опит да получи помощ, френското правителство, което особено желаело затварянето на Проливите за руски военни кораби, изпратило в Константинопол един изключително умен дипломат, генерал Орас Себастиани. По същото време френски консули и агенти действали активно в Западните Балкани и Гърция. Османското отношение било повлияно главно от очевидно неустоимата френска военна мощ и от големите победи при Улм и Аустерлиц.

Борбата на Великите сили за превъзходство в Средиземноморието имала пряк ефект върху османските земи в съседство с Адриатическо море и в Дунавските княжества. Въпреки че основното руско внимание се концентрирало върху Йонийските острови и Апенинския полуостров, окупацията на островите и интересът, проявен към френските действия в Далмация, неизбежно въвлекли Русия в делата на Черна гора, Албания и Северна Гърция. Русия и Франция се конкурирали помежду си за влияние върху гръцките земи и с действащия самостоятелно провинциален аристократ Али паша Янински. Франция, също като Русия, също се интересувала от събитията в Черна гора.

В Цетине владиката Петър, въпреки трудните си отношения с Русия в миналото, все още искал да спечели подкрепата на тази сила, защото се страхувал от евентуално нападение от страна на амбициозните му съседи, в частност на Али паша. Затова той полагал непрекъснати усилия да получи подкрепа от Санкт Петербург. През 1799 г. Павел дал уверения, че руската флота ще защитава християните в района и предложил субсидия от 3000 рубли. Петър имал и териториални цели. Той искал да придобие пристанище, особено Котор, който имал православно население. Когато Хабсбургската империя завзела района през 1797 г., той бил изключително разочарован. Политически реалист, Петър поддържал контакт с френски агенти, също както и със Санкт Петербург.

През 1801 г. в опит да запази добрите отношения и да осигури продължение на субсидията, Петър изпратил свой представител, Вукотич, в Русия, за да поздрави царя. Вместо това, щом пристигнал там Вукотич бламирал владиката. Руският синод и правителството осъдили Петър и изпратили в Черна гора един сърбин на руска служба, полковник Марко Ивелич. Той се включил в заговора за отстраняването на Петър и за смяната му с член на фамилията на Вукотич. Въпреки това, Петър успял да събере достатъчен брой подръжници, за да запази поста си. В Русия била изпратена декларация, че страната не е под юрисдикцията на руската църква. Въпреки този епизод, добрите отношения по-късно били възстановени, тъй като руското правителство и черногорците взаимно се нуждаели от помощта си.

През 1805 г. съгласно договора от Пресбург, Хабсбургската империя отстъпила на Франция Далматинското крайбрежие. Трябва да напомним, че през октомври 1805 г. Русия отново влязла във война с Франция и изпратила флотилия, която действала в Адриатика. И френските, и руските войски по това време се придвижили да заемат стратегически позиции. През май 1806 г. френска част успяла да окупира католическия град Дубровник, който не оказал голяма съпротива. Руски и черногорски войски обсадили града и го подложили на тежки бомбардировки, но не успели да изгонят френския гарнизон. Руски войски, обаче, завзели Котор и околната територия, а руската флота завзела също така островите Хвар и Брач. По време на войната черногорците използвали пристанищата на Котор и Будва. Този период белязал кулминацията на руско-черногорското сътрудничество. Петър изпратил писмо до Александър I, в което предлагал създаването на голяма държава, включваща Черна гора, Херцеговина, Далмация, част от Албания и Дубровник, като последният град можел да стане столица. Петър щял да бъде княз, а Русия – протекционистичната сила.

Въпреки че руското правителство с радост използвало черногорски бойци, съдбата на страната имала малко значение с оглед на общите руски интереси в по-общ европейски мащаб. През 1807 г. Русия сключила договор с Франция, договора от Тилзит, съгласно който Котор се давал на западната сила, а на черногорците било заповядано да напуснат района. През следващите години тази малка държава продължила вечните си конфликти със своите албански и османски съседи. През 1813 г. с британска помощ черногорски войски отново окупирали Котор. В края на войната съществувала надежда, че пристанището може да бъде запазено, но Русия подкрепила хабсбургските претенции. По това време руското правителство вече било спряло субсидиите и не изпращало оръжие. Така, въпреки почти непрекъснатите битки, Черна гора не спечелила нищо повече от това, което получила през 1796 г. Руското приятелство не донесло никакви конкретни предимства.

Не само адриатическите крайбрежни области, но и Княжествата усетили последиците от руско-френско-османските боричкания. Тук обаче Русия имала ясно превъзходство. След мира от 1792 г. руски агенти се върнали в двете провинции, но по-скоро Яш, отколкото Букурещ, се превърнал в основен център на руската активност. В годините преди смъртта ѝ през 1796 г., Екатерина проявила подновен интерес към завземане на Княжествата. При възкачването си обаче, Павел предпочел да следва политика на сътрудничество с Портата и на поддържане на нейната териториална цялост. При все това, той нямал никакво намерение да се откаже от господстващото влияние на Русия в Княжествата. Александър I продължил тази политика, но неговото правителство упражнило натиск върху Портата, за да получи някои отстъпки. По това време Влашко страдало от разрухата, причинена от провинциалния благородник Пазвантоглу, който от центъра си във Видин и Северна България организирал непрекъснати набези срещу румънските земи. През 1802 г. с официален закон османското правителство определило мандатите на хосподарите на 7 години; те не можели да бъдат сваляни, освен при доказани престъпления. Този декрет значително увеличил руското влияние, уточнявайки, че руското правителство има правото да одобрява османските кандидати за князе. Тази мярка дала на Санкт Петербург оръжие, което можело да бъде използвано срещу Портата, а така също да контролира князете. После на власт дошли двама руски кандидати, Константин Ипсиланти и Александър Морузи. През този период руските представители продължили да се занимават с вътрешните работи на Княжествата и да изграждат своя собствена партия сред боерите. Междувременно, в Константинопол френското влияние нараствало, промяна, която намерила отражение в Княжествата. През август 1806 г. по настояване на Франция Портата отстранила двамата князе, без да се консултира с Русия. Въпреки че тя скоро променила решението си и възстановила предишните управители, действието било нарушение на договора от 1802 г. През ноември руски части окупирали Княжествата, а Портата обявила война през декември.

Този конфликт не бил в интерес на нито една от страните. Русия не можела да си позволи да изпрати голяма военна част в района, защото главната ѝ грижа била Франция. Османската империя била дори в още по-слабо положение. През 1804 г. в Сърбия започнало въстание, което още не било потушено. Из цялата империя провинциалните власти заявявали независимостта си. Войната с Русия въвлякла също така съюзника на Русия, Великобритания. През февруари 1807 г. британска флота влязла в Дарданелите и стигнала на 8 мили от Константинопол, преди да се оттегли. По това време британските части били здраво закотвени в Египет.

Най-големият удар за османските интереси било помиряването на Русия и Франция в договора от Тилзит през юли 1807 г. Срещайки се, двамата владетели Наполеон и Александър I уредили европейските дела. Освен урегулирането на техните континентални различия, те се подготвили за евентуално разделяне на Османската империя. Било договорено, че Франция ще се опита да договори мир между Русия и Портата. Ако тези усилия не успеели, тогава щяла да последва подялба на османската територия. Детайлите никога не станали ясни, а подозрението и недоверието между партньорите били силни. Наполеон при никакви обстоятелства нямало да допусне Русия да притежава Константинопол и Проливите. На следващата среща между царя и френския император в Ерфурт през септември 1808 г., въпросът за разделянето бил изоставен. По-рано в Тилзит Русия се съгласила Франция да вземе Далмация и Йонийските острови. Сега Молдова и Влашко били определени за Русия. Останалата част от османските земи останали непокътнати.

Въпреки че Портата и Русия все още били във война, нито една от двете държави не можела да подготви голяма офанзива. Османската империя преживявала нова вътрешна криза. И преговорите, и битките се протакали. През 1809 г. Великобритания сключила договор с Османската империя и двете сили в съвместна военноморска експедиция отвоювали Йонийските острови от Франция. Междувременно отношенията между Русия и Франция западнали. Следователно руското правителство спешно се нуждаело от приключване на конфликта на Балканите. Основната пречка пред мира бил въпросът за османското отстъпване на Молдова и Влашко. В опит да улесни преговорите, Русия ограничила претенцията си до Молдова. Когато напрежението с Франция станало по-силно, руското правителство отстъпило още и се съгласило да прокара границата при Прут, вместо при река Серет. На тази база мирът бил сключен. В договора от Букурещ през 1812 г. основната руска придобивка било получаването на територията, която щяла да стане известна като Бесарабия, с граница при река Прут и включваща канала Килия на река Дунав. Така Русия станала дунавска, освен черноморска страна. След като приключила конфликта с Османската империя, Русия можела да насочи цялото си внимание към разгрома на завоевателната френска армия. Османското правителство, макар че то също отчаяно се нуждаело от мир, не било удовлетворено от условията. Следователно преговарящите били обезглавени.

Заплахата на провинциалната аристокрация: падането на Селим III

Годините между 1798 и 1812 донесли не само външни опасности за империята, но по-важното, централната власт се изправила пред постоянната съпротива на своите поданици мюсюлмани и християни. Черногорските действия вече бяха разгледани и както беше отбелязано, сърбите се вдигнали на голямо въстание през 1804 г. Това, което било особено опасно за империята, обаче, била неспособността на централната власт да се справи с мюсюлманската аристокрация, която често се противопоставяла на Портата и едновременно с това подтискала населението под своя юрисдикция, независимо дали това били християни или мюсюлмани. Тази ситуация възниквала в най-различни региони на империята, но събитията в Мала Азия и в Северна Африка са извън обсега на този труд. Съществуването на силни местни центрове беше отбелязано по-рано. Склонността на местните първенци, наречени *аяни*, да се противопоставят на централната власт, се засилила към края на века, когато след войните с Русия Портата не разполагала със свободни войски, които да се справят с вътрешните размирици. Империята се опитала да се справи с проблема като изправяла аяните един срещу друг. Тъй като тези мъже също се конкурирали помежду си и често се карали за контрола върху дадена територия, тази политика често била успешна.

Местните аристократи успявали да спечелят и да задържат властта не само защото натрупвали достатъчно военни сили, но и защото наистина отговаряли на истинските нужди в много райони. Със западането на авторитета на централната власт и нейната неспособност да контролира провинциите, много области били завзети от разбойнически банди. Те се борели помежду си, но се съюзявали срещу външна намеса. Силните водачи като Кара Махмуд и Али паша поне можели да гарантират поддържането на общия ред в района си и изпълнявали някои управленски функции, като полицейска защита и някакъв вид съдебна система. Те се грижели също така за събирането на данъците и давали закрила срещу несправедливите вземания на централната власт. Някои били откровени тирани, докато други се възприемали като щит между населението и бандитите от една страна, и алчните служители, от друга. Разбира се, тези водачи често пъти работели в сътрудничество с разбойниците, с чиновниците или с други елементи. Те запазвали властта си поради военната подкрепа, която имали и важна част от която идвала от местните еничари.

Тъй като Портата не можела да победи еничарите с военна сила, трябвало да бъдат използвани други средства. Неспособна да ги лиши от владенията им, османската власт често била принудена да им дава официални постове като глави на техните райони. Тя правела опити да прилага също политиката „разделяй и владей“: подстрекавала благородниците един срещу друг, като в същото време правела опити да отнеме последователите им. Някои от първенците, например Али паша Янински, се колебаели между официалната служба на властта и открито опълчване срещу нейните заповеди. Други, като Пазвантоглу, просто отказвали да признаят контрола на Константинопол под каквато и да било форма. Хубав пример за действията на тези мъже вече беше показан с кариерата на Кара Махмуд Бушати. Действията на Пазвантоглу и Али паша били от голямо значение за по-късните събития на Балканите.

Пазвантоглу се превърнал в един от най-вредните силни местни водачи. Той имал бурна младост. Когато баща му бил екзекутиран от Портата, той избягал и се присъединил към банда разбойници. По-късно обаче, от 1787 до 1792 г. той служил в османската армия. След това се върнал към разбойническия живот. От своя център във Видин той организирал банди ренегати и бандити, които тормозели района, а размирни еничарски отряди също се присъединили към него. В частност, той установил връзки с група еничари, които искали да установят контрол над Белград. През 1795 г. той се провъзгласил за независим от Портата. Неговите хора се съюзили със сръбски еничари извън закона и с босненски бейове, които също се опълчили срещу контрола на Константинопол, а неговите отряди нахлували дълбоко в сръбска и румънска територия. Набезите във Влашко изплашили много от жителите там и ги накарали да потърсят бягство в Трансилвания. Пазвантоглу успял да установи пълен контрол върху участъка българска територия между Дунав и Стара планина. Въпреки че понякога той заявявал лоялността си към султана, всъщност той никога не се отказал от властта си.

Набезите на тези бандити причинявали огромни щети и жертви. В опит да го победи, Портата се обърнала към Али паша, който наистина успял да го изгони обратно в крепостта му във Видин. Избухването на войната с Франция, обаче, принудило Селим III да сключи мир с тези предводители, за да може да защити земите си срещу чуждото нападение. Пазвантоглу останал размирен елемент в държавата, той продължил нападенията си срещу влашка и сръбска територия и поддържал контакти със сръбски агенти. Неговите действия приключили едва със смъртта му през 1807 г.

Али паша имал дори още по-дълга и успешна кариера. Също като Пазвантоглу, той прекарал част от младостта си като разбойник, макар че произхождал от изтъкнато албанско семейство. Той редувал законни с незаконни действия до 1799 г., когато станал управител на Румелия, най-високия пост на Балканите. През този период той се ръководел от чист личен интерес. Когато това устройвало целите му, той си сътрудничел с Константинопол; когато го устройвало да се опълчи на централната власт, действал независимо. Неговата цел била да създаде царство от албанска и гръцка територия, която да бъде под личното му управление. Нестабилността на политическата ситуация по Адриатическото крайбрежие и в Албания му дала възможността да реализира значителна част от амбициите си. Той наистина установил независима власт в Янина и установил отношения с чужди държави. Османските власти успели да предприемат сериозни и решителни действия срещу него чак след 1820 г.

Въпреки че част от непокорните мюсюлмански водачи спечелили силна местна подкрепа, техните действия били заплаха за живота и собствеността на голяма част от османското население. Вече видяхме ефекта по някои места. Например, атаките на Кара Махмуд принудили черногорските племена да ограничат вътрешните си вражди и да делегират поне някаква власт на един водач. Те отправяли молби за помощ и към външни сили: Русия, Франция и Австрия. Румънската реакция била подобна. Набезите на Пазвантоглу във Влашко накарали хосподаря Константин Ипсиланти да се обърне с молба към Русия да изпрати окупационна армия. Най-силната реакция срещу еничарските безпокойства и потисничеството на разбойниците възникнала в Белградския пашалък. Сръбското въстание, първото от големите национално-освободителни движения, ще бъде разгледано подробно по-късно. Тук е достатъчно да кажем, че сърбите, приклещени между безпомощната централна власт и бунтовническите военни групи, особено еничарите, през 1804 г. се вдигнали не срещу самото османско управление, а срещу контрола на местния военен режим, който имал връзки с Пазвантоглу и с босненските бейове. Първоначално въстаниците искали само възстановяване на реда и на закона, а не независима или автономна политическа организация.

С изпадането на балканските провинции в анархия и граждански войни, ситуацията в Константинопол също се влошила. Реформите на Селим, консервативни и ограничени по своя характер, породили значителна опозиция. Политиката на сътрудничество с Франция и на опозиция срещу Русия, възприета през 1806 г., била неуспешна. Познатите проблеми на икономическа катастрофа и военен неуспех отново се появили. През май 1807 г. консервативната коалиция от еничари, улема и ученици се оформила отново и Селим бил принуден да абдикира. Новият владетел Мустафа IV нямал сериозна подкрепа. Привържениците на Селим и други, които били срещу новия режим, се обединили около един провинциален благородник, Мустафа Байрактар паша, чиито център бил Русе (Русчук). Макар и представител на класата на аяните, която причинявала такъв хаос в империята, Мустафа Байрактар бил подръжник на реформата и наистина разполагал с войска под свое командване. Групата, която го поддържала, била известна като „Приятелите от Русчук“. Османското положение станало още по-опасно, когато бил подписан договорът от Тилзит и Портата изгубила френската подкрепа. Тя се озовала едновременно във война с Русия и с Великобритания. През юли 1808 г. Мустафа Байрактар повел частите си срещу Константинопол. В последвалата битка Селим III бил убит, но племенникът му Махмуд II избягал и се присъединил към въстаниците. След като Мустафа установил контрол над града, на трона се възкачил Махмуд. Като велик везир при новия режим, Мустафа искал да укрепи централната власт, да установи контрол над непокорните аяни и да съживи военната реформа.

Опозицията отново набрала сила. Еничарите и техните приятели обединили усилията си и през ноември 1808 г. победили везира и „Приятелите от Русчук“. Махмуд II обаче останал султан. Той се оказал силен владетел. За да ограничи евентуални интриги, той накарал да убият Мустафа IV, който управлявал само за кратко. За Махмуд II било ясно, че военната реформа е жизненоважна; еничарите в частност били смъртна опасност за държавата както в столицата, така и в провинцията. Въпреки че султанът трябвало да чака много години преди да успее да се справи с вътрешните си проблеми, той наистина успял да договори мир. Бесарабия била изгубена, но този район бил част от Молдова, която вече била под руско влияние. Нещо повече, краят на войната позволил на османската държава да насочи вниманието си към Сърбия и да потуши въстанието там.

Като цяло обаче, въпреки възкачването на способен владетел, условията в империята, особено продължаващата относителна слабост на централната власт, подготвили сцената за националните въстания през този век. Имперската администрация се изправила пред нараснали трудности да поддържа контрола над провинциите и да оказва съпротива на завоевателните Велики сили. Една от тях, Хабсбургската империя, щяла да се намеси в османските дела не само като съседна държава, а защото много от нейните жители имали общ национален произход с някои от балканските народи във владенията на Османската империя.

2

Балканските националности под хабсбургско господство

В предишната глава бяха разгледани политическите проблеми на Османската империя. В годините на своя разцвет империята била централизирана, подчинена на религията монархия, която се обслужвала от бюрокрация и от военна организация, неограничавани от конкурентни местни или провинциални власти. Данъците и войниците били набирани директно от държавата. Независимо дали на войника се плащало чрез отдаване на тимарски земи или със заплата, той бил под контрола на Константинопол. През XVII и XVIII век тази ситуация се променила. Поредица от слаби владетели след Сюлейман, в съчетание с поредица военни поражения, допуснали провинциалните центрове да се измъкнат от контрола на централната власт. До края на XVIII век в много региони местните аяни вече били организирали свои собствени военни части и узурпирали функциите по събирането на данъци за своя сметка.

За разлика от тях, хабсбургското управление извървяло друг път на развитие. Тази империя била сбор от коренно различни земи, обединени главно чрез династията на Хабсбургите. Не владетелят, а местната аристокрация имала пряк контрол върху населението. Правомощията да събират данъци и да набират войници били в ръцете на провинциалните имения. Целта на управлението през XVIII век била да се установи система на кралски абсолютизъм, която ще постави средностатическия гражданин под директната юрисдикция на владетеля и на неговата бюрокрация. Централната държавна власт се разпростряла и обхванала цялото общество.

Разликата в развитието на Османската и на Хабсбургската империи може да се обясни до голяма степен с тяхното контрастиращо минало. Османските земи били събирани от победоносни султани начело на завоевателни армии. Не било нужно да се правят отстъпки пред местната аристокрация, защото тя бивала унищожена, освен ако не се предадяла и не приемела исляма. После те ставали поданици на султана. Обратното, хабсбургските територии били събрани на първо място посредством съюзи и бракове; често пъти трябвало да се дават гаранции на местните имения, че техните исторически права и индивидуалност ще бъдат защитени. Въпреки че първоначалните земи на Хабсбургската фамилия били в Швейцария, Горен Рейн и Елзас, същинските австрийски провинции били Горна и Долна Австрия, Щирия, Каринтия, Карниола, Тирол и Форарлберг. Династийните съюзи приобщили огромните територии на Испания и нейната отвъдморска империя Холандия и част от Италия. След смъртта на унгарския крал Лайош II при битката за Мохач през 1526 г., било придобито и наследството на Бохемия и Унгария.

Въпреки че по-късно империята била разделена, като Испания и други райони били дадени на друг член на Хабсбургската фамилия, различията между провинциите под контрола на Виена били достатъчно големи, за да направят прилагането на една унифицирана система трудно мислимо. През XVII век хабсбургските австрийски територии се състояли от Горна и Долна Австрия, Щирия, Залцбург, Каринтия, Тирол, Форарлберг, Карниола, Холандия, Бохемия, Моравия, Силезия, заедно с владенията на унгарската корона извън османска окупация. Според Карловацкия договор били анексирани Трансилвания, Славония и допълнителна хърватска територия. Банат бил добавен през 1718 г. Тези придобивки допълнили етническата и политическата сложност на монархията.

В Османската империя отношенията между църквата и държавата не се превърнали в съществен проблем от теоретическа гледна точка. Султанът бил религиозният и политически лидер на държавата, въпреки конфликтите с улема, които видяхме. По подобен начин православната църква съчетавала духовни и светски задължения. Нещо повече, християнските и мюсюлманските институции били стигнали до споразумение; те не водели открита религиозна война помежду си. Православната омраза обикновено била насочена навън срещу католическото проникване, вместо навътре към мюсюлманите. Обратното, религията играела разделително влияние в Хабсбургската империя, въпреки факта, че католицизмът бил държавната религия. На върха съществувало вечно напрежение между църквата и държавните власти относно сферите им на юрисдикция – конфликт, който се задълбочил през XVIII век. Още по-голямо било съперничеството сред главните църкви – католическата, протестантската и православната, особено в източната част на монархията. Реформацията била постигнала огромни успехи в бившите унгарски райони, включително Трансилвания. След повторното завладяване на тези територии, католическата църква с неотслабващ контрареформистки плам се опитвала да отвоюва обратно населението. Православните румънци и сърби също станали мишена за обръщане на вярата им. По този начин религията не допринесла за укрепването на държавата или за обединението на народа.

Хабсбургската империя не само била сбор от политически единици с разнороден характер, но имала и неблагоприятно географско положение. До неуспеха на втората Виенска обсада, австрийските владетели били изправени пред постоянния страх от действията на две експанзионистични сили, Франция и Османската империя, които често си сътрудничели. Оттам нататък Франция останала вероятен противник. Хабсбургските монарси също така били дълбоко въвлечени в германските дела. Австрийските владетели, в допълнение към останалите си титли, носели и титлата „Свети римски император". Това обръщение, което – да не забравяме, – водело началото си от коронoването на Карл Велики от папата през 800 г., означавало, че приносителят ѝ е временният глава на Западното християнство. През XVIII век то не означавало вече почти нищо повече от това, че императорът е първият германски принц. При това неясно положение хабсбургските интереси поне до 1871 г. засягали най-вече Западна и Централна Европа, в това число и Италия. След като основният османски удар вече бил притъпен и империята принудена да премине към отбрана, австрийският интерес към източните погранични земи минал на заден план. Войните през XVIII век в района били предприемани със значителна неохота. Правителството желаело поскоро равновесие на Балканите, отколкото придобиването на нова територия.

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ И СОЦИАЛНИ УСЛОВИЯ В ИМПЕРИЯТА

През XVII век основното южнославянско население в Хабсбургската монархия били хърватите и словенците. В резултат на войните в края на века и в частност на Карловацкия договор, техният брой нараснал значително след прибавянето на неславянското румънско население и хърватите и сърбите от Словения. През 1718 г. с анексирането на Банат били добавени още румънци и сърби. Освен това сръбски бежанци, които бягали в хода на войните, включително и онези, които напуснали с Арсений III, както и хърватски католици главно от Босна и Далмация, също се заселили в империята. Всички нови територии по-рано били част от кралство Унгария. Сега те били включени в империя с политическа и социална система, която предлагала определени предимства на населението, но в която положението на определени части от обществото, особено на закрепостения селянин, всъщност било по-лошо, отколкото в османските земи.

През XVIII век Хабсбургската империя била управлявана от четирима способни монарси: Карл VI (1711-1740); Мария-Терезия (1740-1780); Йосиф II (1780-1790), и Леополд II (1790-1792). Всички те опитвали с различна степен на успех да се справят с очерталия се основен проблем на тяхната държава до края ѝ през 1918 г.: установяване и поддържане на централната власт в управлението и откриването на база, върху която да обединят различните земи и народи. Тази задача се оказала трудна. Докато поне в разцвета на империята, османският султан на теория имал абсолютната власт от бог над земята и хората в царството му, хабсбургските владетели трябвало да се справят с благородничество със силни традиционни права, което от своя страна доминирало над останалото население, което до голяма степен било крепостни селяни. По този начин аристокрацията поела задачите, които в Османската империя се вършели от имперската бюрокрация, от православния миллет и от селските общности. Те командвали местната администрация и съд, както и събирали данъците. Сферата на дейност на централната власт се състояла основно от въпроси, свързани с външната политика, въоръжените сили и със събирането на определен брой ясно дефинирани държавни такси. Целта на монарсите през XVIII век, особено на Мария-Терезия и на Йосиф II, била да разширят властта на централната администрация и да се намесят директно в работите на по-нисшите социални слоеве, особено селяните. Опитът да установят един вид кралски абсолютизъм, сходен с този във Франция и Прусия, не успял до голяма степен поради силата на местните имения, особено в Унгария. Тъй като повечето от народите, с които се занимаваме, т.е. хърватите, сърбите и румънците живеели в земи, които принадлежали на Унгарската корона, тази съпротива била изключително важна.

Макар и ограничени в контрола на вътрешните работи, хабсбургските монарси имали пълна власт във външната политика, включително търговските отношения с други страни. Императорът имал абсолютна власт при преговорите с други държави: той назначавал и приемал посланици, обявявал война, сключвал мир и съюзнически съглашения. Тези правомощия, разбира се, не пречели на опитите на неприятелски държави да се съюзяват с опозиционни елементи, за да свалят управлението му. Други – например Франция, Османската империя и Прусия – по различно време поддържали връзки с унгарските бунтовници или с опозиционната аристокрация. Императорът също така бил върховният командващ на въоръжените сили, макар че тук ефективността му била възпрепятствана от факта, че той бил зависим от именията по места за военновременните данъци и за войска, особено в унгарските земи, включително Трансилвания и Хърватия. Доминирани от местната аристокрация, тези имения се опитвали да плащат възможно най-малко и в замяна искали услуги.

Наложените върху събирането на данъците ограничения силно възпрепятствали действията на централната власт. Хабсбургските монарси използвали семейните си богатства и дохода от хабсбургските земи. Освен това те можели да събират определени данъци, като митнически сборове. По време на национална криза или война, обаче, този доход бил напълно недостатъчен. Липсата на достатъчна финансова база за едно съвременно управление била основният мотив за реформа.

В началото на XVIII век политическата власт се намирала в ръцете на провинциалната аристокрация. В пряка връзка с населението и с абсолютен контрол върху несвободните селяни, когато се обединяла, тази група можела успешно да се противопостави на централната власт. Още повече, че членовете на аристокрацията заемали висшите постове в държавата и църквата. Те съставлявали офицерския корпус на армията. Те изобщо не плащали или плащали нищожни данъци. Тяхното законово положение било различно, като можели да бъдат съдени само от равни на тях. Въпреки че на теория били подчинени на законите на страната, те имали определено предимство в съда, ако техните интереси се окажели в конфликт с тези на селянин или на жител на града. Освен това те нямали ясни военни задължения, въпреки че имали някакви неопределени ангажименти за служба и лоялност към императора. Тяхното земевладение, за разлика от това на сипахите, не било обвързано с държавна служба. Тяхната същинска власт се състояла във факта, че всъщност те били собственици на земята, особено на териториите, които ние разглеждаме.

На местно ниво аристокрацията напълно доминирала администрацията. Там не съществувал еквивалент на османската система на общините, където избрани селски старейшини ефективно ръководели собствените си дела, с изключение на няколкото случаи, които ще бъдат обсъдени по-късно. Вместо това, господарят на владението представлявал местната власт за хората на неговата земя. На своята територия той отговарял за събирането на данъците, за администрирането на справедливост, за поддържането на реда и закона и за подбора на армейски постъпления. Заедно с църковните власти той отговарял за здравето, образованието и социалните грижи за населението, доколкото те съществували.

В провинциите аристокрацията упражнявалавластта си чрез диети. Тук найедрите земевладелци – магнатите – обикновено имали господстваща власт, въпреки че в унгарския диет контролът бил в ръцете на нетитулованата висша класа (gentry). Изразявайки мнението си посредством тези събрания, аристокрацията се смятала за политическа нация. Тя взимала решения относно основните дела на своята провинция и определяла отношенията с централната власт. В нейния състав влизали не само представители на аристокрацията, но и на църквата, а понякога и от свободните градове и професии.

Онези, които имали благороднически сан, малка част от цялото население, се деляли както по богатство и владения, така и по произхода на титлите им. На върха на стълбицата стояли едрите земевладелци, някои от които като фамилята Естерхази от Унгария, притежавали милиони акри; на другия край, някои, които се радвали на сан, можели всъщност да са съвсем малко по-добре, отколкото свободните селяни или изобщо нямали земя. В същото време, благородникът, който произхождал от древен род, от историческата аристокрация, изпитвал чувство на превъзходство спрямо онези, които били получили титлите си в замяна на държавна служба, или които били купили постовете си. Въпреки че централната власт до известна степен успявала да експлоатира тези различия, аристократията, едра и дребна, старинна или *парвенюта*, сплотявала редици, когато основните ѝ привилегии, като контролът ѝ върху селяните или освобождаването от данъчно облагане, се поставяли под въпрос.

Като цяло аристокрацията, особено унгарската, имала едва бегла идея за лоялност към империята, освен когато нейните интереси не били засегнати пряко. Нейната лоялност, със сигурност в районите, изучавани тук, била на първо място към нейните провинциални центрове, хърватския, унгарския и трансилванския диет, и към нейната „нация“, разбирана не като етническа единица, а като привилегированата, знатна част от обществото. И Хърватското триединно кралство, и Унгарското кралство предхождали връзката с австрийското кралско семейство и те пораждали далеч по-примамливи, мистични асоциации за благородниците, които искали да проследят произхода си назад чак до онези по-величави времена. Водена от тези чувства, аристокрацията естествено се противопоставяла на опитите за централизация или подчинение на „нацията“ на една обща идея. Това отношение възпрепятствало общото развитие на империята както във външната, така и във вътрешната политика. То също така отслабило Австрия в конкуренцията със съседните централизирани монархии, като Франция, Прусия и Русия.

Като институции и католическата, и протестантската църкви идентифицирали интересите си с тези на аристокрацията в техния район. Въпреки че Хабсбургите били католическа династия и подкрепяли тази вяра, висшето духовенство в провинциите обикновено било на страната на имениятa. Висшите постове почти винаги се заемали от членове на аристократични семейства, които естествено се чувствали най-близки до местната нетитулована висша класа. Тъй като църквите също били едри земевладелци, с огромни имения, обработвани с крепостен труд, те също искали да запазят базата на богатството си, която била сходна с тази на аристокрацията.

При тези обстоятелства католическата и протестантската църква били силен фактор за запазването на статуквото и властта на имениятa. Разбира се, те играли важна роля при получаването на образование и с обществените си функции, като поддържането на болници, сиропиталища и подобни милосърдни организации. Те обаче рядко били фактор за социална реформа. Други две религиозни организации, православната и униатската, щели да възприемат различно отношение, въпреки че те също никога не станали истински революционни. Представлявайки румънското и сръбско население, които нямали своя местна аристокрация или представителство в диетите, те симпатизирали най-много на промените и били по-склонни да се осланят на централната власт.

Между горните слоеве на обществото, представлявани от аристокрацията, и основата от зависими селяни, се намирал средният слой от свободни селяни, занаятчии, търговци, чиновници, учители и други от професионалните съсловия. Целият въпрос за градския живот, търговията и индустрията е разгледан в последваща глава, а статусът на свободните селяни е обяснен в следващите части на тази глава. Тук е достатъчно да кажем, че развитието на образована и обособена средна класа е от съществено значение при проследяването на израстването на националното чувство във всички области, които влизат в рамките на нашия интерес.

На дъното на социалната стълбица се намирала огромната маса от населението, която се състояла или от крепостни селяни, или от хората, лишени от същите политически и икономически права. Върху плещите на тази група лежало главното, всъщност почти цялото бреме на държавното и църковно данъчно облагане. Тези хора също така плащали тежки данъци за ползването на земята. Зависимото селско население може да бъде разделено на две групи. Първата, крепостните, нямали лична свобода. Закрепостени към земята, те дължали на земевладелеца най-различни данъци в натура и труд, а животът им бил оставен на неговия пряк контрол. Втората, която обработвала земята като наематели, била свободна да сменя местоживеенето си, да се жени по свой избор и да започва нов поминък, възможности, забранени за крепостния селянин. Слабостта в положението на наемателя на земята била, че той държал земята по договорка със земевладелеца, който при желание можел да го изгони. Обратното, крепостният селянин поне бил сигурен за парчето земя за себе си и за своите наследници. Разбира се, предвид властта на аристокрацията над местната администрация, и двете групи били подложени на прищевките на господстващата класа.

Господарската земя попадала в две категории: алодиална или доменианска, и урбариална или рустикална. Първата принадлежала на земевладелеца като негова собственост, той можел да я обработва сам или да я раздава на наематели. Обработването ставало или чрез труда на крепостните селяни, или ангарията, задължения, които в империята се наричали *робот*, или от селскостопанските работници, на които се плащало в натура или с пари. Обратното, урбариалната земя, се раздавала на селяните за тяхна лична употреба. Тези земи били обект на тежко данъчно облагане. Плащанията можели да се извършват в натура, чрез труд, или в пари. В допълнение към тях, селянинът дължал на господаря множество други данъци, сходни с плащанията на селяните в именията на Княжествата, които имали подобна система. Най-тежките злоупотреби в Хабсбургската империя изглежда били свързани с трудовите задължения.

В замяна на плащанията и труда, на теория благородникът имал определени задължения към тези под негов контрол. Той трябвало да управлява справедливо местните дела и съдебната система; предполагало се да гарантира защита, като поддържа полицейска част у дома и като служи като офицер във войните. Действайки съвместно с църквата, той трябвало да подсигури поне минимален брой социални грижи. Разбира се, много зависело от характера на отделния благородник и от отношението му към селяните в дадения район; условията в империята коренно се различавли. Във всеки случай, крепостният селянин бил зависим от способностите и от добрата воля на феодалния господар.

Също като в Османската империя, социалното разделение се приемало като част от естествения ред, заповядан от бог. И църквата, и държавата проповядвали тезата, че праведният живот е животът, прекаран в най-добро изпълнение на функцията, която е била предписана на човека. Преминаването на социалните граници било изключително трудно и в двете общества. Този възглед се възприемал както от земевладелеца, така и от селянина. Селските въстания първоначално били насочени не към получаването на нови права, а срещу господари, които не изпълнявали своята част от тази негласна сделка и вместо това навлизали в сферата на правата на селянина.

ХАБСБУРГСКИТЕ ВЪНШНИ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ XVIII ВЕК

През целия XVIII век в международен план пречките и ограниченията, наложени върху хабсбургската държавна власт от тази социална и политическа система, били очевидни. Властта срещала постоянни затруднения при събирането на пари за периодичните войни и за заплащането и набирането на войници. Австрийското участие във войните с Османската империя вече беше разгледано, като западащата Османска империя била неимоверно подпомогната от относителната военна слабост на своята съседка. Въпреки това, на изток монархията успявала да задържи, а всъщност и да спечели земи за сметка на Портата. Опасността идвала от другата посока, от Франция и Прусия. В критични периоди хабсбургските войски трябвало да се изтеглят от източните бойни полета, за да се справят с предизвикателствата на Запад. Единственият дълъг период на мир, на който Портата се радвала, от 1739 до 1768 г., се дължал на факта, че европейските сили били въвлечени в две големи войни, Войната за австрийския престол (1740-1748 г.) и Седемгодишната война (1756-1763 г.). И двата конфликта засягали въпроса за притежанието на хабсбургски територии, в частност Силезия.

След възкачването си на престола през 1711 г., Карл VI трябвало да се справи с проблема, че няма наследници от мъжки пол. За да запази единството на земите на империята и хабсбургските фамилни интереси, през 1713 г. той обнародвал Прагматичната санкция, която гарантирала, че наследяването ще се предава по женска линия и че териториалната цялост на империята ще бъде запазена. Тази промяна в правилата за наследяване се нуждаела от одобрението на множеството диети и от подкрепата на големите чужди сили. Чрез отстъпки по други въпроси, Карл VI успял да се наложи над диетите и да спечели подкрепата на съседните държави – Франция, Испания, Саксония и Прусия. Но тези правителства обаче се консултирали помежду си как най-добре да се възползват от ситуацията.

През 1740 г. на трона се възкачила дъщерята на Карл VI, Мария-Терезия. Тя незабавно се изправила пред необходимостта да защити наследството си, тъй като Фридрих Велики нападнал Силезия. В общата европейска война, която последвала, Австрия била подкрепена от Великобритания, която помогнала главно финансово, от Холандия, от някои германски държави и най-накрая от Русия. В опозиция се оформила силна коалиция, включваща Прусия, Франция, Бавария, Испания и Саксония, които се надявали да се възползват от поражението и подялбата на монархията. Съгласно сключения през 1748 г. договор, Австрия се задължавала да предаде Силезия, но иначе Прагматичната санкция била подкрепена. Въпреки че целостта на империята била запазена с това единствено изключение, хабсбургската неприязън към Прусия станала изключително голяма.

По това време Мария-Терезия се радвала на службата на един от най-способните дипломати на този век, граф Венцел фон Кауниц. Преценявайки, че Прусия е най-опасният враг на държавата, той се опитал да създаде дипломатически фронт срещу тази сила. За да направи това, той се опитал да върне дипломатическите комбинации от миналото и да постигне споразумение с традиционния противник Франция. Такава радикална промяна в ориентацията била трудна и за двете сили, но през май 1756 г. бил сключен отбранителен съюз. Информиран добре за преговорите, насочени срещу него, през август 1756 г. Фридрих II нападнал Саксония. В тази втора война в средата на века Австрия, Франция и Русия и някои германски държави се обединили срещу Прусия, която била подкрепена от Великобритания и други германски княжества. Въпреки че положението на Прусия често било рисковано, Фридрих бил безкрайно подпомогнат от смъртта на руската императрица Елисавета и от възкачването на Петър III. Почитател на пруския крал, новият цар просто обърнал руската ориентация и се присъединил към Фридрих. През 1763 г. бил сключен договорът от Хубертусберг, който що се отнася до Хабсбургската империя, просто потвърждавал загубата на Силезия. Въпреки че по този начин монархията не преживяла непоправима загуба, войните демонстрирали слабостта на държавата и необходимостта от радикална реформа, за да се посрещне бъдещето.

РЕФОРМАТОРСКИЯТ ПЕРИОД: МАРИЯ-ТЕРЕЗИЯ И ЙОСИФ II

До смъртта му през 1765 г. съпругът на Мария-Терезия, Франц Стефан Лорански бил едновременен корегент и император на Светата Римска империя. След смъртта му неговият най-голям син Йосиф II приел тези титли и пряко се заел с формулирането и провеждането на реформите. През 1780 г. след смъртта на майка му Йосиф останал единствен владетел. И Мария-Терезия, и Йосиф били повлияни от идеите и атмосферата на Просвещението. Ефектът от тези доктрини върху националните движения ще бъде разгледан в следващите глави. Засега важността на тези нови идеи е, че те пряко повлияли отношението на група владетели, известни като „просветените деспоти“, която включвала Екатерина Велика и Фридрих Велики, както и хабсбургските монарси. Въпреки че имали различия по много въпроси, всички те били убедени, че е тяхно задължение да посветят управлението си на подобряването на живота на поданиците и на укрепването на техните държави. С вярата, че държавната власт трябва да се използва за постигането на социален прогрес, те приветствали намесата на нейните представители и институции в много етапи от националния живот. В Хабсбургската империя тяхното отношение било революционно с това, че те искали да вмъкнат властта на централното управление между феодалната аристокрация и голямата маса от натоварени с данъци и несвободни селяни. Така държавата застанала като посредник и съдия между двете социални групи. Просветените деспоти в никакъв случай не били демократични, те не считали земевладелеца и селянина за равни. Автократични по убеждение, те били твърдо решени, че управлението трябва да се контролира от самите тях или от техни представители. Те били твърди застъпници на принципа „всичко за народа“, но нищо „по волята на народа“.

Реформи се извършвали както по времето на съвместното регентство на Мария-Терезия и Йосиф, така и когато Йосиф управлявал сам, въпреки че целите и методите на двамата владетели се различавали. Опитът ѝ в началото на управлението показал на императрицата, че реформата е политическа необходимост; империята трябвало да се укрепи, за да може да се справи с пруското предизвикателство. Военната институция трябвало да се засили и данъчната ѝ основа да се разшири и направи по-сигурна. Реформите били насочени също така към изместването на същинската власт в държавата от местната аристокрация към централното управление и към създаването на положение, в което представителите на монарха, назначена бюрокрация, да контролират ефективно местното управление. По този начин представителите на централната власт щели да заместят представителите на провинциалните имения и диети. Аристокрацията щяла да продължи да заема специално място в държавата като класа, но аристократите щели да служат на централната власт, вместо на местните институции, представляващи собственото им съсловие. На тази база те можели също така да постъпват в бюрокрацията.

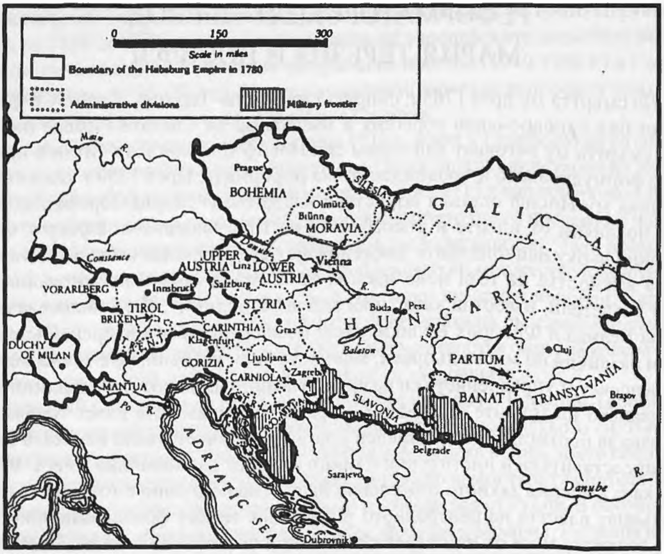
0
150
300
Scale in miles
Boundary of the Habsburg Empire in 1780
Administrative divisions
Military frontier
Main R.
Prague
BOHEMIA
Olmütz
Brünn
MORAVIA
SILESIA
G A L I C I A
L. Constance
UPPER AUSTRIA
Linz
LOWER AUSTRIA
Vienna
Danube
VORARLBERG
Innsbruck
Salzburg
TIROL
BRIXEN
TRENT
STYRIA
Graz
CARINTHIA
Klagenfurt
DUCHY OF MILAN
MANTUA
Po R.
GORIZIA
Ljubljana
CARNIOLA
Zagreb
Buda
Pest
H U N G A R Y
L. Balaton
Tisza R.
PARTIUM
Cluj
BANAT
TRANSYLVANIA
Braşov
SLAVONIA
Belgrade
Sarajevo
ADRIATIC SEA
Dubrovnik
Danube R.

Карта 13. Хабсбургската империя през 1780 г.

Реформите засягали много аспекти на националния живот: администрация, съдопроизводство, религия, образование, икономическа политика и отношенията между земевладелеца и селяните. За хърватите, румънците, сърбите и словенците в империята от най-голямо значение били мерките, засягащи селяните, регулирането на църквите и предприетите стъпки за подобряване на образованието. Тук разглеждаме тези реформи първо с оглед прилагането им в цялата империя (вж. Карта 13), и второ, отражението им върху областите, с които основно се занимаваме.

Трудното положение на селяните неизбежно било първостепенната грижа на едно реформаторско управление, целящо засилването на държавната власт. Селяните били основният източник на данъчни приходи и на войници за армията. Централната власт не можела да си позволи да наблюдава безучастно упадъка на тази част от населението.

Трябвало да се предприемат определени мерки, за да се гарантира, че това население ще продължи да изпълнява предписаната му роля в живота на държавата. Тъй като благородническата земя обикновено не можела да се облага с данъци, било важно частта, разпределена за използване от селяните, да не бъде присвоена от земевладелеца. Не по-малко важно било селянинът да има достатъчно земя, за да изхранва себе си и семейството си, а така също да плаща държавните данъци. Освен това той не можел да работи, ако е претоварен с ангария и задължения към земевладелеца, което щяло да се отрази на способността му да плаща на държавата. Така първите реформи били насочени към установяването на единна система и към записването на задълженията и правата на селяните. Трябвало да се направи ясно разграничение между алодиална и урбариална земя. Новите мерки трябвало да се приложат от централната бюрокрация, отговорна не пред местните власти, а пред Виена. Що се отнася до крепостния селянин, Мария-Терезия вероятно искала да даде свободен статус на всички селяни, но не стигнала толкова далеч. Също като останалите европейски монарси, тя не вярвала в равенството, а приемала разделението на обществото като част от естествения ред. Нейната цел била просто да съхрани най-долния слой и той да запази правата, които вървели с неговото положение.

Далеч по-догматичен от своята майка, Йосиф II подкрепял по-радикални мерки. За разлика от Мария-Терезия, която по принцип била практична и консервативна, той получил от образованието си много от съществените идеи на Просвещението, включително убеждението, че хората имат неотменими естествени права. Макар и никога да не предложил представително управление, той наистина искал да направи всички хора в империята си, независимо дали аристократи или селяни, равни пред закона граждани и еднакво отговорни пред централната власт. Също така той бил обиколил инкогнито цялата империя, така че добре познавал особено проблемите на селяните от лични наблюдения. Така той бил твърдо решен да затвърди централната власт и да използва властта си и властта на имперската бюрокрация за социални и политически промени. Неговото отношение го направило открит опонент на аристокрацията и на нейните исторически привилегии, упражнявани чрез диетите. Той критикувал също така освобождаването ѝ от данъци и властта ѝ над селяните.

Скоро след смъртта на майка му, когато разполагал с по-голяма свобода да следва собствените си идеи, Йосиф II се заел да въведе по-радикални реформи, и на първо място отмяната на крепостничеството. Тази стъпка била предприета през 1785 г. в Унгарското кралство. Крепостният селянин получил правата на наемател: той можел да се жени по свой избор, да учи занаят и да напуска земята, ако намери кой да го замести. Основният проблем обаче не бил решен, тъй като не му била дадена земя. Той продължавал да обработва парцела си от господарската земя и продължавал да бъде задължен да плаща високи данъци в натура, пари или трудови задължения, за да го задържи. През 1789 г. Йосиф направил предложение, което целяло да облекчи тежкото данъчно бреме върху тази класа. Той искал да превърне задълженията към централната власт и към земевладелеца в парично плащане, което щяло да е еквивалентно на около 30 % от дохода на селянина. Тази мярка си навлякла омразата не само на аристокрацията, но и на селяните, които често пъти не били в състояние да се справят с едно обръщане на натуралните плащания в брой.

Селските реформи естествено настроили враждебно аристокрацията. Католическата църква, чиито интереси като земевладелец също били засегнати, възразила и срещу други аспекти от програмата. До този момент тя упражнявала основното влияние върху образованието и не била облагана с данъци. Опитът да се създаде система от държавни училища и да се облагат с данъци църковните имоти породил бясна опозиция. Самата Мария-Терезия била предана католичка, нейното желание било по-скоро да разшири, отколкото да ограничи духовното влияние на църквата. Въпреки това, нейното управление сложило началото на светска система от начални училища и създаването на институции за средно образование. Новите бюрократи в засиленото централно управление очевидно се нуждаели от светско обучение. Като други просветени деспоти, Мария-Терезия дълбоко вярвала в образованието като средство за социално и политическо усъвършенстване. Тя не искала да накърнява интересите на църквата, но разглеждала тези въпроси като подлежащи на контрола на държавата.

Нейният син бил далеч по-краен по църковните въпроси. Той искал да ограничи напълно властта на католическата църква в сферите, където тя се конкурирала с държавата. Голямата мярка, която той предприел тук, бил Патента за толерантност от октомври 1781 г., който дал правото на лутеранците, калвинистите и на православните християни да упражняват религията си и да строят църковни сгради необезпокоявани в рамките на империята. Много от ограниченията срещу евреите също били премахнати. Това действие, което не засегнало други религиозни вероизповедания освен гореспоменатите, подпомогнало протестантските и православните за сметка на католическите интереси. Йосиф също така се изправил срещу многобройните манастири, за много от които смятал, че не изпълняват същинската си социална функция. Между 1782 г. и 1786 г. той разпуснал около 700 манастира; всички чисто съзерцателни ордени били затворени. На мястото на манастирите той създал нови държавни болници и институции в служба на бедните, болните и онеправданите.

Като част от плана му да реформира административната система на империята, Йосиф II се опитал да въведе немския като език на управлението. Тази мярка, чиято цел била просто да направи управленските процедури по-подредени и рационални, породила силна реакция, особено в земите на Унгарската корона, където обикновено се използвал латински. Въпреки че ако трябвало да се избере един език за цялата територия на империята, немският бил логичният избор, този въпрос останал извор на противоречия и горчивина сред всички народности чак до разпадането на империята.

По този начин Йосиф II посегнал на две от основните институции на монархията: провинциалната аристокрация, чиято сила се основавала на нейното господство в местното управление и над селяните; и върху католическата църква, най-могъщата църковна организация. За съжаление, императорът не разполагал с голяма част от населението, което да е в състояние да го подкрепи ефективно. Голямата част от обществото, която се надявал да бъде облагодетелствана, селяните, нямала политическа организация или опит. Всъщност, като група те били подозрителни към промените. Скоро станало очевидно, че Йосиф се е опитал да направи твърде много твърде бързо. Вълна на реакция срещу реформите, заедно с възникването на нови трудности в чужбина, през януари 1790 г. принудили императора да отмени повечето промени, осебено в Унгария, но не и реформите, засягащи крепостничеството, Закона за толерантността и разпускането на манастирите. Разбира се, това били много важни мерки, чието въвеждане оказало фундаментално влияние върху живота на балканските народи в империята. Скоро след принудителното отстъпление по други въпроси Йосиф умрял.

След възкачването си на трона през 1790 г. братът на Йосиф, Леополд II, не могъл да посвети вниманието си основно на вътрешната реформа. Френската революция била започнала, войната с Османската империя напредвала, а в рамките на империята и Унгария, и Холандия се бунтували срещу нововъведенията на Йосиф. Самият Леополд не бил консервативен – когато бил начело на администрацията на Ломбардия, той бил просветен владетел, – но бил принуден да се споразумее с опозицията. През 1791 г. той постигнал компромис с унгарския диет, като възстановил нарушения му престиж и привилегии. През същата година той сключил договора от Систова с Османската империя, а след това се обърнал срещу въстанието в Холандия. Краткото му управление отбелязало преминаването към нов период, когато австрийското внимание било обзето от страха от революционна Франция и когато по същество била поета консервативна политика.

РЕФОРМИТЕ НА ПРАКТИКА: БАЛКАНСКИТЕ НАЦИОНАЛНОСТИ ПРЕЗ XVIII ВЕК

Току-що описаните събития засегнали пряко или индиректно всички райони на империята. Както видяхме, повечето хървати, румънци и хабсбургски сърби живеели на територия, принадлежаща на короната на Св. Стефан. Така тяхната съдба била тясно свързана със съдбата на унгарците и с решенията, които били взимани в унгарския, хърватския и трансилванския диети. Голяма част живеели също и във Военната граница, ивица земя, която се простирала по границата с Османската империя и била под прякото администриране на Виена. Те били засегнати не само от реформаторската политика на централната власт, а и от войните с Османската империя през века.

Унгария, Хърватия и Славония

През дългия период на османско владичество, повечето от земите, населявани от етническо унгарско население били организирани в пашалък с център Буда. След изгонването на османската армия и администрация в края на XVII век, унгарската аристокрация била твърдо решена да възстанови контрола си над всички земи, свързани с короната на Св. Стефан и да затвърди господстващото си политическо положение. Унгарската мощ се основавала не на едрите земевладелци, магнатите, а на дребната аристокрация и на контрола ѝ върху графствата, основните административни единици. Графствата имали свои собствени съвети, които провеждали местното управление и избирали представители за диета. През 1687 г. този орган, свикан в Пожони (Братислава), приел хабсбургския император Леополд I за наследствен крал на Унгария, но едва след като получил уверения, че историческите права и привилегии ще бъдат запазени. Трябва да се отбележи, че титлата на хабсбургския владетел в тази част на земите била *крал*; наименованието „император“ се използвало за териториите, включени в Светата Римска империя, в които Унгария не била включена.

Оттам нататък унгарският диет останал в опозиция на централизиращия натиск на Виена. Този парламент, който можел да се свиква от краля или палатина, представителя на краля, бил разделен на две камари, първата, представляваща интересите на едрите земевладелци, а втората – представляваща интересите на дребната аристокрация. Първата камара се събирала под председателството на палатина и се състояла не само от едри земевладелци, а и от църковни архиереи, начело с католическия примат, архиепископа на Есцергом, и от първите служители на кралството, в това число бана на Хърватия. Долната камара включвала представители, избрани от събранията на графствата, някои делегати от кралските градове и по-нисши църковни и съдебни служители. По принцип законодателната дейност трябвало да възниква в долната камара, но и двете камари трябвало да постигнат съгласие по отношение на мерките, преди те да бъдат възприети. За хабсбургската централна власт, която движела унгарските дела чрез канцелариите на унгарското дворцово канцлерство във Виена, контролът, осъществяван от диета върху събирането на данъци, особено при събирането на извънредните приходи, нужни по време на война, и върху набирането на войници, бил изключително притеснителен.

Въпреки съгласието на диета, установяването на хабсбургското управление в Унгарското кралство било труден процес. Религиозните различия пораждали големи търкания. Повечето унгарски аристократи се включили в редиците на Реформацията, като били или калвинисти или унитаристи, и се противопоставяли на усърдните действия на католиците на териториите, отвоювани обратно от османския контрол. Ужасните условия, причинени от войните в провинцията, довели до значителни селски безредици. Тази ситуация, заедно с постоянната опозиция на някои унгарски аристократи, довела до избухването на голямо въстание срещу хабсбургското господство през 1703 г. Под ръководството на Ференц Ракоци движението обединило очевидно противоречивите въпроси на съпротивата на аристокрацията по отношение на Виена и желанието на селяните за подобряване на тяхното положение и, ако е възможно, край на крепостничеството. Така аристокрация и селяни се обединили срещу хабсбургското господство. Ситуацията била опасна за империята, защото и Луи XIV, и Петър Велики ги подкрепили, за да нанесат удар на съперничещата им сила. Въпреки че хабсбургската армия успяла да разгроми въстаническите сили, съгласно мира от Затмар през 1711 г. Карл VI бил принуден да приеме едно по същество компромисно решение. В замяна на признаването на хабсбургското господство, той трябвало да препотвърди привилегиите на аристокрацията и да се съгласи на значителната автономност, която притежавали унгарските земи. По-късно унгарският диет приел Прагматичната санкция, но едва след като кралят признал неделимостта на земите на Св. Стефан, като по този начин било предотвратено евентуално хърватско или трансилванско отцепване.

Съгласно Карловацкия договор Славония и част от хърватската територия минали под хабсбургска власт. Далмация, която била част от бившето Триединно кралство, станала собственост на Венеция. Хабсбургското правителство поело пълната отговорност да организира новозавладяната територия, въпреки факта, че тя принадлежала на Унгарската корона преди османското завладяване. Около половината територия на Хърватия и Славония била присъединена към Военната граница под прякото администриране на Виена. Останалата, известна като Цивилна Хърватия и Цивилна Славония, се превърнала в две политически единици, разделени от част на Военната граница. Центърът на хърватския политически живот била Цивилна Хърватия, а диетът ѝ бил в Загреб. Тук основното влияние било в ръцете на средната и дребната аристокрация, която била хърватска по националност и католическа по религия. Едрите земевладелци били хървати или унгарци. Също като в същинска Унгария, силата на аристокрацията се дължала на нейния контрол върху графствата. Хърватската аристокрация се изправила пред трудна ситуация. Тя се обявила срещу господството както на виенския, така и на унгарския диет, като искала да запази непокътнати феодалните си привилегии над земите и крепостните си селяни. Католическата църква също имала силно положение в Хърватия, условие, което имало решаващо влияние върху отношенията със сърбите.

Управлението на Цивилна Хърватия се ръководело от бана, или управителя, който се назначавал от короната и обикновено бил унгарец. Еднокамарният парламент, *сабор*, се състоял от едрите земевладелци, от представителите на дребната аристокрация, избирани на провинциално ниво, от католическите прелати, от делегати от свободните градове и от някои други. Саборът изпращал представители в унгарския диет. Трима влизали в долната камара, където сядали отделно, а един – в горната камара. На провинциално ниво, също като в Унгария, най-висшият служител се посочвал от краля сред групата на едрите земевладелци, но неговият заместник и другите служители се избирали от събранията на графствата, които избирали също така представители, които да бъдат изпратени в Загреб и отговаряли за местната администрация.

Трудността да се поддържа съществуване встрани от прекия унгарски и австрийски контрол останала вечен и първостепенен проблем за Хърватия. За съжаление, унгарската аристокрация не успяла да роди изтъкнат национален лидер. През 1671 г., след поражението на заговор, в който била потърсена османска помощ, Фран Крсто Франкопан и Петър Зрински били обезглавени, с което бил сложен край на влиянието на две водещи хърватско-унгарски фамилии. През целия XVIII век хърватските аристократи в опит да запазят вътрешната си автономност и специални привилегии като цяло възприемали средна позиция в кавгите между Виена и унгарската опозиция. По време на въстанието на Ракоци, те подкрепили хабсбургите. Хърватският диет също приел Прагматичната санкция, но само срещу уверения, че специалните им права ще бъдат защитени. По това време била направена силна декларация за характера на отношенията с Унгария: това било равностойно обединение посредством личността на краля, който, разбира се, бил хабсбургският император:

> Съгласно закона, ние сме територия, съединена с Унгария, и в никакъв случай не подчинен народ на Унгария. Някога ние сме имали наши собствени национални неунгарски крале. Никоя сила или робство не са ни подчинили на Унгария, а ние, по наша собствена воля станахме поданци не на Унгарското кралство, а на унгарския крал. Ние сме свободни, а не роби.[1]

Въпреки подобни декларации, в обещанието си пред унгарския диет, че признава целостта на земите на Св. Стефан, Карл VI дал уверения, че няма да даде кралска благословия на едно хърватско оттегляне от съюза.

Реформите на Мария-Терезия и на Йосиф II променили някои страни на хърватската администрация. През 1767 г. императрицата въвела нова система като част от реорганизирането на империята. Кралски съвет, начело с бана, заел мястото на диета като главна канцелария на управлението. Неговият съществен принос с оглед на бъдещето била реорганизацията на училищната система, включително създаването на Кралска академия, която по-късно станала Загребски университет. Съветът, когото аристокрацията ненавиждала, бил отменен през 1779 г., и Цивилна Хърватия и Цивилна Славония били поставени под контрола на унгарския регентски съвет. С въвеждането на тази промяна и банът, и хърватският събор изгубили властта си.

Най-радикалните мерки настъпили при управлението на Йосиф II. Той отменил организацията на графствата в Унгарското кралство и го разделил на области, оглавявани от служители, избрани от короната. Събранията в графствата престанали да функционират. Тази крайна намеса в считаните от тях за законни и исторически права обединили хърватската и унгарската аристокрация. Земевладелците – едри и дребни, – силно се възпротивили на отмяната на крепостничеството и на ограничаването на тяхното традиционно освобождаване от данъци, а атаките срещу католическите привилегии и манастирите предизвикали хърватския гняв. Унгарците и хърватите се възпротивили на замяната на традиционния латински с немския език като език на администрацията.

Подчертаването на защитата на техните класови привилегии обяснява много от действията на хърватските аристократи през 1790 г. Силно противопоставяйки се на реформите на Йосиф и на австрийския централизъм, те предали голяма част от автономността си на унгарския диет. Те се съгласили, че хърватските територии ще минат под общата унгарска административна власт и че властта на бана и на сабора ще бъде ограничена. Основните политически решения оттам насетне щели да се взимат не само и единствено в загребското събрание, а на общи сесии, провеждани с унгарския диет. През следващите години хърватската автономност постепенно ерозирала, а хърватските закони се правели в Унгария. Основната функция на загребския диет била да избира представители за унгарското събрание и да обсъжда взетите там решения. След 1790 г. голяма част от старата система била възстановена в Хабсбургската империя, но смяната на властта в Хърватия останала постоянна.

---

[1] Цитат по Elinor Murray Despalatovic, *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement* (Boulder, Colo.: East European Quaterly, 1975), p. 11.

Опитът на Йосиф да превърне немския в език на администрацията имал особено значение в Унгарското кралство. Целият въпрос за езика на администрацията се превърнал в болната тема на следващия век. Хървати и унгарци се обединили, за да се противопоставят на немския, но след това техните интереси се разделили. След повдигането на въпроса, унгарските представители искали техният език да се използва в кралството. Това решение щяло да бъде изключително неблагоприятно за хърватите, само малцина от които знаели унгарски език и това естествено щяло да ограничи тяхното участие в унгарския диет и в заемането на държавни постове. Смесеният диет от 1791 г. запазил латинския език, но се споразумял унгарският да бъде задължителен предмет в училищата на същинска Унгария и избирателен в Хърватия и Славония.

Положението в Цивилна Славония в много отношения се различавало от това в Цивилна Хърватия, която се радвала на повече привилегии и права на автономно управление. След прекратяването на османското господство словенските земи били опустошени и обезлюдени. До 1745 г. те били под двойно военно-гражданско управление, което положило големи усилия да умиротвори отново провинцията и да върне благополучието и производителността ѝ. В опит да развият района Хабсбургските власти раздали или продали големите имения на аристокрацията, на правителствени служители, на търговци и други – хора, които обикновено били германци или унгарци. Някои земи били раздадени на германски заселници, които имали статус на свободни селяни. Някои селяни се преселили от други хърватски земи или през османската граница. Основната разлика мужду Цивилна Хърватия и Цивилна Славония може да се види от факта, че в Хърватия имало приблизително 9000 благородници, а в Славония само 314. Въпреки че била територия с огромни имения и малка благородническа класа със смесен национален произход, Славония споделяла много от проблемите на съседна Хърватия. Със създаването на изцяло цивилна администрация през 1745 г. известна територия била дадена на Военната граница и на Унгария, но по-голямата част била разделена на три графства. Също като по други места, това били основните единици на местната власт; техните събрания изпращали делегати едновременно в хърватския и в унгарския диет. Въпреки тази организация, статусът на Славония в империята бил всъщност неясен, а провинцията със сигурност не претендирала за същото положение като Хърватия.

Разбира се, повечето от жителите на Хърватия и Славония били селяни, които имали същите проблеми, като хората със същия статус в други части на Унгарското кралство. Въпреки че условията в именията варирали в широки граници, като цяло крепостният или наемателят имали задълженията, които бяха разгледани по-рано. Той плащал данъци и трудови повинности на своя земевладелец, на държавата и на църквата. За използването на парцел, достатъчен за неговата и за издръжката на семейството му, той предавал от една десета до една четвърт от произведеното. Освен това той бил задължен да работи поне един или два дни седмично на земята на господаря и да извършва транспортна работа с каруцата и вола си, ако имал такива. В допълнение, той дължал множеството други такси и данъци, типични за времето. Неговият земевладелец контролирал не само земята, но и местната администрация, включително полицейската и съдебната система. Господарят на владението в ролята си на съдия можел да налага присъди, включително глоби и телесни наказания. Възможните злоупотреби при такава система са очевидни.

Карл VI направил опит за селска реформа, но бил разубеден от силната опозиция на аристокрацията. Първата съществена мярка била разпоредбата от 1756 г., известна като урбариум, която в Славония влязла в сила през 1762 г. Предвижданията ѝ дават отлична представа за условията, при които се трудел селянинът. Те са описани по следния начин:

> Основните задължения на крепостните в Славония били плащанията на десятък от три флорина и изпълнението на 24 дни *ангария* със селскостопански животни, или 48 дни *ангария* с ръчен труд на домакинство. *Ангарията* с животни и *ангарията* с ръчен труд при определени условия могли да се плащат в пари, при стандартна надница 20 кройцера за първата и 10 кройцера за втората на ден. Ако феодалът се нуждаел от допълнителен труд, той плащал на крепостните стандартна надница (съответно 24 и 12 кройцера на ден)... Селскостопански работници без земя, но притежаващи къща, плащали десятък от 1 флорин годишно и давали по 12 дни *ангария* с ръчен труд.[2]

Домакинството или основният парцел земя се определяли на приблизително 34, 46 или 57 акра (24, 32 или 40 чифта), в зависимост от качеството на земята.

Според тази разпоредба земевладелците запазвали важни права, включително правата да ловуват и ловят риба и да държат кръчми и месарници. Те отговаряли за полицията и правораздаването; те можели да наказват крепостните си „налагайки им най-различни глоби, бой и белезници, а понякога дори смъртно наказание".[3] Селянинът дължал и трудови повинности по обществени строежи, а така също плащания към църквата и държавата. С малки промени предвижданията относно плащанията за използване на земята останали в сила до 1848 г.

Урбариум за Хърватия бил издаден през 1780 г., но неговите условия били по-ограничителни за селянина:

> Пълното домакинство в Хърватия възлизало между 14 и 24 чифта обработваема земя и от 6 до 8 чифта за ливадите, в зависимост от качеството на земята. *Ангарията* се равнявала на 52 дни годишно с впрегатни животни или на 104 дни ръчна работа на пълно домакинство, от които 45.5 дни действително трябвало да се отработят, до-

---

[2] Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955), pp. 71-72.

[3] Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change*, pp. 72.

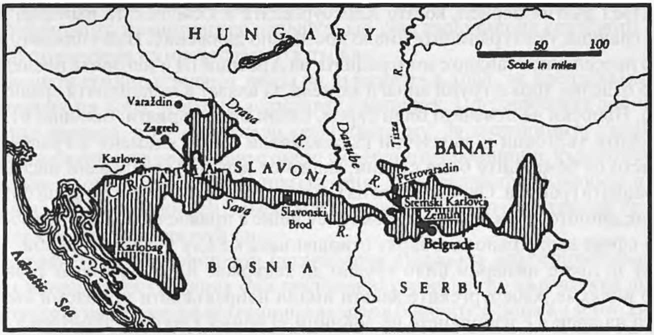
HUNGARY
0 50 100
Scale in miles
Varaždin
Zagreb
Drava R.
Danube R.
Tisza R.
BANAT
Karlovac
CROATIA
SLAVONIA
Petrovaradin
Sremski Karlovci
Zemun
Sava R.
Slavonski Brod
Karlobag
Belgrade
BOSNIA
SERBIA
Adriatic Sea

Карта 14. Хабсбургската Военна граница

> като останалите могли да се изплатят в брой. Крепостните с по-малки стопанства трябвало да отработват съответно по-малка *ангария*. Десятъкът в пари в Хърватия бил само един флорин на домакинство, но крепостните в Хърватия, за разлика от тези в Славония, трябвало да предават на земевладелеца десятък в продукция – една девета от цялата реколта, вино и селскостопански животни. Съществувал и специален данък върху къщите. Ако земевладелецът и крепостният се договорели, ангарията и десятъка от произведеното можели да се плащат в брой. Нещо повече, крепостните били задължени да предават на земевладелеца по два петела, две пилета, една дузина яйца и определено количество масло на едно домакинство годишно. Освен това били задължени да превозват земевладелеца.[4]

Отделните крепостни в Славония и Хърватия можели да напускат земите си, ако си изпълнели задълженията и ако земевладелецът се съгласял.

Реформите на Йосиф II, включително еманципацията на крепостните от 1785 г. и неуспешните опити да ограничи селските плащания на около 30 % от техния доход, също се отразили на Хърватия и Славония. След неговата смърт селската реформа замряла. Следващите големи промени били направени чак по времето на революцията през 1848 г.

Военната граница

До края на XVII век Хабсбургската империя придобила голямо сръбско население, съсредоточено в Банат и Южна Унгария, а така също и на територията на Военната граница (вж. Карта 14).

---

[4] Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change*, pp. 72-73.

През дългия период, когато Хабсбургската и Османската империи деляли обща граница, през границите имало постоянно движение. Най-голямото еднократно преселение станало с имиграцията на Арсений III и неговите последователи, но отделни хора и групи винаги можели да влязат в монархията сравнително лесно. Въпреки че повечето били сърби, някои били хървати, основно от Босна. Сръбските търговци и занаятчии съставлявали силен елемент в градовете, но повечето от бежанците били селяни, много от които съставлявали населението на Военната граница. Окупирането на големи територии, които по-рано били част от Триединното кралство, от сръбско население с православна вяра, щяло да има траен ефект върху района и върху отношенията между хървати и сърби.

И за двете империи било трудно да задържат и да охраняват границата. Както видяхме, хабсбургските власти имали непрекъснати проблеми със събирането на пари и с набирането на войници за война. Открита територия, пограничният регион бил подложен на чести набези, организирани и от двете страни. Османска нередовна войска периодично организирала набези за залавянето на жители, които продавала като роби или отмъквала животните и продукцията им. Разбойнически банди, действащи свободно в атмосфера на беззаконие, грабели и османското, и хабсбургското население. Проблемът с поддържането на мирна обстановка бил изключително труден. Нито една от двете империи не можела да си позволи да държи територията под постоянна военна окупация. В началото на XVI век хабсбургските власти започнали да използват прииждащото, непокорно население. В замяна на гарантиране на свободно упражняване на православната религия и използването на парцел земя, някои от тези мъже се съгласили да се заселят като военни колонизатори. Те защитавали пограничния регион, но и се издържали. Държавата също вдигнала граница от укрепени села и предни постове, които били заети от тези заселници и от неколцина професионални войници. Колонизаторите избирали свои собствени военни командири (*войводи*) и свои селски старейшини (кнежи). Установили се два административни центъра: Карловац за хърватската погранична граница и Вараждин – за словенската. През XVI век границата била разширена до Адриатическо море, а Карлобаг станал щабквартира. Разходите по отбраната на границата, като провизии на оръжие и муниции, се поемали от вътрешните австрийски власти. Карловац бил под контрола на Каринтия и Карниола; Вараждин – на Щирия.

През 1630 г. хабсбургските власти издали харта, наречена „Статута Валахорум“ (Статут на власите), която формално определила условията за района. Военната граница била поставена пряко под контрола на императора; по този начин земята останала притежание на държавата. Тя била дарявана в замяна на военна служба не на отделни хора, а на домакинства, задруги, които се считали за най-добрата основна организационна единица в трудни и опасни времена. От всяка задруга се очаквало да даде по един войник, а те били колективно отговорни за задълженията пред държавата. Задругите били обединени в села, които избирали свои собствени лидери, войводите и кнежите, а те, заедно с хабсбургските служители отговаряли за местната администрация. По този начин членовете на пограничните общности се радвали на значително самоуправление. Приликите с политическата организация в рамките на Османската империя са очевидни. Хабсбургското правителство давало също така гаранции на сръбското население по отношение на православната църква.

Военната граница била от полза за държавата с това, че предоставяла евтин източник на хора, които да охраняват границата. Граничният войник не получавал заплата, а го издържало семейството му. За заселниците условията били далеч по-добри в сравнение с онези в съседните провинции, където селяните обикновено също искали да се присъединят към границата. Войникът не бил крепостен, той бил свободен човек, който живеел в самоуправляваща се общност и се гордеел със статуса си.

Въпреки това, пограничната организация създавала други проблеми. Основният източник на търкания бил постоянният конфликт с хърватския диет. С преместването на австрийската граница напред в бившите османски земи, хърватската аристокрация естествено очаквала да придобие контрол върху тях и да възстанови феодалния ред от времето преди завладяването. Вместо това хабсбургското правителство завзело територията и я организирало за своя печалба. Въпреки че пограничната територия била организирана под контрола на бана на Хърватия, тя не функционирала така добре, нито имала същото значение като границата под пряк имперски контрол. Проблеми създавала и католическата църква, която непрекъснато се противопоставяла на специалния статус, даден на православните. Вътрешната австрийска администрация, която се предполагало да оказва подкрепа, не била склонна да поеме сериозни разходи.

Въпреки че условията на земята в рамките на Военната граница били по-добри, отколкото навън, определено не съществувал икономически просперитет, въпреки някои хабсбургски усилия да подобрят условията. Районът останал един от най-бедните в империята. Проблеми с корупцията и неефективността тровели военната организация. Освен това, в качеството му на войник, граничният селянин трудно можел да бъде контролиран и дисциплиниран. Първоначално той имал правото да плячкосва, а после продължил да граби дори приятелски територии. Пограничните отряди били подложени също така на чести бунтове и бягство.

Реформите, въведени по време на управлението на Мария-Терезия, целяли да подчинят това погранично население на повече дисциплина и контрол. Войниците били организирани в полкове, прикрепени към конкретни райони. Били наложени ограничения върху правото им да избират служители и била въведена поздрава организация. През 1754 г. били въведени поредица от разпоредби, които още повече ограничили самоуправлението. Единствените заселници, които се допускали в региона, щели да бъдат селяните-войници и тези, които били пряко свързани с пограничната организация. Земята останала собственост на държавата; на задругите било възложено да издържат един или повече войници. На офицерите се плащало, но не и на редовните войници. Някои военни общности, като Петроварадин (Петервардайн), Земун (Землин), Славонски брод и Сремски Карловци имали население, което включвало търговци и занаятчии; те плащали задълженията си към държавата в брой и били освободени от военна служба.

До този момент от Военната граница се очаквало да подсигурява хора, които да воюват в цяла Европа, а не само на границата. По време на мир граничният селянин трябвало също така да предоставя услуги. Той бил подложен на трудови задължения по укрепленията и от него се очаквало да помага в борбата с разбойниците. Едно от важните му задължения било поддържането на карантината. Поради разпространението на чумата и на други опасни, заразни болести в Османската империя, Хабсбургските власти поддържали строга карантина по границите. Пътниците, влизащи в монархията, били принуждавани да остават отделени до три седмици, а всички писма и стоки били дезинфекцирани според примитивните възможности на времето.

През целия XVIII век натискът от хърватския и от унгарския диети за установяване на контрол върху региона продължил. Сред граничните войници също се породили недоволство и брожение. Тъй като негодуванието се пораждало от факта, че повечето офицери били германци, разпоредба, издадена през 1754 г. постановила, че две трети от назначенията ще са за военните колонизатори, като предпочитания ще се дават на католици или униати. Така от славянското население била създадена офицерска класа. Въпреки многобройните критики, както от страна на хърватския диет, така и от самите колонии, границата останала ненарушена до 1881 г. Този район съдържал приблизително половината територия и около 40 % от населението на историческите провинции Хърватия и Славония и бил свързан с подобни погранични организации в Банат и Трансилвания.

Както видяхме вече, центърът на хърватския политически живот бил Цивилна Хърватия, област, където местната администрация била в ръцете на хърватска аристокрация. В края на XVIII век тази група доброволно предала по-голямата част от автономията си на унгарския диет, който бил доминиран от унгарската дребна аристокрация. Тази стъпка била вследствие на страха, че централизиращите реформи от Виена ще лишат привилегированите класи от специалното им положение, включително освобождаването им от данъци и контрола им върху селяните. Католическата църква подкрепила това отношение и се борела яростно срещу мерки като Закона за толерантност на Йосиф II. Военната граница породила още повече търкания. Хърватският диет непрекъснато се противопоставял на факта, че централната власт администрира територии, които исторически са свързани с Триединното кралство и които са жизненоважни за хърватското национално положение. Заселването на големи групи сърби по това време било проблем само по отношение на тяхната православна вяра. Преобладаващото влияние в Хърватия през този период било крайно консервативно, както в политиката, така и в религията.

Сърбите

Сръбското население на империята живеело при съвсем различни обстоятелства от тези на повечето жители в Хабсбургската империя. То не контролирало конкретна част от територията и било православно по религия, която била обект на атаки в други части на монархията. Въпреки това, то имало определени привилегии, които го отделяли и го поставяли в по-добро положение, отколкото някои от селските маси от друг етнически произход. Този сравнително благоприятен статус се дължал на специалните привилегии, дадени на сърбите от Леополд I през 1690 г. по времето на преселението на Арсений III и на неговите подръжници. Да не забравяме, че на сръбските бежанци била обещана свобода на религията и автономна църковна администрация. Положението, което се развило след това, демонстрирало много прилики със системата миллет в Османската империя. Сръбските православни граждани се радвали на привилегиите си където и да се заселели; техните права не били зависими от територията. Също като в Османската империя, църковните първенци на практика станали водачи на един вид сръбско светско управление, начело със сръбска метрополия, създадена в Сремски Карловци. Редовните срещи на съветите започнали да наподобяват национални събрания. Те се провеждали най-вече, за да избират епископи и глави на манастирите, но така също обсъждали и общи проблеми и въпроси в интерес на сръбската общност. Те изслушвали жалби и отправяли протести. Силният мирянски елемент, който видяхме при църквата под османско господство, също присъствал и тук; представителството в събранията отразявало цялата сръбска общност. След 1749 г. негови членове били епископите, 25 представители на духовенството, 25 – от Военната граница и 25 от други територии и градове със сръбско население.[5]

С репресиите срещу Печ, Сремски Карловци се превърнал във водещ сръбски православен църковен и образователен център. Тази митрополия била в далеч по-силно финансово положение, отколкото останалите славянски православни институции в Османската империя или в Хабсбургската монархия. Градът се сдобил с внушителни постройки в бароков стил и там били основани първите сръбски училища за средно образование. Тъй като големи надежди се осланяли на теолозите, изпратени от Киев, руското влияние било силно. Книжовният език на времето бил така нареченият сърбославянски, изкуствено създаден, близък до църковнославянския, но не и до речта на обикновените хора. Също като в рамките на Османската империя, църквата пазела жив спомена за средновековната сръбска империя, а нейното минало било идеализирано и възвеличавано. Църковните иконописи и литература също отразявали миналото. Културната дейност на митрополията се подкрепяла от работата, извършвана в манастирите на Фрушка гора.

Въпреки предимствата, на които се радвала, сръбската църква естествено не била доволна от второстепенния си статус в една държава, която била преобладаващо католическа; политическата ситуация също била незадоволителна. Когато Арсений и неговите последователи напуснали сръбските земи, те очаквали престоят им в Хабсбургската империя да бъде кратък. Те се надявали да се върнат с победоносната австрийска армия. С минаването на годините и със стабилизирането на границата, можело да се очаква, че сръбското население ще настои за специална територия и за призната светска администрация. Било почти невъзможно да се намери решение на въпроса за националната територия. Тя можела да се отдели само от унгарската или от хърватската територия и да се постигне за сметка на тези народи. Признаването на цивилна власт повдигало подобни проблеми. Въпреки тези различия, като цяло сръбското население предпочитало да сътрудничи на централната власт. Сръбските привилегии зависели от протекцията на Виена. Когато тази протекция не била получена, православните сърби не могли да се противопоставят на хърватския и на унгарския натиск.

---

[5] Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, превод Kordija Kveder (New York: McGraw-Hill, 1975), p. 237.

Към края на XVIII век сръбски колонии съществували не само в провинцията, но и в градовете. Също като гръцките, до този момент сръбските търговци се били превърнали във важен елемент на търговията в монархията. Въпреки че често успявали да забогатеят, тяхната православна вяра се оказвала решаваща спънка за дейността им. Обикновено те нямали право да купуват собственост или да стават пълноправни членове на градската общност. Забраната върху придобиването на имоти важала за православните в Цивилна Хърватия и Цивилна Славония, както и в други райони.

Въпреки това сръбското население на монархията, организирано от православната църква и притежаващо определени привилегии, до края на века установило силни позиции и притежавало общност на различни социални нива. Търговците, православното духовенство, учителите и офицерите от Военната граница образували висша класа. Войникът-селянин от Военната граница не само че бил свободен човек, но и човек, който е придобил значителен опит в сражение. Православната църква била повече от религиозна институция. Тя представлявала заместник на светското ръководство и пазела спомена за сръбската държавност.

Трансилвания

Политически условия След османското завладяване през XVI век, Трансилвания получила широки автономни права, които на практика надхвърляли правата на Влашко и Молдова, които имали сходен статус в империята. Трансилванските князе често провеждали независима външна политика. Те водели войни и поддържали преки отношения с други страни чрез свои представители. При управлението на провинцията, князът бил подпомаган от дванайсетчленен съвет и от диета. До края на XVI век съществували три признати „нации“ – унгарците, шеклерите и саксонците, – и четири религии – католическата, лутеранската, калвинистката и унитаристката. Както видяхме, унгарците дошли в Трансилвания през X век, а територията станала част от кралство Унгария. Шеклерите, които били тясно свързани с унгарците и говорели техния език, дошли по-късно. Първоначално те охранявали границите и били свободни земевладелци. Саксонците били германски имигранти от областта на Рейн, които дошли през XII век. И шеклерите, и саксонците били получили харти от краля на Унгария, които потвърждавали привилегиите им и им давали право на самоуправление на териториите, където се заселват. Шеклерите се заселвали най-вече в Източните Карпати; саксонците – в района между градовете Брашов (Кронщад) и Сибиу (Херманщат); и с друг център около Бистрица (Бистриц) (вж. Карта 15).

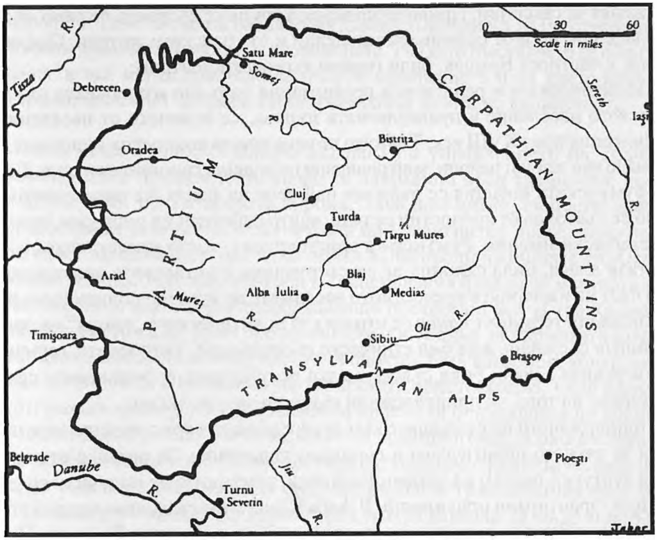
0 30 60
Scale in miles
Tisza R.
Debrecen
Satu Mare
Someş
R.
Oradea
PARTIUM
Bistriţa
Cluj
Turda
Târgu Mureş
Arad
Mureş R.
Alba Iulia
Blaj
Mediaş
Timişoara
Sibiu
Olt R.
Braşov
TRANSYLVANIAN ALPS
CARPATHIAN MOUNTAINS
Sereth R.
Iaşi
Belgrade
Danube R.
Turnu Severin
Jiu R.
Ploeşti
Tabor

Карта 15. Трансилвания

Клуж (Колошвар, Клаузенбург), най-големият град на Трансилвания, до XVIII век бил предимно унгарски.

Религиозните разделения в провинцията също били значителни. Реформацията постигнала значителен напредък сред унгарската аристокрация, която я приела като движение, насочено срещу Хабсбургите. Тя била приета и от саксонците, които станали лутеранци. Оттам нататък унгарците били и калвинисти и лутеранци; шеклерите – католици, лутеранци и унитаристи. До края на XVI век протестантските църкви имали равен статус в провинцията заедно с католиците и представителство в диета. Четирите признати или приети религии следователно били католическата, лутеранската, калвинистката и унитаристката. Духовенството на тези религии се радвало на положението и привилегиите на аристокрацията.

Като цяло провинцията била организирана до голяма степен като останалите земи на Унгарската корона. Чрез своите организации в графствата и чрез положението си в диета, аристокрацията доминирала политическия живот на страната и имала контрол над крепостните селяни. Саксонската територия, известна като *Fundus Regius* или *Königsboden* (Кралска земя), имала някои специални институции. Тя се управлявала от граф и от събрание, известно като *Nationsuniversität*. Този орган избирал кандидатите за граф, но кандидатурата трябвало да бъде одобрена от краля. Съзнавайки, че са съвсем малобройно малцинство в Трансилвания, саксонците били изключително ревниви по отношение на автономността си. Унгарците и румънците нямали право да притежават имоти на тяхна територия, нито да се женят за саксонци. Привилегированата група се състояла не само от знатни земевладелци, но и от селяни-земевладелци и от градските жители. Саксонските градове, в частност Брашов, били големи търговски центрове.

Политическата и религиозна организация напълно изключвала от схемата румънското население и православната църква, т.е повечето от населението на Трансилвания през XVIII век. Тъй като не населявали конкретна територия, румънци имало във всички райони, контролирани от привилегированите нации. Слабостта на румънската позиция се дължала най-вече на факта, че населението почти изцяло се състояло от крепостни селяни, които работели по унгарски, шеклерски или германски имения. Румънската аристокрация, която представлявала едва 1 % от тази класа, била склонна да си сътрудничи с унгарската аристокрация. В никоя част на империята крепостното население не играело политическа роля. В Трансилвания терминът *нация* се отнасял за политическата „нация“ на привилегированите съсловия, а не бил етническо обозначение. Унгарските, германските и шеклерските селяни били съвсем малко по-заможни от румънските селяни, с изключение на това, че принадлежали към приетите религии.

Придържането на румънците към православната вяра определено се оказало пречка за тяхното политическо и социално положение. За разлика от сърбите с техния културен център в Сремски Карловци, румънците не получили специална харта или гарантирани привилегии. В Алба Юлиа била създадана митрополия, която била под юрисдикцията на митрополита на Унгро-влашко в Букурещ. На практика обаче тя можела да предложи съвсем ограничена подкрепа на членовете си.

Като автономно княжество под османски суверенитет, Трансилвания дължала годишен налог, който първоначално бил 10 000 флорина, а след това бил вдигнат, както и множество други плащания. Но тя никога не била сведена до пашалък, нито била приложена османската поземлена система. Също като в Молдова и Влашко, местната аристокрация запазила контрола и била крайно чувствителна по отношение на правата и привилегиите си. След поражението на османската армия през 1688 г. диетът провъзгласил края на османското господство. Също като по други места, преминаването към хабсбургско управление не било лесно. Аристокрацията се страхувала, че съществуващата политическа система ще бъде нарушена. През 1691 г. Леополд I издал харта, потвърждаваща продължението на системата на управление, основана на трите нации и на четирите религии, като по този начин старите закони и институции били запазени непокътнати. Било договорено редовно плащане в полза на империята, но всякакви допълнителни такси изисквали одобрението на диета. Подобни договорености били постигнати и по отношение на армията. Оттам насетне Трансилвания се считала за една от земите на Унгарската корона, макар че запазила автономното си положение.

Така Трансилвания влязла в Хабсбургската империя с уверенията, че нейната уникална организация ще бъде запазена. Начело на провинцията стояла институцията на *губерниума*, която се състояла от президент и 12 члена на съвета, които се избирали по равно от признатите нации и религии. Диетът се състоял от една камара, която включвала представители от саксонските, унгарските и шеклерските райони; също така висши служители на църквата и държавата, както и делегати, номинирани от короната. Тези последни назначения давали възможност на централната власт да упражнява влияние в рамките на провинцията. Тъй като гласуването се извършвало по имения, всяка мярка трябвало да получи одобрението и на трите нации. Във Виена трансилванският дворцов съвет надзиравал делата на княжеството.

Униатската и православната църкви При управлението на Трансилвания хабсбургското правителство скоро се изправило пред трудности, сходни с тези в други земи на Унгарската корона. Така или иначе, съществуването на маса православни селяни без политически или религиозни права, дало на централната власт изгодни шансове да се опита да затвърди позицията си. Основната опозиция на хабсбургския контрол в Трансилвания идвала от местната унгарска аристокрация, която била преобладаващо протестантска. В трансилванския диет мнозинството също било протестантско. Очевидно за държавата щяло да е от полза, ако възникнела нова група от новопокръстени католици, които да бъдат зависими от Виена и в опозиция на унгарската аристокрация. Още повече, че много отговорни хабсбургски държавници приемали популярната по времето на Реформацията презумпция, че за народа е за предпочитане да има същата религия като неговия владетел. Мисионерският ентусиазъм на католическата църква подкрепил тази идея. Йезуитският орден се върнал в Трансилвания през 1693 г.

Единствената очевидно голяма група, която можела да бъде покръстена, били православните румънци. Положението на православната църква било изключително опасно. Лишено от необходимите източници на доход, тъй като то не можело да събира десятък, местното духовенство било зависимо от таксите, които събирало за служби и от дарения от паството, което вече било принудено да плаща данък на признатата църква с юрисдикция в неговия регион. Свещеникът често пъти трябвало да си изкарва прехраната, работейки като крепостен или наемател на земята на аристократа. Протестантските организации по-рано неуспешно се опитвали да спечелят нови последователи за вярата си. Те обаче допуснали грешката да атакуват формите на религия, като иконопочитание, пост и съблюдаване на множество празници, които били скъпи за сърцето на православния селянин. Нещо повече, приемането на протестантството не предлагало социални или политически предимства. Независимо дали се отказвали от вярата си или не, румънците си оставали без политически права или представителство.

Търсейки нови религиозни последователи в края на XVII век, католиците използвали по-изтънчени методи. Те се концентрирали върху печеленето на последователи не за католицизма, а за униатската или гръцката католическа църква. Условията за членство били прости, като за православните била нужна съвсем малка промяна в догмата. Вярващият трябвало просто да се съгласи с четирите члена на Флорентинския събор от 1439 г., който бил свикан в опит да бъдат повторно обединени двата големи клона на християнската религия. Те включвали признаването на папата като глава на църквата, приемането на произлизането на Светия дух от Отец и Син, и вярата в съществуването на чистилище.[6] По този начин православните можели да съхранят значителна част от вярата си, като литургията и каноничният закон били оставени непокътнати. Униатската църква положила големи усилия да се наложи в частност сред православното духовенство, чието положение наистина било тежко и унизително. На членовете му се предлагал поне шанс да получат мястото, което заемали равните на тях в признатите институции.

---

[6] За коментар по Флорентинския събор вж. Runciman, *The Great Church*, pp. 103-111.

Примамките на новата църква се оказали неустоими за по-голямата част от православното духовенство, което я приело с надеждата да подобри собственото си положение и да спечели поне някакво подобие на равенство с католиците. Обединението било прието през 1697 г. в синод, свикан в Алба Юлия под ръководството на митрополит Теофил. След неговата смърт, наследникът му Атанасие Ангел довършил преговорите. В замяна на приемането на Акта на обединението през 1698 г. от бившето православно духовенство, Леополд I издал декрет, Диплома от 1699 г., който узаконявал обединението и давал на униатското духовенство правата и привилегиите на католиците. Свещениците били освободени от трудови задължения и от десятък. През 1700 г. общ синод на църквата приел членовете от Флоренция. Тогава Леополд I издал втори декрет, в който препотвърдил предишните си гаранции. Атанасие бил поставен начело на униатската организация. Въпреки очакванията им и уверенията на Леополд, униатското духовенство не получило равно положение с представителите на признатите религии. Техните действия били внимателно следени и бил назначен специален служител, който да ги надзирава.

Униатската църква всъщност се превърнала в мишена на атаки от всички страни. Привилегированите нации и религии разбрали хабсбургските мотиви за насърчаване на религиозната смяна. Още повече, че тази стъпка нямала потенциала да наруши баланса на политическия живот в Трансилвания. Ако румънците били в състояние да претендират за равенство на религиозна основа, господството на трите признати нации щяло да бъде застрашено. Да не забравяме, че румънците били мнозинство в цялата провинция.

Силна опозиция се появила и от страна на православните институции в рамките на империята и извън нея. Митрополията в Сремски Карловци, основният православен център на монархията, отлъчила униатската църква. Патриарсите на Ерусалим и Константинопол, митрополитът в Букурещ, румънските князе и руските духовници нападнали нейните действия. Това, което било решаващо, обаче, бил фактът, че мнозинството от православните селяни предпочело да си остане със старата вяра. Въпреки че хабсбургкското правителство активно подпомагало униатите – всъщност, то действало, сякаш всички православни румънци са сменили вярата си, – движението не породило повсеместна ентусиазирана подкрепа. Някои се присъединили просто за удобство, но запазили изконната си православна вяра. На практика двете църкви имали известни конфликти, но те също си сътрудничели. И православната, и униатската църкви имали преобладаващо селско паство, за което различията в догмите били неразбираеми или което не се интересувало от тези въпроси.

Основната причина за слабостта на униатското движение вероятно била неспособността на признатите религии да приемат тази църква като равна. Както беше споменато, унгарското духовенство идентифицирало интересите си с тези на унгарската аристокрация, която се противопоставяла на увеличаването на хабсбургското или румънско влияние. Въпреки това, движението имало определени неочаквани, положителни резултати за румънците. Хабсбургските служители насърчавали униатските образователни усилия, тъй като те чувствали, че подобни усилия ще увеличат влиянието на организацията. В резултат на това униатската църква станала център на румънското интелектуално възраждане, което имало дълбок ефект не само върху Трансилвания, но и в рамките на Княжествата. Румънската национална идеология през следващия век се оформила от работата на станалата известна по-късно Трансилванска школа. Тя формулирала и разпространила идеята за румънското национално равенство, която в исторически план била оправдана. Тази работа била започната от един изключително способен епископ на униатската църква, Йоан Инокентие Клайн (Клайн, Мичу), който бил на служба от 1729 до 1751 г. Неговата цел била да извоюва равно положение в провинцията за духовенството и за миряните в църквата му. Той смятал, че най-добрият метод за постигане на тази цел е да се приемат условията за обединението и да се изпълнят декретите на Леополд. Той също така вярвал в сработването и сътрудничеството с централната власт. Между 1730 и 1744 г. той изпратил 24 петиции до Виена.

Програмата на Клайн е важна както с целите, които той искал да постигне, така и с аргументите, които използвал. Той работел за политически права, т.е. за признаването на румънците като четвърта нация с равно място в диета, а така също и за селски реформи. Той поддържал радикална промяна в положението на крепостните, като твърдял, че те трябва да получат свобода на придвижване и че трябва да могат да получават образование или да изучават занаят. Той твърдял, че ангарията трябва да бъде фиксирана на два дни седмично. По този начин, неговите идеи били сходни с тези на монарсите-реформатори. За да оправдае исканията си, Клайн настоявал не само, че унгарците са мнозинство в провинцията – групата, която плаща най-много данъци, – но също така, че те живеят без прекъсване в Трансилвания по-дълго, отколкото унгарците или саксонците. Доктрината за историческия континуитет щяла да се превърне в интелектуалната основа на бъдещите национални програми и да причини много противоречия между румънските и унгарските историци и пропагандатори.

По този начин изразените от Клайн идеи били изключително важни за бъдещите национални конфликти. В творбите си той твърдял, че румънците в Трансилвания са преки наследници на римските заселници и следователно, наследници на Рим. Той доказвал, че римските легиони унищожили напълно даките, предишните обитатели, и след това заселили територията с колонизатори от Рим и Италия. През 270 г., когато римските войски били принудени да се оттеглят, само войниците и администраторите прекосили Дунава, но селяните останали. През дългия период на размирици, който последвал, римското население се оттеглило по високите части и планините, само за да се върне в по-спокойни времена. Когато унгарците завладели Трансилвания, те заварили румънско управление под ръководството на Дук Желю. След като той бил убит, румънците избрали унгарския лидер Тухутум за свой владетел. Въпреки това, съюзът бил на равностойни начала. Румънското положение се влошило едва по-късно, когато народът бил незаконно лишен от правата, които по-рано му били гарантирани. Както може да се види, аргументите на Клайн се основавали не само върху идеята за предхождащото заемане на територията, а и върху изцяло римския произход на колонизаторите. Да не забравяме, че всъщност римските заселници идвали главно от Балканските земи и че римляните сключвали смесени бракове с даките, които не били унищожени. Все пак, въпреки някои заблуди в нея, доктрината на Клайн обслужила една важна нацонална цел, като дала на румънците предци, които можели да се считат за превъзхождащи предците на унгарците, славяните и германците. По време, когато историческите права и родословието били от първостепенно значение, този аргумент бил много ефективен.

Униатските лидери не само подкрепяли програми в румънски интерес, но тяхната църква положила големи усилия да подобри образованието за техните подръжници. Блай се превърнал в център на румънската културна дейност. Била създадена печатна преса, която през 1753 г. произвела първата книга, а през 1754 г. било открито средно училище. Подпомагани от католически институции извън провинцията, румънските студенти заминавали за Рим или Виена, за да учат. Макар и малобройна, тази група образовани духовници дала на румънското население обособена, действена група интелектуалци, които щели да изиграят съществена роля в последващото национално движение в Трансилвания. Доктрините, които те поддържали и публикували, щели да се превърнат в национална програма, както в собствената им провинция, така и в Модова и Влашко.

Реформите в Трансилвания Също като в разгледаните по-рано области, реформите, въведени от Мария-Терезия и от Йосиф II в Трансилвания, засегнали главно статуса на селяните, организацията на администрацията и църквите. Селският въпрос е от главно значение в нашия разказ, защото румънците съставлявали основен компонент на крепостното население. В цяла Трансилвания през XVIII век аристокрацията представлявала малък процент от населението, 4.4 % в началото на века и 6.7 % – до 1867 г. Мнозинството от селяните – 73.2 % – били крепостни, а 20.5 % били свободни селяни. Сред останалите голям процент били работници-преселници.[7] Също като останалите от тяхната класа в други части на империята, крепостните били обложени с високи данъци към държавата, църквата и техните земевладелци. Освен това, православните били длъжни да плащат и на религиозните институции, на които те не били членове. Също като другаде, ангарията пораждала най-голямо недоволство. През 1714 г. диетът определил размера ѝ на 4 дни седмично за всички членове на семейството на крепостния. Трябва да се отбележи, че феодалните тегоби в Трансилвания били по-високи, отколкото във Влашко или Молдова. През 1769 г. урбариум, издаден за Трансилвания и известен като Черта Пункта, определил ограничение от 4 дни, или три, ако селянинът подсигурявал собствени животни. Реформите, които вървели успоредно с реформите в други части на монархията, страдали от недостатъка, че лесно позволявали на аристокрацията, която контролирала местната администрация, да не се подчинява.

---

[7] Constantin Daicoviciu and Miron Constantinescu, eds., *Brève histoire de la Transylvanie* (Bucharest: Editions de l'académie, 1965), p. 143.

Въпросът със земята бил засегнат по-нататък от мерките, предприети от централната власт за разширяване на Военната граница в Трансилвания през 1762 г. Тази стъпка била предприета по-скоро от политически, отколкото от военни съображения. Пограничната зона щяла да даде на имперското правителство твърда база, от която да контролира местната аристокрация; очаквали се също така предимства по отношение на това, че територията ще бъде източник на данъци и войници. Установяването на границата обаче не било лесно. Словенската и хърватската зони били създадени на земи, които били опустошени и обезлюдени; освен това съществувала ясна нужда да се защити територията срещу нападения през границата, та макар и само незаконни банди. Обратното, граничните зони на Трансилвания били гъсто заселени, в частност саксонските земи, така че не съществувал страх от нападение от страна на Княжествата. При все това, въпреки силните възражения на местната аристокрация, два румънски и три шеклерски полка били създадени и установени в селата по границата с Дунавските княжества.

Като в други гранични територии, условията за войниците-селяни били значително по-добри, отколкото условията за крепостните и за наемателите по съседните владения. Местните селяни се натискали да се присъединят към пограничните селища. Румънците, в частност, били в по-добро положение. Първоначално хабсбургските власти искали да заселят само униати, но скоро те допускали и православни войници. Във военните колонии румънците били на равно ниво с останалите народности, а и не били подложени на данъците и трудовите повинности, които били толкова високи в Трансилвания.

Въпреки че през целия век сред крепостните селяни имало отделни действия на съпротива, най-голямото въстание възникнало във връзка с Военната граница. Да не забравяме, че през 80-те години на XVIII век Екатерина Велика и Йосиф II формулирали амбициозни планове за поделянето на Османската империя. В подготовка за война, през 1784 г. бил издаден декрет, който регистрирал селата в пограничната зона. Тъй като селяните помислили, че тази мярка се отнася до цялата държава, голям брой села се опитали да се присъединят към пограничното формирование. Като войници селяните щели да се освободят от крепостничеството и от трудови повинности. Когато местната аристокрация се опитала да спре движението, селяните се организирали и се подготвили за отпор.

Голямо въстание, в което селяните дали израз на вековните горчиви тежнения, избухнало под предводителството на трима мъже на име Хореа, Клошча и Кришан. Като при всички подобни въстания, и двете страни извършили чудовищни зверства. Господарските къщи били изгорени, а броят на жертвите бил голям. Първоначално въстанието имало изключителен успех. Въстаниците установили контрол върху голяма част от Трансилвания, а аристокрацията била напълно ужасена. Подчертавайки лоялността си към императора, въстаниците обявили, че въстанието е насочено срещу трансилванските имения. Тяхната програма била изключително радикална за времето си. Тя призовавала не само към край на крепостничеството и за установяване на социално равенство, но също така към разделяне на земите на владенията. Въпреки декларациите за лоялност, хабсбургското правителство трябвало да предприеме действия. Тъй като първоначално не успяло да потуши движението със сила, то започнало преговори с водачите на въстанието. След това срещу селските части била изпратена армия и ги разгромила напълно. Двама от водачите, Хореа и Клошча, били публично екзекутирани чрез разчекване като пример към бившите им последователи.

Въпреки че въстанието било потушено с изключителна жестокост, Йосиф II наредил пълно разследване по случая. Самият император добре съзнавал лошите условия в Трансилвания, тъй като пътувал инкогнито там през 1773, 1783 и 1786 г. Неговата комисия по разследването хвърлила вината за въстанието върху експлоатацията на селяните. През 1785 г. той издал декрет, който сложил край на крепостничеството и също като в други територии, дал на селянина лична свобода и му позволил да се мести, ако е изпълнил задълженията си. Проблемният въпрос, ограничаването на трудовите повинности, не бил уреден. През 1791 и 1792 г. диетът признал отменянето на крепостничеството, но селянинът трябвало да предупреди 5 месеца предварително, преди да напусне владението и трябвало да си намери заместник.

Радикалните реформи на Йосиф имали може би по-голямо значение за Трансилвания, отколкото за останалите райони, които разгледахме. Неговите мерки по отношение на селяните и атаките му срещу политическите и религиозните привилегии на традиционните владения разтърсили цялата система. Неговото отношение на религиозна толерантност било от огромна полза за православната църква. Първата от признатите нации, на която бил нанесен истински удар, били саксонците. През 1781 г. Йосиф издал декрет върху *Concivilität*, или равенството на гражданите, който сложил край на изключителните права на германците и дал равно положение на всички жители на саксонската територия. Румънците и унгарците, също като германците, сега можели да придобиват имоти и да влизат в гилдиите. Това действие, което ударило из основи германската привилегия, показало, че императорът не е германски националист, въпреки желанието му да въведе германския като език на администрацията.

През 1784 г. Йосиф II предприел радикална реорганизация на трансилванската политическа структура. Също като на други места, той премахнал графствата, които били основата на аристократичната власт и ги заместил с нови поделения, начело със служители, които се избирали и били отговорни пред Виена. Административните граници били прокарани без оглед на исторически или национални съображения. Всички в провинцията щели да бъдат равни, но германският щял да бъде езикът на управление.

Законът за толерантност, издаден през 1781 г., имал изключително благоприятен ефект върху православната църква. Законът позволил свобода на изповеданието по домовете и строеж на църкви и училища, там, където повече от сто семейства почитат една вяра. Православните сега били в далеч по-добро положение. Те можели да строят повече църкви и да действат по-свободно, отколкото преди. Нещо повече, хабсбургските власти се отказали от опитите си да третират всички румънци като униати. Били предприети стъпки за избора на нов православен глава на Трансилвания, която нямала епископ от 1698 г., когато Атанасий и неговите последователи се присъединили към конкурентната институция. Оттам насетне праволавните румънци трябвало да се обръщат към сръбската организация в Сремски Карловци, въпреки че те не били включени в гаранциите на Леополд I. Сега обаче те щели да имат свой собствен епископ. Митрополитът в Сремски Карловци бил помолен да предложи три имена на Йосиф II. Той избрал сърбина Гедеон Нихитици, който заел поста през 1784 г. Неговата църква останала зависима от Сремски Карловци по въпросите на догмата. През 1810 г. румънското православие получило правото да избере свои собствени епископи. Сибиу станал център на православието, както Алба Юлия била центърът на униатите, а Сремски Карловци – център на сръбското православие.

Въпреки че новите мерки за толерантност засилили православната позиция, те естествено спечелили повече врагове на Йосиф II. Една от причините, които накарали властта да приеме назначаването на православен епископ, била, че тя не харесвала влиянието на православните организации извън страната – особено в Букурещ – върху трансилванските румънци. Други последици от това действие също причинили голяма тревога, особено сред католиците. Масовото връщане към православната църква станало за сметка на униатите. Дори Йосиф бил принуден да се съгласи на мерки, които да затруднят подобни действия.

След смъртта на Йосиф основните административни промени в Трансилвания били анулирани. Провинцията се върнала към системата на управление на трите признати нации и на четирите религии. Въпреки това, запазването на разпоредбите, отменящи крепостничеството и намаляването на ограниченията върху православието, облагодетелствали румънското население. Още повече, че до края на века то вече имало малка интелектуална класа, която ефективно можела да се бори за подобрение на румънското положение. През 1791 г. членове на тази група съставили петиция, известна като Supplex Libellus Valachorum, която била изпратена на Леополд II. Нейните аргументи били много сходни с тези, изказани за пръв път от епископ Клайн. Меморандумът повтарял тезата за римския произход на румънския народ и твърдението, че до XV век те и православната църква са били на едно ниво с унгарците и саксонците. По този начин документът призовавал не към даването на нови права, а към възстановяването на тези, които съществували по-рано. Просителите искали румънците да получат пропорционално представителство в трансилванските административни органи и да споделят привилегиите на доминиращите нации. Те искали също така да имат национално събрание, сходно на свикваното от сръбския ортодокс.

След като Леополд II прочел петицията, той я препратил към трансилванския диет. Там, както може да се очаква, тя била категорично отхвърлена. Веднъж възвърнали си контрола, унгарската, шеклерската и саксонската аристокрация нямали никакво намерение да правят отстъпки. След като успешно отблъснали опитите на Йосиф II да наложи централизирана администрация, те със сигурност нямало да се предадат пред едно движение, което имало далеч по-опасни последици за политическата им власт и за социалното им положение.

Банат

В допълнение към разгледаните дотук региони, три други части от Хабсбургската империя са важни за този разказ. Две от тях, Буковина и Словенските земи, са разгледани подробно по-късно. Буковина станала част от монархията едва през 1775 г. и тогава била администрирана заедно с новопридобитата полска провинция Галиция. Словенците, които населявали цяла Карниола и част от Щирия, Каринтия, Истрия, Горица и Градица, участвали в историята на събитията на германско-австрийската част от империята. Тъй като този район никога не бил сцена на разрушителни войни или на големи преселения на народи, той бил по-просперираш, отколкото земите, които разгледахме преди това. Независимо словенско движение се зародило чак през следващия век.

За разлика от него, Банат имал бурно и разрушително минало. Тъй като той бил под пряко османско господство, там били въведени и административната, и поземлената системи на империята. Като погранична територия и като сцена на постоянни сражения, територията била силно обезлюдена, с изключение на няколкото центъра около укрепени места. Селяните отглеждали животни, които лесно можели да бъдат преместени в размирни времена. След като хабсбургската власт придобила провинцията през 1718 г., възникнал въпросът за политическото ѝ бъдеще. Въпреки натиска от страна на Унгария, която очаквала да я придобие, провинцията първо станала част от земите на короната и била поставена под военна администрация. Тя била разделена на 11 района; селата останали под администрацията на местните кнезе, съгласно действащата система в османските територии и във Военната граница. Хабсбургите имали пълен контрол да се разпореждат със земята, която сега била държавна собственост. Целта била регионът да се превърне в силен бастион срещу османската империя и в икономически просперираща територия, която да носи високи данъчни приходи. След което била предприета активна политика на колонизация.

По това време Банат бил преходна територия, където се смесвало румънски и сръбски-говорещо население. Въпреки че първоначално той бил румънски, в течение на дълъг период последвала голяма сръбска имиграция. Населението било главно селско, но то включвало също така занаятчии и търговци. След хабсбургското анексиране, властите положили големи усилия да привлекат германски заселници, тъй като вярвали, че те най-ефективно могат да развият района. Новите преселници получили статуса на свободни селяни и били освободени от данъци за определен период от време. Наистина били въведени по-добри методи на земеделие и били развити нови култури като ориз и памук. Властите не одобрявали унгарската имиграция поради очевидни политически причини.

Хабсбургските власти раздавали също големи парцели земя като награда за служба или на хора с достатъчно влияние, за да получат такова дарение. И католическата, и православната църкви притежавали владения. Тъй като те се обработвали изцяло от крепостен или наемен труд, те имали същите проблеми като съседните земи и били еднакво засегнати от реформите. По-голямата част от населението било православно, но сърбите били в по-добро положение, отколкото румънците. Въпреки това, румънското население се радвало на някои от същите привилегии, тъй като то образувало част от сръбското паство. Част от банатската територия била организирана като Военна граница, сходна с тази в Хърватия и Славония. До последното десетилетие на XVIII век Банат бил под администрацията на централните власти във Виена. След период на нерешителност, те се присъединили към унгарския регион, но като отделна провинция. Оттам насетне тя останала под унгарски контрол.

ФРЕНСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И НАПОЛЕОН

От възкачването на Леополд II през 1790 г. до сключването на Виенския конгрес през 1815 г., основната грижа на Хабсбургите били отношенията им с Франция. Войските на Леополд скоро щели да бъдат разбити от армиите на революционната сила. През този период Франция представлявала смъртна опасност поради военната си мощ и завладяващата си идеология. Съдбата на френските монарси била шок за консервативна Европа. През 1792 г. Леополд видял сестра си Мария-Антоанета и зет си Луи XVI хвърлени в затвора, а през 1793 г. те били гилотинирани. Европейските владетели си дали сметка също така, че много от условията, породили революцията във Франция, съществуват навсякъде. В рамките на Хабсбургската империя селяните, все още обременени от тежки задължения, били неспокойни. Части от аристокрацията, особено в Унгария, използвали речника на Просвещението, за да оправдаят поддържането на националните и на феодалните си привилегии. При тези обстоятелства, австрийското правителство не можело да си позволи повече експерименти, като по времето на Йосиф II. Отменянето на крепостничеството и Законът за толерантността останали, но по-нататъшно развитие не последвало чак до 1848 г.

Така следващият император Франц II (1792-1835 г.) сложил край на ерата на просветения деспотизъм. Човек на практиката с ограничено въображение, той въвел нов консервативен дух в управлението на държавата. Френската революция разтърсила всички, които заемали привилегировано положение, а аристокрацията се нуждаела от подкрепата на монархията срещу по-голямата заплаха. Онези, които по-рано се обявявали за провинциални и исторически права, намерили основа за сътрудничество с проповедниците на силна централизирана власт. Основният враг и на двете групи била френската агресия и свързаната с нея революционна идеология. Битката щяла да продължи, но не само на бойното поле, но и у дома. Били въведени множество мерки на вътрешен контрол, включително шпионска система, засилен полицейски надзор и цензура, която разглеждала произведенията, отпечатани в страната и внасяни от чужбина. Образованието започнало да набляга на лоялността и на примерното гражданство; религията станала любимият инструмент за гарантиране и налагане на подкрепа за установения режим.

Въпреки страховете, породени от революционното движение, въпросът за унгарския сепаратизъм останал болезнен за Виена. Земевладелческата аристокрация продължила да просперира по време на Наполеоновите войни, които не се водели на нейна територия. Войните донесли високи цени за продуктите от техните имения, а те като класа били освободени от данъци. Въпреки това, те продължили да се борят срещу специалните военновременни данъци, необходими за защитата на страната и срещу мобилизацията за армията, която отнемала селска ръка от техните печеливши имения. През този период съществувал също така непрекъснат натиск за въвеждането на унгарския като език на администрацията и в средното образование.

Хабсбургките конфликти с Франция довели до дълга поредица депресиращи поражения и неизгодни мирни договори. Почти всички те донесли загуба на хабсбургска територия, като обикновено включвали югозападната граница. От 1792 до 1797 г. Австрия се сражавала във Войната на Първата коалиция в съюз с Прусия, Великобритания, Холандия и Испания. Съгласно Договора от Кампо Формио империята отстъпила белгийските си територии и в замяна получила Венеция, Истрия и Далмация. Войната на Втората коалиция от 1798 до 1801 г., в която Австрия воювала с Русия, Великобритания, Неапол, Португалия и Османската империя, завършила с договора от Люневил, който донесъл съществени промени в Централна Европа, но позволил на монархията да запази бившите венециански територии. Войната на Третата коалиция, започнала през 1805 г., донесла нови поражения, в частност краха при Аустерлиц през 1805 г., и завършила с договора от Пресбург (Братислава). Тук империята отстъпила венецианските земи на новото кралство Италия и изгубила още германска територия. През 1809 г. след мощен опит за национално възраждане, австрийската армия под командването на ерцхерцог Карл, направила огромно усилие да победи Наполеон, който по същото време воювал в Испания. Нови съкрушителни загуби принудили монархията да сключи още един тежък договор. Съгласно договора от Шьонбрун били отстъпени Галиция и нови германски територии, заедно с територия, която по-късно Наполеон включил в новото политическо образувание, наречено Илирийски провинции.

За кратък период след 1805 г. френското правителство контролирало важни южнославянски земи. През 1809 г. Далмация, някои словенски земи, части от хърватската Военна граница и Цивилна Хърватия били обединени, за да образуват Илирийските провинции, територия, която се включила директно във Франция. Чрез създаването на този балкански васал, френското правителство целяло да установи силна политическа основа в региона, за да защитава позицията ѝ в Италия и да упражнява натиск срещу Хабсбургската империя. Новите граници дали на Франция също така пряк достъп до османската територия. При установяването на новото управление, френските служители не взимали предвид местните обичаи, които те считали за примитивни и варварски, а продължили да въвеждат непроменена френската административна система. Държавата била разделена на департаменти и получила законовите, административните и фискалните институции на Франция.

Наполеоновото господство довело до прилагането на много революционни принципи. Тъй като френската военна мощ доминирала, местните или консервативните настроения били пренебрегнати. Промените надминали и най-крайните идеи от ерата на Йосиф. На господарската система бил сложен край; селяните получили цялата земя, която обработвали. Трудовите повинности за земевладелците и десятъка за църквата били отменени без компенсации. Бил приложен Кодекс Наполеон и всички хора били провъзгласени за равни пред закона. Данъчното облагане, обаче, останало. Значително недоволство било породено от продължаването или дори от увеличаването на високите държавни такси и използването на ангария за обществените строежи, като изграждането на пътищата, необходими за френски военни нужди. Местното население не харесало също така да бъде зачислявано във френската армия.

За няколкото години, през които Франция държала Илирийските провинции, не всички реформи успели да бъдат завършени. Френското внимание било съсредоточено най-вече върху други и по-важни части на Европа. Не бил направен опит да се приложат новите институции към племенните области на Южна Далмация. Френските военни офицери се възхищавали на много неща в организацията на Военната граница, затова там настъпили съвсем малко промени. Още повече, че с британския контрол върху моретата, почти нищо не можело да се направи за просперитета на далматинските крайбрежни градове.

Въпреки това, френската окупация имала някои определени трайни последици. Първо, старият ред бил напълно разрушен, а населението получило достъп до нови идеи и поне до плана за по-ефикасна административна система. Местните езици също започнали да се използват по-широко. Въпреки че този проблем щял да придобие повече важност за в бъдеще, трудността при избора и възприемането на един книжовен език била очевидна. Илирийските провинции били населявани главно от два народа: хървати в Далмация и Хърватия, които говорели диалекти на същия език, и словенци, чиито славянски език бил различен от този на хърватите. Така Наполеоновото господство обединило южнославянските народи под едно управление, но не направило почти нищо повече, освен да очертае един съществен проблем, възпрепятстващ югославянското единство за в бъдеще.

Хабсбургските военни неблагополучия продължили чак до 1812 г., когато Наполеон започнал зле обмисленото си нападение срещу Русия. След тази година Хабсбургите, под управлението на принц Клеменс фон Метерних, станали едни от лидерите на коалицията, която довела до поражението на Наполеон. През март 1814 г. съюзническите войски влезли в Париж. В последвалите мирни преговори, които се провели във Виена през 1814 и 1815 г., възникнали съвсем малко проблеми във връзка с териториите, които са в обсега на вниманието ни. Големият спор в мирните преговори засягал съдбата на полските земи. Главната промяна в условията, които съществували по югоизточната хабсбургска граница преди дългия период на войните, било окончателното включване на бившите венециански земи в монархията. Истрия и Далмация били анексирани; Северна Италия била организирана в кралството на Ломбардия-Венеция, което било поставено под контрола на хабсбургския ерцхерцог. Букурещкият договор от 1812 г., разбира се, вече бил уредил проблемите, които засягали пряко Османската империя. Портата не участвала във Виенския конгрес, а балканските проблеми не били обсъждани.

Виенският договор щял да има огромно значение за Хабсбургската империя. Въпреки непрекъснатите си военни поражения, мирното уреждане оставило империята като доминиращата сила на Апенинския полуостров и сред германските държави. През следващите 55 години до разгрома ѝ от Прусия през 1866 г., монархията щяла да се съсредоточи върху поддържането на влиянието си на тези територии. Балканският и Източният въпрос били на второ място. Хабсбургите, които имали интерес тази благоприятна ситуация да се запази, се присъединили към Прусия и Русия в Свещения съюз, чиято основна цел била поддържането на статуквото и на установения консервативен политически ред.

3

Балканските народи под османско и хабсбургско господство

В предходните страници ние разгледахме положението на балканските народи в две велики империи – Османската и Хабсбургската. Тяхната съдба се обуславяла не само от икономическата, политическата и социална структура на държавата, в която живеели, но и от вътрешните и външните въпроси, които се решавали на времето. В някои отношения проблемите на двете управления били сходни; в други те рязко се различавали. Определено, и за османските, и за хабсбургските владетели главният политически въпрос на XVIII век бил относителният баланс на силите между централната и провинциалните власти. Те обаче подхождали към въпроса от различна позиция. Хабсбургската монархия се опитвала да установи контрол над феодалните владения, които никога порано не била притежавала; обратното, османските султани се опитвали да си възстановят власт, която някога притежавали. Съпротивата срещу австрийския централизъм и абсолютизъм идвала от историческата аристокрация, чието потекло можело да съперничи на това на Хабсбургското семейство. Портата била предизвиквана от разнородна група аяни, бейове, християнски и мюсюлмански военни лидери и откровени разбойници – групи, които нямали дълговечни традиции на политическа власт.

И за двете държави военното поражение или страхът от него играли съществена роля за въвеждането на реформите. Османското положение било сравнително по-опасно, тъй като чуждите държави обмисляли разделянето на империята. Портата била изправена пред заплахи от Австрия, Русия и Персия; основният противник на монархията била първо Франция, а после, в средата на XIX век – Прусия. Следователно било наложително да се предприеме вътрешна реформа, за да се приведе държавата в по-добро състояние да посрещне враговете си. Османските опити за реформа били ограничени, а целта била напълно прагматична. Армията трябвало да бъде усъвършенствана, иначе централната власт щяла да падне пред чуждата агресия и вътрешен преврат. Австрийските усилия били далеч по-изтънчени. Бил направен опит да се промени политическата структура на империята по начин, който да позволява на централната власт да събира повече данъци и да има по-добър достъп до населението за прякото набиране на войници. Още повече, че целите на промените не били само военни. На базата на политическата идеология на Просвещението, монарсите-реформатори изповядвали твърдото убеждение за ролята си като отговорни лидери на целия народ. В Константинопол подобно отношение не съществувало, там реформите били оправдани като завръщане към старите традиции и не се основавали на нова концепция за задълженията на владетеля.

Не е лесно да се направи преценка на относителното положение на балканските народи във всяка една от империите или да се сравни техния живот при два различни режима. В османските земи християнското население ясно било определено като второкласни жители. Въпреки това, то се радвало на значително самоуправление. Не само системата миллет, но и селските общности били важни. На местно ниво османските християни обикновено били пряко управлявани от хора от своя район, които се избирали с гласовете на мъжкото население и които били от изтъкнати местни родове. Правораздаването, събирането на данъци и полицията можели да са под пряк местен контрол. Християнският първенец от своя страна си имал работа с мюсюлманските провинциални власти или с представители на централната власт. Нещо повече, самото беззаконие в някои области гарантирало определена степен на свобода. Огромните гори, недостъпните планини и моретата винаги оставали като възможност, където изнемогващите от тегобите семейства или отделни хора да избягат. Османската империя никога нямала здрав контрол над териториите си или над околните морета.

Ситуацията в Хабсбургските земи била съвсем различна. Господарската система действала; аристокрацията доминирала местната власт навсякъде и държала преобладаващата част от селското население в условия на крепостничество. Статусът зависел повече от социалното съсловие, отколкото от религия или националност. Сред балканските народи само хърватите имали обособена аристокрация; сърбите, словенците и румънците нямали. Следователно, като селяни те нямали политически права и признати институции на самоуправление. Въпросите на правораздаването и събирането на данъците били в ръцете на господаря на имението. Изключенията били най-вече в районите, където Хабсбургите всъщност били възприели османските институции. Във Военната граница била създадена система на селско управление, сходна с тази в османските региони. На преселниците сърби в монархията била позволена организация, която имала много общи черти със системата миллет.

Въпреки че двете империи имали много сходни проблеми, за външния наблюдател на времето различията били дълбоки. Най-очевидни били външните форми на двете контрастиращи цивилизации. В очите на образованите европейци Османската империя била изостанала, дори варварска държава. Подобни наблюдатели били изключително шокирани от лекотата, с която властта екзекутирала, обикновено чрез незабавно удушаване или обезглавяване, служители или генерали, които се проваляли или предизвиквали султанското недоволство. Портата имала също навика, след като обяви война, да хвърля в затвора посланиците и представителите на противниковите държави при изключително лоши условия. Обичаят да се събират глави или да се излагат телата и главите на обществени места отблъсквал гражданите на страните, където подобни действия принадлежали на миналото. Още повече, че османските градове били мръсни, претъпкани и примитивни в сравнение с градовете на Запада. Явното демонстриране на богатство можело да бъде опасно; луксът и богатството се ограничавали до домовете, където не можели да бъдат видяни от чужди погледи.

В сравнение с тях, по отношение на стила Хабсбургската империя била един от най-големите центрове на Европа. В ерата на бароковата култура, хабсбургската цивилизация била разкошна. Аристокрацията можела да си позволи да поддържа великолепни резиденции и да прави дарения за изкуствата. Съществувала също така улегнала средна класа. Законът и редът били гарантирани; разбойнически банди не вилнеели на воля. От държавните служители се очаквало да поддържат определен стандарт. Въпреки че корупция съществува във всички общества, австрийските чиновници били относително честни и ефективни. Общите стандарти за хигиена, чистота и ред били поддържани високо.

Обратното, корупцията в Константинопол била очевидна и открита. Освен проблемите с реда и сигурността, съществували огромни опасности за здравето. Османските територии били сцена на многократни епидемии на опасни болести и чума. Дълго след като преминала като опасност в Европа, бубонната чума продължила да заплашва османските земи. През 1770 г. 40 000 човека умрели; между 1812 г. и 1814 г. Букурещ и Белград изгубили една трета от населението си. За една година умрели цели 150 000 човека.[1] Положението било особено лошо за децата; болести като скарлатина можели да покосят цяло поколение.

За селяните – т. е. за 90 % от балканското население, – въпросите на земевладението били може би по-важни от политическите въпроси, въпреки че двата със сигурност били свързани. Трябва да се отбележи, че в глава 2 търговията и производството не се разглеждат, макар че, разбира се, те били важни фактори в живота на монархията. Този пропуск отразява факта, че балканските народи били заети почти изцяло със земеделска или пасторална дейност. Съвсем ограничен брой търговци и занаятчии, обикновено гърци или сърби, живеели в градовете, но за повечето румънци, сърби и словенци основните икономически въпроси били свързани със земята и със земеделската продукция.

Както видяхме, в началото на XVIII век повечето селяни в Хабсбургската империя и в Дунавските княжества били крепостни или поробени, подчинени по закон, като имали единствено традиционните права да обработват парцел земя. Те понасяли основната тежест на държавните и църковните такси и плащали за земята си. През този век владетелите Мария-Терезия, Йосиф II и Константин Маврокордатос въвели реформи, най-вече поради причини от държавно естество, които променили законовото положение на селяните, но направили съвсем малко или нищо, за да им гарантират сигурност на ползването или собственост върху парцелите, които обработвали. Така масовото недоволство на селското население продължило без прекъсване, докато не избухнало през 1848 г. Но за разлика от християните в Османската империя, хабсбургските селяни не били в състояние да изразят добре желанията си нито по законен път, нито чрез бунт.

---

[1] L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Rinehart, 1958), p. 134.

Тук не селските първенци, а аристокрацията ръководела местната администрация. Селски въоръжени части, като частите, образувани от арматолите и хайдутите не съществували. Сред хабсбургските поданици само сърбите от Военната граница имали опита или организацията да действат, а тяхното влияние било упражнявано главно в османските територии. Земеделските условия, а не политическите, националните или религиозните въпроси останали основната грижа на селяните. Високите културни постижения на монархията, нейната архитектура, изкуство и музика, естествено не съдържали предимства за тази част от обществото, която в най-добрия случай имала само основно образование.

Въпреки по-лошите общи условия, някои селяни-християни в Османската империя ползвали предимства при земевладението, ако не на теория, поне на практика. Тук е много трудно да се правят обобщения, поради липсата на сравнителни изследвания на земеделските условия. Но ако използваме като стандарт целта на всички селски домакинства да получат право на свободен контрол върху парцела земя, която може да бъде обработвана съобразно желанието на семейството, това желание можело по-лесно да бъде изпълнено в рамките на османската територия, с изключение на Молдова, Влашко, Босна и Херцеговина, които имали местна аристокрация и феодална организация. Ограниченията върху земевладението при тимарите и чифлиците вече бяха разгледани. Съществували обаче обширни територии, където се провеждал еквивалентът на земеделско стопанство или където отглеждането на животни по високите места и пасищата било основа за съществуване. Трябва също така да се подчертае, че османските християни разполагали със селски администрации, местни лидери, а понякога и с въоръжени части, които защитавали претенциите им в спорове за земята. Освен това, винаги съществувало значително количество незаета земя и в рамките на империята придвижването било свободно.

Въпреки че до XIX век в живота на Балканите не настъпили фундаментални промени, вече беше дадена известна индикация за посоката, която те щели да придобият. Владетелите и в двете империи през XVIII век се опитвали да се справят с това, което считали за съществени проблеми. Османците наблягали на военната реформа, за да може държавата да контролира размирните местни паши и да се противопоставят на външно нападение. Австрийските монарси, особено Йосиф II, опитали да проведат фундаментална реорганизация в управлението. Както видяхме, тези реформи, въведени отгоре, като цяло били неуспешни. До края на Наполеоновите войни консервативните сили възвърнали господството си. Основните въпроси останали нерешени. Портата все още била изправена пред опасността от външна агресия и вътрешно разпадане; проблемите, пред които била изправена Хабсбургската монархия, опитвайки се да задържи една империя, съставена от крайно различни провинции, останали. Нещо повече, новите проблеми, възникващи от икономическите промени в района, допълнително усложнили ситуацията.

ЧАСТ II

РЕВОЛЮЦИОННИТЕ ГОДИНИ (1804-1887)

4

Първите национални революции

ИСТОРИЯТА НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ от 1804 до 1887 г. е подчинена на темата за националните въстания и създаването на новото управление. През тези години били създадени независима Гърция, Сърбия, Румъния и автономна България. Възникнало и албанско национално движение. През първите три десетилетия на века избухнали първите революции в три различни части – в Белградския пашалък, в Дунавските княжества, и в Пелопонес и Румели. Но преди да разгледаме тези събития е необходимо да вземем предвид някои общи тенденции, засягащи не само Балканите, но и останалата част от Европа, които щели да окажат важно влияние върху революционната дейност: Първо, формулирането и широкото приемане на националните и либерални идеологии; второ, променящите се икономически условия; и трето, нарастващата намеса на европейските Велики сили и зараждането на Източния въпрос.

БАЛКАНСКИЯТ НАЦИОНАЛИЗЪМ: ОСНОВА НА РЕВОЛЮЦИИТЕ

Две политически доктрини, които водели началото си от Западна Европа, щели да повлияят дълбоко балканските национални лидери и интелектуалци през XIX век: либерализмът, роден от идеите на Просвещението през XVIII век; и национализмът, чиято основа била по-скоро в романтизма и историцизма на XIX век. Много писатели и философи на XVIII век, дълбоко повлияни от научните открития на предишния период, започнали да вярват, че съществуват определени закони и принципи, определящи политиката и обществото, подобни на „природните закони“ на материалния свят. Те се надявали, че използвайки разума, ще могат да ги открият и да ги формулират в принципи за управлението на държавата. Повечето от тези хора били идеалисти; те вярвали в съвършенството на човека и обществото. Тъй като тяхната цел била гарантирането на човешкото щастие и благоденствие, те искали държавните институции да служат и да бъдат от полза на управляваните. Техните възгледи не били задължително демократични. Както видяхме, един от тях, Йосиф II, също като други просветени деспоти, възнамерявал да управлява напълно автократично, но целта му била да действа в интерес на всички социални нива от австрийското население.

Въпреки че някои от доктрините на Просвещението наистина служели на интересите на централизираните монархии, други аспекти засилвали тяхната опозиция. Атакувайки идеята за абсолютната, меркантилна държава, някои писатели твърдели, че в съзвучие с идеята за естествения закон, всички хора имат определени права, които са получени по рождение и които трябва да се разглеждат като „неотменими". В Американската декларация за независимост, чудесна формулировка на основните идеи на тази школа на мислене, те били провъзгласени като „живот, свобода и търсене на щастие". Частната собственост често била добавяна в този списък с естествени права.

В този смисъл се изтъквали аргументи, че в живота на всеки човек съществуват сфери, където властта не трябва да се намесва. За да се гарантира, че няма да има намеса и за да се дефинира кое е частно и кое публично, се вярвало, че трябва да се изготви конституция – форма на социален договор, която ясно ще определи границите на държавната власт и ще гарантира правата на отделния гражданин. Тези възгледи силно застъпвали политическото равенство; всички хора, независимо от социалния или етническия им произход, трябвало да притежават еднакви права в държавата. Ударението падало върху свободата на отделния човек и неговата защита срещу тиранията на властта или обществото. Тези убеждения били основата на либерализма от XIX век. Трябва да се отбележи, че либералът от този период, макар и обикновено да възприемал политическото равенство, рядко, дори никога не подкрепял социалното или икономическото изравняване или пък намесата на държавата в помощ на една част от населението.

Национализмът на XIX век променил посоката на някои от тези идеи. За повечето от писателите на Просвещението, държавата или нацията се считала като съюз на индивиди, които са свързани чрез един вид социален договор, независимо дали писан или подразбиран. Целта на управлението трябвало просто да бъде разширяването на общото благоденствие в най-широк смисъл и защитата на населението срещу външно нападение. Обект на най-силно внимание била дефиницията за отношенията между отделния човек и държавните власти, както и строгото съблюдаване на властта на последните. Държавата се приемала като рационална организация на свободни граждани; тя почти нямала мистично или емоционално звучене.

Обратното, почти всички националистични доктрини премествали ударението от отделния човек и го поставяли изцяло върху колективната същност, нацията. Значителна част от речника на романтичния национализъм била силно повлияна от творбите на Йохан Готфрид Хердер, германски философ, чиито идеи имали огромен ефект върху Източна Европа. Той разглеждал индивидите в обществото само като част на *Volk*, което грубо може да се преведе като народ или по-добре, като национална група. Хердер вярвал, че изкуството, музиката, литературата, местните обичаи, законите – всъщност повечето форми на културен и политически живот, – са прояви на уникалния дух или *Volksgeist* на всеки народ.

Обратно на либералната идеология, която поставяла такова силно ударение върху гарантирането на правата на гражданина по отношение на властта и обществото, националните идеологии често преминавали в другата крайност. Изтъквали се доводи, че бог е разделил човечеството по националност. Определени атрибути, като общ език, единна религия, сходни обичаи и дълги исторически връзки, обединявали отделните хора в една нация. За някои автори гражданинът съществувал на първо място като част от колективната му група; той нямал истински права срещу нацията и нейните институции. Личната свобода по този начин се получавала не чрез конституции и подобни законови документи, а чрез идентифициране със и подчиняване на колективната воля на нацията, понякога изразявана от харизматичен лидер.

Националистите изключително много се интересували от изучаването и прочистването на езика, тъй като считали тази проява на национален характер за може би най-важната. Те изтъквали доводи, че във всеки човек е заложен само един език; че той е естествен израз на мисълта и присъщия характер на нацията, към която той принадлежи. Всеки писател трябвало да използва само своя език, тъй като само на него той можел да изрази истинските си идеи и националната си култура. Чуждите думи трябвало яростно да се заличават от речника на всеки език, като пагубни за естествения начин на изразяване. Философите-националисти се интересували също така и от възраждането на историята на тяхната нация и от фолклора и приказките. Те с очарование се потапяли в мрачното минало на собствения си народ и изповядвали високо уважение към селянина, когото разглеждали като елемент на обществото, най-малко наранен от „чуждите“ културни влияния.

Трябва да се подчертае, че първоначално тези писатели не правели йерархия на висши и нисши нации. Те просто спорели, че отделният човек може най-добре да се реализира посредством идентифициране с нацията, естественото, богоотредено разделение на човечеството. Например, германските писатели, включително Хердер, проявявали огромно възхищение и интерес към балканската народна литература, в частност към сръбската устна епическа поезия, която се разглеждала като превъзходен пример на Volksgeist в действие. Едва по-късно, когато тези смътни концепции били приведени на практика и в политически програми, националните лидери започнали да наблягат на уникалните и чудесни качества на собствения си народ и да използват този аргумент, за да оправдаят господството си над останалите. Тази тенденция, която може да се види във всички национални движения, стигнала своя връх в националсоциалистическа Германия през XX век.

Крайните националистични доктрини в Източна и Западна Европа често били следвани с огромен ентусиазъм от хората, които почти нямали никакъв практически административен опит или действителна политическа власт. Революционният национализъм силно привличал някои части от населението, като студенти, учители, писатели, адвокати и други професии, които били добре образовани, но често пъти били изключени от високи държавни постове. Техните програми акцентирали върху действието и върху необходимостта да се борят за благородна цел; техните усилия процъфтявали в атмосфера на конспирация и насилие. Повечето от тях били убедени в правотата на своята позиция и били сигурни, че държат ключа към бъдещето.

Революционните движения в цяла Европа през XIX век съчетавали либерализъм и национализъм, въпреки че между характеристиките на двете доктрини съществували очевидни противоречия. Лидерите обикновено се съсредоточавали върху свалянето на феодалните или автократични режими и смяната им с конституционно управление. Те приемали националната основа на държавата, т.е. че народи с общ език и историческо минало трябва да бъдат обединени. Както ще бъде показано, те често правели компромиси с либералните си политически принципи, щом получели власт, но техният национален ентусиазъм рядко отслабвал.

Последствията от либералната и националната идеологии за Югоизточна Европа били ясни: и Хабсбургската, и Османската империи трябвало да бъдат разпуснати и заменени от национални държави с конституционно управление. Като оставим настрана теорията, още през XVIII век настъпили някои събития, които послужили за подтик на балканските народи да поемат в тази посока. Някои аспекти на това развитие, особено културното възраждане и нарасналият интерес към езика, били точно в крак с националистичната доктрина.

Културното възраждане: история и език

В едно разглеждане на ерата на национализма на Балканите е важно да подчертаем първо, че нито хабсбургската, нито османската власт унищожили напълно чувството за единство между отделните народности и не причинили тотална загуба на паметта за едно по-величаво минало. В крайна сметка, някога съществували Византийска, Сръбска, Хърватска, Босненска, Българска, Влашка и Молдовска държави с отделна култура и история, които отбелязали значителни постижения. Жителите на всяка държава имали общ език, религия, култура и други характеристики, които очертавали параметрите на националната единица през XIX век. Определени институции в османската система гарантирали, че споменът за някогашните победи ще бъде внимателно запазен, дори и сред предимно неграмотното селско население.

Православната църква определено служела като основно средство при предаването и запазването на традициите от миналото. Въпреки че Патриаршията често си сътрудничела тясно с османската власт, църквата като цяло пазела жива идеята, че нейните членове са различни и по-висши и че мюсюлманите нарушават християнската територия. Давайки единственото възможно образование, православните институции гарантирали, че османските държавни власти никога няма да могат да контролират християнската мисъл. Липсата на светска училищна система лишила мюсюлманските владетели от това удобно пропагандно оръжие. В допълнение, масовата религиозна литература разказвала приказки за живота на светци, мъченици и герои. Особено разпространени били разказите за новите мъченици, които страдали в защита на християнството от исляма. Религиозното изкуство също носело символите и портретите на бивши владетели и напомняло на наблюдателя за великите Византийска, Българска и Сръбска империи от миналото.

Втори съществен метод на културна трансмисия бил посредством здравата селска общност. Без масова писана литература, официална история или вестници, новите поколения неграмотни селяни научавали миналото от своите разказвачи и техния устен епос и популярна поезия. През XIX век европейските писатели, включително Й. В. фон Гьоте, А. Мицкевич, А. С. Пушкин и сър Уолтър Скот били очаровани от богатството на балканската народна традиция и поднесли тази литература на вниманието на Запада. Всички балкански народи притежавали съкровища от митове, поезия и песни. Сред най-ранните били гръцките песни, които разказвали за подвизите на византийските погранични войни през X век срещу арабските врагове. Най-известният от тях бил Дигенис Акритас. По-късните гръцки стихотворения разказвали националната трагедия за падането на Константинопол. Епическата поезия била изключително важна сред славянските народи, чиито приказки се пеели под съпровода на еднострунен инструмент, *гусла*. Сръбските песни се съсредоточавали върху средновековната държава и нейното падане, хърватските – върху събития след XV век. Босненските мюсюлмани имали народна поезия, в която турците били главните действащи лица. За християнските славянски народи общият герой бил княз Марко, наричан Марко Кралевич на сръбски, и Крали Марко – на български. Неговите подвизи и битката при Косово поле станали централни събития от миналата история, макар че съсредоточаването върху тази голяма загуба носело презумпцията, че някога християнското освобождение ще бъде постигнато.

В допълнение към устната литература по религиозни или исторически теми, всички балкански народи имали популярни балади, включително хайдушки и песни за клефти, които разказвали за действията на тези разбойнически банди. Въпреки че разбойниците първоначално не били националистично, нито дори особено патриотично настроени, те създали един тип героична фигура, която будела силно възхищение и която щяла да заеме място в бъдещите национални борби. Песните, които подчертавали идеята за свобода и сливане на човека и природата, се занимавали главно с действията на хора, които сами или с група близки и верни другари се сражавали жестоко и храбро срещу неравностоен противник. Опълчването на тираничното господство и възвеличаването на живота на героя имали очевидно приложение в съпротивата срещу османската власт.

Въпреки че тези източници на знание за миналото щели да останат важни за селото, други произведения повлияли в частност по-образованите и по-космополитни елементи на балканското общество. От началото на XVIII век отделни учени били все по-завладяни от изучаването на своя език и история. Езикът включвал някои много трудни проблеми. Както видяхме, населението на полуострова се състояло предимно от селяни, говорещи на множество диалекти, които, въпреки това попадали в основните разделения на гръцкия, албанския, румънския и южнославянския езици. С наличието вече на печатни средства и тъй като повече писатели искали да използват националния си език, разбира се, било необходимо да се вземе решение относно стандартния книжовен език, който също така да се преподава в училищата. Езиковият въпрос, който и до наши дни поражда сериозни противоречия, ще бъде разгледан в този разказ.

Гърците, с техните по-високи възможности за образование и с респекта им към ученето, били първите, които се изправили пред проблема с книжовния език. В някои отношения техният избор бил най-труден. В допълнение към многото различни гръцки диалекти, които се говорели на времето, те наследили великата традиция на класическия свят и неговите литературни шедьоври. Изкушението да не се изоставя езика, който се говорел и пишел в Атина през V век, било голямо. Освен това, съществувало и наследството на византийската и на православната научна школа. Този въпрос трябвало да бъде решен по времето на гръцкото културно възраждане през XVIII век, което станало предимно извън територията на османските земи. Основен център станала Виена, когато през 1783 г. Йосиф II разрешил да се печатат книги на гръцки. Венеция и Йонийските острови също играли роля в това движение. Две фигури изпъквали на гръцката литературна сцена: Ригас Фереос и Адамантиос Кораис.

Делото на Кораис било изключително важно за езиковия въпрос. Повлиян от европейската мисъл, особено от тази на Просвещението, Кораис бил изкушен по-скоро от класическата, отколкото от византийско-гръцката цивилизация. Дълбоко заинтересуван от политическото образование на своя народ, той искал възродената нация да изразява духа на древната култура. Неговото главно начинание било публикуването на 17 тома класически текстове, известни като „Библиотека на гръцката литература“. Що се отнася до съвременния писмен език, той вярвал, че езикът трябва да е възможно най-близо до класическата граматика и речник. Той се обявявал също така в подкрепа на изхвърлянето на италианските, славянските и турски думи, които през изминалите векове станали част от ежедневната реч. С тези убеждения, той измислил изкуствен книжовен език, известен като *катаревуса*, който щял да бъде възприет като официален език на управлението и образованието в бъдещата гръцка държава.

Ригас Фереос е най-известен като революционен писател и агитатор. За разлика от Кораис, той писал на гръцки демотики – говоримия език на своя народ. Неговият силно емоционален и националистически възглед е изразен в неговия „Военен химн“, който добре илюстрира страстните чувства на ранния балкански национализъм.

> Колко дълго, мои герои, ще живеем в окови,
> сами, като лъвове по скали, по чукари?
> Да живеем в пещери и да гледаме как
> отвеждат децата ни в робство горчиво?
> Да губим земята си, братята и бащите,
> приятелите, децата и близките наши?
> По-добре час живот в свобода,
> отколкото четирийсет години във робство.[1]

---

[1] Цитат по L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Rinehart, 1958), p. 279.

Различието по въпроса за стандартния книжовен език щяло да се превърне и да остане въпрос на основно противоречие и да има злощастни последствия за гръцкия политически живот.

Сърбите направили различен избор. Митрополията в Сремски Карловци в Хабсбургската монархия била първият съвременен културен център, а църквата играла съществена роля в литературното развитие. През XVIII век била поддържана тясна връзка с Киев и с руските православни институции там. Все още единствената православна държава, която не била под чуждо господство, Русия представлявала по-голяма притегателна сила за хабсбургските сърби, отколкото контролираната от гърци и османци Патриаршия. Поради тази ситуация и факта, че много сръбски студенти по богословие получили образованието си в Киев, значителен брой руски думи влезли в книжовния език, който, да не забравяме, бил църковнославянски. Този така наречен сърбославянски език, който бил използван от църквата и от образованите сърби, не се подчинявал нито на говоримия изказ, нито на стандартната форма, използвана другаде в балканския, славянски православен свят. Той бил почти толкова изкуствен, колкото и катаревуса.

Основно влияние при отклоняването на езика от това развитие изиграло делото на двама учени, Доситей Обрадович и Вук Караджич, които пишели на простонароден език. Най-голямо влияние върху развитието на книжовния език оказал Караджич, който избрал херецеговинския диалект като стандартна норма и съставил граматика и речник. Дълбоко заинтригуван от сръбското културно наследство, той също така събирал народни песни и стихотворения. Както ще видим, хърватските писатели щели да възприемат същия диалект, избор, който невероятно много улеснил югославянското движение за в бъдеще.

Изборът на диалекта, който щял да постави основата на литературния език, бил изключително важен за всеки балкански славянски народ и щял да има огромни политически последствия за бъдещето. Във всички национални движения езикът бил най-важната характеристика на националността. Въпреки че било сравнително лесно да се разграничат от албанското, гръцкото, румънското и турски говорещото население, южнославянските народи имали определени съществени проблеми. От Адриатическо море, през целия полуостров до Черно и Егейско море, обитателите говорели на диалекти, които представяли постепенния преход от хърватски и сръбски на Запад, до български на Изток. Усилията на учените и на политиците да разделят тези народи с точни граници на българи, хървати, сърби и по-късно македонци, по основен признак език, щели да доведат до взаимни обвинения и омраза за в бъдеще.

Изучаването на историята също щяло да играе важна роля в националните движения. Докато общият език бил считан като основна детерминанта, по която народите да създадат държава, тяхното минало се разглеждало като основен фактор, който определял територията, която трябва да заемат. Написаното от Трансилванската школа историци и тяхното подчертаване на някогашното и непрекъснато обитаване на румънци в дадени територии още от най-древни времена, вече беше разгледано. Други писатели, представляващи собствените си национални интереси, последвали подобни теми. Въпреки че описанията на падането на Константинопол и битката при Косово поле довели до сплотяването на християнското население, други епизоди нямали този ефект. Със задълбочаването на историците в предосманската ера и със съживяването на спомена за величавото минало, припокриването и конфликтните юрисдикции на средновековните империи станали очевидни. Когато историческите граници се превърнали в оправдание за национални претенции, острите противоречия станали неизбежни. Много въпроси от по-скорошната история също вкарали балканските народи в конфликт. Целият въпрос за гръцкото и фанариотското влияние през XVIII век се превърнал в източник на проблеми и разделение. Румънските и южнославянските писатели протестирали срещу гръцката привилегия и власт. По това време отец Паисий, монах в манастира „Атон“, в опит да защити народа си срещу гръцкия натиск, написал силно националистична история на България, в която той твърдял, че „българите са били най-великите от всички славянски народи, че първи са били покръстени и че са владели над най-голяма територия.“[2]

В предишните страници религията беше посочена като една от основните характеристики на националността. Ролята на православната институция за запазването на християнската идентичност също беше подчертана. За в бъдеще православната религия щяла да играе важна роля, особено в борбата срещу Османската и Хабсбургската империи и при определянето и разграничаването на сръбската и хърватската националности. Така или иначе, с организацията на националните революции, особено в османските земи, щели да се заемат предимно светски лидери. Някои елементи в църквата щели да се борят срещу тези движения и да предпочитат запазването на стария ред. За съжаление общата православна вяра на балканските народи никога не била пречка те да влизат в кървави конфликти помежду си.

Трите основни детерминанти на балканските националности – език, историческа връзка и религия, – продължават да бъдат основни теми до края на книгата. Тези характеристики станали едновременно основата за изграждането на националните държави и причините за някои конфликти между тях. Фактът, че XIX век бил също така времето на национално развитие в Централна Европа и Италия, естествено засилил тези течения в рамките на Хабсбургската и Османската империи. Някои политически институции наистина били привнесени от други части на Европа. Самите национални революции, обаче, дължали произхода си на местните условия и на миналата балканска история. Европейската идеология била използвана по-късно, за да обясни или оправдае предприетите действия, но тези идеи не били причина за самите събития.

При обсъждането на общата идеологическа основа на революционните години, е интересен и друг един аспект. В следващите страници при разказа за самите въстания са дадени множество примери за дейността на тайни общества, някои от които имали щаб-квартири в Константинопол, както и за пропагандната дейност, осъществявана в цялата империя. Възниква въпросът защо османските власти били толкова неспособни да се изправят пред това предизвикателство и защо не направили опит да се преборят в идеологическата борба. Османските власти наистина извършили голям брой арести; екзекуциите на съзаклятници и предатели били често срещани. Въпреки това, правителството разполагало с ограничени средства за „контрол на мисълта“ или за влияние върху балканските християни в своя полза. Организацията на империята правела невъзможни в значителна степен подобни усилия. Докато християнският поданик бил най-вече под влиянието на православната църква и на селската общност, Портата не можела да стигне до него пряко или по отделно. Така тя се оказала неподготвена да се справи с вътрешното рушене или да се бори с идеи, пагубни за властта ѝ.

---

[2] Цитат по Charles A. Moser, *A History of Bulgarian Literature, 865-1944* (The Hague: Mouton, 1972), p. 42.

Икономически съображения

Един от основните елементи, допринасящи за насърчаването на националните движения, било подобряването на общите икономически условия, особено търговското съживяване през XVIII век. Въпреки анархията и беззаконието в някои райони, търговията между Османската империя и Европа бързо нараснала, както по балканските сухопътни маршрути, така и по море. Политиката на Хабсбургската империя и на Русия допринесли за създаването на благоприятни условия за балканските търговци и мореплаватели. В края на XVII век Карловацкият договор по хабсбургска инициатива не само начертал границите между Австрия и Османската империя, но и се погрижил за търговията между страните по договора. Оттам насетне османско-хабсбургската граница станала свидетел на бърз растеж в стокообмена, особено вноса на суровини и хранителни продукти в монархията. Второ важно влияние върху търговията дошло след руското завладяване и заселване на земите северно от Черно море. От този момент нататък този регион станал основна територия за производството на зърно. Продукцията му се превозвала през черноморските пристанища, особено Одеса, през Проливите до Западна Европа. Това положение събудило икономическия и стратегическия интерес на руското правителство към Проливите. Въпреки че търговията между Русия и Портата не достигнала значими обеми, ситуацията наистина се развила в полза на гърците. Руската разносна търговия била почти напълно в ръцете на гръцките корабовладелци, които, съгласно клаузите на договора от Кючюк Кайнарджа, получили позволение да плават под руски флаг.

Също като в предишния период, международната търговия останала територия за немюсюлманските граждани на империята, в частност гърците, арменците и евреите, а така също и за други православни християни. Тяхното облагодетелствано положение за сметка на мюсюлманите може да се обясни със сравнително ниското положение на търговеца в османското общество, където престижът и властта традиционно се свързвали със земевладелието, с военната и държавната служба. Когато инвестирали пари, османските управляващи класи обикновено предпочитали да ги влагат в земя или в свързани с държавата начинания, като данъчно земеделие или покупка на изгодни административни постове. Християнските първенци също трупали богатства от недвижими имоти и събиране на данъци. Въпреки че търговецът имал по-високо положение в сравнение с преобладаващото население – селяните, – той се подреждал под хората със същинската власт в държавата.

От търговците, онези, които се занимавали с международна търговия, се радвали на определени предимства, които не важали за хората, чиято дейност се ограничавала в границите на Османската империя. Местната търговия и доставките на манифактурни стоки за вътрешния пазар се извършвали главно от дребни търговци и занаятчии, съсредоточени в градовете, чиято дейност била здраво регулирана от системата на гилдиите. Строгият действащ контрол тук обаче не важал за онези, които се занимавали с международни или превози на далечни разстояния и търговия. Огромните възможности в тази сфера се разрботвали от предприемчива група, която не принадлежала нито към горните слоеве на османското общество, нито към търговската и занаятчийска класа на градовете, контролирана от гилдиите. Православните славянски и гръцки търговци, а така също евреи и арменци, се възползвали в пълна степен от тази ситуация.

Разбира се, Османската империя търгувала с Европа още от XVI век. Първите търговски споразумения, наречени Капитулации, били договорени с Франция. По необходимост, те трябвало да съдържат определени клаузи в полза на европейците. Най-важни за бъдещето били разпоредбите, засягащи екстратериториалността, която давала право на законова юрисдикция на чуждите консули над техните граждани. Това споразумение първоначално било направено в отговор на проблема, че християнски търговец не можел да очаква да получи справедлива присъда в османски съд, където неговите доказателства нямало да бъдат приети. Тази привилегия, по-късно очевидно нарушавана, служила за освобождаването на много чужди граждани от османския полицейски контрол. Въпреки това, без екстратериториалност или някаква подобна мярка, за европейците щяло да бъде трудно да търгуват с империята.

Търговските споразумения имали други условия, които щели да са в огромен ущърб на империята. Първите договори обикновено определяли тарифите на ниските ставки 3-5 % *ad valorem*. Договореностите от онова време и по-късно възпрепятствали Османската империя да възприеме протекционистична политика, тъй като условията подтискали и не насърчавали местното производство. Както ще видим, през XIX век всички Велики сили се обединили, за да запазят всъщност неравностойните търговски отношения.

Въпреки факта, че европейски търговци имали правото да правят бизнес с империята, те се натъквали на пречки. Не само че към чужденците била проявявана значителна враждебност, но и западно европейците не разбирали нито местните езици, нито използваните методи в търговските дела, включително кой трябва да бъде подкупен и колко. В резултат на това чуждите предприемачи трябвало да се осланят на османски посредници, които обикновено били православни гърци. Тези посредници се наричали драгомани, също като онези, които служели при Портата с подобни функции. Значителна корупция съпровождала всички търговски транзакции, а чуждите консулства били сериозно замесени.

Консулите били оправомощени да издават документи на османски поданици, известни като *берати*, които ги освобождавали от местни такси и законова юрисдикция. След това тези хора можели да се радват на предимствата на Капитулациите. Освен това, много консулски служби давали безплатно гражданство на техните държави. Пример за крайната злоупотреба с тази система може да се открие в Дунавските княжества, където хиляди хора, много от които руски бежанци, можели да поискат австрийско гражданство.

Монополното положение на гърците като търговски агенти вървяло успоредно със силния контрол, който те имали върху всички начинания, свързани с морето. Те командвали всички постове от корабовладелеца и корабостроителя до обикновения моряк. Гръцки били екипажите на корабите на всички търгуващи нации; те били основната група, от която османската флота набирала моряците си. След като френските кораби били изтикани от Средиземноморието по време на Наполеоновите войни, а дейността на останалите сили била силно ограничена, гръцките кораби останали с почти пълен контрол върху разносната търговия.

Нарасналата търговска дейност в Близкия изток отразявала определени промени в Западна Европа, които щели да са от огромна полза за балканските земеделски интереси. Европа била в период на икономически подем; този регион, в частност Англия, бил в навечерието на огромна трансформация, която щяла да се осъществи с индустриалната революция. Западна и Централна Европа скоро щели да изпитат нарастваща нужда от балкански продукти, включително суровини за техните фабрики и храна за изхранване на нарастващото градско население. Пазарът щял да се окаже особено добър за стоки като памук и коприна, а животни и животински продукти винаги се търсели.

По-голямата част от продукцията за този пазар идвала от малки селски стопанства. Чифликчийските имения, обаче, също се възползвали от предимствата на новите търговски условия. Както видяхме, тези имения били съсредоточени по речните долини, по крайбрежието и близо до големите търговски центрове. На теория, те трябвало да могат да се възползват по-добре от ситуацията, но всъщност те никога не се развили достатъчно, за да се превърнат в основен източник на стоки за международния пазар. Тези единици останали малки, обикновено от 15 до 30 акра, а новите методи на научно земеделие не били въведени. Изполичарството продължило да бъде основната база за производство.

В своите международни транзакции балканските търговци внасяли манифактурни стоки и колониални продукти, като подправки, вълнени платове, стъкло, часовници, оръжие и барут. Срещу това те изнасяли олио, стафиди, восък, коприна, вълна, тютюн, дървен материал, памук, жито, царевица и животински продукти, като осолено месо, кожа и живи животни. Разпространението на тези стоки на територията на Балканите също била предимно в ръцете на търговци не-мюсюлмани, в частност гърци, цинцари, сърби и българи. Повечето от тези стоки се купували и продавали на градските пазари или на регулярни панаири, провеждани по търговските пътища. Повечето от големите балкански градове имали значителен брой търговци, които се занимавали с презокеанска търговия или действали като агенти в търговски транзакции. Тъй като гърците играли такава важна роля в тях, много градове придобили висок процент гръцко население, макар че провинцията можела да бъде обитавана от друга народност.

Търговията на Балканите и през границите била сериозно възпрепятствана от лошите комуникации и от липсата на вътрешни подобрения. Пътищата по суша не били добре поддържани, водните пътища също не били подобрявани. Повечето стоки трябвало да бъдат транспортирани по вода или с товарни животни – коне, мулета, магарета и дори камили. Предимството на този последен начин било, че можело да се използва всякаква диря или път. Редовно се използвали старите римски пътища. Тъй като провинцията не била сигурна, защото гъмжало от разбойници християни и мюсюлмани, търговците трябвало да пътуват с въоръжена охрана и за предпочитане в керван. Голям брой балкански жители, често мюсюлмани, били редовно наемани като мулетари, водачи на животните и като въоръжена охрана за търговските кервани.

Основните търговски пътища на полуострова останали почти същите от древността; те вървели от изток на запад и от север на юг. Останал големият път, който минавал от Константинопол през Пловдив, София, Ниш, Белград, а след това към хабсбургските земи, с отклонение също така от Ниш за голямото пристанище на Солун (вж. Карта 16). Търговията също минавала от Адриатическото крайбрежие, от пристанищата на Сплит (Спалато), Дуръс и Дубровник, към градовете във вътрешността като Сараево, Нови пазар и Белград. Основен търговски път в Дунавските княжества минавал от Дунав към Букурещ, а след това през планините към Брашов в Трансилвания. Градовете по тези връзки за комуникация били добре подготвени да посрещат търговците и техните животни; гостилници, наречени *ханове*, били поддържани на редовни интервали по пътя.

По същия начин православните търговци контролирали свързаната с Балканите търговия в рамките на Хабсбургската империя. След подписването на Карловацкия договор, повечето от тази търговия се движела по пътищата във вътрешността. Едва към края на XVIII и началото на XIX век монархията успяла да се възползва от тази новопридобита далматинска територия и да започне да разработва пристанището на Триест. Въпреки че Хабсбургите опитали да поддържат меркантилна политика, която изисквала износът да надвишава вноса, тези принципи не могли да бъдат приложени към района на Балканите. По оценки през 1779 г. съотношението на вноса по суша към износа било 5:1. Основният проблем бил, че обеднелият балкански регион бил беден пазар за австрийските манифактурни луксозни стоки, нито пък се нуждаел от зърното, което Хабсбургската империя също изнасяла. За разлика от тях, съществувало постоянно хабсбургско търсене на балкански суровини, като памук, вълна, тютюн, дървен материал и животни.

Търговците, обикновено православни християни, които се занимавали с тези търговски операции, били поданици на монархията и главно сърби или гърци по народност. Също като техните еквиваленти на османска територия, те били в състояние да изучат местните условия, а и имали агенти на Балканите.

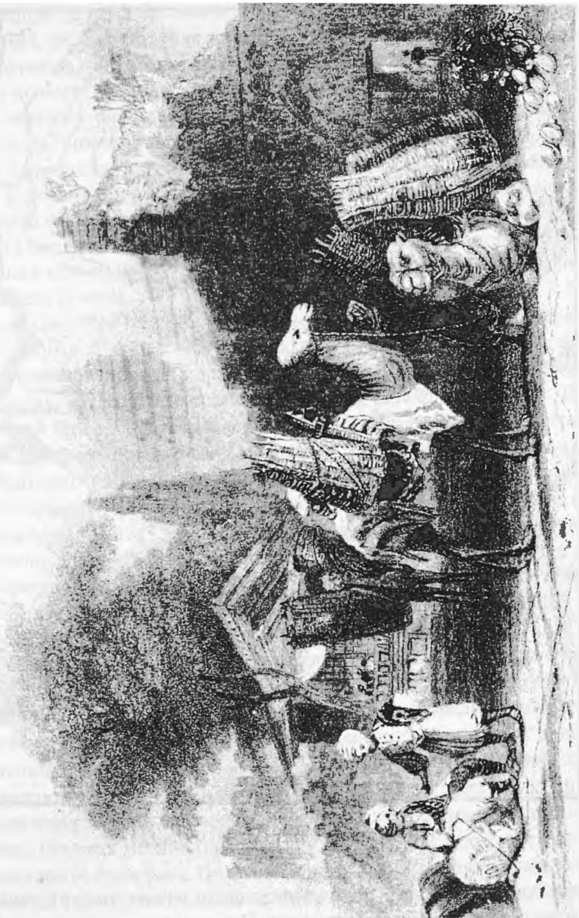

Превозване на стоки

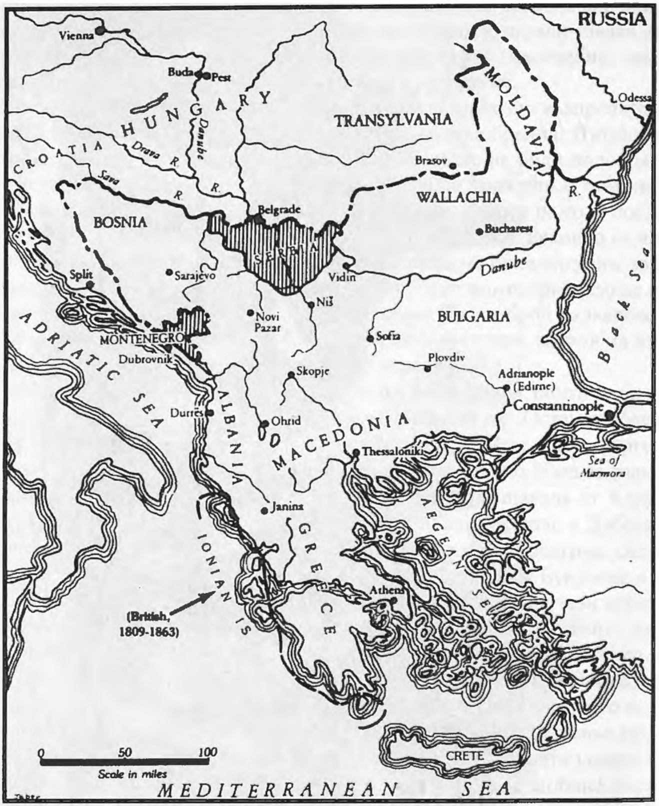
RUSSIA
Vienna
Buda
Pest
HUNGARY
Danube
TRANSYLVANIA
MOLDAVIA
Odessa
CROATIA
Drava R.
Sava R.
Brasov
WALLACHIA
R.
Belgrade
BOSNIA
Bucharest
SERBIA
Vidin
Danube
Split
Sarajevo
Niš
Black Sea
Novi Pazar
BULGARIA
ADRIATIC SEA
MONTENEGRO
Sofia
Dubrovnik
Plovdiv
Skopje
Adrianople (Edirne)
Constantinople
ALBANIA
Durrës
Ohrid
MACEDONIA
Thessaloniki
Sea of Marmora
AEGEAN SEA
Janina
GREECE
IONIAN IS
(British, 1809-1863)
Athens
CRETE
0 50 100
Scale in miles
MEDITERRANEAN SEA

Карта 16. Османските Балкани (1815)

Тези православни търговци съставлявали важна част от населението на Виена и на други хабсбургски градове. По оценки до средата на XVIII век в монархията имало 18 000 сръбски, гръцки и цинцарски търговци, които живеели най-силно концентрирани по границата между двете империи.[3]

По този начин, в рамките и на хабсбургската, и на османската държава, контролът върху международната търговия се държал от определени ограничени групи от населението, като в Османската империя почти цялата външна търговия била в ръцете на немюсюлмани. Въпреки че Австрия леко се безпокояла от това положение, не съществувала практическа алтернатива. Източната търговия била печеливша и необходима. В Хабсбургската империя нито крепостните селяни, нито поземлената аристокрация притежавали таланта или склонността да влязат в света на бизнеса. Също като в Османската империя, тези групи предпочитали да инвестират в земя. На Балканите мюсюлманското население наистина се занимавало с търговия, но обикновено само като дребни местни амбулантни търговци, магазинери и занаятчии, макар че съществували някои търговци мюсюлмани, които се занимавали с далечна търговия в рамките на империята, и някои, които били активни по черноморските пристанища. Османското отношение към чужденците обаче и ограничените знания на чужди езици били съществени пречки.

---

[3] John R. Lampe and Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550-1950* (Bloomington: Indiana University Press, 1982), p. 60.

Съществуването на голям брой балканско православно население, което се занимавало с търговия в Османската империя – а да не забравяме, че тези числа включват мулетари, носачи, моряци и други по най-ниските нива на тези начинания, – повлияло категорично политическата еволюция на Балканите. Въпреки че техният брой бил малък в сравнение със селското население, търговците и техните помощници заемали важни позиции и пътували много. Някои от тези хора били напълно удовлетворени от османските условия. Ниските тарифи насърчавали търговията; османското правителство не възпрепятствало и не регулирало международната търговия. В рамките на империята не съществували сериозни пречки за придвижване. Дори корумпираността на системата предлагала някои предимства. С достатъчно пари било възможно да се постигне почти всичко. Мнозина работели успешно в тази атмосфера, а онези, които се облагодетелствали от ситуацията, естествено искали да я запазят.

Обратно, останалите в търговската общност били дълбоко разочаровани. Някои вътрешни условия не подпомагали търговията. Търговците страдали от лошите условия и от неподобрените водни пътища, а безредието и анархията в провинцията правели този бизнес опасен. Те можели да спечелят от едно управление, което поддържало изправни полицейски части и което гарантирало закона и реда. По-важното, търговците нямали почти никаква закрила в чужбина. Докато европейски консули били установени почти във всички големи османски търговски центрове, Портата не поддържала подобни служби в други страни, за да съдейства на своите граждани. По този начин империята не предлагала закрила и насърчение на търговската си класа; тя просто не създавала особени пречки или ограничения върху дейността ѝ.

Поради пътуванията си и живота си в чужди градове, търговците имали пълна възможност да сравняват системите на управление. Големите различия между условията в Османската империя и тези в Европа били най-очевидни за тях. Още повече, че мнозина, особено гърците, били добре образовани. Техните пътувания ги въвличали в контакт с европейци със сходни интереси и по този начин те се запознали със съвременните политически доктрини. Идеите, свързани с Френската революция, се оказали особено атрактивни за хората, които се чувствали подтиснати и ограничени от османската система, или които смятали, че тяхното управление е назадничаво и тиранично. Онези, чиито начинания не се увенчали с успех, били най-вероятните подръжници на революционната идеология. Някои от бъдещите лидери на национално-освободителните движения били пряко повлияни от търговския си произход, като членове на общностите за презморска търговия или просто като търговци на животни, които кръстосвали между двете империи.

Източният въпрос

Решението на балканските и османските проблеми било неимоверно усложнено от факта, че през XIX век този регион станал главен център на конфликта между Великите сили и съдбата на района се свързала тясно с поддържането на европейския баланс на силите (вж. Карта 17).

Цялата група проблеми около упадъка на Османската империя, въстанието на поробеното население и европейската интервенция станали известни като „Източния въпрос". Този проблем щял да се превърне в най-важната причина за дипломатически противоречия сред Силите и да доведе до двете общи войни през този век след Виенския конгрес – Кримската война и Първата световна война.

Въпросът, на който първо трябва да отговорим, е защо този район бил толкова важен за главните европейски сили. Със сигурност Великобритания, Русия, Австрия и Франция, към които след националното си обединение се присъединили и Германия, и Италия, имали конкурентни и жизненоважни интереси, свързани със съдбата на региона. Много от основните проблеми вече били възникнали през XVIII век. По същото време Русия и Австрия, обикновено в съюз, разширили границите си за сметка на Османската империя, докато руската граница не стигнала до Прут и до австрийската граница на Дунав-Сава. През този период Франция обикновено отстоявала интегритета на империята, тъй като тя имала най-голямо влияние в Константинопол. Първоначално Великобритания не играела съществена роля в конфликта.

Първата сила, която радикално променила отношението си, била Хабсбургската империя. Както видяхме, съгласно Виенския договор, тя придобила Далматинското крайбрежие, както и доминиращо положение на Апенинския полуостров и сред германските държави. Оттам насетне хабсбургските държавници престанали да работят активно за инкорпорирането на нови балкански народи в империята, те вече изпитвали достатъчно трудности да контролират многонационалното население, което имали. Въпреки че Хабсбургите останали в съюз с Русия, те се опитвали да ограничават всяко напредване на съюзника си на Изток, тъй като не могли да получат компенсаторни ползи. Австрийските лидери добре си давали сметка за предимствата, с които Русия се ползва сред православното население и се опасявали, че едно по-нататъшно разширение на руската територия или влияние ще застраши австрийската сигурност по източните и югоизточните граници. Така през първата половина на XIX век хабсбургската дипломация станала пасивна. Където това било възможно, тя налагала ограничения върху действията на другите сили, но австрийските дипломати вече не били на челна линия при преговорите.

Предишната хабсбургска позиция сега била заета от Великобритания, която, както видяхме, се заинтересувала активно от османските дела едва в края на

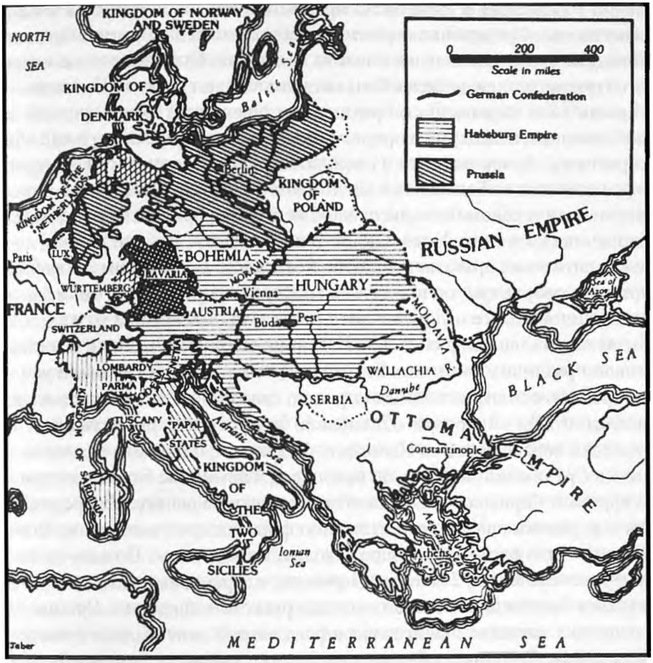
KINGDOM OF NORWAY AND SWEDEN
NORTH SEA
KINGDOM OF DENMARK
Baltic Sea
0 200 400
Scale in miles
German Confederation
Habsburg Empire
Prussia
Berlin
KINGDOM OF POLAND
KINGDOM OF THE NETHERLANDS
Paris
LUX
BOHEMIA
MORAVIA
BAVARIA
WÜRTTEMBERG
FRANCE
SWITZERLAND
AUSTRIA
Vienna
HUNGARY
Buda
Pest
MOLDAVIA
RUSSIAN EMPIRE
Sea of Azov
LOMBARDY
VENETIA
PARMA
MODENA
TUSCANY
PAPAL STATES
KINGDOM OF SARDINIA
WALLACHIA
Danube
SERBIA
OTTOMAN EMPIRE
BLACK SEA
Constantinople
Adriatic Sea
KINGDOM OF THE TWO SICILIES
Ionian Sea
Athens
Aegean Sea
MEDITERRANEAN SEA
Taber

Карта 17. Европа през 1815 г.

XVIII век. По-рано страната била заета в имперския дуел с Франция. След победата над съперника си и придобиването на Индия, британското правителство насочило основно вниманието си към защитата на огромните си колониални територии и на търговските пътища към Изтока. Тези връзки на комуникация минавали пряко през османските територии. Положението станало още по-сериозно с развитието на парния транспорт и с откриването на Суецкия канал през 1869 г. С отслабването на Франция, Великобритания считала Русия за основна заплаха за световното си господство. Постоянният страх на Великобритания бил, че руската армия ще нанесе фатален удар върху Османската империя, който ще бъде последван от разпадането на тази държава и от установяването на руско господство над Балканския полуостров и върху Проливите.

Очевидната руска заплаха имала азиатска перспектива. През XIX век Русия не само погълнала кавказкия район, но и разширила контрола си над централноазиатските степи и трите ханства на Кива, Букхара и Коканд. Така до 1885 г. руската граница стигнала до границата на охранявания от британците Афганистан. Руското напредване в Далечния изток за сметка на Китай също било наблюдавано с опасения в Лондон. С преместването на точките на конфликт от Тихия океан към Средиземноморието е разбираемо защо британските дипломати наблюдавали руските ходове с такова внимание. Още повече, че ключът към цялата ситуация изглежда бил в Константинопол и в турските Проливи.

Поради тази загриженост, британското правителство подкрепяло запазването на Османската империя и продължаването на господството ѝ над обширните ѝ територии. Алтернативата изглежда била неизбежен руски контрол върху региона, в частност на Балканите и Проливите. Тази политика, заедно с продължилия ентусиазъм за колониална експанзия, поставила британското правителство в противоречива ситуация. У дома, където либералните победи водели до все по-широки политически права, и на Континента, където Великобритания обикновено се съюзявала с Франция в опозиция на консервативните сили, била дадена подкрепа на националните и либералните движения. За разлика от тях, в техните собствени колониални владения и по Източния въпрос, британските лидери следвали съвсем различна политика. Въпреки че те винаги насърчавали усилията за реформиране на османската администрация, движенията, които поставяли за своя цел разпадането на империята, обикновено били твърдо критикувани.

Въпреки поражението на Наполеон, Франция продължила да следва активна политика в Средиземноморието, но основното ѝ внимание било насочено към Северна Африка и Сирия, а не към Константинопол и Балканите. В Средиземноморския регион, разглеждан като цяло, главният френски противник си останала Великобритания, чиято флота контролирала водите на това море. Но в по-тясната територия, ограничена между Егейско и Черно море, френското правителство можело да се съюзи с британците в опозиция срещу руското напредване. Всъщност, френската политика запазила значителна свобода на действие. Когато това обслужвало интересите на Франция, нейните дипломати поддържали запазването на Османската империя. Те обаче имали алтернативата да се съгласят с разделянето ѝ и да вземат Египет, Сирия и Алжир, територии, върху които вече били предявени права.

Както може да се види, въпреки че политиката на Великобритания, Франция и Австрия често влизали в конфликт в Близкия изток, всички били изключително предпазливи по отношение на руските действия. През XVIII век със сигурност било ясно, че руското правителство има наистина конкретни териториални цели, които можели да бъдат постигнати само за сметка на Османската империя. След управлението на Петър Велики насетне била следвана активна политика на експанзия в Черноморския регион. До края на XVIII век били завзети не само земите северно от Черно море, включително Крим, но Русия активно участвала в делата на православното балканско население, в частност на гърците, сърбите, черногорците и разбира се, румънците в Дунавските княжества. Преди 1812 г. царското правителство обмисляло анексирането на румънските провинции, но се ограничило до завземането на Бесарабия.

През XIX век руското правителство запазило предимствата си в балканските дела, на които се радвало по-рано. Руските войски били в състояние да заплашат Константинопол и както видяхме, балканските народи наистина предложили потенциален източник на подкрепа. Някои групи винаги призовавали руснаците на помощ. Стига руските държавници да пожелаели да се възползват от османската слабост, те обикновено винаги можели да разчитат на балкански съюзници.

Други съображения обаче изглежда били по-важни и силно ограничавали всякакво изкушение да се следва политика за напредване в региона. В сравнение със Запада, Русия била изостанала държава. През целия XIX век, когато Западна и Централна Европа преминавали през период на бързи икономически трансформации с индустриалната революция, Русия изоставала в развитието си. Въпреки че руските войски били големи по мащаб, те не били особено ефективни на бойното поле. Многократните победи срещу слабата Османска империя не били постигнати лесно. Руските граници били също големи и трудни за отбрана. Голямото опасение на правителството през целия век било, че възприемането на авантюристичен ход по Източния въпрос ще доведе до формирането на европейска коалиция и до съкрушително военно поражение. Тази възможност, която станала реалност в средата на века, непрекъснато възпирала действията на Русия.

За щастие на руските интереси, правителството разполагало с алтернативи на войната, посредством които можело да постигне дипломатическо превъзходство в Близкия изток. Ако унищожението на Османската империя бъдело изоставено като цел, Русия можела вместо това да възприеме политика на съглашение и посредством близко сътрудничество да контролира и надзирава дейсвията на по-слабия си съюзник. По време на Наполеоновите войни вече били предприети руско-османски военни действия. Окупацията и последващото администриране на Йонийските острови било съвместно начинание. Ако бъдел избран този ход на действие, руското правителство, разбира се, не можело да подкрепи активно балканските революционни движения. Освен това то трябвало да посъветва православното население да приеме ситуацията, политика, която често пъти не била нито ефективна, нито популярна.

Руските държавници, обаче, вече били открили частично разрешение на тази дилема. Както видяхме, в договорите, тритиращи Дунавските княжества, били включени разпоредби, даващи право на руското правителство да надзирава вътрешните политически условия на провинциите. В член VIII на Букурещкия договор от 1812 г., подобни условия давали правото на Санкт Петербург да се намесва в сръбските дела. В допълнение съществували множество мъгляви разпоредби в други договори, касаещи защитата на православното християнство. С тези религиозни и политически права на защита, руските официални представители можели да трупат огромно влияние в Константинопол и едновременно с това да печелят благоразположението на балканските народи. Те можели да упражняват властта си, за да печелят реформи или повече автономни права за православните си братя по вяра, ако това отговаряло на интересите им, или пък можели да използват положението си, за да поддържат властта и престижа на Портата. Тази политика на манипулиране на османската вътрешна ситуация вместо прилагането на военна сила за постигане на дипломатически цели била предпочитана от Санкт Петербург почти през целия век.

Поради съперничеството между силите, в частност конфликта между Русия и Великобритания, турските Проливи придобили съществено значение (вж. Карта 18).

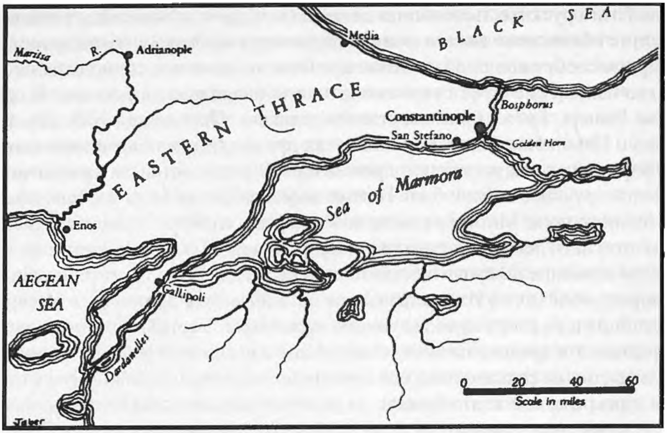

Карта 18. Проливите

Всички споделяли мнението, че Османската империя е изключително уязвима за нападение. Нейната столица Константинопол, разположена на Златния рог и на Мраморно море, можела да бъде превзета по суша и море. Съвременните оръжия били унищожили отбранителните възможности от византийски времена. Една велика сила, която успеела да завладее града, щяла да е в състояние да контролира цялата империя или поне да наложи нейното разделяне и разпадане. Русия, с най-голямата сухопътна европейска армия, и Великобритания, господстващата морска сила, притежавали възможностите да превземат Константинопол при благоприятни обстоятелства, но за да може която и да е от двете страни да има успех, контролът върху Проливите бил жизненоважен.

Проливите играли не по-малко значима роля в световния конфликт на тези две сили. Макар че в един двубой в Европа или в Азия, тези държави без допирни граници, можели да се сражават само индиректно или на отдалечени територии, например Афганистан. Също така за една морска сила било трудно да влезе в конфликт пряко с една нация, чиято сила се основавала на сухопътната ѝ войска; това би било битка между слон и кит. Кажи-речи единственият регион, където двете съпернички можели да се срещнат в пряк конфликт, бил районът на Черно море и Източното Средиземноморие. Британското правителство непрекъснато се опасявало, че Русия може да наложи контрол над Проливите и оттам да действа срещу британските връзки за комуникация през Средиземноморието. Руските страхове били относно способността на британската флота да премине през Проливите и да атакува Кавказ или сравнително слабо защитените брегове на Южна Русия и Черно море. Русия също така имала голям интерес да запази отворени морските линии, тъй като зърнената ѝ търговия през Черно море и Средиземноморието била достигнала значителни обеми. Не трябва да се забравя, че руските прибалтийски пристанища били замръзнали през голяма част от годината, така че тези южни излази били важни за търговията, особено преди ерата на откриването на железопътния транспорт.

Поради тези съображения, контролът върху водния път бил от международно значение. Тъй като и двата бряга били османска територия, Проливите били законно част от империята. Нямало да бъде лесно да се наложи интернационализация. Решението, предпочетено от Силите, включително и от Портата, се оказало затварянето на Проливите по силата на международен договор за военни кораби на всички сили, когато Османската империя е в мир. Тази мярка дала известна закрила на Константинопол, както и попречила на руската и на британската флота да застрашават взаимно интересите си. Тя също така гарантирала на Портата правото ѝ да възстанови пълния си контрол по време на война. Целият този въпрос, обаче, останал важен обект на международната дипломация чак до края на Втората световна война, когато атомните оръжия направили незабавното и тотално затваряне на Проливите лесно за всяка държава, въоръжена с тях.

Желанието на всички Велики сили да запазят мира и спокойствието на Изток след 1815 г. отразявало общата умора и обезвереност, изпитвани навсякъде след предхождащите четвърт век войни и революции. В цяла Европа се надигнала вълна на реакция срещу революционните движения и климата, асоцииран с Френската революция. Консервативните принципи и поддържането на реда били първостепенните грижи на деня. За да защитят общите си интереси, Силите сключили две споразумения: Четворния съюз и Свещения съюз. Първото било асоциация на победителите – Австрия, Великобритания, Прусия и Русия, гарантираща мирното уреждане, като Франция се присъединила през 1818 г. Второто, Свещеният съюз, било съставено по инициатива на цар Александър I, който бил в началото на консервативен, дори мистичен период от своя живот. Страните по този документ се съгласявали да бъдат ръководени от християнските принципи при администрирането на своите страни и в международните отношения. Само царят възприел сериозно условията, а този договор със сигурност така и никога не функционирал като истински съюз. Това име било използвано след 1820 г., за да обозначава оста Австрия, Русия и Прусия, комбинация, която, макар и с прекъсвания, останала сравнително стабилна чак до 90-те години на XIX век. Тези три сили били обединени от общите си консервативни политически принципи, от сходните им интереси в международните дела и от съвместното им участие в предишното разделяне на Полша. Въпреки че този съюз функционирал добре по общите европейски дела, както ще видим, той щял да се разпадне по време на кризите, засягащи Балканите. В този район Прусия нямала преки интереси, а австрийските и руските цели често пъти влизали в открит конфликт.

Въпреки консервативната позиция на всички Велики сили, революционните движения продължили да набират сила и да тревожат международните отношения. В някои германски държави, в Италия, Испания и нейните колониални владения избухнали въстания. Събитията в Централна Европа и Италия били особено пагубни за австрийските интереси. Хабсбургската външна политика била под ръководството на един от най-способните дипломати на времето си, Клеменс фон Метерних. Налагайки на царя своите възгледи, той успял да въведе политика, която изисквала военна интервенция винаги, когато законният монарх бивал свален или бил заплашен от революционна дейност. По силата на тази програма австрийските войски влезли в Италия и смазали въстанията в кралството на Двете Сицилии и Сардиния през 1821 г., а френските части предприели същата мисия в Испания през 1823 г.

Въпреки че Великобритания, а по-късно и Франция, се оттеглили от континенталната коалиция, Русия, Австрия и Прусия останали обединени в съюз, който не само се противопоставял на революциите, но и поддържал позитивни мерки за тяхното смазване. За Александър I „революцията" се превърнала в наистина заплашително присъствие. До откриването на Конгреса от Лайбах (Любляна) през 1821 г., който бил свикан, за да се занимае с италианските въпроси, царят бил убеден в съществуването на международен революционен комитет с щабквартира в Париж, който организирал революции из цяла Европа и се занимавал с постоянни интриги и агитация. Националната и либералната основа на повечето въстания наистина представлявали директна заплаха за трите консервативни режима. В този смисъл може да се разбере защо Русия и Хабсбургската империя – двете държави в непосредствено съседство до балканските османски провинции, – били твърдо против промяна по революционен, насилствен начин и защо те били привърженички на запазването на статуквото в международните отношения.

Революционната ситуация на Балканите

В предишните страници беше разгледана общата основа за първите балкански революции. Ще бъде грешка обаче, да се приписва твърде голямо значение на елементи, които донякъде били външни за ежедневния живот на средностатистическия жител на Балканите. Макар че европейската идеология, събуждането на националното съзнание сред интелектуалците, издигането на православната търговска класа и конкуриращите се цели на Великите сили в Близкия изток играят роля в нашия разказ, непосредствените причини за първите въстания били по-скоро във вътрешните условия на полуострова, като почти всички те възникнали през XVIII век. Първата по значение бил очевидният неуспех на османската власт да поддържа закона и реда в провинцията и да контролира непокорните и разбойнически елементи, били те християни или мюсюлмани. Това положение принудило мирното християнско и мюсюлманско население да се организира в собствена защита. Така възникнали местни центрове на власт, които от своя страна държали населението в послушание и вярност.

Разпадането на централната власт довело не само до създаването на алтернативни политически центрове, но и до разпространението в много райони на законни и незаконни въоръжени банди, които често пъти имали съперничещи си интереси и юрисдикции. Действията на аяните, кърджалиите, незаконните еничари, разбойници и босненски капитани бяха споменати и по-рано. Към тях трябва да бъдат прибавени законните или псевдозаконни формирования на арматолите, полицейските части на общинските власти или аристократите, законните еничарски единици, сърбите от Военната граница, както и влашката милиция, известна като *пандури*. Голяма част от балканското население била въоръжена и имала военен опит, не толкова като част от редовната армия, а в партизански боеве. По този начин в кризисни моменти местните армии, командвани от местен офицерски корпус, можели да бъдат вдигнати на крак.

Местните балкански лидери също така остро разбирали ползата, която можели да извлекат от съперничещите си Велики сили. Въпреки че след 1812 г. нито едно европейско правителство не искало да се изправи пред Източната криза, балканските революционери продължили да очакват външна намеса. Както ще видим, руската помощ често пъти се приемала за даденост. Въпреки че по въпроса имало много реторика, както тогава, така и насетне, съществували съвсем малко знаци за дълбоки чувства, свързващи балканските народи с която и да било от европейските държави. Въпреки православната връзка, балканските лидери редовно търсели френски, австрийски и дори британски войници и пари, а така също и руски. Те били признателни за всякаква получена помощ, но не възнамерявали да компенсират тази помощ с политически привилегии, освен ако това не се окажело абсолютно необходимо. Въпреки това, фактът, че революционерите били склонни да се заиграват с политиката на Великите сили и да викат на помощ Европа, можел да създаде опасна ситуация.

СРЪБСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

Току-що описаните условия присъствали в Белградския пашалък, който станал първият център на успешна балканска национална революция (вж. карта 19). Тази погранична провинция имала население около 368 000 човека преди 1804 г.,[4] като висок процент от населението били опитни бойци. Да не забравяме, че по време на войната между Хабсбургската и Османската империи, която приключила с договора от Систова през 1791 г., сръбският освободителен корпус под командването на собствени офицери се сражавал на австрийска страна. Въпреки тази служба, сърбите не спечелили нищо от мирното споразумение. Последвало масово обезверяване, което попарило надеждата за спечелване на предимства от сътрудничеството с монархията. Целта на сръбските лидери по онова време била да възстановят мира и ситурността в провинцията и да постигнат, ако е възможно, признаване на определени местни автономни права от страна на Портата.

Султан Селим III споделял същото желание за спокойствие по неговите земи. Той не само бил победен от чужди армии, но във вътрешните дела неговото управление непрекъснато било оспорвано от бунтовни аяни и еничари. Със сигурност било в негов интерес да помири християнските си поданици. Следователно, през 1791, 1792 и 1794 г. той издал фермани, в които приемал много от

---

[4] Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, превод Kordija Kveder (New York: McGraw-Hill, 1975), p. 263.

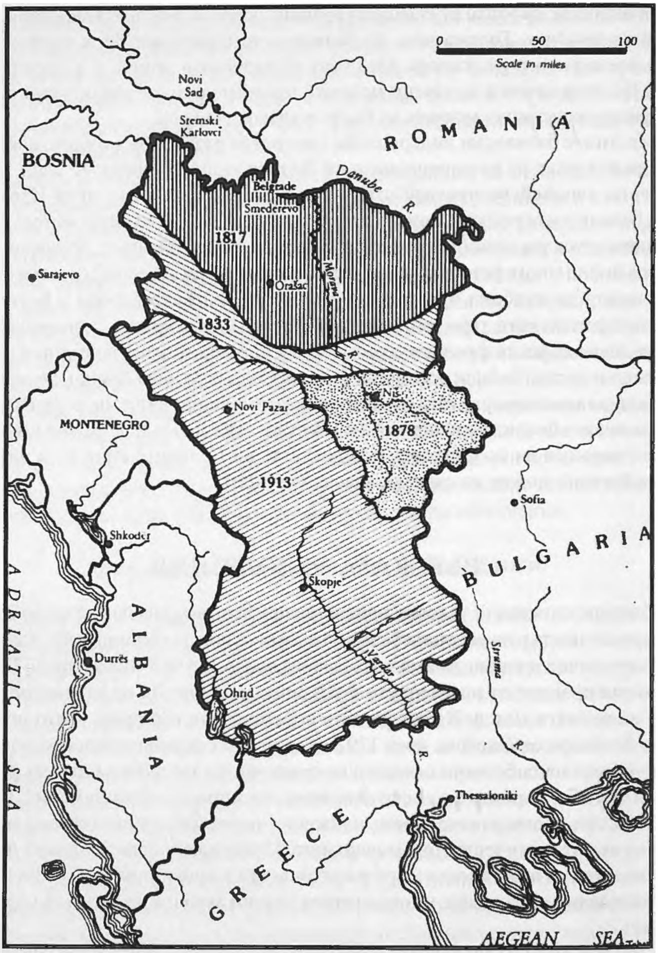
0
50
100
Scale in miles
Novi Sad
Sremski Karlovci
ROMANIA
BOSNIA
Danube R.
Belgrade
Smederevo
1817
Morava
Sarajevo
Orašac
1833
R.
Niš
Novi Pazar
1878
MONTENEGRO
1913
Sofia
Shkoder
BULGARIA
Skopje
ADRIATIC SEA
ALBANIA
Durrës
Struma
Vardar
Ohrid
R.
Thessaloniki
GREECE
AEGEAN SEA

Карта 19. Сръбската експанзия (1804-1913) сръбските желания; отношенията между Портата и сръбското население били дефинирани по-добре и били гарантирани някои автономни права. Сърбите щели да събират собствени данъци; щели да имат правото да носят оръжие и да организират милиция; били дадени уверения, че ще бъдат предприети мерки да се ограничат злоупотребите в условията за земевладение на чифлиците. Освен това султанът назначил на местните постове хора, които били натоварени със задачата да помиряват сърбите и да държат под контрол необузданите елементи. Да не забравяме, че по това време Портата под руски натиск дала подобни обещания за автономни права и на Княжествата.

Сериозната слабост на това споразумение била, че Портата не била в състояние да изпълни обещанията си. Размирният елемент в сръбския вътрешен живот, както и другаде, бил еничарският корпус. Османското правителство по-рано било възприело политиката да изпраща тези мъже далече в провинциите, за да ги отстранява като източник на проблеми от Константинопол. В сръбските земи, също като в други райони, се оказало, че за османската власт е невъзможно да ги контролира. Те били заплаха в провинцията, където заграбвали земи и села и установявали чифликчийски имения, в които условията за селянина били много по-лоши, отколкото при традиционните земевладелци. Еничарските действия срещали твърдата съпротива не само на християните, но и на законно установеното мюсюлманско население от държавни служители, търговци и сипахи.

През 1791 г. като част от реформите, които щели да се извършат в пашалъка, османската власт решила на еничарите да бъде забранено да се върнат в Белград. Хабсбургската армия била окупирала града до края на войната, така че по това време естествено там не живеели еничари. Те обаче били твърдо решени да не приемат това решение и били абсолютно способни да се опълчат срещу султана. Техен съюзник бил пашата на Видин Пазвантоглу, който успешно се противопоставял на османската власт. Разбира се, аянът-бунтовник искал своите подръжници-еничари обратно в Белград, където те можели да му помагат. С помощта на Пазвантоглу и на кърджалийски подкрепления през пролетта на 1797 г. еничарите организирали атака срещу Белград.

Справянето с опасността от размирните еничари и въвеждането на политика на помирение с християните било поверено на хаджи Мустафа паша, пашата на Белград. Вероятно от гръцки произход, Мустафа имал благосклонно отношение към сърбите и одобрявал направените им отстъпки. По същото време сърбите успели да образуват милиция от 15 000 човека, което им гарантирало контрола върху най-укрепената точка в пашалъка и те успели да защитят Белград. Османската политика довела също така до засилване на сътрудничеството между сръбските местни водачи. Така между османските служители и християните бил създаден фронт срещу незаконните аяни и техните подръжници.

Първоначално взетите от Портата мерки се оказали успешни. Подръжниците на Пазвантоглу били разгромени повсеместно, а към 1798 г. той бил обсаден в крепостта си във Видин. Но това била също годината, когато Наполеон започнал кампанията си срещу Египет. Разполагайки само с ограничена войска, Селим бил принуден да оттегли войските си по Дунава, за да се изправи пред тази нова опасност. Това действие се оказало катастрофално за сърбите. Портата била принудена да се споразумее с мюсюлманските бунтовници; Пазвантоглу бил признат за управител на Видин. Още по-лошо, на еничарите било разрешено да се върнат в Белград, въпреки че от тях се изисквало да уважават властта на хаджи Мустафа паша. После се случило неизбежното. Веднъж установили се в пашалъка, еничарите се заели да завземат цялата власт, а хаджи Мустафа бил убит. Последвал период на хаос. Въпреки че контролът върху провинцията бил в ръцете на бунтовническите елементи, те се карали помежду си. Въпреки това, Пазвантоглу и неговите съюзници-еничари били явно по-силни от местните османски служители и от сърбите.

През 1802 г. четирима еничарски предводители, наречени *даалии* от чиновете, които имали в корпуса, се издигнали до господстващо положение. Еничарите успели да наложат властта си в провинцията. Техните действия отново били изключително пагубни не само за християните, но и за лоялното и мирно мюсюлманско население и за законните власти. Въпреки това, независимо от насилственото и опустошително поведение на еничарите, много мюсюлмани се противопоставяли на даването на отстъпки на сърбите или на сътрудничеството с християните, тъй като нямали вяра в християнската лоялност към империята. Изправено пред едно управление на терор и неспособно да получи закрила от законните власти, сръбското население било принудено да действа в своя собствена защита. В цялата страна били организирани въоръжени сили. За в бъдеще най-важният център на съпротива щял да се установи в Шумадия под ръководството на местния знатен търговец на животни Карагеорги Петрович. До пролетта на 1804 г. той вече имал 30 000 мъже готови за бой.

Същинското начало на въстанието било предизвикано от плановете на дахите да убият сръбските лидери. Убедени, че се подготвя въстание, еничарите решили да действат първи. През януари и февруари те убили може би около 150 човека. Така сръбското население било принудено да предприеме мерки в самозащита. Първоначално не съществувало централно ръководство, а въстанието приело формата на спонтанна реакция срещу еничарските зверства. Но през февруари в Орашак в Централна Шумадия се събрали около 300 по-знатни мъже и избрали Карагеорги за свой единствен предводител. След май 1804 г. Карагеорги подписвал прокламациите си с титлите „пръв войвода“ и „водач“. Предвид опасната ситуация на момента, сръбската аристокрация приела необходимостта от установяването на силна еднолична власт.

Въпреки че сърбите били във въстание, важно е да се отбележи, че то било не срещу султана, а срещу еничарите, а самите еничари действали срещу Портата. През този период сръбските лидери продължили да преговарят с османското правителство. Сръбските цели останали последователни през този първи период на въстанието. Те искали само прилагането на ферманите, които Селим вече им бил дал и така те просто искали Портата да ги увери в изпълнението на вече дадените обещания. Тяхната цел била да освободят земята си от дахите, а не да получат независимост, макар че ако ферманите влезели в действие, това наистина щяло да им даде много автономни права. Те предвиждали в пашалъка да се въведат ограничения върху турското присъствие. Сърбите искали да се уверят, че еничарите наистина ще бъдат изгонени и че на тяхното владение върху селската собственост ще бъде сложен край. Освен това те искали сами да набират военните части, необходими за провинцията, а османските части да напуснат. Те също така настоявали годишният налог и останалите такси да бъдат налагани и събирани от сръбски служители.

Сърбите отново спечелили одобрението и подкрепата на централната власт. Техните войски не само пожънали успех на бойното поле, но султанът назначил Абу Бекир, везирът на Босна, за паша на Белград с инструкции да смаже еничарите. През август 1804 г. частите на дахите били разгромени, а четиримата лидери екзекутирани. С отстраняването на тази опасност, можело да се очаква, че условията в провинцията ще се подобрят. Всъщност, почти нищо не се оправило. Пашалъкът си останал сцена на тристранен конфликт между: първо, еничарите, които още живеели там; второ, пашата и традиционните мюсюлмански елементи; и накрая, сърбите. Балансът скоро бил нарушен. Еничарите отново отказали да приемат властта на османските служители. През зимата и пролетта на 1805 г. те опустошили провинцията и успели да свалят Абу Бекир.

Междувременно сръбските лидери набрали сила и самоувереност. Те успели да организират военни части, които печелели победи, и не възнамерявали да отстъпват. Дори било решено да се търси чужда подкрепа. Така били направени опити да бъде осигурена помощ едновременно от Санкт Петербург и от Виена. През 1804 г. в Русия била изпратена делегация. Това, което искали сръбските лидери, било един вид гаранция от Великите сили за тяхната автономност. Да не забравяме, че по това време Русия действала като гарант в Дунавските княжества, а Йонийските острови били под смесена руска и османска протекция. Портата обаче била особено чувствителна по този въпрос. Тя естествено се възпротивила да предостави средство на външна сила, с което тя би могла да се намесва във вътрешните работи на Османската империя.

Освен че се опитвали да си осигурят външна помощ, сръбските лидери се опитвали да получат подкрепата на останалите християни на Балканите, в частност на събратята си сърби, които живеели в Босна, Черна гора и Херцеговина. Разбира се, събитията в пашалъка били следени с голям интерес от сърбите, живеещи отвъд границата в хабсбургските земи. Както редовно се случвало в миналото, размириците в пашалъка принудили хиляди бежанци да избягат на австрийска територия. Въпреки усилията на хабсбургските власти да предотвратят пресичането на границата, сръбските групи не срещали почти никакви трудности да се придвижват свободно през границата в двете посоки.

Така Селим отново бил изправен пред криза. Еничарите били всичко друго, но не и покорни поданици, но сърбите представлявали дори потенциално по-голяма опасност за интересите на империята като цяло. В миналото много влиятелни мюсюлмани винаги оспорвали отстъпките, правени на християните. Тези консервативни кръгове се борели и срещу опитите на султана за военна реформа. Опасявайки се от християнско въстание, както и от мюсюлманска опозиция, Селим сменил политиката. Вместо да умиротвори сърбите, той решил да ги смаже. Хафъз паша, управителят на Ниш, получил заповед да настъпи срещу тях. През август 1805 г. се състоял първият голям сблъсък между сръбските части и редовната османска армия.

Сръбската победа бележи началото на сръбската революция в същинския смисъл на думата. В тази битка сърбите се сражавали не срещу мюсюлмански размирни части, а срещу войската на султана. Сръбските военни победи продължили. През ноември 1805 г. паднала крепостта Смедерево и тя станала първата столица на бунтовническото правителство. Белград бил превзет през декември 1806 г. По този начин сръбските селяни-войници успели да установят контрол над целия пашалък.

Въпреки военните им успехи, сръбските лидери продължили да бъдат склонни към преговори с Портата по предишните условия. Междувременно продължили усилията им да извоюват руска или австрийска намеса. Сръбското положение се подобрило значително през лятото на 1806 г., когато била възобновена войната между Русия и Османската империя. И двете страни се нуждаели от сръбската подкрепа. Дори още преди да бъде подновена войната, опасявайки се от вероятността за война с Русия, Портата била готова да направи отстъпки. Сега тя се съгласила с цялата сръбска програма, включително отстраняването на еничарите и използването на местни части за охрана на сръбските крепости и на границата. Въпреки че османското правителство искало да предложи по същество пълна автономност, оставал въпросът дали споразумението ще бъде спазено след като отмине руската опасност.

Още повече, че сърбите имали алтернативна оферта. По-рано техните молби за помощ били редовно отхвърляни от Виена. Сръбската делегация, изпратена в Русия през 1804 г., била приета по същия негативен начин. Въпреки че през ноември нейните членове провели среща с руския външен министър княз Адам Чарториски, той ги посъветвал да преговарят с Портата. По това време Русия следвала политика на сътрудничество с османското правителство, но до 1806 г. ситуацията се променила напълно. Веднъж започнало война с Портата, руското правителство приветствало балканската помощ, както правело в миналото, когато редовно призовавало християните на помощ по време на нападенията си срещу османската територия. По същото време в Княжествата имало руска армия; флота кръстосвала в Адриатическо море и съвместно с черногорците, руски части били окупирали пристанищата на Котор и Будва. Сърбия можела да осъществи връзката между тези зони на действие.

През юни 1807 г. в Белград пристигнал руски емисар, маркиз Ф. О. Паулучи. Неговите инструкции били да направи оценка на ситуацията и да види от какво се нуждаят сърбите. Той не бил опълномощен да преговаря за официално споразумение. Въпреки това, през юни той пристъпил към сключването на формално съглашение. Условията на това споразумение не само предвиждали руска помощ за сръбските въстаници, но гарантирали, че руското влияние ще остане силно и за в бъдеще. Първият член от това споразумение гласял: „Сръбският народ моли най-смирено Н.И.В. да назначи способен губернатор, който да внесе ред сред народа, да управлява сръбската земя и да създаде конституция в съзвучие с обичаите на народа. Обнародването на конституцията трябва да бъде направено в името на Н.И.В. Александър Първи."[5] Предвиждало се също така да бъдат изпратени руски съветници и военни гарнизони.

---

[5] Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 vols. (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), I, 54-55.

Приемайки условията на този договор, сърбите направили недвусмислен избор. Изправени пред алтернативите да се съгласят с османската оферта за автономно положение или да се присъединят към Русия и да се борят за пълна независимост, те се спрели на втория курс на действие. Нямало начин да знаят, че преговорите не са получили одобрението на Санкт Петербург. За нещастие на сърбите, те взели грешното решение. Приемането на руския съюз в Белград съвпаднало почти напълно със срещата между Наполеон и Александър I в Тилзит. Тук двамата императори сключили договор, уреждащ повечето от основните противоречия, които ги разделяли. Съгласно този договор Наполеон се задължавал да опита да договори примирие между Русия и Османската империя. Със сигурност споразумението изключвало какъвто и да е съществен опит на Русия да подкрепи сръбските бунтовници. През август 1807 г. Русия и Османската империя сключили примирието от Слобозия. Въпреки че Александър не одобрявал условията му, последвали две години на труден мир. Крайната съдба на сръбската революция сега се осланяла на хода на международните събития и на политическа борба, която по същото време се водела в Константинопол.

След 1807 г. късметът на революцията рязко ѝ изменил. Съдбата на Сърбия не само че ставала все по-зависима от отношенията между Великите сили, но и в сръбското ръководство настъпил разрив. Както видяхме, Карагеорги бил избран да оглави въстаническите сили в началото на въстанието. Той останал водеща фигура през този период, въпреки че се наложило да се изправи пред все по-нарастваща опозиция. Сръбският лидер бил роден в Шумадия, вероятно през 1768 г. Неговото семейство, което било бедно, емигрирало във Войводина. По време на Австро-турската война Карагеорги станал член на Корпуса за освобождение и се сражавал в Западна Сърбия. След възстановяването на мира, той се върнал в Шумадия, където станал търговец на добитък. Той се занимавал с презгранична търговия с монархията. Също така той се присъединил към националната милиция, която Селим III бил одобрил и станал офицер. Така той придобил значителен практически военен опит преди сръбското въстание. Въпреки че притежавал титлата на върховен командир на революционните части, Карагеорги бил само един от многото подобни мъже в Сърбия. В собствените си райони подобните на него местни лидери имали престиж и власт. Тези мъже настоявали да запазят личното си положение и ревнували от всяка еднолична централизирана власт.

Тези местни домогвания до власт естествено пречели на Карагеорги. Освен организирането на военна сила срещу османската армия, той бил изправен пред проблема с администрирането на земите под сръбски контрол. Следователно той трябвало да се погрижи за събирането на данъци и за създаването на съдилища. Въпреки че притежавал необходимите качества за военен лидер и бил смел, с твърда воля и умения, той срещал все повече трудности при управлението на държавата. Още повече, че неговите успехи на бойното поле неизбежно породили завист. Това, от което сръбските земи се нуждаели в това опасно време, била силна централизирана власт, която да организира територията за победа. Местните първенци обаче, с крайна неохота се отказвали от властта, за да я дадат на един измежду тях или за да приемат второстепенно място в управлението. Освен това те можели да направят така, че възраженията им да бъдат чути. Революцията се водела не от редовна армия, а от селяни-войници, водени от местните си лидери. По този начин първенците имали собствена въоръжена охрана. Те се противопоставяли на всяко прехвърляне на власт към централното управление, което те и техните последователи не можели да контролират. Те търсели начини да вържат ръцете на Карагеорги и да гарантират, че той няма да придобие власт, за да диктува положението. Както видяхме, в хода на цялата балканска история местната аристокрация последователно се протовопоставяла на централизираната държава.

За да се справи с възраженията, през 1805 г. Карагеорги се съгласил да бъде създаден Изпълнителен съвет, който трябвало да контролира властта му. Първоначално, той успял да си гарантира всички негови членове да са сред поддръжниците му. През 1808 г. той уредил провъзгласяването си за наследствен върховен водач, въпреки че се съгласил да действа с Изпълнителния съвет. Всъщност, по това време той нямал силни политически съперници. Той назначил последователите си на основните политически постове, а неговите кандидати били изпратени да управляват местната администрация. Въпреки това, опозицията никога не прекъснала усилията си за отслабване на властта му. Положението станало още по-лошо, когато Константин Родофиникин, агентът на руската армия, пристигнал в Белград през август 1807 г. Той се съюзил с критиците на Карагеорги и ги използвал срещу сръбския лидер.

Междувременно международното положение за Сърбия отново се влошило. Въпреки че Русия не била в активна война с Османската империя, политиката на споразумение с Франция не била успешна. Срещата между Наполеон и Александър I в Ерфурт през 1808 г. довела до безизходица по Източните въпроси. Вътрешното положение в Османската империя също рязко се влошило. В Константинопол Селим III и неговият наследник Мустафа IV били свалени и убити; после на трона се възкачил Махмуд II. През този период на политическа криза османското правителство отново проявило желание да предложи на сърбите широка автономия, но в обсъжданията между представителите на двете страни не могло да бъде постигнато съгласие по точните граници, които да бъдат дадени на автономната сръбска държава. Освен това сърбите продължавали да искат външен гарант. Поради тези проблеми не могло да бъде постигнато удовлетворително споразумение.

Затишието в борбата приключило през 1809 г. Въпреки че сърбите очаквали военна помощ от Русия, всъщност съвсем малко било получено. Така въстаническите сили преминали към отбрана, а през август 1809 г. османска армия настъпила срещу Белград. С обръщането на късмета, последвало масово напускане на сърбите през Дунава, като сред тях бил и руският агент Родофинкин. Изправен пред катастрофа, Карагеорги се обърнал с молба едновременно към Хабсбургската империя и към Наполеон, отново без успех. Въпреки факта, че османските части не успели да завладеят отново цяла Сърбия, в първата революция била стигната точка на обрат. Въстаническите части сега били в дефанзива, а тяхната цел станала да задържат териториите, които имали, а не да печелят нови. Положението им малко се подобрило през 1810 г., когато било установено известно военно сътрудничество между руснаците и сърбите и когато блестящият руски генерал М. И. Кутузов командвал операциите срещу Османската империя. Този път пристигнало оръжие, муниции, медицински доставки и известна финансова помощ.

За нещастие на сръбските интереси, руската позиция скоро преживяла нова радикална промяна. Изправени пред неизбежната опасност от френско нападение, руските дипломати побързали да приключат преговорите, които вървели с османските представители. В тези разговори главната руска цел била придобиването на Дунавските княжества или поне на Молдова, като Сърбия била второстепенен въпрос. Тъй като се нуждаело от бързо споразумение, руското правителство било принудено да приеме границата на река Прут и следователно разделянето на молдовската територия. Сърбия не била напълно забравена. Член VIII на Букурещкия договор от 1812 г. предвиждал пълното повторно окупиране на Сърбия от османската власт, но с обещание за амнистия. Османските гарнизони трябвало да се върнат:

> Но за да не дразнят тези гарнизони по никой начин сърбите противно на техните права като поданици, Високата порта, водена от чувство на снизходителност, ще подсигури необходимата сигурност на сръбската нация. По тяхна молба, тя ще даде на сърбите същите привилегии, на които се радват нейните поданици на островите в Егейско море и в други държави, и ще ги накара да почувстват ефекта от върховната ѝ снизходителност като им предаде администрирането на вътрешните им работи, фиксира дължимите от тях плащания и ги получава от собствените им ръце, и накратко, ще уреди всички тези въпроси със сръбската нация.[6]

Сръбското правителство не било в течение на преговорите, които довели до споразумението, нито пък руското правителство го информирало за съдържанието му. Условията били научени едва когато османските власти поискали изпълнението им. Естествено, сръбските лидери се интересували най-много от частта, предвиждаща повторната османска окупация на укрепленията и на градовете в пашалъка, действие, което отново щяло да даде пълен военен контрол на Портата върху сръбските земи. Предвижданията за автономността също не били ясни. Руският съвет бил сърбите да преговарят директно по въпроса с османското правителство, а Санкт Петербург щял да даде дипломатическа подкрепа. Дори още по-лошо, руското правителство сега било принудено да изтегли всичките си части не само от Сърбия, където някои единици действали почти две години, но и от Влашко и Молдова. Така Русия нямало да е в състояние да упражнява натиск върху Константинопол за съблюдаването на договорните задължения.

---

[6] Edward Herstlet, *The Map of Europe by Treaty*, 4 vols. (London: Buttenworths, 1875-1891), III, 2030-2032.

Сръбските ресурси до този момент вече били почти изчерпани. Постоянните борби от 1804 г. насетне били оставили страната без повече сили за съпротива. Русия била напълно ангажирана от френското нападение. Османското правителство видяло възможността да уреди сръбския въпрос и през юли три османски армии се съсредоточили върху Сърбия. През октомври 1813 г. Карагеорги, митрополит Леонтие и другите членове на правителството преминали Дунава и влезли в Австрия. Четири дни по-късно османската армия окупирала отново Белград, откъдето била изгонена през 1806 г. Това бил краят на първата сръбска революция.

След като отново си възвърнала пашалъка, Портата първоначално опитала политика на умиротворение. Тя имала огромен интерес от постигането на мирни условия. Била издадена обща амнистия и много емигранти се върнали от австрийските земи. Други от по-първите хора, които не били напуснали страната, се предали на властта на новия белградски паша Сюлейман Ускюплю. Сред тях бил изтъкнатият аристократ Милош Обренович, който в замяна получил потвърждение за поста си на оборкнеж на Рудник. После основната част от редовната османска армия напуснала страната. Нещата обаче не се успокоили, тъй като проблемите с вътрешната администрация останали. Сърбите все още били въоръжени, а по численост превъзхождали изостаналите османски части. Годините на революция и борба били оставили в наследство горчивото чувство между християни и мюсюлмани. Неизбежно било и от двете страни да последват инциденти и зверства.

Бъдещият водач на втората сръбска революция Милош Обренович опитал първо чрез сътрудничество. Когато през 1814 г. избухнало местно въстание, той предложил да го потуши при условие, че участниците получат амнистия. Неспособността на Сюлейман да спази дадените гаранции довела до избухването на ново въстание. Когато пашата екзекутирал няколко от въстаниците, сърбите се уплашили, че може да се очаква нов масиран изблик на османски репресии. Съответно, те отново се организирали за съпротива, този път под ръководството на Милош. Въстанието започнало през април, но скоро било приключено успешно. Международната ситуация този път била далеч по-благоприятна. Войните с Франция били към края си, а Портата не искала нова революция в земите си, която щяла да привлече европейското внимание към вътрешните ѝ проблеми.

От началото на революцията Милош декларирал, че той не действа против султана, а срещу Сюлейман и неговата политика. Така той винаги бил готов да преговаря за уреждане на проблема. В Константинопол руските дипломати също подтиквали Портата по отношение въвеждането на член VIII от Букурещкия договор. Решено да следва политика на умиротворение, османското правителство свалило пашата на Белград от поста му. След това започнали преговори между сръбските представители и везира на Румелия Марашли Али паша. През ноември 1815 г. било постигнато устно споразумение, което след това султанът потвърдил с ферман. Милош поискал и получил условия, сходни с тези, които Портата искала да даде на Карагеорги през 1807 г. Сръбският лидер бил признат за върховен кнез, или княз, на Сърбия. Национален върховен съд, състоящ се от 12 сръбски аристократи, щял да бъде създаден в Белград като най-висш съд в страната. Сръбските служители щели да събират данъците и да администрират местните дела. На еничарите било забранено да притежават земя. Други разпоредби позволявали на сърбите да държат оръжие, гарантирали им търговски привилегии и давали пълна амнистия на онези, които са участвали във въстанието. Условията на договора определяли Сърбия като полуавтономна държава, която въпреки това все още била тясно свързана с Османската империя.

След сключването на споразумението, Милош и Марашли, който останал везир на Румелия до 1821 г., се опитвали да поддържат мирна обстановка. Милош бил изправен пред проблема да организира нова администрация и да се бори със същата опозиция, която възпрепятствала Карагеорги. Въпросите на вътрешната политика щели да са главната грижа на княза през неговото сравнително дълго управление.

Така 11-те години на революционна дейност спечелили на сърбите много автономни права и свой княз. Постигането на тази цел не било лесно. Сръбският късмет бил тясно свързан с приливите и отливите в европейската политика и с многократни опити да се получи хабсбургска или руска подкрепа. През този период сръбските лидери страдали от факта, че пашалъкът на Белград е от маловажна стратегическа стойност или интерес за която и да било европейска държава. Както видяхме, макар и предлагащо известна помощ, руското правителство било склонно да изостави своя малък съюзник, когато европейските му интереси изисквали такова действие. Сръбската революция била маловажно събитие за времето си; тя се състояла в отдалечен район, далеч от европейските центрове на сила. Обратното, втората балканска национална революция, тази на гърците, причинила най-големия европейски дипломатически конфликт от третото десетилетие на века.

РЕВОЛЮЦИЯТА В ДУНАВСКИТЕ КНЯЖЕСТВА

Въпреки че основните събития от гръцката революция през 20-те години на XIX век щели да се случат в Пелопонес и Румели – името, с което южната част на континентална Гърция била известна по онова време, въстанието включило и Румънските княжества. Тук гръцкото движение, което се основавало на фанариотската подкрепа, първо щяло да тръгне успоредно, а накрая да се противопостави на местното румънско въстание, водено от Тудор Владимиреску. За яснота и удобство събитията в самата Гърция тук се разглеждат отделно от събитията в Молдова и Влашко, въпреки че често те протичали едновременно и били взаимозависими. Основната връзка между действията на тези две отделни области била дейността на гръцката революционна организация *Филики етерия*, или Дружеството за приятелство.

Както видяхме, сръбската революция била доведена до успех от селяните-войници под ръководството на местните си лидери, като Карагеорги държал централната власт като върховен командващ. Социалната основа на гръцкото въстание била по-сложна. Гръцкото общество било разделено всъщност на два отделни свята. Долният слой бил съставен от жителите на самата Гърция. Нейното население от селяни, моряци, аристократи и военни приличало на населението на съседните балкански земи. На върха, други гърци, в частност фанариотите от Константинопол и Княжествата, търговците, занимаващи се с международна търговия и други членове на диаспората, се радвали на привилегиите, които Османската империя можела да предостави на онези от християнските си поданици, които ѝ сътрудничели. Целите на тези две групи също били донякъде различни, въпреки че и двете желаели края на османското господство. Желанието на някои фанариоти да доминират и в крайна сметка да превземат империята, вече беше разгледано. Тяхната мечта си останала възраждането на Византийската империя и създаването на държава, чиито граници ще включват обширно негръцко население. Някои дори приравнявали юрисдикцията на Константинополската патриаршия с тяхната бъдеща нация.

Въпреки че отделни фанариоти щели да играят съществена роля в революцията, гръцката търговска общност със своите широки европейски връзки била може би дори по-важна. Особено влиятелни щели да се окажат гърците, които се били установили в Южна Русия, в Бесарабия и в пристанищния град Одеса, родното място на главната централна организация на революцията. „Филики етерия" била създадена през 1814 г. от трима обеднели гръцки търговци: Емануел Ксантос, Атанасиос Цакалов и Николаос Скуфос. Тя много приличала на подобните общества, съществуващи в Европа по това време; тя имала сложен ритуал, нива на членство и мелодраматични практики. „Великата клетва", с която се изисквало новите членове да се закълнат, звучала отчасти така:

> Накрая, кълна се в святото ти име, о, свещена и окаяна родино. Кълна се в отколешните ти страдания, в горчивите сълзи на твоя окован и преследван народ, проливани в продължение на толкова много векове до днес от твоите окаяни деца. Посвещавам се целия на теб. Оттук насетне, ти ще бъдеш причина и цел на моите мисли. Твоето име ще води делата ми и твоето щастие ще бъде отплатата за всичките ми усилия. Ако някога, дори за миг, забравя твоите страдания и не изпълня дълга си към теб, нека божествената справедливост излее връз главата ми целия гняв на справедливостта; нека бъде намразено името ми, наследено от децата ми; нека личността ми стане обект на проклятия и анатема от моите сънародници; и нека моята смърт бъде неизбежното наказание и отплата за моя грях, за да не мърся чистотата на нашата *Етерия* с членството си.[7]

Основната цел на обществото била организирането на въстание срещу Османската империя с цел установяването на гръцка държава със столица Константинопол. По този начин целта била възкресяването на Византийската империя, а не образуването на държава по строго национални рамки. Етерията първоначално нямала голям успех. Между 1814 и 1816 г. се записали само 30 члена; богатите гърци се колебаели да се присъединят или да помагат с пари.

---

[7] Цитат по George D. Frangos, „The *Philiki Etairia*: A Premature National Coalition," in Richard Clogg, ed., *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th. Anniversary of the Greek War of Independence* (Hamden, Conn.: Archon books, 1973), pp. 99-100.

Лидерите скоро осъзнали, че за да постигнат успех, те ще имат нужда както от военна, така и от финансова руска помощ, а така също и от лидер с власт и влияние. Идеалният кандидат за този пост, разбира се, бил Йоанис Каподистриас, който по това време делял поста на руски външен министър с Карл Неселроде. Каподистриас бил роден в Корфу. По време на Наполеоновите войни той бил свързан с руската администрация на Йонийските острови. През 1809 г. той постъпил на руска служба и после бързо се издигнал през нивата на бюрокрацията. През 1817 г. към него се обърнал Николаос Галатис, член на Етерията, който бил изпратен в Санкт Петербург, за да се опита да спечели подкрепата му. Макар и пламенен гръцки патриот, руският външен министър по това време вярвал, че освобождението на Гърция може да бъде постигнато посредством руско-турска война. Тъй като времето още не било дошло за такова събитие, той посъветвал гърците да се организират само на образователна и културна основа. Изглежда, че на този етап Каподистриас и царят научили в известни подробности за плановете за въстание срещу Османската империя.

През 1818 г. седалището на обществото било преместено в Константинопол и оттам насетне то постигнало бърз прогрес. Била възприета нова система на организация, били назначени 12 „апостоли“ и всеки бил натоварен с отговорността да организира определен район. Успехът на Етерията бил удивителен. От столицата на империята тя създала мрежа от тайни клонове на гръцка територия и в Дунавските княжества. Събирали се пари и се разпращали инструкции до всички центрове на гръцкия живот. Въпреки неуспеха си да спечелят помощта на Русия, лидерите изобщо не се колебаели да внушават, че действат със знанието и подкрепата на нейното правителство. Тъй като те имали откритата помощ на някои православни църковни служители в самата Гърция, и тъй като руските консулства били станали набирателни центрове, руското спонсорство изглеждало очевидно. Повечето от руските консули на Балканите по това време били гърци, така че, естествено те симпатизирали на каузата. С оглед на свободното позоваване на руското име от страна на дружеството, повечето от неговите членове очаквали активната помощ на царя в бъдещето въстание. Начело на цялата мрежа от местни клонове се предполагало да стои неназован, таен лидер, за когото се носели слухове, че е самият Александър I.

С тази очевидна висока подкрепа, обществото успяло да набере много влиятелни членове. В самата Гърция се включили Теодорос Колокотронис, най-силният военен лидер; Петробей Мавромихалис, управителят на Мани в Пелопонес; Германос, митрополитът на Патра; и други изтъкнати мъже. В Княжествата фанариотите естествено били привлечени към това национално движение. Сред средната членска маса преобладавало търговското съсловие със своите 54 %. Голям брой от тях били набрани от Княжествата или в Южна Русия. Военните, духовенството и гръцката аристокрация също се присъединили, но съвсем малко селяни станали членове. В един списък от хиляда членове, едва шест имена били от класата, която представлявала преобладаващата част от нацията. Като цяло, просперирващите търговци не се присъединили, а били привлечени по-скромните, или тези, които се били провалили.[8]

---

[8] Frangos, „*The Philiki Etairia*“, pp. 87-94.

Въпреки успехите си, обществото осъзнавало, че му е нужен същински знак за одобрението на Русия и лидер, който да е пряко свързан с тази сила. През 1820 г. се обърнали отново към Каподистриас. Въпреки че отново отказал да заеме поста, той предложил като алтернатива Александър Ипсиланти, генерал в руската армия и адютант на царя. Синът на бившия влашки хосподар Константин Ипсиланти, Александър, бил получил образованието си в Русия. Въпреки военния му чин, той нямал опит в същински бой. Макар че съществува известно противоречие по въпроса, изглежда Каподистриас не бил информирал Александър I относно новото развитие на събитията. С други думи, първият министър на царя скрил от него факта, че на руска почва се правят подготовки за въстание срещу правителство, с което по това време Русия била в прилични отношения.

Веднъж поел ръководството на организацията, Ипсиланти по всякакъв начин подсказвал, че Александър I знае и одобрява действията му. Той лично приел титла, която означавала „заместник“ или „вице“, внушавайки, че над него стои „висша власт“. Въпреки че царят никога не бил назоваван, връзката изглеждала очевидна. Със сигурност именно тази очевидна връзка с Русия спечелила толкова много подръжници на Етерията, особено в Дунавските княжества. Нещо повече, изглежда Ипсиланти убедил управителите на Бесарабския и на Одеския регион, че се ползва с един вид официална подкрепа. Тази част от Русия станала сцена на въстанието. Въпреки че Етерията не получила оръжие от руските арсенали, други доставки и пари били събрани открито. Гръцките жители в Одеса лесно получавали паспорти за Дунавските княжества.

Междувременно плановете за революцията напредвали. Лидерите на обществото решили, че въстанието трябва да се съсредоточи в Пелопонес, но с предшестващо отвличащо действие в Княжествата. Правели се и на пръв поглед налудничави планове да се изгори Константинопол, да се отвлече султана и да се потопи османската флота. Въпреки че основната цел си останала създаването на независима гръцка държава, предимствата от избухването на едно паралелно общобалканско въстание били очевидни. Най-важно щяло да бъде отношението на Сърбия.

Огромни усилия били направени да се привлече подкрепата на Сърбия. Карагеорги, който бил емигрирал в Бесарабия, бил записан в Етерията и наистина взимал активно участие в нейната работа. За разлика от него, Милош Обренович напълно отказвал каквото и да е сътрудничество. По това време князът следвал политика на сътрудничество с османското правителство. Неговата главна цел била да си гарантира от сюзеренната власт формално признание на титлата си на наследствена база. Целият въпрос освен това се уплел във вътрешни конфликти. Когато през юли 1817 г. Карагеорги се върнал в Сърбия, Милош накарал да го екзекутират. След това главата му била изпратена на султана в знак на лоялност. Оттам нататък князът продължил твърдо да устоява на всякакво изкушение да се присъедини към гръцките усилия. Ако Русия се включела, неговата реакция би могла да бъде различна. Но в дадения случай, по време на цялата революция той поддържал резервираното си отношение.

Въпреки че първоначално било решено център на въстанието да бъде Пелопонес, подготовките там не напредвали така, както се очаквало. Така, първото революционно действие било предприето в Молдова и то било започнато без подходящата координация със събитията в Гърция. Въпреки това, изборът на Княжествата като район, от който да започне гръцкото освободително движение, бил съвсем логичен, предвид условията на времето. Фанариотските режими гарантирали, че властите ще бъдат приятелски настроени. Етерията успяла да набере широка подкрепа сред гръцките боери, макар и не сред тези с румънски произход. Князът на Молдова Михай Суцу бил в обществото и било подсигурено сътрудничеството на изтъкнатия румънец Тудор Владимиреску.

Освен това географското положение на Княжествата стратегически било отлично. Ако Етерията искала да включи останалите балкански народи – българите, сърбите и румънците, – най-добрият план очевидно бил да започне въстанието в Молдова.След това победоносните революционни сили можели да минат през балканските земи на път за Гърция. Очаквало се, че населението по пътя ще се стече под гръцките знамена. Още повече, че провинциите граничели с Русия, от която все още се очаквала помощ. Вярата в руската помощ останала широко разпространена, дори сред онези, които знаели за предишни откази. Мнозина очевидно били убедени, че ако те започнат въстанието, ще успеят да принудят царя да действа. Те очаквали, че едно гръцко въстание ще бъде посрещнато с толкова ужасяващи турски репресии, че протекционистичната православна сила ще бъде принудена да се намеси.

Вътрешните условия в Княжествата също подготвили региона за въстание, но не в посоката, желана от Етерията. Всъщност, нейните лидери изглежда били изключително слепи за последствията от дългия период на фанариотското господство. Всъщност след 1812 г. злоупотребите на режима нараснали. Двамата князе, които били назначени по това време, били Йоан Караге, който управлявал Влашко от 1812 до 1818 г., и Скарлат Калимачи, който заемал поста в Молдова от 1812 до 1819 г. По време на тяхното управление Княжествата били под изключителен фискален натиск, както от Портата, така и от князете, всеки от които бил платил висока цена за поста си и трябвало да изкара печалба от инвестицията си. Данъците били увеличени и задълженията на селяните станали непосилни. Положението наистина било много лошо. Корупцията и лошото управление по времето на Караге били толкова крайни, че той бил принуден да избяга от страната. През 1818 г. той бил заменен от Александър Суцу, който пристигнал с 80 роднини и със свита от 800 човека, включително албанска стража. При тези условия може да се разбере защо омразата към фанариотското господство била толкова повсеместна. Местните боери и потиснатите селяни били обединени от обща кауза.

Така в Княжествата съществували три потенциално революционни сили. Вече разгледахме Етерията и нейните връзки с фанариотския режим. Местните боери съставлявали втора група. Въпреки че мнозина наистина си сътрудничели с гръцките князе, тяхното основно желание било да възстановят местното управление. Тяхното отношение към Портата било двояко. Те били склонни да приемат запазването на османския сюзеренитет, но при условие, че политическата власт в Княжествата се върне в техните ръце. Ако ли не, те предпочитали независимост с чужда протекция, т.е. руска или австрийска. Те със сигурност не били застъпници на великото хеленистично възраждане. Третият елемент в ситуацията се обуславял от съществуването на масово недоволство сред селяните. Техните оплаквания били от данъците и от условията на земевладение; в този смисъл техните цели били по-скоро социални, отколкото национални по характер. Въпреки това, тяхната подкрепа била абсолютно важна за успеха на което и да е въстание.

Значението на наличието на обучени, въоръжени мъже беше подчертано във връзка със сръбското въстание. Въпреки че въоръжаването на провинцията не било така масово в Княжествата, както било в някои земи под пряка османска администрация, определени местни военни части съществували. Разбира се, национална армия не съществувала, но князете имали лична стража и полиция на свое разположение. В допълнение, през войните от 1768-1774 г. и през 1787-1792 г., се появили други въоръжени групи. Също като в Сърбия, местни доброволци се присъединявали към хабсбургската и към руската армии. Също така трябвало да се организират части за защитата на Влашко срещу кърджалийски набези по времето на Пазвантоглу. Олтения станала център на законната полиция на пандурите. Те били набирани сред свободните селяни и също като хабсбургските войници от Военната граница, те съвместявали земеделието с военните си задължения. Пандурите получавали заплата и данъчни привилегии. Те играли съществена роля по време на Наполеоновите войни; сражавали се срещу Пазвантоглу и се съюзили с руската армия срещу Портата. До 1811 г. те наброявали около 6000 човека.

Един активен член на тази милиция, Тудор Владимиреску, който щял да стане главният румънски водач, следвал кариера, която в много отношения приличала на кариерата на Карагеорги. Роден през 1780 г. в семейството на свободни селяни, Владимиреску взел участие във войната срещу Османската империя като командир на пандурите и бил отличен с руски орден за действията си. По-късно той заел поста на подуправител на областта Клошани. До този момент той вече се бил издигнал до чин на дребен боер. Приключвайки военната си кариера през 1812 г., след това той станал много успешен предприемач и придобил къщи, земи и лозя. Също като своя сръбски колега, той активно търгувал с животни с Хабсбургската империя. В хода на разнообразните си занимания той пътувал много, като посещавал Банат, Трансилвания и Буда. През 1814 г. той живял във Виена около 200 дни по времето на Виенския конгрес. Макар и без формално образование, той бил човек с богат опит.

Както видяхме, през 1820 г. Ипсиланти бил в Бесарабия и правел планове за въстанието. Той вече бил избрал за командир на ревоюционните части, действащи в Княжествата, гърка Георгакис Олимпиос, който бил при пандурите. Княз Михай Суцу бил спечелен на тяхна страна; хосподарят на Влашко, Алеку Суцу - не, но той бил на смъртно легло. На власт било временно влашко правителство, а трима от неговите членове изготвили споразумение с Владимиреску, обещавайки да го подкрепят, ако той вдигне въстание в Олтения. Владимиреску се споразумял също така с Етерията. Очаквало се, че обществото ще започне въстанието си в Княжествата, но че щом то успее, войските му ще прекосят Дунава и ще продължат към Гърция.

През януари 1821 г. Владимиреску напуснал Букурещ на път за Олтения. По това време Алеку Суцу умрял, като оставил временното правителство да управлява. През февруари при село Падеш, Владимиреску издал пламенна революционна декларация, призоваваща селяните да се вдигнат срещу боерите. Неговите думи нямали нищо общо с гръцкото, нито дори с румънското национално освобождение:

> Братя, които живеете във Влашко, каквато и да е вашата народност, няма закон, който да пречи на човек да отговори на злото със зло... Колко дълго ще страдаме от чудовищата, които ни поглъщат живи, тези над нас, било то духовници или политици, да смучат нашата кръв?... Нито бог, нито султанът одобрява такова отношение към праведните. Следователно, братя, елате всички и въздайте зло, за да сложим край на злото завинаги.[9]

Въпреки че самият Владимиреску се опитал да разграничи „добрите" боери, които подкрепяли неговото движение, и другите, селяните, които се присъединили с хиляди към него, не били толкова придирчиви. Те горили къщи и хамбари, и плячкосвали имената на боерите. Развихрила се истинска социална революция. Владимиреску сформирал армия, наречена Народно събрание, чиято основа била групата от 600 пандури, които незабавно му се притекли на помощ.

Да не забравяме, че движението на Владимиреску не било насочено срещу Портата. Той и неговите подръжници призовавали сюзеренната власт да възстанови „старите условия" – с други думи, да се върне към дните преди фанариотското гръцко господство. Владимиреску също призовал османското правителство да изпрати представител да разследва условията в Княжествата и да поправи злоупотребите и страданията на народа. През този период той останал във връзка с османските агенти и с пашите, командващи дунавските крепости.

Така положението станало изключително сложно. Владимиреску бил започнал въстание след предварително споразумение с временната администрация във Влашко и с Етерията. Неговият призив за подкрепа на селяните бил приет ентусиазирано, но неговите последователи имали по-скоро социални, отколкото национални или политически цели. Изключително обезпокоен от ситуацията, букурещкият режим изпратил части, които да се опитат да спрат румънския лидер; вместо това хората от тях дезертирали при Владимиреску. На 12 март Народното събрание тръгнало на поход срещу Букурещ, където пристигнало в края на месеца.

Междувременно Ипсиланти бил пристъпил към действие. На 6 март той и неколцина съратници пресекли границата от Бесарабия. Неговата победа в Молдова била лесна; той просто иззел властта от Суцу. Местните военни части го подкрепили, а той призовал за доброволци. Появявайки се в страната облечен в руска униформа, Ипсиланти създал у последователите си впечатлението, че огромна руска армия го следва по петите. На 7 март в прокламация до молдованците, той ги информирал, че неговите части ще минат през Княжествата, а след това ще прекосят Дунава; казал им да не се страхуват от османски репресии: „Ако турците дръзнат да проникнат в Молдова, най-могъщата сила е готова да ги накаже за тяхното безразсъдство.“[10] Първоначално не съществувала причина да се съмняват в уверенията на Етерията. Руският консул в Яш Андреа Пизани, не направил нищо да отрезви онези, които били убедени, че руската армия скоро ще пристигне. При тези обстоятелства Етерията получила значителна подкрепа. Пари, оръжие и доброволци се стекли към щабквартирата. Румънци и гърци предлагали помощта си. В Яш Ипсиланти и молдовските боери съставили петиция до Александър I, с която го умолявали да окаже помощ.

---

[9] Цитат по Andrej Otetea, ed., *The History of the Romanian People* (New York: Twayne, 1970), p. 317.

Всичко зависело от руската реакция. Фактът, че отговорът се забавил със седмици, допринесъл за общото объркване и позволил на Етерията да продължи да се преструва, че руснаците са се намесили. Но още на 7 март руското външно министерство изпратило инструкции до руския консул в Букурещ, с които осъждало въстанието на Владимиреску. Румънският лидер чул за руското отношение едва към края на март. До този момент той също продължавал да уверява последователите си в руското одобрение, вероятно основавайки твърденията си на декларациите, направени от Етерията. Накрая, на 17 март букурещкото консулство получило царското осъждане на Ипсиланти; пристигнала и анатема от константинополския патриарх. Накрая руското отношение станало открито и недвусмислено.

Много аспекти на руската политика по това време не са ясни. Изглежда, обаче, че царят не знаел за съществуването на съзаклятието, макар че си давал сметка за някои от действията на Етерията. Участието на външния му министър очевидно било далеч по-голямо. По времето на въстанието Александър се срещал със съюзниците си в Любляна, за да решат какви мерки да бъдат взети по отношение на революциите, избухнали на Апенинския полуостров и в Испания. Силно консервативните възгледи на царя били подсилени от нарастващото влияние на Метерних. Било изключително малко вероятно Александър да одобри революционната дейност, която се развивала в Княжествата. Била оспорена властта на законния владетел, султана; в провинцията революционните тълпи опожарявали къщите на румънската аристокрация. Царското осъждане на въстанието било придружено от отзоваване на руските консули от Букурещ и Яш. Каподистриас скоро щял да изгуби поста си на външен министър.

Междувременно в Княжествата нараствала криза. На 2 април Владимиреску пристигнал в Букурещ с около 65 000 мъже. По същото време Ипсиланти с частите си, които били далеч по-малко на брой, тръгнал към влашката столица. Владимиреску с най-силната въоръжена част, работел в сътрудничество с влашкото правителство и продължил да поддържа връзка с османските власти. Той направил опит да приглуши социалните внушения на движението си; селяните били инструктирани да си платят данъците. Нито Владимиреску, нито Ипсиланти командвали нещо, прилично на истинска армия, нито имали редовни доставки. И двете войски се изхранвали от провинцията, а Етерията вече била предизвикала значителен гняв в Молдова поради плячкосването. Въпреки опитите на Владимиреску да обуздае подръжниците си, те също се впуснали в актове на насилие и грабежи. С нарастването на безредиците и анархията, започнало масово бягство на боери и търговци. Някои били изплашени от селското въстание; други участвали в Етерията и се страхували от османските репресии. Трансилвания приела най-много бежанци; 12 000 отишли в Брашов, а 17 000 в Сибиу.[11]

---

[10] Otetea, *History of the Romanian People*, p. 320.

На 18 април Ипсиланти най-сетне пристигнал в покрайнините на Букурещ, придружен от не повече от тълпа, която наброявала около 5000 човека. Неговите последователи нямали военно обучение и почти никакво оръжие. Двамата лидери провели среща на 20 април, но тя послужила главно, за да изтъкне основните им противоречия. Владимиреску искал гръцките части да се изтеглят от страната и да пресекат Дунава, както било планирано първоначално. Той подчертал, че искал да поправи злоупотребите в управлението, а не да предизвиква османската власт. Ипсиланти бил в опасно военно положение. На 6 април в Пелопонес избухнало въстание, а османското правителство се подготвяло да се изправи срещу бунта там и в Княжествата. Без руска или силна румънска подкрепа, разнородната войска на Ипсиланти не можела да се надява да се защити срещу редовната османска армия.

Владимиреску също бил в капана на трудна ситуация. Неговата армия била силна, но тя също не можела да победи османските професионални войници. В преговорите с румънския лидер, османските представители настояли неговите части или да оставят оръжието или да се присъединят в борбата срещу Етерията. Владимиреску не само не вярвал на уверенията на османците, но той не мислел също така, че неговите хора биха тръгнали срещу армията на Ипсиланти, чиито редици също били попълнени от румънци. В тази напрегната ситуация Ипсиланти се оттеглил в Търговище, докато Владимиреску останал в Букурещ.

И двете армии се страхували от османска интервенция. Едно от първите действия на Етерията в Молдова било кланетата на турските граждани в Яш и Галати (Галац), и Портата очевидно трябвало да действа, за да възстанови властта си. На 13 май османска армия влязла в страната и напреднала към Букурещ. Владимиреску и неговите части изоставили града, също както влашкото правителство, което избягало в Брашов. До този момент и Ипсиланти, и Владимиреску вече били решили, че най-добрия курс на действие ще е да се оттеглят в планините. В този момент двете движения влезли в пряк конфликт. Съзнавайки добре тяхната сравнително слаба военна сила, лидерите на Етерията решили, че трябва да се опитат да наложат контрол над пандурската армия. Те също така знаели за преговорите на Владимиреску с османските власти, действия, които се възприели като измяна. Ипсиланти бил подпомогнат от факта, че румънският лидер бил отчуждил някои от своите командири, когато екзекутирал пандурски офицери за плячкосване. С помощта на тези дисиденти, гръцкото ръководство успяло да отвлече Владимиреску. Той бил подложен на мъчения, а след това екзекутиран в нощта на 8-9 юни.

---

[11] Dan Berindei, *L'Année révolutionnaire 1821 dans les Pays roumains* (Bucharest: Éditions de l'Académie, 1973), p. 182.

Оттам насетне Ипсиланти се опитал да наложи контрол над пандурите, обявявайки, че Владимиреску е жив и че е бил изпратен в Бесарабия. Този ход се провалил; а войската също била в процес на разпадане. След като станало очевидно, че социална революция няма да се състои, много от селяните просто напуснали. С изчезването на Владимиреску, други се присъединили към дезертьорите. Те били близо до домовете си в Олтения и не им оставало нищо, за което да се сражават. Така Ипсиланти останал с абсолютно неподходяща войска, с която да срещне напредващата османска армия. Освен това той не бил опитен или способен полеви командир. На 19 юни при Драгашани той претърпял катастрофално поражение. Изоставяйки останките от армията си, той преминал в Трансилвания. Там бил арестуван и прекарал последните седем години от живота си в австрийски затвор. Подобен военен колапс се случил и в Молдова. Суцу абдикирал и избягал в Русия. Последната съпротива на Етерията в Княжествата била на 29 юни при Скулени на река Прут. С поражението на гръцките части, османската армия наложила пълен контрол над Княжествата.

Въпреки че руското правителство осъдило революционното движение, то останало дълбоко загрижено от събитията в тези съседни земи. Първоначално руският посланик в Константинопол Г. А. Строганов си сътрудничел с Портата, но скоро възникнали несъгласия. Руските съвети насърчили Портата да потуши въстанията. Но когато османската армия влязла в Княжествата без предварително споразумение с Русия, както се изисквало съгласно договорите, руското правителство силно протестирало. Още по-лоши в очите на руснаците били действията, предприети в Константинопол в резултат на събитията в Пелопонес. Там, също като в Княжествата, гръцките революционери били клали османски цивилни граждани. В отговор османските власти започнали масови репресии. Що се отнася до православния свят, най-лошото зверство се случило, когато група еничари обесили константинополския патриарх и някои от епископите на връх Бъдни вечер.

Русия можела да пренебрегне такава директна атака срещу православното население и неговия религиозен водач не повече, отколкото Портата можела да допусне безразборното убийство на мюсюлмани. Нещо повече, руското правителство имало определени задължения. В миналото то многократно претендирало, че има един вид религиозен протекторат над православния свят. Както беше отбелязано по-рано, договорът от Кючюк Кайнарджа съдържал клауза, която изрично се отнасяла до гръцките земи и гласяла, че „християнската религия няма да бъде подлагана на ни най-малко насилие." Въпреки че Александър I не бил променил мнението си по въпроса за революцията, той заел твърда позиция по религиозния въпрос. Руското правителство заело позицията, че Портата има право да накаже революционерите, но че не трябва да коли невинни християни. Разбира се, често пъти това разграничение трудно можело да се направи.[12] Тези въпроси довели до прекъсването на дипломатически отношения през август 1821 г.

---

[12] Вж. руската циркулярна депеша от 22 юни/ 4 юли, 1821 г. по Barbara Jelavich, *Russia and Greece during the Regency of King Othon, 1832-1835* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1962), pp. 124-128.

Османската армия продължила окупацията на Княжествата 16 месеца. За пореден път двете провинции трябвало да издържат чужда армия. Емигрантите останали в чужбина, в Трансилвания или в Буковина. Разбира се, било в интерес на Портата да се опита да възстанови стабилна политическа ситуация. Руският натиск останал силен. През април 1822 г. две делегации с по 7 члена отишли в Константинопол. Молдовците били предвождани от Йон Стурдза, власите – от Григоре Гика. И двете представлявали интересите на румънските боери и представили подобни програми. Тяхното основно искане било възстановяването на местното управление и края на фанариотската експлоатация, като настоявали всички висши постове оттам насетне да бъдат заемани от румънци. Делегатите също така помолили за отстраняването на гръцките игумени от Посветените манастири и назначаването на местно духовенство. Също така искали румънска милиция да замени бившата албанска гвардия. Портата се съгласила с тези искания и посочила главите на делегациите за князе на двете провинции. Тези действия не били приети от руското правителство, което настояло на правото си съгласно договорите да се произнася относно кандидатите за трона. Така руско-османските отношения навлезли в период на криза. Главните въпроси в спора засягали положението в Княжествата и руските права за намеса.

По това време много боери се върнали в Княжествата, въпреки че някои останали в чужбина до 1826 г. Някои местни земевладелци предприели репресии срещу онези, които били взели участие във въстанието на Владимиреску. Селата били обезоръжени и бил направен опит отново да се събират данъци. Като цяло обаче, по този въпрос имало подобрение. Боерите били сравнително доволни; те били спечелили много от политическата си програма. И в двете Княжества управлявала местна администрация. Портата отстъпила пред повечето, ако не пред всички, румънски искания. Тя не предприела репресии срещу революционните действия на румънските боери и селяни. След като постигнали целите си, повечето боери се обявили за поддържането на връзката с Османската империя.

ГРЪЦКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

Въпреки че революцията в Княжествата се провалила, подобно движение имало по-голям успех в гръцките земи, където условията за национално въстание били доста по-благоприятни. Както видяхме, местната общинска власт в региона била силно организирана; Пелопонес се радвал на почти пълна автономна администрация. Гръцките острови поради практически причини също сами се грижели за делата си. Самата независимост на тези земи, обаче, щяла да създаде проблеми по време на революцията. След като въстанието започнало, гръцките части се разделили и по социални, и по географски граници. Като цяло, гърците от трите основни области – Румели, Пелопонес и островите – образували отделни групи със свои собствени интереси и цели (вж. Карта 20). Гърците от диаспората и фанариотите, които били принудени да напуснат османска служба, били четвърта категория. По социални различия, аристократите, богатите корабовла-

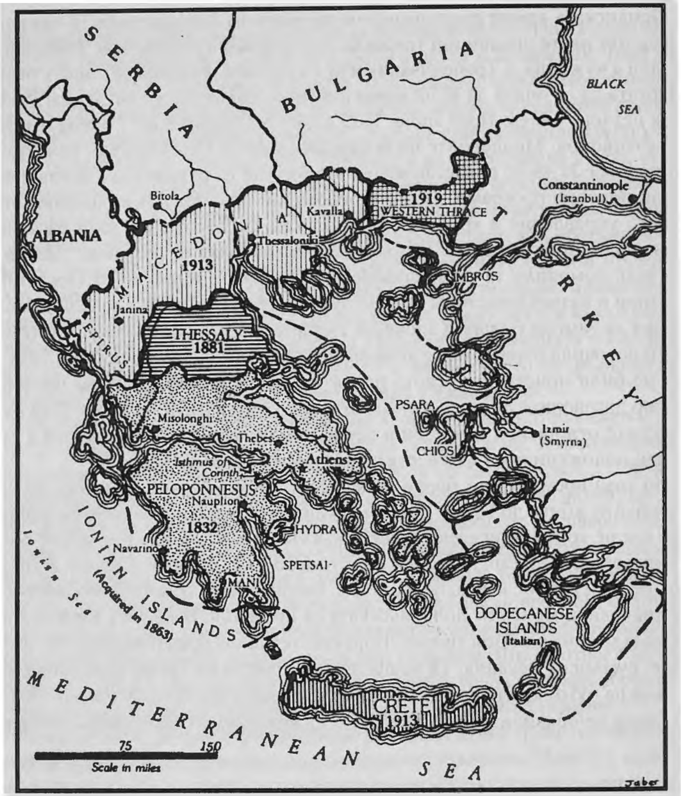
SERBIA
BULGARIA
BLACK SEA
Constantinople
(Istanbul)
1919
WESTERN THRACE
TURKEY
Bitola
Kavalla
ALBANIA
MACEDONIA
1913
Thessaloniki
IMBROS
Janina
EPIRUS
THESSALY
1881
PSARA
Misolonghi
Thebes
Izmir
(Smyrna)
CHIOS
Isthmus of Corinth
Athens
PELOPONNESUS
Nauplion
1832
HYDRA
Navarino
SPETSAI
MANI
IONIAN ISLANDS
(Acquired in 1863)
Ionian Sea
DODECANESE
ISLANDS
(Italian)
CRETE
1913
MEDITERRANEAN SEA
75
150
Scale in miles
Jaber

Карта 20. Гръцката експанзия (1821-1919)

делци от островите и военните с техните последователи-селяни съставлявали три различни елемента, които можели или да се съюзят, или да са борят помежду си. Да не забравяме, че там не съществувало селско движение, подобно на движението във Влашко. Отделният селянин бил тясно свързан със социалната структура на собствената си здрава общност; той се борел с местния капитан за интересите на района, където живеел.

Борбите между османските и гръцките части се водели далеч преди избухването на революцията от април 1821 г. Този конфликт засягал старата кавга между Портата и непокорния провинциален аян Али паша, чиято щабквартира била в Янина и Епир. Както видяхме, той бил непрекъснат трън в очите на османските власти. Той играл посредническа роля между въстаниците и властта в Западните Балкани и поддържал контакти с чужди правителства. Въпреки че бил склонен да приеме суверенитета на Портата, неговата цел била създаването на автономна държава с цялата власт, концентрирана в собствените му ръце. Той установил връзки с Етерията, надявайки се да спечели гръцка подкрепа за собствените си планове. През 1819 г. Махмуд II решил, че той трябва да бъде унищожен.

Като добре си давал сметка за османския гняв, Али се подготвил за съпротива. Той подел големи усилия да спечели помощта на гръцките и албанските християни; подобрил условията в селата под негов контрол и се обърнал към местните капитани с призив да се присъединят към него. Някои гърци наистина постъпили на служба при него. Въпреки това, османската армия успяла да напредне срещу частите му, макар и със значителни трудности. През 1820 г. голяма османска войска влязла в конфликт с Али паша в Западните Балкани. Въвличането на толкова много османски войски в тази битка дало на гърците чудесна възможност за действие. Разпознавайки благоприятните аспекти на ситуацията, както видяхме, Етерията и Ипсиланти решили да започнат въстанието си, като избухването му било планирано едновременно за Пелопонес и за Дунавските княжества. Въстанието в Гърция било забавено просто защото необходимата подготовка не приключила навреме. Ударението тогава паднало върху Княжествата. Те щели да са източник на пари и нови попълнения и трябвало да бъдат използвани, за да бъде въвлечена в конфликта Русия. Всъщност, въпреки че Ипсиланти започнал въстанието си в Молдова, подготовката продължила в същинска Гърция. Но между центровете съществувала ограничена координация и въстанието в Пелопонес избухнало най-вече поради местни събития.

Също като княжествата, Пелопонес предлагал изключително благоприятни условия за организирането на въстание. Гръцкият народ имал значителна автономност под ръководството на свои собствени митрополити. Контролът върху провинцията бил повече в гръцки, отколкото в османски ръце. Нещо повече, в района имало голяма концентрация на военни, особено в Мани. Било възможно също така да се поддържа близък контакт с островите, които имали подобни права за самоуправление.

В гръцките земи османските власти се интересували не толкова от действията на Етерията, колкото от възможността Али паша да получи масирана християнска подкрепа. Той винаги успявал да спечели известна помощ, както от гръцките, така и от албанските християни в района. През март османските власти извикали за съвещание в Триполица православните лидери, включително митрополита на Пелопонес и епископите. Гърците се подчинили с неохота на повикването, защото се страхували от евентуалните последици, които могат да им се случат. Всъщност, онези, които наистина отишли, били хвърлени в затвора. Тогава някои отделни хора започнали да действат директно. Местните лидери започнали да нападат живеещите там турци и до края на март подобни действия вече били масови. На 2 април в Мани избухнал масов бунт. Символичният акт, който оттам насетне се чествал символично като начало на революцията, станал на 6 април. На тази дата, според общоприетото вярване, митрополит Германос от Патра вдигнал знамето на въстанието в манастира на Св. Лавра. Тогава въстания избухнали по всички гръцки територии и острови, в частност на Хидра, Псара и Спецес, които по-късно послужили като основни центрове за гръцките военноморски операции.

Някои от първите гръцки действия били предприети срещу невъоръжени османски селища. По оценки 15 000 от всички 40 000 мюсюлмански жители на Пелопонес били убити.[13] Оцелелите избягали в укрепените градове, някои от които удържали там до края на революцията. Други градове били превзети. Триполица била превзета през октомври 1821 г., а жителите ѝ били избити. Османската реакция напълно отговаряла на християнските зверства. Обесването на патриарха беше описано. Подобни събития се случили в други части на империята с гръцко население. През 1822 г. клането в Хиос, където умрели десетки хиляди души, привлякло цялото европейско внимание. Като правило османските действия бивали съобщавани изцяло в Европа с всички страховити подробности, а християнските зверства сякаш се подминавали.

Първоначално не съществувала масирана османска военна операция срещу гръцките въстаници; империята продължавала да се коцентрира върху разгрома на Али паша. Също така трябвало да се изпрати армия в Княжествата, за да се справи с въстанието там. Въвличането на османските войски в Западните Балкани и в румънските провинции позволило на въстаниците в Пелопонес време да консолидират позицията си. Накрая, през януари 1822 г. Али бил заловен и екзекутиран, а главата му била изпратена в Константинопол. Портата сега била свободна да се справи с гърците. В допълнение към Епир, османските войски успели да покорят Тесалия и Македония. Въстаниците, обаче, запазили твърдината си в Пелопонес, а и контролирали известна територия северно от Истмус на Коринт в Румели, включително градовете Мисолонги, Тива и Атина.

По този начин основното османско военно усилие било насочено срещу този район. През 1822 и 1823 г. Портата изпратила войски да подкрепят крепостните градове, все още държани от османски части. Операцията не била лесна. Въстаниците се ползвали от услугите на флотата, която се състояла най-вече от отделни корабособственици, действащи по своя собствена инициатива, обикновено като пирати. Те били много ефективни срещу османските военноморски сили, които били слаби, и били дори още по-ефикасни при прекъсването на морските комуникации. Поради тази ситуация, османската инвазия трябвало да се осъществи по суша. Били изпратени армии от Епир и от Константинопол, но линиите на доставка били дълги, а сезонът на кампаниите – къс. Частите били непрекъснато тревожени от гръцки партизански бойци, които за разлика от противниците си, умело се възползвали от предимствата на планинския терен. Много умно гърците влизали в битка не като редовна, организирана армия, а като отделни отряди под командването на местни капитани.

При този баланс на силите през 1825 г. нещата стигнали до мъртва точка. Тъй като победата изглеждала невъзможна без външна помощ, Махмуд II ре-

---

[13] Douglas Dakin, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833* (London: Batsford, 1973), p. 59.

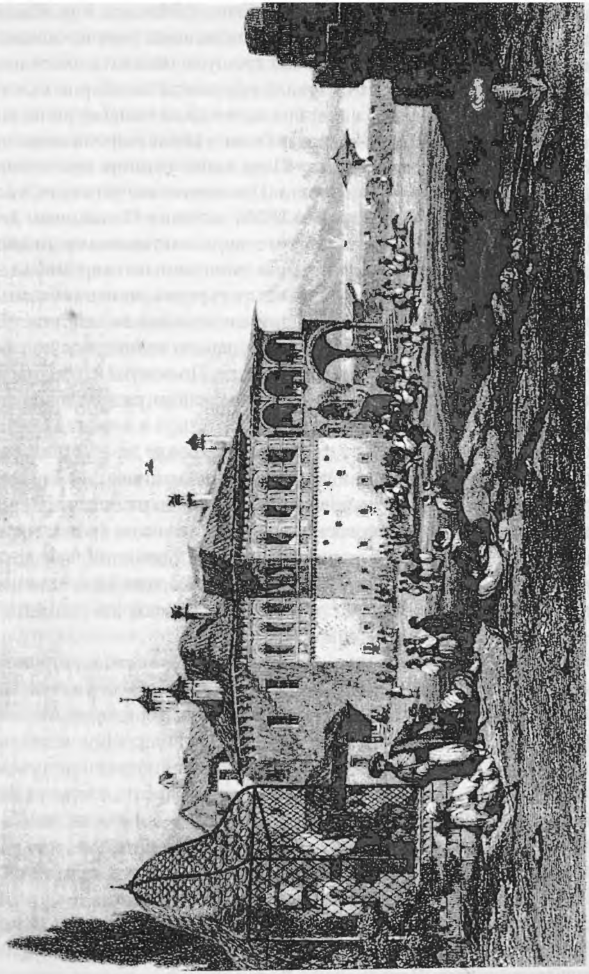

Гробницата на Али паша в Янина

шил да се обърне с молба към пашата на Египет, Мехмед Али. Също като Али паша, този албански главатар се бил издигнал до висш пост на османска служба. Като управител на Египет, той въстанал срещу османската власт и единствено собствената му военна слабост склонила султана да се обърне към този бунтовен и независим васал. Мехмед Али бил готов да се намеси, но на висока цена. За своите услуги той поискал Крит за себе си и Пелопонес за сина си Ибрахим, който бил блестящ военен командир. След като султанът приел тези условия, египетските войски влезли в конфликта. Изключително успешни, те първо превзели Крит, а след това, през февруари 1825 г. влезли в Пелопонес. За разлика от гръцките партизански бойци, египетските части съставлявали дисциплинирана армия. Те били обучени от френски военни съветници по съвременен европейски модел. Те се оказали по-добри в битките от гърците, които не само имали по-лошо въоръжение, но и им липсвал организиран план за действие. През април 1826 г. паднал Мисолонги; скоро след това османски войници окупирали Акропола в Атина, символът на древната цивилизация. По всичко изглеждало, че въстанието ще бъде смазано. Междувременно вътрешни разногласия отслабили и разделили революционното ръководство.

Освен сраженията, гръцките въстаници трябвало да администрират регионите под техен контрол и да организират един вид национално управление. Проблемите, които възникнали тук, били много различни от онези в Сърбия, където един човек успял да поеме едновременно гражданското и военното ръководство и да задържи това положение дори срещу силна опозиция, чак докато не бил разгромен от османската армия. Обратното, в Гърция войските на местната автономия били толкова силни, че те успели да предотвратят доминиращото положение на един човек или на един център.

Гръцката революция страдала от някои основни слабости. Както видяхме, не съществувало общо балканско въстание, нито масово селско движение срещу турското господство. Вместо това по цялата гръцка територия местните военни вкарвали последователите си в ограничени действия срещу османските части. Всъщност, цялата революция се водела от въоръжени отряди под ръководството на местни капитани. Тези мъже с манталитет на клефти, смятали за въпрос на чест да не се отказват от властта пред по-висша организация. Също като в миналото, отделните капитани били в силна конкуренция помежду си. По време на революцията те продължили да се възползват от всички удали им се случаи да увеличават правомощията си. Те плячкосвали и се опитвали да разширят контрола си върху селата, от които можели да събират данъци в своя собствена полза. За да подобрят собственото си положение, някои от тях дори се съюзявали с османските власти. Беззаконията на този военен елемент, който бил основното бойно средство на въстанието, били постоянен проблем за гражданските лидери. Те по никакъв начин не можели да наложат на тези въоръжени мъже да се подчинят. Теодорос Колокотронис създавал най-големи проблеми, но в региона имало още много други като него.

Скоро след началото на въстанието на гръцката сцена възникнало друго политическо влияние. Портата по това време гледала с крайно подозрение на всички гърци на служба при нея, особено онези, които заемали важни постове в Константинопол. Мнозина били принудени да напуснат; други, ентусиазирани поддръжници на гръцката свобода, искали да се включат в борбата у дома. Както видяхме, след поражението в Княжествата, Александър Ипсиланти прекарал остатъка от живота си в затвора. Брат му Димитриос, който се опитал да го замести, не бил способен лидер и не играл важна роля в последващите събития. Етерията западнала като незначителна организация, а други групи поели ръководството на революцията. Сред константинополските гърци, които съставлявали част от това ново ръководство, може би най-важният бил Александър Маврокордатос, който оттам нататък щял да играе съществена роля в гръцкия политически живот.

Тъй като фанариотите и гърците от диаспората обикновено не притежавали големи имоти в Гърция и нямали твърда местна политическа база, те били склонни да подкрепят установяването на една единствена господстваща централна власт, която се надявали да контролират. Те успявали да спечелят властта във вътрешната политика като манипулирали съперничещите си местни политически групи и експлоатирали взаимните им антипатии. Добре запознати с европейската политическа теория и практика, те най-вече били отговорни за конституционната форма на първите правителства.

Освен членовете на отвъдморските гръцки общности, които пристигали по това време, гръцкият политически живот включвал и местни лидери, чието влияние се основавало на местната лоялност или на класовите конфликти. Географското разделение било между Източна и Западна Румелия, Пелопонес и островите. Социалният конфликт бил най-вече между военните и техните последователи-селяни от една страна, и митрополитите, които се съюзявали с корабовладелците и островитяните, от друга. Много от вътрешната история на страната през революционния период се върти около битката между тези групи за завземане на централната власт. Победителят доминирал не само върху администрацията, но и бил представителят, който преговарял с чуждите държави и получавал заемите, искани отвън. Също като в Сърбия, изтъкнатите гръцки лидери се водели от принципа да не приемат централна власт, която самите те не могат да контролират. Разказът за конфликта и за гражданската война в революционните редици е сложен; като тук можем да го очертаем само в най-общи линии.

Първото общо събрание, проведено в опит да се образува централно правителство, се състояло в Епидавър през декември 1821 г. Тук делегатите, които дошли от различни части на размирна Гърция, се опитали да съставят конституция. Тяхното главно усилие било насочено към ограничаването на един единствен човек да заеме поста на неограничена върховна власт. Техният идеал, също като на техните колеги в Сърбия, бил олигархия на митрополити. Техният образец на документ била Френската конституция от 1795 г. Следвайки примера ѝ, те поставили изпълнителната власт в ръцете на петчленен комитет, оглавяван от Маврокордатос. Всеки член представлявал един регион. Тази слаба организация не притежавала властта да контролира местните власти или непокорните отделни представители.

През декември 1822 г. в Астрос се провело ново събрание на аристократите. Тук в конституцията били направени някои промени. Основното събитие обаче било кавгата, която възникнала между Колокотронис, подкрепян от въоръжените си отряди, и правителството, която довела до избухването на гражданска война. Колокотронис завзел град Навплион; опонентите му създали администрация в Краниди под ръководството на Георгиос Кундуриотис, който представлявал интересите на островите. Въпреки че Колокотронис бил склонен да се откаже от контрола върху Навплион, острата вътрешна борба продължила. Нито една от фракциите не успяла да установи режим, който да наложи масов респект и послушание. Както видяхме, междувременно египетските части дебаркирали в Пелопонес и печелели победи.

Националното събрание, проведено в Трезин през 1827 г. имало повече успех. До този момент вече било ясно, че Великите сили са склонни да се намесят в гръцките дела. Трябвало да се създаде стабилно правителство с реална власт, което да се справи с новата ситуация. Била съставена нова конституция, но по-важното, Каподистриас приел поканата да стане президент. В същото време на двама британски филелини, сър Ричард Чърч и Александър Кохрейн, било възложено командването на сухопътните и военноморските военни части. Кризата от тези години послужила също така като стимул за създаването на политически партии. В началото на гражданската война политическата дейност се съсредоточавала около конфликтите между силни личности, всяка от които подкрепена от личните си последователи. Те представлявали райони, фракции или социални класи, но не били свързани от официални програми или организации. Сега възникнали групи, обединени на по-широка основа, които взимали имената на Великите сили, от които членовете им искали подкрепа.

Участието на Великите сили в гръцката гражданска война ще бъде разгледано в подробности по-късно. Ролята, която Русия, Великобритания и Франция щели да играят в гръцката политика оттам насетне, също била от значение за вътрешните работи. Местните политически лидери, осъзнавайки решаващото значение на външната намеса, се опитвали да се асоциират с някоя сила и да получат подкрепата на нейното правителство за осъществяване на собствените им амбиции. Както може да се очаква, с избирането на Каподистриас възникнала Руската партия, макар че той не следвал открита про-руска политика по времето на своя мандат. Френската партия се ръководела от Йоанис Колетис, чиято основна подкрепа идвала от Румели. Тази група подкрепяла кандидат от френската Орлеанска фамилия за бъдещ управител на Гърция и получавала известна помощ от Париж. Про-британската партия, начело с Александър Маврокордатос, имала изключително силни позиции. Британската военноморска сила, която господствала в Средиземноморието, можела да предопредели съдбата на въстанието, а британските филелини активно работели за гръцката кауза. И трите партии се осланяли на намесата на покровителстващите ги сили и всички търсели помощ от техните консулски служби.

Първото истинско национално правителство на Гърция било образувано от Каподистриас скоро след пристигането му в Гърция през февруари 1828 г. След царското денонсиране на гръцкото въстание, Каподистриас напуснал руска служба и се преместил да живее в Швейцария. Въпреки дългите години, които прекарал в руската администрация, той бил преди всичко гръцки патриот. Неговият опит в заемането на висши постове в руското правителство го накарал да се опита да въведе в Гърция политическите институции, които били най-приемливи за времето, особено от страна на консервативните държави. Така той искал да въведе централизиран, бюрократичен, но „просветен“ режим, който да даде значителна власт на управляващия. Но за гръцките земи, чиято администрация под османско господство била децентрализирана, не съществувал съвременен прецедент за този тип управление. Аристокрацията и военните имали трайно установени интереси и били твърдо решени да отстояват здравите си местни кръгове на власт. Още повече, че като новопристигнал в Гърция, Каподистриас нямал времето да създаде голяма група от лични привърженици, нито пък имал териториална база. Първоначално той получил подкрепата на Колокотронис и неговите последователи и на пелепонеските аристократи. Членовете на Френската и на Британската партии го обвинили, че е руски агент, какъвто той не бил, или не поне в отрицателния смисъл, който те влагали.

Въпреки това, през краткия период на неговото управление, Каподистриас наистина правел планове за централизирано управление и за национална административна система; неговата работа е разгледана в по-късна част във връзка с трайното ѝ влияние върху гръцкия политически живот. Също така той водел преговори с Великите сили относно статуса на една бъдеща автономна гръцка държава. Решено било, че Гърция ще бъде конституционна монархия. Тъй като изглежда не съществувала възможност враждебните гръцки фракции да се споразумеят върху един единствен местен кандидат, Великите сили решили страната да има чужд принц. Най-популярният кандидат бил Леополд Сакскобурготски, германски принц, когото британците били избрали. Той обаче отказал, защото не го удовлетворили финансовите условия или границите на предлаганото му кралство. По-късно той станал крал на Белгия. Възможно е Каподистриас да е разубедил принца с надеждата да спечели високия пост за себе си, но не доживял да види създаването на гръцкото кралство. През октомври 1831 г. той бил убит като акт на отмъщение от семейството на няколко човека, които хвърлил в затвора. Личната чест и кръвната вражда били жива реалност в революционна Гърция.

След смъртта на Каподистриас властта преминала в ръцете на триумвират, състоящ се от брата на президента, Августинос Каподистриас, Колокотронис и Колетис. Тази група също не успяла да задържи контрола върху страната, след като анархията царяла вече навсякъде. Междувременно, неспособността на гръцките революционни части да печелят битки, заедно с неспособността на цивилните лидери да образуват едно стабилно, продължително правителство, помогнали на Русия, Франция и Великобритания да поемат нещата в свои ръце. Намесата на Великите сили придобила формата на военни действия срещу османските и египетските части и решимост да се създаде първото гръцко правителство. Тези държави посочили и краля.

Гръцката революция породила опасности за Великите сили, които не съществували по време на сръбското въстание или на събитията в Княжествата. Сърбия била географски отдалечена от чувствителните области на европейската дипломация; Княжествата били руска и хабсбургска сфера на влияние, а тези две сили имали споразумение помежду си. Обратно, гръцкото стратегическо местоположение и разпръснатите на широка територия гръцки острови превръщали въпроса за контрола върху територията ѝ в проблем за Европа. От Великите сили, Хабсбургската монархия и Прусия били само периферно замесени със съдбата на района. Великобритания, Франция и Русия, от друга страна, имали огромни интереси. От трите държави Великобритания със своето военноморско господство в Средиземноморието можела най-силно да влияе във вътршените работи на Гърция. Франция искала да поддържа баланса на силите в Средиземноморието и имала влиятелни подръжници в Гърция. Френското правителство също така поддържало близки отношения с Мехмед Али и с център за подкрепа в Египет. В миналото Русия била силата, която упражнявала най-голямо влияние, най-вече поради общата православна религия и руското участие в османските и румънските вътрешни работи. Вече видяхме как Етерията се осланяла на евентуална руска помощ, като подобна подкрепа изглеждала напълно логична с оглед на миналите отношения.

Когато през 1821 г. въстанието избухнало, нито една от Великите сили не била готова за международна криза на Изток. Британският министър-председател Касълрийг и неговият наследник Робърт Канинг били за запазването на Османската империя. Метерних бил изключително враждебно настроен към всякаква революционна дейност и искал да запази османската териториална цялост. Според него въстанието било открита проява на опасно революционно предизвикателство срещу законния суверен и могло да се сравнява с движенията в Италия, Германия и Испания, които консервативните монарси били принудени да потушат. Гръцките действия открили възможност и за руско проникване и можели да повдигнат въпроси, които да застрашат Свещения съюз.

Както видяхме, руската реакция била двояка. Александър I бил в период на засилен консерватизъм; освен това той мразел революционни изблици. Въпреки това, Русия имала договори с Портата относно управлението на Княжествата, както и определени задължения към православните християни. Разликата между наказването на виновни бунтовници и виктимизацията на невинни християни била наложена на османското правителство. Освен това, предприетите от Портата мерки възпрепятствали руската търговия. Да не забравяме, че голяма част от руската зърнена търговия с Европа се осъществявала с гръцки кораби под руски флаг. Въстанието не само направило моретата несигурни, но османските власти възпрепятствали преминаването на тези руски товари през Проливите. Русия имала също така конфликти с османското правителство по въпроса за Кавказ.

Въпреки тези спорни въпроси с Портата, Александър не искал кризата да доведе до избухването на открити враждебни действия. Той не желаел разпадането на Османската империя, нито дори сериозното ѝ отслабване. Нещо повече, той добре си давал сметка, че не може да предприеме силни действия без да се консултира с останалите държави, тъй като едностранната намеса би могла да доведе до сформирането на европейска коалиция срещу Русия. Така, въпреки че дипломатическите отношения с Портата били прекъснати през 1821 г., военни действия не били предприети. Вместо това руските лидери предпочели да следват пътя на преговори и да действат в сътрудничество с останалите Велики сили. Основната руска политика продължила да бъде каквато била в миналото: тя се обявила за създаването на автономни балкански правителства под османски суверенитет, подобни на режимите в Дунавските княжества, които щели да бъдат под руски протекторат, ако успеели да получат това предимство. През януари 1824 г. Александър разпространил из европейските столици план, призоваващ към създаването на три автономни гръцки държави, които да получат същия статус, както Молдова и Влашко. Тази идея не предизвикала ентусиазъм. За Великобритания, в частност, предложението било просто опит на Русия да разшири руското влияние над още една балканска територия. Въпреки британските опасения, контролът върху Гърция не влизал в обсега на руските цели. Руснаците се интересували много повече от събитията в Княжествата, Сърбия и Кавказ. Трябва да подчертаем, че по тези въпроси Русия преговаряла само с Портата, като по гръцките въпроси се следвала политика на близко сътрудничество с Великите сили.

Междувременно британското правителство било изправено пред все по-силен обществен натиск да действа в подкрепа на революционерите. Във Великобритания, както в останалата част на Европа, романтичното движение на филелинизма влияело върху действията и отношението на правителството. Във всички европейски държави политическите лидери и влиятелните членове на обществото били получили забележително еднакво образование, в което езикът и културата на древна Гърция заемали основно място. Когато резглеждали гръцката революция от 20-те години на XIX век, тези мъже често прехвърляли впечатленията си за Гърция, които били получили в младостта си, върху съвременната балканска сцена. По този начин те виждали гръцките капитани и техните последователи-селяни като преки наследници на митологичните герои от древността. Османската армия редовно била изобразявана като брутални варвари, които причиняват неоправдан терор върху невинни и цивилизовани жертви. Това, което всъщност било гръцка национална пропаганда, било талантливо изобразявано от художници, писатели, поети и политици по целия свят.

За формирането на британското мнение, най-влиятелният филелин със сигурност бил лорд Байрон, който умрял в Мисолонги през 1824 г. Ето няколко стиха, написани преди революцията, които цитираме тук, за да демонстрираме емоционалния призив на филелинската поезия и връзката, която тя прави между древна и съвременна Гърция:

О, гръцки острови, тези гръцки острови!
    Там, където пламенната Саффо е любила и пяла,
Там, където изкуството на войната и мира е расло,
    Където Делос се издигна и Фебес скочи!
Вечно лято още ги обрамчва в злато,
Но всичко друго без туй слънце е угаснало!

...

Планините гледат Маратона –
И Маратона гледа планините;
И сам в часа на размисъл аз моля
И мечтая Гърция отново да е тъй свободна;
Защото застанал на могилата аз на Персея
Не мога да мечтая да съм роб самия.[14]

Освен призивите на кръгове от своето образовано общество, британското правителство имало и практически мотиви да влезе в конфликта. Търговията му в Средиземноморието била пострадала от събитията в Гърция. Още повече, че Великобритания се страхувала, че ако не предприеме действия, Русия може сама да реши въпроса. Така, най-мъдрата политика щяла да бъде да се присъедини към тази сила, за да може по-добре да следи и да контролира действията ѝ. Британската намеса била бавна. Първо, през 1823 г. революционерите били признати за воюваща страна, действие, което подобрило позицията им в морето. След това, през 1824 г. в Лондон бил отпуснат заем. Той бил администриран много лошо, дори престъпно, но наистина включил финансова помощ за революционното правителство. Огромната промяна в британското отношение настъпила с настъплението на египетската армия срещу Крит и Пелопонес. Този ход променил баланса на силите в Средиземноморието и бил пагубен за британското положение там.

Александър I умрял през 1825 г. и бил наследен от своя брат Николай I, който възприел много по-твърдо отношение към спорните въпроси с Портата. Дори още по-консервативен от своя предшественик, той настоявал османците да съблюдават руските права съгласно договорите, но той се обявявал също така и за сътрудничество с останалите Велики сили по гръцкия въпрос. През 1826 г. британското правителство изпратило херцог Уелингтън в Санкт Петербург, за да присъства на коронацията на Николай. Там през април Русия и Великобритания сключили Конвенцията от Санкт Петербург, споразумение, което ги задължавало да потърсят мирно уреждане на гръцкия конфликт. Целта била да се постигне създаването на автономна държава, като границите не били посочени. Въпреки че Хабсбургската империя останала извън тези преговори, Франция се присъединила през юли 1827 г. Френският монарх Шарл X бил филелин; нещо повече, Франция не можела да си позволи да стои настрана по въпросите, засягащи Средиземноморието.

След това трите обединени Велики сили пристъпили към предприемането на позитивни мерки за намеса и прекратяване на боевете в Гърция. Революционерите приели мирното уреждане, но Портата отказала. В резултат на това, европейските сили направили стъпка, която била изключително в гръцки интерес, като наложили военноморска блокада, подсилена от ескадра, съставена от кораби на трите държави, която да спре преминаването на египетските доставки и войски към Пелопонес. При тези обстоятелства било почти неизбежно да се случи инцидент. През октомври 1827 г., съюзническа част влязла в залива Наварино, където била закотвена турско-египетска флотилия. Разменили си изстрели и започнала голяма битка. Османската флота била унищожена; 57 съда били потопени с 8000 човешки жертви. Повечето от тези османски моряци били гърци по народност, тъй като тази част от населението попълвала по-голямата част от османската флота. Инцидентът в Наварино сложил началото на поредица събития от изключителна полза за гръцката кауза, макар че тази тенденция не се проявила незабавно. Херцог Уелингтън по това време бил министър-председател на Великобритания. Порицавайки целия този епизод, той оттеглил страната си от по-нататъшно участие в посредническите усилия и така сменил политиката на Канинг за сътрудничество с Русия, за да контролира и ограничава нейните действия.

---

[14] От „Песен на гръцкия поет“, в *Дон Жуан*, по Robert M. Gay, ed. *The College Book of Verses, 1250-1925* (Boston: Houghton Mifflin, 1927), pp. 358-361.

През този период руското правителство продължило да преговаря с Портата по други спорни въпроси. Османското правителство срещало трудности да устоява на исканията на своята могъща съседка. Държавата била в много слаба позиция: тя не успяла да се справи с гръцкото въстание, а и се изправила пред коалиция на Великите сили, които изглеждали решени да действат в полза на метежниците. Така, когато Русия отправила действителен ултиматум през март 1826 г., на Портата не ѝ оставало нищо друго, освен да приеме и да се съгласи да преговаря по спорните въпроси. През октомври 1826 г. била подписана Конвенцията от Акерман, а османското правителство отстъпило пред почти всички руски искания. Споразумението уреждало азиатската граница и възникналите търговски конфликти. По-важното за балканските държави, два „Отделни закона“ регулирали работите на Влашко, Молдова и Сърбия. Русия получила ясен протекторат върху трите провинции. Въпреки тази капитулация, преговорите дали време на Махмуд III да се заеме с вътрешна реформа. През юни 1826 г. султанът предприел важна стъпка за закриването на еничарския корпус. Това действие щяло да му позволи да предприеме основна реформа в армията за в бъдеще, но временно отслабило османския военен потенциал.

Новините за катастрофата при Наварино през октомври 1827 г. породили мощна реакция в Константинопол. Турската флота била потопена от държави, с които Портата била в мир. Силна вълна на антизападно религиозно чувство помела Константинопол. Империята прекъснала отношения с Великобритания, Франция и Русия, но основните враждебни действия били насочени срещу Санкт Петербург. Конвенцията от Акерман била отхвърлена и била обявена Свещена война срещу Русия. Същинските бойни действия започнали чак през април 1828 г., когато руските части влезли в Княжествата. През тази нова руско-турска война гръцките въпроси за кратко престанали да заемат центъра на вниманието. Но с пълното ангажиране на османската армия по справянето с руската инвазия, западните сили можели да регулират гръцкия въпрос. През август 1828 г. Мехмед Али се съгласил да оттегли египетските войски от Пелопонес. Тяхното място било заето от френска експедиционна част, а британски офицери и войници били изпратени в други части на Гърция.

Макар и във война с Османската империя, руското правителство напълно осъзнавало опасната ситуация. То не искало да налага уреждане на Изток, което щяло да доведе до масирана реакция от страна на останалите правителства.

Така неговите цели във войната били само въвеждането на предишните разпоредби на Конвенцията от Акерман, които Портата вече била приела. Руските лидери съзнавали, че Константинопол не може да бъде окупиран, дори ако руската армия успее да превземе града. Въпреки факта, че били съюзници с Великобритания и Франция по гръцкия въпрос, те напълно осъзнавали ограниченията, които трябва да наложат върху амбициите си.

Тези съображения изиграли съществена роля за взетото тогава важно решение относно бъдещата политика към Османската империя. Руските лидери решили, че те няма да търсят унищожението или разделянето на Османската империя, а по-скоро доминирането ѝ отвътре. Вместо пряко да завладеят страната, те щели да се погрижат руски представители да получат първостепенно влияние при съветването на султана. Естествено тази политика се отразила върху руските отношения с балканските народи. Ако руското правителство успеело да получи господство над цялата империя, то щяло да е по-малко склонно да подкрепи балканските освободителни движения, които биха отслабили османската държава. Всъщност, през следващите години Русия щяла да проявява повече интерес към защитата на Портата, отколкото към подпомагането на балканските национални движения. Тя дала твърда подкрепа за поддържането на автономните права, които вече били дадени, но не насърчавала по-нататъшни промени.

В съзвучие с тази политика, Договорът от Адрианопол от септември 1829 г. бил умерен в условията си. Тази постигната победа не била лесна за руската армия. И Русия, и Османската империя се нуждаели от умиротворително решение. В преки ползи, Русия придобила контрол върху делтата на река Дунав и известна територия по кавказката граница. Били наложени огромни репарации, срещу които Османската империя в лошото си финансово състояние силно възнегодувала. В допълнение, били препотвърдени условията на Конвенцията от Акерман. В член X Портата се съгласявала да приеме автономен статус за Гърция. Договорът също обезпечавал отварянето на Проливите за преминаване на руски търговски кораби и гарантирал свобода на търговията в рамките на цялата империя.

Въпреки че по този начин Русия сама договорила с Портата въпросите по отношение на Сърбия и Княжествата, тя се присъединила към съюзниците си, за да уреди гръцкото положение с взаимно споразумение. Да не забравяме, че на тези финални етапи в преговорите не били включени гръцки участници. Великите сили съзнавали, че основната трудност в Гърция е подсигуряването на стабилно правителство. Каподистриас опитал да създаде силен режим, но британците, считайки го за руски застъпник, не му се доверявали. След неговото убийство, страната отново изпаднала в политически хаос. Не съществувал признат национален лидер, с когото съюзниците да работят, а и не действало стабилно правителство.

Лондонският договор от февруари 1830 г. бил най-важното споразумение за създаването на съвременната гръцка държава. Тук трите сили определили границите и уредили формата на управление. Предимно по британско настояване, било решено държавата да бъде по-скоро независима, отколкото автономна. Британските дипломати изключително много се безпокояли да не би държавата да стане руски сателит; те мислели, че това е по-малко вероятно да се случи, ако връзките между Атина и Константинопол бъдат прекъснати. Въпреки че руското правителство би предпочело автономен статус, то приело новото устройство. Притесненията на Великобритания относно руското влияние я накарали също така да поиска максимално най-голямо ограничаване на размера на страната. За да защитят интересите си за в бъдеще, трите сили се самоназначили за защитници или гаранти на страната – предвиждане в договора, което щяло да им даде неограничени извинения за намеса по-късно.

Тъй като управлението щяло да е монархическо, трябвало да бъде посочен владетел. Търсенето било трудно, тъй като всички нови гаранти трябвало да одобрят избора. Както видяхме, Леополд Сакскобурготски отказал поради трудната ситуация в Гърция и неудовлетворението му от предложените условия. През 1832 г. Великите сили най-сетне излъчили Ото, втория син на Лудвиг I, филелинският крал на Бавария. Новият монарх, едва 17-годишен по времето на назначаването му, пристигнал в Гърция през февруари 1833 г. Той възприел гръцката форма на името си – Отон. Подсигурили му заем и всъщност разширени граници на неговото кралство. След финалното прокарване на границата по линията Арта-Волос, новата гръцка държава се състояла едва от 800 000 човека, една четвърт от гръцкото население на империята.

Въпреки че най-сетне съществувала независима Гърция, тя била само далечен отзвук от мечтите на гръцките националисти. Малка, бедна балканска държава, тя почти с нищо не наподобявала възродената Византийска империя, която била идеал не само за фанариотите, но и за повечето гръцки политически лидери. Нещо повече, нейната независимост била силно ограничена. За в бъдеще трите Велики сили-основателки щели да се възползват напълно от правото си на протекция. Освен това баварската администрация, която била установена, първоначално включвала съвсем малко гръцко участие. Въпреки това, на картата съществувала съвременна гръцка държава, която щяла да набере сила през следващото десетилетие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: РЕЗУЛТАТИ ОТ ПЪРВИТЕ РЕВОЛЮЦИИ

По този начин първите национално-освободителни движения спечелили значителен успех, макар и не желания от техните първоначални организатори. При управлението на княз Милош Сърбия спечелила много права, но не и напълно автономен статус. Нови постижения обаче щели да бъдат завоювани с прилагането на условията по договора от Адрианопол. Във Влашко и Молдова воденото от гърци въстание и селския бунт не успели, но бил сложен край на фанариотския режим и било въведено местно правителство. В резултат на Руско-турската война, османският суверенитет бил ограничен още повече, но с огромно нарастване на руското влияние в страната.

Последствията от гръцката революция не били толкова ясни. Като нация гърците изгубили много. Те вече не излъчвали князете за Дунавските княжества. В рамките на Османската империя те били считани за предатели, особено от страна на мюсюлманското население. Фанариотите продължавали да заемат високи постове, но те вече не съставлявали специална, привилегирована категория. Гръцките позиции в бизнеса и търговията също отслабнали. В банкирането арменците били на път да изместят гърците, а българските търговци ставали все по-важни при доставките за нуждите на държавата и войската. Също като гърците от Константинопол и диаспората, населението на континентална Гърция пострадало сериозно. Земята била опустошена след десетте години гражданска война и чужда окупация. Още повече, че държавата, създадена през 1830 г., била изключително ограничена в териториален мащаб. Великите сили освен това сметнали за нужно да натоварят технически независимата държава с баварска администрация и, както ще видим, с наемна чужда армия.

Въпреки факта, че по това време на Балканите нямало масово въстание, движенията в Гърция, Сърбия и Княжествата имали някои общи характеристики. През този период лидерите във всеки район трябвало да определят по-ясно целите си за бъдещето. Само „Филики етерия“ започнала с напълно изработена политическа програма, призоваваща към създаването на една свободна Гърция с широки граници. Сръбската революция започнала като спонтанно отбранително действие срещу безчинстващите еничари; въстанието в Пелопонес, въпреки предишните подготовки на Етерията, се състояло поради опасенията на митрополитите, че османските власти могат да предприемат репресии срещу тях. Въстанието на Владимиреску никога не било ясно насочено срещу османския контрол. Въпреки това, до края на този революционен период, във всеки един регион ясното желание на водачите било образуването на национална държава с независим или автономен статус. Всеки район имал също така управление, което можело едновременно да преговаря с Великите сили и да представя общ фронт в отношенията с Портата. В Сърбия и Гърция съществували централни администрации на мястото на по-рано съществуващите разпокъсани общински власти. В Княжествата страната се управлявала от местни князе, а не от гръцки агенти на Портата.

Движенията имали още някои общи характеристики. Всички те използвали терористични методи и те успявали. Видяхме как клането на мюсюлмани било сред първите действия на християнските бунтовници. Тези зверства често били насочени не срещу отделни хора или служители, които били виновни за жестоки или несправедливи действия, а по-скоро срещу граждани, които по никакъв начин не можели да се защитят. Османските власти отвръщали с още по-груби средства, макар че за Портата било много трудно да се справи с християнското въстание без използването на редовна армия. Правителството не разполагало с адекватен полицейски контрол на местно ниво никъде в империята. Разбира се, в Княжествата то нямало въоръжени части.

Християнските революционери също използвали жестоки средства срещу отказващите да им сътрудничат членове на собствената им вяра и народност. Разказ за методите на набиране на участници в сръбското въстание ни информира: „Обичайно беше да се убеждава колебаещия се да се присъедини към въста-

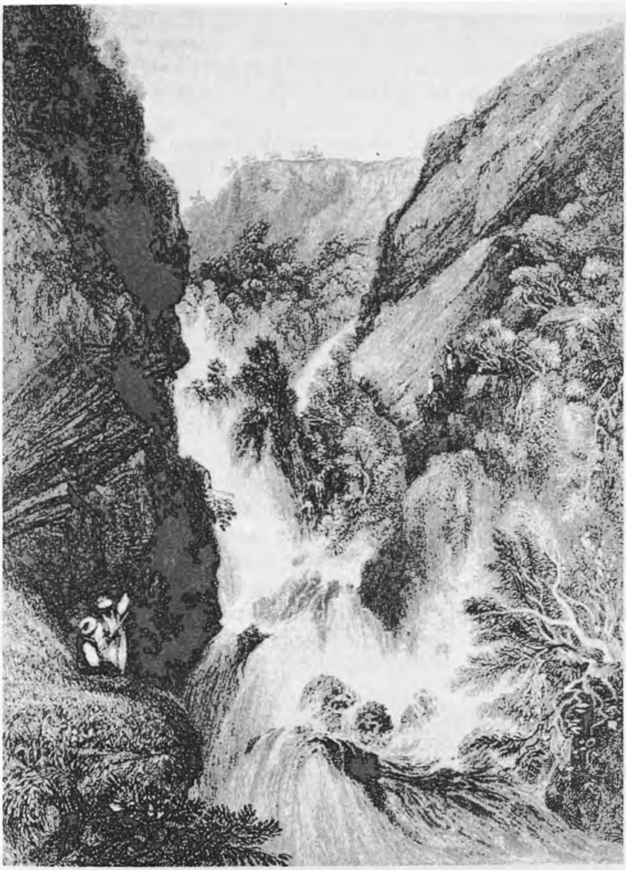

Проход и водопад в Стара планина

нието, като по-твърдите му съседи му подпалват къщата или Карагеорги обесва някой турчин на прага на дома му.“[15] Във втория случай въстаниците предавали стопанина на къщата на властите и той бивал принуден да бяга в планините и да се присъедини към въстаниците. В хода на въстанието, участниците в него често пъти нанасяли повече щети на сънародниците си, отколкото на османските противници. Селяните на Владимиреску горели и грабели. Неспазването на реда и липсата на адекватен полицейски контрол позволявали пълна свобода на престъпниците и насилниците. Йоанис Макрианис, един от водещите военни на гръцката революция, установил, че не може да възпре опустошителните действия на последователите си. Той описва събитие от 1824 г. така:

---

[15] Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, p. 266.

> След като хората ми бяха видяли как частите под командването на Гурас и други плячкосват хората в страната, докато аз бях забранил на тях самите да го правят, те също вече не ме слушаха в лагера. В едно село близо до Трипотамон няколко от тях плячкосаха селото, без да се съобразяват с мен като техен старши командир. Страхувах се, че те ще ограбят и мен, и младия Сисинис и останалите, и че ще ме сметнат за лъжец и мъж без чест... След като собствените ми хора плячкосаха селото, когато окаяните му жители дойдоха обляни в сълзи при мен, а аз не можех да им помогна, почувствах смъртен срам.[16]

Балканската история до наши дни редовно е изпълнена с разкази за голяма физическа жестокост, не само срещу враговете, но и срещу беззащитните, срещу победения противник и срещу пленниците. Въпреки че някои от разказите са крайно преувеличени, те наистина отразяват атмосферата, която царяла не само между християнското население и мюсюлманските управници, но и между самите националности. Много от обичаите на времето били дълбоко отблъскващи за западните наблюдатели. По-рано в този разказ видяхме практиката да се изпраща отрязана глава на султана. Набучването на кол на глави и излагането им на показ били редовни методи за обществен контрол. В някои примитивни райони събирането на глави било част от местната култура. Например, за черногорците тази практика имала огромно символично значение. Изтъкнат съвременен югославски писател обяснява:

> Отрязаната глава била най-голямата гордост и радост за черногореца. Отгледан с митични истории и гола борба за живот, той считал взимането на главата за най-възвишен акт и духовна утеха. Той не изпитвал омраза към отрязаната глава, омразата, която изпитвал приживе, а само гордост и грижа. Той я измивал, осолявал и сресвал. В края на краищата, това била човешка глава и емблемата за собствените му достойнства. Черногорците не излагали глави, за да ужасяват враговете си, както правели това турците, а в знак на обществено възхищение и признание. Броят на главите, които човек взимал, се помнел, предавал и отбелязвал върху надгробните плочи... това, което на чужденеца се струвало варварство, за черногореца било поезията на бойното изкуство.[17]

---

[16] Ioannes Makriyanniss, *The Memoirs of General Makriyannis, 1797-1864*, trans. and ed. H. A. Lidderdale (London: Oxford University Press, 1966), p. 57.

[17] Milovan Djilas, *Njegos* (New York: Harcourt, Brace & World, 1966), pp. 245-246.

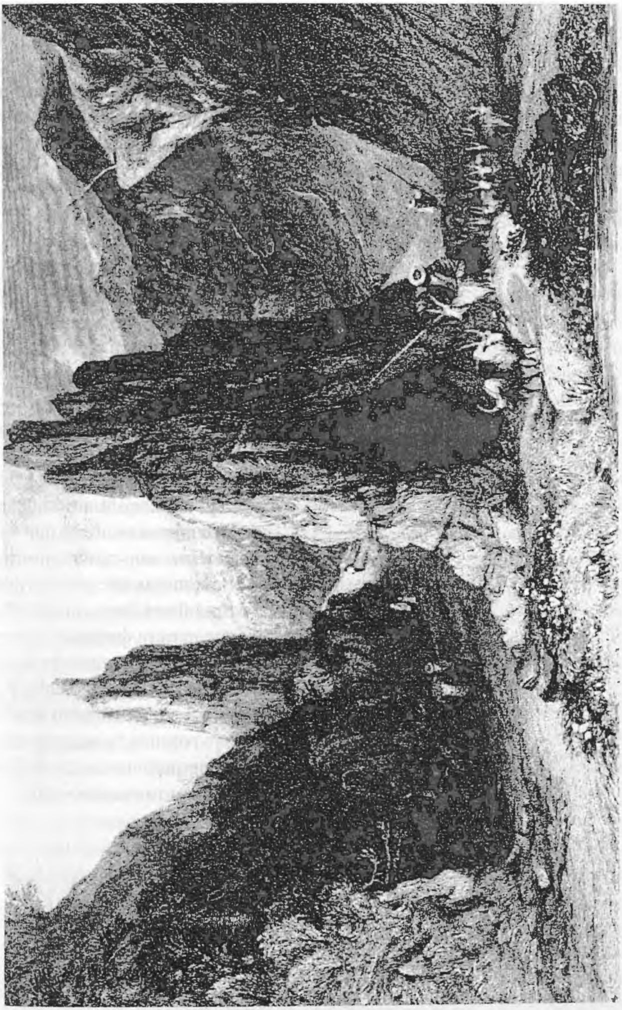

Проход в Стара планина

Въпреки че Сърбия, Гърция, Влашко и Молдова без съмнение спечелили значителна свобода от османците през този период, властта на Портата била заменена от господство, което, ако се упражнявало напълно, можело да стане дори по-трудно поносимо. До 30-те години на XIX век Княжествата и Сърбия били под признат руски протекторат; Гърция била под гаранциите на трите сили – Великобритания, Франция и Русия. Този контрол на Великите сили упражнявал решаващо влияние върху политическото развитие на балканските страни в продължение на дълъг период. Термините „протекция“ и „протекторат“, както са използвани тук, описват установяването на една единствена държава или група държави с право да се намесват или да контролират вътрешната или външната политика на друга страна, признато в някаква форма от международен договор или негласно споразумение. Работата на тази институция през остатъка от века е описана подробно по-късно в книгата. Но в обобщение, Княжествата щели да останат под руски протекторат до 1856 г. и после под наблюдението на Великите сили до 1878 г. Сърбия била под руски протекторат до 1856 г. и под властта на Великите сили до 1878 г., а след това преминала към Хабсбургската империя до 1903 г. България била в руската сфера на влияние от 1878 до 1886 г. Гърция имала нещастието да има трима гаранти, които запазили това положение до 1923 г.

Степента на влияние, упражнявана от протекционистичната сила, зависела от обстоятелствата на времето и въвлечените интереси. Така или иначе, общоприетият принцип на правото на европейски надзор означавал, че първите правителства на балканските държави били организирани по-скоро от Великите сили, отколкото от националните им лидери. Едно изключение може да се открие обаче в случая със Сърбия, чиято първа администрация била дело на княз Милош. Европейските държави, заедно или поотделно, определили формата на гръцкото кралство през 30-те години на XIX век, организацията на Дунавските княжества през 1836 г., управлението на автономна България през 1878 г. и тòва на Албания през 1913 г. Оттам насетне Великите сили непрекъснато се намесвали във вътрешните работи на всяка държава. Така в последващите години балканските лидери трябвало да се справят не само с Портата, но и с европейските държави, които били подплатени с огромна военна, политическа и икономическа мощ.

5

Началото на национално управление

В предишните глави разгледахме етапите, на които четири балкански народа извоюват значителен контрол върху собственото си администриране. До 1816 г. под управлението на княз Милош Сърбия спечелила права за вътрешно самоуправление, макар и не напълно автономен режим. Черна гора запазила непокорното си поведение, което при тези обстоятелства превърнало усилията да събира редовните данъци или да се намесва във вътрешните й работи в една твърде скъпа политика за Османската империя. До 1822 г. Дунавските княжества се отървали от фанариотските си управители; точните отношения с Русия и с Портата все още предстоели за решение. През 1830 г. поне на теория Гърция била напълно независима държава, въпреки баварската администрация и протекцията на Великите сили.

Въпреки че Черна гора продължила да участва в почти непрекъснати погранични военни действия, а Дунавските княжества щели да преживеят още една руска и османска окупация през 1848 г., с тези изключения, балканските държави се радвали на период на относително спокойствие, което продължило до 70-те години на XIX век. Един голям европейски конфликт, Кримската война, въвлякъл пряко балканската тема, но макар че Княжествата за пореден път преживели руска, последвана от хабсбургска и османска окупация, на полуострова нямало военни действия и местните армии не били въвлечени. Така тези години били посветени на консолидирането на вътрешните режими и на опитите за модернизиране и подобряване живота на населението. Следователно проблеми на вътрешната администрация доминират историята на тези четири територии от този период. Въпреки че социално и политически те се развивали по различен начин, всички споделяли някои общи проблеми.

Първата задача, която трябвало да се предприеме, било създаването на национални администрации, като във всяка страна бил установен силно централизиран режим. Както видяхме, при османската система християнското население се радвало на широки права за самоуправление посредством местните общности и системата миллет. Християните обаче нямали национални светски организации в рамките на Османската империя. Църквата заемала мястото на сръбската, българската, албанската и българската цивилна администрация. Разбира се, можем да намерим изключение в Княжествата с техните дворове в Букурещ и Яш, но тези провинции никога не били пряко администрирани от Портата. На практика изграждането на националните правителства включвало изземването на властта от местните власти, които в миналото функционирали ефективно в собствената си сфера. Тази стъпка неизбежно се натъкнала на голяма съпротива едновременно в християнските и в мюсюлманските области, където местните първенци ревниво пазели своята власт и престиж. Така или иначе било очевидно, че малките държави не могат да оцелеят без централно, силно ръководство, което във всеки случай може да мобилизира и да използва ресурсите на цялата нация.

Тясно свързан с образуването на администрацията, бил изключително чувствителния въпрос за това кой или коя група ще контролира държавния апарат. Както видяхме, в цялата балканска история съществували конфликти между владетеля или този, който държал изпълнителната власт, и знатните първенци и военните с техните връзки с конкретни райони. Последните редовно следвали примера, който видяхме в гръцката и сръбската революции, като отказвали да признаят властта на управител, когото не могат да контролират. Както ще видим, тази група често възприемала западната политическа идеология до степен, че призовавала към конституции или харти, които да ограничат властта на владетеля, и за създаването на един вид съвет или събрание, което да участва в контрола върху страната. Това не били демократични движения. Могъщите фамилии и силни личности се борели за надмощие в управлението, те искали да го запазят за себе си и за своите последователи. Въпреки че мнозина дължали силата си на позициите си в провинцията, малцина призовавали към децентрализирана администрация или към разширяване на политическите права и на селското мнозинство.

В допълнение към изграждането на вътрешни институции, балканските лидери трябвало да определят отношенията си със своите съседи и с Великите сили. Автономните държави на теория не трябвало да провеждат външна политика – това била привилегия и задължение на Портата. Всъщност, под една или друга форма всички го правели. Обикновено в европейските дворове били изпращани специални агенти, които да представят отделната национална гледна точка по време на криза. Още по-ефективни обаче били преките отношения, установявани между европейските консулства в балканските столици и националните правителства. Европейските консули развивали много активна дейност през този период. Те се съревновавали помежду си за господстващо влияние и непрекъснато се намесвали във вътрешните работи. Те поддържали съперничещи си политически фракции и искали специални привилегии за своите клиенти. Тяхната позиция често пъти била много силна. Вследствие на Капитулациите, те имали специално юридическо положение дори и в автономните държави, което ги поставяло извън юрисдикцията на местните съдилища. Освен това те можели да предлагат защита и услуги на местното население; някои от тях дори можели да продават гражданство за собствената си държава.

Като част от външните им отношения, правителствата трябвало да формулират национална политика. Разбира се, нито една от тези държави не включвала всички балкански жители от своята народност. Очевидно трябвало да се изготвят дипломатически и военни планове за евентуално придобиване на нови територии. Едновременно с това трябвало да се пропагандира националната идея. Не е възможно да се прецени степента, в която населението във всеки един балкански район изповядвало силно националистични убеждения – т. е. в смисъл, че вярвало, че държавата-нация е естественото морално и политическо разделение между хората и че тя трябва да обуславя основната лоялност на гражданина. Мнозинството от селяните били може би емоционално по-тясно привързани към семействата си и към своите райони, и може би към местната църква. Със сигурност новите правителства се заели сериозно със задачата да научат населението на патриотизъм. Националната пропаганда, както за вътрешна, така и за външна консумация, се превърнала в основна държавна задача и съставлявала може би най-силният компонент на образованието, давано в новите училищни системи.

С постигането на автономност или независимост, новите режими трябвало да регулират отношенията си с православната църква, която, както видяхме, изпълнявала много важни функции при османското владичество. Една от първите стъпки, които всяко правителство предприело, била да се опита да раздели църковната си организация от Константинополската патриаршия. Въпреки че било очевидно, че църквите не могат да останат под юрисдикцията на йерархия, тясно свързана с Османската империя, тази стъпка била също от полза за държавата. Това, което станало в този момент, не било разделяне на църква и държава, както станало в либерална Западна Европа, а подчинение на религиозната пред светската власт. Правителството поело онези аспекти от живота, които по-рано били под юрисдикцията на миллета, включително не само въпроси като образованието и социалното благополучие, но и донякъде моралното напътствие на населението. При османското владичество православната църква имала съществени политически отговорности; тя сплотявала християните и напътствала живота им. Новите национални църкви се управлявали от синоди, чиито членове често пъти били политически назначени, като често пъти основната им грижа не се свеждала до чисто църковни проблеми.

Въпреки че малка част от населението във всяка страна трябвало да решава основните политически въпроси, разбира се, техните действия засягали съдбата на селското мнозинство. Изключени от пряко участие в политическите действия, селяните се интересували най-вече от въпроса със земята, особено от въпросите, касаещи собствеността, или плащанията, където парцелите се държали на базата на изполичарство или наем. Държавните такси и трудовите повинности също били тежест. Основната цел на повечето земеделски семейства била постигането на пряк контрол върху определен парцел земя и после, ако е възможно, разширяването на тази собственост. Вече видяхме голямото объркване в поземлената система през XVIII век с множеството методи на земевладение и данъчната тежест и трудовите повинности, с които бил натоварен отделния човек. Регулирането на този въпрос било абсолютна необходимост за националните режими, а решенията, които те приели, щели да имат решаващ ефект върху бъдещата еволюция на всяка една държава.

Всички балкански правителства ясно съзнавали, че икономическото им развитие изостава от развитието на Западна Европа. До края на века, въпреки появата на независими държави, пропастта между балканското и западноевропейското нива на развитие нараснала значително. Направените усилия за модернизиране на балканските общества и за въвеждането на напредничави западни технологични постижения, като железопътни линии и телеграф, са съществена част от историята на региона. Тази глава обаче, ще наблегне основно върху проблемите на политическата организация, отношенията между балканските страни и техните отношения с Великите сили, както и поземления и селския въпрос. Основните икономически въпроси се разглеждат в последваща част.

СЪРБИЯ ОТ МИЛОШ ДО МИЛАН

Да припомним, че статусът на Сръбското княжество бил уреден на базата на споразумение между Милош и везирът на Румелия Марашли Али паша. Милош бил признат за върховен княз; неговото управление щяло да администрира страната и да събира данъците. Неговата власт обаче не била наследствена. Нещо повече, за разлика от ситуацията в Дунавските княжества, в Сърбия османското присъствие все още било силно и очевидно. За Белград бил назначен османски губернатор; там останали да живеят и други чиновници и съдии. Сипахите, търговците и гарнизоните в крепостните градове също напомняли за османския контрол. Основната цел на първия период от управлението на Милош била да промени тези условия. Той искал да затвърди личната си власт и да спечели нови автономни права за държавата.

По това време Сърбия била изключително примитивна страна. Както пише един източник, тя била:

> „беден и примитивен пашалък, на външен вид като американски пограничен регион и с културни характеристики, които отразявали миналите векове на османско господство.
> Малкото пътища, които били прокарани през горите, можели да се изминат само пеша, на кон или с волска каруца. Само два пътя били подходящи за пътуване с карета, но това не създавало трудности, защото само двама човека можели да се похвалят с карети – пашата в Белград и самият княз Милош. Сръбските селяни считали околните гори за неприятна досада, от която да се отърват възможно най-скоро и също като американските погранични обитатели, подпалвали огромни терени, за да засеят семе между овъглените корени. Ежедневният живот в Моравската долина също силно напомнял живота в долината Охайо – същите дървени къщи, домашно направени мебели и дрехи, проста, но обилна храна, сливова ракия вместо ром, книги и училища, отличаващи се с оскъдността си, както и изобилие от малария и други болести, които били лекувани с комбинации от домашни лекове, бръснари и знахари.“[1]

Приликите между Сърбия и американския Запад обаче са само външни. Управлението на Милош демонстрирало колко дълбоко османското владичество се е отразило върху политическите възгледи на балканските народи.

---

[1] L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Rinehart, 1958), p. 251.

Първата задача пред Милош била да организира централна администрация. Той наследил само една държавна институция, Национален съд, който бил върховен съд; иначе нямал никаква база, върху която да гради. Милош бил необразован човек; той не можел да чете и пише, нито имал опит извън Османската империя. На тази база той естествено възприел османските примери при управлението на държавата си и по същество се държал като турски паша. Той се натъкнал на съпротивата на местните първенци, които възнегодували срещу неговото отношение, а така също и срещу издигането на един от тях до върховен пост. Те били свикнали да управляват собствените си райони почти без никаква намеса от страна на централната власт. Борбата между княза и непокорната аристокрация била централна тема на сръбската политическа история през следващите десетилетия.

Милош се ползвал с предимството на изключително умен и хитър политик.

Той успял не само да овладее политическата ситуация, но и да стане много богат. По произход много беден селянин, той станал един от най-богатите мъже в Европа. Тъй като обществените пари и неговите лични средства не били ясно разграничени, той не се колебаел да използва това предимство в спекулациите си. Той придобил собственост върху държавни земи и имущество, които били конфискувани от османски собственици. Използвайки държавните трудови повинности, той карал селяните да отработват задълженията си в личните му предприятия. Той държал монопол върху износа на животни и върху продажбата на сол. Освен това притежавал големи имения и 17 села във Влашко.

Въпреки автократичното му отношение и неговата очевидна корумпираност, Милош бил популярен и уважаван лидер сред населението като цяло. Той бил фигура, която селянинът разбирал. Невеж и груб по маниер, той не бил много по-различен от средностатистическия човек. През цялото си управление князът срещал трудности във взаимоотношенията си с Портата и с аристокрацията, но повечето от хората го подкрепяли напълно.

Разногласията на Милош с Портата засягали както неговата лична власт, така и точните права на сръбското правителство. Неговото положение не било наследствено, а границите на княжеството не били определени окончателно. Макар че Милош останал във връзка с руското правителство, което го уверявало, че ще го подкрепи в усилието му да гарантира изпълнението на член VIII от Букурещкия договор, князът предпочитал да работи пряко с Портата. Неговият метод на сътрудничеството с османските власти му донесъл допълнителни печалби. Той често засвидетелствал лоялност и преданост на султана и широко раздавал щедри подкупи. Неговата първа цел била да обезпечи правото на наследствена власт за своето семейство.

Тъй като князът не искал да излага на опасност отношенията си с Портата, той отказал да сътрудничи на Етерията в опита й да организира голямо балканско въстание. Със сигурност не съществували близки връзки между сърбите и гърците, а сръбските интереси били злощастно засегнати от фанариотското влияние в Константинопол. От своя страна, гръцките лидери се интересували найвече от това да използват сръбските земи като база за действие за националното им въстание. Нещо повече, целият въпрос се преплитал в сръбската вътрешна политика и съпротивата на някои от аристокрацията, които виждали в Карагеорги предпочитана алтернатива на Милош. По този начин завръщането на лидера на първата революция било предизвикателство към властта на княза. Убийството на Карагеорги през юли 1817 г. отбелязало началото на кръвна вражда между фамилиите Обренович и Карагеоргевич.

Когато Милош не успял да спечели османското одобрение за наследствено предаване на властта, той свикал събрание през 1817 г. и го накарал да го провъзгласи за наследствен княз. Без съгласието на Портата или на Великите сили, този акт обаче нямал почти никаква стойност. След това Милош се насочил към консолидирането на властта си в страната. Националният съд се напълнил с негови привърженици. Той се погрижил също така да не среща противоречия от страна на общинските власти, като лично назначил оборкнез във всяка община и му плащал заплата. Така местните събрания били лишени от предишната си власт. С помощта на своите роднини и приятели, князът наложил пълен контрол върху държавата. Въпреки че срещу него често имало заговори, той ги потушавал с директни и брутални методи.

Той обаче не успял да разшири сръбските автономни права посредством политика на сътрудничество. Също като в Княжествата, промените в политическите отношения с Портата можели да настъпят само в резултат на международни кризи и действията на Русия. Тази велика сила наистина продължила да подкрепя сръбската позиция. В член V от Конвенцията от Акерман от октомври 1826 г. Портата давала уверения за изпълнението на своите задължения по предишните споразумения. Те били дефинирали по-нататък в Допълнителния акт като даване на Сърбия на

> свобода на религиозното вероизповедание, избор на началници, независимост на вътрешната й администрация, повторно анексиране на териториите, откъснати от Сърбия, консолидиране на различните данъци в една обща сума, предаване на сърбите [на] администрирането на собствеността, принадлежаща на мюсюлмани, обложени с плащане от техните добиви едновременно с ежегодния налог, свобода на търговията, разрешение за сръбските търговци да пътуват в османските територии със собствените си паспорти, създаването на болници, училища и печатници; и накрая, запрещение на мюсюлманите, с изключение на тези от гарнизоните, да се заселват в Сърбия.[2]

Разбира се, постигането на тези цели зависело от руската победа в Руско-турската война от 1828-1829 г., конфликт, в който сръбското участие не се изисквало. Член VI от Договора от Адрианопол потвърдил предишните условия и допълнително упоменавал отстъпването на територия. Това условие засягало статуса на 6 района, към които Сърбия имала претенции, но които не се администрирали от Милош.

---

[2] Edward Hertslet, *The Map of Europe by Treaty*, 4 vols. (London: Butterworths, 1875-1891), I, 758-759.

Във ферман от октомври 1830 г. османското правителство дало на Сръбското княжество напълно автономен статус. Милош бил признат за наследствен княз, като той трябвало да управлява със събрание. Годишният налог щял да бъде фиксиран и мюсюлмани нямали да имат право да живеят в държавата, с изключение на войниците, прикрепени към шестте крепости, които оставали под пряк османски контрол. Останалите мюсюлмани трябвало да продадат имуществото си и да напуснат. Въпросът с шестте нахии бил окончателно решен чак през 1833 г. По това време Портата, силно притисната от конфликт с Египет, отстъпила въпросната територия, а годишният налог бил определен на 2.3 милиона пиастри годишно. След установяването на твърди граници и с дефинирането на отношенията с Портата, основното внимание на Сърбия можело да се насочи към въпроса кой или коя фракция ще ръководи автономното управление.

Съгласно фермана от 1830 г., Милош трябвало да управлява със съвет и събрание, органи, които на теория щели да контролират неговата власт. В Сърбия съществувала също така традиционна институция, *скупщина* – народно събрание на мъжкото население от даден район, – която се свиквала във време на криза, за да изслушва и ратифицира декларациите на неговите лидери. До 1830 г. своеволното управление на княза вече било създало обединена опозиция, състояща се главно от аристократи, търговци, правителствени чиновници и други, които били засегнати от действията на Милош, или които лично го мразели. В последвалото десетилетие те се опитали да принудят княза да създаде съвет или събрание, което да споделя властта му, действие, което наистина се изисквало от споразумението с Османската империя. Както можело да се очаква, Милош не бил съгласен доброволно да ограничи властта си. През 1835 г. събрание на около 4000 участници се събрало и съставило така наречената „Представителна конституция“, която изисквала тези институции. Князът наистина назначил съвет, но след това го игнорирал, както и останалата част от разпоредбите на документа.

Конституционният въпрос засягал също така Великите сили, които следели събитията в Сърбия чрез консулствата си в Белград, повечето от които били създадени през този период. Русия вече имала представители в княжеството; през 1835 г. към тях се присъединило австрийското консулство, през 1837 г. – британското, а през 1838 г. – френското. Също като в Константинопол и във всяка друга балканска столица, тези консулства си съперничели за влияние върху правителството и активно участвали във вътрешните борби.

В тази политическа криза опозицията на Милош била известна като Конституционна партия; начело на нея стоял Тома Вучич-Перишич. Целта била приемането на конституция, която да ограничи властта на княза и да го принуди да управлява съвместно с първите хора в страната. Проблемът не бил за народното участие или за демократична реформа. Предлаганите алтернативи били да се управлява чрез корумпиран княз или чрез олигархия. При този избор, британското и френското правителство дали подкрепата си на Милош и на абсолютистката му система; обратното, Русия подкрепила конституционалистите. Под силния натиск на вътрешната опозиция Милош бил принуден да приеме промяна в управлението. В Константинопол била изпратена сръбска делегация, където разговорите били повлияни най-вече от Русия. Османската империя била насред нова египетска криза, а руската подкрепа за империята гарантирала на тази сила господстващо дипломатическо положение в Константинопол. През декември 1838 г. бил издаден документ, известен като Турската конституция. По-скоро административен акт, отколкото същинска конституция, въпреки това тази харта била основата на управлението на Сърбия чак до 1869 г. Нейният най-важен аспект бил ограничението, което разпоредбите ѝ поставяли върху по-рано абсолютната власт на княза. Оттам насетне той щял да управлява съвместно със съвет от 17 члена. Той можел да номинира членовете, но след това те не можели да бъдат отстранявани. Князът и съветът щели да отговарят съвместно за законодателството, като Милош имал правото на вето. Документът също така регулирал други аспекти на държавния живот, като бюрокрацията и съдебната система. Неспособен да приеме това ново положение, Милош абдикирал и напуснал страната.

Въпреки заминаването му при тези враждебни обстоятелства, по време на управлението си князът постигнал много. Той променил статуса на Сърбия в рамките на Османската империя и извоювал много благоприятно установяване на границите. Въпреки че по договор Русия била протекционистичната сила, нито тя, нито която и да било друга велика сила можела да упражнява типа политическо господство, което ще видим в действие в съседните държави. Нещо повече, князът поставил основите на вътрешната администрация и на държавната бюрокрация. До края на управлението на Милош държавните служители наброявали 672, от които 201 били полиция. Тези мъже щели да създадат влиятелна група за в бъдеще и да развият своя собствена организация и интереси. При управлението на първия княз, обаче, постовете от държавната служба били заети предимно от подръжници на Милош.

Въпреки факта, че самият княз, също като много други революционни лидери, бил неграмотен, той се интересувал от развитието на образованието. През 30-те години на XIX век били открити основни и средни училища. Печатна преса работела от 1831 г. Първоначално положението било много трудно. Усещал се недостиг на добре подготвени учители, както и на книги и на учебни пособия. През първите десетилетия на автономната държава главното интелектуално влияние идвало от сърбите в Хабсбургската монархия, които имали по-добри възможности да получат образование, отколкото сърбите под османско господство. Тези сърби отвъд границата, известни като *пречани*, щели също да образуват съществен елемент в новата бюрокрация, тъй като те притежавали уменията, необходими за държавата. Войводина щяла да остане културен център на сърбите докато новата държава получила възможността да я догони.

Статусът на сръбската църква също бил променен при управлението на Милош. През 1830 г. султанът се съгласил да възстанови предишната ѝ автономия, като националната организация била оглавена от митрополита на Белград, като от 1833 до 1859 г. това бил изключително способният Петър Йованович. Въпреки че православната църква наистина щяла да играе важна роля в сръбското национално развитие, ръководството на държавата оттам насетне ясно било в ръцете на светската власт, т.е., на княза и на неговото правителство.

Както се вижда, селянинът не получил никаква роля в новия конституционен ред. Турската конституция поставила политическата власт в ръцете на ограничена група влиятелни мъже. В нея не съществувало предвиждане да се свиква скупщината. Политическата власт била прехвърлена напълно от селото и нахието в столицата Белград. По-рано при османската администрация селянинът често играл поне ограничена политическа роля като част от общността си или като революционен борец; сега щели да го управляват представители на централната власт, изпратени в неговата околия. Въпреки това, в резултат на революцията било спечелено много. По-важното, селянинът наистина получил типа поземлено уреждане, което предпочитал.

Както беше показано, Сърбия традиционно била земя на малки земеделски стопанства. В резултат на въстанието и на последващите споразумения, онези селски фамилии, които по-рано били прикрепени към имената, собственост на мюсюлмани, придобили пълна собственост върху земята, която обработвали. По време и незабавно след революцията били положени всички усилия да бъдат принудени турските земевладелци да напуснат страната. Животът на онези, които се опитали да останат, бил направен труден и опасен. Където било възможно, Милош отнел османската държавна собственост. По-късните договори, които забранявали заселването на мюсюлмани в Сърбия, задължавали тези хора да продават имуществото си и да емигрират. През 1830 г. спахиите били принудени да напуснат, но те били обезщетени за загубите си. След това земята им преминала в ръцете на дребния собственик. Разбира се, поземленият въпрос не бил толкова належащ в Сърбия, колкото в определени други райони. Все още продължавали да съществуват огромни ивици гори и неизползвана земя. Въпреки това, постигнатото тогава споразумение гарантирало, че Сърбия ще се превърне в земя на дребни селскостопански собственици, а не на големи поземлени имения. През 1836 г. бил прокаран закон за защита на селяните срещу евентуално изгубване на земята им в полза на кредиторите. Той определял минимум, включващ къща, малък парцел земя и някакъв добитък, който не можело да се отнема от земеделското домакинство.

След като Милош абдикирал през юни 1839 г., управлението преминало в ръцете на сина му Милан. Този княз, който бил много болен от туберкулоза, умрял след 26 дни, без дори да е поел контрола върху управлението. Властта била поета от регентство, докато брат му Михаил се върнал от чужбина през март 1840 г. Този шестнайсетгодишен княз бил в изключително трудно положение. Той се изправил пред опозицията и на Конституционната партия, и на онези, които искали баща му да се върне. През 1842 г. той също бил принуден да напусне страната. Тогава било свикано събрание, доминирано от уставобранителите. Те избрали за княз Александър Карагеоргиевич, синът на великия революционен лидер.

Управлението на Александър било белязано от доминирането на Конституционната партия, предвождана от Тома Вучич-Перишич, Аврам Петрониевич и Илия Гарашанин. Те били подкрепени от аристократите, бюрократите и от търговците, които образували опозицията срещу режима на Милош. Властта в управлението сега била в съвета, а не в канцеларията на княза. Целта на новата администрация била една добре управлявана страна. Тя била заинтересована да гарантира власт на закона, икономическа свобода и добра образователна система. Лидерите не били демократични; те очаквали тяхната партия да контролира държавата. По време на техния период на власт, те постигнали някои от целите си. Централизираният, бюрократичен режим бил засилен. През 1844 г. бил издаден юридически кодекс, основан на австрийските модели. Също като Милош, уставобранителите попълнили държавните постове със свои поддръжници. Тези мъже, често пъти родени в Хабсбургската монархия, били най-малкото по-добре образовани от своите предшественици по служба, но те също нямали почти нищо общо със селяните. Те съставлявали бюрократичен елит и като такъв породили много недоволство сред онези, които били изпратени да администрират.

Както лесно може да се разбере, Александър не контролирал ситуацията. Той лично не бил силен мъж. Неговото положение било повлияно от факта, че фамилията Карагеоргиевич не се радвала на правото на наследствено управление, което било дадено само на династията Обренович. Князът нямал широка подкрепа в страната, той не можел да призове селяните в своя защита срещу бюрократичния режим. Неговото управление не се ползвало и със симпатиите на Русия и Хабсбургската империя, които си сътрудничели в международните отношения. Разбира се, в основата винаги стояла заплахата от връщането на Обренович, макар че неговите поддръжници били разделени между кандидатурите на Милош и на Михаил.

Управлението на Александър съвпаднало с годините на две големи събития в европейската история – революциите от 1848 г. и Кримската война, които ще бъдат разгледани подробно другаде. Революционната ситуация в Хабсбургската империя естествено породила голям интерес в княжеството, особено събитията, засягащи сръбското население на монархията. Някои сърби дори прекосили границата, за да участват във въстанията или да се сражават срещу унгарските метежници. Кримската война причинила дори по-голям проблем. Когато Османската империя влязла във война с Русия през 1853 г., естествено се породило изкушението да се възползват от османската разсеяност, за да се получат териториални придобивки. През 1854 г. Франция и Великобритания се присъединили на османска страна. Тези сили, заедно с Хабсбургската империя, искали да запазят конфликта извън Балканите и да защитят интересите на съюзника си. Така върху Белград бил оказан силен натиск да не предприема нищо.

През този период сръбското управление било по-близо до Франция, отколкото дó която и да било друга сúла. Русия и Австрия продължили да гледат с неодобрение и подозрение на администрацията на Карагеоргиевич. Тъй като Сърбия не можела да се надява на подкрепа за една агресивна политика, във външните отношения не били предприети никакви конкретни стъпки напред. Въпреки това, въпросът за бъдещите териториални цели бил тема на постоянно обсъждане. През 1844 г. Гарашанин съставил план, наречен Начертание, който може би най-добре илюстрира посоката на сръбската националистична мисъл. Документът предвиждал обединението на земите, които били считани за преимуществено сръбски и православни, включващи Босна, Херцеговина, „Стара Сърбия“ – т.е., Косовския регион – Черна гора, Войводина и Северна Албания.

Въпреки че князът бил в слаба позиция, той продължавал да прави непрекъснати опити да защити или да засили властта си. Основен повод за конфликт било съставянето на кабинета, чиито членове Александър избирал от съвета. Този орган бил разделен между привърженици и опоненти на княза. Конституционалистите тогава предложили да бъде свикано събрание, за да определи правомощията на изпълнителната власт. В миналото подобни срещи били провеждани за разглеждане на други проблеми. През декември 1858 г. 439 представители се събрали в заседателната зала на „Свети Андрей“. Въпреки тяхната убеденост, че контролират участниците, уставобранителите се оказали изиграни. Всъщност съществувала голяма опозиция не само срещу Александър, но и срещу династията Карагеоргиевич. В резултат на това събранието свалило Александър и гласувало да бъде извикан отново княз Милош и династията Обренович.

Завръщайки се след дълъг период на заточение, Милош управлявал около година и половина, преди да умре на 80-годишна възраст. Неговите политически идеи не се били променили; той възнамерявал да управлява изцяло като абсолютен монарх. През 1859 година обаче, било договорено събранието да се събира редовно на всеки три години, но като съвещателен, а не като законодателен орган. По този начин сръбското правителство било съставено от три елемента в потенциален конфликт помежду си: князът, съветът и събранието. Тези съперничещи си центрове щели да дадат основата на нови политически лагери и на две партии. За в бъдеще Либералната партия щяла да обедини подръжниците на събранието, докато Консервативната партия подкрепяла властта на съвета и княза.

През 1860 г. Михаил Обренович започнал второто си управление. Вече на 37 г. и далеч по-опитен, той бил добре образован и бил пътувал много. Той бил запознат с общата международна ситуация и този аспект от неговото управление е от съществено значение. Като цяло неговата вътрешна политика също била успешна. Също като баща си, той бил твърдо решен да управлява, но искал да придаде на властта си конституционна форма. Както се изисквало, той свиквал събранието на всеки три години, но си гарантирал, че подръжниците му диктуват процедурите. Той използвал полицията, за да контролира изборите и имал грижата бюрокрацията да е съставена от негови подръжници. Принципно той си сътрудничел с Консервативната партия, а либералите били принудени да минат в опозиция. Министър-председател станал Илия Гарашанин, който участвал активно и при предишното управление.

Въпреки че ранната смърт на Михаил осуетила постигането на неговите по-големи цели, той наистина постигнал определен конкретен напредък във външната политика. Неговата първа цел била укрепването на армията. Тук той постигнал огромен успех. Неговите военни части станали най-силните сред балканските държави. През 1861 г. той въвел разпоредби, които задължавали всички мъже от 20 до 50 години да изпълняват военна служба. Така в случай на война той можел да разчита на приблизително 90 000 войници. Въпреки че имало много да се желае по отношение на тяхното обучение и въоръжение, числата били внушителни. Следващата очевидна стъпка била Сърбия да се отърве от османските военни гарнизони в шестте крепостни града. Сред тях от най-голямо значение бил

Белград. Градът имал мюсюлманско население около 3000 човека, съставено предимно от войници и търговци. Инцидентите между жителите християни и мюсюлмани били неизбежни, а едно такова събитие през 1862 г. довело до обстрелването на града от османски части от крепостта Калемегдан. Обръщайки се към Великите сили с молба за подкрепа, сръбското правителство започнало дълъг период на преговори с Портата, целящи отстраняването на всички гарнизони, цел, която била постигната едва през 1867 г.

Управлението на Михаил е известно най-вече с подкрепата, която князът дал за образуването на балканска съюзническа система, целяща отхвърлянето на османското господство. Този период на национално и революционно вълнение на полуострова, както и в Централна Европа, е разгледан по-късно. Тук обаче трябва да се отбележи, че Михаил успял да сключи споразумения с Черна гора през 1866 г., с Гърция през 1867 г. и с Румъния през 1868 г. Князът превърнал Сърбия в център на революционна и национална активност на Балканите. Неговите симпатии към българските групи в Сърбия щели да подпомогнат много тяхната цел да организират революционно движение на българска земя. Що се отнася до сръбските цели за в бъдеще, те нараснали, за да обхванат и католическите хърватски и сръбските православни земи под хабсбургско господство. Ръководството на всяко южнославянско движение, без значение каква територия или народ обхващало, разбира се, щяло да остане в ръцете на Белград. Амбициозната програма на Михаил била прекъсната с убийството му през юни 1868 г.

Тъй като Михаил нямал преки наследници, наследил го неговият племенник Милан. По това време новият княз бил едва на 13 години, така че трябвало да бъде назначено регентство. Милан за нещастие бил неподходящ за този висок пост. Той бил роден във Влашко през 1854 г. Майка му, Мари Катарджиу, след смъртта на мъжа си станала любовница на румънския княз Александър Куза. Милан, който на деветгодишна възраст бил изпратен да получи образованието си в Париж, нямал щастливо детство. Цялото му управление се характеризирало с личната му слабост и нестабилност; то съвпаднало също така с период на война и национална катастрофа.

Младият владетел получил нова конституция, която заменила документа от 1838 г. Под гаранциите на регентството през 1869 г. било свикано конституционно събрание. Трябва да се отбележи, че макар че Сърбия била все още под османски суверенитет, нито Портата, нито Великите сили се намесвали в дейността на този орган. Конституцията, която била съставена, оставила силно положението на княза в държавата. Събранието също имало важни правомощия. Три четвърти от неговите членове щели да се избират; една четвърт щели да се назначават от княза, който имал и правото да го разпуска. Съветът бил сведен до малко повече от една административна комисия. Документът съдържал декларации по гражданските права, включително свобода на словото, на сдружаването и на пресата.

Така от 1815 до 1869 г. Сърбия изминала пътя от полуавтономна провинция до държава с почти пълно самоуправление. На теория Османската империя все още била сюзеренната власт и бил плащан ежегоден налог. На практика обаче, Портата почти не правела никакви усилия да влияе върху вътрешните работи. Намесата била по-голяма във външната политика, но това съображение не попречило на Михаил да следва активни и агресивни програми. Що се отнася до вътрешната администрация, управлението напреднало от примитивното ниво по времето на Милош, когато владетелят имал пълна власт и се възползвал от държавната хазна, до конституционния режим от 1869 г. Както видяхме, през този период местното управление минало под контрола на централизираната бюрокрация.

Въпреки че може да се спори дали повечето от тези промени били от полза за развитието на нацията, определени други характеристики на автономния режим не били. Използването на полицията в изборите и разпространението на корупцията в политиката бяха споменати. Въпреки това трябва да се изтъкне, че в Сърбия, също като в други балкански страни, определени практики, които биха били силно критикувани другаде, се приемали за нормални или неизбежни. Османското управление, в период на упадък, било дълбоко корумпирано, поне по западноевропейските стандарти. Не може да се очаква, че новите балкански режими биха сменили традиционните практики за една нощ.

ЧЕРНА ГОРА

През същия период подобни стъпки към политическа консолидация били направени и във втората сръбска държава – Черна гора. В началото на века тази страна била без признати граници, а статусът ѝ по отношение на Османската империя все още не бил определен. Черногорските лидери често твърдяли, че са независими; обратното, Османската империя твърдо настоявала, че тези земи са неотделима част от нейната територия. Това бил изключително изостанал регион, както политически, така и икономически. Въпреки съществуването на епископията в Цетине и канцеларията на управителя, същинската власт останала в племената. Лоялността продължила да се диктува от местните лидери и фамилните групи. Изключителната бедност на земята се дължала на нейния планински и каменист характер. Тъй като съвсем малко райони било подходящи за обработване, основният поминък бил животновъдството, с внимание върху дребния добитък, като кози и овце. Както видяхме, набезите и краденето на добитък били част от икономиката. През целия век останал основният проблем с глада. Земята била твърде бедна, за да изхранва населението. Емиграцията или териториалната експанзия били сред малкото решения на дилемата, които изглеждали възможни, и през целия този период черногорци напускали и се преселвали в Сърбия, Русия или в хабсбургските земи.

Алтернативата – активна експанзионистична политика – не била лесна за изпълнение. Излазът на море при Котор не бил получен, въпреки черногорските опити по време на Наполеоновите войни. Всъщност, съществувала заплаха, че съседните военни лидери могат да застрашат самата страна. Западните Балкани по това време били в състояние на почти постоянни неуредици и война, вследствие на факта, че Портата не можела да подчини местната аристокрация. Освен Али паша Янински, босненски и други албански бейове продължили да се противопоставят на контрола на Константинопол, а и се карали непрекъснато помежду си. Съперничещи си центрове били създадени в Шкодра, Мостар, Сараево и Травник. Въпреки че черногорците можели донякъде да лавират между тези групи, винаги съществувала опасност те да се съюзят срещу съседите си християни. По-късно през века тази заплаха нараснала още повече, когато османските реформаторски мерки успели да принудят всички непокорни паши да признаят властта на Портата. Тогава Черна гора се изправила пред възможността от османска окупация.

Постоянните заплахи отвън имали положителния ефект буквално да принудят черногорските племена да приемат една единствена власт. Очевидно, без единство земята можела да попадне под господството на една или на няколко от съперничещите си мюсюлмански части, или под пряката администрация на Османската империя. Както видяхме, Черна гора имала двама признати лидери – владиката и управителят, от които като цяло първият бил по-могъщ. Управлението на Цетине се състояло почти само от тези две власти. То не изпълнявало нормалните функции на държавата; не се събирали редовно данъци, а армия, администрация за различните райони и съдебна система не съществували. По оценки през първата половина на XIX век имало около 120 000 човека, разделени на 36 племена, които живеели в 240 села. Пътища не съществували; комуникацията се осъществявала на коне или с товарни животни. Столицата Цетине включвала манастира и само няколко каменни къщи. По този начин лидерите трябвало да започнат от началото на изграждането на политическа структура, а разполагали с много лош изходен материал.

Някои важни стъпки към създаването на някаква централна администрация били предприети още през XVIII век под ръководството на владиката Петър I. През 1798 г. в Цетине се провело събрание на племенни вождове, които да обсъдят общи проблеми и да координират защитата на територията. Били взети решения едновременно за Черна гора и за Брда. Това събрание приело кодекс и създало централен съд, известен като *кулук*, който имал едновременно административни и съдебни функции. Въпреки тези постижения, през дългото си управление Петър I постигнал незначителен успех за създаването на нещо, което поне да прилича на централно управление с реална власт в провинцията. Било невъзможно да се създаде административна система или да се организира армия, освен ако не се събират данъци, а племената не искали да плащат данъци нито на Портата, нито на Цетине. Опитите да се възпрат набезите и грабежите им също били безуспешни, както и опитите да се спрат междуплеменните борби.

Правораздаването също останало най-вече племенен въпрос. Старейшините на всяко племе съдели неговите членове. Отношенията между племената се основавали на обичайното право. Един сериозен проблем, на който централната администрация трябвало да се опита да сложи край, било кръвното отмъщение, традиция, която съществувала по някои от изостаналите райони на Балканите. Според този обичай, ако един член на род или подобна организация, убиел член на друг, трябвало да се отнеме животът на някой от роднините на убиеца. Тъй като от своя страна това действие пораждало отмъщение, веригата от убийства можела да е много дълга. Дори когато централната власт заповядвала екзекуции след редовен съдебен процес, присъдата се изпълнявала от стрелкови взвод, като всички стреляли едновременно, за да не може отговорността за смъртта да се припише на един човек или семейство.

Проблемите, породени от съществуването на съвместните канцеларии на владиката и на управителя, били решени при наследника на Петър. Постът на управител се заемал редовно от фамилията Радонич, така както Петрович винаги ставали владици. Постът на владиката се предавал традиционно от чичо на племенник, тъй като владиците се обричали на безбрачие. Изборът сега паднал върху Раде, който през 1830 г. – годината на неговото избиране – бил едва 17-годишен. Той не бил монах и не бил получил формално образование. Между фамилиите Петрович и Радонич избухнала открита борба за власт. Макар че юрисдикцията на управителя никога не била ясно определена, подръжниците на Радонич обикновено претендирали, че неговата власт е равна на властта на владиката. По същото време обаче, Вук Радонич опитал да наложи превъзходството на своята канцелария и предявил претенции към пълната юрисдикция върху светските дела. Той не успял да спечели подкрепата на племенните вождове, които вместо това застанали зад фамилията Петрович, вероятно считайки църковния лидер по-малка заплаха за собствената си местна власт. В резултат на това, постът на управителя бил отменен, а членовете на фамилията Радонич били избити или заточени. Тази стъпка направила владиката неоспорим светски и религиозен лидер.

Следвайки традицията, Раде станал монах и приел името Петър II, макар че последващият му живот не демонстрирал някакво дълбоко религиозно призвание. Той използвал също така името Негош. Също като чичо си, той бил изправен пред строги ограничения във властта. Под свое командване той нямал нито армия, нито милиция и полиция, а можел да използва само военните части, предоставени от семейството и рода му. Неговият най-голям проблем било управлението на племената в покрайнините на държавата, които често отказвали да му се подчинят или се присъединявали към противниците му. Сред родовете съществувала непрекъсната съпротива срещу властта му. За него било невъзможно да контролира техните набези в османска територия, които се били превърнали в част от икономическия живот на региона. Въпреки това, той успял да предприеме някои стъпки към създаването на постоянен административен апарат.

При създаването на държавните служби отново била очевидна напътстващата ръка на руския двор. Както видяхме, в някои моменти Русия проявявала огромен интерес към Черна гора, особено когато стратегическото положение на тези земи можело да е от полза за руската политика. Руската парична помощ, която била изплащана на нередовни интервали, представлявала един от ограничените финансови ресурси на владиката. През 1831 г. руското правителство изпратило двама пратеници, Иван Вукотич и Матия Вучичевич, които били черногорци по произход; придружавал ги Д. Милакович, който по-късно станал секретар на Петър. Тяхната главна задача била да помагат при създаването на по-силни институции на централната власт.

Било проведено ново събрание на вождовете и през 1831 г. бил създаден административният сенат на Черна гора и Брда, който трябвало да замени съда, създаден през 1798 г. Сенатът се състоял от 16 мъже, които щели да получават заплати от и да представляват интересите на централната администрация. Евентуалната опозиция била притъпена като на тези постове били назначени вождовете и първенците. По същото време била сформирана една организация, известна като Гвардия, а нейните членове били изпратени в областите и родовете, където те изпълнявали едновременно полицейски и съдебни функции. Командирите се наричали капитани и се избирали сред най-изявените мъже в рода. Всички членове получавали заплата. Техните задължения били да служат на централната власт, да гарантират, че решенията на сената се изпълняват и да охраняват границите.

Водещата роля на Русия в тези реформи е ясна. Заплатите и държавните разходи се посрещали главно от руските субсидии. През 1833 г. били направени повторни опити да се въведе редовно данъчно облагане, но макар че ставките били ниски, данъците се натъкнали на силна съпротива. Сумата на руските субсидии останала по-висока от приходите, които можели да се съберат в страната. През същата година Петър II заминал на първо посещение в Русия и там бил провъзгласен за владика. Той бил приет от Николай I и се върнал у дома с богати дарове, включително парична сума, с обещание за по-голяма субсидия, с книги и икони за църквата и с печатна преса. Сега вече в по-силно положение, Петър уволнил Вукотич и поел контрола върху управлението.

Въпреки тези ходове, Петър добре съзнавал, че основната власт все още е в ръцете на родовете, чиито първенци се избирали на наследствен принцип и които имали основателен интерес от запазването на политическите условия такива, каквито са. Най-добрата политика, която владиката можел да възприеме, била просто да се опита да манипулира съперниците си и да ги противопостави един на друг. Той накарал да канонизират чичо му, Петър I, за да увеличи престижа на рода си. Той се радвал на постоянна руска подкрепа, поне в началото на управлението си. Неговият най-близък контакт с официална Русия бил чрез консула в Дубровник, Йеремия Гагич, сърбин, който се включил в опозицията срещу Карагеорги в революционния период. Принуден да емигрира, той постъпил на руска служба. През 1815 г. той бил назначен за консул в Дубровник, където останал в продължение на 40 години.

Освен тези опити за вътрешна консолидация, Петър провеждал активна външна политика. Също като през XVIII век, основната цел останала постигането на излаз на Адриатическо море. Също като тогава, Хабсбургската монархия била твърдо против. Виена, също като останалите Велики сили, била убедена, че ако черногорците придобият морско пристанище, това ще означава главно, че Русия е получила база в Адриатика. В това отношение руската връзка била пречка за черногорските интереси. По другите граници се обръщало основно внимание на три стратегически пункта: Спуж и Подгорица на изток, и Грахово на запад. През 1831 и 1832 г. опитите да се завземе Подгорица се провалили, въпреки че Портата била в слаба военна позиция поради едновременния конфликт с Египет. През 1842 г. след подобни локални битки, двете страни се съгласили, че Грахово ще бъде неутрална територия. През този период Петър бил изправен пред непрекъснати бунтове от страна на родовете. През 1837 г. той заминал за Русия, за да обясни затрудненията си и там получил увеличение на субсидията и жито, за да се справи с глада, който върлувал по същото време. На връщане той бил придружен от друг руски агент, Яков Озерецковский.

Въпреки че Петър бил способен управник, той е по-известен с написаното от него. Той е считан за най-великия сръбски поет. Неговите основни творби са „Планинският венец" (1847 г.), „Светлината на микрокосмоса" (1845 г.), и „Измамният цар Стефан Малкия" (1851 г.), последната от които, разбира се, разказвала за живота на пътешественика от XVIII век. Макар че той най-вече се интересувал от проблемите на човешкото съществуване, Петър пишел страстно и за сръбското минало. Ето цитат от неговото най-известно произведение „Планинският венец":

Бог изля гнева си върху сърбите,
За смъртни грехове той ни лиши от милостта си:
Нашите владетели потъпкаха всеки закон,
С кървава омраза се биха помежду си,
Извадиха от бащини лица живите очи;
Отхвърлиха власт и закон,
И избраха измамата за свой водач и жалон!
А онези, които служиха на нашите крале, станаха предатели,
Алена кралска кръв обагри техните ръце!
Нашите велможи – нека Бог прокълне техните души –
Разпокъсаха и разделиха нашето кралство
И напразно изгубиха мощта на народа ни.
Сръбските магнати – да изгният имената им!
Те посяха широко семето на раздрора
И така отровиха кълновете на нашия род.[3]

Със сигурност вътрешните разногласия били основният проблем, с който Петър трябвало да се справи. През 1846-1847 г. той за пореден път се изправил пред бунт. Бунтовниците се съюзили с пашата на Шкодра и трябвало да бъдат смазани със сила. Въпреки че владиката успял да запази страната си цяла, централната власт останала слаба, като руските субсидии продължили да са основният източник на доход. Хазна не съществувала; Петър имал сейф, в който пазел държавните пари. Съдебна система или закони, които да изискват съблюдаване от всички, също нямало. Капитаните отсъждали някои от дребните случаи, а сенатът се занимавал с по-големите престъпления, но организацията оставала примитивна. Въпреки че първото основно училище било открито през 1833 г., образованието дори на най-ниско ниво не било лесно постижимо.

През 1851 г. Петър II умрял от туберкулоза, като преди това посочил племенника си Данило за свой наследник. Данило бил получил образованието си в Русия и също като чичо си нямал религиозна подготовка. Освен това той нямал желание да става владика и искал да се ожени. С одобрението на Русия и Хабсбургската империя той секуляризирал поста си и през 1852 г. се провъзгласил за княз. Също като предшествениците си, той срещал огромни затруднения да контролира родовете. Всъщност, по това време ситуацията се влошила поради промените, които настъпили в Константинопол.

---

[3] Цитат по Milovan Djilas, *Njegos* (New York: Harcourt, Brace & World, 1966), p. 294.

В период на реформи, Османската империя успяла да възстанови господството си над размирните бейове в Босна. Тук управителят Юмер паша Латас провеждал активна и силна политика, чиято цел била възстановяването на османския контрол в целия регион. Неговата първа стъпка била да се опита да откъсне племето Пипери от обвързаността му с Цетине. И когато през 1853 г. черногорските сили се опитали да завземат Жабляк на езерото Шкодра, избухнал открит конфликт. Юмер паша успял да напредне на черногорска територия, а Данило бил принуден да се обърне с молба за помощ към Великите сили. Той успял да получи силна подкрепа от Хабсбургската империя, която по това време предпочитала княза пред османските власти да контролира този граничещ с Далмация регион. На Константинопол бил връчен ултиматум, в резултат на който Юмер паша бил отзован, а завзетата черногорска територия била върната.

След този конфликт Данило се опитал да изгради по-силна военна организация. Той регистрирал бойните си сили, но трябвало да остави племето като основна военна единица. Във вътрешната си администрация той се натъкнал на известна съпротива от страна на сената, който бил натрупал власт в края на управлението на Петър. Но Данило бил силен владетел и съумял да запази властта си. През 1855 г. бил издаден кодекс, основан на принципите на равенство пред закона и защита на правата на частна собственост. Черногорските управници, също както сръбските, не трябвало да се занимават с поземления въпрос; всъщност, вероятно те нямали достатъчно власт да го направят. Основният поминък бил животновъдството. Проблемите с използването на земята се уреждали от племената и селата.

По време на Кримската война естествено ентусиазмът по отношение възможността да се завземе съседна османска територия бил голям. Под силния натиск на Австрия, Данило запазил спокойствие. Неговото пасивно отношение накарало някои племена отново да се опитат да се измъкнат от властта му, но той успял да ги покори. Тъй като Русия била в слаба позиция, князът се опитал да установи по-близки отношения с Франция. Но щом войната приключила, руското влияние се възстановило. През 1858 г. избухнала нова криза с Османската империя. По това време сред християнското население на Херцеговина царяло голямо безпокойство. Във въстанията там често участвали и черногорски племена, които нападали района дори и във време на относителен покой. През май 1858 г. черногорски и херецеговински части завзели Грахово. По това време Франция и Русия се намесили срещу Портата в полза на Черна гора и границата между княжеството и съседните османски земи най-накрая била определена. Било постигнато разширение на територията, което включило спорния град (вж. Карта 21).

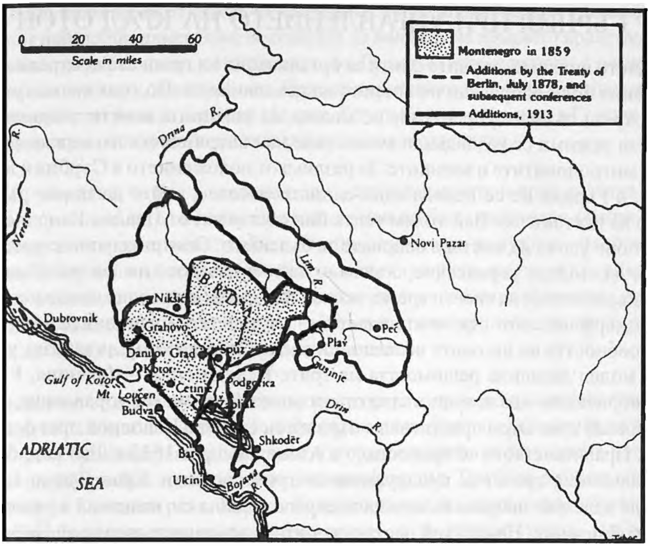
0 20 40 60
Scale in miles
Montenegro in 1859
Additions by the Treaty of Berlin, July 1878, and subsequent conferences
Additions, 1913
Drina R.
R.
Neretva
Novi Pazar
Lim R.
BRDA
Nikšić
Dubrovnik
Grahovo
Danilov Grad
Spuž
Peć
Plav
Gusinje
Kotor
Gulf of Kotor
Podgorica
Cetinje
Mt. Lovćen
Žabljak
Budva
Drin R.
Shkodër
ADRIATIC
SEA
Bar
Ulcinj
Bojana R.

Карта 21. Черногорската експанзия (1859-1913)

През 1860 г. Данило бил убит. Той бил наследен от Николай I, който управлявал до края на Първата световна война. Последният черногорски владетел бил роден през 1841 г. и получил образованието си във Франция. Той наследил княжество, което било спечелило забележително положение в международните отношения и което било съвършено несъизмеримо с малката му територия и крайна бедност. Видяхме желанието на Русия да изпраща големи субсидии, които били основната подкрепа за централната администрация. Австрия също обръщала голямо внимание на събитията в този регион. Общоприета шега в Европа била, че Цетине се състои от тринайсет чужди консулства и един хотел.

Точният статус на Черна гора по отношение на Османската империя останал неясен. Портата продължавала да твърди, че регионът е неотделима част от Османската империя, но не можела да събира данъци или годишни налози. Със сигурност османското правителство не можело да влияе върху вътрешната администрация и по това време вече било ясно, че европейските сили няма да позволят района да бъде покорен с военни средства. През следващите години Черна гора продължила да допринася за неуредиците в Западните Балкани и да поддържа близък контакт със Сърбия, която споделяла същото желание за териториално разширение и за ясно откъсване от всякакъв османски контрол.

ГЪРЦИЯ ПРИ УПРАВЛЕНИЕТО НА КРАЛ ОТОН

Както видяхме, първите опити за организация на гръцката централна администрация били направени по времето на революцията. По това време гръцките аристократи създали управление по модела на западните конституционни форми. Тези режими се разпаднали вследствие на съперничеството между фракциите на митрополитите и военните. За разлика от положението в Сърбия и Княжествата, в Гърция не се появил един-единствен човек, който да поеме ръководството на въстанието. Най-голям успех бил постигнат от Йоанис Каподистриас, който поне успял да постави основите за бъдещето. Опитен администратор, той опитал да създаде управление, основано на господството на закона. Също като други държавници на своето време, за свой идеал той имал една силно централизирана държава, като основната власт била в ръцете на изпълнителната власт. Неспособността на неговите наследници след убийството му да запазят установения модел засилила решимостта на трите Велики сили – Франция, Русия и Великобритания – да поемат пълна отговорност за гръцкото управление.

Новият крал Отон пристигнал в първата си столица Навплион през февруари 1833 г. Правителството се преместило в Атина чак през 1835 г. Тъй като бил все още малолетен, кралят се придружавал от трима регенти. Крал Лудвиг I, който искал да даде най-добрата възможна подкрепа на сина си, назначил в регентството способни мъже. Начело той поставил опитния администратор граф Йосиф фон Армансперг. Другите двама членове били Лудвиг фон Маурер, юрист и професор по право, и генерал-майор Карл фон Хайдек, филелин, който служил в Гърция по време на революцията и следователно бил добре запознат с местните условия. Карл фон Абел станал секретар. Бил сформиран също така министерски съвет, съставен от гърци. Въпреки това, същинската власт на управлението била в ръцете на регентите, особено в периода преди Отон да навърши пълнолетие.

Подготвени добре за задълженията си, баварските чиновници се опитали да въведат просветена административна система по модела на най-добрите монархически правителства. Те си разделили задачите. Маурер се занимавал най-вече с кодифицирането на законите, с църковните въпроси и с образованието. Хайдек организирал въоръжените части. Абел отговарял за вътрешните работи и международните отношения. Друг съветник, Йохан Грейнер, се занимавал с икономическите проблеми. Въпреки че през революционния период били съставени няколко конституции, баварците не одобрявали въвеждането на представителни институции по онова време. Крал Лудвиг I наистина бил дал някакви мъгляви уверения относно конституцията, когато избирали сина му за крал, но регентите продължили със създаването на централизирана абсолютна монархия.

Ситуацията, пред която се озовали регентите, била трудна. Гърция имала по-сложно социално и политическо наследство, отколкото Сърбия или Черна гора. Някои части от новото кралство били примитивни като Черна гора; обратното, много от бившите фанариоти, които пристигнали по време на революцията, имали образование и опит, равни на тези на регентите. Освен това, първенците от Пелопонес отдавна били свикнали да се справят сами със собствените си местни дела. Много проблеми били причинени от факта, че баварците, също както Каподистриас, макар и водени от най-добри намерения, се опитали да наложат на гръцкото кралство модели на живот и управление, развити другаде. Гърците били свикнали с османската система, както по дух, така и по вид. Пример за различията, които последвали, не на особено сериозно ниво, е даден от Маурер. Когато Отон пристигнал в Гърция, някои от неговите гръцки служители отказали да си свалят шапките.

> Те твърдяха, че не са свикнали да си свалят шапките и пред султана. Въпросът дали да се свалят шапките или не беше разгледан официално и накрая присъстващите гръцки служители получиха правото на избор дали да се представят по източния маниер, т.е. да се хвърлят на пода и да целуват нозете на краля, като в този случай можеха да не си свалят шапките, или да се представят по европейския маниер, като в този случай се появяват гологлави.[4]

Основните задачи пред регентите били организирането на администрацията, създаването на съдебна система, кодифицирането на закона, уреждането на църковния въпрос, организирането на армия и формулирането на поземлена политика. Първият проблем бил този с местната администрация. Тук била развита основата, положена от Каподистриас. Гърция била разделена на десет окръга (номархии), които били подразделени на околии (епархии), а те от своя страна – на общини (деми). Главните чиновници на провинциите и на областите се назначавали от централната власт. Въпреки факта, че се допускало по-голямо участие на най-ниското ниво, като цяло системата сложила край на предишните традиции на местно самоуправление. Като в други държави, които преминали през подобни политически реорганизации, в частност Сърбия, канцелариите на общините били оглавени от хора, назначени от столицата, кито нямали предишен опит на мястото, където били изпратени и нямали личен контакт с жителите. Въпреки че на теория това положение трябвало да гарантира безпристрастно отношение сред служителите и трябвало да донесе поне частично озаптяване на корупцията, окончателният ефект не бил в интерес на местното население. С напредването на века, държавните служители не само получавали по-добро образование от останалите си сънародници, но все повече се обособявали като класа, отличаваща се по маниери и икономически статус от селското мнозинство. Като по други места, укрепването на централната власт силно ограничило участието на масите в управлението.

Създаването на съдебната система и религиозното уреждане били дело на Маурер, може би най-добрият от баварските съветници. Под негов надзор бил съставен юридически кодекс, основан на гръцкото обичайно право, както и на византийските и западните модели. Въпросът за връзката между православната църква на независима Гърция с Патриаршията, разбира се, бил въпрос от изключителна важност. По време на революцията патриархът бил отлъчил гръцките религиозни водачи, които, естествено, били основни подръжници на движението. Също така било ясно, че независимата държава се нуждаела от църковна йерархия, която дори непряко да не е под контрола на Портата. Самият Маурер бил либерален протестант, получил юридическото си образование в Наполеонова Франция. Окончателното уреждане било постигнато в консултация с църковна комисия, но влиянието на Маурер било силно. Неговото отношение е описано по следния начин: „Маурер гледаше на църквата като на част от държавата, подчинена на нея. Положението в неговата родина беше образец за него, тъй като в Бавария и католическата, и протестантската църкви се доминираха от светската власт. Католическите епископи имаха правото да си общуват с Рим само чрез посредничеството на краля.“[5]

---

[4] Georg Ludwig von Maurer, *Das Griechische Volk*, 3 vols. (Heidelberg: Mohr, 1835), II, 69-70.

Разбира се, силната зависимост от светската власт съответствала на православната традиция. Съгласно постигнатите по това време договорености, които не се приемали от Константинополската патриаршия до 1850 г., гръцката църква била отделена от Патриаршията. Начело стоял Отон; той администрирал църковните дела посредством Светия синод, чиито членове се назначавали от краля. Бил направен също така опит да се реформират манастирите, много от които били в изключително лошо състояние. Манастирите с по-малко от 6 монаси били затворени, а тяхната собственост била иззета от държавата.

Един от най-трудните въпроси, стоящи пред регентството, била организацията на национална армия, която да може да защитава страната и да гарантира гражданския мир. Страната със сигурност не можела да се осланя на капитаните и на техните военни отряди, частите, които воювали в революционната борба. Техните разрушителни действия и вражди лежали в основата на анархията и насилието от този период. Съзирайки необходимостта да подсигурят твърда подкрепа за новия режим, протекционистичните сили се погрижили Отон да има на разположение наемна войка от около 3500 войника. Тези мъже, повечето от които били германци или швейцарци, трябвало да получават сравнително високи заплати и били сериозно бреме за гръцкия бюджет.

Тъй като редовната армия се състояла предимно от чужди войници, проблемът какво да се прави с гръцките ветерани станал много сериозен. Хиляди от тези бойци останали след революционния период, като мнозина нямали алтернативни средства за препитание. Дори и да искало, правителството не можело да ги интегрира лесно в съвременната армия. Те не обичали униформи, учения и дисциплина. Някои от тях просто се прибрали вкъщи и потънали в селския си живот, като дори получили почетни военни титли и земя. Други станали полицаи или се присъединили към разбойниците. Въпреки това те още дълго останали тревожен елемент. Чуждите войски също създавали затруднения. Естествено, населението ги мразело. Макар че някои останали трайно в Гърция и накрая станали нейни граждани, повечето от тях напуснали до края на 30-те години на XIX век. Оттам насетне армията станала изцяло гръцка по състав, но както съществували опасения, тя не давала лоялна и надежда опора за монархията. Всъщност, политическите действия на военните тогава били и продължили да бъдат основен източник на разкол в Гърция. Трябва да се отбележи също така, че макар че войниците първоначално били предимно германци по произход, флотата останала напълно в гръцки ръце.

---

[5] Charles A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), p. 106.

В Гърция, както и в Сърбия, един от основните въпроси, който трябвало да бъде уреден от националната администрация, засягал собствеността и разпределението на земята. Тук взетите решения отново до голяма степен определили бъдещия социален и политически живот на страната.Трябвало да се реши статусът на значителна част от земята. Да не забравяме, че само малък процент от гръцката площ е обработваема; следователно селскостопанската земя била ограничена и ценна, както от икономически аспект, така и защото притежанието ѝ носело престиж и власт. По оценки преди революцията, на територията на независима Гърция около 65 000 земевладелци-мюсюлмани държали над половината от земята.[6] Значителна част от останалата земя държали християнски първенци, които били събрали големи имения. Така гръцкото население се състояло предимно от селяни, които работели като изполичари по мюсюлманските и християнските имения.

Както видяхме, по време на революцията мюсюлманското население било изгонено или убито, а собствеността му – плячкосана. С християнските земевладелци не се отнесли така. В Сърбия по време и след революцията, селянинът, работещ в мюсюлманско имение, като цяло просто придобивал земята, която обработвал. По този начин значителна мюсюлманска собственост автоматично се превърнала в дребна земеделска собственост. В Гърция този процес не се състоял. Революционната власт била в ръцете на аристократи, които често притежавали големи имения. Тези режими също така се нуждаели от пари. През 1821 г. било решено селяните-християни по бившите османски земи да продължат да плащат, но при занижени ставки и сега вече към държавата. По този начин селяните продължили да бъдат изполичари. Това действие щяло да създаде прецедент за в бъдеще. Съгласно Епидавърската конституция бившите османски владения били провъзгласени за национална собственост. Това решение било логично и интелигентно, предвид условията на времето. Държавните земи можели да се използват като допълнителни гаранции за важни външни заеми, а освен това те гарантирали единствения редовен източник на доход по време на ремолюционния период. Също като в миналото данъците се събирали от аристократите, които така запазили непокътнати предишните си привилегии.

През войната обаче, правителството използвало обещанията за земя с цел набирането на хора. Тези обещания се оказали неизпълними. Аристократите с големи имения не искали да се изправят пред претенциите на своите селяни-изполичари за радикална реформа; а и ако бившите османски имения се разделяли между хората, които ги обработвали, прилагането на същия принцип можело да бъде поискано и от християнските имения. Въпреки факта, че не съществувало общо поземлено разпределение, част от държавната земя наистина преминала в частни ръце. По време на революцията аристокрацията и капитаните успели просто да присвоят собственост, която попаднала под непосредствената им юрисдикция. Тъй като земята била основната инвестиция и източник на богатство, изкушението тя да бъде присвоена, където е възможно, било голямо.

---

[6] По поземления въпрос вж. William W. McGrew, „The Land Issue in the Greek War of Independence," в Nikiforos P. Diamandouros et al., eds., *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change* (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1976), pp. 111-129.

Баварският режим в Гърция на теория поддържал дребния земевладелец. В края на краищата, Бавария била земя на просперираща селско стопанство. По оценки от 1833 г. само една шеста от гръцките селяни притежавали земя, останалите обработвали частни имения или държавна собственост. За използването на държавната земя, обработващият я плащал такса от 25 % от произведеното, в сравнение с 10 %, които се събирали от свободните собственици на земя. През 1835 г. бил прокаран закон, който позволил на всички ветерани от революцията да купят земя. Но така или иначе, те трябвало да платят, а повечето от получилите това право не разполагали с необходимите средства. По този начин селянинът нито получил парцел, нито му било позволено да запази земята, която обработвал. Той просто можел да участва в търгове за парцели при държавни разпродажби. Реакция почти нямало. Гръцките селяни не били организирани като класа, а и нямали общо чувство за съпричастност или солидарност. Още повече, че по това време почти не съществувал натиск на населението за земя. Съществували други начини за поминък; много гърци си намирали работа като рибари, моряци, дребни търговци, овчари и занаятчии.

Баварското регентство постигнало значителни успехи през тези първи години, организирайки страната по съвременен модел. Процесът не бил лесен. Ревност и съперничество разделяли регентите, а Армансперг съумял да постигне отзоваването на Маурер и Хайдек. През 1835 г. Отон навършил пълнолетие, но задържал Армансперг за свой главен съветник дори след разпускането на регентството. До 1837 г. опозицията срещу този чиновник станала толкова голяма, че той бил заменен от Игназ фон Рудхарт. По това време Отон вече придобил увереност и бил твърдо решен сам да управлява страната. През 1836 г. той се оженил за протестантската принцеса Амалия Олденбург, която като кралица щяла да играе важна роля в националния живот. Макар че Отон бил абсолютен монарх, той не бил авторитарен нито в отношението, нито в маниерите си. Той обаче имал някои сериозни лични проблеми.

Съществено разделение между краля и гръцкия народ винаги била католическата вяра на монарха. Православието било сериозен въпрос; то била неотменима част от гръцкия живот и със сигурност на националното движение. Отон не само бил католик, а предан и верен член на своята църква. По времето на неговата номинация било договорено, че той ще отгледа наследника си в православната вяра. Ако наистина имал късмета да има деца, неговите проблеми щели да бъдат по-малко сериозни, но скоро станало ясно, че Отон вероятно ще остане бездетен. Държавата се нуждаела от кралски наследник, за да гарантира стабилността на трона и династията, а и за да сложи край на религиозните противоречия около владетеля.

В допълнение към критиките срещу монарха, произтичащи от този проблем, Отон и неговите съветници се изправили пред същата опозиция, на която се натъкнала централната власт по време на революцията и която видяхме в Сърбия и Черна гора, които имали свои собствени владетели. Гръцката аристокрация и военни, които по-рано управлявали, се оказали изместени от баварските служители и от гърците, които работели с режима. Също като другаде, тези групи образували политически фракции и партии, за да си отвоюват влиянието или за да изместят противниците си. Както беше отбелязано, навсякъде на Балканите семействата и основаните на семействеността връзки били гръбнака на социалната и политическата система. В Черна гора владиците се изправили пред съпротивата на родовете и на съперничещите си фамилии. Подобно положение съществувало в Сърбия, където и Карагеорги, и Милош трябвало да се борят срещу местните лидери с лична и фамилна подкрепа. В Гърция политическият живот също се въртял около действията на силни лидери, чиито подръжници се осланяли на тях за напътствие, закрила и услуги. Тази връзка между покровител и клиент създавала мрежа със значително влияние, тъй като самият покровител можел да стане клиент на още по-властен човек, който от своя страна можел да търси покровител на още по-високо ниво. Съществували и други институции, които служели за връзка между семействата. Най-важната била така наречената *кубария*: силен и амбициозен мъж можел да стане кръстник на буквално стотици деца, като по този начин създавал кръвни връзки с техните семейства. Той им правел услуги, но можел така също да разчита на тяхната безпрекословна преданост.

В политиката това положение имало важни последствия. Институциите на управление, които били възприети в Гърция, зависели поне донякъде от стандартите за честност и ефикасност сред служителите. Нито централизирана бюрокрация под управлението на абсолютен монарх, нито представителна система можела да функционира без обществена отговорност и някакво съзнание за нуждите на цялата нация. При това гръцкият политически живот не се концентрирал върху конкретни въпроси. Там не съществували еквиваленти на сръбските Конституционна, Либерална или Консервативна партии. Вместо това, политическите конфликти обхващали борбата между фракциите, водени от силни личности, за контрол върху управлението. Щом веднъж заемел даден пост, от успешния политик се очаквало да възнагради подръжниците си. Административните назначения и покровителстването отивали при победителите и техните привърженици, онези, които губели, просто били уволнявани от постовете им. Така изборите обикновено засягали простия въпрос коя група ще контролира облагите от властта. В тази ситуация изкушението да се използват незаконни или насилствени средства било силно. Служителите, които били на власт, можели да използват полицията и местните ѝ агенти, опозицията можела да организира въстания и да наема бандити.

През първата част от управлението на Отон на политическата сцена доминирали трите политически партии от революционния период – Френската, Руската и Британската. Въпреки връзката им с чуждите консулства, те също по същество се основавали на лидерството на една силна личност. От трите, най-популярна може би била Френската партия, начело с Йоанис Колетис. По това време Франция давала по-голямо насърчение за гръцката експанзия, отколкото Великобритания или Русия, и била по-малко загрижена от тях за защитата на териториалната цялост на Османската империя. Освен това Колетис бил способен политически лидер. Втора по влияние била Напистката или Руската партия. Нейната политическа ориентация била консервативна и православна. Най-влиятелните ѝ членове били първо Каподистриас, а след това Колокотронис и Андреас Метаксас. Партията с най-голямо политическо влияние, обаче, била Британската, под ръководството на Маврокордатос. С военноморското си превъзходство в Средиземноморието, Великобритания винаги била в най-добро положение да внуши възгледите си върху гръцкото правителство. Основната пречка пред популярността на тази група било британското желание да поддържа Османската империя, политика, която изключвала помощ за гръцката експанзия. Руската партия се радвала на най-силно положение по време на управлението на Каподистриас. Британската господствала при Армансперг, а Френската щяла да окаже най-голямо влияние след 1844 г. Въпреки факта, че тези партии носели имената на чужди сили, те не били слепи оръжия на покровителстващите ги консулства. Всъщност, партиите понякога манипулирали Великите сили повече, отколкото Великите сили можели да използват партиите. Въпреки това, тяхното съществуване позволявало степен на чужда намеса, която нямала еквивалент в Сърбия или Черна гора.

Да не забравяме, че кралят не се ползвал с подкрепата на баварска или кралска партия. Той не можел да бъде сигурен дори в армията си. До 1838 г. почти всички чужди войници се върнали у дома, макар че някои офицери останали. Без твърда военна или политическа подкрепа, кралят трябвало да лавира между фракциите. Освен това той трябвало да се справи с лошата финансова ситуация. Държавните разходи сега далеч надвишавали приходите. Основен проблем били високите плащания, които трябвало да се правят във връзка с външния дълг, сключен по време и след революцията. Неудовлетворението от управлението на Отон и от условията в държавата нараснало в началото на 40-те години на XIX век. Протекционистичните държави настоявали за финансова реформа. Интересуващи се главно от изплащането на дълга, те настоявали за съкращаване на военните разходи и на размера на армията. Чували се критики и срещу автократичното управление. Също като в други държави, опозицията срещу Отон се опитвала да ограничи кралската власт чрез други институции. За мнозина въвеждането на конституционно управление изглеждало най-доброто средство да се справят със ситуацията.

През 1843 г. Британската и Руската партии, които временно били лишени от власт, се обединили, за да подкрепят военен преврат. През септември атинският гарнизон нападнал двореца и взел краля за заложник. Тъй като алтернативата била абдикация, Отон се съгласил да уволни останалите баварски съветници и да приеме конституция. През ноември било свикано събрание, съставено от делегати не само от гръцкото кралство, но и от Македония, Епир и Тесалия. Водеща роля в обсъжданията взели Маврокордатос и Колетис. Руската партия била принудена да стои настрана, тъй като Николай I нямало да прости едно участие в изготвянето на конституция, която кралят бил принуден да приеме чрез въоръжен бунт. Гръцкото правителство обаче, получавало постоянни съвети от британското и от френското консулства, които представлявали покровители, които гледали благосклонно на въвеждането на конституционен режим, но искали той да бъде консервативен по характер. Те искали да избягнат всяка ситуация, която би могла да превърне Гърция в център на революционни безредици или да доведе до възобновяване на Източния въпрос.

Конституцията от 1844 г. била напълно удовлетворителна за консервативното мнение. Тя гарантирала ограничена конституционна монархия, но кралят имал широки правомощия. Отон можел да налага вето върху законодателната дейност, както да назначава и да уволнява министрите. Бил създаден двукамарен законодателен орган, като долната камара се избирала на базата на всеобщо избирателно право на мъжете, а горната, сената, се назначавала от владетеля. По този начин лидерите на въстанието от 1843 г. постигнали целта си: кралят щял да споделя властта си с избираемо събрание. Трябва да се отбележи, че движението било проведено от малка група опозиционни политици, които получили военна подкрепа. Действието като цяло не включило населението. То обаче щяло да послужи като прецедент и да покаже властта, която военните могат да упражняват при управлението.

Въвеждането на конституционен режим всъщност не довело до същинска промяна в гръцката политка. Първите избори донесли победа за Френската партия и на Колетис, който до смъртта си през 1847 г. заемал водещо място в управлението. Работейки в тясно сътрудничество с Отон, неговият режим следвал класическия модел на монархическа диктатура на Балканите. Колетис назначил подръжниците си на главните постове и използвал покровителството на властта, за да си гарантира лоялност. Упражнявайки официално властта си, той правел всичко възможно да контролира събранието. Той изобщо не се колебаел да използва насилие и терор срещу противниците си. Въпреки това той бил изключително популярен лидер. Голяма част от опозицията срещу Отон идвала от аристократи, които сами не се ползвали с широка народна подкрепа. Още повече, че Колетис и кралят поддържали такава национална експанзия, която спечелили ентусиазирана подкрепа. Филелинските баварски регенти виждали съвременна Гърция като една възродена Атина, а класическата, езическа цивилизация била техният идеал. Обратното, Колетис и повечето гръцки националисти основавали програмите си върху византийската традиция и православната вяра. *Мегали идея*, чието влияние през XVIII век вече беше разгледано, станала и тяхна цел. Те били склонни да вярват, че правилните граници на възродената гръцка държава трябва да обхващат всички земи, които някога са били под византийско господство или под юрисдикцията на Константинополската патриаршия. Тези цели били изяснени от Колетис в реч пред законодателното събрание през януари 1844 г.:

> Кралство Гърция не е Гърция; то е само част, най-малката и най-бедната част от Гърция. Грък е не само този, който живее в кралството, но и този, който живее в Янина или Солун, Серес или Адрианопол, Константинопол, Трабзон или Крит, Самос или в която и да е друга държава с гръцка история или народ... Съществуват два велики центъра на елинизма – Атина и Константинопол. Атина е само средището на кралството; Константинопол е великата столица, градът, *Полисът*, притегателният център и надеждата за всички елини.[7]

---

[7] Цитат по Edouard Driault and Michael Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, 5 vols. (Paris: Les Presses universitaires de France, 1925-1926), II, 252-253.

Голямата пречка пред развитието на националната иредентистка политика по това време обаче, бил фактът, че повечето от Великите сили били твърдо против каквото и да било гръцко действие. През 30-те години на XIX век настъпили две османско-египетски кризи, първата от 1831 до 1833 г., и втората от 1839 до 1841 г. По това време Великобритания и Русия, обикновено на противоположно мнение по източните въпроси, се присъединили към Хабсбургската монархия в подкрепа на запазването на териториалната цялост на Османската империя. През 1841 г. гръцкото обществено мнение се разбунило, когато в Крит избухнало въстание. Дори още по-напрегната ситуация се развила по време на Кримската война, когато Русия, великата православна сила, се сражавала срещу Османската империя, Франция, Великобритания и Сардиния. Въпреки дисбаланса на тази коалиция, ентусиазмът относно възможността да се придобие нова територия бил огромен. Временни отряди наистина действали в гръцките земи под османско господство, но местните власти ги смазвали лесно. За да гарантират, че гръцкото правителство ще остане пасивно, западните съюзници изпратили ескадрон в Пирея, който останал там от 1854 до 1857 г. Двете покровителстващи сили наложили също така на краля кабинет начело с Маврокордатос.

Неспособността да се възползва от ситуацията или да спечели някакви други конкретни придобивки във външните отношения бил важна предпоставка за нарастващата непопулярност на краля. След Кримската война партиите, свързани с чуждите консулства, се разпаднали. Новите политически комбинации представлявали само интересите на силните лидери и на техните подръжници. В изборите печелели кандидатите, които можели да контролират местната власт и полицията. Когато имал право на избор, отделният гласоподавател предпочитал човека, който му обещавал най-големи ползи, проблемите рядко били въпрос на политически дебат. По този начин конституционното управление и широките политически права донесли несъществена промяна в традиционните политически методи.

Въпреки че Отон бил всичко друго, но не и деспотичен владетел, към 60-те години на XIX век той вече имал много противници. Неговото най-уязвимо място бил фактът, че нямал деца. Дори по-лошо, за трона нямало очевиден кандидат. Конституцията постановявала задължително следващият владетел да бъде православен. Братята на Отон не били ентусиазирани да си сменят вярата или да застрашат посредством подобен акт евентуалното си възкачване на баварския престол. Тази ситуация би била опасна дори за един извънредно популярен монарх.

Освен това, Отон бил изправен пред критиката на ново поколение гръцки младежи, които не само били по-добре образовани от предшествениците си, но и по-наясно със съвременната европейска политическа идеология. Младите мъже били силно повлияни от либералните и национални идеи от средата на века и от революциите от 1848 г. Те били завършили европейски университети или Атинския университет, открит през 1837 г. Изключително критично настроени към конституцията от 1844 г. и към цялата гръцка политическа система, те искали да въведат парламентарна демокрация и да превърнат краля в марионетка.

Въпреки повсеместното недоволство, въстанието, което избухнало през октомври 1862 г., силно напомняло на събитията от 1843 г. Революционно движение, което да въвлече цялото население, нямало. Вместо това, за пореден път революцията била по същество военен преврат. По това време Отон и Амалия били на пътешествие с яхтата си; когато чули, че няколко гарнизона са въстанали, те не се върнали в Атина. Последвали малко дребни безредици, но смяната на властта била сравнително спокойна. Било съставено временно правителство под управлението на Димитриос Вулгарис, което се заело със задачата да избере нов принц и да състави нова конституция.

След заминаването на Отон, трите протекционистични сили незабавно предявили правомощията си. Те посочили новия владетел, макар че не се намесили в съставянето на конституцията. Самите гръцки лидери предпочитали за свой крал принц Алберт, вторият син на кралица Виктория. Те се надявали чрез този избор да придобият Йонийските острови, които все още били под британско господство, както и на подкрепа за по-нататъшна експанзия. Но покровителстващите сили се договорили помежду си да не номинират кандидат от управляваща династия, така че този избор бил невъзможен. Накрая те избрали 17-годишния принц Уилям Джордж от датската династия Глюксбург. Конституционно събрание в Атина приело номинацията на принца, който при възкачването си приел името Георг. През 1866 г. крал Георг I се оженил за великата дукеса Олга и по този начин свързал династията си с руското императорско семейство. Тъй като Георг бил британски фаворит, Великобритания се съгласила да се откаже от Йонийските острови; те станали част от Гръцкото кралство, макар че били неутрализирани.

Новият крал получил конституция, основана на либералната белгийска конституция от 1831 г., която била създадена, за да ограничи рязко кралската власт. Член XXI гласял: „Цялата власт се корени в народа и се упражнява по начина, предписан от конституцията.“[8] За в бъдеще и дума не можело да става за абсолютен или богопомазан монарх. Въпреки това, кралят все още имал правото да назначава и уволнява министрите; също така той можел да разпуска камарата. Също като други владетели от това време, той можел да обявява война и да сключва договори. Легислатурата се състояла от една единствена камара, като по този начин сенатът бил премахнат. Представителите щели да се избират посредством пряк, таен избирателен вот на мъжете и щели да служат 4 години. Правителството носело отговорност пред парламента.

Тези промени също имали забележително малък ефект върху гръцката политика. Условията си останали почти същите, както преди. Георг I пристигнал с датски съветник, херцог Спонек, който се превърнал в спорна фигура. Също като предишните чужденци, той скоро се изправил пред толкова голяма опозиция, че бил принуден да напусне. Политическите партии все още били само фракции, организирани около лидерите си, сред които най-изявени били Димитриос Вулгарис, Александър Кумундурос, Трасивулос Заимис и Епаминондас Делигеоргис. Политическата сцена създавала впечатлението за крайна нестабилност; от 1864 до 1881 г. се състояли девет избори и 31 правителства. Либералната конституция също не повлияла върху корумпираната система. При всяка смяна на правителството, всички държавни постове се заемали от победилата фракция; победените просто си губели работата. Все още за политическите партии било важно да са на власт, когато се провеждат избори, за да могат да използват полицията и да контролират гласуването да е в техен интерес. Макар че наистина съществували разногласия по националните въпроси, същинската борба засягала облагите от властта и личната чест и престиж.

---

[8] Конституцията е отпечатана по George Finlay, *History of the Greek Revolution and the Reign of King Otho*, 2 vols. in I (London: Zeno, 1971), pp. 345-357.

ДУНАВСКИТЕ КНЯЖЕСТВА ПОД РУСКА ПРОТЕКЦИЯ

Моделът на политическо развитие в Княжествата от 1821 до 1854 г. в много отношения контрастирал с този в Сърбия, Черна гора и Гърция. Една съществена разлика била в степента на контрол, упражняван от външна държава. Въпреки че протекционистичните сили се намесвали значително във вътрешната политика на Гърция, а Русия силно влияела върху събитията в Сърбия и Черна гора, руското господство във Влашко и Молдова било далеч по-мащабно. Въпреки факта, че целта на руската политика била подобряването на условията в провинциите, упражняваният натиск породил значително негодувание. По този начин националното движение от средата на века било насочено повече срещу руския протекторат, отколкото срещу османския сюзерен.

Руската намеса в румънските дела водела законовата си обосновка от договора от Кючюк Кайнарджа; тези права били затвърдени в споразумението от 1802 г. През 1821 г. руското правителство прекъснало отношения с Портата, защото тя не се споразумяла със Санкт Петербург по отношение на военната намеса в Княжествата. Руското правителство гледало сериозно на прилагането на договорните си права, които били значително затвърдени в Конвенцията от Акерман през октомври 1826 г. В отделно споразумение към договора Русия била призната за протекционистична сила. Освен това, в политическата организация на провинциите били направени промени. Оттук насетне хосподарите щели да се избират от диваните – т. е. съветите на боерите, – сред тази класа и да заемат този пост за 7 години. Изборът трябвало да бъде потвърден от Санкт Петербург и от Константинопол едновременно. И двете княжества щели да получат нови административни разпоредби. Макар че османското правителство денонсирало този договор след катастрофата при Наварино, неговите условия били повторени в договора от Адрианопол от 1829 г. Тук правата на Портата във васалните ѝ държави били ограничени до събирането на фиксиран годишен налог и до право на глас при избора на князе. Член V гласял, че Молдова и Влашко са под сюзеренитета на Портата и че Русия „гарантира техния просперитет.“ Те щели да „се радват на свободно изповядване на вярата, на пълна сигурност и независимо национално управление, както и на пълна свобода на търговията.“[9]

---

[9] Herstlet, *Map of Europe*, II, 817.

Допълнителен член към договора определял по-подробно новите условия. Най-значително за бъдещето било прекратяването на османското преимуществено право на покупка на продукти от Княжествата. Така провинциите вече не били длъжни да подсигуряват стоки като зърно, овце и дървен материал почти изключително и само за Константинопол; вместо това те можели да търгуват свободно с останалата част на света. В допълнение, дължимите плащания към Портата оттам насетне щели да бъдат ограничени до годишния налог, чиято сума щяла да бъде фиксирана, а при встъпването на всеки княз на власт трябвало да се плаща определена сума. Също като в Сърбия, мюсюлманите нямало да могат да живеят или да притежават собственост в Княжествата, освен при изключителни случаи. Османското правителство трябвало да изтегли гарнизоните си от крепостните градове Турну Северин, Гюргево и Браила. Жителите мюсюлмани трябвало да продадат собствеността си в рамките на 18 месеца. Много важна била и разпоредбата, че по протежение на Дунава ще бъде наложена карантина. Това условие било в подкрепа на идеята, че между Княжествата и останалата част от османските земи съществува ясна граница. Накрая, договорът позволил и на двете провинции да организират милиция и било повторено предвиждането, изискващо нови административни разпоредби.

Съгласно договора Русия задължавала Османската империя да плати много високи репарации. До изпълнението на това задължение, руските войски щели да останат в окупация на Княжествата. Те напуснали чак през 1834 г., като през този период Молдова и Влашко били под руско военно управление. Така, реорганизацията на администрацията на провинциите се осъществявала под руски надзор. Това действие се извършвало под ръководството на граф Павел Д. Кисельов, изключително способен и просветен администратор. Като председателстващ двата дивана от ноември 1829 до април 1834 г., той бил принципно отговорен за въведените реформи. След приемането на поста си, той незабавно предприел мерки за въвеждането на карантина, поради опасността от чума и холера. Той внесъл жито от Русия, за да се справи със съществуващия глад и организирал национална милиция. Неговият главен принос, обаче, бил надзорът, който той осъществявал върху формулирането на новия административен статут на двете княжества.

Княжествата останали важна стратегическа територия за Русия. Въпреки че правителството не искало да анексира региона, то искало да гарантира, че провинциите ще останат буферна зона и под руско господство. Освен това територията била удобна база, от която да се придвижват на юг към Константинопол в случай на нова война. Както видяхме, тази политика била следвана последователно от XVIII век. Също като по-рано, руският интерес изисквал да се гарантира, че провинциите са едновременно просperиращи и доволни. Затова било направено голямо усилие да се опита и да се въведе практична и прогресивна политическа система.

След подписването на конвенцията от Акерман, били сформирани комисии за съставянето на новите административни разпоредби, но постигнатото било незначително. Сега били назначени две други комисии, всяка с по четирима членове (двама, избрани от диваните, и двама от руските служители). Те се събрали под ръководството на руския генерален консул Матей Леович Минчяки. Когато приключили работата си, Кисельов направил някои промени в текстовете и ги предал в Санкт Петербург. Там те били одобрени и върнати на диваните, които получили правото да обсъдят, но не и да променят окончателната версия. Законодателните актове били издадени във Влашко през 1831 г., а в Молдова – през януари 1832 г.

Тези документи не били конституции, а по-скоро подробни административни разпоредби. Те създали паралелни, но не еднакви, институции в двете провинции. Съответно те отбелязали конкретна стъпка към евентуалното обединяване на двете румънски държави. Също като мерките, предприети от баварското регентство в Атина, Органическите устави (Règlements organiques) създали система на управление, основана на най-добрите примери за съвременна административна практика, приети от едно консервативно, монархическо, но просветено ръководство.

Всяка провинция трябвало да се управлява от княз, който щял да бъде избран пожизнено от извънредно събрание от 150 човека. Той трябвало да се избере сред великите боери. Законодателната власт щяла да се упражнява от боерските събрания, които щели да се провеждат във всяка провинция с 35 члена в молдавския, и 42 члена – във влашкия орган. Тези събрания прокарвали законите, но князът имал право на вето. С одобрението на Портата и на Русия, той можел да отсрочва, но не да разпуска събранието. Подобни средства за намеса от страна на Санкт Петербург били включени в други части на документите. Органическите устави били явен напредък от по-рано съществуващата система, но те давали контрола върху страната на великите боери и на Русия. Господстващата позиция на привилегированата аристокрация също била отразена в частите на реформата, касаещи земята и селските въпроси.

Както видяхме, през XVIII век бил сложен край на румънското крепостничество, но въпросът със собствеността върху земята не бил уреден. Проблемът по онова време не бил критичен, защото основният източник на препитание за селяните било животновъдството. Селянинът, който имал парцел земя за обработване, можел да пасе добитъка си на общите пасищни земи и да събира дърва в гората. Нямало недостиг на земя. Ако условията в имението станели твърде лоши, той можел просто да избяга.

Органическите устави предизвикали някои фундаментални промени. По-важното, боерите били посочени като собственици на земята, а селските фамилии получили правото на дял на базата на броя добитък, който притежавали. Семействата били разделени на три категории: първата, онези, които имали четири вола и крава или десет овце; втората, онези, които имали два вола; и третата, онези, които нямали никакви животни. На първата група били раздадени по девет акра, а останалите получили съответно по-малко. Ако някой селянин искал повече земя, той трябвало да се договори специално с боера. Трудовото задължение било фиксирано на 12 дни, като отново продължителността на работата се определяла от извършваните работи и на практика възлизал на около 24-36 дни във Влашко, и над 50 – в Молдова. Във Влашко, където земевладелците не се занимавали лично именията си, те често предпочитали плащане в брой, вместо трудови повинности. След това те раздавали под рента цялата си земя по условия, договорени със селяните, като именията се ръководели от управители, докато собствениците живеели в Букурещ или пътували из Европа. В Молдова собствениците по-скоро лично надзиравали именията си.

Неравнопоставените отношения между селянина и боера могат да се разберат най-добре, ако си спомним, че последният притежавал пълен контрол върху административната и съдебната система. Селянинът не можел да разчита нито на полицията, нито на съдилищата, за да го защитят срещу несправедливи изнудвания. Освен това, макар че технически не бил вързан за земята, той нямал неограничена свобода на придвижване. Той трябвало да предизвести шест месеца, ако искал да напусне земята си и трябвало да плати своя дял от селските такси. Кисельов дълбоко критикувал това положение. По отношение на боерските събрания той коментирал, че

> след като са се провъзгласили за съдия по собствената си кауза, съвсем естествено е те да се опитват да разширят собствените си привилегии за сметка на другите, които нито се представляват, нито са защитавани от някого. Това стига чак дотам, че според една хитра клауза относно трудовите задължения, те са вързали селяните към земята, макар че по право те са свободни, и всеки ден те ги превръщат в роби, като ги подтискат все повече и повече.[10]

През този период румънският боер спечелил още една голяма придобивка. Краят на османските права на преимуществена покупка отворили Княжествата за търговия със Запада по време, когато нуждите от зърно за изхранване на нарастващото западно индустриално население ставали все по-големи. Така пазарът за румънски селскостопански продукти през този век нараснал. В интерес на румънския земевладелец било да си гарантира контрол върху възможно най-много земя и да си осигури достатъчно работна ръка. Така Органическите устави дали на боерите типа земеделски режим, който най-добре ги облагодетелствал.

През януари 1834 г. Русия и Османската империя подписали Конвенцията от Санкт Петербург. Портата приела Органическите устави, а налогът бил фиксиран на 3 милиона пиастри. С действие, което било изключение от предвижданията на новите разпоредби, двете сили посочили първите князе, които щели да управляват само седем години. Руските избраници – Александър Гика във Влашко, и Михаил Стурдза – в Молдова, – поели постовете, а руската армия след това се оттеглила от провинциите. Руското правителство било постигнало повечето от целите, формулирани по времето на Руско-турската война. То имало превъзходство в Константинопол и на Балканския полуостров като цяло. Макар че някои руски служители, включително Кисельов, съветвали за анексиране на Княжествата, било намерено алтернативно решение с въвеждането на режим, който давал господство на Русия без усложненията и разходите по едно пряко управление.

Установената по това време политическа система, основана на Органическите устави, продължила до 1854 г. Тя давала прекия контрол върху страната на боерите, а Русия надзиравала. Господстващата класа представлявала само малка част от населението и както видяхме, сред боерите почти липсвала сплотеност. Също като останалата балканска аристокрация, те отказвали да приемат властта на един човек от редиците си, ако не можели да го контролират или ако той не представлявал техните интереси. Постоянните интриги сред боерските фракции и срещу княза отслабвали правителствата и ги правели по-открити за руска намеса.

---

[10] Цитат по Barbara Jelavich, Russia and the Rumanian Natioanl Cause, *1858-1859* (reprint ed., Hamden, Conn.: Archon Books, 1974), p. 3; вж. също p. 4

След напускането на руските части, и двете Княжества се изправили пред еднакви големи икономически и политически проблеми. Нито едно от тях не било в просперираща състояние, а трябвало да се посрещат големи разходи. По време на руската окупация годишният налог не бил плащан, така че следвало да се платят изостаналите вноски. Трябвало да се плаща и когато султанът въвеждал на служба князете. Цената на руската окупация и администрация през изминалите години била понасяна от провинциите. Освен това политическата ситуация не била стабилна. Съществували три центъра на власт: князете, събранията и руските консулства. Както може да се очаква, опозицията срещу князете се съсредоточавала в събранията. Във всяка провинция боерите правели всичко възможно, за да затрудняват и възпрепятстват работата на князете. От своя страна руските представители следяли отблизо ситуацията и непрекъснато се намесвали в управлението. Освен това те се замесвали във вътрешни интриги. Съгласно Органическите устави, молби можели да се отправят едновременно към Портата и към Русия. Дисидентските групи не само следвали този път, но се обръщали и към други чужди консулства, които от своя страна нямали нищо против да притесняват руското правителство. Така в Букурещ и в Яш царяла атмосфера на заговори и недоволство.

Положението във Влашко било по-лошо. Там Александър Гика, братът на предишния хосподар, се изправил пред страхотна опозиция. Руското правителство подкрепило назначението му, тъй като го считало за надежден. Той обаче имал много врагове, чийто брой нараснал, щом станал княз. Той назначил двама от братята си за министри, а техните действия направили управлението му още по-непопулярно. Още по-лошо, Гика влязъл в конфликт с покровителстващата сила. Минчяки бил сменен като генерален консул в Букурещ от П. И. Рюкман (Рикман). Този представител бил натоварен с изпълнението на трудна задача. Руското правителство натискало за приемането на т.нар. Допълнителен член към Влашкия Органически устав, за който то твърдяло, че е бил изпуснат „по невнимание" от първоначалната версия. Това предвиждане гласяло, че Княжеството не може да променя уставите без съгласието на руското и на османското правителства. Ако бъдело прието, това условие щяло да бъде истински удар срещу автономността на провинцията и като такова било посрещнато с дълбоко несъгласие. Бил упражнен голям натиск. Когато влашкото събрание отказало да приеме члена, то било разпуснато. Накрая Русия била принудена да действа чрез Портата, за да принуди второ събрание да приеме тази мярка.

Влашкото събрание било център на съпротива не само срещу Гика, но и срещу руското консулство. През 1840 г. бил назначен друг генерален консул, И. А. Дашков, който изпитвал симпатии към противниците на княза. Това, което станало после, е описано от Николай Карлович Гирс, който бил аташиран към руското консулство в Яш и който бил впечатлен от корумпираността на румънската политика. Коментирайки миналите действия на боерите, той пише:

> Всеки си имаше своя партия, а всички те се съюзиха, за да свалят Гика. Пред общото събрание беше повдигнато оплакване… изброяващо злоупотребите на администрацията на княз Гика и чрез преобладаващо мнозинство на гласовете беше решено оплакването да бъде предадено и на двата съда. В резултат на тези *doléances*, както се наричат на дипломатически език, руското и турското правителство назначиха… комисари, които да проучат случая… Както е обичайно, турският комисар се възползва напълно от ситуацията и направи богатство, приемайки подкупите от хосподара, както и от всеки един от кандидатите за поста на княз, обещавайки на всеки един от тях подкрепата на Портата. Докато нашият представител, изслушвайки всекиго и всички, се опитваше да си създаде справедливо мнение за състоянието на нещата, той бе заблуден, тъй като не познаваше нито региона, нито хората.[11]

В резултат на това разследване през 1842 г. Гика бил свален. След това съгласно разпоредбите на Органическия устав били проведени избори и Георге Бибеску станал княз.

Богат боер, който се ползвал със симпатиите на руснаците, Бибеску получил образованието си в Париж. Въпреки че бил начело на опозицията срещу Гика в събранието, той открил, че този орган няма да приеме и неговото управление, защото боерите заговорничели за свалянето на всеки избран от тях. И отново възникнал въпросът за специалните привилегии, които да бъдат дадени на Русия. На един руски инженер, Александър Трандафилов, била дадена концесия да проучи провинцията за минерали, а след това да експлоатира откритите ресурси. Събранието се опитало да блокира договора. С одобрението на Русия и на Портата Бибеску прекратил действието на събранието и управлявал с декрет в продължение на две години. Въпреки това даденото право на Трандафилов не било подкрепено. През 1846 г. било избрано събрание, което било по-благосклонно настроено към княза. Неговите врагове, които останали многобройни, търсели подкрепата на британското и френското консулства, откъдето получавали насърчение и помощ. Русия продължила да подкрепя княза. Дори и при тази трудна вътрешна ситуация, Бибеску успял да осигури прокарването на някои важни закони. Изключително важен за бъдещето щял да се окаже митническият съюз с Молдова, прокаран през 1847 г., и закона за натурализацията от същата година, който направил по-лесно за молдавците да стават влашки граждани. Бибеску бил отговорен също така за подобренията в град Букурещ и за мерките за подобряване на образованието.

---

[11] Charles Jelavich and Barbara Jelavich, eds., *The Education of a Russian statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers* (Berkeley: University of California Press, 1962), pp. 192-193.

В Молдова, където князът Михаил Стурдза бил едновременно умен и силен, събитията се развивали по-гладко. Той също бил изправен пред проблема с постоянната опозиция от страна на боерите, но успявал да ги контролира. Когато те го обвинили официално пред Портата и Русия, той успял да се защити. Той не срещнал никакви трудности при прокарването на Допълнителния член, така че този въпрос не породил спорове с Русия. Той внимавал да остане в добри отношения с руското консулство в Яш; освен това поддържал контакти със съперничещите си френски и британски представители. Макар че неговият режим също бил корумпиран, той наистина опитал някои вътрешни подобрения. Били построени пътища, мостове и болници, била развита и пощенска система. Били предприети мерки за подобряване на образованието, което въпреки това останало лошо.

Режимът на Органическите устави според преобладаващото румънско мнение бил тясно свързан с руското господство. Следователно недоволните елементи били склонни да хвърлят вината за проблемите по онова време върху протекционистичната сила. Повечето от руските представители били отговорни дипломати, които се интересували от благосъстоянието на Княжествата. Въпреки това те си позволявали да бъдат въвличани в местни интриги между боерските фракции и в противоречията между събранията и князете. Това участие в румънския политически живот неизбежно спечелило врагове на Русия сред онези, които не получавали подкрепа. Още повече, че руските действия, без значение какви били техните намерения, били показателни за специалното положение на Русия и за доминирането ѝ в румънския политически живот. Освен това, режимът на Органическите устави бил изключително консервативен по характер. Подкрепата на Русия за тази система ѝ спечелила омразата на онези, които искали по-нататъшна политическа реформа. За в бъдеще националистите, които искали истинско независимо управление, както и либералите, които искали същински конституционен режим, щели да разглеждат Русия като основна пречка за въвеждането на техните програми.

По същото време Княжествата преживявали период на бърза социална и културна промяна. До 40-те години на XIX век влиянието на Западна Европа ставало все по-очевидно. Тази тенденция се проявявала в маниерите и облеклото на боерската класа. По-възрастното население все още се придържало към националното облекло с дълги роби, докато техните деца се гордеели, че носят последната парижка мода. Различията били не само на повърхността. Били въведени не само западните стилове, но и политическите идеологии, които в момента се ползвали с предпочитанията на по-радикалните групи. Те се възприемали от новото поколение, което било образовано извън Княжествата.

В Княжествата нямало институции за висше образование. Този факт засягал най-вече значителния брой богати млади мъже, синове на боери, които можели да си позволят да пътуват и които не били принудени да си изкарват прехраната. Те можели да се издържат от приходите от семейните имения. За тях притегателен център бил Париж, който притежавал предимството да съчетава елегантността и културата с революционното вълнение. Преди 1848 г. този град бил център на либерално и национално политическо вълнение. Особено важно било влиянието на полските емигранти, които били принудени да напуснат страната си след неуспеха на революцията от 1830 г. срещу руското управление. Най-изтъкнатият от тях, Адам Чарториски, бившият министър на Александър I, създал по същество правителство в изгнание, което поддържало връзки с националистичните движения в цяла Европа. Италиански, германски и унгарски младежи също активно участвали в революционната дейност. Също като своите съвременници, румънските младежи влезли в съзаклятията и разработвали планове за национално въстание в румънските земи.

Макар че те не постигнали съгласие върху единна програма, повечето от бъдещите румънски революционни лидери подкрепяли обединението на Влашко и Молдова при конституционен режим, който би дал пълни гаранции за граждански свободи и някакъв вид представителна система. Те били обединени в опозицията си срещу Органическите устави и срещу руската протекция. За румънците, както и за поляците, Русия била основната пречка към националното освобождение. Революционерите се организирали както вътре, така и извън страната. В Княжествата били създадени литературни общества и тайни дружества, но Париж останал център на организацията и вълнението.

През февруари 1848 г. в Париж избухнало въстание, което повлякло революционна вълна из цяла Европа. Германските държави, Апенинският полуостров и Хабсбургската империя били засегнати най-силно; консервативните, монархически режими били застрашени. Целта на победителите била въвеждането на конституционни и национални правителства. В Русия въстания нямало; от османските територии били въвлечени само Дунавските княжества. Първото действие било предприето в Яш и то наистина било слабо. На 8 април около хиляда души, предимно граждани, либерални боери и опоненти на княза се събрали в хотел „Санкт Петербург“. Били произнесени речи срещу Стурдза и била издигната петиция към княза. Неговата реакция била бърза. Той арестувал около 300 човека, някои от които по-късно били заточени. Затвори, в които да бъдат държани боерите, нямало; те обикновено били затваряни в манастирите, докато траят присъдите им.

Революцията във Влашко била по-сериозен въпрос. Сред участниците щели да се родят значителна част от националните лидери на следващите десетилетия, а движението щяло да постави модела за бъдещото румънско развитие. Основните фигури били Йон и Димитриу Брътиану, Николае и Раду Голеску, К. А. Росети и Николае Бълческу. През май бил сформиран революционен комитет, начело с Бълческу, Росети и А. Г. Голеску. Тази група незабавно изпратила Йон Гика в Константинопол, за да увери Портата в намеренията на революционерите. Интересно е да се отбележи, че отново, също като през 1821 г., Константинопол бил информиран, че целта не е край на османското управление, а възстановяването на „стари права“. Формалното начало на влашката революция било издаването на Излазката прокламация от 21 юни. Този документ съдържал стандартна либерална програма от 21 точки. Нейната цел била смяната на режима на Органическите устави и край на руския протекторат. Лидерите по онова време назначили временно правителство и се преместили от Излаз в Букурещ, където революционните сили също били постигнали победа. Бибеску първоначално се съгласил с Излазката програма, но на 26 юни, след опит за атентат, той абдикирал и заминал за Трансилвания. Било съставено ново правителство начело с митрополит Неофит. То включвало също така Бълческу, А. Г. Голеску, Й. К. Брътиану и полковник Йон Одобеску, който командвал ограничените въоръжени сили на княжеството.

По този начин Букурещ отново се превърнал в център на революционно движение, макар че условията в много отношения били съвсем различни от тези през 1821 г. От съществено значение бил фактът, че революционерите нямали армия под свое командване. Тук не съществували части, еквивалентни на пандурите и доброволците, които се присъединили към Тудор Владимиреску. Командирът на наличните части, Одобеску, през юли ги използвал в неуспешен преврат срещу правителството. Тази ситуация спасила провинциите от опустошенията на една мощна гражданска война, но означавала, че революционното ръководство ще трябва да постигне целите си посредством преговори и дипломация.

Освен това, за разлика от въстанието от 1821 г., това действие в никакъв случай не било селско движение. Всъщност, когато бил поставен на обсъждане, поземленият въпрос довел до разцепление сред ръководството. С малки изключения, самите революционери били боери. Те не изгаряли от желание да подкопават икономическата си основа с радикална селска реформа. Разбира се, новият режим имал съвсем малко време, в което да въведе каквато и да била програма. Трите месеца, в които бил на власт, трябвало да бъдат посветени на неотложни организационни и отбранителни задачи. Бил направен някакъв опит да се приложат на практика части от Излазката прокламация, но основното усилие било насочено другаде.

Основното опасение на революционното правителство било руска въоръжена интервенция. През юли руска армия влязла в Молдова, макар че целта ѝ по-скоро била да следи революционната ситуация в Трансилвания и в Хабсбургската империя, отколкото да потуши движението в Молдова, което Стурдза държал под контрол. Присъствието на руски войски в съседната провинция обаче, причинило такава загриженост в Букурещ, че революционното ръководство напуснало града. Тогава било сформирано ново правителство на базата на Органическите устави и оглавявано от митрополит Неофит. Когато масов бунт свалил тази администрация, бунтовническото правителство било възстановено отново. Били изготвени планове за конституционно събрание. Междувременно, били направени опити да се умиротвори Портата и да се спечели френската и британската допломатическа подкрепа.

Самото османско правителство се намирало под противоречив натиск. Френските и британските представители, доволни от руските затруднения, искали да се избегне каквато и да било намеса. Обратното, Русия активно подтиквала Портата да предприеме действия срещу революционното движение. Османското правителство ограничило действията си до изпращането първо на армия, която да охранява Дунава и, второ, на пълномощник, Сюлейман паша, в Букурещ. Там Сюлейман договорил с румънските лидери уреждане, което предвиждало смяната на революционния режим с регентство, което въпреки това щяло да включва някои членове на бунтовническата администрация. Под руски натиск Портата отхвърлила това решение и изпратила друг представител, Фуад паша, който да обезпечи съставянето на правителство, основано на Органическите устави, от което било отстранено всякакво революционно влияние.

По същото време руската и османската армии се готвели да окупират провинциите. На 25 септември влезли османските части, последвани на 27 септември от руската армия. Тъй като революцията не разполагала с въоръжени части, тя не могла да окаже съпротива. В Олтения били събрани известен брой доброволци, но те се разпръснали, когато станало очевидно, че противникът ги превъзхожда. Тогава било сформирано ново правителство начело с Константин Кантакузин, а революционните лидери избягали от страната. След това Русия пристъпила към възстановяването на здрав контрол върху ситуацията. През май 1849 г. с Портата била подписана Конвенцията от Балта Лиман. Според предвижданията ѝ князете щели да се избират от Русия и от Портата за 7-годишен период; събранията щели да бъдат заменени от дивани, чиито членове щели да се посочват от княза и от османското правителство. Това споразумение отбелязало върха на руското господство в Княжествата. Руски окупационни части останали до 1851 г. и се върнали отново през 1853 г. в началото на Кримската война.

Така, революцията от 1848 г. във Влашко се оказала неуспешна. Въпреки масовия ентусиазъм за реформа, масово селско въстание не съпътствало действията на боерското ръководство; нито се появила народна армия. Разбира се, подобна армия би имала нищожен шанс срещу османската и руската армии. Това също така би повдигнало тревожни въпроси пред революционното ръководство, тъй като една мобилизация на селяните лесно би могла до доведе до действия срещу социалните и икономически интереси на боерската група. Въпреки това, въстанието наистина имало важни резултати. Най-изтъкнатите национални лидери за следващите десетилетия щели да произлязат от редиците на революционерите, които били известни като „Групата от четиридесет и осма“. Въпреки че Бълческу умрял от туберкулоза, братята Брътиану, Голеску и Росети, и някои други, щели да играят важна роля в последващите събития, както и двамата изтъкнати молдовци, Михаил Когълничану и Александър Куза. Щом се озовали в изгнаничество и концентрирайки се върху постигането по-скоро на националните, отколкото на либералните аспекти на революционната програма, тези мъже продължили дейността си в полза на държавата. Тяхната цел била обединението на Княжествата и тъй като съзнавали, че управлението на местните хосподари е довело до непрекъснати интриги и вътрешна нестабилност, те се обявили за номинацията на чужд княз. Също като по-рано те смятали Русия, а не Османската империя за своя основна пречка. Докато не елиминирали тази протекционистична сила от мястото ѝ, те нямали почти никаква надежда за национален или либерален напредък.

ОСМАНСКАТА РЕФОРМА: КРИМСКАТА ВОЙНА

В предишните страници видяхме как Сърбия станала автономна държава, как Гърция спечелила независимостта си, как Княжествата отслабили връзките си с Константинопол, а Черна гора останала извън контрола на османската власт. В същото време в рамките на империята, могъщи мюсюлмански лидери, като Мехмед Али, Али паша и други успели да се утвърдят като истински владетели на своите провинции и се опълчили срещу заповедите на Портата. Възниква естествено въпросът какво правели султанът и неговите министри, за да се противопоставят на разпадането на царството им.

През този период османските държавници добре съзнавали своята опасно отслабваща власт и си давали сметка, че съществуването на империята е изложено на опасност. Те обаче били изправени пред проблеми, които християнските лидери нямали. От първостепенно значение бил фактът, че консервативните, религиозни сили били далеч по-силни в мюсюлманското общество. В продължение на пет века османската система очевидно работела добре. Акцентът върху мюсюлманското господство и религиозното разделение бил изградил могъща империя. Нещо повече, онези, които имали установени интереси от запазването на старите условия, имали могъщи позиции. Християнските първенци и мюсюлманските бейове можели да блокират промяната. Както може да се очаква, мюсюлманската религиозна институция била пречка за реформата. Не можело да се очаква, че улема ще подкрепи реформи, чиято крайна цел била секуларизацията и модернизацията на мюсюлманското общество.

Тясно свързани с въпроса за реформата били проблемите, които възниквали пред Портата под натиска на Великите сили. Макар че тези държави редовно се отнасяли към империята като към „болния човек", те били сред основните виновници за това положение. Те се намесвали в османските вътрешни работи поради много причини – например, за да разширят собствените си сфери на контрол, в отговор на молбите на балканските народи или за да запазят баланса на силите. През XVIII век руските и австрийските цели били да се придобие османска територия. През XIX век Великите сили често се занимавали с източните кризи най-вече за да гарантират, че една от тях, обикновено Русия, няма да се възползва от възможността да придобие несъразмерна територия или влияние и по този начин да наруши баланса на силите в района. След 1815 г. Великите сили, които най-вече участвали в тази борба, били Франция, Великобритания и Русия. Враждебно настроени помежду си, всеки две от тях можели да се съюзят, ако третата заплашвала да спечели господстващо положение. Да не забравяме, че по това време Хабсбургската империя, заета със сериозни проблеми в Централна Европа, поддържала пасивно, негативно отношение. От засегнатите три Велики сили, Франция, с нейните амбиции в Африка и Мала Азия, представлявала най-голямата непосредствена опасност за османските териториални владения. През 1830 г. Франция анексирала Алжир, като претенциите ѝ били да се разшири още по-далеч до Египет и Сирия. Френското правителство, обаче, без голяма армия в района и с флота, която отстъпвала на британската, не можело да заплаши османските интереси на Балканите или пряко за застраши Константинопол.

Намесата на Великите сили в османските дела била избирателна и своенравна. Всяко правителство подпомагало онази партия или националност, която щяла да го подкрепи в общите му дипломатически интереси. В автономните държави и в Гърция местните консулства взимали участие във вътрешните борби между фракциите и в конфликтите между управляващия и неговите най-силни опоненти. Помощта на Великите сили също така нарушавала баланса в рамките на империята. Намесата винаги била единствено в полза на християните. Никоя външна държава не се обявявала в полза на мюсюлманите, макар че те страдали от същите условия на лошо управление при османската администрация и от откровена репресия под християнско управление. Портата не можела да направи почти нищо в тази ситуация. Тя не разполагала с военната мощ, за да попречи на външна намеса, а не можела да поддържа реда в собствената си къща.

Отчаяната нужда от промяна била осъзната още през XVIII век. Селим III се съсредоточил върху военната реформа. През XIX век положението на армията останало първостепенна грижа, но османските управници стигнали доста по-далеч, опитвайки се да реорганизират империята, за да се справи с предизвикателството на Великите сили и на собственото им размирно население. Също като съвременниците си християни, те си поставили за крайна цел установяването на централизирана бюрократична монархия с един-единствен закон за всички граждани, основан на равни права и поне на теория, на равни отговорности. Но сега трябвало да се реши дали подобна цел е постижима, предвид националния и религиозен състав на населението и историята на този регион.

Махмуд II, който дошъл на власт в резултат на революционните действия от 1808 г., напълно осъзнавал нуждата от реформа. За разлика от предшественика си, той се движел много бавно. Всъщност, първата му крачка била предшествана от 18 години подготовка. Неговата основна задача била да се справи с военната уязвимост на империята. Еничарите се били превърнали в просто тълпа от непокорни мъже, които били по-способни да свалят централната власт и да създадат анархия в провинцията, отколкото да защитят страната срещу чуждо нападение. Спахиите се били успокоили в положението си на провинциални благородници. При съществуващия безпорядък в традиционната войска, било ясно, че страната се нуждае от армия, организирана по съвременен, западноевропейски модел. Султанът наистина имал някои части под свое командване, но те не били достатъчни да се защити една велика империя. Преди да бъде въведена същинска реформа, трябвало да се реши проблемът с еничарите. Трудно било да им се опълчат, поради техните близки връзки с улема. Подхождайки много предпазливо, Махмуд II се заел да обезпечи подкрепата на религиозните власти, а така също вкарал свои собствени хора на ръководни постове сред еничарите.

По същото време Махмуд II се изправил пред опозицията на непокорните паши, в частност на Али паша Янински. Макар че османските власти знаели за действията на Етерията в Гърция, те предпочели да се съсредоточат върху потушаването на мюсюлманския бунтовник. Успехът им тук обаче елиминирал единствената силна мюсюлманска военна част в района, която можела да бъде използвана срещу гръцката революция. Без адекватна армия и без балкански мюсюлмански съюзник на разположение, Махмуд II бил принуден да се обърне с молба за помощ към друг непокорен васал, Мехмед Али, и да му предложи Крит и Пелопонес в замяна на услугите му. Както видяхме, египетската армия била много ефективна. Под командването на Ибрахим, сина на Мехмед Али, тя завзела Крит и акостирала в Пелопонес. На север османската армия завладяла Мисолонги през април 1826 г.

По същото време султанът се приготвил да унищожи еничарите. Те не само били демонстрирали неспособността си в гръцките събития, но през юни 1826 г. вдигнали друг бунт, този път, за да протестират срещу образуването на специален корпус в армията, който те приемали като предизвикателство към собственото си влияние. След като подготвил почвата, Махмуд успял да унищожи корпуса, а така също да се изправи срещу дервишеския орден бекташъ, който бил тясно свързан с него. Еничарите били не просто военна организация; те били основната подкрепа за традиционните консервативни сили, които по този начин изгубили военната си опора. Макар че действието на султана успяло, временно империята останала в необичайно уязвимо положение. Поради тази слабост Портата била принудена да се огъне пред руските настоявания и да приеме условията на Акерманската конвенция. Руският ултиматум предизвикал огромен гняв сред османските официални кръгове, където мнението се разделило по въпроса дали империята трябва да воюва или не. В тази атмосфера новините за битката при Наварино дошли като голям шок. Махмуд II бил въвел реформи във флотата, а сега тя на практика била унищожена и то от държави, които не били във война с Портата. Техните ескадри продължили да патрулират гръцките брегове. Избликът на гняв и объркване бил насочен главно срещу Русия, която била отговорна за повечето от миналите унижения. Войната, която избухнала през 1828 г., била водена при възможно най-лоши обстоятелства. Военните части не били готови за бой, а от европейските сили не можела да се очаква никаква помощ. Макар че договорът от Адрианопол бил удар за империята, той в никакъв случай не бил смъртоносен. За Портата най-лошият аспект били тежките репарации, които тя не била в състояние да плати. Била отстъпена известна територия в Азия, но с изключение на Гърция и на делтата на река Дунав, балканските земи останали непокътнати. Независима Гърция, която била създадена от Лондонския договор през 1830 г., означавала загуба само на част от населяваните от гърци земи. Разбира се, руското влияние над Сърбия и над Дунавските княжества било засилено. Въпреки това, ако се отчете вътрешното състояние на империята, финалният изход от революционните събития от 20-те години на XIX век не бил особено разрушителен. Самата държава никога не била изложена на опасност.

Следващото десетилетие щяло да донесе точно такава опасност. След уреждането на гръцкия въпрос и сключването на мира с Русия, Портата се изправила пред голямо предизвикателство от страна на Египет. Мехмед Али със сигурност бил най-силният и най-способният от непокорните аяни. Той бил роден в Македония през 1769 г. в албанско семейство. През 1798 г. той бил изпратен в Египет с албански част, за да се бие срещу Наполеон, от където след това се издигнал в административната и военна йерархия. През 1805 г. той бил назначен за губернатор. Щом поел властта, той предприел изключително ефективна реформаторска програма. Помагали му френски съветници, чието присъствие дало на Франция правото да претендира за успеха му. Той си поставил също така за цел да установи ефективна централизирана бюрократична администрация под негов абсолютен контрол. Мехмед Али успял да въведе много от реформите, които по-късно опитала и Портата. Например, той заменил данъчните земевладелци със служители на заплата; издал стандартизирани юридически кодекси; поставил началото на образователна система и наел чужди учители и техници. Най-голямото му постиже-

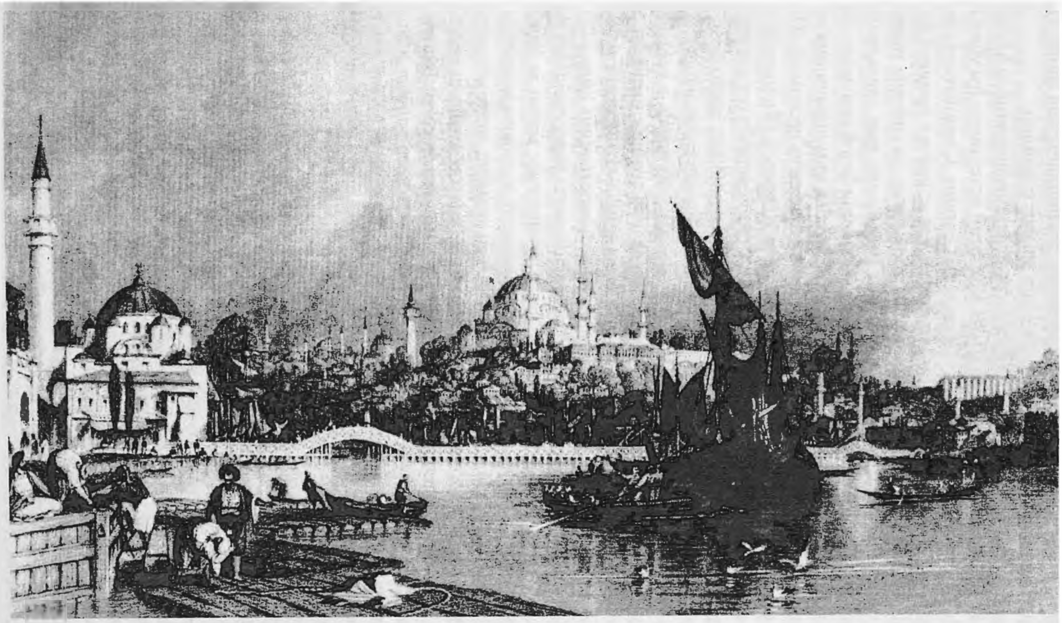

Константинопол

ние, обаче, било организирането на съвременна дисциплинирана армия. Неговият син Ибрахим паша щял да се окаже блестящ военен командир.

Уреждането на гръцката криза било огромно разочарование за Мехмед Али. Макар че получил администрирането на Крит, той естествено изгубил контрол върху Пелопонес, който бил част от независима Гърция. Следователно той поискал в замяна Сирия. Когато Портата отказала, той изпратил армията си да завземе набелязаната цел. През декември 1832 г.той успял да спечели голяма победа над османската армия при Кония. След това пътят към завладяването на Анадола вече бил отворен, а самият Константинопол бил в опасност. Изправен пред тази криза, Махмуд II бил принуден да се обърне към предишния си съперник Русия. Никое друго правителство не му се притекло на помощ. През юли 1833 г. двете сили подписали договора от Ункяр Искелеси (Хюнкар Искелеси). Макар че това бил договор за взаимна защита, той всъщност отбелязал постигнатото от Русия положение на господство в Константинопол, което било първостепенна цел на руската политика от онова време. Египетското напредване било спряно, но Мехмед Али спечелил много от онова, което искал, в частност контрола върху Сирия. Той успял да създаде една велика арабска империя с център на Червено море, а Египет, който се радвал на дипломатическата подкрепа на Франция, имал възможността да се превърне в първостепенна сила.

Тези военни катастрофи остро привлякли вниманието върху спешната необходимост от реформа в империята. Трябвало да се предприемат мерки за засилване на централната власт за сметка на религиозните, военните и провинциалните влияния, които били толкова силни в миналото. Били въведени промени, които целяли да направят административната организация по-ефикасна и честна и да я унифицират със съвременната европейска практика. Били създадени отделни министерства. Бил сформиран съвет на министрите, който функционирал като кабинет и координирал действията на членовете си. Служителите щели да получават редовни заплати и била изготвена йерархия за бюрокрацията. Били въведени също така реформи в местното управление, като целта била да се гарантира повече централизиран контрол върху дейността им.

Поради характера на османското управление, тук не можело да се случи нещо подобно на борбите между княза и аристокрацията, които наблюдавахме другаде. Въпреки това се развили два центъра на влияние. Първият, Портата, представлявал бюрокрацията; вторият, дворецът, включвал непосредственото семейство на султана, неговите слуги и служителите от царското домакинство. Тук се разигравали същите интриги и лични вражди, като в другите правителства.

Едно от големите постижения на управлението на Махмуд бил неговият опит да отвори мюсюлманското общество към външния свят. Интересувайки се както от съдържанието, така и от формата и стила, султанът се обличал като европейски владетел и задължавал служителите си да следват примера му. Робата и тюрбанът били заменени от редингота на европейския бюрократ, а фесът станал официалната османска шапка. Самият султан ходел на концерти и приеми в посолствата, а начинът му на живот станал по-открит от преди. Другите сфери на управление естествено отразявали тази промяна в отношението към външния свят. През 1836 г. било създадено министерство на външните работи, като по същото време били отворени постоянни посолства в повечето големи европейски столици. Била призната нуждата да се знаят чужди езици, така че били създадени училища с тази цел.

Така централната власт била реорганизирана и била поставена основата за по-тясно разбиране на европейските държави. Тези промени били постигнати много трудно. Силата на консервативната опозиция, която вероятно представлявала мнението на по-голямата част от мюсюлманското население, се проявила особено по въпроса за образованието. Държавата отчаяно се нуждаела от технически и професионални училища. В балканските държави светските училищни системи били създадени без съществена конфронтация с православната църква, въпреки че образованието традиционно било под нейната юрисдикция. Положението в Константинопол било съвсем различно, където улема останали основна пречка. Въпреки това били отворени някои специализирани институции, като медицинско училище. Тук възникнали същите проблеми като в балканските държави – не достигали книги, оборудване и компетентни учители.

Военната реформа останала основният фокус на внимание. Поражението при Кония било скъп урок. Отново били наети чужди съветници, като този път те идвали главно от Прусия. Естествено, Портата предпочитала да се осланя за помощ на държава с висока репутация във военните постижения, но такава, която до този момент е проявявала малък интерес към Източния въпрос. Великият пруски генерал Хелмут фон Молтке дошъл в Константинопол и играл съществена роля във военната реорганизация. Британски съветници били използвани със същата цел във флота. Също така османски студенти били изпратени в европейски военни институции. Постигнатият прогрес във военната област очевидно бил силно надценен от Махмуд II, който изглежда абсолютно погрешно преценявал способностите на армията си. Той никога не приел поражението от Египет, а отмъщението винаги било на първо място в съзнанието му. През 1839 г. той обявил война на Египет с цел да унищожи Мехмед Али и да си възвърне изгубените територии. Тази кампания била катастрофа още от самото начало. Махмуд умрял от туберкулоза през юни 1839 г. без да научи за пълния мащаб на своето поражение.

Неговият син Абдул Меджид се възкачил на трона на 16-годишна възраст в разгара на опасна криза. За щастие на неговата империя, международните вражди подпомогнали запазването на османския интегритет. Тясната връзка на Франция с Египет на Мехмед Али пораждала опасенията едновременно на Великобритания и на Русия по отношение баланса на силите в Средиземноморието. Русия също така имала задължението да защитава империята след сключването на договора от Ункяр Искелеси. Следователно била сформирана коалиция между Русия, Великобритания, Австрия и Прусия в подкрепа на Османската империя. Последвала продължителна криза, но нито Франция, нито Египет можели да издържат на тази комбинация. Мехмед Али бил принуден да се изтегли от Сирия и Крит, но запазил наследственото управление на Египет. Великите сили стигнали до ново споразумение. През 1841 г. била подписана конвенцията за Проливите, която за пръв път поставила турския воден път под международен контрол. Съгласно условията на договора, по време на мир Проливите щели да са затворени за военни кораби на всички външни нации. Това условие защитавало поравно интересите на Русия, Великобритания и на Османската империя. Британските военни кораби нямало да заплашват руските южни брегове; по същия начин, руски ескадри нямало да заплашват британското плаване в Средиземноморието; а Портата получила гаранции, че вражеска флота няма да изникне и да застраши Константинопол. Разбира се, по време на война, Османската империя била свободна да свиква съюзнически флоти в териториалните си води. Русия приела отмяната на договора от Ункяр Искелеси. Тези споразумения отразявали близкото руско-британско разбирателство и желанието на Николай да работи с Великобритания. Той считал Франция за основната опасност за Европа, главно поради влиянието ѝ върху революционните движения.

С уреждането на египетския въпрос, Османската империя била свободна да се съсредоточи върху вътрешните си проблеми. Тогава започнал големият период на реформата, известен като *Танзимат* или „Преподреждане". Предприетите този път мерки били продължение на мерките на Махмуд II, а целта продължила да бъде спасяването на империята. Били направени някои промени в основните принципи на администрацията. По-рано османското правителство работело чрез други институции и посредници. За християните най-важни били миллетът и селските общини. Тези власти, а не централните канцеларии в Константинопол, влизали в пряк контакт с отделния човек. Сега правителството се опитало да контролира гражданите си пряко. За да направи това, трябвало да бъдат възприети нови институции, повечето от които заети по модела на европейските. Целта продължила да бъде установяването на ефективна администрация, провеждана от честни бюрократи, посветени на служба на държавата.

Принципните цели били заявени в първия голям документ от реформаторския период, Гюлханският хатишериф от ноември 1839 г. По същество декларация за намеренията, тя обещавала управление, основано на сигурността за живота, честта и имуществото; еднаква справедливост; и редовна система на данъчно облагане. С постигането на някои от тези цели се заела много способна група държавници. Трябва да се отбележи, че реформаторското движение се съсредоточило в Портата, т.е. в правителството, а не в двореца. Абдул Меджид и, поне в началото, неговият наследник Абдул Азиз играли по-маловажна роля от министрите, ситуация, която естествено породила търкане между двата центъра на влияние. Първият значим реформатор бил Мустафа Решид паша, който шест пъти бил велик везир и три пъти външен министър. В тясно сътрудничество с него работили Али паша и Фуад паша, като и двамата имали богат опит от Европа. Ахмед Джевдет паша бил известен с работата си по контрола върху съставянето на новия юридически кодекс, известен като *Меджелле* (Сборник закони), който бил издаден между 1866 и 1888 г. Мидхат паша имал опит в провинциалните дела. След Кримската война в Константинопол най-силно било влиянието на Франция и Великобритания. Османските реформатори, също като своите балкански съвременници, предпочитали да използват френски модели за административните си реформи. Разбира се, Великобритания била силен подръжник на запазването на империята и на вътрешната реорганизация. През 1838 г. британското и османското правителства подписали договора от Балта Лиман, който бил изключително благоприятен за търговски-

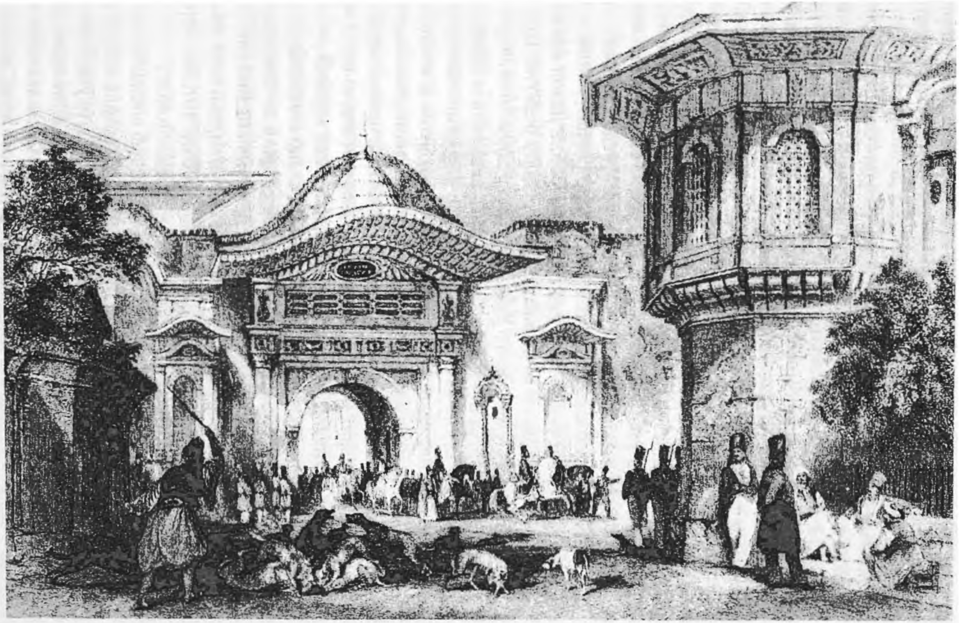

Входът към сградите на управление, Константинопол те интереси на Великобритания. Интересът на тази морска сила от запазване на османския интегритет се обуславял от търговски съображения и от стратегическото значение на османските територии.

По същото време основната управляваща институция бил съветът на министрите, който включвал представители на улема, военните и дворцови служители. Освен реформите, засягащи централното управление, били предприети и реформи в провинциите. Първоначално този опит бил направен, за да се намали властта на управителите, като към тях били прикрепени съвети, в които участвали християни и мюсюлмани. Процесът на реформи бил прекъснат през 50-те години на XIX век от кризата, която довела до Кримската война. Този конфликт, единствената общоевропейска война между 1815 и 1914 г., възникнал пряко от познатите проблеми, свързани с Източния въпрос: необходимостта на повечето Велики сили от запазване на Османската империя и по този начин на баланса на силите в Близкия изток.

Въпросът за религиозните протекторати беше разгледан по-рано. Австрия съгласно Карловацкия договор, Франция в множество споразумения, и Русия в частност в договора от Кючюк Кайнарджа били придобили някои смътно определени права да говорят в полза на изповядващите тяхната религия. През 1851 г. възникнал конфликт между Франция и Русия относно религиозната юрисдикция над Светите места в Йерусалим, който засягал католическата и православната църкви. През февруари 1853 г. руското правителство изпратило специален емисар в Констатинопол, княз Александър Меншиков. Арогантен и властен дипломат, Меншиков не само настоявал за удовлетворяването на първия въпрос, но и изисквал ясно признание за правото на Русия да защитава православните християни в Османската империя и по този начин да говори от името на 12 милиона османски поданици. Може би руските служители наистина вярвали, че предишните договори им дават тази привилегия. Николай I също изглежда мислел, че има някакво споразумение между него и Великобритания по източните дела. Въпреки това, искането, особено във формата, в която било поднесено, не можело да бъде прието нито от Портата, нито от Великите сили, тъй като то щяло да означава, че Русия доминира над империята и щяло да бъде тотално нарушение на дипломатическото равновесие в Източното Средиземноморие.

Постепенно Западните сили и Русия били въвлечени във война. Когато Портата отказала да приеме руски ултиматум, чиито искания включвали въпроса за протекцията, през юли 1853 г. била изпратена руска армия, която да окупира Княжествата. През октомври Османската империя обявила война. По същото време британски и френски флоти влезли в Проливите в подкрепа на османската позиция. През ноември руската черноморска флота потопила турската флота при Синоп (Самсун). Всички кораби и 4000 мъже били изгубени. Накрая, през март 1854 г. Франция и Великобритания влезли в конфликта. За воюващите било много трудно да намерят бойно поле. През юни 1854 г. хабсбургското правителство връчило на руснаците ултиматум, който изисквал от тях да напуснат Княжествата. След това Хабсбургски части, в сътрудничество с османски войски, влезли в региона. По същото време монархията и германските държави сключили споразумение да запазят Централна Европа неутрална. При тези обстоятелства съюзниците, които включвали Пиемонт, а така също Франция, Великобритания и Османската империя, били ограничени до нападението на едно с нищо неоправдано място, Крим. Макар че едногодишните битки наистина довели до завземането на главната крепост Севастопол, тази победа в никакъв случай не била решаваща за Западните сили. Така или иначе, Русия също имала затруднения. Поражението на нейна собствена територия било унижение за армията и за царския режим. И двете страни искали да сключат мир.

Парижкият договор от 1856 г. дал някои предимства на Османската империя, макар че повечето от предвижданията били отменени през следващия четвърт век. По-важното, военното поражение и условията на мира били остра пречка за главния османски противник. Оттам насетне Русия трябвало да се съсредоточи върху вътрешната реформа и нямало да поднови балканските си начинания през следващите двайсет години. За Портата най-важната клауза от договора било условието, засягащо неутрализирането на Черно море. За да се гаранира османската безопасност и да се защитят британските интереси, било договорено, че нито Русия, нито Османската империя ще поддържат бойни кораби в Черно море или укрепления по бреговете му. Османската империя обаче можела да държи на котва флота в Проливите. Други части от договора също били от полза за Портата. Три района от Южна Бесарабия били дадени на Молдова, действие, което отстранило Русия от редиците на Дунавските държави. Тази мярка била от първостепенно значение за Австрия. Договорът също така върнал делтата на река Дунав под османски контрол.

Обратното, други клаузи на договора щели да се окажат изключително пагубни за османската власт на Балканите, макар че техните последствия първоначално не били очевидни. От Русия се изисквало да се откаже от всякакви претенции към протекторат над балканските християни. Въпросът обаче не бил изоставен. Вместо това страните по договора възприели позицията на общи гаранти. Трябва да се отбележи, че освен воюващите страни в мирната конференция взели участие и подписали договора Хабсбургската империя и Прусия. Противоречиви клаузи в договора усложнявали нещата. В член VII страните обещавали „да уважават независимостта и териториалната цялост на Османската империя“. По отношение на християнските народи, султанът изпратил на Великите сили текста на ферман, *Хатти хумаюн*, който той възнамерявал да обнародва по въпроса. Християнските държави от своя страна се съгласили, че нямат правото „да се намесват, както колективно, така и отделно, в отношенията на Негово Величество султана с неговите поданици, нито във вътрешната администрация на неговата империя.“[12] На практика тези клаузи щели да доведат до голямо объркване и да улеснят масираната намеса на Великите сили във всяка криза между султана и християнските му поданици.

С приключването на Кримската война започнал нов период на реформи. Али и Фуад били главните османски държавници, които участвали в него. Хатти хумаюн бил издаден през 1856 г. Както видяхме, той станал част от Парижкия договор. Съставен под външен натиск, този документ бил декларация за намерение и уверение, че християните и мюсюлманите ще бъдат третирани еднакво. Що се отнася до практическите мерки, които били предприети, най-важни за балканските народи били мерките, засягащи провинциалната администрация и данъчното облагане. Разбира се, провинциалната реформа била започната преди Кримската война. Османският опит с непокорните мюсюлмански паши показал, че е жизненоважно провинциите да бъдат контролирани. Било направено голямо усилие да се възстанови властта на Портата в райони като Босна, където местните власти често действали доста независимо. В тази реорганизация империята била разделена на вилаети, след това на ливи или санджаци, после на кази, които били подразделени на нахиета, и още по-надолу на села. Начело на вилаета стоял управител. Заедно с него работело и административно събрание, включващо главите на административните разделения, както и по трима мюсюлмански и християнски представители, които били избирани от техните общности. Подобна система се прилагала и за по-малките подразделения. Макар че първоначално властта на управителя била ограничена, по-късно той получил повече правомощия и контрол над административния апарат.

---

[12] Hertslet, *Map of Europe*, II, pp. 1254, 1255.

Едно от най-силните оплаквания на християните срещу османското господство винаги била данъчната система. Реформата в тази област била фундаментална за по-нататъшното съществуване на държавата. Войните и реформите погълнали огромни суми пари. Ако не друго, събираните суми трябвало да бъдат увеличени, но била необходима реформа, както за оценката, така и за събирането на данъците. Въпросът за оценката вече беше разгледан при управлението на Махмуд II. От 1831 до 1838 г. било извършено преброяване на населението и проучване на земята в интерес на по-доброто разпределение на данъците. В новите реформи бил направен опит да се опрости и намали броя на данъците, които правителството събирало. Било направено също така усилие да се премахне данъчното земевладение и събирането на данъците да се извършва от чиновници на заплата. Когато подобни мерки се оказали невъзможни за въвеждане, били издадени нови разпоредби, които да контролират злоупотребите на старата система. През 40-те години на XIX век водачите на християнските общности били натоварени с отговорността да събират поголовния данък, а по-късно и десятъка. На практика, почти нищо не било направено, за да се намали изключителната корупция в тази сфера на администрацията. Тук били засегнати много установени интереси. И османските служители, и християнските първенци считали този източник на доходи за част от придобивките на техните постове.

Непрекъснатата корупция на дъното вървяла успоредно с положението на нарастващ хаос на върха на османските финансови институции. За да се плати цената на реформата, а така също редовни военни и административни разходи, османското правителство прибягнало до непремислен заем. Първият заем бил получен през 1854 г. Към 1860 г. държавата плащала 20 % от дохода си за обслужване на дълга, а до 1875 г. сумата нараснала на 50 %. През 1877 г. плащанията по дълга трябвало да бъдат суспендирани, тъй като сумите не можели да бъдат събрани. Били направени някои опити да се овладее ситуацията. В съзвучие с въведените след 1858 г. мерки, били изготвяни годишни бюджети. Тяхната стойност се намалявала от факта, че правителството никога не успявало да събере приходите, които били очаквани и така предвидените в бюджета разходи не били покривани.

Съществена за османските финансови проблеми била относителната бедност на империята. Методите на земеделие били примитивни, като в повечето райони то служело само за препитание. Индустриалният растеж бил задушаван от трудностите в рамките на империята, като липса на капитал за инвестиции, недостатъчната законова рамка, а така също липсата на сигурни и лесни транспортни съоръжения. Сключените по-рано търговски споразумения, които позволявали на чуждите сили да внасят продуктите си буквално без мита, също били изключително пагубни за османското развитие. Австрийски и британски манифактурни стоки заливали османския пазар в ущърб на местния производител, който не можел да отговори на конкуренцията. Договорите не позволявали на Портата да вземе ефективни мерки в защита на собственото си производство в периода на растеж. Подобна късогледа политика водела управлението на държавните земи. В поземления закон от 1858 г. бил направен опит да се възстанови контрола върху собствеността, преминала в частни ръце, но ефектът бил точно обратен. Наемателите и данъчните земевладелци продължили да считат земите си за частна собственост.

В допълнение към споменатите финансови тежести, османското правителство трябвало да поеме разходите, дължащи се на трагичната съдба на мюсюлманските жители от бившите османски територии. Руската окупация на тези земи създала условия, които довели до емигрирането на стотици хиляди мюсюлмани. По оценки между 1854 г. и 1876 г. 1.4 милиона татари напуснали Крим. Руската политика на принудително преселване, проведена между 1863 г. и 1866 г. довела до имигрирането в Османската империя на около 600 000 черкаси. Портата не била подготвена да се справи с това масово преселение и последвала огромна вълна от човешки жертви. Макар че мъжкият мюсюлмански елемент сред османското население се увеличил въпреки загубите, проблемът с преселването на тези хора в рамките на империята бил огромен. Християнските Велики сили, които били толкова чувствителни по въпроса за съдбата на балканските народи, не счели за нужно да помогнат тук.

През 1861 г. на трона се възкачил нов султан, Абдул Азиз. Въпреки нарастващата критика срещу реформите Танзимат, той продължил политиката на предшественика си. Али и Фуад останали на власт. През целия период на Танзимат Портата била център на властта. Както може да се очаква, бюрократите си спечелили огромен брой врагове, както отдясно, от онези, които били против секуларизацията и прозападното влияние, така и от ляво, от нова група Младотурци, които смятали, че промените не са стигнали достатъчно далеч. Мъжете, които съставлявали втората група, били израснали в атмосферата на реформата. Обикновено държавни служители, писатели, армейски офицери или предприемачи, те били образовани и добре запознати със събитията в останалата част на света. Те съчетавали прогресивните идеи с дълбоко уважение към исляма и към османското минало. Макар че искали да вземат от Европа всичко, което би засилило тяхната държава, те искали да съхранят онова, което считали за същностен характер на тяхното общество. Тяхната конкретна цел била въвеждането на представителни институции в управлението.

След смъртта на Али паша през 1871 г. в посоката настъпила основна промяна. Абдул Азиз бил твърдо решен да управлява сам. Руското влияние нараснало, особено по времето на везира Махмуд Недим. Султанът следвал политика на балансиране между министрите. До този момент вече било очевидно, че реформите не постигат основната си цел да умиротворят християнското население. През 1866 г. в Крит избухнало въстание. През 1875 и 1876 г. въстания заляли Босна, Херцеговина и България. Макар че тези движения имали както икономически, така и политически характер, било съвсем очевидно, че християнското население иска независимост под управлението на свои собствени водачи, а не равнопоставено гражданство в една реформирана османска държава. Реформите Танзимат удовлетворили малцина в империята. Онези, които били изгубили предишните си позиции, били дълбоко засегнати, а прогресивните елементи сред мюсюлманското обществено мнение искали по-радикални мерки. През май 1876 г. консервативните и либералните сили се обединили в общо въстание, което свалило Абдул Азиз и довело до нов период на продължителна криза за империята.

Що се отнася до християнското население, реформите просто били настъпили твърде късно. Те можели да проработят, само ако били основани на унифициращ принцип, по-силен от този на национализма или религията. Но такъв не съществувал. Османизмът, символизиращ единството на гражданите на империята, не бил термин, който предизвиквал широка подкрепа. Османската империя вече не била велика завоевателна сила. Тя била подложена на многобройни външни нападения, на унизителни военни поражения и на финансов банкрут. Нещо повече, самите нови мерки не били много популярни. Централизиращите институции трудно можели да бъдат приложени към едно население, което в продължение на векове било управлявано на друг принцип и което било разделено по религия, национален произход и провинциална лоялност. Служителите на Танзимата не се явявали заместници на предишните религиозни и общностни водачи. Разделението между християните и мюсюлманите в началото на века било ясно, а ерата на реформите направила тази граница дори още по-видна. Ако целта била да се ограничи общинската и църковната власт, то балканското население искало свое собствено национално управление, а не да продължи контрола на централизираната администрация в Константинопол.

ОБРАЗУВАНЕТО НА РУМЪНСКАТА ДЪРЖАВА

Условията на Парижкия договор от 1856 г. имали по-голям ефект върху Дунавските княжества, отколкото върху който и да било друг район. На руския протекторат бил сложен край, като тази сила вече не можела да упражнява контрол върху румънския политически живот. Значението на заместилия я европейски гарант щяло да проличи за в бъдеще. На Молдова били върнати три района от Южна Бесарабия, част от по-голямата територия, изгубена през 1812 г. (вж. Карта 22). Неутрализирането на Черно море също се отразило на румънските интереси, в смисъл, че това ограничило руските военни и военноморски възможности в региона. С края на руския протекторат и на вътрешните режими, основани на Органическите устави, било ясно, че в Княжествата трябва да бъде въведена нова политическа организация. Тъй като Великите сили били разделени в мнението си относно характера ѝ, било решено, че въпросът ще бъде уреден чрез дипломатически преговори след закриването на Парижката конфренция и че ще бъдат взети под внимание желанията на населението.

Въпреки че тези условия били важни за бъдещото румънско национално развитие, дипломатическата революция, която последвала след Кримската война, в крайна сметка имала още по-голямо значение. През първата част на века политиката на континента била доминирана от Свещения съюз, комбинацията на Русия, Прусия и Хабсбургската империя, чиято обща цел била да поддържат статуквото на континента и да запазят консервативните правителства на власт. Те се съюзили, за да смажат революционната активност в Централна Европа и на Апенинския полуостров. През 1849 г. в Трансилвания била изпратена руска армия, която да потуши унгарската революция и да запази хабсбургското господство. Неспособността на Виена да се отплати за този жест през 1854 г. породила огромна горчивина в Русия. Хабсбургските действия през Кримската война всъщност били изключително вредни за руската кауза. Щом войната приключила, руските държавници били твърдо решени да си отмъстят. Свещеният съюз не само че се разклатил, но и теренът бил открит за либерални и национални движения, които можели да бъдат само във вреда на монархията.

Руската външна политика се сменила почти напълно. Николай I разглеждал Франция като най-големия руски противник заради подкрепата ѝ за революционните движения. Френският владетел Наполеон III със сигурност не криел симпатиите си към националните и либерални идеи. Неговата политика била заявена още по-ясно след Кримската война. Но Александър II, който се възкачил на трона през 1855 г., и неговите министри щели да работят в тясно сътрудничество с Париж в следвоенните години. Русия тъкмо навлизала в период на вътрешни реформи. Държавата не можела да си позволи да остане изолирана. Така с френското правителство бил сключен неформален съюз, който имал огромно значение за Княжествата. Докато по-рано руските представители действали, за да потискат либералните и национални вълнения, сега те заставали редом до Франция в подкрепа на националистичната програма.

След 1848 г. ръководството на румънското национално движение било главно в ръцете на онези, които участвали в революцията. С радикалната промяна в международните съюзи, те се надявали да постигнат целите си чрез дипломация. Националната програма останала обединението на Княжествата и избирането на княз отвън. По-радикален план, който щял да включва пълна независимост и обединение на всички румънски земи – т.е. Трансилвания, Буковина и Бесарабия, – бил смятан невъзможен за изпълнение. Съществували силни препятствия пред постигането дори на по-ограничените цели.

В края на войната Княжествата били окупирани от австрийска армия. Хабсбургските цели не били ясни. В преговорите, които се състояли по румънския въпрос, Франция защитила националната кауза, а нейната позиция била подкрепена от Русия, Прусия и Сардиния. Заетата от Русия позиция отбелязала настъпилата промяна в

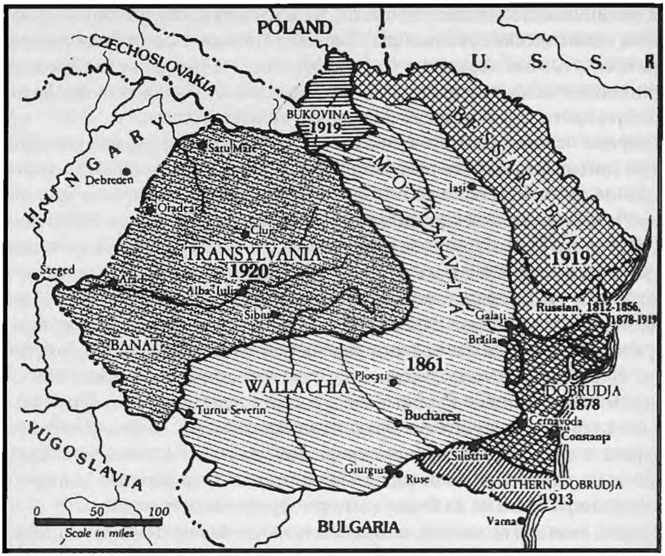
POLAND
CZECHOSLOVAKIA
U. S. S. R
BUKOVINA
1919
HUNGARY
Satu Mare
Debrecen
Oradea
Cluj
TRANSYLVANIA
1920
Szeged
Arad
Alba Iulia
Sibiu
BANAT
MOLDAVIA
Iaşi
BESSARABIA
1919
Russian, 1812-1856,
1878-1919
Galaţi
Brăila
1861
Ploeşti
WALLACHIA
Turnu Severin
Bucharest
DOBRUDJA
1878
Cernavoda
Constanţa
Silistria
Giurgiu
Ruse
SOUTHERN DOBRUDJA
1913
Varna
YUGOSLAVIA
BULGARIA
0
50
100
Scale in miles

Карта 22. Румънската експанзия (1861-1920)

политиката ѝ. Руските държавници се надявали също, че ще могат да разделят Франция от Великобритания и по този начин да разрушат Кримския съюз. Прусия и Сардиния, със собствените им програми за германско и италианско обединение, естествено се свързвали с Франция. Тези четири сили били склонни да приемат организацията на Княжествата във формата, желана от либералните румънски лидери.

Най-силно против една програма за обединение и външен княз били Османската империя и Австрия. Портата разглеждала всяка промяна в статуса на провинциите като по-нататъшно нарушаване на правата ѝ на сюзерен. На теория Кримската война се водела, за да защити империята, а не за да подпомогне разпадането ѝ. По това време и по-късно Хабсбургската монархия се страхувала, че едно силно румънско национално формирование би упражнявало твърде голямо влияние върху румънското население в Трансилвания. Британското правителство се колебаело между двете позиции. Накрая то решило, че образуването на обединена румънска държава ще бъде в ущърб на политиката му на изграждане на Османската империя като бастион срещу Русия.

Великите сили не само не могли да стигнат до споразумение помежду си, но техният опит да научат мнението на румънския народ довел до още по-големи противоречия. В Княжествата били проведени два кръга избори, като и двата показали мнозинство за обединение и за външен княз. След период на напрежение Великите сили се събрали в Париж през лятото на 1858 г., за да решат въпро-

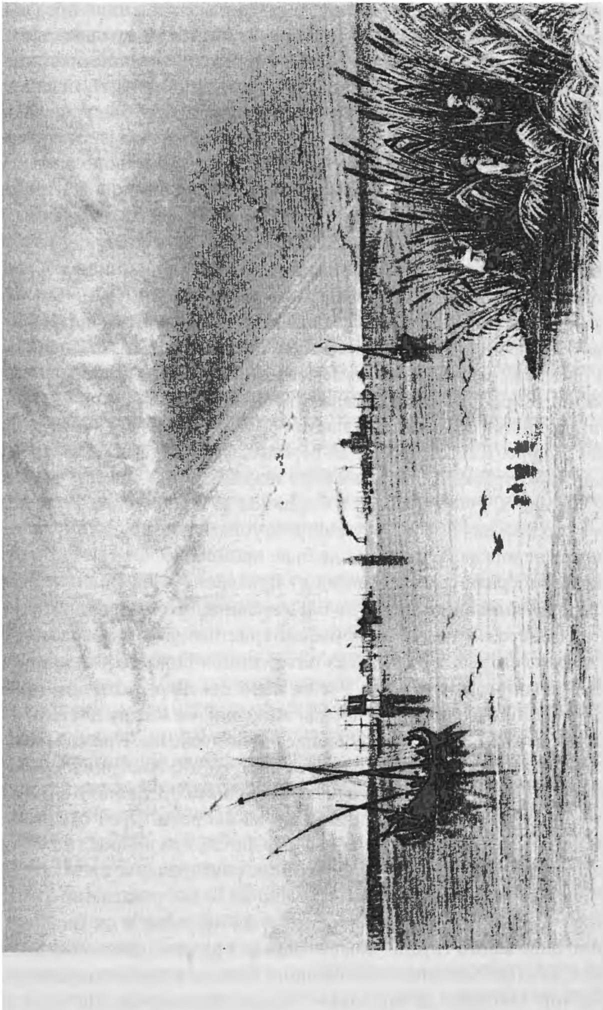

Каналът Сулина, устието на р. Дунав

са. Въпреки резултатите от изборите, договорената конвенция през август 1858 г. променила условията на Органическите устави, но не предвиждала обединение. Влашко и Молдова получили паралелни, но отделни институции. Всяко от тях щяло да има княз и събрание. За да успокоят унионистите, във Фочани била създадена централна комисия, но нейните функции били ограничени. Князете щели да се избират от специални събрания и да бъдат одобрявани от султана. Представителите в събранията, с избирателни права, ограничени до боерската класа, щели да заемат поста 7 години. Техните задължения били да контролират бюджета, данъчното облагане и министерствата. На основата на този акт през зимата на 1858-1859 г. били проведени избори. Избраните специални събрания, които трябвало да посочат името на княза, и в двете провинции избрали един и същи човек, Александър Куза – либерал и участник от „Четиридесет и осма". Макар че конвенцията не била забранила изрично подобно действие, със сигурност това било срещу духа на целия документ, който целял запазването на разделението на Княжествата. Двойният избор бил победа за либералнационалната политика, но въпросът бил дали Великите сили ще го приемат.

За пореден път покровителстващите сили поели отговорността да решават вътрешен въпрос. Както можело да се очаква, те се разделили на два лагера. Портата и Хабсбургската монархия били твърдо против съвместяването от една личност. Франция, Русия, Прусия и Сардиния го подкрепили. Великобритания, отявленият подръжник на конституционното управление другаде, не харесала това действие, но не виждала как може да бъде променено. От този момент насетне румънските либерали се възползвали от признанието на Великите сили, че не могат лесно да налагат желаното от тях в провинциите. Очевидната мярка щяла да бъде влизането на османска армия, алтернатива, която повечето от държавниците не разглеждали. За османска интервенция било необходимо съгласието на всички страни-гаранти. Нито Русия, нито хабсбургската армия можели да бъдат използвани като полиция, поради антагонизма между двете правителства и поради общото недоверие по отношение на мотивите им. Кризата, която възникнала в този момент, била разрешена през юни, когато Австрия влязла във война с Франция и Сардиния. Поражението на монархията отстранило един опонент от съюза и направило възможно уреждането на въпроса. През септември 1859 г. държавите-гаранти признали двойния избор, но само за периода на управлението на Куза. Въпреки ограничението, всички ясно разбирали, че след като провинциите се обединят веднъж, после ще е трудно да бъдат разделени.

Макар че Куза бил княз едновременно на Молдова и на Влашко, неговото положение било много трудно. Той се изправил пред същата опозиция от страна на боерите, като неговите предшественици. Неговите проблеми се пораждали от факта, че той трябвало да управлява в двете Княжества. По този начин той трябвало да се справи с две различни събрания и административни системи. Лично той имал ограничен опит в националната администрация, а и добре си давал сметка, че либералното мнение предпочита чужд княз. Той нямал надеждна политическа подкрепа. Съществуващото право на избирателен глас гарантирало, че в събранията ще преобладават консерваторите. Следователно князът трябвало да обезпечи промяна в избирателните закони, преди да може да бъде сигурен в адекватната подкрепа от страна на законодателната власт.

Две политически партии се съревновавали за политическа власт. Либералите, които отсега нататък подкрепяли националната програма, и с някои възражения, отстоявали правото на избирателен глас и били за поземлена реформа. Консерваторите, без ясни цели, предпочитали запазването на статуквото и на специалните политически и икономически привилегии на боерите. Самият той убеден либерал, Куза разбирал, че неговите първостепенни цели трябва да бъдат, първо, смесването на законодателните и административните институции на двете провинции, и второ, избирателна реформа, която ще сложи край на контрола на консерваторите и ще позволи на страната да предприеме по-нататъшни мерки, които да облагодетелстват широки кръгове от населението.

Административното и законодателното обединение било постигнато с удивително малко трудности. Осланяйки се на дипломатически средства, Куза се обърнал първо към Франция и Портата, за да ги убеди в необходимостта от тази стъпка. След това той представил въпроса пред останалите гаранти. До края на 1861 г. той успял да спечели съгласието им, макар че обединението отново щяло да трае само докато управлявал той. Със създаването на едно единствено събрание и една административна система, била създадена истинска румънска национална държава, макар че официално била известна само като Обединени княжества Влашко и Молдова. По този начин първата цел на либералните революционери от 1848 г. била постигната.

Дори и с този напредък, Куза имал огромни трудности при контролирането на управлението. Също като в Гърция и Сърбия, изтъкнатите мъже с неохота се отказвали от власт в полза на някой от техните редици. По този начин събранието отново се превърнало в център на опозиция срещу княза. Куза имал конкретна програма, която искал да въведе, но бил възпрепятстван от ситуацията. През 1863 г. обаче той предприел действие, което щяло да му спечели обществено одобрение, като секуляризирал манастирските имоти, включително земите на посветените манастири. В миналото тези институции играли важна роля в живота на Княжествата. Те били под властта на патриарха на Константинопол и били администрирани от гръцки църковни служители. През вековете те натрупали огромно богатство посредством религиозни дарения, докато до XIX век вече контролирали 11 % от обработваемата земя в провинциите. Печалбите от техните имоти били „посветени" на някои Свети места, като например манастира Атон. Те били станали изключително непопулярни. Положението на селяните, обработващи имениятa, било по-лошо, отколкото на онези, обработващи частни земи. Макар че се предполагало те да поддържат някои милосърдни институции, като болници, в полза на обществото, манастирите не го правели. В предишните години князете правили опити да регулират дейността им, но почти без успех. Институциите се ползвали с подкрепата не само на Патриаршията, но и на руското правителство, което използвало манастирите по време на честите си окупации. През декември 1863 г. събранието приело мярка за експроприация, като била предложена компенсация, която Патриаршията отказала. Преговорите по този въпрос се проточили с години. Накрая Патриаршията не получила нищо.

По този въпрос се обединили всички партии. За разлика от него, големият вътрешен проблем, който засягал селяните, предизвикал суров конфликт. Очевидно, трябвало да се предприеме някаква стъпка, за да се регулира статуса на преобладаващата част от населението. Положението на селянина било първостепенен въпрос по време на революциите от 1848 г. в Хабсбургската монархия. През 60-те години на XIX век съседна Русия преживявала период на радикална селска реформа. Тук крепостните били освободени и получили земя. Румънският селянин не бил крепостен – т. е. законово той не бил вързан за имението, – но дължал трудова повинност и такси за ползването на земята. Очевидно трябвало да се направят някакви промени в отношенията между селянина и земевладелеца. Подобни мерки обаче, било малко вероятно да бъдат прокарани със сътрудничеството на румънското събрание, доминирано по същество от боери, чиито интереси били дълбоко засегнати. Куза решил проблема чрез преврат през май 1864 г. Когато събранието гласувало недоверие на неговия кабинет, той използвал войници, за да разпусне органа. След това той обявил нов статут, който му давал едновременно повече власт и разширявал правото на избирателен глас. Тази мярка била одобрена чрез плебисцит с 682621 към 1307 гласа. Съвсем очевидно, методите на насилие, с които князът разполагал, били използвани свободно.

Тази промяна на политическите институции, създадени от Великите сили, била явно предизвикателство към тяхната власт над страната. Тяхната реакция била много слаба. Както обикновено, Франция подкрепила румънското решение. Главната опозиция дошла от Хабсбургската империя, подкрепена от Русия, които не харесали използваните методи. За пореден път разединението на гарантите и признанието, че те наистина не разполагат със средства да приложат някакво негативно решение, ги накарало да приемат свършеното действие.

След като наложил твърдо контрола си върху управлението и с помощта на най-важния си министър, Михаил Когълничану, Куза пристъпил към урегулирането на поземления въпрос. Аграрният закон от 1864 г. бил може би най-важният законодателен акт, въведен през века, поради неговия ефект върху социалните и икономически условия в Княжествата. Намерението на закона било да гарантира на всеки селянин пряка собственост върху парцел земя и да създаде просперираща и независима класа от дребни собственици. Да не забравяме, че по-рано селянинът имал само правото на колективен дял от част от имението. Отново притежанието на товарни животни станало основа за разпределението на земята в новия закон. Семейство, което имало четири вола и крава, получило 13.6 акра (5.5 хектара). Хората с по два вола и крава, получили 9.6 (3.9), а онези с по една крава получили само 5.7 (2.3). Селянин без животни можел да запази къщата и градината си, или около 0.5 акра (0.2 хектара). В замяна на десятъка и на трудовите повинности, които той изгубил, боерът щял да получи компенсация. Селянинът трябвало да плаща на държавата в продължение на 15 години, а от своя страна правителството обезщетявало земевладелеца. Селската земя била провъзгласена за неотчуждаема за 30 години, мярка, целяща да попречи на земевладелеца да си възвърне напълно предишното имение.

Реформата не проработила, както били намеренията, а силна и просперираща класа от селяни-земеделци не се появила. Основният проблем бил, че селяните, с изключение може би на разпределените в първата категория, не получили достатъчно количество земя, за да издържат семействата си. Нещо повече, боерът запазил контрола върху горите и пасищата, които по-рано били считани за обща земя и били използвани за отглеждане на добитък. Промяната довела до незабавен ефект върху храната на населението. Сега имало по-малко месо и млечни продукти, а царевицата се превърнала в основен елемент от храната на селянина. По-ценното жито се продавало на едро срещу пари в брой и било предназначено за износ. При тези обстоятелства, за да допълва оскъдния си доход, селянинът бил принуден да работи върху земята, която все още била останала на боерите, от които се изисквало да предадат не повече от две трети от именията си. Тъй като тази класа доминирала местната администрация, отделните земевладелци често използвали положението си, за да си гарантират, че ще запазят най-хубавата земя или да измамят по отношение на предаденото количество земя. Така в повечето райони боерската земя продължила да се обработва от селяните, обикновено на изполичарски принцип, като те подсигурявали собствени оръдия на труда и животни.

Въпреки първоначалното намерение на аграрния закон, неговият краен резултат бил подобряване на положението на боерите. С нарастващите нужди от селскостопански продукти от Княжествата в чужбина, едрият земевладелец останал в добра позиция да се възползва от икономическите условия на времето. Макар че молдовските боери често ръководели собствените си имения, влашкият земевладелец все още по принцип предпочитал да живее в Букурещ или в чужбина и да назначава управител, който да ръководи делата му. Той не се интересувал от подобряване на използването на земята си или от въвеждането на съвременни методи на земеделие. С наличната евтина работна ръка, нямало никакъв стимул за промяна. Цялата ситуация била в огромен ущърб на селяните, чието положение се влошило значително през втората половина на века, особено с непрекъснатото нарастване на населението. Княжествата си останали земя на големи имения и на потиснати селяни, за разлика от съседните Сърбия и България, където преобладавали малки земеделски стопанства.

В допълнение към тези реформи, администрацията на Куза въвела и други важни мерки. Бил издаден граждански закон, основан на френския кодекс на Наполеон, а местната власт била организирана по централизиращите принципи, които видяхме по други места. Контролът, който можел да бъде оказван върху местните служители и полицията от страна на Букурещ, давал на хората на служба предимство при изборите, каквото съществувало в Гърция и Сърбия. Била създадена система за основно и средно образование, а в Букурещ и Яш били открити университети. Разбира се, мерките не били прокарани без съпротива. Можело да се очаква, че консерваторите ще искат свалянето на Куза, но той си бил спечелил също така и неприязънта на либералите. Те не криели предпочитанията си за един външен княз.

Така до 1866 г. Куза се изправил пред врагове от всички страни, като получил съвсем малко одобрение за постиженията си. Самият той не бил изключително амбициозен мъж. Той нееднократно повтарял, че се смята за временен заместник на външния княз, когото либералите желаели. Още повече, че също като крал Отон, той нямал очевиден наследник. Куза нямал законни синове. Неговата любовница Мари Обренович наистина имала деца, но вероятността те да го наследят, била малко вероятна. Освен това, Куза не бил популярен сред покровителстващите сили, поради проявите на незачитане към тях в миналото. Тези сили поддържали запазването на властта му главно защото не виждали по-добра алтернатива.

Така че свалянето на Куза през февруари 1866 г. не било голяма изненада. Действието било военен преврат, като група армейски офицери влезли в стаята на княза и го принудили да подпише абдикация. Той не оказал съпротива и уверил местните консули, че също предпочита чуждия княз, когото лидерите на въстанието искали. Заговорът бил в резултат на споразумение между консерваторите и либералите. Йон Брътиану и К. А. Росети играли изключително активна роля през следващите седмици. Било назначено временно правителство и съставено регентство. Целта на водачите била запазването на националното единство, чужд княз и конституционно управление. Те не искали да прекъсват връзката с Османската империя. След това събранието преминало към избора на княз. Първото предпочитание било за Филип Фландерски, брат на краля на Белгия. Когато той отказал, Йон Брътиану се заел със задачата да намери алтернативен кандидат, който да приеме поста.

Княжествата били в потенциално опасно положение. Съгласно договорите, Молдова и Влашко трябвало да се разделят с края на управлението на Куза. Макар че Франция все още подкрепяла обединена Румъния, Русия, Хабсбургската империя, Османската империя и Великобритания предпочитали връщане към предишното положение. Европа обаче била в навечерието на война между Прусия и Австрия, която щяла да реши въпроса за господството в Германия, така че основното внимание било върху тази област. В Княжествата регентството претендирало, че изборът на княз е изцяло вътрешен въпрос, който не подлежи на намесата на Великите сили. Междувременно, Брътиану открил възможен кандидат в лицето на Карл Хохенцолерн-Зигмаринген (Карол I). Принцът, син на главата на католическия клон от пруското кралско семейство, бил също братовчед на Наполеон III. С близките си френски и пруски връзки, той бил добър кандидат за румънския престол. С мълчаливото съгласие на Франция и Прусия, принцът приел предложението. Временното правителство провело през април един класически пример на контролиран плебисцит и изборът бил одобрен с 685 969 към 224 гласа.

Тъй като Карол бил офицер от пруската армия и било навечерието на войната с Австрия, принцът трябвало да пътува през хабсбургската територия до Румъния дегизиран. Той пристигнал в новата си родина през май 1866 г. Последвалата пруска победа във войната с Австрия и очевидната невъзможност да се гарантира неговото сваляне без военна намеса, накарали Великите сили да признаят избирането му до края на годината. С твърдото установяване на чужд принц на трона, румънските либерали постигнали втората част от националната си програма. Османският сюзеренитет бил номинален, като Портата нямала влияние върху вътрешните работи. Следващата стъпка в националното движение била постигането на пълна независимост.

Тази цел напълно съответствала на идеите на новия принц, който не желаел да бъде османски васал. След възкачването му на трона, той силно подкрепял всяка мярка, която щяла да отслаби малкото останали връзки с Портата. Първите години от неговото управление, обаче, били посветени най-вече на справянето с вътрешната опозиция. Първото му правителство било под ръководството на консерватора Лазар Катарджиу, но в него влизали също така Росети и Йон Братиану. Била одобрена конституция, която да замени конвенцията от август 1858 г., която по-рано била основата за управление. Основан на белгийската конституция от 1831 г., документът съдържал гаранции за свободата на словото, пресата и сдруженията. Принцът получил силна власт; той посочвал и освобождавал министрите; можел да разпуска събранието и да налага законодателно вето. Двукамарната легислатура се състояла от сенат и от камара на представителите. Непряката избирателна система гарантирала продължаването на господството на образовани, богати и притежаващи имоти слоеве от населението.

След като решил политическата организация, Карол се заел с програма, предназначена да засили и модернизира страната. Горд с военния си произход, той обърнал особено внимание върху изграждането на ефикасна румънска армия. Той отстоявал възможно най-голяма степен на независимост от Константинопол, като вниманието му било насочено основно към гарантиране на правото да упражнява повече от обичайните функции на независим владетел, включително сечене на монети, награждаване с военни отличия и най-важното, преговори и сключване на договори с други правителства без намесата на Портата. По същото време били сключени пощенска, телеграфна и консулска конвенции. Принцът искал също така да обезпечи международно признание за *Румъния*, като официално име на държавата. През 1869 г. той сключил публичен брак с Елизабет Уид, протестантка, която по-късно щяла да стане известна в Европа с написаното за Румъния от нея под името Кармен Силва. Също като крал Отон и Александър Куза, Карол нямал наследник. Единствената му дъщеря умряла като дете.

За този чужд принц задачата да управлява не била по-лесна, отколкото за местните князе. Всъщност, самият Карол бил в почти същото положение, в което бил Куза. Той нямал своя партия и трябвало да лавира межу опозиционните фракции и личности. През 1870-1871 г. голяма международна криза за малко не довела до абдикацията му. През юли 1870 г. започнала Франко-пруската война. Принцът естествено подкрепял Прусия, докато повечето от политически влиятелните хора в държавата предпочитали румънския покровител – Франция. Русия използвала възможността, за да отхвърли черноморските клаузи от Парижкия договор и в Румъния се породило безпокойство, че ще бъде отправена претенция към трите територии от Южна Бесарабия, придобити през 1856 г. Някои групи също така се противопоставяли на установената консервативна монархическа форма на управление. В тази обстановка на вътрешно безпокойство се породило вълнение, насочено срещу принца. Малкото въстание, което избухнало в Плоещ през август, било потушено, но съдът след това освободил участниците в него. Тези събития, заедно с огромните му затруднения при управлението на страната, дълбоко депресирали принца, който стигнал до извода, че не може да управлява при действащия конституционен режим. Също като Куза, той чувствал, че правомощията на изпълнителната власт трябва да бъдат разширени. Следователно, той написал писмо до правителствата на страните-гаранти, излагайки проблемите и изразявайки желанието си да абдикира.

Съобщението било прието крайно отрицателно във всички столици, където сметнали, че принцът просто поставя основите за декларация за независимост. Франко-пруската война и руското отхвърляне на Парижкия договор били причинили достатъчно опасности, така че Великите сили се ужасявали от нова Източна криза. Те определено нямали намерение да се втурнат на помощ на принца в неговите вътрешни дрязги. Вълнението срещу Карол стигнало кулминацията си в нощта на 22-23 май 1871 г. Демонстрациите, свикани от френските симпатизанти, когато германската колония в Букурещ давала вечеря, за да отпразнува пруските победи, довели до голяма криза в управлението. Вече съвършено нещастен от своето управление, Карол сега бил готов да напусне. Давайки си сметка за опасностите за нацията, ако настъпи такова нещо, отговорните румънски лидери се намесили, за да успокоят ситуацията. Катарджиу сформирал консервативен кабинет, който останал на власт 5 години. Запазвайки контрол върху легислатурата, този режим подсигурил период на вътрешна стабилност.

Поражението на Франция и обединението на Германия, следващи непосредство подобни събития в Италия, създали нов дипломатически баланс на Континента. В началото на 70-те години на XIX век Русия, Германия и Хабсбургската империя се обединили в неформална асоциация, известна като Съюз на тримата императори, комбинация, която щяла да доминира в европейската дипломация през следващите години. Никоя от тези сили не желаела нова Източна криза. Въпреки факта, че международното положение не било благоприятно за опити за разширяване на автономното му положение, румънското правителство продължило в тези си усилия. Най-големият му успех бил сключването на търговски конвенции с Австро-Унгария и Русия без намесата на Портата.

Въпреки временните пречки за по-нататъшни големи постижения, може да се види, че между 1856 и 1875 г. в румънската национална програма, формулирана ясно от Либералната партия, бил постигнат същински напредък. Молдова и Влашко били обединени, а на трона седял чужд принц. Нито сюзеренната власт, нито страните-гаранти можели да попречат на румънските стъпки към по-голяма автономност. Във вътрешните работи било установено конституционно управление и поне били направени опити за решаване на проблемите на селяните. През тези години основният подръжник на Княжествата във външните работи била Франция. Нейното поражение през 1871 г. щяло да донесе важни последици за бъдещето. Всъщност, никоя друга сила по-късно нямало да приеме подобно отношение на помощ и покровителство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:
БАЛКАНСКИТЕ НАЦИОНАЛНИ РЕЖИМИ

До 60-те години на XIX век в четири района било създадено национално управление. Единствената напълно независима държава била Гърция. Сърбия и Дунавските княжества били още под османски суверенитет, макар че този статус включвал почти само плащането на годишен налог и някои други дребни задължения по отношение на вътрешните работи. Положението на Черна гора било уникално. Въпреки факта, че държавата по принцип се приемала като част от Османската империя, Портата нямала контрол над черногорските вътрешни работи и не можела да събира налози. Във външната политика балканските правителства действали по същия независим начин. Османското външно министерство на теория все още се предполагало да движи международните отношения на цялата империя, но на практика балканските държави имали редовни и преки контакти с другите правителства.

Във вътрешното си развитие новите национални режими били склонни да следват същия общ модел и да срещат подобни затруднения. Във всяка държава централизираната бюрократична монархия била считана за най-добрата форма на управление. Така политическият контрол бил изместен от селските общности и регионалните разделения към столицата. Тук сцената се доминирала от борбата за контрол върху централната власт, а заедно с нея и административната мрежа. Основният конфликт бил между изпълнителната и законодателната власт, т.е. между княза и неговите подръжници, от една стрна, и групите, които били изключени от властта, от друга. Опозицията първо настоявала за установяването на съвети или събрания на първенците, които да контролират властта на изпълнителния орган. По-късно била въведена идеята за представително събрание и за конституционно управление. Използвал се речникът на либералните и демократичните движения в Европа, но всъщност въпросът бил дали страната трябва да се ръководи от силен владетел или олигархия. Средностатистическият селянин нямал пряка политическа роля в държавата, с изключение ролята на революционен борец.

Вътрешните противоречия включвали не само този конфликт между владетеля и аристокрацията, но и битката за политическа власт сред изтъкнатите личности, които се присъединявали към съперничещи си фракции или партии. Някои организации били създадени около силен лидер, докато други се основавали на проблеми, като например подкрепата или опозицията срещу княза, или въпроси, свързани с вътрешната реформа. Победата в избори означавала повече от триумф на един човек или идея. Тя давала на победилата партия контрола върху бюрокрацията и по този начин върху назначенията на основните постове, което от своя страна давало достъп до източници за истинска печалба. Много беше казано за корупцията в османската политическа система. Християнските държави следвали същата пътека. Първо трябва да се подчертае, че всяка власт до известна степен е корумпирана; проблемът на Балканите бил, че този аспект на политическия живот съществено ограничавал и отслабвал цялото общество.

Когато обсъждаме корупцията в управлението, трябва да помним, че много практики, които били неприемливи в Западна Европа, на Балканите се считали не само за правилни, но и достойни за възхищение в някои случаи. Например, фаворизирането на роднини било стандартна практика. Смятало се за нормално един човек да назначи членове на семейството си на високи постове, когато той се сдобие с власт; това било белег за привързаност и лоялност към най-близките му хора. По същия начин от него се очаквало да възнаграждава приятели и подръжници. Назначаването на обществени постове по-скоро на базата на политическо покровителстване, отколкото по заслуги, пораждало незначителен гняв. Веднъж сдобили се с власт, подобни служители редовно следвали османските практики и се възползвали от положението си. Отново много от техните действия се приемали спокойно. Заплащането за оказани услуги не се приемало за необичайно. Терминът *бакшиш* се отнасял както за откровени подкупи, така и за това, което западноевропейците приемали за дребно поощрение. Служителите по долните етажи на бюрокрацията често пъти получавали такова мизерно заплащане, че се налагало да увеличават дохода си чрез тези практики. Общият ефект бил злощастен. Балканските държави били не само бедни, но и лошо управлявани.

Както видяхме, османското правителство се опитвало да спре дезинтеграцията на империята си посредством политика на реформи. До 70-те години на XIX век, ако не и по-рано, било ясно, че основната цел на тези промени, умиротворяването на балканските народи все още под османско господство, не може да бъде постигната. Привлекателността на националната идея била твърде голяма. Нещо повече, лидерите в Гърция и автономните княжества редовно използвали действителни и измислени османски страхотии, за да подкрепят и онагледят позицията си. Концепцията за „Турското робство“ се превърнала в съществена част от националната митология и официалната пропаганда. Постоянното подчертаване на тази тема повлияло населението под контрола на османската администрация и замъглило или отвличало вниманието от дефектите на балканското управление.

Високата степен на намеса от страна на Великите сили беше подчертана в предходните страници. Тези практики били законни и се основавали на международни договори. Русия имала правото да се намесва в Княжествата и Сърбия до 1856 г.; протекторатът на трите Велики сили над Гърция останал теоретически в сила до 1923 г. Освен това, Австрия и Франция можели да се намесват в полза на католиците, а Русия – на православните християни на полуострова, макар че какво включвала тази протекция, така и никога не било казано ясно. След 1856 г. всички страни по Парижкия мирен договор били гаранти на балканските държави, но отново не бил направен опит да се дефинира ясно какво включва това. Във всеки случай, основните сили – Русия, Австрия, Франция и Великобритания, – взели наистина решаваща роля при определянето на съдбата на балканските народи. Те не само упражнявали контрол върху външните им отношения, но и с ентусиазъм се месели във вътрешната политика. Всяко консулство имало свои клиенти. Тази намеса на всяко ниво не била безпристрастна. Тя сериозно пречела на османската власт да управлява империята си и се превърнала в основен фактор в отношенията на управляващите всяка страна с опозиционните политици и с Портата.

6

Националният въпрос в Хабсбургската империя

ХАБСБУРГСКАТА ИМПЕРИЯ СЛЕД 1815 Г.: УНГАРСКИЯТ ПРОБЛЕМ

След Виенския конгрес хабсбургското правителство отново било в благоприятна позиция в международните отношения, но повечето от вътрешните проблеми останали нерешени. Както видяхме, през XVIII век основната опозиция срещу установяването на силна автократична монархия и срещу всякакви реформи идвала от аристокрацията и от нейната сила в провинциите. Тя защитавала привилегированото си положение на базата на исторически права и традиции. Френската революция изплашила дълбоко тази група. През дългия период на войните тя се показала по-склонна да сътрудничи на двора и да приеме централно управление, но с възстановяването на мира отново било възприето предишното отношение на критика и съпротива.

Но главното предизвикателство към хабсбургската власт щяло да дойде от друга посока. Доктрините на Френската революция продължили да примамват определени части от населението, например, членовете на професионалните съсловия, дребната аристокрация, некатолическите църковни водачи, както и някои търговци, занаятчии и студенти. Тези хора били образовани и запознати с общите европейски условия, но те нямали политическа власт. Те подкрепяли програми, призоваващи към въвеждането на представителни институции и гаранции за гражданските права. Освен това те силно прегръщали националните програми. С други думи, техните цели и действия силно наподобявали целите и действията на съвременниците им от балканските държави.

През целия век хабсбургското правителство останало в отбранителна позиция по вътрешните и международните въпроси. За да бъдат разбрани множеството отстъпления, направени през този период, е важно да си припомним основния характер на държавата. Също като през XVIII век, монархията останала сбор от земи, обединени от една династия, която притежавала контрол над армията и бюрокрацията и която се съюзявала с различни други политически елементи. Хабсбургското правителство все още до голяма степен било зависимо от провинциите и от техните диети за финасова помощ и за попълнения за имперската армия. За да поддържат контрол, хабсбургските лидери трябвало да лавират между множество интереси в империята, както национални, така и социални. Те трябвало да влизат в съюз с онези групи, чиято подкрепа била жизненоважна и да поддържат баланса сред политическите опоненти – с други думи, да следват политиката „разделяй и владей“.

Видяхме как през XIX век Османската империя и балканските държави станали централизирани монархии със силна бюрокрация. По времето на Мария-Терезия и на Йосиф II били направени реформи в тази посока, но провинциалната, класовата и националната опозиция винаги били твърде силни, за да бъде постигнат голям успех. Известен напредък бил постигнат, но провинциалните власти никога не успели да бъдат напълно подчинени на централната администрация. В тази битка с непокорните елементи хабсбургското правителство страдало от факта, че не може да използва популярни лозунги и злободневни уловки за образование и пропаганда. Лоялността към монарха и църквата служели все по-мако като принцип за получаване на широка подкрепа. Либерализмът и национализмът, идеалите на голяма част от политически активния сегмент от обществото, можели да изложат на опасност монархията. Самото правителство не можело да се обърне към отделна национална група като такава. Макар че немският бил предпочитаният език за държавните дела, дворът не представлявал конкретно германски интереси. Всъщност, в периода, който разглеждаме, главната опасност за империята щяла да дойде от нарастващата сила на Прусия в германските държави и от привлекателността на германския либерализъм в рамките на империята. Ако стигнели до логическия си завършек, германските либерални и национални движения щели да означават край на хабсбургското управление и вероятно разпадането на държавата. Разбира се, в същинския смисъл на думата не можел да съществува нито „хабсбургски“, нито „османски“ национализъм.

Решението, което управляващите взели, за да се справят с тези проблеми, било просто да се опитат да поддържат статуквото възможно най-дълго. Когато през 1848 г. това усилие се провалило напълно, бил възприет противоположен подход и били направени експерименти с различни системи на политическа организация. Тук слабостта била, че политическата адаптация и реформа изискват период на мир и стабилност в международните отношения. От 1848 до 1866 г., критични години за уреждането на вътрешните ѝ проблеми, монархията била изправена пред непрекъснати външни предизвикателства. Много от тях, включително национални движения в съседните държави, имали отзвук и в империята.

След Виенския конгрес, както и по-рано, Клеменс фон Метерних продължил да бъде главният архитект на хабсбургската външна политика. Във вътрешните работи той не бил централист. Той разглеждал империята като федерация на исторически провинции, всяка от които със собствени обичаи и традиции, които трябва да се запазят. По същество мъж на XVIII век, той уважавал историческите права, но отхвърлял революционните принципи за равенство на хората и нациите. Въпреки че неговото влияние върху хабсбургската вътрешна политика никога не било толкова голямо, колкото върху международните отношения, той признавал тесните връзки между вътрешната и външната политика на всяка държава. Следователно той изпитвал силни чувства относно недопускането на власт на революционно управление в райони, важни за хабсбургските интереси. Той поддържал тясното сътрудничество между европейските сили, в частност Австрия, Русия и Прусия в рамките на Свещения съюз, както и тяхната намеса във вътрешните работи на други държави, когато законната власт била застрашена от революционна дейност. Също като Александър I и Николай I, той бил склонен да изпрати хабсбургската армия да възстанови на власт или да защити владетел, чиито позиции били изложени на опасност от революционери, използващи насилствени и принудителни методи.

До 1870 г. главната хабсбургска грижа била съсредоточена върху събитията в германските и италианските земи. Защитата на хабсбургските интереси в тези региони била главната цел на външната политика, а балканските и източните въпроси обикновено били категорично второстепенни. Като цяло негативното хабсбургско отношение по Източния въпрос и желанието да не се намесва в балканските противоречия отразявали тази позиция. Например, хабсбургският неутралитет в Кримската война бил поне отчасти обусловен от условията в Италия. Хабсбургските дипломати взели по-активна роля в преговорите за Дунавските княжества, поради последствията, които промените в този регион могли да имат върху румънското население на империята.

През 1835 г. Франц I умрял и след много противоречия, бил наследен от по-възрастния си брат Фердинанд, но този монарх не притежавал умствените способности да управлява. По този начин държавата, чиито основен обединителен елемент била династията, поставила начело един некомпетентен император, като действителната власт била прехвърлена върху министрите и останалите членове на хабсбургската фамилия. Основните проблеми, които трябвало да бъдат решени по това време, били все по-неотложните искания за уреждане на селския поземлен въпрос и нарасналата опасност от унгарски национализъм.

Основният социален проблем на монархията било недоволството на селската класа. Макар че условията били най-различни, в много области дори реформите на просветените деспоти не били въведени. Положението ставало все по-незадоволително от гледна точка както на селянина, така и на прогресивните елементи сред едрите земевладелци. Отношението на селяните в частност се променяло. Те все по-малко били склонни да вярват, че бог е предписал на всеки човек роля в живота и че хората трябва да изпълняват отредените им функции без да се оплакват. Също като в балканските земи, селянинът в монархията искал да сложи край на всички феодални данъци и повинности и да получи пълна собственост върху определен парцел змя. Той притежавал средства да изрази чувствата си: в миналото селските бунтове били масови, а били използвани и по-пасивни тактики. Често пъти болни пилета и развалени продукти били изпращани в изпълнение на феодалните задължения; селяните, които били задължени да изпълняват трудови повинности, просто мързелували.

Аристокрацията също била недоволна от положението в земеделието. Някои не харесвали или били отегчени от феодалните си задължения, като провеждане на местен съд и гарантиране на местна администрация. Други живеели в ужас от масови селски въстания, като въстанието на Хореа от миналия век. По-просветените сред тях искали да извлекат по-голяма печалба от имението си. Следвайки примера на своята класа във Великобритания и Прусия, те се опитвали да наложат пълен контрол върху земите си и да ги обработват с работници на надница. Те били абсолютно готови да сложат край на ангарията, но искали да бъдат обезщетени за загубите, като държавата поеме отговорност за тях. За аристократите идеалното решение на земеделския проблем било пълното освобождаване на селянина, като собствеността върху земята остане в ръцете на земевладелеца.

Положението в земеделието стигнало кризисно състояние в края на 40-те години на XIX век, с лошите реколти от 1845, 1846 и 1847 г. Още преди 1848 г. някои селяни отказвали да изпълняват задълженията си. Като класа те останали изключително слаби. Нямали организирани групи и признати водачи. Бъдещите революции щели да бъдат оглавени от членове на средната класа или от дребната аристокрация, чиито програми призовавали към либерални и национални реформи, прилагането на които щяло да им даде власт. Те претендирали, че говорят от името на „нацията“ и на „народа“, но реформите, желани от мнозинството от селяните, не били приоритетни за тях или били пришити към революционните програми, ако въобще били включени.

Най-силната опозиция на национална основа, пред която се изправило хабсбургското правителство през този преиод, идвала от Унгария. Във Виена признавали, че австрийската позиция в Германия и италианските земи не може да се поддържа, когато войнстваща и недоволна Унгария е зад гърба ѝ. Още повече, че империята се нуждаела от финансова подкрепа и от войници от Унгария. Унгарското ръководство винаги добре си давало сметка за силата на позицията си. От края на XVII век, когато унгарските територии най-накрая били освободени от османския контрол, редовно се подчертавали провинциалните и историческите права на земите под короната на Св. Стефан. Аристокрацията, като политическа нация, била начело на съпротивата срещу централната власт. Тя показвала твърдата си решимост да поддържа контрол над всички региони, които били част от историческа Унгария, макар че се признавало специалното положение на Хърватия.

Докато по-рано унгарското ръководство било феодално и аристократично по характер, през XIX век друга група, предимно състояща се от дребни земевладелци или дребна аристокрация и средната класа, започнала да играе все по-важна роля в националния живот. Силно повлияни от идеологията на Френската революция, новите лидери използвали речника на това движение в атаките си срещу автократичното хабсбургско управление. В поведението им към неунгарските народности тяхното отношение било съвсем различно. Важно е да се подчертае, че самите унгарци били разделени на умерени, като Стефан Сечени, който се обявявал за сътрудничество с Виена и за ограничена реформаторска програма, и радикали, най-добре представени от Лайош Кошут. Роден от баща-словак и майка-германка, Кошут подкрепял радикална политическа програма, която от една страна призовавала към индивидуални свободи, отмяна на специалните привилегии на аристокрацията и за освобождаване на селяните, а от друга, към унгарско национално господство. Тази позиция, която щяла да се превърне в основата на революционните искания през 1848 г., имала изключително отрицателни последствия за останалите народности в унгарските кралски земи. Унгарските либерали им предлагали режим, основан на свобода и равенство, но на индивидуална основа и при условие, че приемат унгарското национално превъзходство. Също като османската политика на пълно приемане на ислямизирания християнин, унгарският радикал бил готов да приеме като равен гражданин всеки член на друга народностна група, който би научил езика му и би възприел културата и обичаите, свързани с нея. Някои революционери смятали за предателство, ако някой човек поддържал уникалните си национални интереси в противоречие с унгарските власти.

Така, в хабсбургските земи се играела много сложна игра. Унгарските радикали отстоявали уникалните си национални права в битките срещу централизиращите опити на Виена, но те работели за унгарското господство в собствените си земи. Хабсбургските държавници с далеч по-слаба национална база, отколкото опонентите им, се страхували от унгарското либерално вълнение поради ефекта му върху останалите народи в монархията. Въпреки това, те знаели, че не могат да продължават да играят съществена роля в европейските дела или да се надяват да запазят цяла империята си без една сътрудничеща Унгария. Разбира се, тази борба имала преки последствия върху южнославянските земи и Трансилвания. На теория тя трябвало да даде на националните лидери в тези райони възможността да играят между двама съперника и да извлекат максимални ползи. Макар че понякога били правени опити за подобна политика, тя често пъти не била провеждана далновидно. Както ще бъде показано, в повечето противоречия именно унгарското ръководство било това, което се възползвало от ситуацията и с реалистично и умно отношение постигало главните си цели.

ХЪРВАТИЯ И СЛОВЕНИЯ: ИЛИРИЙСКОТО ДВИЖЕНИЕ

След 1815 г. в хабсбургските земи, с които най-вече се занимаваме, Виена включвала под юрисдикцията си словенските територии, Далмация, Трансилвания и Военните погранични зони. Хърватия и Словения, с някои автономни провинциални институции, били част от земите на унгарската корона. Румънското и сръбското население на Банат и Южна Унгария били под пряко унгарско администриране. Да не забравяме, че положението на Хърватия било отслабено, когато през 1790 г. местното събрание – саборът – доброволно предало значителна част от правомощията си на унгарските диети, които се събирали в Буда или в Братислава и които включвали едва неколцина хърватски представители. Финансовият контрол бил в техните ръце. Също като през XVIII век, хърватската администрация се оглавявала от бан, назначен от унгарското канцлерство във Виена, който бил основният административен орган за унгарските земи.

Господстващата класа в Хърватия все още била поземлената аристокрация. Тя обаче не предлагала силно национално ръководство. Едрата аристокрация включвала предимно италиански, германски и унгарски семейства, и по възгледи била космополитна. Това отношение се споделяло от дребната аристокрация, която била предимно хърватска, но се интересувала повече от положението си като привилегирована класа, отколкото от защитаването на хърватските национални права. Както другаде в империята, тази втора група доминирала в местното управление и излъчвала членовете на сабора.

Във всички земи на унгарската корона езикът на администрацията и образованието бил латинският. Латинският имал огромното предимство на международен език в пълния смисъл на думата: знаели го образованите хора в цяла Европа, а освен това той бил езикът на католическата църква. Преди XIX век това лингвистично единство правело администрирането на унгарските земи по-лесно. Съществувал общ език на политиката и културата. Но унгарските националисти сега започнали да оказват натиск за промяна. Те искали да заменят латинския с унгарски в управлението и образованието. Тяхното отношение било реакция срещу използването на германски във Виена, но това не било чувство, което можело да бъде споделено от други народности. Унгарският не бил световен език; той в никакъв случай не можел да се сравнява с латинския в литературните и културни хоризонти, които откривал за онези, които го владеят, нито се говорел извън Унгария. Още повече, че като алтайски език, за славянски, романски и германски-говорещите бил труден за усвояване.

Първоначално хърватската аристокрация демонстрирала малка опозиция срещу унгарския натиск. Поради широкомащабната намеса в Италия през 20-те години на XIX век за потушаване на революционните движения, Франц I се нуждаел от попълнения от Унгарското кралство. Областите отказвали да мобилизират части без заповед от унгарския диет, който бил свикан в сесия през 1825 г. за пръв път след 1811 г. Саборът също се събрал, за да избере делегати за този орган. Диетът използвал възможността да поиска смяната на латинския с унгарски като официален език. Тъй като била заинтересована да ограничи правомощията на Виена, загребската делегация подкрепила това действие, както и въвеждане на изучаването на унгарски в образователната система. През 1827 и 1830 г. саборът одобрил изучаването на унгарски като задължителен предмет в хърватските училища.

Това решение за езика се превърнало в основен въпрос за атака от страна на хърватската опозиция. Членовете на това движение били сравнително малобройни. Както видяхме, аристокрацията в по-голямата си част не била национално настроена. Не съществувала обособена хърватска търговска или индустриална класа. Градовете в същинска Хърватия и Унгария имали силен германски елемент, както и смесено население от други народности. Хърватските национални интереси били изразявани и защитавани главно от група от образованите слоеве на населението, включително хора от дребната аристокрация, духовенството, професиите и армията. Нещо повече, също като в Княжествата, важна роля играла образованата младеж, която споделяла много идеи на своето поколение от цяла Европа. За разлика от богатите власи, хърватските студенти не можели да си позволят да учат масово в Париж. Те обаче можели да посещават училищата в Грац и Виена. Тук те влизали в контакт с революционните идеологии и дори по-важно, с романтичния национализъм, проповядван от германски писатели като Хердер и от словашките учени, в частност П. Й. Шафарик и Ян Колар.

Най-важната фигура сред хърватските интелектуалци през този период бил Людевит Гай, който положил началото на Илирийското движение. Роден през 1809 г. в семейство от германски произход в малък град, северно от Загреб, като студент в Буда и Грац Гай бил безкрайно повлиян от творбите на Шафарик и Колар. Той също така се запознал с творбите на Вук Караджич и започнал да се възхищава на сръбските песни и стихотворения, които били на мода сред интелектуалците. Целта на много от учените по онова време била да разкрият славянското минало и да създадат обединена славянска култура, която да бъде противопоставена на претенциите за превъзходство на унгарците и германците. Както видяхме, всички национални движения поставяли силно ударение върху езика и историята. Гай се движил в същата посока. Също като румънците в Трансилвания, той искал да свърже хърватите с народите, които са живели на тази територия преди германците и унгарците. Точно както румънците използвали даките и римляните, Гай твърдял, че южните славяни са наследници на древните илири и в този смисъл са първоначалните обитатели на тези земи. Всички, които били свързани с него, не споделяли този възглед, и дори самият Гай по-късно променил аргументите си, но цялата програма, която те поддържали, е известна като „Илирийското движение“.

След като терминът „*Илирийски*“ веднъж влязъл в употреба, естествено възникнал въпросът кои райони е включвала тази Илирия и кое население е съвременен нейн представител. Самият Гай говорел с неясни и романтични фрази за земи, простиращи се „от Вилах до Варна“, които включвали Словения, Хърватия, Сърбия, Черна гора, Северна Албания, България и Южна Унгария. Янко Драшкович, основният подръжник на Гай от аристокрацията, написал, че „илирите са наследниците на древните илири от гръко-романските времена“, които по-късно „се разпаднали на хървати, сърби, словенци и българи.“[1] Каквито и да били включените граници и народи, основното значение на тази програма била нейната претенция, че всички южни славяни са принципно един народ и че от само себе си се подразбира, че те трябва да образуват една политическа единица.

Основното и пряко влияние на Гай било върху езика. Тъй като вярвал в една обединена южнославянска култура, той искал различията в езика да бъдат минимизирани възможно най-много. Пръв по важност бил въпросът за правописа. В различните райони хърватският се пишел с различни букви. Гай бил за чешката система, която използвала диакритични знаци. По-важно било това, че той възприел *стокавския* диалект за хърватския книжовен език.[2] Тази форма се говорела от всички сърби и от мнозинството хървати, а един общ книжовен език щял да изгради връзката между тях. Изборът бил напълно логичен, тъй като този диалект бил общоупотребяван, а и имал и литература. Алтернативата, *кайкавският*, се използвал само в Загреб и районите на север от града и бил по-слабо развит език. Реформаторите на хърватския език не се сблъскали с типа съпротива, пред която се изправил Караджич. Еквивалент на „сърбославянския" книжовен език не съществувал, тъй като католическата църква използвала латинския.

---

[1] Цитат по Wayne S. Vucinich, „Croatian Illyrism: Its Background and Genesis,“ in Stanley B. Winters and Joseph Held, eds., *Intellectual and Social Developments in the Habsburg Empire from Maria Theresa to World War I* (Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975), p. 88.

[2] Във Vladimir Dedijer et al., *History of Yugoslavia*, trans. Kordija Kveder (New York: McGraw-Hill, 1975), p. 103, n. I. Там е дадено следното ясно обяснение на диалектите: „Сърбо-хърватският език е разделен на три основни диалекта според формата на въпросителното местоимение *какво*: kajkavian (какво = kaj), cakavian (какво = ca), и stokavian (какво = sto). Kajkavian се говори днес в северозападните части на Хърватия, cakavian – в северната крайбрежна територия и по Адриатическите острови, а stokavian – във всички останали райони. Стокавският е основата на съвременния книжовен сърбо-хърватски език. Стокавският има три поддиалекта според произнасянето на оригиналната славянска гласна, представяна с „*ят*“.

Илирийското движение определено било най-силното интелектуално движение сред хърватите преди 1848 г. Тъй като било в интерес на Виена да се противопостави на унгарските действия, хабсбургските власти първоначално не предприели нищо, за да възпрепятстват действията на пропагандаторите на тези идеи. През 1835 г. Гай получил разрешение да издава две списания: *Новине Хорвацке* (Хърватски новини), което излизало два пъти седмично, и *Даница* (Утрешна звезда), седмична литературна притурка. Били създадени читални и общества, които да пропагандират идеите на това движение. От културна и интелектуална гледна точка, Илирийското движение било огромно постижение. Стокавският диалект се използвал в училищата и наистина станал хърватския книжовен език. Така „илирийският" можел да конкурира унгарския.

Действията на Янко Драшкович били важни също за движението и за хърватската политика. Получил образованието си във Франция и активен участник в политическия живот, Драшкович използвал илирийската концепция, за да отстоява независимостта на Хърватия в рамките на монархията. Той поддържал идеята за реорганизацията на империята във федерация от нации. Фактът, че той бил изпратен като представител в унгарския диет през 1832 г., е отражение на промяната в отношението към Унгария.

Вместо да се обединят срещу Виена, хърватските членове на диетите от 1832-1836, 1839 и 1840 г. се опълчвали срещу усилията на унгарците да наложат езика си и твърдо отстоявали хърватските автономни права. Самите те не били в състояние да спрат унгарските действия, но хабсбургското правителство налагало вето върху нарушаващото правата законодателство. Хърватският подем и вълнение естествено тревожели унгарските политици. За да ги умиротвори, през 1843 г. Виена забранила използването на думата „*Илирия*". Привържениците на движението просто превключили на думата „*национален*" и продължили дейността си.

Илирийското движение включвало далеч по-широки теми, отколкото въпроса за хърватските връзки с хабсбургските и унгарските власти. Това била родена от хърватите програма, но основата ѝ била югославянска; т.е. тя обхващала всички южнославянски народи. Като тактика срещу унгарското и германското влияние, тази насока имала своите предимства, но за да бъде ефективна, тя се нуждаела от сътрудничеството на сърби и словенци. Тяхната реакция се оказала пророческа за бъдещето и откроила фундаменталните слабости на югославянската ориентация. Повечето словенски интелектуални лидери първоначално отхвърлили идеята. С развитието на собствен културен живот, те не искали да се свързват с движение, чиито център бил в унгарските земи. Малцина сърби виждали някакви предимства в него в сравнение със своята строго сръбска ориентация. Определено илирийската концепция нямала какво да им предложи. Те се гордеели, че са сърби и православни; защо трябвало да са илири? Нямало логика да се изостави спомена за Косово поле и за средновековното Сръбско кралство заради някаква митична древна основа. Повечето сръбски националисти следвали идеите на Караджич, който вярвал, че всички, които говорят стокавски диалект, са сърби. По този начин те разглеждали хърватите като сърби-схизматици, които са се отцепили и са се присъединили към католическата църква. Тук се намесвал и въпросът за лидерството – една илирийска ориентация щяла да превърне Загреб в център. За сърбите-националисти цялото движение носело отенъка на хабсбургската експанзия и на католическия или униатски прозелитаризъм.

Трябва да се отбележи, че илирийското движение не използвало думата „*хърватски*“. Всъщност, този термин се идентифицирал с опозицията и с онези, които подкрепяли сътрудничество с унгарците срещу хабсбургското управление на старата основа. Първата истинска политическа партия в Хърватия била създадена през февруари 1841 г. с тази програма. Хърватско-унгарската партия, чиито членове били известни също така като унионисти или магирони, застъпвали близко сътрудничество с Буда и отхвърляли широката югославянска ориентация. Друга опозиция срещу илирийските принципи идвала от онези, които не харесвали новия книжовен език и предпочитали кайкавския диалект, или които дори били склонни да приемат унгарския. Някои католици отхвърляли всякакви близки отношения с православните сърби. Членовете на старата аристокрация не одобрявали революционните принципи, свързани с движението.

Въпреки това, към 1848 г. илирийското влияние господствало в хърватската културна дейност. В политиката на неговата победа не била толкова пълна. Неговата гледна точка се представяла от Илирийската или Национална партия, която била организирана през септември 1841 г. Въпреки че тя щяла да се превърне в най-влиятелната хърватска политическа организация, важна част от населението все още подкрепяла силен съюз с Унгария. Скоро щяла да възникне нова партия, която да се противопостави на влиянието на Илирийското движение или югославизма за сметка на хърватския национализъм.

ХАБСБУРГСКАТА МОНАРХИЯ (1848-1867)

От 1848 до 1867 г. Хабсбургската монархия била в период на вътрешна и външна криза. Предизвикателството идвало от либерални елементи в империята, които атакували абсолютната монархия и от националните движения у дома и в чужбина. В рамките на монархията основният проблем останал Унгария. В Европа германските и италианските революционери се борели срещу хабсбургското влияние и се опитвали да създадат обединени национални държави. Опитите на хабсбургското правителство да се справи със ситуацията се отразили на политическите условия в Хърватия и Трансилвания.

Основната опасност за по-нататъшното съществуване на Хабсбургската империя дошла през 1848 г. и била в резултат по-скоро на вътрешен, отколкото на външен натиск. През януари 1848 г. в Сицилия избухнал бунт. През февруари голяма революция във Франция принудила крал Луи Филип и неговото правителство да слязат от власт. През март революционната вълна помела Централна Европа и Италия. На 13 март революция във Виена довела до образуването на ново правителство и до уволнението на Метерних. Дворът се опитал да се справи със ситуацията, издавайки конституция, подобна на белгийската, но революционните водачи предпочели да съставят сами своя конституция. Така се стигнало до съгласие да бъде свикано учредително събрание. Дворът, чувствайки се застрашен, се преместил в Инсбрук.

Пролетта и лятото на 1848 г. били период на напрегната политическа активност не само в монархията, но и в германските и италианските държави. Кралство Пиемонт поело ръководството на Апенинския полуостров. Във Франкфурт бил свикан всегермански парламент, в който участвали делегати и от Хабсбургската империя. Успоредно на това германско събрание, в Прага бил организиран славянски конгрес, открит в началото на юни. Под чешко влияние представителите подкрепили програма на австрославянството, която призовавала към реорганизирането на монархията в различни автономни национални единици, действие, което щяло да укрепи влиянието на славянското ѝ население. Така империята нямало да се разпадне, а да бъде трансформирана във федерация от нации. Срещите били разгонени само няколко седмици по-късно от хабсбургската армия. Макар че Пражкият конгрес заседавал съвсем кратко, австрославянската идея останала алтернативно решение за реорганизацията на монархията, което се радвало на подкрепа сред някои славянски групи.

Въпреки факта, че във Виена на власт бил революционен режим, дворът запазил контрол върху армията. През юли хабсбургските войски, командвани от генерал Радецки победили сардините в битката при Кустоца. Скоро след това под контрола им паднала Бохемия. Междувременно, във Виена пристигнали делегати за откриването на учредителното събрание. Под председателството на ерцхерцог Джон, този парламент отменил останалите феодални задължения на селската класа. С удовлетворяването на основните им искания, интересът на селяните към по-нататъшна революционна дейност рязко спаднал. През октомври нов революционен изблик принудил двора да се премести в Олмюз, а парламентът преместил заседанията си в Кремизие. После хабсбургската армия настъпила срещу Виена и до края на октомври имперските войски установили пълен контрол върху града. Макар че хабсбургската власт била възстановена над повечето имперски земи, било съвсем очевидно, че Фердинанд I не може да изпълнява задълженията на император по време на криза. Така през декември той абдикирал в полза на племенника си Франц Йосиф, който бил на 18 години. Действителната власт в правителството се упражнявала от принц Феликс Шварценберг, под чието интелигентно ръководство имперската власт била възстановена на цялата хабсбургска територия.

Щом си възстановило контрола във Виена, правителството трябвало да се изправи пред непосредствения въпрос за бъдещата организация на империята. Революционните събития ясно показали необходимостта от съставянето на конституция и от промени. Проблемите, които стояли за решаване, били познатите ни въпроси за избора между центристка или федеративна форма на администрация и установяване на баланс между изпълнителната и законодателната власт. През март 1849 г. дворът издал своя собствена конституция и просто прекратил сесията на събранието в Кремизие. Новият документ предвиждал силно централизиран режим с един единствен парламент, общо гражданство и една юридическа и административна система за цялата империя. Била включена също така силна програма за граждански свободи.

Конституцията била изключително пагубна за унгарското положение. Владетелят щял да бъде коронован единствено като император на Австрия, а не и като крал на Унгария. Земите под короната на Св. Стефан били разделени между кралство Унгария, Великото княжество Трансилвания, Военната граница и кралство Далмация, Хърватия и Словения, както били назовани новите териториални разделения. Хърватия получила пристанището Риека (Фиюме) и възможността евентуално да придобие Далмация. Предимствата, които неунгарското население по тези земи могло да спечели, били ясни. Конституцията малко се интересувала от опасното положение в унгарските територии. Всъщност, стоял въпросът дали документът изобщо може да бъде приложен там. Хабсбургското правителство възстановило властта си над хабсбургските земи, то победило революцията в Италия и в крайна сметка заело предишното си положение в германските територии; но основното предизвикателство все пак идвало от унгарския революционен режим, който през пролетта на 1849 г. бил в своя подем. Неговата основна армия, водена от генерал Артур Георги, контролирала същинска Унгария; втора армия, под командването на полския генерал Йосиф Бем, сразила имперските войски и държала Трансилвания. Хабсбургите не можели да позволят отцепването на унгарски територии. С тяхната загуба империята нямало вече да е велика сила.

Най-успешното от революционните движения в империята без съмнение било унгарското. Макар че накрая било победено, то довело до образуването на работещо правителство под ръководството на силния лидер Лайош Кошут и до организирането на много ефективна армия. Щом поел властта, революционният режим въвел силно централизирана система на администрация, но придружена от либерални реформи. Първоначално, изправен срещу атаки от всички страни, дворът приел новите условия. След октомври 1848 г., обаче, след като възстановило контрола си върху останалите си територии, хабсбургското правителство насочило вниманието си към унгарското положение. Силен фактор в полза на Хабсбургската империя било изключителното недоволство, което новите мерки породили сред неунгарските народности. Както ще видим в следващата част, Виена можела да разчита на подкрепата на хърватското, сръбското и румънското население. Дори с тази помощ, хабсбургската армия пак не могла да победи унгарските части.

Изправен пред тази ситуация, дворът взел съдбовно решение. Да не забравяме, че руска армия била позиционирана във Влашко и Молдова, където била изпратена да смаже революционната дейност в Княжествата. През януари няколко руски части вече били предприели неуспешно действие в Трансилвания срещу частите на генерал Бем. През май 1849 г. Франц Йосиф писал до Николай I и помолил за доста по-голяма намеса. В резултат на благосклонния отговор на царя, руска армия от 150 000 човека пресякла границата. До август унгарските части били победени и хабсбургското господство било възстановено над цялата територия на Унгарското кралство.

С края на унгарската революция хабсбургското правителство можело да пристъпи към реорганизирането на империята. Новата система, която била в сила от 1849 до 1860 г., се свързвала първоначално с името на министъра на вътрешните работи Александър Бах. Германец с либерални убеждения, той също като мнозина от своите колеги, искал да въведе просветен режим, моделиран от идеите на Йосиф II. Конституцията от 1849 г. така и никога не била приложена на практика. Вместо това, държавата се върнала назад към абсолютисткия модел, според който императорът имал пълна власт, неконтролирана от представително събрание. След поражението на Унгария не останала ефективна опозиция срещу възприемането на силно централизирана административна организация. Империята била разделена на райони, които били управлявани от служители, назначени от Виена. Целта била единна държава, чиято администрация ще стои над националностите и над историческите разделения и ще гарантира еднакви права за всички хабсбургски граждани. Еднакви закони и разпоредби щели да се прилагат в цялата империя. Също като по времето на Йосиф II, езикът на управление щял да бъде германският.

Новият ред бил изключителен шок за унгарското ръководство. Разбира се, онези, които участвали в революцията, били напуснали страната или били в затвора. Мнозина емигрирали в Османската империя. През следващите години членовете на тази имиграция бавно се връщали, за да поемат активна роля в съпротивата срещу режима на Бах. При новата система Унгария била напълно инкорпорирана в империята, а земите ѝ били разделени на пет района. Унгария, Хърватия, Трансилвания, Войводина и Военната граница били отделни юрисдикции. Областните организации и диетът в Буда, централните органи на унгарската автономия, били разпуснати. Страната се управлявала от немски говореща бюрокрация, като голям брой от членовете ѝ били чехи по народност.

Катастрофите, които Хабсбургската империя преживяла през периода на Бах, били в резултат повече на външни, отколкото на вътрешни усложнения. Австрийското положение в международните отношения след Виенския конгрес се основавало на Свещения съюз, партньорството на Прусия, Австрия и Русия. Макар че тази комбинация не винаги работела добре по Източния въпрос, тя изпълнявала основната си функция да стабилизира политическите условия на Континента и да защитава интересите на членовете си в разделена Полша. Както видяхме, руска армия се притекла на помощ на Виена през 1849 г. За крайно неудоволствие на Русия, хабсбургското правителство не възприело същото благосклонно отношение към Русия по време на Кримската война. По това време Хабсбургската империя останала неутрална, но действията ѝ по-скоро облагодетелствали руските врагове. По време на войната отново било демонстрирано първенството на австрийските интереси на Запад. Хабсбургските държавници се опасявали, че ако възприемат проруско отношение, французите ще вдигнат революционно движение в Италия. Възприемането на неутрална политика обаче, разпаднало Свещения съюз и по този начин основното препятствие пред националната революционна активност в Централна Европа и Италия било премахнато. През следващите години Русия работила в сътрудничество с Франция. Както видяхме, първият продукт от тази антанта било обединението на Дунавските княжества срещу силната австрийска опозиция. Вторият, дори по-сериозен, било обединението на Италия между 1859 и 1861 г. Макар че империята все още държала Венеция-Ломбардия, тя вече не влияела върху останалата част от полуострова.

Поражението в Италия сложило край на режима на Бах. Централизираната система не била създала достатъчно силно управление, за да защити интересите на империята и следователно трябвало да бъдат опитани други алтернативи. В този момент решенията се взимали от Франц Йосиф и група негови близки съветници. Промените били въведени с декрет и без много предварително предупреждение. В октомврийския Диплом от 1860 г. било направено връщане към предишната база на провинциален контрол и бил направен опит да се удовлетворят унгарските искания. По този начин били възстановени условията, съществуващи преди 1848 г., с изключение запазването на някои реформи, в частност освобождаването на селяните. Бил създаден централен орган, *Reichsrat* (Имперски съвет), като неговите членове се излъчвали от провинциалните диети, които, разбира се, отново функционирали. Тъкмо въвели тази организация и правителството отново се сменило. Силната вътрешна опозиция срещу Диплома, особено от страна на германските либерали, довела до издаването на Февруарския патент от 1861 г., който възстановил централизма и превърнал *Reichsrat* в същински парламент с горна и долна камара. Провинциалните диети, изгубвайки част от предишните си права, сега придобили за своя главна функция избирането на делегати за централното събрание.

От 1861 до 1865 г. министър-председател бил Антон фон Шмерлинг. Въпреки че получил подкрепата на някои от националните ръководства, той се натъкнал на силната опозиция на унгарците. Когато те отказали да изпратят делегати във виенския парламент, техният диет бил разпуснат. По същото време, в опит за умиротворение, правителството върнало под унгарска юрисдикция Войводина и част от оспорвана хърватска територия. Междувременно, с все още изострения унгарски проблем, вероятността от сблъсък с Прусия по въпроса за господството в германските земи ставала все по-голяма. Хабсбургските лидери добре си давали сметка, че не могат да рискуват една война, ако съществува възможността да възникнат усложнения в Унгария. Следователно за Виена било жизненоважно да постигне мирно уреждане.

Въпреки поражението от 1849 г., унгарското положение останало сигурно. Още повече, че за разлика от други народности, унгарците били демонстрирали способността си да организират силно революционно управление и да изкарат армия на бойното поле. Под натиска на международната ситуация, австрийското правителство започнало преговори с унгарските представители, начело с Ференц Деак. През 1865 г. бил назначен кабинет под ръководството на херцог Ричард Белкреди и той бил натоварен със задачата да постигне споразумение. Деак бил склонен да приеме уреждане, основано на лично обединение на унгарските земи с останалата част от империята с обща политика по отношение на външните работи и отбраната, но ако пълният контрол върху администрацията на кралството бъде оставен в ръцете на национално правителство, отговорно пред унгарски парламент. През 1866 г. хабсбургската армия била сразена от Прусия, която след това пристъпила към организирането на Северната германска конфедерация. Хабсбургската империя била изключена от оказването на влияние върху германските дела. Това второ голямо поражение за по-малко от едно десетилетие направило неизбежно приемането на унгарските искания от страна на империята.

Der Ausgleich (Компромисът) от 1867 г. представлявал съществена реорганизация на империята, която продължила до края на монархията през 1918 г.

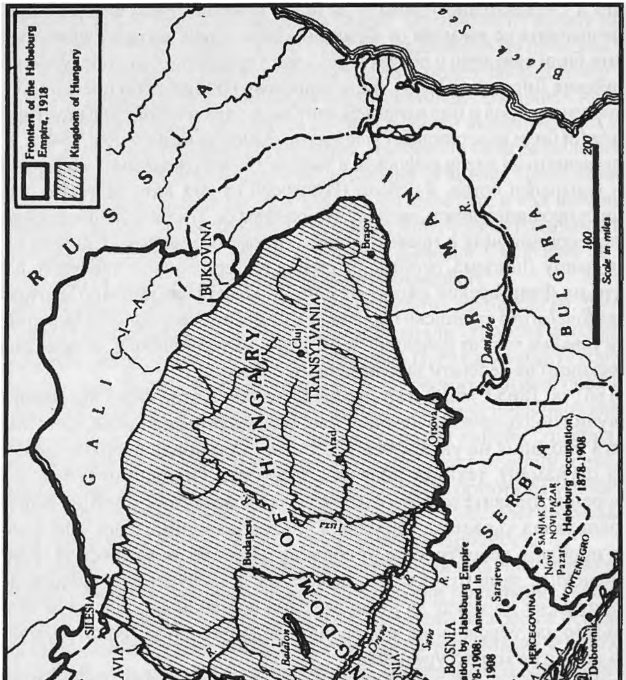
Frontiers of the Habsburg Empire, 1918
Kingdom of Hungary
Scale in miles
0
100
200
GERMAN EMPIRE
BAVARIA
Munich
Passau
Prague
BOHEMIA
MORAVIA
SILESIA
GALICIA
RUSSIA
BUKOVINA
ROMANIA
BULGARIA
SERBIA
MONTENEGRO
ITALY
SWITZ.
VORARLBERG
TIROL
Brixen
Trent
Innsbruck
Salzburg
UPPER AUSTRIA
Linz
Danube
Vienna
LOWER AUSTRIA
STYRIA
Graz
CARINTHIA
Villach
Klagenfurt
CARNIOLA
Ljubljana
Görz
GORIZIA GRADISCA
Trieste
ISTRIA
Pula
Rijeka
Venice
Po R.
Zagreb
CROATIA-SLAVONIA
Drava
Sava R.
L. Balaton
KINGDOM OF HUNGARY
Budapest
Tisza
Arad
Cluj
TRANSYLVANIA
Brasov
Orsova
Danube
BOSNIA
Occupation by Habsburg Empire 1878-1908: Annexed in 1908
Sarajevo
HERCEGOVINA
SANJAK OF NOVI PAZAR
Novi Pazar
Habsburg occupation 1878-1908
DALMATIA
Zadar
Dubrovnik
Adriatic Sea
Black Sea
R.

Карта 23. Австро-Унгария (1867-1918)

Изражение на умерената унгарска програма, документът разделял империята на две отделни политически единици (вж. Карта 23).

Земите на унгарската корона оттам нататък щели да бъдат администрирани като централизирана държава под разпоредбите на Мартенските закони от 1848 г., които били прокарани в Пеща по времето на революцията. Франц Йосиф бил признат за крал, но положението му в Унгария било на ограничен, конституционен монарх. Двете части на империята щели да имат само три общи министерства: на външните работи, на отбраната и на финансите, последното от които щяло да има юрисдикция само върху разходите, свързани с останалите две. Делегации от реорганизирания *Reichsrat* и от унгарския парламент щели да се срещат редовно, за да разглеждат общи проблеми. Бил договорен също митнически съюз, който щял да бъде подновяван на всеки десет години. За да отрази тази фундаментална промяна, държавата щяла да носи името Австро-Унгария. Името *Унгария* се използвало, за да обозначава всички земи под нейна власт; изборът за другата половина не бил така очевиден. По онова време, официално се използвал терминът *Кралствата и земите, представени в Reichsrat.* Някои автори приемат също имената *Цислейтания* за териториите под властта на Виена и *Транслейтания* – за Унгария, основани на границата по река Лейта. За останалата част на разказа, името *Австрия* ще се използва изключително за неунгарската част от империята. Титлата на Франц Йосиф била крал на Унгария и император на Австрия. Виена била столицата на Австрия и седалище на обединените министерства. През 1872 г. Буда била обединена с Пеща и оттам насетне Будапеща станала унгарска столица.

Компромисът (*Der Ausgleich)* бил огромна унгарска победа, макар че той не оправдал очакванията на онези, които искали пълна независимост. На практика обаче, нямало да има еднакво разделение на властта. През следващите години унгарското правителство успяло да представи обединен фронт по всички първостепенни въпроси. Обратното, австрийската част преживяла поредица от вътрешни кризи, които отслабили способността ѝ да се справи с Будапеща. Преобладаващото влияние на унгарските интереси във външните работи било обилно илюстрирано през следващите години. По този начин унгарската част, с по-малко население, от което само около половината били всъщност маджари по националност, успяла да упражнява непропорционално влияние върху живота на цялата държава. Разбира се, Компромисът имал разрушителен ефект върху политческия живот на южните славяни и румънци, особено на онези, които живеели в земите на унгарската корона.

ХЪРВАТИЯ, СЛОВЕНИЯ И ВОЙВОДИНА
(1848-1868)

1847 и 1848 г. отбелязали кулминацията на хърватския и унгарския конфликт за езика. Съществувал също така спор за големината на територията, която трябва да попадне под хърватска юрисдикция. Саборът се доминирал от Националната партия, която поддържала югославските или илирийски възгледи. Нейната непосредствена програма призовавала към обединението на Далмация, Военната граница и пристанище Риека с Хърватия и Словения под управлението на автономна администрация. Освен това партията искала в Загреб да бъдат създадени епископия и университет. През 1847 г. саборът провъзгласил хърватския за официален език. Междувременно диетът в Будапеща следвал същата националистична пътека. Докато саборът се опитвал да разшири териториалните граници под свой контрол, диетът искал да ограничи хърватските правомощия дори в земите, които по-рано били признати за хърватски. През 1847 г. нов закон се опитал да наложи унгарския като език на управлението. Неговите разпоредби твърдяли, че латинският може да бъде използван в Хърватия, но че всички дела в Будапеща трябва да се извършват на унгарски, който също така бил въведен като задължителен предмет в училищата. Било забранено хърватският език да се използва в официалната кореспонденция между Загреб и Будапеща. Така саборът и диетът вървели в диаметрално противоположни посоки.

Преди избухването на революцията дворът опитвал да поддържа баланс между спорещите страни. През март 1848 г., когато Виена била под революционен контрол и дворът бил принуден да напусне града, хабсбургските власти били принудени да отстъпят пред унгарските искания. Докато армията била ангажирана в Италия, те нямали никакъв шанс да гарантират послушание в която и да е от имперските територии. Макар че по този начин централната власт била парализирана, неунгарското население на Унгарското кралство се организирало едновременно в подкрепа на революционните идеали и срещу унгарските действия. Следователно хабсбургското правителство получило алтернативни центрове на власт, с които да си сътрудничи.

Едновременно с това, заедно с въстанията в Буда и Виена, революционната треска обхванала и Загреб. Основната национална програма останала същата, но било издигнато искане за разширени либерални реформи, в частност за край на феодалните задължения. Движението в Хърватия било подпомогнато от един способен лидер. През март барон Йосип Йелачич, полковник във Военната граница, бил определен от двора за бан на Хърватия. Заедно с това той бил повишен в чин генерал и му било поверено командването на Военната граница. Саборът приел неговото назначение. Йелачич първо заповядал на хърватските служители да не следват никакви нареждания, освен тези, издадени в Загреб, а през април отношенията с унгарското правителство били прекъснати. Пропагандатор на илирийската идея, Йелачич си сътрудничел с Националната партия. Той също така организирал национална гвардия и призовал за нови избори сабора, който бил свикан през юни.

Междувременно, подобни събития се случвали в регионите, населявани от сърби. В центрове като Сремски Карловци и Нови сад, които имали голямо сръбско население, се провеждали събрания. Исканията останали такива, каквито били през предишния век: признаване на сръбския за официален език, равно положение на православната църква с католиците и годишни срещи на църковните събрания. Да не забравяме, че последните включвали силно представителство на миряните и се занимавали с въпроси от общ интерес за сръбското население. Както преди, сръбската програма настоявала за определянето на точна географска юрисдикция и за назначаването на военен командир, т.е. войвода. През май в Сремски Карловци било свикано национално събрание, на което присъствали няколко хиляди човека. Делегатите избрали Йосип Раджачич за патриарх и Стефан Шупликац за войвода. По-нататък те поискали признаването на национална териториална единица, състояща се от Банат, Бачка, Бараня и част от Срем, известна общо като Войводина. Общата територия, съгласно военното преброяване от 1851 г. имала население от 407 000 сърби, 395 000 румънци, 325 000 германци, 241 000 унгарци и 32 000 други. Общият брой на сърбите в империята бил посочен на 1 438 000 души.[3] Сръбската програма призовавала към тясно сътрудничество на Войводина с хърватската държава и автономно положение по отношение на Унгария. Естествено тези претенции били абсолютно неприемливи за унгарските революционни лидери, които били склонни да разглеждат сърбите като натрапници на тяхната историческа територия. Повече насърчение обаче дошло от Виена. През декември новият император Франц Йосиф одобрил назначенията на Раджачич и Шупликац и дал уверения относно създаването на национална организация за сърбите. През юни вече били започнали сблъсъци между сръбски и унгарски отряди. По време на революционния период на хърватските територии имало съвсем малко сражения, но Войводина била опустошена.

През юни новоизбраният сабор се събрал в Загреб и пристъпил към постановяването на програма за либерална реформа, включваща отменянето на всички феодални задължения. Били изпратени представители в славянския конгрес в Прага, а изразените там австрославянски възгледи получили хърватската подкрепа. Саборът напълно одобрил реорганизацията на империята на национална и федеративна основа. Неговата основна цел била възраждането на Триединното кралство с територии, които щели да включват Хърватия, Словения, Далмация, Риека и Медюмурие, територия, която по-рано била част от Унгария. Била дадена силна подкрепа за принципа на сътрудничество с войводинските сърби, а лидерите на двете движения работили в тясно сътрудничество. Останал нерешен въпросът за отношенията с Виена и Буда, като и с двете се водели преговори. Хърватските лидери били склонни да постигнат споразумение с Унгария, но само на базата на политическо равенство. По същество те искали от Буда това, което унгарците искали от Виена. И в двата случая, целта била установяването на близки отношения, но с гаранции за пълна автономност във вътрешните работи. Хърватските представители водели преговори с хабсбургското правителство на същата основа.

До септември преговорите между Загреб и Буда, от една страна, и Виена и Буда, от друга, били прекъснати. Имперски войски, водени от Йелачич, пресекли река Драва и навлезли в унгарска територия. През октомври хабсбургското правителство обявило унгарския диет за разпуснат и назначило Йелачич за командир на армията, действаща в района. Тези събития донесли пълната победа на радикалните елементи в Унгария. Кошут получил цялата власт. Когато във Виена избухнало октомврийското въстание, Йелачич бил принуден да отложи операциите си в Унгария, за да могат частите му да вземат участие в отвоюването на града. Вече разгледахме последвалия неуспех на хабсбургската армия да потуши унгарското въстание и навлизането на руската армия. В тази кампания хърватски, сръбски и румънски войници се присъединили към руснаците и австрийците срещу унгарските революционери, които били подкрепени от голям полски контингент.

---

[3] C. A. Macartney, *The Habsburg Empire, 1790-1918* (London Weidenfeld & Nicolson, 1968), p. 447.

По този начин до края на революционния период хърватските лидери станали свидетели на разгрома на унгарските усилия за налагане на единство. Саборът бил въвел реформаторски мерки, от които всъщност най-важните засягали освобождаването на селяните. През април 1848 г. в Буда и през август във Виена били одобрени закони, засягащи селяните. Подобни мерки били постановени от сабора през юни. Всички задължения на селянина към господаря, включително десятъка, трудовите повинности и други плащания, били отменени. Селяните щели да получат дял от земята. Било изплатено обезщетение, определено на сумата, която било преценено, че господарят би получил в период на 20 години, като този стандарт бил използван редовно в други райони. Правителството щяло да компенсира земевлделците, а след това да събира плащанията от селяните на вноски в продължение на 20 години. Пасищата и горските земи също били разделени. Земевладелецът запазил отредените му части от имението като пълна собственост; дялът на селянина бил даден на общинските събрания. Оттам насетне аристокрацията и църквата подлежали на данъчно облагане на същата база като селяните. Разбира се, това уреждане било въведено с много спорове. Основната трудност била при определянето на компенсацията, която да бъде дадена на отделния аристократ.

След смазването на унгарската революция с тяхна помощ, хърватите и сърбите очаквали да бъдат възнаградени като им бъдат дадени разширени автономни права и като бъдат признати териториалните разделения, към които те предявявали претенции, т.е. земите от Триединното кралство и Войводина. Вместо това, те, също като победените унгарци, били принудени да приемат системата на Бах. Хърватия била разделена на шест области, чиито служители се назначавали от Виена, а саборът не заседавал. Всички останки от хърватската автономност изчезнали. Йелачич останал бан до смъртта си през 1859 г., но тази титла била до голяма степен почетна. Администрацията била в ръцете на германски говорещи служители, които понякога били хървати, но често пъти германци, чехи или словенци. Били приложени австрийската юридическа система и граждански кодекс. Въпреки това, през този период бил постигнат известен напредък. Били проведени реформите, засягащи селяните. Загреб отново станал епархия. Риека била дадена на Хърватия, но Далмация и Военната граница запазили предишния си статус. През 1849 г. Войводина станала кралство, като Франц Йосиф приел поста на велик войвода. Освен това тя се управлявала пряко от Виена.

Установяването на централизирана система естествено породило негодуването на почти всички хърватски политически лидери. Те не получили нищо срещу подкрепата си за монархията през 1848 и 1849 г. Кратка забележка, направена от унгарец към хърватин, обобщава положението: „Това, което ние получихме като наказание, на вас ви беше дарено като награда.“[4] По това време били създадени политически съюзи, които продължили до 1914 г. Предишните партии, Националната партия и унионистите, или магироните, продължили да действат. Първата се разцепила по въпроса за сътрудничеството с Виена, но унионистите останали твърди в подкрепата си за Унгария при почти всякакви условия. През 1861 г. под ръководството на Анте Старчевич и Евгений Кватерник била образувана друга група, Партията за права (Правна партия) (имайки предвид хърватските държавни права), която отстоявала хърватския национализъм в същинския смисъл на думата. Както видяхме, Националната партия вярвала в южнославянското сътрудничество и разглеждала хърватите, сърбите и словенците в еднакъв план. За разлика от тях, Партията за права подчертавала историческите права на Хърватия и се противопоставяла на югославската ориентация на националистите. Старчевич, който бил бивш привърженик на илирийската идея, твърдял, че всички южни славяни са всъщност хървати и че сърбите и словенците са се откъснали от основната част на нацията. По този начин неговите възгледи съответствали на някои сръбски изявления, че хърватите са просто сърби-ренегати. С изключение на тези крайни мнения, които не били споделяни от всички членове, Партията за права не искала трайно партньорство нито с Виена, нито с Буда. В най-добрия случай, тя би приела съюз само посредством един общ монарх.

---

[4] Цитат по Robert A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*, 2 vols. (New York: Columbia University Press, 1950) I, 126.

Най-влиятелната фигура, която подкрепяла илирийските позиции на времето, бил епископ Йосип Щросмайер, който работел в тясно сътрудничество с Франьо Рачки. Назначен за епископ на Дяково през 1849 г., Щросмайер взел активно участие в католическите дела. Силен подръжник на идеята за южнославянското сътрудничество, той предпочитал термина “югославянски“ пред „илирийски“. Като лидер на Националната партия, той играл съществена роля при формулирането на решенията, които се взимали тогава. Да не забравяме, че през 1861 г. Февруарският патент създал централно събрание – Reichsrat, в което се изпращали представители от провинциите. Унгарският диет отказал да участва в този парламент. Банът на Хърватия, Йосип Шокчевич, се опитал да спечели хърватската подкрепа за новата организация на империята. Както може да се очаква, унионистите, които следвали унгарските напътствия, и Партията за права, която искала напълно автономна или независима държава, се противопоставили на сътрудничеството. Националната партия се разединила по въпроса. Една група, под лидерството на Иван Мажуранич, се обявила за изпращането на представители в Reichsrat, ако може да бъде постигнато споразумение, което да прибави Далмация и Военната граница към Хърватия. По-голямата част от партията, обаче, под лидерството на Щросмайер, предпочела да откаже участие. През 1863 г. Мажуранич образувал Независимата национална партия, която подкрепила политика на споразумение с Виена. През 1865 г. обаче първоначалната Национална партия спечелила изборите за сабор. По инструкции от Виена, това събрание излъчило делегация, която неуспешно се опитала да договори нови политически отношения с унгарските си партньори.

Междувременно между хабсбургското правителство и унгарските представители започнали обсъжданията, които щели да доведат до Компромиса (Ausgleich). Както видяхме, във финалното споразумение Унгария настояла и успяла да получи приобщаването на Хърватия към себе си в Двуединната монархия. Мнението на хърватските представители не било взето предвид за това решение, което решително моделирало политическото бъдеще на страната. Оттам насетне унгарските власти имали доминиращо положение при бъдещите преговори.

Последиците за Хърватия от променените отношения между Виена и Буда скоро станали очевидни. През 1867 г. новоназначеният бан Левин Раух, който бил и лидер на Унионистката партия, взел мерки, за да потуши действията на двете крила на Националната партия и на всички онези, които не искали да приемат това положение. След това били проведени избори за сабор. Използвайки всички средства, с които разполагал, за да повлияе на гласуването, Раух успял да гарантира унионистите да спечелят 52 от всички 63 места. Когато опозиционните делегати отказали да признаят резултатите от тези нечестни избори, банът просто назначил други хора, които да заемат местата. След това саборът назначил 12-членна делегация, която била изпратена в Буда да преговаря с подобен комитет, избран от унгарския диет.

Въпреки силната опозиция, унгарското правителство било склонно да признае някои хърватски права за политическа автономност. *Нагодбата* (Споразумение или Договореност), сключена през 1868 г., установила Хърватия като отделна политическа единица в рамките на кралство Унгария с автономна юрисдикция във вътрешните работи, полиция, съд, религия и образование. Хърватският език можел да се използва във вътрешната администрация и в унгарския парламент, когато се обсъждали съвместни проблеми. В този орган щели да участват 40 хърватски депутати. Другите предвиждания обаче, не били толкова благоприятни. Властта и позицията на бана щели да се окажат изключително критични. Този служител щял да се назначава от краля по предложение на министър-председателя на Унгария, процедура, която гарантирала, че той ще представлява унгарските интереси. Нещо повече, той имал правото да разпуска сабора и да управлява до следващите избори. Унгарското правителство също така запазило силен контрол над хърватските икономически и търговски дела, включително банките, жп-линиите, теглилките, мерките, сеченето на монети и сключването на търговски договори. Териториалните договорености също не съответствали на хърватските желания. Хърватия наистина придобила земите от Военната граница през 1881 г., но Унгария взела Риека, а Далмация останала под австрийско управление. През септември 1868 г. саборът с унионисткото си мнозинство и унгарският парламент приели това уреждане.

Както можем да си представим, Нагодбата била посрещната с мощна съпротива в Хърватия. Само унионистите я подкрепили. През октомври 1871 г. Кватерник организирал въстание в Раковица и при потушаването му бил убит. Всъщност, хърватските лидери не можели да направят почти нищо. И австрийското, и унгарското правителства одобрили това споразумение. Силата на реакцията обаче, повлияла унгарските власти да се съгласят да направят някои поправки. Нова делегация, състояща се от 6 унионисти и 6 членове на Националната партия, в това число и Щросмайер, поискали промени, които включвали номинирането на бан от страна на краля, без намесата на унгарското правителство, признаването на правото на сабора да изпраща петима представители в смесените австро-унгарски делегации, и гаранция, че Хърватия ще администрира собствените си финанси. Нито едно от основните искания не било удовлетворено, макар че били направени някои отстъпки по по-маловажните въпроси. Обезверен, Щросмайер се оттеглил от активен политически живот. Въпреки това той останал епископ на Дяково и упражнявал огромно лично влияние до смъртта си през 1905 г.

Така политическата еволюция на Хърватия, Словения и Войводина след 1848 г. се оказала пагубна за южнославянското население. Условията в Далмация и Словения, които останали под австрийска администрация, ще бъдат разгледани по-късно, но тук също имало известен напредък на националните движения. В земите на унгарската корона една-единствена национална идея постигнала удивителен успех. От тотално поражение през 1849 г., до 1867 г. унгарските лидери успяли до изведат нацията си до положение на партньорство в една реорганизирана империя. Новата ситуация била неблагоприятна не само за славянското население, но и за мнозинството от жителите на Трансилвания.

ТРАНСИЛВАНИЯ

Преди 1848 г. Трансилвания се администрирала чрез специалното канцлерство във Виена. Хабсбургското правителство назначавало управителя и главните служители. Диетът, който не се свиквал между 1810 и 1834 г., бил съставен от представители на привилегированата част на обществото и от членове, назначени от имперските власти. Предишната система на трите признати нации – саксонците, унгарците и шеклерите – и на четирите приети религии – католическата, лутеранската, калвинистката и униатската – продължила да действа. За да мине закон в диета, трябвало да бъде получено съгласието и на трите народности.

Въпреки факта, че те съставлявали мнозинството от жителите на Трансилвания, румънците продължавали да нямат официално представителство в управлението. Предимно селско население, те били изключени както като класа, така и като народност. Точно като при православните сърби в Банат, националното лидерство било в ръцете на духовенството, което било разделено между православната и униатската йерархии. Макар че между двете църкви съществували някои търкания, те си сътрудничели значително на политическо и културно ниво. Както видяхме, през XVIII век културното лидерство било в ръцете на униатите. То преминало към православието главно поради усилията на епископ Андрею Сагуна, който играл съществена роля в румънските национални движения.

Влиянието на религиозните институции върху румънския културен живот било естествен резултат от факта, че църквите предоставяли по-голямата част от наличното образование за румънците. Църквата подготвяла учителите за основното училище. Висше образование давали униатското училище в Блай и православната семинария в Сибиу. Единственото издателство на румънски език се ръководело от униатската църква в Блай. Разбира се, наблягането върху религиозното обучение не било национализъм, а религия и дълг на добрия гражданин.

Хабсбургите признавали централното място на църквите и на тяхното национално лидерство и се отнасяло с тях като с представители на румънския народ.

През 30-те и 40-те години на XIX век този монопол бил оспорен от една нововъзникнала група, състояща се главно от интелектуалци от средната класа, като учители, адвокати, държавни служители, лекари, занаятчии и търговци. Те били критично настроени към църковното управление и повечето от тях били с либерално и национално политическо убеждение. Също като съвременниците им от другите балкански народи, те били убедени в значението на езика, като същинско изражение на националната култура. Подчертавайки латинската основа на румънския език, те се обявявали за премахването на славянските и на други чужди думи, и за използването на латинската азбука, вместо на кирилицата. Макар че приемали концепцията за романския произход на народа си и за континуитета на населяването на Трансилвания, те не се осланяли напълно на исторически аргументи. Следвайки съвременната либерална доктрина, те твърдяли, че след като румънците са мнозинството от населението на Трансилвания и след като подсигуряват повечето данъци и попълнения за армията, те трябва да имат адекватно представяне в политическите институции. Техните конкретни искания стигали отвъд признаването им за четвърта привилегирована нация. Освен това, те искали място в управлението, пропорционално на броя на населението им. По този начин техните искания били революционни и подкопавали аристократичната и феодална основа на трансилванското общество. Тези възгледи скоро се появили в печата. През 1838 г. Джордже Барициу и съмишлениците му започнали издаването в Брашов на *Gazeta de Transilvania* (Трансилвански журнал) и литуратурната му притурка, *Foaia pentru minte, inima si literatura* (Вестник за ума, сърцето и литература). Те станали основните средства за изказване на мненията на интелектуалците.

Трудно е да се прецени размерът на тази група, която за в бъдеще щяла да се окаже много влиятелна. В същинска Унгария и Трансилвания по това време имало около 2 милиона румънци. През 1838 г. *Gazeta de Transilvania* имала едва около 500 абоната; до 1860 г. настъпила съвсем малка промяна.[5] Въпреки това тези мъже щели да съставляват политическото и културното ръководство през остатъка от века. Първоначално те деляли това положение с православното духовенство. Сътрудничеството между интелектуалните и религиозните лидери не винаги било лесно. Интелектуалците не били антиклерикално настроени, но те настоявали за някои промени в църковното управление. Те вярвали, че миряните трябва да имат по-силно влияние в администрацията и искали да въведат по-национално ориентирани теми в образователната система, като румънска литература и история. Освен това те искали униатската и православната църкви да работят заедно в по-тясно сътрудничество. Водещата фигура сред интелектуалците бил Симион Бърнуциу, учител по философия в университета в Блай. Сред духовенството най-важен бил епископът на православната църква Андрею Сагуна, а неговият съвременник Йоан Лемени, начело на униатската йерархия, в крайна сметка щял да напусне румънското национално движение.

---

[5] Keith Hitchins, „The Sacred Cult of Nationality: Rumanian Intellectuals and the Church in Transylvania, 1834-1869," in Winters and Held, *Intellectual and Social Developments*, p. 135.

В Трансилвания, също като в Хърватия, унгарските лидери превърнали езиковия проблем в централна точка от националната си програма и настоявали в диета за замяната на латинския с унгарския език. Те били подкрепяни от шеклерите, но срещали съпротивата на саксонските депутати. Тези искания застрашавали както румънските, така и германските интереси. Саксонците обаче, били възпрепятствани от факта, че искали да запазят непокътната политическата структура в Трансилвания. Тъй като искали да запазят пълен контрол върху саксонските провинции, те не можели да си сътрудничат с румънското мнозинство, чиито лидери настоявали за представителство, пропорционално на броя им.

След избухването на революцията през март и април 1848 г., унгарският диет провъзгласил пълното обединение на Трансилвания с останалите унгарски земи. Трансилвания щяла да изгуби диета си, но да получи 69 места в събранието на Буда. Този ход ясно обслужвал унгарските интереси. В Трансилвания унгарското население било малцинство. Ако обаче, провинцията се добавела към същинска Унгария, унгарците щели да имат ясно мнозинство в обединените територии. Като на други места, унгарските революционери предложили либерални реформи в други сфери. Всеки румънец или саксонец, който приемел унгарския език и културно влияние, щял да се радва на положение на пълно равенство в държавата. Естествено това отношение спечелило съвсем малко подкрепа сред неунгарското население.

През 1848 г. във всички населявани от румънци територии в Трансилваия, Банат и самата Унгария били проведени местни събрания. Съществувало също така значително селско вълнение. Законите за освобождаване на селяните, прокарани в Унгария, се забавили с прилагането им в Трансилвания, а когато аристокрацията направила опит да продължи да събира феодалните данъци и трудови повинности, селяните реагирали с насилие. Ситуацията в Трансилвания се усложнила допълнително от факта, че унгарската аристокрация държала контрола над румънските селяни. Селските представители се обединили с интелектуалците и духовниците за формулирането и представянето на национална програма. Техният организационен център станал Блай.

Първото значимо румънско национално събрание в тази революционна година се провело в края на април. На 8 май била проведена нова конференция, на която присъствали Сагуна, Бърнуциу, Аврам Янку, който оглавил селското движение, и други интелектуалци и духовници. Румънските лидери се изправили точно пред същия проблем като своите съвременници в Хърватия: Виена или Буда да предпочетат? Възникнала солидна опозиция срещу пълното обединение с Унгария, но по въпроса за преговорите с тези съперничещи си центрове, съществували разногласия. Така или иначе, дори онези, които искали да работят с унгарските революционери, желаели признаване на румънските национални права, което било невъзможно условие. Най-силната група, включително Сагуна и Бърнуциу, се обявявала за сътрудничество с Виена. Целта била да се постигне признаване като нация с власт над определена територия – с други думи, програма, много сходна с тази, желана от сръбските лидери. За в бъдеще Сагуна щял да бъде основната връзка с хабсбургското правителство, което от своя страна признало епископа като представител на румънските интереси.

Основната цел на предишната среща била подготовката на национално събрание, което било свикано в средата на май. Тук, на 15-17 май интелектуалците и духовенството отново взели важни решения. Сагуна и Лемени били избрани за председатели на събранието, а Бърнуциу и Джордже Барициу – за заместници. Тяхната програма била обявена пред събрание от 30 000 човека на едно поле извън Блай. Румънските искания били представени в петиция от 16 точки към императора. Съдържанието ѝ ясно демонстрирало огромния напредък, направен след предишната румънска цел, която била просто признаване като четвърта политическа нация. Сега румънската цел била заявена като пълна реорганизация на администрацията на провинцията, като румънското население трябвало да получи положение, съразмерно на броя му, включително пропорционален дял в представителството в диета и в обществените служби. Румънският щял да бъде официален език. Промените щели да бъдат постигнати от конституционно събрание и докато то се събере, въпросът за обединението с Унгария трябвало да бъде отложен. Петицията също така включвала стандартния списък с либерални реформи, които видяхме и другаде, като например, гаранции за свобода на словото и печата, отмяна на специалните привилегии, освобождаване на селяните и край на ограниченията върху търговията и индустрията.

След това били избрани две делегации, оглавявани от епископите. Едната била изпратена във Виена, за да представи петицията пред императора, а другата – в Клуж на заседанията на трансилванския диет. По същото време била създадена постоянна румънска национална комисия със седалище в Сибиу. Сагуна станал председател, а Бърнуциу – негов заместник. От 23-та членове, 6 били свещеници, 5 – учители, а 12 – адвокати и чиновници. Събранието в Блай се доминирало от умерените. Те не възнамерявали да използват никакви насилствени революционни действия. Вместо това, лидерите предложили законови средства за действие. Те съставили петиции до правителството и образували делегации начело с епископи. В края на срещата, епископите предупредили събраната тълпа да бъде търпелива и да изчака реакцията на правителството.

Румънската инициатива била неуспешна. Сагуна пристигнал във Виена през юни по време, когато дворът бил в много слаба позиция. С действие, предприето точно преди пристигането на Сагуна, императорът, опасявайки се от унгарска опозиция, одобрил революционните мартенски и априлски закони, които включвали обединението на Унгария и Трансилвания. След това епископът отишъл в Буда, където от юни до септември провел обсъждания с унгарските служители. Лемени също бил разочарован. Трансилванският диет се събрал през май, като единствените румънски делегати били епископът и неколцина други от благороднически ранг. През юни селските реформи били одобрени, като за модел служели унгарските закони. Тъй като унгарците и шеклерите имали мнозинство, те успели да осигурят приемането на обединението с Унгария. Не можело да се очаква, че румънските лидери ще одобрят решението или че ще признаят властта на диета да проведе подобна мярка.

Междувременно влашката революция претърпяла поражение. През септември руската и османската армии окупирали и двете Княжества. Трансилвания била залята от поток от бежанци. Брашов и Сибиу се превърнали в центрове на бежанците. Повечето от тези хора минавали през провинцията и продължавали към Западна Европа. Някои, като Николае Бълческу, се включили в събитията в Трансилвания. Лидерите на влашкото въстание симпатизирали на унгарския революционен режим, който имал много общи принципи с тяхното собствено кратко движение. Преди 1848 г. и в последвалите години, румънците от Княжествата и унгарските либерали си сътрудничели. По същото време Бълческу се опитал да събере унгарските и румънските лидери, за да образува общ фронт срещу Русия и Хабсбургската империя – двете консерватини сили, които стояли като основна пречка пред революционната промяна в Европа. Проблемът останал в отказа на унгарското правителство да направи достатъчно отстъпки. Макар че то било склонно да признае, че Хърватия има определени исторически права, то не било склонно да признае подобни румънски или сръбски претенции. Унгарската позиция по отношение на тези народности се променила чак през юли 1849 г. в навечерието на поражението.

Междувременно, насилието в провинцията нараснало. И унгарските войници, и румънските селяни извършвали зверства в опитите си да постигнат по-скорошно въвеждане на законите за освобождаване на селяните. В териториите, където редовната власт се разпаднала, румънските народни лидери успели да наложат контрол. Важен център на румънска власт бил установен в Западните планини. Тук Аврам Янку оглавил група въоръжени селяни, които защитавали позициите си до края на революцията. Разбира се, сраженията вече били започнали в други части на империята. Сърбите в Банат и имперските войски били във война с унгарските революционни части. В Трансилвания румънците подкрепяли хабсбургската армия, а шеклерите се присъединили към унгарците. Военната ситуация се променила радикално, когато генерал Бем поел ръководството на унгарските части. До края на годината той успял да вземе под контрол почти цяла Трансилвания с изключение на Западните планини. Така Трансилвания минала под унгарско военно управление.

През декември румънските лидери провели нова среща, която отново се председателствала от Сагуна. В програмата останало установяването на румънски автономен регион. Той щял да се ръководи от румънски служител, посочен от императора, който щял да има положение, сходно с това на бана в Хърватия. Румънският национален комитет все още поддържал сътрудничеството с Виена, макар че хабсбургското правителство не го признавало като официален орган. Възникнал и непосредствен проблем. Румънските представители трябвало да решат какво да правят по отношение на опасността, която представлявала кампанията на генерал Бем. По същото време румънските, сръбските и саксонските лидери се съгласили, че трябва да помолят за намесата на руската армия, разположена във Влашко. Великата сила, която смазала революцията в Княжествата, щяла да бъде помолена да защити румънците в Трансилвания срещу унгарската заплаха. Затова Сагуна заминал за Букурещ в опит да спечели подкрепа. В резултат на хабсбургската молба руска част наистина влязла в Трансилвания. Тя обаче била победена. Основната руска намеса дошла чак през лятото.

След това Сагуна заминал с делегация за Олмюз да представи пред Франц Йосиф, който току-що бил станал император, петиция относно образуването на автономно румънско княжество. През март 1849 г. издадената в Олмюз конституция признала отделни Трансилвания и Войводина, но не отговорила на по-нататъшните румънски искания. Всички последващи преговори трябвало да почакат до уреждането на унгарския проблем. През юни в отговор на хабсбургски апел руската армия влязла в Трансилвания и до средата на август унгарските части били победени.

Както видяхме, в революционния период, румънците и саксонците, а така също хърватите и сърбите подкрепили хабсбургската страна. Всяко от тези национални ръководства очаквало лоялността му да бъде възнаградена под формата на политически отстъпки в полза на неговата кауза. Всички били еднакво разочаровани. Разбира се, системата на Бах не била по-приемлива за румънците, отколкото за хърватите, сърбите, саксонците или победените унгарци. Трансилвания била разделена на райони, които се ръководели от служители, назначени от Виена. Управителят сега живеел в Сибиу. Макар че основният език на администрацията бил германският, новият режим не покровителствал саксонците, които изгубили всички свои автономни привилегии. Сред румънците влиянието на духовенството останало силно, а Сагуна продължил да бъде доминиращата фигура в техния политически живот. Униатският епископ Александър Сулуциу, който бил назначен през 1848 г. след отстраняването на Лемени заради проунгарска дейност, бил по-малко активен. Румънското ръководство поддържало политиката си на сътрудничество с Виена въпреки ограничения успех, получен през 1849 г.

През 1860 и 1861 г. възникнала възможност за национален напредък по време на конституционните експерименти. Сагуна бил член на Reichsrat, който заседавал от май до септември 1860 г., като там той отново представил румънските искания. Политиката на сътрудничество продължила след издаването на Февруарския патент от 1861 г. Да не забравяме, че по същото време унгарците отказвали да изпратят делегати в централен парламент, но хабсбургското правителство било твърдо решено да продължи с установяването му. През юли 1863 г. трансилванският диет бил свикан в Сибиу, за да избере делегатите си. Нов избирателен закон, въведен по същото време, разширил правото на гласуване за повече румънци. В резултат били избрани 46 румънски, 42 унгарски и 32 саксонски представители. След като правителството номинирало членовете си, диетът бил съставен от 57 румънци, 54 унгарци и от 43 саксонци. Почти всички унгарски делегати отказали да присъстват на сесиите с аргумента, че законовата база на трансилванското правителство е тази, установена със законите от март 1848 г.: Трансилвания била част от Унгария, като единствено диетът в Буда имал юрисдикция. След провеждането на повторни избори със същите резултати, диетът бил открит без унгарско и шеклерско представителство. Доминиран от румънци и саксонци, органът пристъпил към удовлетворяването на искането на румънците да бъдат приети като четвърта призната нация; униатската и православната църкви били поставени на същата база като по-старите религии, а румънският станал признат официален език. Така основните искания от XVIII век били удовлетворени. Но междувременно цялото вътрешно и международно положение на Хабсбургската империя се променило, а определяща била унгарската гледна точка.

Решението на Франц Йосиф да приеме унгарската позиция по отношение на Трансилвания било предадено в лична аудиенция на императора със Сагуна през 1865 г. По този начин политиката на сътрудничество с Виена, за да бъдат признати румънските права, приключила с унизителен провал. Бил постигнат само един истински напредък. През декември 1864 г. румънската православна църква била отделена от властта на Сремски Карловци. Сега тя имала собствен център в Сибиу, а Сагуна станал митрополит. Въпреки това, в жизненоважния въпрос за политическата автономия, било възприето най-лошото възможно решение от румънска гледна точка. Тъй като те не били признати като „историческа" нация, румънците, също като сърбите, не получили специални политически права, като правата, включени в Хърватската Нагодба. Вместо това, те получили известни привилегии в Закона за националностите, прокаран през унгарския парламент. Неговите разпоредби обаче, макар и либерални на външен вид, никога не били въведени напълно.

През следващите години интелектуалците поели контрола върху националното движение. Силно критични към предишната политика, която включвала сътрудничество с правителството, те възприели политика на „пасивност" и се оттеглили от активно участие в политическия живот. Те променили отношението си чак през 80-те години на XIX век.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

ХАБСБУРГСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ 1867 Г.

1867 г. била решителен прелом в хабсбургската история. Компромисът (*Der Ausgleich)* белязал победата на най-активната и агресивна националност в империята. Оттам насетне унгарците се радвали на най-съществените ползи от обвързването с Виена и почти не се наложило да правят жертви за това. През предишните години политическата история на хърватите, сърбите и румънците била силно повлияна от тази борба между хабсбургското правителство и унгарските лидери. Унгарската позиция се ползвала със значителни симпатии. Националностите се противопоставяли на австрийския абсолютизъм, като обикновено подкрепяли аргументи за историческата привилегия. Либералните и националните доктрини на унгарската революция се споделяли от много групи в цялата империя. Основните проблеми възникнали, когато станало очевидно, че унгарската програма, която призовавала към единна държава, включваща всички земи от Короната на Св. Стефан, е в пряк сблъсък с исканията за териториална автономност и национално признаване, издигнати от хърватските, сръбските и румънските лидери. Точно когато унгарското правителство се опитвало да получи максималните исторически граници и да отслаби възможно най-много централната имперска власт, подобни желания били изразени и от останалите националности. След 1848 г. станало ясно, че унгарските национални цели са точно толкова несъвместими с хърватските, сръбските и румънските желания, колкото и политиката на предишния абсолютен хабсбургски режим.

Преди 1867 г. националностите имали поне някаква възможност да лавират между Виена и Будапеща. Те избирали различни пътища. Сагуна се опитвал да си сътрудничи с хабсбургското правителство. Щросмайер предпочитал да търси споразумение с Унгария. На финала нито едната от алтернативите не се оказала удовлетворителна. Унгарските лидери успели да запазят твърда и непроменена позиция. Обратното, хабсбургското правителство, отслабено от пораженията в Германия и Италия и от множеството вътрешни проблеми, възникващи по цялата му територия, не могло да удържи на унгарския натиск. Никоя друга националност не била достатъчно силна, за да предложи алтернативно партньорство.

В годините преди 1867 наблюдавахме еволюция в някои от националните програми. През XVIII век ударението се поставяло върху историческите права, гарантирани от договори или харти. До началото на 1848 г. придобила важност идеята за индивидуалните и националните права. По този начин петициите на румънците подчертавали, че тяхната националност съставлява по-голямата част от населението на Трансилвания и плаща повечето данъци. Историческите аргументи обаче никога не били изоставени. Настъпила и известна промяна в ръководството, макар че първостепенната позиция на църквата е обилно демонстрирана чрез кариерата на Щросмайер, Раджачич и Сагуна. По същото време активна политическа роля възприели представителите на образованата средна класа. Те били най-вече хора от професиите, например учители, лекари, адвокати, чиновници и армейски офицери. Политиката обаче останала грижа на малка част от населението в империята. Селяните като класа били почти напълно изключени от политическия живот, освен когато ги призовавали да се бият в Хабсбургската империя или като участници в революционните отряди.

7

Война и революция (1856-1887)

Двете десетилетия след Кримската война предложили широко поле за революционна дейност, дължащо се главно на безпорядъка в предишната съюзническа система. Да припомним, че след 1815 г. сътрудничеството между Австрия, Русия и Прусия в Свещения съюз гарантирало ефективна бариера срещу отхвърлянето на консервативните, монархически режими от страна на националните либерални движения. Руската помощ за Хабсбургската монархия през 1849 г. белязала връх в тази активност. Хабсбургските действия по време на Кримската война и силната реакция на руското правителство срещу тази политика разцепили бившия алианс и за кратко Русия се съюзила с Франция. Самият Наполеон III, който дошъл на власт чрез революционен акт, бил склонен да подкрепи и подпомага други подобни движения. Неговият основен интерес била Италия, но той се интересувал също така и от събитията в Дунавските княжества и Полша. Антантата с Русия издържала по време на обединенията в Италия и в Княжествата, но се разпаднала по полския въпрос. През 1863 г. в полските земи под руско управление избухнала революция, която спечелила значителна явна подкрепа и симпатия от страна на Франция, Великобритания и Хабсбургската империя. Оттам насетне в руските отношения с Париж настъпило охлаждане. Вместо това руското правителство се обърнало към Прусия като към единствен възможен партньор в международните отношения. Последващата руска подкрепа за пруското обединение на Германия имала дълбоко значение за Хабсбургската империя и всъщност, за Балканския полуостров.

Макар че дипломатическите аспекти на революционния период са важни, самите движения, разбира се, били организирани от националните лидери. Те често поддържали контакти с други групи с подобни цели, в частност с италиански, унгарски и полски организации. Най-влиятелни за Източна Европа щели да се окажат действията на хора като Чарториски и Кошут, които заемали високи политически постове в своите страни и които продължили да играят водеща роля дори в изгнание. След неуспеха на полските въстания от 1830 и 1863 г. и на унгарската революция от 1848-1849 г., полските и унгарските емигранти продължили активно да участват в по-нататъшните конспирации. Техните водачи се приемали като лидери на правителства в изгнание и често пъти общували с останалите европейски държавници на равни начала. Те имали свои представители из цяла Европа и продължили да играят важна роля в международната дипломация. Техните цели били по-скоро реконструирането на държавите им, отколкото социална или политическа реформа. Въпреки че понякога те били либерални и подкрепяли разширяване правото на гласуване, което да включи образованите, имотни съсловия, те рядко били демократични. Балканските събития били силно повлияни не само от унгарското и полско влияние, но и от италианското движение за обединение. Съществували връзки едновременно с лявото крило на Мацини и Гарибалди, и с дясното, под лидерството на Кавур и кралство Сардиния.

Революционната ситуация на Балканите също била повлияна от действията на революционни групи от ляво, които възприемали програми, вариращи от умерен либерализъм до социализъм, анархизъм и комунизъм. Често пъти подчертавайки социалните, вместо националните аспекти на революцията, те целяли въвеждането на демократични режими. Разбира се, те също така подкрепяли идеята за националната държава. За разлика от по-консервативните групи, лидерите от ляво нямали достъп до висшите правителствени чиновници. Те по-скоро работели посредством тайни комитети и основавали надеждите си за успех върху революцията, вместо върху дипломатически преговори или редовни политически процедури. Важно е да се отбележи, че широко била разпространена нелегалната революционна дейност. Съществували безбройни тайни общества със сложни програми за действие, макар че само неколцина имали успех или успели да повлияят хода на събитията. Поради големия им брой, за държавните служители и правителствата често било трудно да ги различат или да решат кого и какво представлява всяко едно от тях. Именно потайният, конспиративен тон на много от тези движения тревожел консервативните режими, в частност царска Русия. Национални движения с консервативно ръководство могли да получат подкрепа, но демократична или социалистическа агитация, която би застрашила социалната или политическа структура на Великите сили, се превръщали в мишена на щателно полицейско разследване.

Двете големи национални движения след 1856 г., разбира се, били германското и италианското. И двете се осъществили в традиционни рамки от принципно консервативни ръководства. Те постигнали успех посредством война и дипломация, а именно, войната на Сардиния и Франция срещу Хабсбургската империя през 1859 г. и последващите конфликти на Прусия с Австрия през 1866 г. и с Франция през 1870-1871 г. Всички тези събития имали непосредствен отзвук на Балканите. Поражението на Хабсбургската империя и обединението на Италия имало негативен ефект върху управлението на крал Отон, но неимоверно подпомогнало обединението на Княжествата. Пруската победа през 1866 г. допринесла много за окончателното договаряне на Компромиса (der Ausgleich); по този начин тя имала пагубно влияние върху хабсбургските балкански народи. Тази криза обаче, позволила но принц Карол да консолидира позицията си в Букурещ. Поражението на Франция през 1871 г. и последвалата слабост на тази държава в международните отношения били в ущърб в частност за неславянските държави Гърция и Румъния, които впоследствие изгубили най-ефективния си покровител.

Във време на национален подем, когато картата на Европа се променяла бързо, било естествено балканските правителства да се опитат да следват подобен път. Националното обединение и напредък били лозунгите на деня. Били създадени обединена Италия и Германия, а Унгария деляла контрола върху Хабсбургската империя. Независими или автономни правителства били на власт в Княжествата, Гърция, Черна гора и Сърбия, но Османската империя все още контролирала по-голямата част от полуострова – Босна, Херцеговина, Епир, Тесалия, Македония, Тракия, както и българския и албанския региони. Както видяхме, балканските държавници и писатели вече били съставили много планове за подялбата на тези земи. Например, *Мегали идея*, стремяща се към възраждането на Византийската империя, в най-голямото ѝ разширение, предвиждала Гърция да придобие земи южно от границата, минаваща през Стара планина до албанското крайбрежие. Начертанието на Гарашанин целяло на първо място анексирането на Босна, Херцеговина и района на Косово; съюз с Черна гора и гарантиране на излаз на Адриатика. Румънските националисти искали обединението на Трансилвания, Буковина и Бесарабия с двете автономни провинции. В рамките на Хабсбургската империя подръжниците на илирийската идея подкрепяли сливането на всички южни славяни от „Вилах до Варна".

Тези програми не само взаимно си противоречали, но очевидно засягали интересите на Великите сили. Румънските националисти били изправени пред най-трудния проблем. Почти не съществувала вероятност Хабсбургската империя да се откаже от Трансилвания и Буковина или Русия – от Бесарабия. Разширяването на сръбските и гръцките граници за сметка на Османската империя също се натъкнало на пречки. След Кримската война, Великобритания, както по-рано, подкрепяла териториалната цялост на мюсюлманската държава. Хабсбургската монархия имала сходен интерес. Тя определено нямала желание да има за своя южна съседка една силна Сърбия. Руското правителство, чието внимание било насочено най-вече към вътрешната реформа, искало да поддържа добри отношения с Портата и условия за спокойствие на Балканите. След поражението от Прусия Франция не била в състояние да упражнява влияние по източните въпроси. При тези обстоятелства балканските лидери можели да очакват да срещнат не само отсъствие на подкрепа, но и открита съпротива от страна на Великите сили, ако опитат политика на териториална експанзия.

С това негативно отношение сред европейските държави, балканските държавници трябвало да потърсят други алтернативи. След 1856 г. изолираното национално военно действие не било практична политика. Реформираната османска армия можела да срази всяка редовна балканска войска. Дипломатическите преговори, като преговорите, довели до обединението на Княжествата и приемането на чужд княз, можели да успеят само ако засягали вътрешните работи на страните, но не и разширяването на границите им. Единствената друга възможност, освен ако не изоставели надеждите за експанзия, било организирането на съвместно начинание от страна на балканските правителства и възприемането от тяхна страна на мерки за взаимна подкрепа. Наистина били направени опити да се сплотят балканските правителства и да се привлече помощта на италианските, полските и унгарските национални и революционни лидери. По това време трябвало да се решат въпросите за конфликта на целите и за разделението на балканските територии все още под османско управление.

БАЛКАНСКОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Макар че този разказ се занимава най-вече с отношенията на балканските народи с Портата и с Великите сили, вече бяха отбелязани някои белези на взаимно сътрудничество. През XVIII век и руското, и хабсбургското правителство призовавали към общо балканско въстание, което да подпомогне военните им начинания. Етерията също си представяла подобно обединено действие в подкрепа на целите ѝ. Оттам насетне студентски и революционни групи с подобни цели поддържали връзка, особено в центрове като Париж, Женева и Лондон. Много е важно, обаче, да се подчертае, че тези движения, с множеството им взаимовръзки не били задължително антиосмански. Всъщност, след 1849 г. те били насочени по-скоро срещу Русия и Хабсбургската империя. Италианските, румънските, полските и унгарските революционери определено считали тези две правителства за свои основни противници. Обратното, и трите били по-приятелски настроени към Османската империя. Прогонени от собствените си държави, много унгарци и поляци постъпили на служба при османската държава. Целта на тези емигранти била не разделянето на османските земи, а установяването на унгарска и полска държави за сметка на Австрия и Русия.

Организираните от тези групи съзаклятия понякога били много сложни. През 1859 г. френското и пиемонтското правителства поддържали контакт с унгарските революционери, които от своя страна водели преговори с Куза. Целта била да се гарантира доставката на френско оръжие за Княжествата, което да бъде дадено на живеещите в Молдова унгарци, които от своя страна да правят набези в Трансилвания и по този начин да отклонят хабсбургските войски от Италия. Това действие изисквало преговори между унгарските и румънските агенти, които се сблъскали доста остро по време на революцията от 1848 г. по въпроса за политическите условия в Трансилвания. В тези обсъждания унгарските представители се съгласили, че, ако бъде постигната победа, окончателната съдба на Трансилвания ще бъде решена чрез плебисцит. Целта била създаването на Дунавска конфедерация, чиито членове ще бъдат независимите държави Унгария, Сърбия и Румъния. Наложило се тези планове да бъдат изоставени, когато през 1859 г. Наполеон III сключил Примирието от Вилафранка с Хабсбургската империя и вследствие оттеглил френската военна подкрепа за по-нататъшни революционни съзаклятия. Под силния натиск на Великите сили, Куза трябвало да смаже полските и унгарските съзаклятия, организирани на румънска територия. Въпреки това, за в бъдеще Княжествата щели да останат център на революционна активност и безопасно убежище за радикални групи, като румънското правителство гледало на тези организации много толерантно.

Други движения били насочени единствено срещу Османската империя. Най-сериозният опит да са образува балкански съюз бил направен от Михаил Обренович. Към средата на века опасността от намеса на Великите сили в балканските отношения станала очевидна. Нито една балканска страна не искала да замени господството на Портата, което в действителност все повече отслабвало, с европейско, т.е. австрийско или руско такова. Ако балканските правителства успеели да се споразумеят помежду си, те можели да постигнат целите си, без да търсят външна помощ. Основната грешка в тази политика бил очевидният факт, че балканските армии не били достатъчно силни, за да победят реформираната османска армия. По оценки сръбската армия, най-добрата налична сила, наброявала едва около 90 000 човека, а Гърция имала едва осем хиляди на въоръжение.[1] Румънската армия била развита по-късно, по време на управлението на принц Карол. Всички правителства осланяли вярата си на организирането на техните военни части по западен модел, вместо да се съсредоточат върху развитието на техники за партизанска борба, в която всъщност те били по-ефективни. Въпреки този недостатък, почти всички балкански лидери нямали търпение да се заемат с агресивни национални програми.

Центърът на преговорите била Сърбия. Работейки с външния си министър Илия Гарашанин, княз Михаил поддържал контакт с останалите балкански лидери на власт през цялото си управление, макар че съюзи били подписани чак през 1866, 1867 и 1868 г. Сръбските териториални цели останали почти същите като целите, набелязани в Начертанието. Много се обсъждала една по-широка южнославянска концепция, която да включва хабсбургските хървати и сърби, като по тази идея Михаил работел с Щросмайер. Но основното внимание останало върху придобиването на считаните за исторически сръбски земи.

Най-важните преговори се водели с Гърция, като започнали през 1861 г., когато Отон все още бил на трона. Тъй като нямал търпение да спечели престиж във външната политика, за да засили падащото си влияние, кралят доброволно се включил в обсъжданията. Основната пречка за споразумението била трудността да се раздели османската територия. Нито едно от правителствата не било възпрепятствано от някакви идеи за „самоопределение“. Те изобщо не се притеснявали от евентуални български претенции или от албанците. Гръцкото правителство искало да придобие цяла Македония и предложило разделяне на населяваните от българи територии, като Сърбия вземе територията северно от Стара планина, а Гърция – тази на юг. Сърбия искала македонските области, района на Косово, Босна и Херцеговина, без много да се интересува или да познава същинския етнически състав на териториите. Преговорите влезли в застой от 1862 до 1866 г., като през този период Отон бил сменен от Георг I.

Огромна възможност за балканските държави изглежда изникнала през 1866 г., кризисна година за Европа. През февруари революция довела до свалянето на Александър Куза. През лятото Прусия победила Австрия, основен противник на сръбската експанзия. По същото време възникнал бунт в Крит. По това време било подписано първото балканско споразумение между Сърбия и Черна гора. В опитите си да сплоти балканските държави, Михаил добре си сътрудничел с Черна гора, чиито жители се считали за сърби. Княз Никола бил склонен да се оттегли от трона, ако стане възможен съюз между двете държави. Тъй като Михаил нямал деца, черногорският владетел очевидно таял надежди, че ако сръбският трон се оваканти, може да го наследи той. Подписаният по това време договор предвиждал сътрудничество за подготовката на въстание срещу Османската империя. Целта била образуването на единна сръбска нация начело с княз Михаил.

---

[1] Michael Boro Petrovich, *A History of Modern Serbia, 1804-1918*, 2 vols. (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976), I, 329.

Обсъжданията с Гърция отново били подновени, но скоро възникнали сериозни проблеми. Гръцкото правителство, дълбоко замесено в Крит, искало сърбите да поемат задължение да влязат във война с Портата, за прогонването на османските части от острова. Вместо това, сръбските лидери използвали затрудненията, в които се намирала Портата, за да получат от нея окончателното освобождаване на крепостите по сръбската територия. Въпреки това, през август 1867 г. сръбски и гръцки представители подписали споразумение при град Веслау край Виена, в което двете държави се съгласили да си помагат взаимно, ако някоя от тях бъде нападната от Османската империя. Проблемът с разделянето на Македония бил избегнат. Била направена декларация, че като минимум, Сърбия ще получи Босна и Херцеговина, а Гърция ще анексира Епир и Тесалия във всяка ситуация, която направи възможни тези териториални промени.

С Букурещ също вървели преговори. Основната пречка пред румънското участие в един балкански съюз, насочен срещу Османската империя, бил простият факт, че тук не били засегнати никакви съществени румънски териториални цели. Следващата голяма цел била Трансилвания. Макар че сръбското правителство наистина разглеждало Австрия като съществена пречка за експанзия в Османската територия, нито сръбските, нито румънските лидери можели да замислят кампания срещу Виена. Така, макар че Сърбия и Румъния сега-засега нямали преки интереси в конфликта, те също така нямали и общи цели. През февруари 1868 г. бил подписан договор, но той бил просто декларация за приятелство.

Освен воденето на преговори със съседните страни, сръбското правителство оказвало подкрепа и на конспиративни групи, които планирали въстания в османските земи. Подкрепата за сръбските тайни комитети в Босна се превърнала в стандартна политика през целия век. Още по-важна била помощта, оказвана на българските лидери, в частност на Георги Раковски. Сътрудничеството с българските революционери естествено усложнявало още повече въпроса за разделянето на османската територия. Също като гърците и сърбите, българските комитети били разработили плановете си за бъдещата държава, която в повечето от техните планове включвала Македония и Тракия.

Убийството на Михаил през 1868 г. сложило край на тези планове за балканско сътрудничество. Още преди смъртта си, князът изглежда бил променил възгледите си, в частност по отношение на Австрия. Той поддържал близки отношения с унгарските националисти, а тяхното отношение към Виена рязко се променило след сключването на Компромиса. Друг сериозен опит да се сплотят балканските държави за постигането на обща цел нямало да има чак до 1912 г. Този ранен опит показал сериозните слабости на едно панбалканско движение, а противоречието между териториалните цели на държавите щяло да се прояви още по-ясно след предявяването и на албанските претенции.

При последващите кризи всяко балканско правителство следвало независима политика. Само в някои случаи имало сътрудничество за постигането на обща цел. За пореден път лидерите показали предпочитания да търсят помощ от някоя покровителстваща велика сила, практика, която през 70-те години на XIX век накарала европейското внимание да се съсредоточи върху Балканите. Въпреки че за в бъдеще вечно съществували групи и отделни хора, по принцип ляво ориентирани и нелегални, които подкрепяли програми за балканско сътрудничество и умиротворяване, като цяло, на официално ниво, балканските правителства, които се съревновавали за една и съща територия, и чиито престиж и власт били поставени под въпрос, запазили подозрително и конкурентно отношение едно към друго. С други думи, отношенията между балканските държави силно наподобявали отношенията между европейските Велики сили.

БЪЛГАРСКОТО НАЦИОНАЛНО ДВИЖЕНИЕ

В началото на 60-те години на XIX век гръцкото и сръбското правителства се изправили пред българското национално движение, чиито териториални цели влизали в сериозен конфликт с техните собствени цели. Сравнително късното развитие на българското национално движение може лесно да бъде разбрано. Разположени географски по-близо до Константинопол от останалите балкански райони, българските земи винаги били подложени на по-строго наблюдение от страна на централната власт и били по-открити за военен контрол. Гръцкото културно господство, което било естествен резултат от предишното историческо развитие и което било одобрявано от Портата и до известна степен от Русия, също било трудно за отхвърляне. Още повече, за разлика от сърбите, черногорците, румънците и гърците, българите нямали централни институции, които да организират и обединят населението, тъй като църквата била под фанариотски контрол. Освен това първоначално те нямали връзки с чужда сила, която да действа като покровител във външните им отношения. По-нататъшна пречка пред националното движение бил фактът, че след 1830 г. икономическите условия в страната бързо се подобрили. С османските реформи и с възстановяването на реда в страната, вече не съществувал типът провинциална анархия и откровена икономическа експлоатация, които подтикнали други територии към бунт. Както ще бъде показано, местни селски бунтове срещу земевладелската и данъчната система съществували, но не и голямо вътрешно въстание като гръцката и сръбската революции.

Израстването на националното съзнание в България, също като другаде, се предшествало от културно възраждане. Също като сърбите и гърците, българите пазели спомени за миналата си история чрез църквата и посредством народните песни и фолклора. Така или иначе, обаче, висшите църковни постове били в гръцки ръце. В края на XVIII и началото на XIX век църковнославянският език, близък до българския, бил заменен в повечето служби с гръцкия. Установяването на българския като книжовен език в този смисъл било жизненоважно. Първата история на България била написана през 1762 г. от Паисий, монах в Хилендарския манастир в Атон. Неговата цел била да демонстрира, че българите също са имали величаво

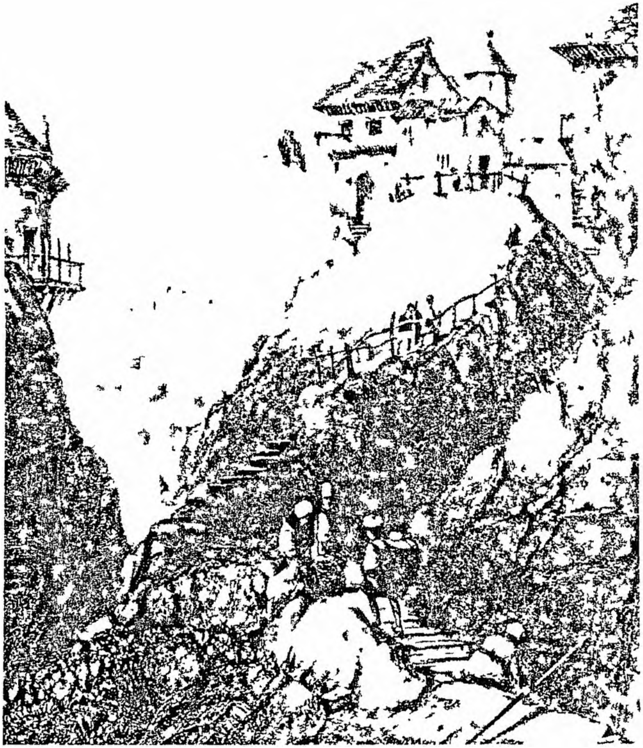

Село край Адрианопол (дн. Одрин)

минало. През 1806 г. друг църковен служител, Софроний Врачански, публикувал сборник от молитви, наречени *Кириакодромиом* (Неделна книга), която била отпечатана в Римник, Влашко. Книги на български се появили в Константинопол, в Дунавските княжества и по други места, като броят им нараснал през 40-те и 50-те години на XIX век. След Кримската война в България било разрешено печатането на книги. Голям интерес бил проявен към историята, граматиката, аритметиката и към преводи на чужди произведения. Освен това образованите българи имали достъп до руски издания поради близостта на езиците.

Също като другаде на Балканите, образованието първоначално се предлагало само в църквите и манастирите. На елементарно ниво съществуващите училища се концентрирали върху четене и писане на църковнославянски. Те не предлагали необходимото обучение за търговия, нито пък въвеждали учениците си в делата на широкия свят. Най-добрите светски институции били така наречените Елино-български училища. Там учениците изучавали гръцки, който имал предимството да е търговският език на Черноморския регион. Гръцките училища също така въвеждали учениците си в прогресивните политически идеи на Европа, в частност либерализма и национализма. Първото изцяло българско училище за средно образование било създадено в Габрово през 1835 г. То се превърнало в модел за подобни институции в други градове, като Казънлък, Трявна и София, които били търговски и манифактурни центрове. Българско училище на университетско ниво не съществувало. За по-нататъшно обучение българските ученици можели да посещават протестантските мисионерски училища, които били открити около средата на века, или да заминат в чужбина. Някои учели в университети във Франция, Австрия и Германия, но групата, която щяла да се окаже най-значима за в бъдеще, получила руско образование.

Макар че руското правителство щяло да играе съществена роля за установяването на автономна българска държава, първите отношения били доста едностранчиви. В началото на века руският интерес естествено бил фокусиран върху Княжествата, Сърбия и Гърция, чиито национални движения директно засягали руските интереси. До 70-те години на XIX век Русия също така заставала зад авторитета на Константинополската патриаршия, тъй като считала за важно да поддържа възможно най-голяма силата и единството на православния свят. Разбира се, руските войски окупирали страната по време на Руско-турската война от 1828-1829 г. Да припомним, че оттам насетне Русия подкрепяла запазването на териториалната цялост на Османската империя. Последващото поражение в Кримската война попречило на руското правителство да възприеме радикална политика по който и да било балкански проблем в продължение на почти двайсет години. По този начин официална Русия предлагала на българските националисти съвсем малка надежда за помощ. И въпреки това тази велика сила била найдобрият източник на външна подкрепа.

Насърчение обаче дошло от друга посока. През 1858 г. било създадено Славянското благотворително дружество. Представлявайки възгледите на панславистите, то предлагало стипендии на млади българи, които да учат в Русия. Принципно консервативна организация, то се опитвало да събере всички славяни под руска опека. Така или иначе, българските студенти, които получавали тези стипендии, влизали в контакт с радикалната руска младеж, която била под влиянието на писатели като Д. И. Писарев, Н. Г. Чернишевски и Александър Херцен. По този начин, вместо да бъдат захранени с любов и уважение към православна, автократична Русия, мнозина поглъщали по-радикалните европейски идеологии. Други били дълбоко повлияни от панславянската ориентация. Панславянският интерес в българската политика останал траен и оказал огромно влияние върху по-късната българска история.

Развитието на българското национално движение естествено било дълбоко повлияно от събитията, които описахме по-рано, в частност гръцката революция и османската реформа. В началото на XIX век ситуацията по българските земи наистина била много лоша. Последствията от разпадането на османската централна власт били катастрофални. Разбойническата държава на Пазвантоглу била базирана във Видин, а кърджалийските набези били опустошили района северно от Стара планина. Оттам насетне условията видимо се подобрили. Българските търговци и предприемачи се възползвали особено от западането на гръцкото влияние в Константинопол след гръцкото въстание. Те успели да изместят предишните си гръцки съперници в много сфери. Макар че силни български търговски колонии вече съществували в Константинопол, Букурещ и по други места, те се разраснали и станали по-просперираци. Краят на османските права за преимуществени покупки в Княжествата бил също така и в български интерес. Със загубата на контрол върху Влашко и Молдова, Портата започнала да се осланя за доставките си повече на Египет и България, особено за град Константинопол. Когато през 1826 г. била създадена редовна османска армия, нейното облекло и храна били подсигурени главно от български източници.

От 1830 до 1876 г. българските търговци и производители се радвали на пазарите в цялата империя. През тези години в Стара планина се развила активна памучна индустрия, основана на домашното ръчно производство. През този период на благополучие, българските градове били центрове за производство на килими, метални произведения, обувки и облекло, производството и продажбата на които били регулирани от търговски и занаятчийски гилдии. Българските търговци търгували с тези продукти, както и с естествени продукти, като жито, добитък, мед, восък, животински продукти, вино, чугун и сол. Те имали кантори в Константинопол, както и в големите търговски градове. След 1856 г., те, също като османските си колеги, били повлияни от нарастващото проникване на британски и австрийски продукти. Местните занаяти не можели да се конкурират с ниските цени на машинно произведените стоки. Въпреки че основните последици били почувствани едва по-късно, политиката на свободна търговия, възприета от Портата под британско влияние, в крайна сметка имала изключително пагубен ефект върху икономиките на всички балкански народи.

Освен че се радвали на сравнително просперираци икономически условия, българските земи имали значително местно самоуправление на най-ниското административно ниво. Макар че не съществувала единна централна българска власт, общностите контролирали буквално всички вътрешни дела. По този начин повечето българи били управлявани пряко не от османските служители, а от собствените си първенци. Като цяло, всяка област избирала един или двама кметове, които били подпомагани от съвет от 5 до 12 мъже. Общинската организация имала много функции. Например, тя се занимавала със законови въпроси, като съставянето на договори и спорове между християните. Тя контролирала образователната система, включително назначаването на учители и строежът на училища, а така също действала като османски представител при събирането на данъците. Освен това тя се занимавала с повечето от отношенията на гражданите с османските власти, включително въпроси като разквартируването на войници, подкупи и подаръци. По време на периода Танзимат тази общинска система била направена част от османската административна организация, а стандартни разпоредби били предвидени в Закона за провинциалната реформа от 1864 г. Също като в други балкански земи с подобни институции, проблеми възниквали вътре в самите общности. Те се контролирали от ограничен кръг първенци, които се възползвали от определени привилегии, като събирането на данъци. Тези хора обикновено били консервативни и искали да запазят системата, която била най-благоприятна за личните им интереси. Въпреки това, общностите наистина играли съществена роля в борбата за установяване на национална църква и за развиването на адекватна образователна система. Освен това те давали на отделния българин известна подкрепа срещу несправедливите действия на служители, представляващи централната османска администрация.

Българското селячество, което съставлявало преобладаващата част от населението, се възползвало от общите условия на подобрение в османските земи. Положението на селянина със сигурност било по-добро, отколкото това на неговия съвременник в Княжествата отвъд Дунава. Свободните селяни и овчари живеели предимно във високите и планински райони; чифликчийските имения били в долините. Всички селяни плащали данъци и трудови повинности на държавата. Зависимата класа давала част от продукцията си и дължала трудови задължения срещу ползването на земя. Тук също основната цел на всеки селянин била да обезпечи пълен контрол над парцела си или да разшири притежавания. Освен това той имал интерес от реформа в данъчната система и от признаването на равенството между мюсюлмани и християни в империята. Селските бунтове преди този период били насочени пряко най-вече към поправянето на злоупотребите в земевладелската и данъчната системи, а не към получаването на национално освобождение.

Премахването на еничарите през 1826 г. и на спахиите скоро след това повдигнало въпроса за разпореждането с техните земи, които трябвало да се върнат на държавата. Спахийският контрол вече бил започнал да запада, а отделни хора били превърнали собствеността си в чифликчийски имения. Първоначално сипахите продължили да държат земите си в замяна на данъчни плащания, но покъсно Портата заменила тази система с редовни пенсии. С отстраняването на земевладелците, селянинът, който в действителност обработвал земята, започнал да разглежда парцела си като частна собственост. Той не искал да плаща разходите по откупуването и се съпротивлявал на опитите на мюсюлманските земевладелци да задържат именията си. От тази ситуация възникнал сложен модел на владение на земята, но като цяло селскостопанската земя преминала в собственост на дребните селскостопански собственици. Този процес обаче бил бавен и причинил значително недоволство.

С тези благоприятни като цяло условия, България явно била добро място за проверка на успешността на реформите Танзимат. Ако те работели някъде, те следвало да подобрят условията там. Всъщност, съществуващите в България проблеми били типични за всички османски провинции и поради това те заслужават да бъдат разгледани по-подробно. Както видяхме, целта на Танзимат била да укрепи спокойствието и просперитета в империята. Между мюсюлманите и християните трябвало да се установи положение на равенство, а основните злоупотреби на администрацията трябвало да бъдат поправени. Двете области на управление, които спешно се нуждаели от промяна, били провинциалната администрация и използваните средства за събиране на данъци. Особено трудно било гарантирането на ефикасна и честна административна система. Трябвало да се намерят служители, които да са лоялни към Портата и да не се поддават на корупция. Трябвало да се наложи контрол върху местните аристократи и военни, християни и мюсюлмани едновременно, които имали силно заявени интереси. Първоначално бързата рокада на служителите била използвана като средство за недопускане един човек да укрепи център на лична власт или източници на лична печалба. Тази мярка означавала, че често пъти назначаваните хора идвали от други части на империята и почти не познавали и не изпитвали никакви симпатии към местните условия.

Основното усилие за административна реформа било направено след Кримската война, когато Портата решила да създаде образцова провинция от районите южно от Дунав. През 1864 г. бил организиран Дунавският вилает, съставен от районите Силистра, Видин и Ниш. Начело бил поставен способният османски реформатор Мидхат паша. Бил направен опит мюсюлманите и християните да получат равно положение, като християните започнали да участват в административните съвети. Освен това Портата назначила служители християни, които да служат в областта, но повечето от тях били поляци, хървати или албанци, а не българи. Мидхат положил големи усилия да подобри условията в страната посредством програма за обществено строителство. Той построил пътища, мостове, училища и образцови стопанства. Той проявявал изключителен интерес към осигуряването на по-добро образование, за да не бъде принуждавана българската младеж да учи в чужбина. Въпреки добрите си намерения и успехи, Мидхат бил сменен само след три години. Неговите усилия не били достатъчни, за да се справят с разпространените тенденции в османското управление и в християнското общество.

На подобни неуспехи се натъкнали и османските усилия да реформират методите за събиране на данъци и за оценка при налагането им. По време на управлението на Махмуд II били предприети преброяване на населението и проучване на земята с цел разпределянето на данъците на по-справедлива основа. По това време и в по-късните години целият въпрос за събирането на данъците бил преразглеждан многократно. Също така била обсъждана възможността да се наложи един единствен данък в замяна на множеството дребни плащания. Тъй като за Портата се оказало непрактично да събира пряко данъците, възникнала необходимостта от регулиране на системата за данъчно земеделие. Основният въпрос тук бил дали е по-добре да се раздадат договорите за една година само, като това открие възможността получателят просто да разори своя район, или за по-дълъг период, в който случай той можел да развие собствените си интереси. През този период християнските първенци поели нараснал дял от събирането на данъците. Този метод не сложил край на злоупотребите, но въвел тази група в османската система. Накрая данъчните реформи просто престанали да работят. Дори когато на теория трябвало да се събира само един данък, данъчните земеделци и местните служители го налагали няколко пъти годишно или пък освен него събирали и други плащания. Основен проблем останала трудността да бъдат намерени честни служители на властта. Портата се опитвала да контролира ситуацията като разпращала специални следователи или комисии, но те също можели да бъдат корумпирани.

Въпреки подобряването на условията през този период, всъщност бил отбелязан ръст в броя и интензивността на селските бунтове след 1835 г.[2] Поне отчасти те били породени от нарасналите очаквания. Селяните били добре запознати с уверенията на реформаторите от Танзимат и очаквали обещаните ползи. Когато те не настъпили, се породило огромно недоволство. От гледна точка на селското мнозинство, един от основните проблеми бил, че то нямало как да съобщи оплакванията си директно в Константинопол. Селяните изпращали многобройни петиции до служителите, но им липсвали институции, чрез които да изразят мнението си. Тук реформите не помогнали. Макар че през 40-те години на XIX век християните били включени в местните административни съвети, тази мярка не подобрила положението. Висшите служители често пъти просто пренебрегвали препоръките на тези съвети, или назначавали послушни представители или първенци, които били дълбоко въвлечени в местната корупция. Като цяло, българското население виняло местните власти, а не централното управление за административните злоупотреби, но не разполагало с начини да премахне некомпетентните или нечестни служители.

Когато реформите не успели да потушат вътрешното недоволство, османските служители често пъти обвинявали руската или сръбската пропаганда. Макар че било вярно, че сръбското правителство оказвало подкрепа на български революционери в изгнание, тези хора не били особено ефективни при организирането на вътрешна опозиция. Руското правителство определено не участвало в подпомагането на въстания. Руският натиск за реформи бил упражняван пряко посредством дипломатически канали или чрез православната църква. Основната причина за безпокойство в българските земи идвала от местните условия. Селската програма била ясна. Основното ударение продължило да бъде върху въпроса за земята, а целта – да се гарантира всяко семейство да получи пълни права на собственост върху даден парцел, за който да му бъде наложен само лек данък. Също така се искало освобождаване от трудови повинности към държавата или във връзка със земевладението.

Дори реформите да постигнели по-голям успех, трябвало да се очаква развитието на българско национално движение. Националните доктрини ставали все по-масово разпространени в Европа. Още повече, че трябвало да се предприемат някакви мерки за защита на българските интереси, с оглед отношението на гръцкото и на сръбското правителства към териториите, все още под юрисдикцията на Портата. Ако не бъдели заявени българските претенции, било възможно териториите, които те населявали, да бъдат разделени между други държави. Първият въпрос, който трябвало да бъде решен, обаче, бил за пътя, който да се следва. Също като другаде, националните лидери имали два основни избора. Те можели да се опитат да постигнат целите си посредством дипломация и преговори с Портата и с Великите сили. Този метод бил възприет от Княжествата след 1856 г. и от Милош в Сърбия. Алтернативата била организирането на революции по модела на въстанията в Гърция и на Карагеорги в Сърбия. Първият курс на действие се подкрепял от група, известна като „Старите“, която се състояла предимно от търговци и знатни първенци. Те искали разширение на българските автономни права в рамките на империята, а не разрушителна революция. Те имали интерес от тази система, а и били свикнали да работят с османските власти. Те очаквали да успеят да постигнат целите си чрез споразумение с Портата. Техният център бил Константинопол, където живеела голяма колония търговци.

---

[2] Вж. Mark Pinson, „Ottoman Bulgaria in the First Tanzimat Period – the Revolts in Nish (1841) and Vidin (1850)," *Middle Eastern Studies* II, no. 2 (May 1975): 103-146.

Тази позиция се оспорвала от онези, които предпочитали преки и силови средства. Също като случая с групата от „Четиридесет и осма“ в Княжествата, основната подкрепа за тази позиция идвала от образованата младеж, обикновено от заможни семейства, които били пътували и които били повлияни от модерните радикални идеологии. По-демократично и социално настроени от възрастните, въпреки това те запазили романтичния плам на ранните революционни начинания, които наблюдавахме в други райони. Те искали да получат национално освобождение със собствените си усилия и поради тази причина не търсели подкрепата на Великите сили. Тези мъже организирали множество отделни комитети. Конспиративни центрове били създадени в Букурещ, Белград и Одеса. Лидерите им поддържали контакти с подобни групи в други части на Европа.

Въпреки искреността на много от тези мъже и тяхната твърда вяра в романтичната идея за общонародно въстание, което да смаже силите на тиранията и потисничеството, подобна политика била просто непрактична за времето си. Значението на съществуването на въоръжена армия за една успешна революция вече беше подчертано по-рано. С изключение на сравнително малък брой въоръжени мъже, които участвали в законни и незаконни действия, българите нямали военната организация, необходима за начало на въстание. Още повече, че сравнително дългият период на спокойствие по българските земи, като цяло добрите икономически условия и османските опити за реформа, се били отразили на населението. Мнозина наистина били изключително недоволни, но със сигурност не съществувала голяма група отчаяни мъже, склонни да рискуват живота си за националното освобождение. Положението не можело да се сравни с това в Сърбия през 1804 г. или в Гърция през 1821 г., когато въоръжени селяни често се изправяли пред алтернативата да се бият или да бъдат убити. Още повече, че българските земи били твърде близо до центъра на османската власт. Реформираната турска армия, макар че можела да има трудности да победи един противник от Великите сили, била напълно в състояние да се справи с всяка армия, събрана в България.

При тези обстоятелства спешно било необходимо покровителството на велика сила. Съвсем очевидно, помощ можела да дойде само от Русия. Хабсбургската монархия последователно се противопоставяла на балканските национални движения, а Великобритания поддържала запазването на империята. С Франция не съществували преки контакти. Макар че руското правителство в периода след Кримската война не разполагало нито с възможности, нито с желание да бъде въвличано в балкански начинания, то останало най-добрата надежда за българския национализъм. През 1864 г. един от най-влиятелните руски дипломати, Николай Павлович Игнатиев, бил назначен за руски представител в Константинопол. Оттам насетне той се опитал да поддържа близки контакти с балканските революционни и национални движения. Ентусиазиран панславист, той бил силен подръжник на мерки, водещи до славянско обединение и за увеличени автономни права за балканските народи. Но той бил първо и най-вече руски националист. Той очаквал националните движения да допринесат за руския престиж и власт и да приемат ръководство от Санкт Петербург, като се противопоставял на действия, които не били под пряк руски контрол. Първата победа за българската национална кауза включвала неговото посредничество, но той не получил желания от него резултат.

Както видяхме, гърците, сърбите и румънците настояли за отделна национална църковна организация в момента, в който спечелили автономност или независимост. Под ръководството на умерените елементи в Константинопол, бил направен опит да се отдели българската йерархия от Патриаршията, дори още преди да е постигнат напредък в политическата сфера. Гюлханският хатишериф от 1839 г., с уверенията си за религиозно равенство, бил използван като аргумент срещу продължаващата власт на гръцката Патриаршия в българските земи. Тази първа стъпка към религиозна автономност не успяла. По това време Русия подкрепяла Патриаршията. Проблемът за Посветените манастири в Княжествата и отделянето на църквата на независима Гърция вече били причинили значителни тревоги на руското правителство. Българската кауза, обаче, постигнала един напредък. През 1849 г. султанът се съгласил, че „българският миллет“ може да има собствена църква в Константинопол. Това било първото официално признаване, че съществува българска нация.

Положението станало по-благоприятно след Кримската война. Новите реформаторски мерки не само дали повече надежди, но и Патриаршията изглеждала склонна да направи някои отстъпки. Те обаче в никакъв случай не били достатъчни, за да отговорят на българските искания. По-важна била промяната в руското отношение. Московският митрополит и най-влиятелен руски религиозен водач Филарет се притеснявал от действията на американските протестантски мисионери и на униатите в България, които представлявали френско и полско влияние. Следователно, той бил склонен да подкрепи българското желание за собствена църковна йерархия, дял от църковните постъпления и служба на църковно-славянски език.

С пристигането на Игнатиев в Константинопол, започнала активна руска намеса. Църковните съвети обсъдили въпроса, но не постигнали почти нищо. Патриаршията естествено се противопоставила на по-нататъшно ограничаване на пряката ѝ юрисдикция и на загубата на постъпления. Да не забравяме, че през 1863 г. Куза секуляризирал земите на Посветените манастири, акт, който нанесъл сериозен удар върху финансите на Патриаршията. Чрез преговори по българския въпрос, Игнатиев се опитал да посредничи и да намери компромис между двете позиции. Нито той, нито руското правителство искали по-нататъшно отслабване на Патриаршията или кавги сред балканското православно население.

Когато чрез преговорите не били постигнати резултати, българските църковни лидери пристъпили към действие и през 1866 г. изгонили гръцките епископи. Портата сериозно се обезпокоила. Тъй като не желаела да се изправи пред едно българско въстание по този въпрос, Портата се съгласила с образуването на отделна българска църква. Дебатът след това се прехвърлил от въпроса за създаването на такава институция към въпроса за териториалната ѝ юрисдикция. Гръцкото правителство също се намесило в спора. Макар че настоявало за национална църковна организация след получаването на независимостта, то не можело лесно да приеме подобно българско искане, поради последствията за бъдещето. Очевидно, територията, която щяла да бъде определена под юрисдикцията на новата църква, евентуално можела да бъде включена в една бъдеща българска държава и по този начин да бъде изгубена за Гърция. Тези въпроси били твърде парливи, за да бъдат решени лесно чрез преговори. През 1870 г. Портата предприела важната стъпка към решаването на въпроса, като издала ферман, който създал Българска екзархия, както била наречена новата институция. Територията под нейна юрисдикция включвала земите северно от Стара планина и Варна и Пловдивския регион. По-важното, в член X се постановявало, че ако две трети от жителите на даден район искат да се присъединят към Екзархията, ще им бъде позволено да го направят. Това действие дало началото на сериозен конфликт между християнските църковни организации. През следващите години Екзархията успяла да постигне значителен прогрес за сметка на гръцката Патриаршия.

Естествено, това решение не било приемливо нито за Патриаршията, нито за гръцкото правителство. През март 1872 г. Антим I станал екзарх. След това той обявил отделянето на църквата му от Константинополската. В отговор патриархът го обявил за схизматик. Въпреки това, с одобрението или без одобрението на Патриаршията, българската църква съществувала. Нейното създаване се дължало до голяма степен на усилията на умерените български лидери и на османското правителство. Игнатиев и неговото правителство били склонни да приемат отделна българска организация, но те не харесвали начина, по който тя била постигната. Напредъкът бил постигнат най-вече чрез сътрудничество с Портата. Той не спечелил престиж за руския дипломат, а и отслабил православното единство.

Междувременно, по времето, когато умерените се съсредоточавали върху религиозния въпрос, се организирали хората, които подкрепяли революционни действия. Техните действия естествено трябвало да се състоят най-вече извън османските земи. Сърбия и Княжествата предлагали най-благоприятни условия за тези съзаклятия. Българското революционно движение нямало единна организация или лидер. Освен това между комитетите имало несъгласия по много важни въпроси, включително въпросите за търсенето на помощ от велика сила и сътрудничеството с други балкански революционни организации. От началото българските действия включвали използването на въоръжени отряди, или *чети*, които били организирани във Влашко и след това изпращани през Дунава. Тяхната цел, която била да се опитат да вдигнат масово селско въстание, така и никога не била постигната. Първото действие от този тип било организирано през 1841 г. от Васил Хадживълков и Владислав Татич. Трябва да се подчертае, че четите, също като българското движение като цяло, се ползвали с подкрепата на съвсем малко хора. Тук никога не се получила масовата селска подкрепа за въстание, каквато видяхме в Сърбия или дори във Влашко по времето на Тудор Владимиреску.

По време на управлението на Михаил Обренович, Сърбия предлагала убежище за революционерите. Главната фигура по онова време бил Георги Раковски, който през 1861 г. започнал да издава списание „Дунавски лебед". Той подкрепял организирането на въстание в България и спечелването на подкрепата на Великите сили. Ако въстанието, което планирал, успеело, той бил склонен да влезе във федерация със Сърбия и Княжествата, но не и с Гърция. Революционните групи имали същите трудности като правителствата в решаването на въпроси относно бъдещите граници на националните държави. След конфликти със сърбите по този и други въпроси, през 1862 г. Раковски се преместил в Княжествата и оттам нататък Влашко станало основният център на българската революционна дейност. Условията там били изключително благоприятни. Много българи живеели в Букурещ и в дунавските пристанищни градове, с пряк достъп до сънародниците си отвъд реката. Румънското правителство също било изключително благонамерено в отношението си към съзаклятниците и немарливо в прилагането на мерки за контролирането им. Макар че Великите сили нееднократно предупреждавали румънците, че толерират тези организации, те никога не предприемали почти нищо. Много румънски либерали симпатизирали на българската кауза. Още повече, че дори ако правителството искало да бъде стриктно, било много трудно да подтиска дребната и потайна дейност от този тип.

Руското правителство протестирало изключително силно пред Букурещ по повод действията на радикалните революционни групи. В миналото то възразявало срещу използването на румънската територия от унгарски и полски революционери, сега то не било по-отстъпчиво по отношение и на българите. През 1868 г. Хаджи Димитър и Стефан Караджа организирали чета. Те превели 120 мъже през Дунава, където бързо били победени от османските части. Преди началото на нападението руският консул в Букурещ предупредил румънското правителство, че Русия настоява за спирането на това действие. Руските представители симпатизирали на българското желание за по-голяма автономност, а и били много близки с консервативните български кръгове в Букурещ, в частност с Българското благотворително дружество, което имало тесни връзки с руското консулство. Така или иначе, обаче, те били твърдо против революционни действия под радикално командване и против всякакво начинание, което не можели да контролират.

Въпреки съпротивата на Великите сили и неуспеха да намерят сериозен отклик сред българския народ, левите революционни сили продължили да се организират и да се подготвят за бъдещи действия. През 1870 г. бил сформиран Българският революционен комитет с цел да обедини всички радикални групи във и извън България. За своя цел той определил образуването на автономна или независима държава и евентуална федерация със Сърбия, Гърция, Черна гора и Румъния. След смъртта на Раковски от туберкулоза през 1867 г., ръководството преминало в ръцете на умерения Любен Каравелов. Изявени в това движение били други двама дейци, Васил Левски и Христо Ботев, които пряко следвали балканската романтична революционна традиция. Левски вярвал, че българското освобождение трябва да дойде чрез масово селско въстание и че не трябва да се търси външна помощ. През 1869 г. той заминал за България, за да организира подкрепа за въстание. Ботев, най-великият съвременен български поет, бил социалист и подръжник на идеята за всеобща революция. През 1872 г. настъпила катастрофа за движението. По това време Левски и неговият съзаклятник Димитър Общи били в разгара на подготовка за въстание в България. За да набави пари, Димитър Общи обрал османска поща в Арабанашкия проход. Когато бил заловен, за да демонстрира, че не е обикновен престъпник, той издал плана за въстанието. С тази информация османските власти нямали никакъв проблем да заловят участниците в съзаклятието. Левски и Общи били обесени. Провалът на този опит накарал Каравелов и някои други да напуснат комитета. Те усетили, че някаква външна помощ, та дори само от балканските страни, е жизненоважна за успеха.

Въпреки това, други членове на комитета продължили подготовката за въстание, въпреки разочарованията от миналото. Друг опит, въстанието от Стара Загора от 1875 г., имал същите окаяни резултати. Лошо планирано и зле ръководено, то получило съвсем малка подкрепа в България. Все още неизгубили кураж, революционните дейци продължили приготовленията си. Османското правителство било изцяло заето с въстанието, което избухнало в Босна и Херцеговина през 1875 г. и било съсредоточило основните си военни сили в Западните Балкани. Плановете за новото въстание били под ръководството на Георги Бенковски. Подготовката била направена в България, а Пловдив трябвало да бъде център на революцията.*

Макар че българските водачи не искали да започнат въстанието преди средата на май, когато плановете им станали известни на османските власти, те били принудени да избързат с датата. На 2 май (или 20 април по стар стил), в старопланинските градове Копривщица, Панагюрище и Клисура избухнало въстание. Боевете след това се съсредоточили главно в този район; в другите райони нямало масово въстание. Въстанието било смазано бързо. Последният му епизод довел до смъртта на Ботев, който в края на май превзел параход на Дунава с група от 200 въстаници и прекосил реката. Османските власти научили незабавно за дебаркирането му и нямали никакъв проблем да разбият бързо неговата чета.

Априлското въстание, което се превърнало в основното събитие в по-късната българска националистическа митология, било пълен провал като революция. Ако оставим настрана нещастията, които то причинило на българския народ, неговите водители не успели да спечелят подкрепата дори на малък процент от населението. Били включени само ограничен брой райони. То със сигурност не спечелило подкрепата на селяните; неговите водачи нямали аграрна програма. Повечето от участниците – занаятчии, търговци, учители и студенти, – били от средната градска и селска класа. Водачите произхождали най-вече от заможни семейства. Щом започнало въстанието, по-голямата част от населението не искала да има нищо общо с него. Както един писател описва реакцията:

---

* Неточно: Георги Бенковски не е бил сочен предварително за ръководител на въстанието. Като такъв той се налага след неговото избухване и то само в IV революционен окръг. Пловдив също не е бил сочен предварително като център на въстанието. След като то избухва, взема най-големи размери в Панагюрско. – Бел. н. ред.

> Не подготвени битки, а парализирано невежество, предателство, бягство, взаимни обвинения и отчаяни мечти за спасяване на ситуацията доминирали българската кауза в тази едностранчива афера. Поради своя характер българската инициатива почти незабавно преминала в ръцете на консервативните членове на общността. Тези елементи се отказали от въстаниците и отрекли, че българите истински искат въстание.[3]

Въпреки неуспеха му, въстанието се превърнало в основен въпрос на европейската дипломация поради зверствата, извършени при потушаването му. По това време османското правителство било притиснато да се справи със стоящите пред него проблеми. Въстанието в Западните Балкани продължавало. Империята имала съвсем малко редовна войска на разположение и затова използвала наемни войски, наречени *башибозуци*, и черкасци (черкези), които да се справят с въстанието. В началото въстанието било придружено от масово клане на мирни мюсюлмани. В отговор, османските наемници използвали методи с изключително насилие. Броят на убитите се различава в зависимост от източниците. Българските оценки варират от 30 000 до 100 000; османското правителство признало за малко повече от 3000 души. Най-добрите оценки вероятно са британските и американските, които сочат между 12 000 и 15 000.

Отговорността за репресиите пада основно върху османските наемни войски и черкасците, които дошли наскоро в страната и които сами били преживели трагична съдба. След руското завладяване на Кавказ, била възприета политика на принудително преселване. Принудени да напуснат родината си, повечето хора емигрирали в Османската империя. Правителството се опитало да засели между 100 000 и 250 000 в България. Интегрирането на подобна огромна група сред население, което наброявало под 4 милиона, било трудно. Те не били приети добре и живеели в отчайващи условия. С други думи, много от изстъпленията били актове на хора, които сами били жертви на зверско отношение.

До юни въстанието било напълно потушено. Българският въпрос оттам нататък щял да се поеме от Великите сили. Трябва да се отбележи, че току-що описаните революционни действия били организирани и проведени единствено по българска инициатива, с малка подкрепа от страна на отделни румънци. Нито руското правителство, нито панславянските комитети участвали, макар че много европейски дипломати хвърлили пряката отговорност върху руските организации. Бъдещето на България се обсъждало в общите преговори, проведени между Великите сили през 1876-1877 г., които имали за свой основен проблем решението на кризата, възникнала от въстанието в Босна и Херцеговина. Основното постижение на Априлското въстание било, че то принудило европейските правителства да се занимаят с условията по балканските земи, както и на Западните Балкани.

---

[3] Thomas A. Meininger, „The Response of the Bulgarian People to the April Uprising," *Southeastern Europe* 4, no. 2 (1977): 260.

Бел. на н. ред.: Добре би било авторката да се позове не на този автор, а на някои български източници. Тогава и оценката ѝ за въстанието неминуемо щеше да бъде по-друга.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

В отношенията си с Босна и Херцеговина през XIX век османското правителство се натъкнало на много от проблемите, които съществували и през миналия период. Съставлявайки около една трета от населението, мюсюлманският елемент продължавал да доминира в региона. Да не забравяме, че огромното мнозинство от тази група, били славяни по призход и сърбо-хървати по реч. Други мюсюлмани от различен етнически произход били дошли в Босна като еничари, сипахи, държавни служители или бежанци от унгарските земи, преминали под хабсбургски контрол. Тъй като много от тези мъже, особено еничарите и капитаните, били обучени бойци, централната власт срещала огромни трудности при прилагането на желаното от нея в провинциалното управление. През XVIII век босненските военни елементи влизали в чести конфликти с централната власт и понякога помежду си, а така също взимали участие в работите на Черна гора и Албания. Това положение продължило до средата на XIX век.

Въпреки мюсюлманския контрол над Босна, Портата не можела да разчита на региона за подкрепа срещу противниците си. По време на сръбското въстание османското правителство получило ефективна помощ едва през 1813 г., когато везир станал Али паша Деренделия. Скоро след това в Сараево избухнал еничарски бунт. Макар че друг управител, Али Джеляледин паша постигнал известни успехи срещу тези бунтовници, Портата била в състояние да предприеме ефективни действия срещу тях едва през 1829 г. след Руско-турската война. Разпускането на еничарския корпус от Махмуд естествено било срещнато със силна съпротива. Опозицията станала напълно организирана през 1831 г., когато станало ясно, че султанът наистина възнамерява да въведе военните реформи. Образуването на съвременна армия засегнало директно привилегиите и положението на босненските военни. Мюсюлманските земевладелци и военни се съюзили под ръководството на капитан на име Хюсейн. Тяхната политическа програма силно приличала на програмата, издигната от християните в други части на Балканите. Те искали автономия за Босна и Херцеговина с избран местен управител. Те били склонни да признаят сюзеренитета на султана и да плащат годишен налог. Хюсейн поддържал връзки с Мустафа паша Бушати от Шкодра, който също се бунтувал срещу османската централна власт. Босненските части били на път да се присъединят към Мустафа, когато албанците били победени от османска армия под командването на Мехмед Решид паша. Срещайки се с Хюсейн, Мехмед Решид го уверил, че неговите искания ще бъдат удовлетворени и че той може да стане везир на Босна. Когато Хюсейн се върнал у дома, той бил посрещнат от въстание срещу властта му, вдигнато от херцеговинците Али Ризванбегович и Смаил Ага Ченгиз. Османските войски подкрепили тези мъже и заедно победили Хюсейн.

Тогава Херцеговина била отделена от Босна и поставена като награда под управлението на Али Ризванбегович. През 1834 г. в Босна била въведена нова административна система, като провинцията била разделена на 6 санджака, 42 нахиета и на много повече общини. В главните райони били назначени служители на Портата. През 1845 г. били основани и провинциални съвети. Всички тези централизиращи мерки срещнали силната съпротива на местните мюсюлмански лидери. По време на везира Тапир паша от 1847 до 1850 г., те отново се организирали и въстанали срещу централната власт. Османското правителство изпратило най-добрия си генерал Юмер паша Латас да потуши въстанието. Ислямизиран сърбин от Лика, Юмер паша командвал османската армия, окупирала Влашко през 1848 и 1849 г., после потушил въстание в района на Видин. През 1850 г. той пристигнал в Босна със силна армия. Юмер не само сразил босненските въстаници, но и се изправил срещу Али Ризванбегович, който също се опитал да управлява независимо. До 1851 г. османското правителство все още държало пълен военен контрол над Босна и Херцеговина. Около 6000 човека били убити при потушаването на мюсюлманско въстание срещу централната власт. След това Юмер паша се заел с подобряването на условията в региона. Били съставени нови административни подразделения, като начело на всяко стоял военен командир. През 1853 г. Юмер започнал атака срещу Черна гора, но австрийската намеса пред Портата довела до отзоваването му и края на една изключително успешна кампания.

Събитията от този период в Босна, Херцеговина, Черна гора и албанските земи били тясно преплетени. Във всички тези райони опитите на Портата да централизира управлението и да затвърди пряката власт върху земите си, били дълбоко отхвърляни от местните аристократи. Както видяхме, Черна гора успяла да устои на османските войски. Мюсюлманите от Босна, Херцеговина и Албания, където местните въстания били потушени, ставали все по-обезверени от османското управление. Централизиращите реформи се намесвали пряко в техните привилегии и не предлагали компенсаторни ползи. Влиятелните мюсюлмани в империята възразявали срещу нарастващото влияние на християнските Велики сили в Константинопол. Силно негодуване продължавали да предизвикват промените, направени в администрацията и във военната система. По същия начин, непрекъснатите усилия за реформиране на данъчната система и в помощ на селяните биели по интересите на мюсюлманските лидери. Следователно, не е изненадващо, че по време на Кримската война централната власт получила нищожна подкрепа от Босна.

Въпреки тази съпротива от страна на най-силния елемент в босненското общество, Портата упорствала с програмата за реформи. През 60-те години, по време на администрацията на Топал Осман паша, бил направен опит за допълнителни вътрешни подобрения. Били построени училища и пътища. През 1872 г. от Баня Лука до Нови била пусната железопътна линия. Въпреки това, Босна и Херцеговина останали сред най-изостаналите области на полуострова.

Разбира се, мюсюлманската земевладелческа аристокрация и военните представлявали само малка част от жителите, независимо дали християни или мюсюлмани. Масово изключено от политическо влияние, християнското население било оценено на около 43 % православни или сърби и 22 % – католици или хървати. Тъй като Босна била пограничен район, и двете групи имали връзки през границите. Хърватите били добре информирани за събитията в Загреб. Някои били запознати с подръжниците на Илирийската програма, с нейните идеи за сътрудничество между сърби и хървати. Францисканският орден, доминиращата католическа институция в Босна, оказвал значително влияние върху хърватското общество. Разбира се, православното влияние върху сръбското население също било силно.

Както видяхме, Босна и Херцеговина били сред първите цели на сръбската национална програма. Ако те бъдели придобити, заедно със санджака Нови пазар и земите на Стара Сърбия, щяла да бъде създадена компактна сръбска държава с внушителни териториални граници. След 1840 г. сръбските лидери насочили вниманието си на запад. Те приемали, че мюсюлманското население е сръбско по етнически произход, въпреки религиозните различия и следователно разглеждали Босна и Херцеговина като национални сръбски територии. Черногорските управници били склонни да сътрудничат. Черна гора запазила собствените си териториални цели, в частност достъп до море и разширяване на границите в херецеговинските и албански земи, но лидерите ѝ се чувствали сърби и подкрепяли сръбските национални цели. По време на управлението на Михаил под ръководството на Гарашанин в Босна и Херцеговина били изпратени агенти, които да създадат мрежа от организации в подкрепа на сръбската кауза.

Важно е да се отбележи, че сръбската програма била национална, а не социална. Агентите на Гарашанин искали обединението на провинциите със Сърбия, а не защитатавали радикална аграрна реформа. При все това този проблем заемал първостепенно място в живота на населението. Въпреки реформите, селските условия останали лоши. Съставлявайки 90 % от населението, селяните – християни и мюсюлмани, – били подложени на тежки задължения. Фактът, че земевладелците са от същия национален произход и език, като хората, които обработвали именията им, не помагал с нищо за подобряването на нещата. През целия век непрекъснато избухвали селски въстания, породени от лошите условия на земеделие, но те били насочени срещу местните злоупотреби, а не срещу централната власт. Тази ситуация се влошавала още повече от неспособността на Портата да контролира беговете и агите, които запазили местните си социални и икономически привилегии, дори след като централната администрация преминала в ръцете на служители, назначени от Константинопол.

След XVIII век аграрните отношения почти не се променили. Все още продължавали да съществуват два основни типа имения – агалици и беглици. При първите селяните имали определени права да използват земята; през 1859 г. те били гарантирани чрез закон. Обратното, беглиците били пълна собственост на земевладелеца. Селянинът обработвал земята при условия, договорени със собственика. Той плащал голям процент от произведеното на бега, а дължал и трудови повинности. Селяните възразявали главно срещу условията на земевладение на агалиците и срещу трудовите повинности при беглиците. Те страдали също така и от високите държавни такси и от злоупотребите при данъчното земеделие.[4] Като част от програмата за реформи Портата се опитала да направи нещо, за да облекчи положението на босненския селянин. След като потушило въстанието и възстановило властта си през 1851 г., османското правителство можело вече да вземе някои мерки. През 1858 г. земята била регистрирана и класифицирана. На следващата година агалиците били признати за собственост на техните държатели, но държавата гарантирала някои права на селяните върху тях. Нито селяните, нито беговете и агите харесали тези разпоредби. Било почти невъзможно те да бъдат приложени на практика, а и те не предлагали адекватна защита за селянина. Мюсюлманските земевладелци естествено полагали всякакви усилия да превърнат агалиците в беглици и по този начин да избегнат намесата на държавата.

---

[4] За аграрните условия в Босна и Херцеговина вж. Jozo Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955), pp. 96-107.

Аграрните условия в рамките на Османската империя до 70-те години на XIX век се превърнали в грижа на Великите сили. Техните консули на Балканите редовно докладвали по тези въпроси. Селски групи също изпращали петиции с оплакванията си не само до Портата, но и до чуждите представители. Всяко голямо въстание неизбежно привличало интереса на Европа. В Парижкия договор от 1856 г. европейските сили се обявили за гаранти и защитници на християните, макар че какво точно означавало това, така и никога не било определено ясно. Те обаче имали някои права на намеса в полза на балканските християни, ако възникнели изключително опасни или нечовешки условия. През лятото на 1875 г. в Херцеговина избухнало въстание и бързо се разпространило в Босна. Основната причина било аграрното положение и изострените отношения между селяните и земевладелците, които да не забравяме, обикновено били южни славяни по език и етнически произход, макар че се различавали по религия. По този начин движението било предимно социално и икономическо, а не национално по характер. Бунтовниците били в много силна позиция. Те били подкрепени от въоръжени планински племена, обитаващи земи, съседни на Черна гора, които били опитни бойци, а така също получили помощ от Далмация. По този начин Портата била предизвикана да потуши въстание в регион, където по-рано военните действия ѝ се стрували скъпи и непрактични. Това събитие възобновило Източния въпрос и довело до нова Руско-турска война.

КРИЗАТА ОТ 1875-1878

Макар че балканските територии продължили да бъдат център на вниманието на Великите сили, през 20-те години след 1856 не избухнал нито един голям конфликт. Обединението на Княжествата, последвано от възкачването на чужд княз, както и въстанията в Крит, били уредени с дипломатически средства. Друга една съществена промяна настъпила в баланса на силите в региона. По време на Франко-пруската война, която избухнала през лятото на 1870 г., Русия възприела политика на благосклонен неутралитет в полза на Прусия. Когато станало ясно, че тази последна сила ще получи огромни печалби, възникнал въпросът за компенсирането на Русия. Целта била ясна. От мига на подписването на унизителния Парижки договор, първата цел на руската външна политика била да наруши условията по този мир, в частност клаузите, отнасящи се до неутрализирането на Черно море и отстъпването на Южна Бесарабия. Сега възникнала възможността за предприемане на позитивно действие. В края на октомври руският външен министър Александър М. Горчаков денонсирал черноморските клаузи в циркулярно писмо до Великите сили. Неговото действие породило особен ужас в Лондон, тъй като това ограничение било основното британско постижение в Кримската война. Въпреки това, в Лондон била проведена конференция на силите-страни по договора. Те приели руското действие и били направени някои промени в условията около затварянето на Проливите.

Така руското правителство било освободено от договорните ограничения, които му пречели да укрепява южното си крайбрежие и да поддържа черноморска флота. Макар че в тази посока били предприети съвсем малко мерки, една основна пречка пред руските действия на Балканите била отстранена. Руските лидери обаче, нямали никакво намерение да възприемат авантюристична политика. Вместо това, след обединението на Германия те подкрепили възраждането на консервативния съюз с Виена и Берлин, чиято основна цел била запазването на статуквото. Новото съглашение, известно като Съюз на тримата императори (*Dreikaiserbund*), се основавало не на подписани договори, а по-скоро на тесните отношения, които проддържали тримата монарси – Александър II, Франц Йосиф и Вилхелм I, както и на честите консултации между техните министри. Владетелите си разменяли визити, обсъждали въпроси от текуща важност и си сътрудничели в международните отношения. Докато тези три сили останали обединени, те образували най-могъщата дипломатическа комбинация в света.

В миналото опасната точка в отношенията между тези държави винаги бил Близкия изток, поради често пъти противоречивите интереси на Русия и Хабсбургската империя. Австрийските опасения срещу руското господство на Балканите никога не били преодоляни. Въстанията в Босна и Херцеговина довели точно до типа ситуация, която причинила конфликти в миналото. Още повече, че в Русия действали влияния, които можели да доведат до търкания между двете сили. Макар че и Горчаков, и царят, както и повечето от техните основни съветници, се обявявали за продължаване на политиката на ограничаване във външните работи, други елементи в руското общество настоявали за по-положително действие. Александър II винаги позволявал голямо разногасие сред министрите си и се консултирал по въпросите за външната политика с различни съветници. Горчаков бил към края на 70-те и често боледувал. Следователно правителството било открито за натиска, упражняван върху него от привържениците на панславянските доктрини, които спечелили нарастваща популярност след Кримската война.

Панславистите нямали единна програма или говорител. Като цяло, те застъпвали освобождаването на всички славянски народи от чуждо, т.е. османско или хабсбургско господство, и организирането им във федерация на държави, в която Русия ще има водеща роля. Те наблягали на православните славяни: сърби, българи и черногорци, като определено не застъпвали идеята за освобождението на полската територия от руско управление. Всъщност, те се отнасяли към католиците поляци с крайно недоверие и като предатели по отношение на братята си славяни. Във външните отношения те били по-склонни към антихабсбургски настроения, отколкото антиосмански. Много се говорело, че пътят за Константинопол минава през Виена. Централната организация на движението било

Славянското благотворително дружество, което било създадено през 1858 г. в Москва, като негови клонове били създадени по-късно в други градове. Именно тази група довела стотици българи и други славянски студенти да учат в Русия. Панславистите имали на служба при себе си множество талантливи публицисти и журналисти, включително Иван Аксаков, М. Н. Катков, Р. А. Фадеев и Н. И. Данилевски. Важно е да се отбележи, че макар че те поддържали идеята за радикално действие в чужбина, те били силно консервативни по отношение на вътрешната политика. Така те напълно подкрепяли руската автокрация.

Панславянските идеи били особено привлекателни за големи групи от руското общество през 70-те години на XIX век. Русия била победена в един голям европейски конфликт, а големите реформи не постигали очакваните цели. Била създадена обединена Германия и въпреки че сега тя била съюзник, обединението сложило началото на възраждането на германската мощ. Панславянската програма предложила план за руско и славянско величие в период на очевидна национална слабост, а нейните доктрини привлякли голям брой силно влиятелни хора. И императрицата, и наследника на престола, бъдещият Александър III, щели да играят роля в това движение. Игнатиев, посланикът в Константинопол, бил панславист, но както видяхме, той се интересувал на първо място от използването на славянските народи за руските цели. Всъщност панславизмът бил увлечение; неговото влияние във външната политика не било трайно. Но продължителният период на криза, който възникнал на Балканите, позволил на привържениците му да играят съществена роля във формирането на външната политика.

Когато Османската империя не съумяла да потуши въстанието в Босна и Херцеговина, членовете на Съюза на тримата императори се събрали за консултации. По това време руското правителство признало приоритета на хабсбургските интереси, поради географското положение на въстанието и първенството в преговорите било поето от хабсбургския външен министър Гюла Андраши. През декември 1875 г. трите сили направили предложение за реформа – нотата на Андраши, като база за споразумение. Портата приела условията, но бунтовниците отказали. През май 1876 г. била формулирана друга програма, Берлинският меморандум, но той бил отхвърлен от османското правителство. По това време кризата вече се била задълбочила, имайки предвид избухването на българското въстание и последвалите масови зверства.

Междувременно политическите условия в Константинопол се влошили. Комбинация от консерватори, които искали да се върнат към старите времена, и либерали, които искали напредък към представителни институции, свалили Абдул Азиз в края на май. Тогава на трона се възкачил Мурад V. Ментално увреден от събитията около него, новият султан така и никога не успял да поеме задълженията на поста си. Така османското правителство било в състояние на объркване до август, когато на власт дошъл по-силният и решителен Абдул Хамид II. През този период на османска немощ, условията на Балканите се влошили. С продължаването на въстанието и все по-силната намеса на Великите сили, черногорското и сръбското правителства се озовали под силен натиск да се възползват от ситуацията.

В миналото Черна гора била дълбоко въвлечена в работите на съседните страни. Правителството имало планове за херцеговинска територия и искало да придобие излаз на Адриатическо море. Както видяхме, водели се преговори със Сърбия, особено по времето на управлението на княз Михаил Обренович. След неговата смърт, сръбското правителство възприело по-пасивно отношение и показвало по-малък интерес към национална експанзия. Милан още бил млад; външната политика била под ръководството на Йован Ристич, който не споделял войнствената политика. Въпреки липсата на официално участие, различни групи продължили да работят за националната организация и пропаганда. Това все още бил етапът на романтичния национализъм и на революционния плам. През лятото на 1875 г. естествено натискът върху Милан и черногорския княз Никола за подкрепа на въстаниците и за възползване от османската слабост бил голям. Никола бил склонен да предприеме твърдо действие, но Милан се колебаел. Изборите били върнали мнозинство, което се обявило в подкрепа на военно действие, но князът съзнавал, че страната не е готова за война. Още повече, че всички Велики сили, в това число Русия, призовавали към въздържане.

Макар че официална Русия се опитвала по този начин да възпре Сърбия и Черна гора от действия, подкрепа за обратен курс на действие дошла от панславянските кръгове, които активно участвали в тези дела. В региона се изляли пари и доброволци. През май 1876 г. генерал М. Г. Черняев, на когото се дължали великите руски победи в Централна Азия, пристигнал в Белград, за да поеме командването на моравската част от сръбската армия. Комбинацията от сръбския обществен натиск и панславянския ентусиазъм била твърде силна за Милан. През юли Сърбия и Черна гора вече били във война с Портата. Застъпниците на войната се надявали, че в България ще избухне ново въстание и че ще дойде помощ от бунтовниците в Босна и Херцеговина. Въпреки това, правотата на преценката на Милан относно неподготвеността на неговите части скоро проличала. Черногорската армия била доста успешна, но Сърбия претърпяла катастрофа. Черняев се оказал слаб командир в тази ситуация. Сред 5000-те руски доброволци имало съвсем малко обучени войници и те се превърнали в причина за търкания и противоречия. Обратното, османската армия, укрепена от реформите и с по-добро въоръжение, успяла да спечели поредица победи. Когато през октомври пътят към Белград бил отворен, руското правителство се намесило и в началото на ноември принудило Портата да сключи примирие.

През този период представителите на Съюза на тримата императори поддържали тесен контокт. След началото на балканския конфликт, Горчаков и Андраши се срещнали през юли в Райхщат. Тук те стигнали до споразумение относно взаимните им интереси в кризата. Въпреки че между австрийската и руската версии на постигнатите решения съществували важни различия, държавниците се договорили за политика на сътрудничество и уредили конкретни въпроси във връзка с текущата война. Те решили че, ако Османската империя спечели, териториалното *status quo ante* ще бъде запазено. Ако обаче, балканските държави спечелят, ще бъде предприето разделение на османските владения, но няма да бъде създадена голяма славянска държава. Черна гора и Сърбия щели да получат разширяване на териториите си. Гърция щяла да получи Тесалия и Крит. Останалите османски земи щели да бъдат разделени на три автономни държави – България, Румелия и Албания, – чиито териториални граници не били уточнени. Константинопол щял да стане свободен град. Двамата дипломати също така се погрижили за награди и за себе си. Русия щяла да получи обратно Южна Бесарабия и разширение на руската граница в Кавказкия район. Австро-Унгария щяла да получи компенсация в Босна и Херцеговина. Именно по тази точка по-късно двете правителства щели да стигнат до разногласия относно решенията в Райхщат. Хабсбургските представители по-късно претендирали за правото да анексират или да определят съдбата на почти цялата територия на двете провинции. Обратното, руското правителство настоявало, че само „турска Хърватия", малка част в Северозападна Босна в съседство с Далмация, е била определена за Виена. Във всеки случай, било договорено, че Сърбия няма получи основната си териториална цел.

Когато станало ясно, че двете балкански държави ще бъдат победени и когато станали ясни пълните размери на зверствата в България, едновременно във Великобритания и в Русия се надигнала много силна обществена реакция срещу Османската империя, която повлияла отношението и на двете правителства. В Лондон консервативният кабинет на Бенджамин Дизраели открил, че е сериозно възпрепятстван в политиката си на подкрепа за османското правителство. Още по-важното, руските държавници се изправили пред силния натиск от страна на панславистите и на онези части от руското общество, които считали, че трябва да се окаже подкрепа за православните славянски народи в борбата им срещу османския контрол. Тогава започнали сериозни приготовления за война, но отговорните руски държавници все още търсели мирно решение. В опит да постигнат мирно уреждане, представители на всички Велики сили се събрали в Константинопол през декември 1876 г. Тук те съставили предложения и ги представили пред Портата. Османското правителство, обаче, се възползвало от случая, за да издаде конституция, която твърдяла, че дава пълно равенство на всички османски граждани и направила намесата на силите ненужна. По този начин европейските предложения били отхвърлени и конференцията се разтурила. Въпреки неуспеха ѝ, по-нататъшни усилия за дипломатическо уреждане на кризата продължили от януари до април 1877 г.

С провала на тези преговори, руските лидери трябвало да се изправят пред вероятността от война. Тяхното главно опасение било, че събитията от Кримската война може да се повторят и че те могат да се озоват във война срещу европейска коалиция. Австро-Унгария и Великобритания причинявали най-големи притеснения. При тези обстоятелства било преценено за жизненоважно да се гарантира австроунгарския неутралитет. През януари и март 1877 г. били направени нови споразумения, които постигнали тази цел и препотвърдили общите договорки за подялба от Райхщат. По същото време с румънското правителство се обсъждало споразумение за преминаване на войските. Тъй като мирно уреждане изглеждало невъзможно, през април царят с неохота стигнал до заключението, че войната не може да бъде избегната. На 16 април била подписана конвенцията с Румъния, а на 24 април руските части прекосили река Прут.

Руските държавници искали да избегнат войната, както поради неувереността си по отношение реакцията на останалите Велики сили, така и поради тяхната неувереност в собствените им военни възможности. Реформите, започнали през 60-те години на XIX век, не били довършени, а черноморските отбранителни укрепления не били в готовност. По време на войната османската флота владеела Черно море. Руските лидери напълно съзнавали огромните финансови тежести, които води една война и за които те не били подготвени. Трудностите на войната оправдали много от техните предишни опасения. След като преминала през Румъния, през юни армията прекосила Дунав и оттам насетне спечелила няколко бързи победи. Български доброволчески отряди се присъединили към руските части. През юли обаче, напредването било спряно при Плевен, като османската армия успяла да удържи този град до декември. С това сериозно спиране станало ясно, че войната няма да бъде спечелена лесно. В тази ситуация отношението на балканските държави придобило важност. В началото на кампанията руските лидери изключвали тяхната помощ, разглеждайки участието им с досада и като пречка. Балканските правителства също искали оръжие и пари, които руснаците не можели лесно да им подсигурят. Но с провала на първата руска офанзива, помощта на румънската, сръбската и гръцката армии придобила ново звучене. Всяко от тези правителства, изправено пред решение дали да влезе във войната, предвид обстоятелствата открило, че това не е лесно решение. Черна гора все още технически била във война с Портата; Сърбия била сключила мир през март; Гърция била неутрална. Румънската позиция може би била най-сложна.

Макар че румънското правителство подписало споразумението относно руското преминаване на войски, то не влязло незабавно във войната. Всъщност, цялата дипломатическа ситуация причинила огромни трудности на Букурещ. Румънските лидери се притеснявали, че присъствието на руската армия в страната ще доведе до връщането на условията на протектората. Освен това, те с право се страхували, че Русия ще си възвърне Южна Бесарабия. За да се предпазят от тези възможности, те настояли договорът за преминаването на войските да съдържа гаранции за румънските „териториална цялост и политически права“. След като враждебните действия започнали, за румънското правителство било трудно да остане пасивно, тъй като националистичното обществено мнение оказвало натиск да се действа. На 21 май сенатът и камарата прокарали резолюция, обявяваща независимостта на страната, която князът подписал на следващия ден. Нито една велика сила не признала този акт, той бил важен предимно за вътрешната политика.

Румънската политика по онова време се решавала главно от Карол в сътрудничество с либералните държавници Йон Брътиану и Михаил Когълничану. Князът, в частност, не харесвал румънския неутралитет. Той искал да се възползва от ситуацията, за да постигне печалба за страната си. Когато след плевенското поражение руското правителство помолило за румънско участие, той нямал търпение да се съгласи, особено когато му било предложено да командва операциите около този обсаден град. Така румънски части влезли в действие при Плевен и при Видин-Белоградчик.

Сръбското решение било по-трудно. Страната била изтощена от предишната война. Правителството също така се опасявало от териториалното уреждане, което би могло да последва конфликта. На Константинополската конференция Великите сили се били споразумели за създаването на две автономни български държави, като разделителната граница минавала от север на юг. Териториите, към които Сърбия имала претенции, като Ниш и Скопие, били определени за българско управление. Следователно сръбските лидери поискали едновременно уверения за това какво ще получат при сключването на мира и финансова помощ преди да въвлекат страната си във войната. Макар че никога не получили удовлетворителни гаранции, те наистина влезли във войната на 13 декември, след падането на Плевен. Те се страхували, че ако Сърбия не участва, нейните претенции ще бъдат пренебрегнати на мирната конференция.

Ако не друго, гръцкото правителство било в по-лошо положение, отколкото останалите две държави. От една страна, очевидно била възникнала възможност да се спечели повече територия; от друга, британското правителство упражнявало постоянен натиск да предотврати гръцко действие. Още по-опасен бил фактът, че Русия ясно ще подкрепи балканските славяни, в частност българите. Също като хабсбургското, британското и румънското правителства, гръцките лидери се противопоставяли на създаването на големи славянски държави. Те били разтърсени от решенията на Константинополската конференция, която включила в българските провинции територии, които те считали за етнически гръцки. Пламенните националисти били убедени, че Македония, Епир, Тесалия и Тракия са твърдо гръцки по население. Въпросът дали да влязат във войната или не предизвикал разрив в правителството, което също било под натиск от ентусиазираната за война общественост. Накрая, в началото на февруари 1878 г. гръцки части навлезли в османска територия. Когато научила, че на 31 януари между Русия и Османската империя е подписано примирие, тази армия трябвало да се изтегли обратно в собствените си граници.

На руските части не било лесно да постигнат победата. Напредването било забавено при Плевен до декември, когато градът най-накрая бил превзет. Оттам нататък, армията се придвижила бързо към Константинопол. Изправено пред военна катастрофа, османското правителство помолило за мир и на 31 януари при Адрианопол било подписано примирие. След това османски и руски представители договорили мир, който бил подписан в Сан Стефано на 3 март. Макар че били дадени уверения, че този договор е „предварителен“ и че условията, засягащи промяна в европейските договори, по-късно ще бъдат разгледани от Великите сили, той причинил ужас в европейските столици. Санстефанското уреждане заплашвало сериозно да разстрои баланса на силите в Близкия изток и той довел до продължителна криза.

Преговорите се водели главно от Игнатиев, а условията отразили неговата загриженост за руските интереси. За Великите сили най-притеснителните части от договора били тези, предвиждащи създаването на голяма българска държава, чиито територии ще включват земи северно и южно от Стара планина, Македония и голяма част от Тракия (вж. Карта 24).

Можело да се приеме, че тази държава ще бъде руски сателит. Договорът предвиждал двугодишна окупация на руската армия и руско участие в организирането на управлението на новата автономна държава. Географската територия на страната, заедно с руската военна окупация, щели да поставят Константино-

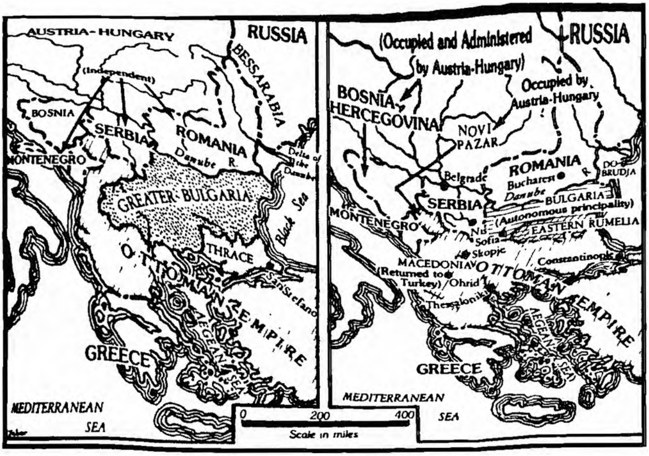
AUSTRIA-HUNGARY
RUSSIA
BESSARABIA
(Independent)
BOSNIA
SERBIA
ROMANIA
MONTENEGRO
Danube R.
Delta of the Danube
GREATER BULGARIA
Black Sea
THRACE
OTTOMAN EMPIRE
San Stefano
AEGEAN SEA
GREECE
MEDITERRANEAN SEA
0 200 400
Scale in miles
(Occupied and Administered by Austria-Hungary)
RUSSIA
BOSNIA-HERCEGOVINA
Occupied by Austria-Hungary
NOVI PAZAR
ROMANIA
DOBRUDJA
Bucharest
Belgrade
Danube R.
BULGARIA (Autonomous principality)
SERBIA
MONTENEGRO
Nis
Sofia
EASTERN RUMELIA
Skopje
MACEDONIA (Returned to Turkey)
Ohrid
Constantinople
Thessaloniki
OTTOMAN EMPIRE
AEGEAN SEA
GREECE
MEDITERRANEAN SEA

Карта 24. Санстефанският мирен договор; Берлинският договор

пол под непрекъсната заплаха от север. С пълен контрол върху Македония, България също така щяла да се превърне в най-голямата сила на Балканите.

Други предвиждания на договора също били обезпокоителни. Черна гора получавала огромно разширение на територията. Всъщност, тази държава увеличавала размера си повече от три пъти. Обратното, Сърбия получавала едва около 150 кв. мили допълнителна територия, далеч по-малко, отколкото дадената на Черна гора. С Румъния се отнесли още по-лошо. Въпреки факта, че страната се присъединила към войната и по този начин станала руски съюзник, договорът изисквал Южна Бесарабия да бъде предадена на Русия в замяна на делтата на река Дунав и Добруджа. Гърция и Австро-Унгария не получавали нищо. Въпреки тайните договори, хабсбургският интерес в Босна и Херцеговина не бил взет под внимание, като със сигурност била създадена голяма славянска държава.

Договорът бил в ущърб главно на британските и австроунгарските интереси и двете сили протестирали силно. Британска флота влязла в Проливите. Румънското, гръцкото и сръбското правителства също ясно показали недоволството си. Сръбската позиция била особено трудна. Било очевидно, че руското покровителство оттук нататък ще застане изключително зад българските национални цели. Всъщност, руското правителство казало на сръбските представители, че трябва да търсят подкрепа от Виена. Румънското правителство отказало да приеме отнемането на Бесарабия и се обърнало с молба за помощ към останалите държави. През пролетните месеци последвал период на крайно напрежение.

Изправено пред тази опозиция и страхувайки се, че може да му се наложи да се справя със ситуация, сходна с Кримската война, руското правителство се огънало. През май то сключило споразумение с Великобритания, чиито основни предвиждания съдържали разделението на голямата българска държава. Австро-Унгария получила уверения, че желанията ѝ ще бъдат взети под внимание по отношение на Босна и Херцеговина. В допълнение, Русия се съгласила да присъства на европейска конференция, която щяла да се състои в Берлин под председателството на германския канцлер Ото фон Бисмарк. Тъй като обсъжданията щели да засегнат промени в съществуващите европейски договори, били поканени всички Велики сили – Русия, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Австро-Унгария и Османската империя. Балканските държави нямало да участват, макар че техните правителства получили правото да изпратят представители, които да изложат техните възгледи на сесиите, които засягали интересите им. Всъщност, тяхното мнение имало малък, почти никакъв ефект в процедурите.

Берлинският конгрес бил открит на 13 юни 1878 г. и продължил 1 месец. Неговото главно постижение било разделянето на голяма част от Османската империя, която изгубила контрол върху много от останалите си балкански владения (вж. Карта 24). Голямата българска държава била разделена на три части: България, включително територията, северно от Стара планина, заедно с района на София, щяла да стане автономно васално княжество. Източна Румелия, земята между Стара планина и Родопите, получила полуавтономен статус с назначен от османската империя губернатор-християнин и била поставена под надзора на Великите сили. Македония и Тракия били върнати под пряко османско управление. Било дооворено, че Русия ще бъде господстващата сила в автономното княжество. За да балансира тази руска придобивка, Австро-Унгария получила правото да окупира и администрира Босна и Херцеговина. В допълнение, на монархията било позволено да окупира санджака Нови пазар, териториална ивица, разделяща Сърбия и Черна гора. Това териториално разпределение било основната договореност от конференцията. В резултат на това, Русия спечелила силна позиция в източната половина на полуострова, като Хабсбургската империя придобила сходна позиция на влияние в западната, включително първостепенно влияние в Сърбия.

От гледна точка на балканските държави, резултатите от конференцията били много разочароващи. Румъния, Черна гора и Сърбия били признати за независими. Черна гора получила пристанище на Адриатика, но не толкова територия, колкото желаела. Сърбия получила само малко допълнителна територия. Макар че гръцките претенции все още не били удовлетворени, член XXIV от договора предвиждал гръцкото правителство да влезе в преговори с Портата. Ако двете страни не стигнели до споразумение относно териториалното уреждане, Великите сили щели да посредничат в спора. Въпреки протестите на румънските представители на конференцията, от тяхното правителство се изисквало да предаде Южна Бесарабия на Русия и в замяна да получи делтата на река Дунав и Северна Добруджа. Признаването на румънската независимост се свързвало с промени в статуса на евреите в държавата, условия, които били посрещнати със силно негодуване в Букурещ. Следователно, макар че всички балкански правителства получили някаква компенсация, договорът в никакъв случай не отговорил на аспирациите им.

Най-големи загуби, разбира се, понесла Османската империя. В допълнение към земите, които преминали към балканските държави, Портата трябвало да отстъпи дори още по-важни територии на Великите сили. Освен Южна Бесарабия, Русия придобила Батум, Карс и Ардахан. Още преди откриването на Берлинския конгрес, Великобритания принудила османското правителство да предаде контрола върху остров Кипър, мнозинството от чиито жители били гърци. Най-голямото османско негодувание, обаче, било по повод хабсбургската окупация на Босна, Херцеговина и на Санджака. Монархията не била победила Портата във война, така че искането било съвършено неочаквано.

Това уреждане белязало ефективния край на османското владичество на Балканския полуостров. Въпреки че Албания, Македония, а така също Тесалия и Епир до 1881 г. били още под османска администрация, тяхното контролиране било много трудно. Вече се било оформило албанско национално движение. Двете български държави, Босна, Херцеговина и санджака Нови пазар технически били все още част от империята, но правителството не хранело илюзии, че някога ще бъдат върнати под пълен османски контрол.

Мирът бил също много непопулярен в Русия. На много руснаци се струвало, че тяхната страна е водила една скъпа война, а е получила съвсем малко за усилията си. Нещо повече, правителството било привикано на отчет от Европа и било принудено да се съгласи с разделянето на голямата българска държава, единственото голямо постижение. Изглеждало, сякаш същинските победители са Великобритания и Хабсбургската монархия; те спечелили Кипър и Босна-Херцеговина. Макар че тази преценка със сигурност била вярна по отношение на Великобритания, която наистина спечелила огромна дипломатическа победа, хабсбургските печалби щели да се превърнат в тежко задължение. Окупацията на Босна и Херцеговина, с тяхното сръбско, хърватско и мюсюлманско население, просто прибавила нов национален проблем към държавата, която не можела да се справи с противоречията, които вече имала. Първата световна война получила непосредственото си начало именно от тези проблеми.

Приключването на Берлинския конгрес през юли 1878 г. не сложило край на териториалните промени, предизвикани от Руско-турската война. Гръцките претенции трябвало да се обсъдят и да се начертаят нови граници. Още повече, че границите на Черна гора и Албания още не били установени. Албанците сега били принудени да се организират в защита на националните си територии.

АЛБАНИЯ: ПРИЗРЕНСКАТА ЛИГА

И Санстефанският, и Берлинският договор разпределили населяваната от албанци територия на други държави. Неспособността на Портата да защити интересите на един регион, който бил 70 % мюсюлмански и като цяло лоялен, принудила албанските водачи не само да се организират в своя защита, но и да обмислят установяването на автономна администрация, като тези, на които се радвали Сърбия и Дунавските княжества. Въстанието на албанците едновременно срещу решенията на Великите сили и срещу османската власт, принудило Портата за пореден път да предприеме действия срещу това непокорно мюсюлманско население.

Албанските земи никога не били лесни за контрол от страна на властта. В началото на века съществували два големи пашалъка, които често действали независимо от централната власт. Да си припомним, че Али паша Янински ту сътрудничел, ту се опълчвал срещу Константинопол; фамилията Бушати в Шкодра възприела подобна позиция. След смъртта на Кара Махмуд Бушати през 1796 г. който се съпротивлявал срещу Портата, неговият брат Ибрахим паша бил назначен за негов наследник като губернатор. Противопоставяйки се на политиката на Кара Махмуд, Ибрахим управлявал в сътрудничество с Портата до смъртта си през 1810 г. След битка за управлението, през 1811 г. на власт дошъл Мустафа паша Бушати. Макар че той също се оказал непокорен в поведението си, османското правителство не предприело нищо срещу него, тъй като основната му грижа бил Али паша. Мустафа успял да наложи контрола си върху голяма територия и да си сътрудничи с планинските племена.

Да не забравяме, че през 1820 г. Махмуд I решил да смаже Али паша. Той първо го уволнил от всички официални постове, а след това го извикал в Константинопол. Когато Али отказал, той бил осъден на смърт и в Янина била изпратена армия. Фактът, че османското правителство предпочело да съсредоточи силата си срещу Янина, дал възможност на гръцките въстаници да спечелят първите си победи в Пелопонес и Румели. Макар че повечето от местните съюзници на Али го изоставили, той оказал силна съпротива от своя град-крепост. Накрая, през януари 1822 г. османските агенти го убили и главата му била изпратена в Константинопол Тогава османската армия била свободна да се разправи с гръцкото въстание. Мустафа паша подкрепил османските военни усилия както срещу Али паша, така и срещу гръцките въстаници. През 1826 г. той взел участие в победата при Мисолонги Оттам насетне, той се върнал към независимата си позиция, но войната с Русия през 1828-1829 г. попречила на Портата да вземе мерки срещу непокорния васал.

През 1830 г. обаче султанът отново можел да действа. Той изпратил Мехмед Решид паша в Албания. Тук османският генерал поканил главните албански мюсюлмански лидери, за да се срещне с тях в Битоля през август 1830 г. Въпреки предпазните мерки, които те взели, той убил около 500 от тези мъже. По този начин били елиминирани най-изтъкнатите бегове и аги. След това Мехмед Решид се върнал, за да смаже и Мустафа паша. Той обаче се предал и прекарал остатъка от живота си като служител в Константинопол. Това решително действие на централната власт сложило края на период от почти 75 години, в който албанските земи се контролирали от местни водачи. Албанските пашалъци не били представителни за националното движение. Те се основавали на властта и влиянието на силен лидер Али паша, и на фамилията Бушати. Тяхната лоялност и вярност можели да се сменят радикално. Те се сражавали както с, така и срещу османската армия; можели да си сътрудничат, но можели и да се бият с гръцките си и славянски съседи

Възвръщайки си отново контрол върху региона, Портата успяла да въведе някои реформи. Макар че тимарите били отменени през 1832 г., тази мярка почти нямала ефект върху страната. В повечето територии големите имения вече били станали пълно притежание на отделни земевладелци. Османската държава също държала огромни участъци земя. Системата от големи имения със собствени ци-мюсюлмани останала масово разпространена, особено в централните низини и долини. В планините племенната система все още действала. Поради това положение въпросът за поземлената реформа или за правата на селяните се превърнали в основен проблем чак след края на Първата световна война. Селските условия били лоши. Както някога, по това време съществувала голяма емиграция. Големи албански колонии имало в Румъния, Египет, България, Съединените щати и Константинопол; селищата в Южна Италия вече бяха споменати.

Албанската съпротива срещу реформите Танзимат можела да се очаква. Също като босненците, албанските знатни мюсюлмани ненавиждали служителите, внесени от Константинопол и предпочитали да ги управляват техните собствени бегове. Те също така не харесвали военните реформи и създаването на съвременна армия, основаваща се на свободно набиране. Албанските военни винаги се сражавали за Османската империя, но те искали да запазят традиционните процедури и да следват собствените си водачи в битките. В Албания, също като в Босна, Портата не можела да обезпечи много войници за Кримската война. Всъщност, за правителството било трудно да приложи който и да било от декретите си в това мюсюлманско общество. Опитите да се контролират високите райони били изоставени. Там населението продължило да ръководи собствените си дела под ръководството на племенните си вождове съгласно местните закони и обичаи.

При все това, въпреки широко разпространената опозиция, били постигнати административни промени. Били направени нови регионални разделения, но албанските земи никога не били обединени в единна политическа единица. През 1836 г. регионът бил разделен на еялетите Янина и Румелия, с център Битоля. Съгласно реформите от 1865 г. били създадени три вилаета: Шкодра, Янина и Битоля; четвърти – Косово – бил прибавен по-късно. Всички те имали голямо население от други народности. Макар че по това време Портата вече била натрупала значителен опит при справянето с национални проблеми, тя не разглеждала албанците като представляващи подобни затруднения. Тъй като били мюсюлмани, те били приемани за османци, въпреки техният отличителен език и минала история. Всъщност, до този момент не съществувало национално движение, сравнимо с тези, които наблюдавахме в останалите балкански региони. Някои интелектуалци си давали сметка за това, но централна организация и същинска национална програма не съществували.

Преговорите между Великите сили през 1878 г. довели до радикална промяна в албанското отношение. Договорът от Сан Стефано, който давал населявана-та от албанци територия на Сърбия, Черна гора и на българските провинции, буквално ги принудил към отбранително действие. През пролетта на 1878 г. изтъкнати албанци от Константинопол организирали таен комитет. Най-важният човек тук бил Абдул Фрашери, който останал водещата фигура през ранните етапи на албанското национално движение. През май тази група решила да свика общо събрание в Призрен, което да бъде съставено от представители на всички албански територии. Тук били признати жизнената необходимост от създаването на централна власт и от организирането на въоръжени сили.

На 10 юни конференцията била открита в Призрен. На нея присъствали около 80 делегати от четирите вилаета. Представителите били предимно мюсюлмански религиозни лидери, аристократи и глави на родове. Те решили да основат постоянна организация с щаб-квартира в Призрен, като тя щяла да е под ръководството на централен комитет. Мрежа от регионални организации в други райони на страната щяла да е в подчинение на тази власт. Централният комитет щял да има властта да налага данъци и да организира войска. По време на срещите се оформило различие в мненията, което щяло да бъде от фундаментално значение на този етап от албанското национално развитие. Основният въпрос, който трябвало да бъде решен, било отношението, което да се възприеме към османското управление. Първоначално Портата оказвала подкрепа за албанските действия. Тя обаче искала представителите да се обявят за османци, а не за албанци. Онези, които поддържали тази позиция, подтиквали новата организация да подчертава своя мюсюлмански османски състав и да насочи основните си усилия към отбраната на всички мюсюлмански земи, включително Босна. Втора група, под ръководството на Фрашери, подчертавала единството на всички албанци, независимо от религията им. Тези мъже искали да се съсредоточат върху постигането на преобладаващо албански цели и да се опитат да постигнат автономна администрация. Тъй като повечето от делегатите били консервативни мюсюлмани, накрая конференцията подкрепила запазването на османския сюзеренитет.

Въпреки тези различия в мнението, била създадена централна власт с център в Призрен. Оттам насетне Призренската, или Албанската лига, щяла да ръководи усилията срещу въвеждането на договорите. Били създадени и други центрове, от които най-известен на външния свят е този в Шкодра. Тук католици и мюсюлмани работели заедно. Пренк Биб Дода, капитан от планините Мирдит, играл съществена роля в събитията в региона.

Една от основните задачи, предприети от Призренското събрание, било изпращането на меморандум до Берлинския конгрес. Този апел имал не повече ефект върху решенията на Великите сили, отколкото апелите на който и да било от останалите балкански народи. Съгласно Берлинския договор Черна гора получавала градовете Бар (Антивари) и Подгорица, заедно с областите Гусине и Плав, които албанските лидери разглеждали като неотменни части от собствените си територии. Освен това те се тревожели от бъдещото териториално уреждане с Гърция. Възникнала силна вътрешна реакция срещу отстъпките пред Черна гора и срещу Портата, която не защитила албанските територии. Възникнали центрове на съпротива, в частност в районите близо до границата, т.е. в Призрен и Шкодра на север, и в Превеза и Янина – на юг. Албанската съпротива била подпомогната от факта, че тя разполагала с много способни бойци. Също като Черна гора, Албания разполагала с достатъчно въоръжени мъже, които считали военната доблест за най-висша добродетел.

През август 1878 г. Великите сили, както се предвиждало в Берлинския договор, съставили комисия, която да очертае турско-черногорската граница. Те очаквали Портата да наложи решенията върху местното население, въпреки факта, че османските части в региона не били достатъчно силни, за да го направят. Макар че направило някакви усилия да въведе предвижданията на договора, османското правителство можело само да се възползва от албанската съпротива. То предоставило оръжие на бунтовниците, а и одобрило събирането на данъци от тях. В много райони, където османските части били задължени да се изтеглят съгласно мирните споразумения, албанците просто приели властта след турската евакуация.

Въпреки това албанските части трябвало да бъдат готови да се сражават както с черногорците, така и с османската армия. Срещу Черна гора те имали голям успех. Албанската реакция била толкова силна, че Великите сили решили да променят включените територии. Вместо Гусине и Плав, те дали на Черна гора пристанището Улчини (Дулчино). Албанците твърдо се противопоставили на отстъпването и на този град. За да наложат прехвърлянето, европейските сили наложили морска блокада и притиснали османското правителство да действа.

Междувременно на юг възникнали затруднения. Берлинският договор бил постановил Гърция и Османската империя да влязат в преговори. В тях Портата естествено искала да предаде възможно най-малко територия. По същото време в Превеза и Янина били организирани албански комитети. Те били склонни да приемат отстъпването на Тесалия в полза на Гърция, но не и Епир, за когото претендирали, че е албански. Османските власти за пореден път подкрепили съпротивата и предоставили оръжие. През май 1881 г. Великите сили решили, че единствено сравнително малката област Арта от Епир трябва да бъде дадена на Гърция, която получила и Тесалия.

По същото време османското правителство било поставено пред труден избор. То било подложено на силен натиск от страна на европейските сили да приложи на практика предаването на Улчини в полза на Черна гора, а съществували страни от албанското движение, които можели да поставят под въпрос властта на Портата в региона. Както видяхме, много албански лидери, с нарастващо национално самосъзнание, подкрепяли програма, призоваваща към обединението на всички населявани от албанци земи в единна политическа единица със столица Битоля, като албанският щял да бъде езикът на управлението и образованието. Те не търсели независимост, защото осъзнавали, че страната е твърде слаба, за да остане сама. Тази позиция не срещнала масово приемане. Различието в мненията проличало на среща, проведена от Лигата през юли 1880 г. в Гирокастро, на която присъствали делегати от всички албански региони. Тук Фрашери представил аргументите за една автономна организация. Съгласно плана му, Портата трябвало да назначи губернатор за Албания, на империята щял да се плаща годишен налог и щяла да ѝ се оказва помощ при война, но иначе страната щяла да администрира собствените си дела. На този конгрес и на друг, проведен в Дебър (Дибра) през октомври 1880 г., на който присъствали около триста представители, консервативните сили, подкрепящи тясно сътрудничество с Османската империя, надделели над силите, които се обявявали за истински автономен статус.

Целият въпрос бил уреден чрез сила. Макар че първоначално Портата се колебаела каква политика да възприеме, накрая водена от вътрешни и от външни съображения, тя решила да смаже Лигата и да предаде Улчини на Черна гора. В Албания била изпратена огромна армия под командването на Дервиш паша, където тя получила подкрепата на лоялни албанци. Лигата се опитала да окаже съпротива, но през април 1881 г. Призрен бил превзет, а движението се разпаднало. Съпротивата в

Улчини била смазана по подобен начин. Османските служители не предприели силни репресии: водачите били арестувани и някои били депортирани. Самият Фрашери бил заловен, осъден на смърт, а след това до живот. Той бил освободен през 1885 г. но останал в изгнание до смъртта си през 1892 г. Османското правителство възстановило централизираната административна система. Някои албанци били избрани на официални постове, но други стъпки към политическа автономия не били направени. Тъй като по-голямата част от населението били мюсюлмани, Портата продължила да разглежда албанците най-вече като османци.

Въпреки финалното поражение, Призренската лига постигнала много. И Черна гора, и Гърция получили значително по-малко албанска територия, отколкото биха спечелили без организирания протест. Нещо повече, Великите сили осъзнали съществуването и отделните национални интереси на албанския народ. Опасността, че албанските територии ще бъдат поделени между съседните балкански страни, останала, но поне била направена първата крачка по посока на национална организация.

СЪЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ (1878-1887)

Разделянето на българската държава, постановено в Санстефанския мирен договор, естествено било горчив удар за българските националисти. Оттам насетне те считали границата, начертана от този договор за правилната граница на държавата и нейното постигане се превърнало в национална цел. Въпреки това разочарование, било постигнато много. Съществували две български държави и принципно се очаквало Източна Румелия в крайна сметка да се присъедини към автономното княжество (вж. Карта 25). Освен това в провинцията настъпили промени, които били в полза на българските селяни. По време на войната българите придобили османски територии и лична собственост. Още по-важно, хиляди мюсюлмани избягали на юг към Константинопол. През вековете на османско владичество голяма мюсюлманска и турска популация се била заселила на територииte южно от Стара планина. Макар че Берлинският договор потвърдил правата на тези хора, нито българите, нито руснаците възнамерявали да им позволят да останат. През август 1878 г. руска заповед постановила мюсюлманин обвинен в престъпление, да бъде съден във военен съд; като в резултат на тази мярка били изпълнени няколко екзекуции. Други мюсюлмански собственици станали жертви на изключителен тормоз. При тези обстоятелства повечето мюсюлмани се страхували да се върнат или да останат в предишните си домове. Накрая българските селяни придобили земята, след като платили на държавата и известна компенсация била платена на предишния собственик. По този начин поземленото уреждане вследствие на войната ускорило развитието на българското земеделие по посоката, която то вече било поело. Също като Сърбия, оттам насетне България се превърнала в земя на дребни селски стопанства.

Поради процеса, чрез който била спечелена българската автономия, пре 1878 г. не съществувала призната централна власт. В движенията на други стра

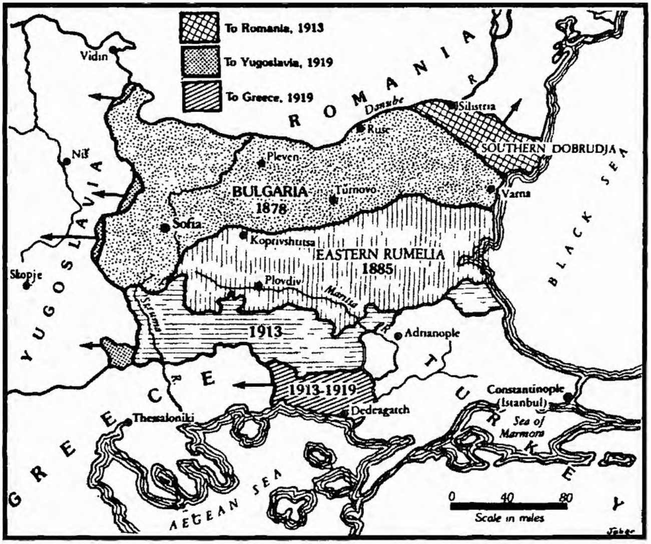
▩ To Romania, 1913
▦ To Yugoslavia, 1919
▨ To Greece, 1919
Vidin
ROMANIA
Danube
R
Silistria
SOUTHERN DOBRUDJA
Ruse
Pleven
Niš
BULGARIA 1878
Turnovo
Varna
Sofia
Koprivshtitsa
EASTERN RUMELIA 1885
BLACK SEA
Skopje
YUGOSLAVIA
Plovdiv
Maritsa
Struma
1913
Adrianople
R
1913-1919
GREECE
R
Constantinople (Istanbul)
Dedeagatch
Thessaloniki
Sea of Marmora
TURKEY
AEGEAN SEA
0 40 80
Scale in miles

Карта 25. Българските териториални промени (1878-1919)

ни – Черна гора, Сърбия, Гърция и Дунавските княжества, – националното ръководство било организирано преди страната да излезе от османски контрол. Въпреки факта, че подобно разитие не се случило в България, населението наистина имало известен административен опит. То заемало постове в османската администрация, а селските общности ръководели собствените си дела. Също като в други балкански държави, промяната към автономен режим не включвала социален подем. Онези, които управлявали местните дела при османското господство, сега започнали да ръководят нацията.

Организирането на първото национално правителство било отговорност на руското правителство. Берлинският договор ограничил руската военна окупация на девет месеца. Основната руска печалба от войната било създаването на автономната българска държава и руските служители били твърдо решени да създадат силно и стабилно правителство, което да е тясно свързано с Русия за в бъдеще. Макар че това не било заявено в договора, всички Велики сили признали руското господство в региона. Също както в случая с Дунавските княжества след войната от 1828-1829 г., в интерес на Русия било България да стане образцово княжество. Още повече, че руските представители искали да създадат администрация, която да служи като притегателен център за българите от Източна Румелия и която да подпомогне евентуалното обединение. Така руското правителство приело за България съвременни и прогресивни институции, които били далеч по-напредничави от съществуващите в самата Русия. Не трябва д се забравя, че по това време Русия била автокрация и нямала никакви национални представителни институции.

Руският комисар княз А. М. Дондуков-Корсаков поел в България задачите които по-рано били поети от Кисельов в Княжествата. Той и неговите помощници съставили проект на конституция, основана на сръбския и румънския пример която предвиждала силна изпълнителна власт. Тя била изпратена в Санкт Петербург и там била разгледана от множество комисии. След като била върната България, тя била разгледана на учредително събрание, което се събрало в Търново през февруари 1879 г. Руските власти дали ясно да се разбере, че проектът само предложение и че събранието има пълната свобода да промени условията

На учредителното събрание присъствали 231 делегати, от които 89 били избрани, а останалите посочени от църковните и цивилни първенци. Представителите скоро се разделили на два лагера – либерали и консерватори. Основата на несъгласието бил проблемът колко власт трябва да се даде на изпълнителната, и колко на законодателната част от управлението. Тъй като либералите били по-силни, Търновската конституция поставила същинската власт в ръцете на събрание, което щяло да се избира чрез всеобщо избирателно право на мъжете. Също така било предвидено да се свиква второ* събрание само в специални случаи, като утвърждаването на нов владетел, поправките в конституцията или обсъждането на въпроси относно отделянето на българска територия. Също като в съседните страни, била въведена централизирана административна система. Държавата била разделена на области и райони, чиито служители се назначавали от централното правителство. Повече власт отколкото в другите балкански страни, обаче, била дадена на местното население на най-ниското ниво на администрацията, общините, като признание за историческата им роля в българския живот. Тук избран съвет избирал кмета.

Макар че българското събрание било главно отговорно за конституцията Великите сили избирали владетеля. За този пост те посочили 23-годишния княз Александър Батенберг Хесенски. Той имал огромното предимство да е свързан с британското кралско семейство, както и с царя, чиято жена била сестра на бащата на Александър. Така България, също като Гърция и Румъния, придобила владетел от европейска династия със значителен престиж. Князът бил изключително способен мъж и, разбира се, нямал опит в справянето с проблемите на едно конституционно управление.

Междувременно, Великите сили надзиравали установяването на администрация в Източна Румелия, която представлявала най-лошото, което може да се получи от международното сътрудничество. През април 1878 г. бил изработен Органически устав, който бил плод на смесена комисия, като британските, италианските, хабсбургските, френските и руските представители написали проекта за всяка една част Резултатът бил документ от 495 члена, които били твърде сложни за провинцията Така сътворената каша е илюстрирана от коментара на британския консул в Пловдив за подпомаганите от французите административни разпоредби:

---

* Неточно: не второ, а Велико народно. – Бел. н. ред.

> Преди войната от 1877 г., настоящата провинция Източна Румелия беше разделена на два санджака и на четиринайсет кази. Двамата окръжни управители с четиринайсетте градски съдии, които тогава управляваха провинцията, бяха повече от достатъчни. Сега, вследствие на системата, с която френският делегат го дари, съществуват шест департамента и двайсет и осем кантона, и следователно шест Préfets, шест „Conseils généraux", шест „Commissions permanentes", двайсет и осем „Градски съдии", двайсет и осем „Commandants de Gendarmerie", двайсет и осем „Commissaires de Police" и т. н... Затънтените селца, които преди войната никога не са виждали чиновник – освен данъчния, – сега са издигнати до „Chef lieux de Cantons", като всяко от тях има градски съдия, „Commandant de Gendarmerie", „Commissaire de Police", 'Juge de canton", „Percepteur de Finance", „Caissier", „Chef des Contributions indirectes" и жандармерийска бригада, състояща се от шест или осем полицая... Провинция, която има максимум 800 000 жители – населението на второстепенен град, – получи изпълнителна власт, достойна за кралство. Освен генерал-губернатор, има и генерален секретар или директор на Вътрешните работи, директори на съда, благоустройството, образованието и главнокомандващ на милицията и жандармерията.[5]

Първият губернатор бил Алеко паша. Той работел съвместно с областно Събрание от 56 членове, от които 36 били избираеми. Алеко скоро си спечелил неодобрението и на руското, и на османското правителство. Когато срокът на службата му изтекъл, той бил сменен от Гаврил Кръстевич. Както можело да се очаква, още от самото начало съществувало силно желание за обединение с България. Първоначално руските представители подкрепяли всяко действие в тази посока. Били организирани комитети и „гимнастически дружества", чиито членове можели да се използват за революционна дейност. Местните румелийски служители също очаквали обединението да е само въпрос на време.

Основното руско усилие било направено в същинска България. Също както в Княжествата, руските агенти очаквали да имат силно влияние в ръководенето на правителството. Основният дипломатически представител бил генералният консул в София П. Давидов. Истинският източник на руската сила, обаче, бил в контрола върху младата българска армия, която била в процес на формиране. Министърът на войната на България, генерал П. Д. Паренсов, бил руснак, каквито били всички офицери с чин над капитан. Руското военно министерство очаквало да бъде консултирано по всички значими въпроси. Това споразумение давало на руското правителство военна твърдина в сърцето на Балканския полуостров и близо до Константинопол. Освен това то трябвало да гарантира пълното му политическо господство в княжеството.

В този момент възникнали три центъра на политическа власт: князът, политическите партии и руските агенти. Ситуацията се усложнявала по-нататък от факта, че руските представители не били съгласни помежду си. Вместо това дипломатическите и военните агенти подкрепяли различни партии. Александър скоро открил, че не може да управлява с тази конституция и следователно искал да я промени. Неговата позиция била подкрепена от Консервативната партия и от Давидов. Обратното, либералите и генерал Паренсов се противопоставили на тази стъпка. През 1881 г. цар Александър II бил убит. Той бил наследен от сина си Александър III, който бил изключително консервативен в политическата си ориентация. Така княз Александър успял да получи руската подкрепа за суспендирането на конституцията. Отношенията обаче скоро се влошили. Царят и князът, макар и братовчеди, не се разбирали добре. Александър III не искал да се отнасят с него като с роднина, а като с владетел на могъща империя, на която българите дължат благодарност и почит. Още повече, че по това време все повече българи се били уморили вече от руското вмешателство. До 1883 г. ситуацията се развила до състояние, в което князът и политическите партии се обединили, за да образуват общ фронт срещу руските служители. В замяна на подкрепата на либералите, князът възстановил Търновската конституция. Изправени пред тази опозиция, руските дипломати променили отношението си към обединението на България и Източна Румелия. Докато по-рано те одобрявали тази мярка и я били превърнали в една от основните цели на външната си политика, сега те се опитвали да предотвратят действие, което би увеличило престижа и властта на княза, когото те искали да сменят.

---

[5] Цитат по Charles Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affaires of Bulgaria and Serbia, 1879-1886* (Berkeley: University of California Press, 1958), pp. 209-210.

Нещата в Източна Румелия обаче били стигнали твърде далеч. През септември 1885 г. в Пловдив избухнало въстание*, което бързо постигнало успех. Водачите му поели контрола върху управлението и провъзгласили обединението на провинцията с България. Революцията поставила княз Александър в много трудно положение. През предишния месец той се срещнал с руския външен министър Н. К. Гирс и дал уверения, че няма да подпомага обединението. Освен това обединението било нарушение на Берлинския договор и не можело да се осъществи без одобрението на Великите сили. Можела да се очаква опозиция от страна на Русия. Въпреки това, князът напълно осъзнавал, че освен ако не запази ръководството на българското национално движение, той ще изгуби трона си. Следователно той приел положението и дал пълната си подкрепа за обединението. Руската реакция била гневна и незабавна. Всички руски офицери били отзовани, стъпка, която целяла да остави България беззащитна.

Сърбия, която очаквала България да бъде слаба в резултат на вътрешната криза, решила да се възползва от ситуацията. До този момент управлението на Милан не било особено успешно. Самият той непопулярен лидер, Милан не бил постигнал почти нищо в интерес на нацията. Неговата армия била победена във войната с Османската империя през 1876 г. Териториалните допълнения, получени съгласно Берлинския договор, били малка компенсация за предишните жертви и очаквания. Хабсбургската монархия държала под окупация точно онези земи, които сръбските националисти желаели. Нещо повече, Милан бил принуден да подпише споразумение с Виена, което го поставило под господството на монархията. Руската благосклонност и подкрепа до средата на 80-те години на XIX век вече се били преместили към българите. Обединението на двете български държави през 1885 г. наистина нарушило баланса на силите на Балканите, а Милан усещал, че не може да позволи тази промяна, без да получи компенсация. За да подсили тази ситуация, неговото правителство обявило война през ноември и започнало нападение срещу България. За изненада на повечето наблюдатели, сръбската армия била решително сразена. Австро-Унгария била принудена да се намеси, за да защити балканския си съюзник. Мирът бил сключен просто на базата на възстановяването на предвоенните условия.

---

* Неточно: в Пловдив не избухва въстание, а по-скоро е извършен един исторически акт от страна на няколко селски чети и части на Източнорумелийската милиция. – Бел. н. ред.

Въпреки че българското правителство не спечелило конкретни облаги от победата, Великите сили били принудени да признаят, че обединението ще бъде прието. Големият проблем бил прилагането на условията по Берлинския договор. Като сюзеренна власт, Портата трябвало да проведе предприетите военни мерки, а никое правителство не искало да позволи на османската армия да влезе отново в региона. Още повече, че българското опълчване срещу Русия променило британското отношение. Предишното възражение срещу голяма България се основавало на презумпцията, че държавата ще бъде руска марионетка и постоянна заплаха за Константинопол. Сега, когато княз Александър се противопоставял на своя покровител, британската реакция била благосклонна. Австроунгарското отношение било подобно. Предвид ситуацията, руското правителство не разполагало с практически средства да попречи на обединението. Следователно било постигнато компромисно решение. Портата признала обединението на двете държави и назначила Александър за губернатор на Източна Румелия за петгодишен срок. Въпреки това ограничение, князът продължил да управлява и двете територии, сякаш те били една политическа единица. Двете събрания незабавно се слели.

Тези събития естествено предизвикали дълбоко недоволство в Санкт Петербург. Ако съединението все пак станело, руските държавници искали то да бъде под тяхната опека, като заслугите отидат по-скоро при тях, а не при княза. Както можело да се очаква, те хвърлили вината за тази неловка ситуация върху Александър. Повечето руски служители били твърдо убедени, че българският народ е дълбоко проруски настроен и лоялен към тяхното ръководство. Вярвайки че техните подръжници ще спечелят обществената покрепа, те се обединили за създаването на опозиция срещу княза.

По това време в България, като във всяка страна, съществувал известен брой недоволни елементи, включително някои армейски офицери, които смятали, че талантът им не е достатъчно оценен. Със знанието на царя и на руските министри на външните работи и войната бил организиран заговор.

В нощта на 20-21 август 1886 г. група офицери арестували княза, принудили го да подпише абдикация и го ескортирали извън страната. Тогава било съставено революционно правителство. Този военен преврат и отвличането на княза не получили масова подкрепа. Контрапреврат под ръководството на либералния политик Стефан Стамболов скоро свалил новия режим. Тогава Александър бил поканен да се върне. С прекосяването на българската граница князът направил груба грешка. Надявайки се да спечели руската подкрепа, той изпратил телеграма на царя, в която заявявал: „Тъй като Русия ми даде короната, аз съм готов да я върна обратно в ръцете на нейния суверен", предложение, което било прието незабавно.[6] Това зле премерено действие спечелило омразата на българските патриоти, които не искали да останат в политическото подчинение на Санкт Петербург. Александър нямал друг избор, освен да абдикира. Тогава било назначено регентство и князът напуснал страната. Стамболов останал най-изтъкнатият национален лидер. Когато станало очевидно, че неговото правителство ще запази непокорно отношение, руското правителство прекъснало отношения с държавата, за чието създаване били изразходвани толкова много усилия.

Било свикано извънредно* събрание, което да избере нов български владетел. Положението на страната било много трудно. Великите сили очаквали България да остане в руската сфера на влияние. Нейният разрив със Санкт Петербург белязал значителна промяна в баланса на силите на полуострова и в Черноморския регион. Промяната спечелила ентусиазираното одобрение не само на Великобритания, но и на Австро-Унгария. Въпреки това, българските лидери се натъкнали на огромни трудности в търсенето на нов княз. Никоя велика сила не била признала официално новата ситуация и не искала да се противопостави открито на Русия. Накрая, Фердинанд Сакскобурготски приел поста и станал княз през август 1887 г.

Положението на Фердинанд било много несигурно. Той нямал одобрението на Великите сили и можел да очаква срещу него да се образуват заговори с одобрението и помощта на Русия. Първоначално той управлявал в сътрудничество със Стамболов, но през 1894 г. разногласия принудили българския министър да подаде оставка. Той бил убит през 1895 г. По това време Фердинанд вече бил осъзнал, че поради деликатността на собственото му положение е наложително нормалните отношения с Русия да бъдат възстановени. Освен това, той и останалите български лидери добре си давали сметка, че не могат да постигнат териториалните си цели в Македония без помощта на велика сила и че тази помощ можела да дойде единствено от Русия. Новият цар Николай II и руските дипломати също били благосклонни към едно ново сближаване. Нормалните отншения били възстановени през 1896 г., като Русия и останалите сили тогава признали официално Фердинанд. Съединението било прието за постоянно.

Така била създадена обединената българска държава под управлението на чужд княз. Макар че на теория тя продължавала да бъде под сюзеренитета на Портата, нейната власт нямала влияние вътре в страната. Бил постигнат огромен напредък. Така или иначе, националистите продължавали да считат за своя цел България, такава, каквато била определена съгласно договора от Сан Стефано. Събитията в Македония се следяли с голямо внимание. Съединението на България и свалянето на Александър причинили големи международни кризи през 80-те години на XIX век. Македония щяла да се превърне в следващия център на конфликт на Балканите.

---

[6] Цитат по C. Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism*, p. 258.

* Неточно: не извънредно, а Велико народно. – Бел. н. ред.

ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС (1887-1897): ДЕСЕТИЛЕТИЕ НА ОТНОСИТЕЛНО ЗАТИШИЕ

Както видяхме, доминиращият дипломатически съюз от периода преди 1878 г. бил Съюзът на тримата императори. Изключителното руско недоволство от оскъдните резултати от Руско-турската война се насочило не срещу отявления противник Великобритания, а срещу руските съюзници, в частност срещу Германия. Много руски държавници смятали, че германското правителство не се е отплатило както трябва за благосклонната подкрепа, която Санкт Петербург оказал по време на периода на германското обединение. Когато през 1879 г. отношенията се изострили особено, Бисмарк потърсил алтернативни дипломатически комбинации. Съюзът на тримата императори от 70-те години на XIX век бил неформална антанта. Обратното, за в бъдеще международните съюзи щели да се основават на писмени ангажименти, които конкретизирали задълженията на страните. На теория те били тайни, но принципното им съдържание обикновено било известно. Балканските държави се свързвали със съюзите на Великите сили или пряко, чрез допълнителни споразумения, или непряко, посредством някакви специални отношения с някой от членовете им.

В преговорите след 1878 г. основната отговорност била поета от Бисмарк. Най-силната европейска държава, Германия, била в центъра на дипломатическата сцена. Трябва да се отбележи, че балканските проблеми играли съществена роля в образуването на съюзите. Дуалистичният съюз, подписан от Германия и Австро-Унгария през октомври 1879 г., бил първото споразумение, подписано по онова време. Отбранителен съюз, насочен срещу Русия, той задължавал всеки от членовете си да влезе във война, ако другият бъде нападнат от Русия. Договорът бил изключително важен, тъй като той въвлякал Германия дълбоко в балканските дела и на страната на Виена. Въпреки недоверието, което съществувало между Русия и Хабсбургската империя, Бисмарк успял отново да събере трите двора заедно през юни 1881 г., когато бил възроден Съюзът на тримата императори, този път под формата на писано споразумение. Пакт за обща неутралност, този документ съдържал клаузи, засягащи пряко Балканите. Страните се споразумели, че България и Източна Румелия могат да се обединят в благоприятен момент и че Хабсбургската империя може да анексира Босна-Херцеговина при благоприятни обстоятелства. И трите сили трябвало да се консултират помежду си относно всякакви промени, които стават на Балканите и било прието руското тълкуване на затварянето на Проливите.

Трето споразумение, Тройният съюз, последвало през май 1882 г. То свързало Германия, Италия и Австро-Унгария. Макар че първоначално било насочено най-вече срещу Франция, то също щяло да има огромно значение за балканските дела. Считайки своята страна за равностойна велика сила и неудовлетворени от неуспеха си да постигнат съществени печалби на Берлинския конгрес, италианските държавници искали да участват в разпределението на влияние върху Балканите. При всяко подновяване на пакта, което ставало на всеки пет години, италианското правителство настоявало за признаване на позицията му. То проявявало интерес основно към съдбата на албанските територии, където Италия се надявала да играе роля, подобна на ролята на Русия в източната част на полуострова, и на Австро-Унгария – в западната.

Така до 1883 г. бил създаден модел на съюзи, в центъра на които била Германия. Тази мрежа включвала Сърбия и Румъния. След 1881 г. Сърбия се свързала с Хабсбургската империя посредством серия от споразумения, а през 1883 г. румънското и хабсбургското правителства сключили отбранителен съюз, насочен срещу Русия, към който по-късно се присъединила и Германия. Тъй като тези договори били отбранителни по характер, техните задължения не влизали в конфликт със задълженията, поети от Германия и Австро-Унгария в Съюза на тримата императори. Те обаче обвързали балканските държави с Виена и Берлин.

Най-слабият съюз очевидно бил Съюзът на тримата императори. Основата на споразумението между Русия и Хабсбургската монархия било имплицитното разделение на Балканите на две сфери на влияние, като Русия имала превъзходство в България. Именно този баланс нарушили Александър Батенберг и Фердинанд Сакскобурготски. Хабсбургската подкрепа за българските действия направила подновяването на съюза през 1887 г. невъзможно. Тъй като нито Русия, нито Германия искали да прекъснат партньорството си, тези две сили подписали нов пакт, Договора за взаимни уверения. По същество това било споразумение за неутралитет, но в таен протокол Германия уверила руското правителство, че ще окаже подкрепа за гарантирането на благоприятен режим в България и за запазване затварянето на Проливите. Дотогава, докато Русия нямала адекватни крайбрежни укрепления или силна черноморска флота, нейното правителство искало да си гарантира, че в случай на война британската флота няма да може да влезе в Черно море; двете държави били в конфликт в Централна Азия и Афганистан, както и в Близкия изток.

Макар че Германия очевидно се съюзила с Русия по българския въпрос, по същото време Бисмарк давал негласно одобрение за формирането на контрасъюз, т.нар. Средиземноморски споразумения. Тези неформални договорености свързали Великобритания, Италия, Австро-Унгария и Испания срещу френската експанзия в Северна Африка и в подкрепа на статуквото в Средиземноморския и Черноморския региони – език, който подсказвал подкрепа за управлението на Фердинанд в България. Този съюз направил всяко руско военно действие в България почти невъзможно и в крайна сметка довело до приемането на новия режим от страна на Санкт Петербург.

Тази сложна система на съюзи била нарушена, когато германският император Вилхелм II напуснал Договора за взаимни уверения и приел оставката на Бисмарк. Така Франция и Русия останали извън всички дипломатически системи. Нито една от двете държави не можела да си позволи да остане изолирана. През 1891 и 1894 г. те подписали първо военно споразумение, а след това съюз. Така Континентът бил разделен на два дипломатически лагера. От едната страна стояли Русия и Франция; от другата – Германия и Хабсбургската империя били свързани от Дуалистичния съюз, а Германия, Италия и монархията – от

Тройния съюз. Румъния и Сърбия били свързани с „Централните сили" посредством допълнителни споразумения. Разривът между Берлин и Санкт Петербург през 1890 г., който бил напълно германска инициатива, щял да се окаже от изключително значение за балканските дела. Германският престиж и власт щели да бъдат използвани изключително в подкрепа на хабсбургските интереси и да допринесат за подновяване на руско-хабсбургския антагонизъм в региона. Трябва да се отбележи, че Великобритания не се присъединила към нито една от страните, предпочитайки да следва политика на „превъзходна изолация".

След преминаването на кризата по отношение на България, обаче, тези съюзи имали незначителен ефект върху събитията на Балканите. Всъщност, регионът щял да се радва на сравнително дълъг период на затишие. Европейските сили искали да избегнат нов Източен конфликт, така че те се обединили за поддържането на спокойствието в региона. Хабсбургската монархия била напълно погълната от вътрешните си проблеми, така че трябвало да следва предпазлива външна политика. Далечният изток все повече привличал руското внимание. Великобритания също не гледала на османските въпроси в същата светлина. През 1882 г. британска армия окупирала Египет. Оттам нататък базата за британската близкоизточна политика станали Египет и Суец, а не Константинопол и Проливите. Нежеланието на Великите сили да бъдат въвлечени в нова османска криза ясно проличало в годините между 1894 и 1897. По това време национално движение, което много приличало на движенията на Балканите, възникнало и в арменските провинции. Местните бунтове били потушени с масови кланета, които също като зверствата в България през 1876 г., били напълно отразени в европейската преса. Но този път Великите сили не организирали масираната намеса, която осъществили през предишния период.

Въпреки съществуването на две европейски съюзнически системи и разпадането на Съюза на тримата императори, руските и хабсбургските интереси на Балканите били много близки през това последно десетилетие на века. И двете държави искали в региона да бъдат поддържани условия на спокойствие. През април 1897 г. Франц Йосиф и външният му министър Агенор Голучовски заминали за Санкт Петербург, където подписали споразумение с руското правителство, което предвиждало, че двете сили ще си сътрудничат за поддържане статуквото на Балканите. В продължение на едно десетилетие след това правителствата наистина работили заедно, за да не допуснат развиването на голяма криза, която би могла отново да повдигне Източния въпрос. На Балканския полуостров имало два основни центъра на безпокойство. През 1897 г., в резултат на ново критско въстание, Гърция и Османската империя влезли във война. Гръцката армия била победена, но натискът на Великите сили попречил на Портата да откъсне гръцка територия. Вместо това било платено малко обезщетение. През целия този период съществували постоянни проблеми и в Македония. Така или иначе, Русия и Хабсбургската империя си сътрудничели в усилията си за успокояване на обстановката. Всички Велики сили, с изключение на Австро-Унгария, били заети с изграждането на свои империи в Азия и Африка. Скоро Русия щяла да се окаже въвлечена в катастрофална война с Япония. Нито една от Великите сили не искала да се занимава с балканските събития.

Заключение

Националните движения: Век на постижения

До 1887 г. били направени основните стъпки към образуването на балкански национални държави. Съществували вече независима Гърция, Черна гора, Румъния и Сърбия, и автономна България. Било организирано движение, целящо обединението на албанските земи. Макар че балканските народи в Хабсбургската империя се натъкнали на политическа спънка след сключването на Компромиса (der Ausgleich), Хърватия се радвала на ограничен, но въпреки това автономен статус. Румънците, сърбите и словенците имали политически организации, обикновено тясно идентифицирани с техните църкви.

Пътищата към национална независимост или автономия били различни. В Сърбия и Гърция местните аристократи повели въоръжени селяни на битка срещу османската армия. Макар че накрая външната намеса се оказала решаваща за определянето на окончателния политически статус, революционните сили наистина установили контрол върху националните земи и установили властта си. За разлика от тях, въпреки факта, че там избухнали въстания, Дунавските княжества и България дължали освобождението си от османския контрол главно на хитри дипломатически преговори в румънския случай, а в България – на водената от Русия война.

Положението на различните народи в Хабсбургската монархия преди 1867 г., разбира се, било съвършено различно. Те не можели да призоват към външна помощ или да се възползват от международните дипломатически спорове. Съществувала обаче възможността да се използва вътрешната борба между имперското правителство във Виена и най-самоуверената и национално самоосъзната група в империята – унгарците. Тъй като мнозинството от хабсбургските хървати, сърби и румънци живеели в рамките на земите под короната на Св. Стефан, тяхната съдба била тясно обвързана с резултатите от този конфликт. Когато трябвало да бъде направен избор, румънските лидери заели страната на Виена; хърватите в някои моменти подкрепяли унгарската позиция. Със сключването на Компромиса, и двете изгубили от този свой избор и били поставени под ефективното господство на войнстваща и агресивна унгарска администрация. Битката за власт между националните групи и Будапеща, както и между тази столица и хабсбургското имперско семейство, приключила едва с разпадането на монархията през 1918 г.

Много беше казано в тази книга за ролята на Великите сили. През XIX век те не само били повлияни от желанието си да поддържат баланса на силите в Близкия изток, но отделните правителства често пъти се изкушавали да се възползват от предимствата си, за да придобият контролираща позиция в един отделен регион или върху цялата територия. Френският интерес и влияние в Египет на Мехмед Али и в Княжествата вече беше отбелязан. В различни периоди Великобритания, Франция и Русия се съревновавали за господство в съветите на султана. Всички балкански народи в един или друг момент се обръщали за британска, френска, хабсбургска или руска подкрепа. Изкушението да отговорят на молбите и да се възползват от тях понякога било огромно. Значителна част от европейската намеса се основавала на договори, сключени от Портата, които давали на силите индивидуалното или колективно право да се намесват в османските вътрешни работи или ограничавали действията на османските служители върху собствената им територия. Тези споразумения се занимавали не само с делата на различните народи. Както видяхме, Капитулациите и търговските споразумения давали специални привилегии на чужденците, търгуващи в империята. Карловацкият договор и договорът от Кючюк Кайнарджа били първите, които позволили на външни сили правото да говорят от името на османски балкански поданици. Дори още по-опасни за Портата били споразуменията, подписани през XIX век, като конвенцията от Акерман през 1826 г., Договорът от Адрианопол от 1829 г., Лондонския договор от 1830 г. и Парижкия договор от 1856 г., които дали на Великите сили политическо покровителство над балканските територии.

Въпреки това трябва да се подчертае, че намесата била сабя с две остриета. Балканските народи често искали помощ от чуждите правителства, като те очаквали тази помощ да се оказва безплатно и без политически последствия. Когато европейска сила се опитала да си възвърне разходите в пари и човешки живот, балканските правителства обикновено реагирали с ужас и негодувание. Разбира се, Русия била държавата, най-засегната от това обстоятелство. Нейните многократни войни с Османската империя били главния инструмент, който гарантирал автономните права на Балканите. Тези усилия стрували огромни суми, които предвид жалките печалби за руските национални интереси, по-добре би било да се изразходват у дома. Тази дилема била изразена добре в писмо на А. Г. Жомини, близък сьратник на Горчаков, до Н. К. Гирс, който по онова време бил заместник-външен министър. Пишейки по средата на Руско-турската война от 1877-1878 г., Жомини възприел песимистична позиция относно изхода от конфликта, която била напълно оправдана от последвалите събития:

> Още повече, дори ако по един или друг начин, ние постигнем целта си накрая, все още ми е невъзможно да видя нещата през розови очила! В такъв случай първо ще дойде уреждането на сметките. Щом пушекът от оръдията и облаците на славата се разсеят, ще остане нетният резултат; което ще рече огромни загуби, окаяно финансово състояние, а какви ще бъдат предимствата? Нашите братя-славяни свободни, които ще ни удивят с неблагодарността си...

> Това е балансът, който предвиждам, ако всичко върви възможно най-добре. Не мога да приема, че тази ситуация е добра, нито че политиката, която ни води към нея за сметка на разрушаването на страната, е способна! Настоявам да мисля, че вместо да преследваме тези славянски химери, по-добре бихме направили, ако погледнем собствените си славянски християни. Ако Императорът слезе от върховете и от официалния разкош и влезе в ролята на Харун ал Рашид, ако посети инкогнито покрайнините на Букурещ и тези на собствената си столица, би се убедил в необходимостта да цивилизова, организира и развие собствената си страна, и би си направил заключението, че един кръстоносен поход срещу пиянството и сифилиса е по-необходим и по-печеливш за Русия, отколкото пагубния поход срещу турците в полза на българите![1]

Освен пряката намеса от страна на дипломатите, както беше демонстрирано, съществувало силно влияние върху политическите институции, възприети от балканските страни. Във всеки случай, правителствата стъпили на основата на конституциите, съставени по западен модел. Но размерът на това външно влияние може и да е надценен. Със сигурност, формата и езика на европейския либерализъм били използвани, но балканските общества разполагали с прецеденти за представителни институции. Интересите на аристокрацията и на първенците се защитавали в съветите на средновековните царства; диваните в Княжествата изпълнявали същата функция. Селското участие в администрацията през османския период било може би дори по-значимо. Ролята на общините беше разгледана; там главите на селските фамилии играели главна роля при решаването на местните дела. Институцията на скупщината в Сърбия, където мъжете от даден регион се събирали, за да обсъждат важни проблеми, играла важна роля за еволюцията на сръбската политическа система. Подобни обичаи съществували и в примитивните райони като Черна гора. Всъщност, тези традиционни, демократично основани институции щели да създадат проблеми на всички национални режими.

Макар че представителните събрания имали място в балканската история, централизираните, светски християнски административни системи обикновено нямали такова място. Едва с няколко изключения, балканските народи в миналото се управлявали непряко посредством представители на централната власт или от местна аристокрация, която можела да съперничи по същинска власт на титулярния господар на района. През по-голямата част от османското владичество, християните били под пряката власт на техните миллети и лидери на общността, а не на представителите на Портата. В хабсбургските територии и в Дунавските княжества те били поданици на местния благородник, а не на служителите на монарха. През XIX век убежденията на повечето балкански държавници, както и влиянието на Великите сили, довели до възприемането на централизирани бюрократични режими. Тук целта била да се разшири контрола на централните служби на държавата над гражданството без посредничеството на провинциалните или местни институции. По този начин представители на централната власт щели да управляват пряко отделния човек. Балканските правителства възприели тази система, тъй като тя се считала за модерна, прогресивна и просветена за времето си. Османските реформи Танзимат, системата на Бах в Хабсбургската империя, както и унгарската администрация през 1848-1849 и след 1867 г. се основавали на опита да се организират въпросните земи на базата на тези принципи. Резултатът от този процес, който ще бъде разгледан по-подробно в том II, бил ограничаването на политическата власт на селяните и нарастването на влиянието на средната класа, съставена най-вече от онези членове на балканското общество, които можели да получат по-високо образование. По този начин дадените по конституция представителни институции били отменени от съществуването на силна, централизирана бюрокрация, която контролирайки полицията и изборните процедури, можела да манипулира и доминира политическия процес.

---

[1] Жомини към Гирс, септември 1/13, 1877, по Charles Jelavich and Barbara Jelavich, eds., *Russia in the East, 1876-1880* (Leiden: Brill, 1959), pp. 59, 60; trans. In M. S. Anderson, ed., *The Great Powers and the Near East, 1774-1923* (New York: St. Martin's Press), pp. 96-98.

Макар че до 1887 г. било постигнато много, много от основните цели на националните ръководства не били постигнати напълно. Териториалното обединение на държавите не било постигнато; албанското национално движение в частност имало още дълъг път на развитие. Нещо повече, много южнославяни и румънци живеели в Хабсбургската империя, която в началото на XX век оставала силна, функционираща велика сила. Освен това Османската империя още контролирала голяма част от полуострова. В допълнение, макар че били организирани национални режими, тези правителства трябвало да се изправят пред остри икономически и социални проблеми. Трагедията на двете разрушителни световни войни от XX век, които причинили огромни опустошения на Балканите, направила разрешаването им още по-трудно. Постигането на окончателното образуване на съвременните балкански държави Албания, България, Гърция, Румъния и Югославия и техните последващи усилия да обезпечат икономически напредък и да запазят независимостта си във време на непрекъснат империализъм от страна на Великите сили, ще дадат основните теми за втория том на този разказ.

Библиография

Предлаганата библиография включва подбрани заглавия на английски, целящи да подпомогнат читателя, който би поискал да получи повече информация по темите, засегнати в този том. Разбира се, тя не включва всички съществуващи превъзходни книги относно балканската история. Статиите, както и произведения на други езици, не са включени. За информация за подобни публикации и за изследвания върху района на Балканите по всички дисциплини читателят може да се отнесе към Пол Л. Хореки, съст., *Southeastern Europe: A Guide to Basic Publications* (Chicago: University of Chicago Press, 1969) и към библиографичните есета в томове V и VIII на *A History of East Central Europe, съст. Питър Ф. Шугар и Доналд У. Тредголд,* цитирани тук. Изследване върху американската наука по балканистика може да се намери при Чарлз Йелавич, съст., *Language and Area Studies: East Central and Southeastern Europe* (Chicago: University of Chicago Press, 1969). Публикациите, появили се в десетилетието след завършването на тази книга, са разгледани в списание *Balkanistica* 4 (1977-1978), в отделен брой, посветен на този въпрос.

За да разбере по-добре живота на Балканите през този период, ние силно препоръчваме на читателя да се запознае с някои от многобройните пътеписи за региона. Повечето от тях са изброени от Шърли Хауърд Уебър, *Voyages and Travels in the Near East during the Nineteenth Century* (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952). Въпреки че тази книга не засяга темата в детайли, в последната част от библиографията са изброени и някои изследвания върху балканската литература.

ОБЩА ИСТОРИЯ НА БАЛКАНИТЕ

Djordjevic, Dimitrije, and Stephen Fischer-Galati. *The Balkan Revolutionary Tradition.* New York: Columbia University Press, 1981.

Hosch, Edgar. *The Balkans: A Short History from Greek Times to the Present Day.* Translated by Tania Alexander. New York: Crane, Russak, 1972.

Jelavich, Charles, and Barbara Jelavich. *The Balkans.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965.

Jelavich, Charles, and Barbara Jelavich, eds., *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century.* Reprint, съст., Hamden, Conn.: Archon Books, 1974.

Lampe, John R., and Marvin R. Jackson. *Balkan Economic History, 1550-1950.* Bloomington: Indiana University Press, 1982.

Ristelhueber, René. *A History of the Balkan Peoples.* Съставена и преведена от Sherman David Spector. New York: Twayne, 1971.

Schevill, Ferdinand. *The History of the Balkan Peninsula.* New York: Harcourt, Brace & Co., 1933.

Seton-Watson, Robert W. *The Rise of Nationality in the Balkans.* London: Constable, 1917.

Stavrianos. L. S. *The Balkans, 1815-1914.* New York: Holt, Rinehart & Winston, 1963.

The Balkans since 1453. New York: Rinehart, 1958.

Stojanovich, Traian. *A Study in Balkan Civilization.* New York: Knopf, 1967.

Sugar, Peter F., and Ivo J. Lederer, eds., *Nationalism in Eastern Europe.* Seattle: University of Washington Press, 1969.

Sugar, Peter F., and Donald W. Treadgold, eds. *A History of East Central Europe.* Seattle: University of Washington Press. Vol. V, *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354-1804,* by Peter F. Sugar, 1977; Vol. VIII, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920,* by Charles Jelavich and Barbara Jelavich, 1977.

НАЦИОНАЛНИ И ИМПЕРСКИ ИСТОРИИ

Балканските националности

АЛБАНЦИ

Frasheri, Kristo. *The History of Albania.* Tirana: n.p., 1964.

Logoreci, Anton. *The Albanians: Europe's Forgotten Survivors.* Boulder, Colo.: Westview Press, 1977.

Marmullaku, Ramadan. *Albania and the Albanians.* Превод на Margot Milosavljevic and Boško Milosavljevic. London: Hurst, 1975.

Swire, Joseph. *Albania: The Rise of a Kingdom.* London: William & Norgate, 1929.

БЪЛГАРИ

Kossev, D., H. Hristov, and D. Angelov. *A Short History of Bulgaria.* Sofia: Foreign Language Press, 1963.

Macdermott, Mercia. *A History of Bulgaria, 1393-1885.* Allen & Unwin, 1962.

Michew, C. *The Bulgarians in the Past: Pages from the Bulgarian Cultural History.* Lausanne: Librairie Centrale des Nationalités, 1919.

ГЪРЦИ

Campbell, John, and Philip Sherrard. *Modern Greece.* London: Benn, 1968.

Clogg, Richard. *A Short History of Modern Greece.* Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

Forster, Edward S. *A Short History of Modern Greece, 1821-1956.* London: Methuen, 1958.

Heurtley, W. A., C. W. Crawley, and C. M. Woodhouse. *A Short History of Greece.* Cambridge: Cambridge University Press, 1965.

Kousoulas, D. George. *Modern Greece: Profile of a Nation.* New York: Scribner, 1974.

Miller, William. *Greece.* New York: Scribner, 1928.

Sophocles, S. M. *A History of Greece.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1961.

Woodhouse, C. M. *The Story of Modern Greece.* London: Faber & Faber, 1968.

РУМЪНЦИ

Chirot, Daniel. *Social Change in a Peripheral Society: The Creation of a Balkan Colony.* New York: Academic Press, 1976.

Giurescu, Dinu C. *Illustrated History of the Romanian People.* Bucharest: Editura Sport-Turism, 1981.

Otetea, Andrei, ed. *The History of the Romanian People.* New York: Twayne, 1970.

Seton-Watson, Robert W. *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity.* Cambridge: Cambridge University Press, 1934.

СЪРБИ, ХЪРВАТИ И СЛОВЕНЦИ

Auty, Phyllis. *Yugoslavia.* New York: Walker, 1965.

Clissold, Stephen, ed. *A Short History of Yugoslavia from Early Times to 1966.* Cambridge: Cambridge University Press, 1966.

Dedijer, Vladimir, Ivan Bozic, Sima Cirkovic, and Milorad Ekmecic. *History of Yugoslavia.* Преведена от Kordija Kveder. New York: McGraw-Hill, 1974.

Gazi, Stephen. *A History of Croatia.* New York: Philosophical Library, 1973.

Temperley, H. W. V. *History of Serbia.* New York: Fertig, 1969.

Tomasevich, Jozo. *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1955.*

ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Davison, Roderic H. *Turkey.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1968.

Gibb, H. A. R., and Harold Bowen. *Islamic Society and the West: A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East.* I vol., 2 pts. London: Oxford University Press, 1950, 1957.

Inalcik, Halil. *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600.* Превод на Norman Itzkowitz и Colin Imber. New York: Praeger, 1973.

Itzkowitz, Norman. *Ottoman Empire and Islamic Tradition.* New York: Knopf, 1972.

Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey.* London: Oxford University Press, 1961.

Miller, William. *The Ottoman Empire and Its Successor, 1801-1927.* Cambridge: Cambridge University Press, 1936.

Parry, V. J., H. Inalcik, A. N. Kurat, and J. S. Bromley. *A History of the Ottoman Empire to 1730: Chapters from „The Cambridge History of Islam" and „The New Cambridge Modern History".* Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Shaw, Stanford, J., and Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey.* 2 vols. Cambridge: Cambridge University Press, 1976, 1977.

Vucinich, Wayne S. *The Ottoman Empire: Its Record and Legacy.* Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1965.

ХАБСБУРГСКАТА ИМПЕРИЯ

Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918.* Berkeley: University of California Press, 1974.

The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918. 2 vols. New York: Columbia University Press, 1950.

Macartney, C. A. *The Habsburg Empire, 1790-1918.* London: Weidenfeld & Nicolson, 1968.

May, Arthur J. *The Habsburg Monarchy, 1867-1914.* New York: Norton Library, 1968.

Tapié, Victor. *The Rise and Fall of the Habsburg Monarchy.* Превод на Stephen Hardman. New York: Praeger, 1971.

Taylor, A. J. P. *The Habsburg Monarchy, 1809-1918.* New York: Harper Torch-books, 1948.

ИЗБРАНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ: ПРЕДИ XIX ВЕК

Barker, Thomas M. *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting.* Albany: State University of New York Press, 1967.

Cassels, Lavender. *The Struggle for the Ottoman Empire, 1717-1740.* London: Murray, 1966.

Fine, John V. A., Jr. *The Bosnian Church: A New Interpretation.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975.

McNeill, William H. *Venice: The Hinge of Europe, 1081-1797.* Chicago: University of Chicago Press, 1974.

Olson, Robert W. *The Siege of Mosul and Ottoman-Persian Relations, 1718-1743.* Bloomington: Indiana University publications, 1975.

Roider, Karl A., Jr. *The Reluctant Ally: Austria's Policy in the Austro-Turkish War, 1737-1739.* Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1972.

Rothenberg, Gunther Erich. *The Austrian Military Border in Croatia, 1522-1747.* Urbana: University of Illinois Press, 1960.

Runciman, Steven. *The Great Church in Captivity.* Cambridge University Press, 1968.

Sorel, Albert. *The Eastern Question in the Eighteenth Century.* New York: Fertig, 1969.

Vacalopoulos, Apostolos E. *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society.* Превод на Ian Moles and Phania Moles. New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press, 1976.

History of Macedonia, 1354-1833. Превод на Peter Megann. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1973.

Vyronis, Speros, Jr. *Byzantium and Europe.* New York: Harcourt, Brace & World, 1967.

Ware, Timothy. *The Orthodox Church.* Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1963.

ДЕВЕТНАДЕСЕТИ ВЕК:
ОБРАЗУВАНЕТО НА НАЦИОНАЛНИТЕ ДЪРЖАВИ ДО 1914 Г.

ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

Berend, Iván T., and György Ránki. *Economic Development in East-Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries.* New York: Columbia University Press, 1974.

Blaisdell, Donald. *European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt.* New York: Columbia University Press, 1929.

Evans, Ifor L. *The Agrarian Revolution in Roumania.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press (Belknap Press), 1962.

Feis, Herbert. *Europe the World's Banker, 1870-1914.* New York: Norton, 1965.

Hocevar, Toussaint. *The Structure of the Slovenian Economy, 1848-1963.* New York: Studia Slovenica, 1965.

Sugar, Peter F. *Industrialization of Bosnia-Hercegovina, 1878-1918.* Seattle: University of Washington Press, 1963.

Warriner, Doreen. *Contrasts in Emerging Societies: Readings in the Social and Economic History of South-Eastern Europe in the Nineteenth Century.* Bloomington: Indiana University Press, 1965.

ОБЩИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ ДИПЛОМАЦИЯТА

Anastassoff, Christ. *The Tragic Peninsula: A History of the Macedonian Movement for Independence since 1878.* St. Louis: Blackwell & Wielandy, 1938.

Anderson, M. A. *The Eastern Question, 1774-1923.* New York: Macmillan, 1966.

Brailsford, H. N. *Macedonia: Its Races and Their Future.* London: Methuen, 1906.

Georgevitch, Tihomir R. *Macedonia.* London: Allen & Unwin, 1918.

Geshov, Ivan E. *The Balkan League.* Превод на Constantin C. Mincoff. London: Murray, 1915.

Helmreich, Ernst C. *The Diplomacy of the Balkan Wars, 1912-1913.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1938.

Jelavich, Barbara. *The Habsburg Empire in European Affaires, 1814-1918.* Reprint ed., Hamden, Conn.: Archon Books, 1975.

The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question, 1870-1887. Bloomington: Indiana University Press, 1973.

St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974. Bloomington: Indiana University Press, 1974.

Jelavich, Charles. *Tsarist Russia and Balkan Nationalism: Russian Influence in the Internal Affaires of Bulgaria and Serbia, 1879—1886.* Berkeley: University of California Press, 1958.

Langer, William L. *European Alliances and Alignments, 1870-1890.* New York: Vintage Books, 1964.

Medlicott, William N. *The Congress of Berlin and After: A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement, 1878-1880.* London: Methuen, 1938.

Petrovich, Michael B. *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870.* New York: Columbia University Press, 1956.

Puryear, Vernon J. *England, Russia and the Straits Question, 1844-1856.* Berkeley: University of California Press, 1931.

Stavrianos, Leften S. *Balkan Federation: A History of the Movement toward Balkan Unity in Modern Times.* Northhampton, Mass.: Smith College Studies in History, 1944.

Stojanovic, Mihailo D. *The Great Powers and the Balkans, 1875-1878.* Cambridge: Cambridge University Press, 1939.

Sumner, B. H. *Russia and the Balkans, 1870-1880.* Oxford: Oxford University Press, 1937.

Temperley, H. W. V. *England and the Near East: The Crimea.* Reprint ed., Hamden, Conn.: Archon Books, 1964.

Wilkinson, H. R. *Maps and Politics: A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia.* Liverpool: University Press of Liverpool, 1951.

НАЦИОНАЛНО РАЗВИТИЕ

АЛБАНЦИ

Great Britain, Office of the Admiralty, Naval Intelligence Division. *Albania: Basic Handbook.* 2 pts., 1943-1944.

Skendi, Stavro. *The Albanian National Awakening, 1878-1912.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1967.

Beaman, A. Hulme. *M. Stambuloff.* London: Bliss, Sands & Foster, 1895.

Black, C. E. *The Establishment of Constitutional Government in Bulgaria.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1943.

Clarke, James F. *Bible Societies, American Missionaries, and the National Revival of Bulgaria.* New York: Arno Press, 1971.

Corti, Egon Caesar Conte. *Alexander von Battenberg.* Превод на E. M. Hodgson. London: Cassell, 1954.

Hall. William W. *Puritans in the Balkans: The American Board Mission in Bulgaria, 1878-1918.* Sofia: Cultura Printing House, 1938.

Harris, David. *Britain and the Bulgarian Horrors of 1876.* Chicago: University of Chicago Press, 1939.

MacDermott, Mercia. *The Apostle of Freedom: A Portrait of Vasil Levsky against a Background of Nineteenth Century Bulgaria.* London: Allen & Unwin, 1967.

Madol, Hans Roger. *Ferdinand of Bulgaria: The Dream of Byzantium.* Превод на Kenneth Kirkness. London: Hurst & Blackett, 1933.

Meininger, Thomas A. *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872: A Study in Personal Diplomacy.* Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1970.

ГЪРЦИ

Augustinos, Gerasimos. *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.

Chaconas, Stephen G. *Adamantios Korais: A Study in Greek Nationalism.* New York: Columbia University Press, 1942.

Clogg, Richard, ed. and trans. *The Movement for Greek Independence, 1770-1821: A Collection of Documents.* London: Macmillan Press, 1976.

Clogg, Richard, ed. *The Struggle for Greek Independence: Essays to Mark the 150th Anniversary of the Greek War of Independence.* Hamden, Conn.: Archon Books, 1973.

Couloumbis, T. A., J. A. Petropulos, и H. J. Psomiades. *Foreign Interference in Greek Politics: An Historical Perspective.* New York: Pella, 1976.

Crawley, C. W. *The Question of Greek Independence: A Study of British Policy in the Near East, 1821-1833.* Cambridge: Cambridge University Press, 1930.

Dakin, Douglas, *The Greek Struggle for Independence, 1821-1833.* London: Batsford, 1973.

The Greek Strugglein Macedonia, 1897-1913. Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966.

The Unification of Greece, 1770-1923. London: Benn, 1972.

Diamandouros, Nikiforos P., и John P. Anton, John A. Petropulos, и Peter Topping, eds. *Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continunity and Change.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1976.

Dontas, Domna N. *Greece and the Great Powers, 1863-1875.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1966.

Finlay, George. *History of the Greek Revolution and the Reign of King Otho.* 2 vols. in I. London: Zeno, 1971.

Frazee, Charles A. *The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852.* Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

Henderson, G. P. *The Revival of Greek Thought, 1620-1830.* Albany: State University of New York Press, 1970.

Jelavich, Barbara. *Russia and Greece during the Regency of King Othon, 1832-1835.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1962.

Russia and the Greek Revolution of 1843. Munich: Oldenbourg, 1966.

Kaldis, William P. *John Capodistrias and the Modern Greek State.* Madison: State Historical Society of Wisconsin, 1963.

Kaltchas, Nicholas S. *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece.* New York: Columbia University Press, 1940.

Kofos, Evangelos. *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878.* Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 1975.

Kolokotrones, Theodoros. *Memoirs from the Greek War of Independence.* Превод и редакция E. M. Edmonds. Chicago: Argonaut, 1969.

Koumoulides, John T. A. *Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece, 1821-1974.* London: Zeno, 1977.

Levandis, John A. *The Greek Foreign Debt and the Great Powers, 1821-1898.* New York: Columbia University Press, 1944.

Makriyannis, Ioannes. *Makriyannis: The Memoirs of General Makriyannis, 1797-1864.* Превод и редакция H. A. Lidderdale. London: Oxford University Press, 1966.

Papacosma, S. Victor. *The Military in Greek Politics: The 1909 Coup d' état.* Kent, Ohio: Kent State University Press, 1977.

Petropulos, John Anthony. *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece, 1833-1843.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968.

Prevelakis, Eleutherios. *British Policy towards the Change of Dynasty in Greece, 1862-1863.* Athens: n.p., 1953.

Woodhouse, C. M. *Capodistria: The Founder of Greek Independence.* London: Oxford University Press, 1973.

The Battle of Navarino. London: Hodder & Stoughton, 1965.

The Greek War of Independence: Its Historical Setting. London: Hutchinson's University Library, 1952.

РУМЪНЦИ

Bodea, Cornelia. *The Romanians' Struggle for Unification, 1834-1849.* Превод Liliana Teodoreanu. Bucharest: Academy of the Socialist Republic of Romania, 1970.

Bobango, Gerald. *The Emergence of the Romanian National State.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1979.

Constantinescu, Miron, et al., eds. *Unification of the Romanian National State: The Union of Transylvania with Old Romania.* Bucharest: Academy of the Socialist Republic of Romania, 1971.

East, William G. *The Union of Moldavia and Wallachia, 1859.* Cambridge: Cambridge University Press, 1929.

Eidelberg, Philip Gabriel. *The Great Romanian Peasant Revolt of 1907: Origins of a Modern Jacquerie.* Leiden: Brill, 1974.

Florescu, Radu R. N. *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities, 1821-1854.* Munich: Societas Academica Dacoromana, 1962.

Georgescu, Vlad. *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities, 1750-1831.* Boulder, Colo. East European Quarterly, 1971.

Hitchins, Keith. *Orthodoxy and Nationality: Andreiu Saguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1977.

The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969.

Jelavich, Barbara. *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878.* Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Russia and the Rumanian National Cause, 1858-1859. Reprint ed., Hamden, Conn.: Archon Books, 1974.

Jelavich, Charles, и Barbara Jelavich, eds. *The Education of a Russian Statesman: The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers.* Berkeley: University of California Press, 1962.

Jowitt, Kenneth. Ed. *Social Change in Romania, 1860-1940.* Berkeley of International Studies, 1978.

Oldson, William O. *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1973.

Riker, T. W. *The Making of Roumania: A Study of an International Problem, 1856-1866.* Oxford: Oxford University Press, 1931.

СЪРБИ, ХЪРВАТИ И СЛОВЕНЦИ

Despalatovic, Elinor Murray. *Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1975.

Djilas, Milovan. *Njegos.* Представяне и превод Michael B. Petrovich. New York: Harcourt, Brace & World, 1966.

Edwards, Lovett F., превод и ред. *The Memoirs of Prota Matija Nenadovic.* Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1969.

McClellan, Woodford D. *Svetozar Markovic and the Origins of Balkan Socialism.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1964.

MacKenzie, David. *The Serbs and Russian Panslavism, 1875-1878.* Ithaca, N.J.: Cornell University Press, 1967.

Noyes, George R., превод и ред. *TheLife and Adventures of Dimitrije Obradovic.* Berkeley: University of California Press, 1953.

Pavlowitch, Steven K. *Anglo-Russian Rivalry in Serbia, 1837-1839: The Mission of Colonel Hodges.* Paris: Mouton, 1961.

Petrovich, Michael Boro. *A History of Modern Serbia, 1804-1918.* 2 vols. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1976.

Ranke, Leopold von. *The History of Servia and the Servian Revolution.* Превод Mrs. Alexander Kerr. London: Bohn, 1853.

Rogel, Carole. *The Slovenes and Yugoslavism, 1890-1914.* Boulder, Colo.: East European Quarterly, 1977.

Rothenberg, Gunther E. *The Military Border in Croatia, 1740-1881: A Study of an Imperial Institution.* Chicago: University of Chicago Press, 1966.

Seton-Watson, Robert W. *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy.* London: Constable, 1911.

Stokes, Gale. *Legitimacy through Liberalism: Vladimir Jovanovich and the Transformation of Serbian Politics.* Seattle: University of Washington Press, 1975.

Wilson, Duncan. *The Life and Times of Vuk Stefanovic Karadzic, 1787-1864: Literacy, Literature, and National Independence in Serbia.* Oxford: Oxford University Press (Clarendon Press), 1970.

ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Bailey, F. E. *British Policy and the Turkish Reform Movements: A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1942.

Berkes, Niyaza. *The Development of Secularism in Turkey.* Montreal: McGill University Press, 1964.

Davison, Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1963.

Devereux, Robert. *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament.* Baltimore: Johns Hopkins Press, 1963.

Karpat, Kemal. *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations.* Research Monograph no. 39. Princeton, N.J.: Princeton University Press, Center for International Studies, 1973.

Karpat, Kemal, ed. *Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis.* Leiden: Brill, 1973.

Mardin, Serif. *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962.

Ramsaur, Ernest E. *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957.

ИСТОРИИ НА БАЛКАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Barac, Antun. *A History of Yugoslav Literature.* Превод Peter Mijuskovic. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1973.

Dimaras, C. Th. *A History of Modern Greek Literature.* Превод Mary P. Gianos. Albany: State University of New York Press, 1972.

Mann, Stuart E. *Albanian Literature: An Outline of Prose, Poetry, and Drama. London: Quaritch, 1955.*

Moser, Charles A. *A History of Bulgarian Literature, 865-1944.* The Hague: Mouton, 1972.

Munteano, Basil. *Modern Romanian Literature.* Bucharest: Editura Cuvântul, 1943.

Показалец

Concivilität: 170;
Foaia pentru minte, inima si literatura: 328;
Freicorps: 108;
Fundus Regius: 163;
Gazeta de Transilvania: 328;
Königsboden, вж. *Fundus Regius*
Nationsuniversität: 163;
Règlements organiques, вж. Органически устави
Supplex Libellus Valachorum: 171;
Volksgeist: 182;
Абдул Азиз, османски султан: 288, 293, 294, 359;
Абдул Меджид, османски султан: 288;
Абдул Хамид I, османски султан: 129;
Абдул Хамид II, османски султан: 359;
Абел, Карл фон: 262;
Абу Бекир: 207;
Авари: 25, 30, 35;
Август, римски император: 23;
Аврелий, римски император: 23, 25;
Австрия, вж. също Хабсбургска империя, Унгария: 78, 125, 195;
Ага: 102;
Агалик: 102, 356;
Аграм, вж. Загреб
Аграрен (Земеделски) закон (1864): 300, 301;
Аграфа: 87;
Адрианопол: 18, 23, 46; Договор от ~: 236, 272, 284, 382; Член V от ~: 272; Член VI от ~: 248;
Адрианополис, вж. Адрианопол
Адриатическо море: 17, 18, 30, 34, 38;
Азов: 79, 80, 82;
Азовско море: 31;
Айналъ кавак, Договор от ~ (1779): 92;
Акерман; Конвенция от ~ (1826): 235, 236, 248, 272, 273, 284, 382;
Аксаков, Иван: 359;
Алба Юлия: 164, 166;
Албани, вж. албанци
Албания, вж. албанци
Албанска лига, вж. Призренска лига
Албанци: 38, 41, 94, 366;
Алберт, принц: 271;
Алеко паша: 374;
Александрия: 63, 132;
Александър Батенберг: 373;
Александър Велики: 23;
Александър I, цар на Русия: 132, 133, 134, 135, 201, 202, 209, 216, 234, 279, 309;
Александър II, цар на Русия: 295, 358, 375;
Александър III, цар на Русия: 359, 375;
Али Джеляледин паша: 354;
Али паша Деренделия: 354;
Али паша Хеким Оглу: 103;
Али паша Янински: 92, 97, 131, 133, 136, 137, 224, 225, 226, 255, 283;
Али паша: 288, 291, 293;
Алодиална земя, вж. господарска земя
Амалия Олденбург: 266, 271;
Анадол: 37, 38, 45, 286;
Ангел, Атанасие: 166;
Анджелкович, Коча: 108;
Андраши, Гюла: 359, 360;
Анкара, битка при ~ (1402): 46;
Антивари, вж. Бар
Антим I, екзарх на България: 350;
Антиох: 63;
Араби: 30, 45;
Арад: 105;
Арбер, Арбереш, вж. албанци
Аргеж: 36;
Аргос: 20;
Ардахан: 366;
Армансперг, граф Йосиф фон: 262, 266, 268;

Арматоли: 75;
Арматолик; още капитанат: 89;
Арменопулос, Константин: 89;
Арсений III Църноевич, патриарх на Печ: 106, 141, 158, 161;
Арсений IV, патриарх на Печ: 107;
Арумънци, вж. власи
Архон: 71;
Аскери: 54, 58, 64;
Аспарух: 31;
Астрос: 229;
Атика: 20;
Атон, манастир: 117, 188, 299, 341;
Аустерлиц: 132, 174;
Ахейска лига: 23;
Ахейско княжество: 38;
Ахмед Джевдет паша: 288;
Ахмед III, османски султан: 127;
Аяни: 136, 202;
Байрак: 95;
Байрактар: 95;
Байрон, лорд: 233;
Бакшиш: 306;
Балдуин Фландърски: 38;
Балкан, още Стара планина: 17;
Балкански войни: 53;
Балта Лиман, Договор от ~: 281, 288;
Бан: 40, 118;
Банат Темешвар: 80, 81, 141, 157, 172, 323;
Баня Лука: 355;
Бар, Конфедерация от ~: 82;
Бар: 369;
Барициу, Джордже: 328, 329;
Басараб, княз на Влашко: 36;
Батум: 366;
Бах, Александър: 317, 318, 332, 383;
Башибозук: 353;
Баязид "Светкавицата", османски султан: 46;
Бег, бегове, вж. бейове
Беглик: 102;
Бейове: 97, 102;
Белград, Договор от ~ (1739): 82, 91;
Белкреди, херцог Ричард: 319;
Бем, Йосиф: 317, 331;
Бендер: 82, 114;
Бенковски, Георги: 352;
Берати: 191;
Берлин, ~ски конгрес; вж. Договор от ~
Берлин, Договор от ~: 372, 375;
Бесарабия: 294, 295;
Бибеску, Георге: 277;
Биоград: 39;
Бисмарк, Ото фон: 378;
Бистрица: 162;
Битоля: 111, 368;
Блай: 327, 328, 329, 330;
Богдан I, княз на Молдова: 36;
Богомилска ерес: 32;
Боневал, Клод-Александър, граф: 128, 129;
Бонифаций IX, папа: 46;
Борис II, български цар: 32;
Борис, български владетел: 31;
Босна: 38, 47, 101, 354;
Босфора, вж. Проливи
Ботев, Христо: 352;
Бохемия: 140;
Браила: 82, 118, 273;
Бранкович, Георги: 47;
Братислава: 151;
Брач: 133;
Брашов: 162, 164, 192, 221, 328, 331;
Брда: 99, 256, 258;
Брънковяну, Константин: 80, 114, 115;
Брътиану, Димитриу: 279, 281;
Брътиану, Йон: 279, 280, 281, 302, 303, 362;
Буг, река: 83, 125;
Будва: 133, 208;
Буковина: 80, 83, 125, 172, 295;
Букурещ, Договор от ~: 131, 135, 176, 199, 211;
Букхара: 197;
Буребиста, дакийски цар: 25;
Бушати, Кара Махмуд: 97, 136, 137;
Бушати, Мехмед паша: 97;
Бушати, Мустафа паша: 354, 367;
Българи и България: 30, 31, 35, 108, 341, 371;
Бълческу, Николае: 279, 280, 281, 331;
Бърнуциу, Симион: 328, 329, 330;
Вакъф: 73;
Валиде султан: 60;
Вараждин: 158;
Вардар, река: 17;
Варна, битка при ~ (1444): 47;
Василий II, византийски император: 32;

Велико Моравско княжество: 31;
Венеция: 18, 37, 38;
Виа Игнация: 19;
Виена, Договор от ~ (1815): 176;
Виена: 49, 68, 78, 312, 315;
Византийска империя: 25-30, 37, 45, 117;
Византион (град), вж. Константинопол
Виктория, кралица: 271;
Вилает: 71;
Вилафранка, Примирие от ~ (1859): 338;
Вилхелм Георг, датски принц, вж. Георг I, крал на Гърция
Вилхелм I, германски император: 358;
Вилхелм II, германски император: 379;
Вис: 22;
Високата порта, вж. Османска империя
Владимиреску, Тудор: 213, 217, 218, 219, 221, 239, 280, 351;
Владислав I, крал на Унгария: 39;
Владислав, крал на Полша и Унгария: 47;
Власи: 30;
Влашки устави, вж. Статута валахорум
Влашко: 35, 111, 112, 119;
Военна граница: 151, 153, 155, 157, 169, 321;
Войвода: 158;
Войводина: 321, 323;
Война за австрийския престол: 146;
Война на Първата коалиция: 174;
Война на Втората коалиция: 174;
Война на Третата коалиция: 174;
Войната на Коча: 108;
Вукотич, Иван: 133, 257, 258;
Вулгарис, Димитриос: 271;
Вучичевич, Матия: 257;
Вучич-Перишич, Тома: 249, 251;
Гагич, Йеремия: 258;
Гази Хасан паша: 130;
Гай, Людевит: 312, 313, 314;
Галатис, Николаос: 215;
Галиполи: 45;
Гарашанин, Илия: 251, 252, 253, 337, 356;
Геги: 95;
Генуа: 46;
Георг I, крал на Гърция: 271, 339;
Георги, Артур: 317;
Германос, митрополит на Патра: 215, 225;
Гика, Александър: 275, 276;
Гика, Григоре: 120, 223;
Гика, Йон: 279;
Гирокастро: 95, 370;
Гирс, Николай Карлович: 276, 375, 382;
Глаголица: 31;
Голеску, А. Г.: 279, 280, 281;
Голеску, Николае: 279;
Голеску, Раду: 279;
Голучовски, Агенор: 380;
Горице, вж. Корча
Горчаков, Александър М.: 358, 360, 382;
Господарска (манориална) земя: 144;
Готи: 25, 35;
Грахово: 259, 260;
Грац: 312, 313;
Грейнер, Йохан: 262;
Гръцка католическа църква, вж. Униатска църква
Гръцки проект: 84, 92;
Губерниум: 164;
Гувернадюр: 99;
Гусине: 369;
Гърци и Гърция: 19, 20, 86, 223, 262;
Гьоте, Й. В. фон: 185;
Гюлхански хатишериф: 288, 349;
Гюргево: 273;
Даалии: 206;
Давидов, А. П.: 374;
Даки и Дакия: 20, 25, 35, 84, 125;
Далмация: 38, 321;
Дамад Ибрахим паша: 127;
Данилевски, Н. И.: 359;
Данило, владика на Черна гора: 98, 260, 261;
Даница: 314;
Дания: 80;
Дарданели, вж. Проливи
Дарюлислям: 53;
Дарюлхарб: 53;
Дашков, И. А.: 276;
Двете Сицилии, Кралство на ~: 68, 202;
Деак, Ференц: 319;
Девширме: 55, 56, 60, 62;
Делигеоргис, Епаминондас: 271;
Дервиш паша: 370;
Дефтердари: 71;
Дечебал, дакийски цар: 25;
Дечански, Стефан: 34;

Джизие: 94;
Джон, ерцхерцог: 316;
Диван: 56;
Дигенис Акритас: 185;
Дизраели, Бенджамин: 361;
Димитър, Хаджи: 351;
Диоклециан, римски император: 23, 25, 27;
Диплом от 1699: 166;
Диплом от 1860: 166, 319;
Днепър, река: 83;
Днестър, река: 125;
Договор за взаимни уверения: 379;
Дода, Пренк Биб: 369;
Домениканска земя, вж. господарска земя
Дондуков-Корсаков, княз А. М.: 373;
Драва, река: 17;
Драгашани: 222;
Драгоман: 68;
Драгомански проход: 18;
Драшкович, Янко: 313, 314;
Дрина, река: 17, 26;
Дуалистичен съюз: 379;
Дубишка война: 104;
Дубровник: 40, 45, 111, 112, 192, 258;
Дулчино, вж. Улчини
Дунав река и равнина: 17, 18, 26, 31, 35;
Дунавски княжества: 213, 272, 294;
Дунавски лебед: 351;
Дурацо, вж. Дуръс
Дуръс: 18, 41, 192;
Душан, Стефан: 34, 44, 51;
Дългорукий, Юрий: 100;
Дякович, епископ Исая: 106;
Екатерина Велика: 82, 84, 86, 104, 124, 125, 132, 134, 147;
Елада, вж. също гърци и Гърция: 20;
Елизабет Уид: 303;
Елини, вж. също гърци и Гърция: 20;
Елфинстоун, лорд: 86;
Еничари: 55, 56, 61, 62;
Епетион: 22;
Епир: 34, 38, 224;
Ерусалим: 63;
Ерфурт: 135, 210;
Етерия, вж. Филики Етерия
Етнарх: 64;
Еялет: 71;
Жабляк: 260;
Железни врата: 17;
Желю, Дук: 168;
Жича: 34;
Жомини, А. Г.: 382;
Жофроа дьо Вилардуен: 38;
Жупан: 34;
Загреб: 42;
Задар: 38;
Задруга: 105;
Заимис, Трасивулос: 271;
Закон за провинциална реформа от 1864: 345;
Зара, вж. Задар
Звонимир, крал на Хърватия: 39;
Зеамет (зиамет): 56, 101;
Зета: 34;
Зрински, Петър: 153;
Ибрахим паша: 228, 283, 286;
Ивелич, Марко: 133;
Игнатиев, Николай Павлович: 349, 350, 359;
Излазка прокламация: 279, 280;
Източен въпрос: 196, 268, 290, 318, 378;
Източна бариера: 78, 131;
Източна Римска империя, вж. Византийска империя
Илири и Илирия: 20, 23;
Илирийска партия, вж. Национална партия (Хърватия)
Илирийски провинции: 174, 175;
Илирийско движение: 311;
Имперски съвет (*Reichsrat*): 319;
Ипсиланти, Александър: 120, 216, 229;
Ипсиланти, Димитриос: 229;
Ипсиланти, Константин: 134, 137;
Исмаил: 82;
Исправник: 120;
Исса: 22;
Истималет: 57;
История на Черна гора: 99;
Истрия, вж. Истрос
Истрос: 22;
Йелачич, барон Йосип: 322, 323, 324;
Йеникале: 83;
Йованович, Петър: 250;
Йожен Савойски: 79, 81, 129;
Йониа: 20;

Йонийски острови: 64;
Йонийско море: 17, 18;
Йосиф II, хабсбургски император: 84, 85, 104, 124, 141, 147, 149, 150, 151, 154, 157, 168, 170, 179, 182;
Кадия: 57, 89;
Кадълък: 71;
Каза: 69;
Кайкавски диалект: 314;
Калатис: 22;
Калемегдан: 254;
Калимачи, Скарлат: 217;
Калоян, български цар: 33;
Кампо Формио, Договор от ~: 131, 174;
Канинг, Робърт: 232, 235;
Кантакузин, Георге: 118;
Кантакузин, Константин: 281;
Кантемир, Димитри: 80, 114, 115;
Кануни: 54;
Капи: 89;
Капитанат: 89;
Капитанио: 89;
Капитулации: 190;
Каподистриас, Августинос: 231;
Каподистриас, Йоанис: 215, 216, 220, 230, 262;
Капудан-паша: 87;
Кара Мустафа паша: 78;
Каравелов, Любен: 352;
Караге, Йоан: 217;
Карагеорги Петрович: 206, 210, 212, 239;
Карагеоргиевич, Александър: 251, 252, 253;
Караджа, Стефан: 351;
Караджич, Вук: 186, 313, 314, 315;
Каракала, римски император: 26;
Карл V, хабсбургски император: 49;
Карл VI, хабсбургски император: 141, 146, 152, 154, 156;
Карл Велики: 37, 140;
Карл XII, крал на Швеция: 80, 114;
Карловац: 158;
Карловиц, вж. Сремски Карловци
Карловиц, Договор от ~ , Карловацки договор (1699): 69, 79, 82, 91, 98, 115, 140, 141, 153, 189, 290, 382;
Карол I: 302;
Карпати: 17, 36, 119;
Карс: 366;
Кастриоти, Георги, вж. Скендербег
Касълрийг: 232;
Катарджиу, Лазар: 303, 304;
Катарджиу, Мари: 254;
Катаревуса: 186;
Катков, М. Н.: 359;
Катуни: 98;
Кауниц, граф Венцел фон: 146;
Кафез: 60;
Кватерник, Евгений: 325, 326;
Керч: 83;
Кива: 197;
Килия: 82, 114, 124;
Кириакодромиом: 342;
Кирил: 31;
Кисельов, граф Павел Д.: 273, 274, 275, 373;
Клавдий, римски император: 23;
Клайн, Йоан Инокентие: 167, 171;
Клайн, Мичу, вж. Клайн, Йоан Инокентие
Клаузенбург, вж. Клуж
Клача: 122;
Клачаши: 122;
Клефти: 75;
Клошча: 169, 170;
Клуж: 127, 163, 330;
Кнежина: 105;
Кнез, вж. архон
Княжества, вж. Дунавски княжества
Когълничану, Михаил: 281, 300, 362;
Коджа-башия, вж. архон
Коканд: 197;
Колар, Ян: 312, 313;
Колетис, Йоанис: 230, 231, 267, 268, 269;
Колокотронис, Теодорос: 215, 228, 229, 230, 231, 268;
Коломан (Калман), крал на Хърватия: 39;
Колошвар, вж. Клуж
Комаром: 105;
Компромис (*der Ausgleich*): 319, 325, 333 ,381;
Кония: 286, 287;
Константин, византийски император: 26, 27;
Константин, руски: 84;
Константинопол: 18, 26, 27, 45, 47;
Константинополска патриаршия: 28, 31, 63, 64, 68;
Констанца: 22;

Кораис, Адамантиос: 186;
Коринт: 20;
Корнаро, дож на Венеция: 99;
Корча (Горице): 95;
Косово поле, битка при ~ (1389): 46, 49, 188, 314;
Косово: 368;
Котор: 133, 134, 208;
Кохрейн, Александър: 230;
Кошут, Лайош: 310, 317, 323, 335;
Кремизие: 316;
Крим: 291;
Кримска война: 196, 252, 281, 288, 290, 295;
Крит: 20, 294;
Кришан: 169;
Кронщад, вж. Брашов
Крум, хан, български владетел: 31, 32;
Круя: 41;
Кръг на справедливостта: 58, 61;
Кръстевич, Гаврил: 374;
Ксантос, Емануел: 214;
Кубан: 31;
Кубария: 267;
Куза, Александър: 281, 298, 299, 301, 338, 339;
Кул: 55;
Кулук: 256;
Кумани: 25;
Кумундурос, Александър: 271;
Кундуриотис, Георгиос: 230;
Купа, река: 17;
Кустоца, битка при ~ (1848): 316;
Кутузов, М. И.: 211;
Куцовласи, вж. власи:
Кхотин: 118;
Кърджалии: 109;
Кьопрюлю, Мехмед: 60, 78;
Кьопрюлю, Мустафа: 78;
Кьопрюлю, Фазил Ахмед: 60, 69;
Кючюк Кайнарджа, Договор от ~ (1774): 82, 92, 123, 124, 129, 189, 222, 272, 290; Членове VII и XIV на ~: 83; Член XVI на ~: 124;
Лазар, княз на Сърбия: 46;
Лайбах, вж. Любляна
Лайбах, Конгрес от ~: 202;
Лайош II, крал на Унгария: 49, 140;
Лашкарев, С. Л.: 124;
Левски, Васил: 352;
Лемени, Йоан: 329, 330, 332;
Леонтие, митрополит: 212;
Леополд I, хабсбургски император: 106, 151, 161, 164;
Леополд II, хабсбургски император: 85, 141, 151, 171, 173;
Леополд, Сакскобурготски: 231, 237;
Лива, вж. санджак
Ловчен, връх: 98;
Ломбардия-Венеция, Кралство на ~: 175;
Лондон, Договор от ~ (1830): 236, 284, 382;
Лондон: 68, 198;
Лудвиг I, крал на Бавария: 237, 262;
Луи Филип, крал на Франция: 315;
Луи XIV, крал на Франция: 129, 152;
Любляна: 220;
Люк, Договор от ~ (1711): 114;
Маврокордатос, Александър: 69, 229;
Маврокордатос, Йоанис: 69;
Маврокордатос, Константин: 119, 120, 179;
Маврокордатос, Николае: 120;
Мавромихалис, Петробей: 215;
Магирони, вж. Хърватско-унгарска партия (Хърватия)
Маджари: 25;
Мажуранич, Иван: 325;
Мазепа, Иван Степанович: 80;
Мазили: 120;
Македония: 34, 108, 284;
Макрианис, Йоанис: 240;
Максимиан, римски император: 23;
Манцикерт, битка при ~ (1071): 37;
Марашли Али паша: 212, 213, 246;
Марица река: 15; битка при ~ (1371): 46;
Мария-Антоанета, кралица на Франция: 173;
Мария-Терезия, хабсбургска императрица: 82, 84, 141, 146, 147, 149, 150, 154, 168, 179, 308;
Марко Крали или Кралевич, вж. Марко, княз
Марко, княз: 185;
Маркович, Николай: 100;
Марсилия: 68;
Мартенски закони от 1848: 321;
Маурер, Лудвиг фон: 262, 263, 264, 266;
Махали: 76;
Махмуд I, османски султан: 128, 367;

Махмуд II, османски султан: 138, 210, 225, 226, 283, 284, 286, 287, 288, 292;
Махмуд Недим: 294;
Мегали идея: 70, 269, 337, 346;
Меджелле: 288;
Медюмурие: 323;
Меншиков, княз Александър: 290;
Месемврия: 22;
Метаксас, Андреас: 268;
Метерних, принц Клеменс фон: 175, 202, 220, 232, 308, 315;
Методий: 31;
Мехмед Али: 228, 232, 235, 281, 283, 284, 286, 287, 382;
Мехмед Завоевателя, османски султан: 47, 60, 63;
Мехмед I, османски султан: 47;
Мехмед III, османски султан: 60;
Мехмед паша Кукавица: 104;
Мехмед Решид паша: 354;
Мидхат паша: 346;
Микена: 20;
Милакович, Д.: 257;
Миллет башъ (башия): 64;
Миллет: 62, 63;
Милутин, сръбски владетел: 34;
Минчяки, Матей Леович: 273, 276;
Мири: 73;
Мирчо Стари, влашки владетел: 46;
Мисолонги: 226, 228, 233, 283;
Михаил VIII Палеолог, византийски император: 38;
Михаил Храбри, княз на Влашко: 50, 121;
Мицкевич, А.: 185;
Молдова: 35, 111, 112;
Молтке, Хелмут фон: 287;
Монастир, вж. Битоля
Монголи: 25, 36;
Морава река и долина: 17, 18, 20;
Морозини, Франческо: 90;
Морузи, Александър: 134;
Мостар: 102, 256;
Мохач, битка при ~ (1526): 49, 140;
Мурад I, османски султан: 46;
Мурад II, османски султан: 47, 50;
Мурад IV, османски султан: 78;
Мурад V, османски султан: 359;
Мустафа Байрактар паша: 138;
Мустафа III, османски султан: 129;
Мустафа IV, османски султан: 138, 210;
Мустафа Решид паша: 288;
Мюлк: 73;
Мюних, генерал: 81, 118;
Мютевеллъ: 73;
Мютеферика, Ибрахим: 127;
Мюфтии: 57;
Наварино, залива ~: 91, 235; битка при ~ (1827): 234;
Навплион: 230, 262;
Нагодба: 326;
Напистка партия (Гърция): 267;
Наполеон III: 295, 302, 335;
Наполеонови войни: 131, 174, 180, 191, 215;
Нарва, битка при ~ (1700): 80;
Нарт: 122;
Нахие: 71;
Национална партия (Хърватия): 315, 321, 325;
Начертание: 252;
Неапол, Кралство ~: 47, 50;
Негош, вж. Петър II, владика на Черна гора
Независима национална партия (Хърватия): 325;
Неофит, митрополит: 280;
Неретва река: 17, 18;
Неселроде, Карл: 215;
Низам-и джедид: 130;
Никейска империя: 38;
Никейски събор (325): 27;
Никола I, владика на Черна гора: 261, 339, 360;
Николай I, цар на Русия: 234, 258, 268, 288, 290, 295, 309, 317;
Никоп, битка при ~ (1396), вж. Никопол
Никопол, битка при ~ (1396): 46;
Никусиос, Панайотис: 69;
Ниш (Найсус): 18, 23, 26, 46, 192;
Нови пазар: 192;
Нови сад: 322;
Нови: 355;
Новине Хорвацке: 314;
Обединени княжества Влашко и Молдова: 299;
Оборкнез: 107;
Обрадович, Доситей: 187;

Обренович, княз Милан (вл. 1839): 246;
Обренович, княз Милан (вл. 1868-1889): 254;
Обренович, княз Милош: 212, 213, 215, 246;
Обренович, княз Михаил: 253, 338, 351, 360;
Обренович, Мари: 302;
Общи, Димитър: 352;
Одеса: 68, 216;
Одобеску, Йон: 280;
Озерецковский, Яков: 259;
Олга, кралица на Гърция: 271;
Олимпиос, Георгакис: 218;
Олмюз: 332;
Олтения: 81, 82, 118, 119;
Органически устави: 274, 275, 279, 295, 298;
Орлов, Алексей: 82, 91;
Орлов, Григорий: 91;
Осман III, турски султан: 129;
Осман, турски водач: 45;
Османска империя: 45, 53, 80, 82, 125, 281;
Отман, вж. Осман, турски водач: 45;
Ото, вж. Отон, крал на Гърция
Отон, крал на Гърция: 237, 262, 302;
Охрид: 32, 42, 64;
Охридска епархия: 64, 69, 95;
Охридско езеро: 18;
Павел, цар на Русия: 132, 134;
Павлич, полковник: 100;
Пазвантоглу, Осман паша: 109, 131, 134, 136, 137, 205, 206, 218, 344;
Паисий, отец: 188;
Пакс Романа: 23;
Паликари: 89;
Пандури: 203, 218;
Панонска равнина: 18, 35;
Пападопулос, Григориос: 91;
Парга: 131;
Паренсов, П. Д.: 374;
Париж, договор от ~ (1856): 291, 294, 304;
Патрона Халил: 128;
Паулучи, маркиз Ф. О.: 208;
Паша: 71;
Пашалък: 49, 71;
Пелопонес: 20, 30, 38, 41, 84, 213, 223;
Период на лалето: 127, 128;
Перси и Персия: 30, 82;
Петрович, Василие, владика на Черна гора: 99;
Петрониевич, Аврам: 251;
Петър Велики: 70, 80, 82, 114, 118, 127, 152;
Петър I, владика на Черна гора: 100, 256;
Петър II, владика на Черна гора: 257, 258, 259;
Петър III, цар на Русия: 99, 146;
Печ, патриаршия в ~: 34, 64, 69, 98, 105;
Печенеги: 25, 32;
Пизани, Андреа: 220;
Пилос: 20;
Пинд, планина: 17, 87;
Писарев, Д. И.: 343;
Плав: 369;
Плевен: 362;
Плиска: 31, 42;
Пловдив: 18, 192;
Плоещ: 303;
Подгорица: 258, 369;
Подолия: 78;
Пожаревац, Договор от ~ (1718): 69, 81, 82, 91, 99, 103, 118, 127;
Полтава, битка при ~ (1709): 114;
Порта, вж. също Османска империя: 62;
Посветени манастири: 117, 223, 349;
Потьомкин, Григорий: 84, 125;
Правна партия (Хърватия): 325;
Православна църква: 165;
Прагматична санкция: 146, 152, 153;
Превеза: 131, 369;
Пресбург, Договор от ~ (1805): 133, 174;
Преслав: 31, 32, 42;
Пречани: 250;
Призрен: 34;
Призренска лига: 50, 366;
Прищина: 34;
Приятелите от Русчук: 138;
Проб, римски император: 23;
Проливи: 83, 132;
Прут, битка при ~ (1711): 80, 127;
Прут, река: 17, 101, 135;
Псара: 41, 226;
Пушкин, А. С.: 185;
Раджачич, Йосип: 323, 334;
Радонич, Вук: 257;
Радонич, Йован: 100;
Раковица, Михай: 120;
Раковски, Георги: 340, 351;

Ракоци, Ференц: 152, 153;
Раух, Левин: 326;
Рачки, Франьо: 325;
Раш: 34;
Рашка: 34;
Рая: 54, 58, 59;
Риека: 317, 322;
Ризванбегович, Али: 354, 355;
Рикман, вж. Рюкман, П. И.
Рим: 19;
Римник: 342;
Римска империя, вж. също Византийска империя: 37, 39, 44;
Ристич, Йован: 360;
Робот: 145;
Родос: 20;
Родофиникин, Константин: 210;
Росети, К. А.: 279, 281, 302, 303;
Рудхарт, Игназ фон: 266;
Румели: 213, 223, 226;
Румънски княжества, вж. Дунавски княжества, Молдова, Трансилвания, Влашко: 36;
Румънци и Румъния: 294, 303;
Русе: 138;
Руска партия, вж. Напистка партия (Гърция): 230;
Рустикална земя, вж. господарска земя
Русчук, вж. Русе
Рюкман, П. И.: 276;
Сабор: 153;
Сава, владика на Черна гора: 99;
Сава, река: 17, 18, 26, 39;
Сагуна, епископ Андрею: 327, 329, 331, 332, 333, 334;
Саксония: 80;
Саксонци, вж. също Трансилвания; саксонци в ~: 36;
Самуил, български цар: 32;
Сан Стефано, Договор от ~ (1878): 363;
Санджак: 71, 104;
Санкт Петербург, Конвенция от ~ (1826): 234, 275;
Сараево: 192, 256;
Сардиния: 202;
Сармизегетуса: 25;
Свещен съюз: 176, 201, 295, 309;
Свещена лига: 78, 80, 90, 94, 98, 106;
Свищов (Систова), Договор от ~ (1791): 85, 104, 203;
Святослав, цар на Русия: 32;
Себастиани, Орас: 132;
Севастопол: 291;
Седемгодишната война: 82, 146;
Селим III, османски султан: 130, 135, 137, 138, 203, 209, 283;
Сента: 79;
Сенявин, Д. Н.: 132;
Сердика, вж. София
Серет, река: 17, 135;
Сечени, Стефан: 310;
Сибиу: 162, 221, 327;
Сигизмунд, крал на Унгария: 46;
Силва, Кармен, вж. Елизабет Уид
Силезия: 146;
Симеон, български император: 31, 32;
Сингидунум, вж. Белград
Сипахи (спахии): 56, 61;
Сицилия, още Двете Сицилии, Кралство на ~: 315;
Скандербег, вж. Скендербег
Скендер, вж. Скендербег
Скендербег: 50;
Сколариос, Георгиос Генадиос: 63;
Скопие: 34, 42;
Скот, сър Уолтър: 185;
Скулени: 222;
Скупщина: 249;
Скутари, вж. Шкодра
Скутелници: 121;
Скуфос, Николаос: 214;
Славяни: 30, 35;
Славянско благотворително дружество: 343, 359;
Словенци и Словения: 311, 321;
Смедерево: 104;
Собиески, Ян, крал на Полша: 78;
Солун: 18, 31, 45, 46, 192;
София: 23, 46, 192;
Софроний Врачански, епископ: 342;
Спалато, вж. Сплит
Спарта: 20;
Спецес: 41, 226;
Сплит: 22, 192;

Спонек, херцог: 271;
Спуж: 258;
Сремски Карловци: 70, 171, 322, 333;
Стамболов, Стефан: 376, 377;
Стара Сърбия: 252;
Старчевич, Анте: 325;
Статута валахорум: 158;
Стефан Велики, княз на Молдова: 50;
Стефан II, цар на Сърбия: 34;
Стефан Малкия: 99, 100;
Стефан Неман I, владетел на Сърбия: 34;
Стефан Урош V, крал на Сърбия: 34;
Стокавски диалект: 313;
Строганов, Г. А.: 222;
Струма, река и долина: 17;
Стурдза, Йон: 223;
Стурдза, Михаил: 275, 278;
Суворов, Александър: 85, 125;
Сулуциу, Александър: 217, 332;
Суцу, Алеку: 218, 219;
Суцу, Михай: 217, 218;
Сърби и Сърбия: 30, 34, 104, 160, 203, 246;
Съюз на Тримата императори (Dreikeiserbund): 358, 359, 360, 378, 379, 380;
Сюлейман Великолепни, османски султан: 49, 51, 53, 59, 78;
Сюлейман II, османски султан: 60;
Сюлейман III, османски султан: 78;
Сюлейман паша: 280;
Сюлейман Ускюплю: 212;
Тамерлан: 46;
Танзимат: 288, 293, 294, 345, 384;
Татари: 35, 123;
Татич, Владислав: 350;
Твърдко, Стефан: 40;
Темешвар, вж. Банат Темешвар
Теодосий, римски император: 27;
Тесалия: 34, 41;
Тива: 20, 209, 226;
Тилзит, Договор от ~ (1807): 134, 135, 138;
Тимар: тимарска земя: 56, 57, 61;
Тирин: 20;
Тиса, река: 17;
Томислав, крал на Хърватия: 39;
Топал Осман паша
Тот, барон дьо: 130;
Травник: 102, 103, 256;
Траки и Тракия: 18, 20, 108;
Трандафилов, Александър: 277;
Трансилвания: 35, 36, 119, 162, 168, 327;
Транслейтания: 321;
Траян, римски император: 25;
Триединно кралство: 40, 153, 158, 323;
Триполис, вж. Триполица
Триполица: 91, 225;
Трогир, (Трогуриум): 22;
Троен съюз: 378, 380;
Турну Северин: 273;
Тухутум: 168;
Търново: 33, 42, 46;
Уелингтън, херцог: 234, 235;
Улема: 54, 56, 57;
Улм: 132;
Унгария: 35, 151, 321;
Униатска църква: 165;
Унионисти, вж. Хърватско-унгарска партия (Хърватия)
Ункяр Искелеси: договор от ~ (1833): 286, 287;
Урбариална земя, вж. господарска земя
Урбариум от 1756 за Славония: 156;
Урбариум от 1769 за Трансилвания, Черта Пункта: 168;
Урбариум от 1780 за Хърватия: 156;
Ускюб, вж. Скопие
Фадеев, Р.А.: 359;
Фанариоти: 67, 115;
Февруарски патент от 1861: 319, 332;
Фердинанд I, хабсбургски император: 309, 316;
Фердинанд Сакскобурготски: 377;
Фердинанд, крал на Унгария: 49;
Фереос, Ригас: 186;
Ферман: 55;
Фетва: 57;
Филарет, московски митрополит: 349;
Филики етерия: 213, 225;
Филип Македонски: 23;
Филип Фландерски: 302;
Филипополис, вж. Пловдив
Фис: 95;
Фиюме, вж. Риека
Флорентински събор от 1439: 47;

Франкопан, Фран Крсто: 153;
Франсоа I, крал на Франция: 49, 78;
Франц I, хабсбургски император: 309, 312;
Франц II, хабсбургски император: 173;
Франц-Йосиф, хабсбургски император: 316, 317, 319, 321, 332, 333, 358, 380;
Фрашери, Абдул: 368, 370, 371;
Фридрих Велики: 82, 84, 146, 147;
Фуад паша: 280, 288, 291, 293;
Хабсбургска империя: 139, 307, 315, 333;
Хаджи Мустафа паша: 205;
Хадживълков, Васил: 350;
Хайдек, Карл фон: 262, 266;
Хайдути, (хайдуци), вж. клефти
Халил Хамид: 129;
Ханове: 192;
Харач (хpng): 75;
Хатти Хумаюн: 291;
Хафъз паша: 207;
Хвар: 133;
Хексабилис: 89;
Хердер, Йохан Готфрид: 182;
Херманщат, вж. Сибиу
Херсон: 84;
Херцеговина: 101, 354;
Херцен, Александър: 343;
Хидра: 41, 226;
Хиос: 82, 226;
Ходжабашъ (коджабашия), вж. архон
Хореа: 169, 170, 309;
Хосподар: 80;
Хохенцолерн-Зигмаринген, Карл, вж. Карол I
Хубертусберг: Договор от ~ (1763): 146;
Хуни: 25, 35;
Хуниади, Ян: 47;
Хървати и Хърватия: 38, 151, 311, 321;
Хърватско-унгарска партия (Хърватия): 315, 325;
Хюсейн: 354;
Цакалов, Атанасиос: 214;
Цетине: 51, 98, 133, 256, 260,
Цивилна Славония: 153, 154, 155, 162;
Цивилна Хърватия: 153, 154, 155, 162;
Цимисхи, Йоан, византийски император: 32;
Цинцари: 30, 76;
Чарториски, княз Адам: 208, 279, 335;
Ченгиз, Смаил ага: 354;
Черна гора: 97, 255;
Чернишевски, Н. Г.: 343;
Черно море: 15, 28;
Черняев, М. Г.: 360;
Четворен съюз: 201;
Чети: 350;
Чешме: 82, 130;
Чимпулунг: 36;
Чифлици: 73;
Чорбаджия, вж. архон
Чърч, сър Ричард: 230;
Шарл X, крал на Франция: 234;
Шафарик, П. Й.: 312, 313;
Шварценберг, принц Феликс: 316;
Швеция: 78, 80, 85, 125;
Шейхюлислям: 57;
Шеклери, вж. също Трансилвания: 36, 162;
Шериат: 54, 57;
Шкодра: 95, 256, 259, 368;
Шкумбина, река и долина: 17, 18, 94;
Шмерлинг, Антон фон: 319;
Шокчевич, Йосип: 325;
Шумадия: 108, 206;
Шупликац, Стефан: 323;
Шьонбрун, Договор от ~ (1809): 174;
Щип: 106;
Щросмайер, епископ Йосип: 325, 326, 334;
Юмер паша Латас: 260, 355;
Юстиниан, византийски император: 28, 30;
Янку, Аврам: 329, 331;
Янчу от Хунадоара, вж. Хуниади, Ян
Яш (Яси, Яши): 80, 82, 124, 220, 276;
Яш, договор от ~ (1792): 85, 92, 117, 125;

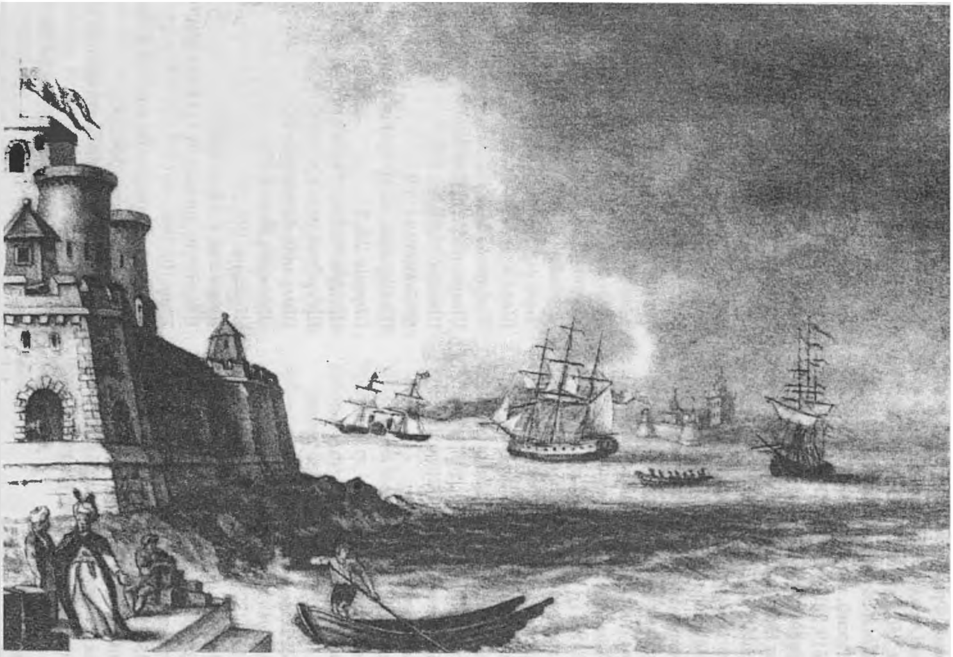

Изглед към Дарданелите

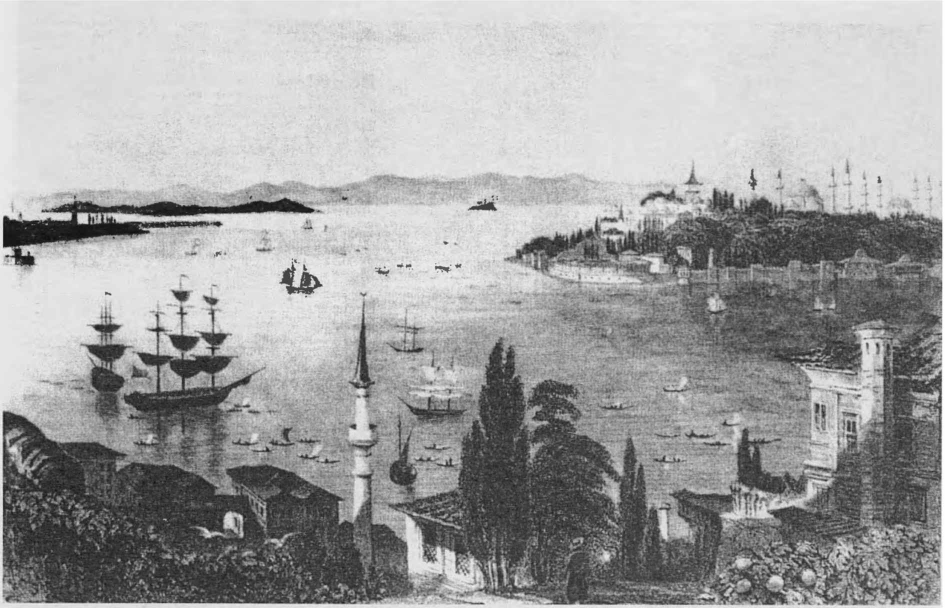

Дворецът Топкапъ

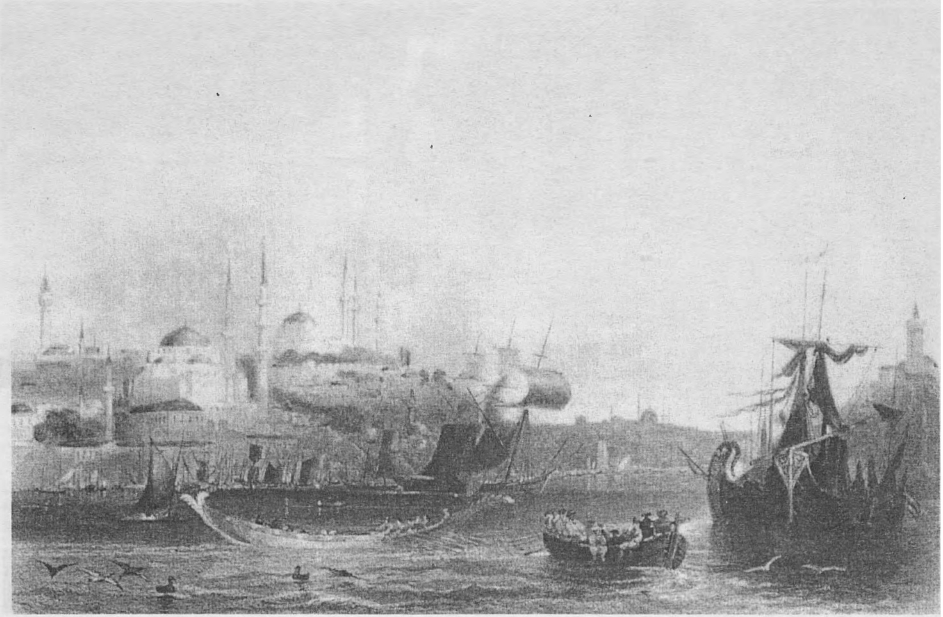

Пристанището на Константинопол

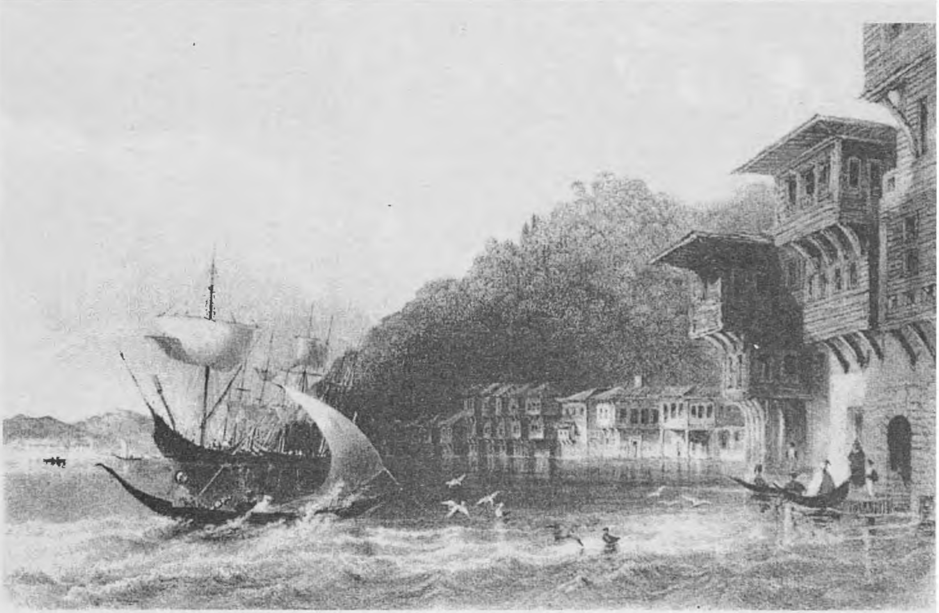

Еникьой на Босфора

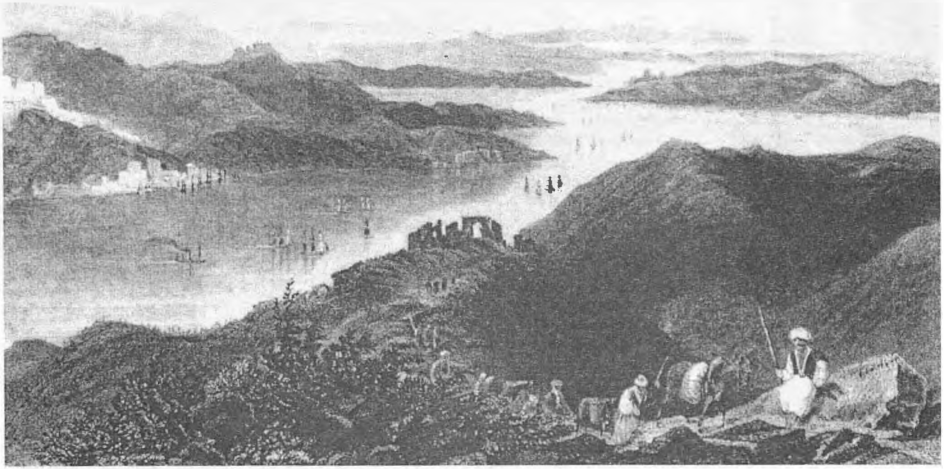

Босфора (срещу Генуезкия дворец)

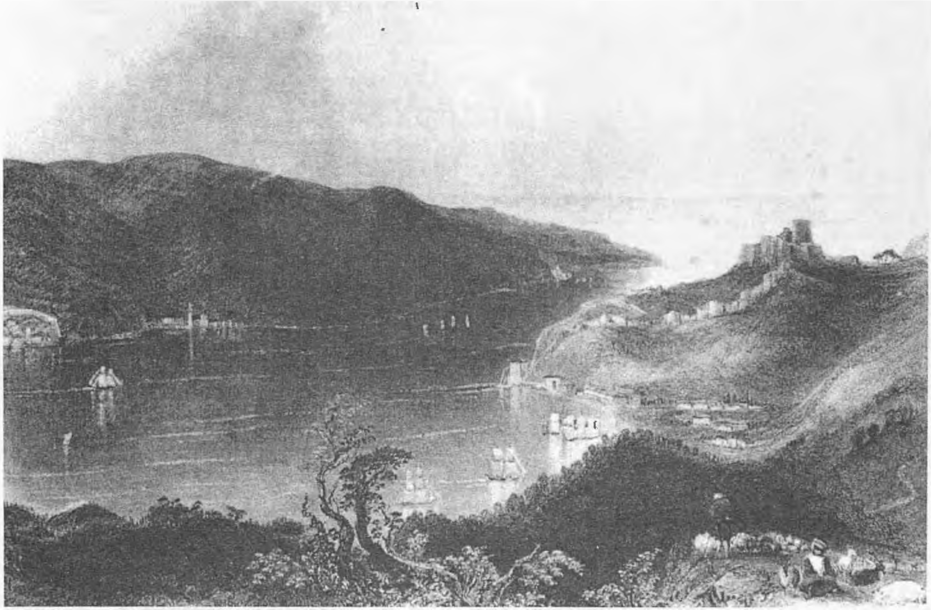

Излаз към Черно море (от Гигантския гроб)

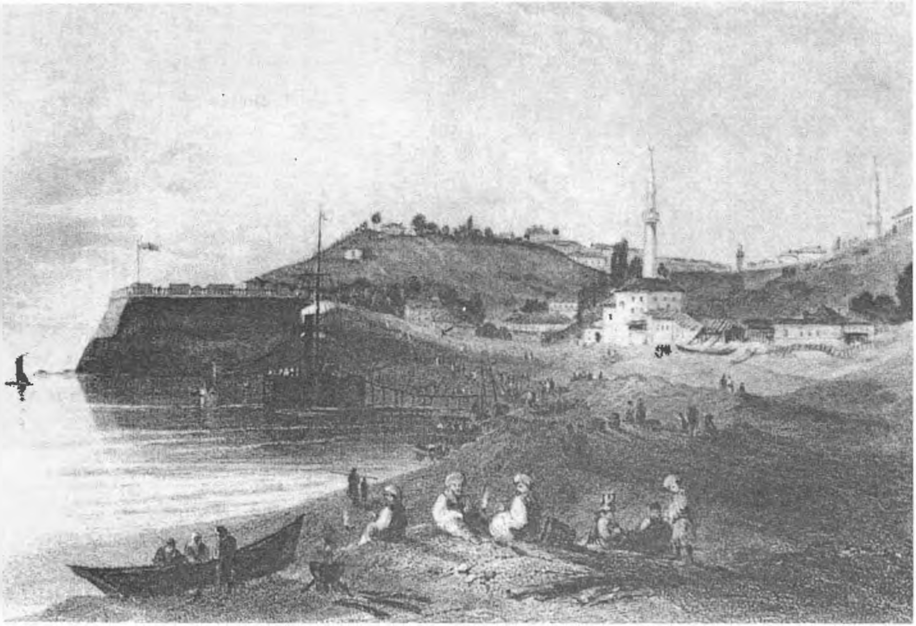

Русе

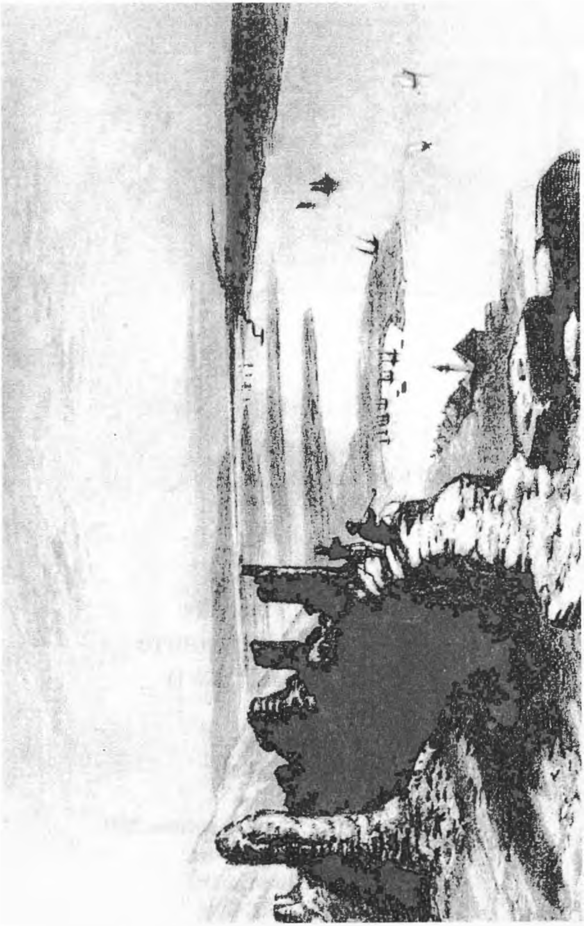

Равнините на Долно Влашко (Дунав, от Свищовския дворец)

Барбара Йелавич

История на Балканите

XVIII-XIX век (Том 1)

Британска
Първо издание

Превод и редакция: Мирела Христова, 2003
Формат: 16/70/100
Печатни коли: 25,75
ISBN 954-9877-09-4

Издателска къща „АМАТ-АХ“
София 1309
кв. „Света Троица“, бл. 145-а, вх. Г
Тел./Факс: 920 00 52
e-mail: amat@skynet-bg.com

Том I проследява историята на основните балкански националности – албанци, българи, хървати, гърци, румънци, сърби и словенци – през XVIII и XIX век. В началото на разглеждания период тези народи живеят под османско или хабсбургско господство. Описани са различните условия в двете империи и различния път на развитие на националностите. Вниманието е насочено основно към националните движения, включително техните програми и революционната дейност, свързана с тях. До края на XIX век Гърция, Румъния, Сърбия и Черна гора успяват да получат независимо управление, а България и Хърватия се сдобиват с автономна власт. Постепенното разпадане на Османската империя и националните революции са основната причина за разногласия между Великите сили. „Източният въпрос“ е доминиращата тема в международните отношения през двата века, която превръща Балканите в неизменен център на международното внимание и им печели репутацията на нестабилен и тревожен регион. Книгата обхваща националните движения, техните успехи и провали до 1900 г., както и мястото на тези събития в международните отношения през този период.

Книгата е включена в програмата на Централноевропейския университет за подпомагане превода и издаването на академични трудове в областта на хуманитарните науки, която се финансира от Център за развитие на книгоиздаването към Институт „Отворено общество“ – Будапеща и Център за изкуства „Сорос“ – София.

16 лв.